

Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLII

**HELSINGIN PORVARISTO
VIAPORIN RAKENNUSKAUDELLA
(1748–1808)**

SOSIAALIHISTORIALLINEN PERUSTUTKIMUS

Juha-Matti Granqvist

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi auditoriumissa XII
lauantaina 26. marraskuuta 2016 klo 12.

Kansikuva: Louis Belanger, *Helsinki etelästä nähtynä* (1798).
Helsingin kaupunginmuseo.

ISBN 978-951-51-2481-4 (nid.)
ISBN 978-951-51-2482-1 (PDF)
ISSN 2342-0138

Unigrafia
Helsinki 2016

SISÄLLYS

KIITOKSET	5
1 JOHDANTO	7
1.1 Eurooppalaisen porvarin synty	7
1.2 Eurooppalainen porvaristotutkimus	9
1.3 Helsinki kohdekaupunkina	14
1.4 Tutkimuskysymykset, metodi ja lähteet	17
2 PORVARISTO RUOTSIN VALTAKUNNASSA	20
2.1 Porvaristoa koskeva lainsäädäntö	20
2.2 Porvaristo käytännössä	23
2.3 Porvariston määrittäminen tutkimusta varten	27
2.4 Yhteenveto	31
3 SOTILASKAUPUNKI HELSINKI-VIAPORI	32
3.1 Helsinki ennen Viaporia	32
3.2 Viaporin linnoitustyöt	37
3.3 Helsinki linnoitustöiden aikana	40
3.4 Helsinki-Viaporin kaksoiskaupunki	45
3.5 Helsinki-Viapori eurooppalaisena sotilaskaupunkina	52
3.6 Yhteenveto	54
4 PORVARISTO OSANA KAUPUNKIYHTEISKUNTAA	55
4.1 Helsinki-Viaporin väestörakenne	55
4.2 Porvariston määrä	60
4.3 Porvaristo sääty-yhteiskunnan murroksessa	64
4.4 Yhteenveto	69
5 PORVARISTON RYHMÄYTYMINEN	70
5.1 Porvariston jaottelu Helsingissä	70
5.2 Käsityöläiset	72
5.3 Kauppiaat	80
5.4 Merikapteenit	86
5.5 Pienporvarit	90
5.6 Ruokakauppiaat	95
5.7 Ravintoloitsijat ja ruoantarjoilijat	98
5.8 Teurastajat	101
5.9 Lesket	103
5.10 Kontingenttiporvarit	109
5.11 Alkoholin valmistajat ja myyjät	112
5.12 Yhteenveto	116

6 PORVARISTO JA VALTA	118
6.1 Taloudellinen, poliittinen ja sosiaalinen valta	118
6.2 Porvarisryhmien keskinäiset varallisuussuhteet	120
6.3 ”Johtavat miehet” eli porvariston valtaklikit	125
6.4 Vaalit ja äänestyskäyttäytyminen	131
6.5 Nousu poliittisiin luottamustehtäviin	132
6.6. Yhteenveto	137
7 PORVARISTON RAJANKÄYNTI	139
7.1 Porvariston uudelleenjärjestely pikkuvihan jälkeen	139
7.2 Kauppiaiden ja ruokakauppiaiden reviirin haku	142
7.3 Kiista alkoholioikeuksista	145
7.4 Sotilaskäsityö	147
7.5 Virkamiehet laittomina porvareina	152
7.6 Yhteenveto	155
8 PORVARISTON REVIIRITAISTELU POLIITTISENA KÄYTTÖVOIMANA	157
8.1 Nils Burtz ja Vanhankaupungin mylly	157
8.2 Johan Kuhlbergin taistelu kauppiaseliitin kanssa	160
8.3 Pienporvaristo oikeuksiaan laajentamassa	164
8.4 Yhteenveto	166
9 PORVARISTO JA VIAPORI	169
9.1 Maantieteelliset reunaehdot	169
9.2 Viaporin Uusikaupunki	172
9.3 Viaporin panimon nousu ja tuho	177
9.4 Vuoden 1763 sopimus ja Viaporin porvariston synty	180
9.5 Vallisaaren panimo ja Viaporin liikemiespiiri	183
9.6 Johan Österberg, linnoituskaupunkityyppi	186
9.7 Yhteenveto	189
10 JOHTOPÄÄTÖKSET	191
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	195
LIITTEET	216
Liite 1: Lähdekritiikistä	216
Liite 2: Porvarimatrikkeli	227
Liite 3: Helsingin porvarien lukumäärä 1748–1807	257
Liite 4: Helsingin pormestarit, raatimiehet ja valtiopäivämiehet	258
Liite 5: Helsingin kaupunginvanhimmat	260
Liite 6: Helsingin kymmenen suurinta veronmaksajaa 1750–1800	263
SUMMARY	265
HENKILÖHAKEMISTO	272

KIITOKSET

Tämä väitöskirja on syntynyt osana Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston tutkimusprojektia ”Yhteydet, yhteisöt ja innovaatiot: Viaporin linnoituksen perustaminen, taloudelliset-sosiaaliset vaikutukset ja merkitys innovaatiokeskuksena n. 1730–1809” (2010–2013).

Ohjaajistani suurimman työn on tehnyt dosentti *Panu Pulma* yliopistonlehtorin, vt. professorin ja Viapori-projektin johtajan ominaisuudessa. Hän on hyvän opettajan vaistolla tiennyt, milloin väitöskirjantekijä on jätettävä rauhaan ja milloin tätä on potkittava eteenpäin. Professori *Markku Kuisma* on moninaisista kiireistään huolimatta antanut palautetta ja rohkaisua aina pyytäessäni. Dosentti *Seppo Aalto* on toiminut minun ja muiden nuorten uuden ajan alun tutkijoiden akateemisena kummisetänä, aina valmiina lukemaan, kommentoimaan ja kannustamaan.

Esitarkastajani, professori *Kirsi Vainio-Korhonen* ja dosentti *Mika Kallioinen*, molemmat Turun yliopiston hyvän porvaristotutkimusperinteen edustajia, tekivät arvokkaita huomioita jotka auttoivat minua parantamaan työtäni vielä loppumetreillä.

Viapori-projekti tarjosi hyvän ja innostavan ympäristön tutkimuksen teolle. Doktorandikollegani *Sofia Gustafsson* ja *Sampsa Hatakka* jakoivat vuosia kanssani työhuoneen yliopistolla ja lounastauot Kansallisarkiston Café Hausenissa. Sofian uupumaton ideointikyky ja Sampsan erinomainen arkistonenä auttoivat minut yli monista tutkimusongelmistani. Dosentti *Mikko Huhtamies* palkkasi minut Viapori-projektin päätyttyä uuteen tutkimushankkeeseensa ja salli minun käyttää osan työajastani väitöskirjan viimeistelyyn. Ilman hänen suojeuttaan en olisi vielä valmis.

Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkijaseminaarin jäsenet, joita on liikaa kiitettäväksi muutoin kuin kollektiivisesti, antoivat palautetta työstäni sen eri vaiheissa. Kansallisarkiston ja Helsingin kaupunginarkiston henkilökunta suhtautui kärsivällisesti vuosia jatkuneisiin valtaviin asiakirjatilauksiini. Kansallisarkiston tutkija *Pertti Vuorinen* antoi käyttööni julkaisemattoman Helsingin pitäjän säätyläismaanomistajien luettelonsa, mikä mahdollisti porvarien kartanonomistuksen tutkimisen. Sotamuseo päästi minut tutkimaan sisäistä kirjastoaan, mistä löytyi paljon harvinaista pohjoismaisia sotilaskaupunkeja käsittelevää tutkimusta.

Suomen Akatemian lisäksi työtäni tukivat rahallisesti Suomen Kulttuurirahasto, Ella ja Georg Ehrnroothin säätiö ja Helsingin kaupunki.

Lopuksi kiitokset perheelleni: vanhemmilleni *Tuula* ja *Matti Granqvistille* kannustuksesta ja lapsenhoitoavusta, vaimolleni *Annaliina Granqvistille* ATK-tuesta, oikoluvusta ja pitkämielisyydestä, ja väitösviikolla kaksi vuotta täyttävälle pojalleni *Petterille* terveellisestä vastapainosta työnteolle.

Helsingissä pormestari Nils Burtzin kuolinpäivänä 13. lokakuuta 2016
Juha-Matti Granqvist

1 JOHDANTO

Uuden ajan alun eurooppalainen porvaristo muotoutui varhaiskeskiajalla alkaneen kehityksen tuloksena. Vaikka sen pääpiirteet olivat samankaltaiset eri alueilla ja eri maissa, alueelliset erot olivat suuria, ja eroavaisuuksia on myös eri maiden porvaristotutkimuksen traditioissa. 1700-luvun eurooppalaisporvaristoa koskevassa historian tutkimuksessa on kuitenkin kaksi yleistä piirrettä. Porvariston käsite on joko jätetty määrittelemättä tai määritelty erittäin lavasti, ja lähes kaiken tutkijoiden huomion on vetänyt puoleensa porvarieliitti. Sen varjoon ovat jääneet porvariston alemmat ryhmät, joista tutkimusta on tehty varsin vähän.

Tämän väitöskirjan tavoitteena on täydentää aiempaa porvaristotutkimusta tarkastelemalla paikallisporvaristoa yhdessä Ruotsin valtakunnan kaupungeista, Viaporin merilinnoituksen rakennuskauden (1748–1808) aikaisessa Helsingissä. Porvaristoa tutkitaan yhtenä kokonaisuutena, huomioiden kaikki siihen kuuluneet ammatinharjoittajaryhmät ja käsitellen niitä mahdollisimman tasapuolisesti. Näin pyritään luomaan kokonaiskuva siitä, millaisiin ryhmiin porvaristo jakautui, ja millainen rooli ja vaikutusvalta eri ryhmillä oli kaupunkiyhteisössä – samoin kuin siitä, mikä oli porvarieliitin suhde muuhun porvaristoon, ja vastavuoroisesti muun porvariston suhde eliittiin.

1.1 Eurooppalaisen porvarin synty

Kaupungit ovat, kuten niiden suomenkielinen nimikin kertoo, kaupankäynnin paikkoja.¹ Osa kaupungeista on syntynyt niin kutsuttuihin luonnollisiin kauppapaikkoihin, joissa tärkeät kulku- ja kuljetusväylät risteävät, ja joihin ihmiset ovat kerääntyneet myydäkseen, ostaakseen ja vaihtaakseen tavaroitaan ja palveluitaan. Toisen ryhmän muodostavat ne kaupungit, joiden syntymän taustalla ovat muut kuin puhtaasti kaupankäyntiin liittyvät seikat. Niihin kuuluvat uskonnolliset keskuksat, sotilaallisten näkökohtien nojalla perustetut linna- ja linnoituskaupungit sekä hallinnollisilla päätöksillä syntyneet pääkaupungit ja hallintokaupungit. Näissäkin kaupungeissa kaupankäynti on kuitenkin aina ollut tärkeässä asemassa, sillä uskonnollisen keskuksen papit, munkit ja pyhiinvaeltajat, linnakaupungin sotilaat ja hallintokaupungin virkamiehet tarvitsivat elääkseen kaupallisia palveluita.²

Vähä vähältä kaupankäynti ja elinkeinonharjoitus kaupungeissa muodostuivat tiettyjen ammattikuntien yksinoikeudeksi. Kauppiaat ostivat ja myivät tuotteita sekä kävivät kauppaa maaseudun, muiden kaupunkien ja vieraiden maiden kanssa. Käsi-työläiset myivät valmistamiaan käsityötuotteita, majatalonpitäjät ja kapakoitsijat majoittivat ja kestitsivät kaupunkiin saapuvia. Tämä kehityskulku on yleismaailmal-

¹ Suomen kielen sanat *kauppa* ja *kaupunki* ovat samaa muinaisgermaanista juurta kuin ruotsin *köpa* ("ostaa") ja *köping* ("kauppapaikka"). Jälkimmäinen sana on muuttunut arkaaiseksi nykyruotsissa, mutta elää monien Ruotsin vanhimpien kaupunkien kuten Norrköpingin tai Enköpingin nimessä. Kts. Itkonen 2001, hakusanat *kauppa* ja *kaupunki*; Svenska Akademiens Ordbok, hakusanat *köpa* ja *köping*.

² Kuvaus perustuu Paul Bairochin esitykseen kaupunkien synnystä; kts. Bairoch 1988, s. 142–144.

linen, sillä kaupunkien synty ja niiden kauppias-, käsityöläis- ja liikemiesluokan muodostuminen toistuu samankaltaisena eri aikakausina ja eri maanosissa.³ Nykyinen eurooppalainen kaupunkijärjestelmä on kuitenkin ennen muuta keskiaikainen luomus.

Rooman valtakunnan tuhoutuessa 500-luvulla myös antiikin kaupunkilaitos romahti. Suurin osa kaupungeista autioitui tai jatkoi olemassaoloaan kutistuneessa muodossa. Kun olot Euroopassa alkoivat varhaiskeskiajalla vakiintua ja väestö kasvaa, myös kaupungistuminen elpyi. Kaupungit kasvoivat nopeimmin vanhan Rooman valtakunnan alueella, mutta ajan myötä ne levisivät myös itäiseen ja pohjoiseen Eurooppaan.⁴ Itämeren alue kaupungistui sydänkeskiajalla, 1100–1200-luvuilla. Tuolloin syntyi saksalaisten kauppakaupunkien eli niin kutsuttujen hansakaupunkien verkosto, ja Ruotsin valtakunta sai ensimmäiset merkittävät kaupunkinsa. Tukholma perustettiin 1200-luvulla, ja samoihin aikoihin ajoitetaan valtakunnan itäosan ensimmäisen kaupungin Turun synty.⁵

Niistä kauppiaista, käsityöläisistä ja muista ammatinharjoittajista, jotka ottivat hoitaakseen liiketoimet Euroopan uusissa kaupungeissa, käytetään eri nimityksiä eri kielissä. Useimmat niistä on kuitenkin johdettu linnaa tai linnoitettua kaupunkia tarkoittavasta germaanisesta *Burg*-sanasta: saksassa nimityksenä on *Bürger*, ranskassa *bourgeois*, englannissa *burgess*, italiassa *borgnese*.⁶ Ruotsissa kaupunkien ammatinharjoittajista käytetään nimitystä *borgare*, jonka pohjalta on kehittynyt suomen kielen sana *porvari*.⁷

Uuden ajan alussa eurooppalainen porvaristo oli saavuttanut varsin yhdenmuokaisen muodon. Porvariston kaksi pääryhmää olivat kauppiaat ja käsityöläismestarit. He olivat järjestäytyneet ammattikunniksi eli killoiksi valvoakseen etujaan, ja valitsivat edustajansa kotikaupunkinsa korkeimpaan hallintoelimeen eli raatiin. Uudeksi porvariksi haluavan oli hankittava ammattikunnan ja raadin hyväksyntä ja vannottava uskollisuudenvala. Porvarisoikeus toi hänelle oikeuden harjoittaa ammatiaan kaupungissa, mutta myös velvollisuuden maksaa sille veroa ja osallistua sen sotilaalliseen puolustamiseen.⁸

Yhteisistä peruspiirteistä huolimatta porvariston taloudelliset ja poliittiset oikeudet vaihtelivat huomattavasti eri puolilla Eurooppaa. Tärkein syy tähän oli kaupunkijärjestelmän kirjavuus. Euroopassa oli keskiajalla ja uuden ajan alussa lukemattomia erilaisia kaupunkityyppejä: kuninkaan tai keisarin määräysvallassa olevia kaupunkeja, paikallisen lääninherran määräysvallassa olevia kaupunkeja, kirkon määräysvallassa olevia kaupunkeja sekä täysin itsenäisiä kaupunkeja. Pieniin ruhtinaskuntiin pirstoutuneessa saksan- ja italiankielisessä Euroopassa suurimmat kaupungit olivat kehittyneet itsenäisiksi kaupunkivaltioiksi, jotka pitivät vallassaan laajoja maa-alueita ja jopa pienempiä kaupunkeja. Voimakkaiksi keskusjohtoiksi valtioiksi varhain kehittyneissä Englannissa ja Ranskassa taas kaupunkien itsehallinto

³ Kts. Hammond 1972, passim.

⁴ Cameron & Neal 2003, s. 59–61.

⁵ Rosén 1964, s. 177–178; Gardberg 1981, s. 11–21; Clark 2009, s. 23–34.

⁶ Porvaristoterminologiasta eri Euroopan maissa kts. esim. Palliser 1972, s. 89.

⁷ Itkonen 2001, hakusana *porvari*.

⁸ Kts. esim. Friedrichs 2001, s. 301.

oli rajallinen ja niiden porvarit kruunun määräysvallassa.⁹ Jo pelkästään kaupungin yksiselitteinen määrittelemine on ongelmallista, sillä suurissa osissa Eurooppaa suuren maalaiskylän ja pikkukaupungin välille on mahdollista tehdä juridista, taoudellista tai poliittista eroa.¹⁰

Eurooppalainen kaupunkijärjestelmä oli ehkä yksinkertaisimmillaan Pohjoismaissa, jotka kaupungistuivat myöhään ja keskusvallan kontrollissa. Ruotsin ja Tanskan valtakunnissa kaikilla kaupungeilla oli hallitsijan myöntämät viralliset kaupunkioikeudet, jotka erottivat ne maaseudusta, ja porvariston toimintaa ohjasivat yhdenmukaiset valtakunnalliset lait ja asetukset. Osa kaupungeista tai niiden porvareista nautti suurempia taoudellisia ja poliittisia etuoikeuksia kuin muut, mutta kokonaisuutena järjestelmää leimasi selkeys ja yhdenmukaisuus.¹¹

Jälkimaailma on idealisoinut voimakkaasti keskiajan ja uuden ajan alun kaupunkiporvaristoa. Kaupungit on tunnetun sanontatavan mukaan nähty ”vapauden saarina feodalismien meressä”, vapaiden miesten demokraattisina yhteisöinä alistusuhteille perustuvan feodaalisen yhteiskunnan keskellä. Osoituksena tästä sana *kansalainen* on useissa eurooppalaisissa kielissä johdettu joko sanasta *kaupunkilainen* (kuten englannin *citizen* ja ranskan *citoyen*) tai sanasta *porvari* (kuten saksan *Staatsbürger* ja ruotsin *medborgare*, kirjaimellisesti suomennettuina ”valtioporvari” ja ”kansaporvari”). Kaupunkiporvaria on siis pidetty modernin vapaan kansalaisen prototyypinä.¹² Uudempi kaupunkihistoriallinen tutkimus on kuitenkin kritisoinut voimakkaasti tätä ajattelutapaa. Porvariston oikeudet vaihtelivat suuresti alueittain, eikä se ollut vapaa feodaaliyhteiskunnan valtasuhteista, poikkeukseen korkeintaan mahtavimmat italialaiset ja saksalaiset kaupunkivaltiot.¹³

1.2 Eurooppalainen porvaristotutkimus

*Euroopan 1700-luvun historian yhtenä valtavirtauksena on porvariston eteneminen sekä sen lukumäärän että sen taoudellisen ja poliittisen merkityksen kasvu. Termin porvari merkitys on tässä esityksessä hyvin laaja, sen piiriin kuuluvat niin kauppiat, teollisuudenharjoittajat ja käsityöläiset kuin virkamiehet ja asianajajatkin, ja nämä ovat vain esimerkkejä.*¹⁴

Tämä *Otavan suuresta maailmanhistoriasta* poimittu sitaatti havainnollistaa hyvin sen ongelman, joka vaivaa uuden ajan alun porvaristoa käsitteleviä teoksia,

⁹ Cowan 1998, s. 32–36; Kallioinen 2000, s. 19–22; Gustafsson 2006, s. 73–78.

¹⁰ Kts. esim. Bernard Lepetitin kuvaus Ranskasta; Lepetit 1995, passim.

¹¹ Pohjoismaisten kaupunkihistorioitsijoiden työn helppoutta tässä suhteessa kuvastavat esimerkiksi artikkelikokoelman *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit* (1991) artikkelit. Sekä Ruotsin kaupungeista kirjoittava Birgitta Ericsson että Tanskan kaupungeja käsittelevä Hans Chr. Johansen toteavat yksinkertaisesti, että kaupungeja ovat kaikki ne paikkakunnat, joilla on kruunun myöntämät kaupunkioikeudet; kts. Ericsson 1991, s. 103; Johansen 1991, s. 137. Tanskan valtakuntaan kuuluneessa mutta monissa asioissa erillistä lainsäädäntöä noudattaneessa Norjassa tilanne oli hieman kirjavampi, sillä täysillä taoudellisilla ja poliittisilla privilegioilla varustettujen kaupunkien lisäksi siellä oli osittaisia kaupunkioikeuksia nauttavia satamapaikkakuntia; kts. Fladby 1991, s. 125.

¹² Wiesner-Hanks 2006, s. 111–113.

¹³ Kts. esim. Maurer 1996, s. 33–39.

¹⁴ Boberg-Malmqvist 1985, s. 95.

tieteellisistä tutkimuksista aina populaareihin yleisesityksiin. Osa niistä käyttää käsitettä porvaristo määrittelemättä sitä lainkaan, osa määrittelee sen erittäin ympäröörästä.¹⁵ Yhdysvaltalainen historioitsija Sarah Maza aloittaa kirjansa *The Myth of the French Bourgeoisie* toteamalla, että ranskalaisesta porvaristotutkimuksesta on mahdotonta saada kunnollista käsitystä siitä, mikä ranskalainen porvaristo oli.¹⁶

Pääsyy tähän on termien porvari ja porvaristo kaksoismerkityksellisyys. Keski-ajalla porvaristo oli tarkoin määritelty juridinen ja ammatillinen käsite, joilla tarkoitettiin kaupunkien kauppiaita, käsityöläisiä ja muita itsenäisiä ammatinharjoittajia. 1800-luvulla porvariston keskiaikaiset erioikeudet purettiin elinkeinovapauden tieltä ja samalla porvari-nimitys sai uuden merkityksen. Toisaalta sillä tarkoitettiin hyvin toimeentulevan kaupunkilaisen keskiluokan jäsentä, toisaalta se muuttui viimeistään Marxin ja Engelsin *Kommunistisen manifestin* (1848) myötä kapitalistisen talousjärjestelmän omistavan luokan ja konservatiivisen politiikan kannattajan synonyymiksi.¹⁷

1700-luku oli siirtymävaihe näiden kahden merkityksen välillä. Keskiaikainen juridis-ammattillinen porvaristo oli muodollisesti edelleen olemassa useimmissa Euroopan maissa, mutta sen asema oli heikentynyt ja sen yhtenäisyys rapautumassa. Modernien keskusjohtoisten valtioiden synty vähensi porvariston poliittista itsemääräämisoikeutta, ensimmäisiä askeleitaan ottava teollinen vallankumous horjutti sen liiketoiminnan vanhoja perusteita ja uusi liberaali talouspolitiikka murensi sen kaupallisia erioikeuksia.¹⁸ Samaan aikaan porvariston keskinäinen solidaarisuus, joka pohjautui keskiaikaisperäiseen ajatukseen ”yhteisestä porvaristosta”, heikkeni väestönkasvun ja elinkeinojen monipuolistumisen vuoksi.

Porvarien kesken on toki aina ollut taloudellisia eroja, mutta 1700-luvun kaupunkiporvaristo oli keskiaikaiseen edeltäjäänsä verrattuna suurempi, sosiaalisesti hajanaisempi ja taloudellisesti epäyhtenäisempi. Sen toisessa laidassa olivat rikkaat kauppiaat kauppahuoneineen ja käsityöläismestarit käsityöyrityksineen, toisessa laidassa köyhät pikkuporvarit jotka valmistivat ja myivät tuotteita omin käsin henkensä pitimiksi, ja välissä oli kirjava ”elinkeinojen meri”.¹⁹ Kun kaupungit kasvoivat ja niiden hallinto monimutkaistui, valta alkoi keskittyä toisaalta rikkaan kauppiaseeliin, toisaalta ammattivirkamiesten käsiin. Porvariston yhteiset kokoukset säilyi-

¹⁵ Sama ongelma vaivaa myös *Otavan suuren maailmanhistorian* muita osia. 1800-lukua käsittelevässä osassa, jonka nimi on *Porvariston nousu*, puhutaan runsaasti porvaristosta, porvarillisesta kulttuurista, porvarillisesta julkisuudesta ym. Käsitteen sisältöä tai historiaa ei kuitenkaan määritellä sen kummemmin kuin että ”sana porvari tarkoittaa sekä vaurasta kaupunkilaista että vapaata kansalaista”. Kts. Klinge 1985, s.244.

¹⁶ [N]one of the general histories of “the bourgeoisie” in this period of French history made much sense to me. (...) The bourgeoisie was defined, in these studies, as what he or she was not (neither a noble nor a person who did manual labor), and the result was an inevitable lumping together of everyone from the richest banker through intellectuals and professionals to the struggling neighborhood grocer.” Maza 2003, s. 1.

¹⁷ Ossowska 1986, s. 4–13; Maurer 1996, s. 32.

¹⁸ Crossick & Haupt 1995, s. 18–19; Clark 2009, s. 203–217.

¹⁹ Kuvaus on tiivistelmä Geoffrey Crossickin ja Heinz-Gerhard Hauptin luonnehdinnasta. Kts. Crossick & Haupt 1995, s. 7.

vät, mutta niiden valta surkastui lähinnä seremonialliseksi.²⁰ Taloudellisen ja poliittisen yhtenäisyyden rapautuminen heikensi porvarisstatuksen merkitystä: porvarisoikeuden saaminen ei enää merkinnyt liittymistä kaupunkia hallitsevaan kiinteään yhteisöön, vaan ainoastaan lupaa elinkeinonharjoitukseen sekä rajallisia poliittisia oikeuksia.²¹

Porvaristotutkimuksessa on lisäksi suuria kansallisia eroja, jotka heijastelevat osittain porvariston erilaista asemaa eri puolilla Eurooppaa, osittain eri maiden kansallisia historiankirjoitustraditioita. Brittiläiset kaupunkihistorioitsijat suhtautuvat uuden ajan alun kauppiaisiin ja käsityöläisiin enemmän modernin keskiluokan esi-isinä kuin keskiaikaisen porvariston jälkeläisinä.²² Tämä johtuu osittain teollistumisen aikakaudella syntyneiden luokka-asetelmien voimakkaasta asemasta brittihistoriassa, osittain siitä, että porvariston taloudelliset ja poliittiset erioikeudet hävisivät Englannissa poikkeuksellisen aikaisin.²³

Ranskalaisessa historian tutkimuksessa uuden ajan alun porvaristo on näkyvästi esillä, sillä sitä pidetään yhtenä vuoden 1789 suuren vallankumouksen liikkeellepanevista voimista. Samalla – paradoksaalista kyllä – tarkat määritelmät siitä, mikä uuden ajan alun porvaristo oli ja keitä siihen kuului, ovat erittäin harvinaisia. Ranskalaisille tutkijoille 1700-luvun *bourgeoisie* on lähinnä löysästi määritelty kaupunkilaisen keskiluokan kattokäsite, jonka alle mahtuvat niin kauppiaat, käsityöläiset ja pienporvarit kuin virkamiehet, juristit ja oppineetkin.²⁴ Saksalainen kaupunkihistoria poikkeaa brittiläisestä ja ranskalaisesta traditiosta, sillä Saksassa ammattikuntajärjestelmä säilytti asemansa pitempään, ja side porvarisoikeuden ja täysivaltaisen kaupunkilaisuuden välillä pysyi voimakkaana pitkälle 1800-luvulle asti.²⁵ Tutkissaan 1700-luvun porvareita saksalaiset historioitsijat käyttävät keskiaikaisesta perinteestä nousevia ammattijaotteluja, ja Saksassa on julkaistu lukuisia yksityiskohdaisia tutkimuksia eri kaupunkien porvari yhteisöistä.²⁶

Yhteinen piirre eri maiden tutkimuserinteissä on keskittyminen porvarieliittiin eli suurkauppiaskuntaan. Porvariston muut ryhmät, eli käsityöläiset ja pienemmät ammatinharjoittajat, niputetaan useimmiten ”pikkuporvaristoksi” (*petite bourgeoisie*) jolle omistetaan vain kursorisesti huomiota. Eurooppalaisen pikkuporvaristotutkimuksen pioneerit Geoffrey Crossick ja Heinz-Gerhard Haupt pitävät tätä luokittelua ongelmallisena useista syistä: käsityöläismestarit työpajoineen olivat hyvin erilaisessa ammatillisessa ja asemassa kuin pikkukaupalla ja puodinpidolla elävät

²⁰ Cowan 1998, s. 34–42. Cowan pohjaa analyysinsä ennen muuta tutkimiansa Lyypekin ja Venetsian tilanteisiin, mutta käyttää esimerkkejä myös muista merkittävistä eurooppalaisista kauppakaupungeista.

²¹ Cowan 1998, s. 85–87.

²² Vrt. *Encyclopedia of European Social History* -teossarja, jossa käsityöläistölle ja pienporvaristolle on omistettu omat artikkelit, mutta kauppiaita käsitellään ainoastaan brittihistorioitsija Margaret R. Huntin artikkelissa *The Middle Classes*; kts. Hunt 2001, s. 39–47.

²³ Orlovsky 2001, s. 112.

²⁴ Kts. esim. Coste 2013, s. 29–32.

²⁵ Kts. esim. Maurer 1996, s. 36–39.

²⁶ Esimerkkinä tästä kts. esim. Etienne Françoisin tutkimus Koblenzistä ja Helka Raschken tutkimus Gothasta. Raschken tutkimuksen selkäranka ovat yksityiskohtaiset analyysit Gothan asukasrakenteesta 1680-luvulla ja 1730-luvulla, ja kauppiaskunta, pienporvaristo ja käsityöläistö käsitellään omina ryhminään; kts. Raschke 2001, s. 61–138, 222–288. François jakaa porvarit kauppiaskuntaan ja ”keskiluokkaan” (*Mittelschichten*), joista jälkimmäinen sisältää sekä käsityöläiset että pienporvarit, muttei ole käsitellyssään yhtään Raschkea epätarkempi; kts. François 1982, s. 111–160.

pienporvarit, ja rikkaimmat mestarit saattoivat jopa olla porvarieliitin jäseniä. Crossick ja Haupt kuitenkin sivuuttavat ongelmat toteamalla että pikkuporvaristo oli ”todellinen sosiaalinen ilmiö” ja ”jotain joka ei ehkä ollut luokka, mutta näyttää ajoittain käyttäytyneen kuin luokka”²⁷

Vaikka Ruotsin valtakunnan porvaristo oli 1700-luvulla vähälukuista ja köyhää eurooppalaisessa mittakaavassa, ruotsalaiset ja suomalaiset historioitsijat ovat käsitelleet sitä varsin paljon. Käytännöllisesti katsoen kaikki ruotsalais- ja suomalais-kaupungit ovat kirjoittaneet historiansa, monet useita kertoja uudelleen. Lisäksi porvaristoa on käsitelty lukuisissa laadukkaissa erillistutkimuksissa.²⁸ Vaivana ovat kuitenkin yleiseurooppalaiset ongelmat: määritelmät porvaristosta ovat epämääräisiä ja epäyhtenäisiä, kiinnostuksen ensisijainen kohde on kauppiaskunta ja toissijainen käsityöläistö, ja porvariston muut osat jätetään vähälle huomiolle. Jonkin pohjoismaisen kaupungin historiateokseen tarttuva lukija saattaa jäädä pahimmillaan epätietoiseksi siitä, että kaupungissa oli muunlaista porvaristoa kuin kauppiaita ja käsityöläisiä.²⁹

Ruotsalaista ja suomalaista porvaristotutkimusta hallitsi suurimman osan 1900-lukua voimakas talous- ja hallintohistoriallinen suuntaus, jossa kiinnostuksen kohteena oli porvarieliitin taloudellinen ja poliittinen toiminta. Ruotsalaisten tutkijoiden mielenkiinto on kohdistunut erityisesti Tukholmaan, jonka kauppiaseliitin eli niin kutsutun ”Skeppsbro-aatelin” toiminnasta on kirjoitettu sekä yleisesityksiä että yksittäisiä kauppahuoneita käsitteleviä erikoistutkimuksia.³⁰ Suomessa ovat ilmestyneet muun muassa Aimo Halilan ja Ilkka Mäntylän tutkimukset kaupunkien paikallishallinnosta sekä Sylvi Möllerin ja Aimo Wuorisen teokset suurporvaristosta ja sen kaupankäyntimenetelmistä.³¹

Talous- ja hallintohistoriallisen valtaviiran katveessa porvaristoa on tarkasteltu myös sosiaalishistoriallisella otteella. Uppsalan yliopistossa valmistui 1970-luvulla sarja väitöskirjoja Keski-Ruotsin pikkukaupunkien porvaristosta ja sen sosiaalisesta rakenteesta 1700-luvulla. Näihin kuuluvat Gunnar Carlssonin ja Ann-Marie Peterssonin tutkimukset vapaudenajan Enköpingistä ja Nyköpingistä sekä Kekke Stadinin vertaileva tutkimus Arbogasta, Enköpingistä ja Västervikistä.³² Turun yliopistossa käynnistettiin 1960-luvulla tutkimusprojekti suomalaisista käsityöläisistä. Projekti

²⁷ ”...a social phenomenon that was real, and, if not a class, something which seems at times to have behaved and acted as a class...” Crossick & Haupt 1984, s. 6–8. Kts. myös Crossick & Haupt 1995, s. 7.

²⁸ Tommila 1989, s. 160–164.

²⁹ Esimerkiksi Ruotsin mahtikaupunkeihin kuuluneen Göteborgin historiassa mainitaan, että porvarisoikeus antoi haltijalleen oikeuden harjoittaa porvarillista ammattia, ”esimerkiksi kauppa tai käsityötä”. Vaikka tekstissä käsitellään lyhyesti joitakin pienporvarillisia ammatteja, kuten kapakointia ja teurastusta, ja mainitaan nimeltä muutamia pienporvarin (*borgare*) nimikkeellä kulkevia henkilöitä, pienporvaristo ryhmänä mainitaan koko teoksessa vain kerran, eräässä Göteborgin asukasrakennetta kuvaavassa taulukossa – joka sekin on kopioitu suoraan toisesta tutkimuksesta. Kts. Andersson 1996, s. 143. Kalmarin historiassa pienporvaristo mainitaan ainoastaan kaupungin väestörakennetta esittelevässä taulukossa, jossa sen kerrotaan muodostavan 4–6 prosenttia kaupunkilaisista. Muiden ryhmien kohdalla avataan niiden sisältöä, mutta pienporvariston ilmoitetaan ainoastaan olevan ”vaikeasti määriteltävä ryhmä”. Kts. Nilzén 1984, s. 26.

³⁰ Skeppsbro-aatelin taloudellista toimintaa käsittelevistä yleisesityksistä kts. Samuelsson 1951 ja Müller 1998. Kauppahuoneita käsittelevistä erikoistutkimuksista tuorein ja laajin esimerkki on Nyberg et al. 2006. Poliittisen toiminnan kuvauksista klassisin on Boëthius 1943.

³¹ Kts. Halila 1942, Mäntylä 1977, Mäntylä 1981a, Möller 1954a, Wuorinen 1959, Wuorinen 1966.

³² Kts. Petersson 1972, Carlsson 1977, Stadin 1979.

synnytti lukuisia väitöskirjoja, ja sen piiristä Turun yliopiston professoriksi noussut Kirsi Vainio-Korhonen on jatkanut tematiikan parissa 2000-luvulle asti.³³

Eliitti- ja verkostotutkimuksen voimistuminen viime vuosikymmeninä on tuonut uusia avauksia myös ruotsalais-suomalaiseen porvaristohistoriaan. Uusimmissa tutkimuksissa keskiössä ovat porvarien valtastrategiat eli heidän keinonsa hankkia, käyttää ja ilmaista valtaa. Niihin kuuluvat perinteiset taloudelliset ja poliittiset valtakäytön muodot, mutta myös avioliitot ja perhesuhteet, seuraelämä ja tapakulttuuri sekä sosiaalinen verkostoituminen. Koulukuntaa edustavat esimerkiksi Karin Ågrenin tutkimus Tukholmasta, Stefan Lundbladin tutkimus Gävlestä, Gudrun Anderssonin tutkimus Arbogasta ja Jarkko Keskinen tutkimus Porista.³⁴

Näissäkin tutkimuksissa huomio on kiinnittynyt porvariston eliittikerrostumaan, ei koko porvaristoon. Tämä on ollut osittain tutkimuksellinen valinta ja osittain käytännön sanelema pakko. Lähdemateriaali alemmasta porvaristosta on erittäin niukkaa, ja esimerkiksi Karin Ågrenin tapauksessa Tukholman kokoisen kaupungin koko porvariston tutkiminen kerralla olisi ollut mahdotonta. Jarkko Keskinen pyrkii huomioimaan Porin kauppiaskunnan aseman paikallisessa porvariyhteisössä ja analysoi sen suhdetta muihin porvariryhmiin. Ongelmana on kuitenkin pohjatietojen puutteellisuus: Keskiellä on esimerkiksi ollut käytettävissä kunnolliset tiedot Porin porvariston koostumuksesta vain osalta tutkimuskauttaan.³⁵

Porvareiden lähestyminen useimmiten talouden, politiikan tai vallan kautta on ymmärrettävää. Porvaristo on jo perusmääritelmänsä mukaisesti taloussääty, jonka tehtävänä sääty-yhteiskunnassa oli kaupankäynti ja valtakunnan vaurastuttaminen. Lisäksi vapaudenajan ruotsalainen porvaristo oli eurooppalaisesta näkökulmasta poikkeuksellisen aktiivinen poliittinen toimija: porvarit paitsi käyttivät paikallisvaltaa omissa kaupungeissaan, myös istuivat porvarissäätyinä valtiopäivällä ja olivat sen kautta mukana muovaamassa valtakunnanpolitiikkaa. Myös kauppiaiden ja käsityöläisten jälkeensä jättämä rikas lähdemateriaali, suurten kauppahuoneiden ja käsityöläisammattikuntien arkistot, ovat ohjanneet tutkijoita kauppiaiden ja käsityöläisten tutkimiseen. Porvariston alemmat ryhmät eivät käyttäneet suurta taloudellista tai poliittista valtaa eivätkä jättäneet jälkeensä sen paremmin yksityisarkistojakaan.

Nämä argumentit eivät silti oikeuta pienporvariston sivuuttamista tutkimuksissa. Pienporvarien liiketoiminta oli ehkä määrältään pientä, mutta heillä oli silti elintärkeä rooli kaupunkiensä taloudellisessa järjestelmässä. Vaikka he äänestivät pienemmällä veroäänillä kuin porvarieliitti, eivätkä poliittiset luottamustehtävät olleet heidän ulottuvillaan, he olivat yhtä kaikki valtiosäädyn jäseniä ja osallistuivat poliittiseen päätöksentekoon sekä paikallis- että valtiotasolla. Keskittymällä porvarieliitin tutkimukseen tuntematta porvariston kokonaisuutta on näin ollen tultu paradoksaaliseen tilanteeseen, jossa tutkitaan eliittiä tuntematta sen asemaa omissa yhteisössään.

³³ Käsityöläisprojektin väitöskirjoista kts. mm. Ranta 1978a ja Vainio-Korhonen 1994. Kirsi Vainio-Korhosen myöhemmistä julkaisuista kts. Vainio-Korhonen 1998 ja Vainio-Korhonen 2002.

³⁴ Kts. Ågren 2007, Lundblad 2007, Andersson 2009, Keskinen 2012.

³⁵ Keskinen aikarajaus on 1765–1845, mutta hänen käyttämänsä tiedot Porin porvariston koostumuksesta, jotka ovat peräisin J. W. Ruuthin vanhasta *Porin kaupungin historiasta* (1899), koskevat vain vuoden 1809 jälkeistä aikaa. Kts. Keskinen 2012, s. 50–53.

1.3 Helsinki kohdekaupunkina

Kaupunkihistoriallista tutkimusta, kuten historiaa ylipäänsä, hallitsee ainutlaatuisen ja tyypillisen välinen ristiriita. Sven-Erik Åströmin sanoin kaupunki on aina yhtä aikaa ”sekä muunnelma ihannetyypistä että historiallinen yksilö”.³⁶ Yksittäisillä kaupungeilla on aina oma luonteensa ja oma dynamiikkansa, eikä yhden kaupungin tilanteesta voida saada yleistettäviä tuloksia. Osa tutkijoista pitää tätä kaupunkihistorian ominaispiirteenä, osa sen suurimpana puutteena.

Kaupunkisosiologian klassikot kuten Max Weber ja Gideon Sjöberg asettivat tavoitteekseen kaupungin ideaalityypin löytämisen vertailemalla kaupungeja eri maisista ja eri aikakausilta ja etsimällä niistä yhteisiä tunnuspiirteitä.³⁷ Kaupunkihistorioitsijoiden tavoitteet ovat useimmiten vähemmän kunnianhimoisia, mutta myös heillä tyypillisyyden etsiminen on keskeisessä asemassa. Moderni kaupunkihistoria onkin pitkälti siirtynyt yksittäisten kaupunkien tutkimisesta kaupunkiverkostojen ja urbaanien systeemien tutkimiseen. Tällä lähestymistavalla pyritään välttämään se, että yksittäisten kaupunkien ”epätyypilliset” piirteet hämärtäisivät kokonaiskuvaa.³⁸

Tyypillisyyden liiallinen korostaminen on saanut osakseen perusteltua kritiikkiä. Esimerkiksi 1700-luvun Edinburghia tutkinut R. A. Houston korostaa, että yksittäisistä kaupungeista tehdyt perustutkimukset ovat välttämätöntä pohjamateriaalia urbaanien systeemien tutkimiselle. Houstonin mukaan tällaisten tutkimusten tarkoitus ei ole esittää laajasti yleistettäviä tuloksia vaan kuvata mahdollisimman tarkasti paikallisia olosuhteita.³⁹ Kun tutkimuskohteena on yksittäisen kaupungin porvarisyhteisö, on kohdekaupungin tyypillisyyttä ja tutkimustulosten yleistettävyyttä kuitenkin aina syytä erikseen arvioida.

Kun tutkimuksen tavoitteena on yhden kaupungin koko porvariston tutkiminen, on kohdekaupungille asetettava ehtoja. Sen on oltava tarpeeksi suuri, jotta sen porvaristossa ovat edustettuina mahdollisimman monet ryhmät. Samalla sen on oltava tarpeeksi pieni, niin että koko porvariston tutkiminen pitkällä aikavälillä on työekonomisesti mahdollista. 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa kyseeseen voisi tulla mikä tahansa suurehkoista kaupungeista, kuten Gävle, Göteborg, Falun, Karlskrona, Malmö, Norrköping tai Turku.

Helsinkiä ei voi millään mittapuulla pitää tyypillisenä, sillä se koki 1700-luvun loppupuolella suuremman, nopeamman ja syvälekäyvämmän muutoksen kuin mikään muu ruotsalaiskaupunki. Ennen Viaporin merilinnoituksen rakennustöiden alkamista vuonna 1748 Helsingissä oli noin puolitoista tuhatta asukasta. Se oli yksi valtakunnan tapulikaupungeista, joilla oli oikeus suoraan ulkomaankauppaan, ja siten korkealla virallisessa taloudellisessa hierarkiassa, mutta kuului käytännössä kaupallisesti vähämerkityksellisiin pikkukaupunkeihin. Suuren sotilastukikohdan rakentaminen Helsingin edustalle mullisti kaupungin täydellisesti. 1800-luvun alus-

³⁶ Åström 1957, s. 14.

³⁷ Weberin mukaan eurooppalaisen kaupungin ideaalityyppi esiintyy ”puhtaimmillaan” Alppien pohjoispuolella, siis saksalaisen kaupunkijärjestelmän piirissä; kts. Weber 1992, s. 53. Sjöbergin mukaan kaikki esiteolliset kaupungit edustavat näennäisistä eroavaisuuksistaan huolimatta samaa perustyyppiä. Hän myös arvostelee ”humanistista traditiota”, toisin sanoen historian tutkimusta, kaupunkien erikoispiirteiden korostamisesta niiden tyypillisyyksien kustannuksella; kts. Sjöberg 1960, s. 4–7.

³⁸ Kts. esim. Eisenstadt & Shachar 1987, s. 42–44; Houston 1998, s. 15.

³⁹ Houston 1998, s. 13–15.

sa Helsingin ja Viaporin yhteenlaskettu asukasluku oli noin yhdeksäntuhatta henkeä. Kaupungin kauppalaivasto oli Ruotsin neljänneksi suurin, ja sotilasväestön suhteellisella osuudella mitaten se oli valtakunnan suurin sotilaskaupunki.⁴⁰

On kuitenkin huomattava, että useimmilla suuremmilla ruotsalaiskaupungeilla oli voimakkaasti toisistaan eroava taloudellinen luonne. Esimerkiksi Göteborg oli kaukokaupan keskus ja vauraan Itä-Intian kauppakomppanian kotikaupunki, Karlskrona sotilaskaupunki ja laivastotukikohta ja Falun Stora Kopparbergin kuparikaivoksen hallitsema kaivoskaupunki. Jos pyrkimyksenä olisi etsiä ”tyypillinen” ruotsalainen kaupunki tuolta ajalta, valinta osuisi pikemminkin johonkin valtakunnan lukuisista pikkukaupungeista, ja silloinkin edessä olisi joko-tai valintoja: rannikkokaupunki vai sisämaakaupunki, kauppakaupunki vai hallintokaupunki. Tällaisen kaupungin porvaristo olisi kuitenkin kooltaan liian pieni ja elinkeinoiltaan liian suppea tarkoitusta varten.

Paradoksaalista kyllä, juuri Helsingin epätyypillisuus tekee siitä erinomaisen kohteen kun tutkitaan tyypillisyyttä. Kaupungin nopean kasvun – pikkukaupunkiluokasta suurkaupunkiluokkaan puolella vuosisadassa – vuoksi paikallinen porvaristo oli jatkuvassa muutostilassa. Porvarien määrä kasvoi nopeasti, samoin tehtyjen porvarisoikeusanomusten – sekä hyväksytyjen että hylättyjen. Helsingin porvaristo monipuolistui ja eriytyi, kun kaupunkiin tuli kokonaan uusia porvarillisia ammatteja ja uusia korporatiivisesti järjestyneitä porvariston alaryhmiä syntyi.

Kasvu ei kuitenkaan ollut suoraviivaista, vaan porvarit kohtasivat myös ongelmia. Osan niistä aiheuttivat ulkoiset tekijät kuten sodat ja taloudelliset taantumat, osan taas kaupungin omat erityispiirteet ja paikalliset olosuhteet. Katkokset Viaporin linnoitustöissä aiheuttivat ongelmia porvareille, joille linnoitustyömaan ja sen rakentajien palveleminen oli tärkeä elinkeino. Lisäksi kysymykset elinkeinonharjoituksesta Viaporin linnoitussaarilla ja sotilaiden elinkeino-oikeuksista synnyttivät ristiriitoja koko linnoitusrakennuskauden ajan.

1700-luvun lopun Helsinkiä voidaan, hieman kärjistäen, pitää eräänlaisena koe-laboratoriona, joka tarjoaa erinomaiset olosuhteet tuon ajan ruotsalaisporvariston tarkkailuun. Tässä laboratoriossa porvariston luonnollista kehitystä on keinotekoisesti nopeutettu, ja porvareille on syötetty erilaisia ulkoisia ärsykeitä, joiden synnyttämiä reaktioita tutkija voi seurata runsaan lähdemateriaalin avulla. Jos vaikka pa Turun porvariston tutkiminen olisi porvareiden tarkkailua heidän luonnollisessa ympäristössään, on Helsingin porvariston tutkiminen porvareiden tarkkailua poikkeusoloissa. Se, mikä tällöin mahdollisesti menetetään tyypillisyyden puutteena, voitetaan materiaalin rikkaudessa ja monipuolisuudessa.

Vaikka Helsinki nopean kasvunsa ja vaurastumisensa puolesta oli epätyypillinen kaupunki, oli se toisessa suhteessa erittäin tyypillinen. Viaporin linnoitus nimittäin teki siitä sotilaskaupungin. Varhaismodernit eurooppalaiset sotilas- ja linnoituskau-pungit, joiden kehitystä muovasi armeijan ja suurten joukko-osastojen pysyvä läsnäolo, olivat helposti tunnistettava kaupunkityyppi, jolla oli samankaltaiset tunnuspiirteet eri maissa ja eri alueilla. Gunnar Artéuksen luonnehdinnan mukaan sotilas-

⁴⁰ Lilja 2000, s. 186–216; Hatakka 2012, s. 119–120.

kaupunki oli kaupunki ”jonka talous, fyysinen ja poliittinen miljö ja sosiokulttuurillinen elämä olivat muotutuneet armeijan pysyvän läsnäolon tuloksena”.⁴¹

Niin kutsutun uuden sotahistorian (*New Military History*) läpimurron myötä akateeminen sotahistoria on lähentynyt sosiaalishistoriaa, ja sen keskeisimmäksi teemaksi on noussut armeijan ja yhteiskunnan vuorovaikutus.⁴² Michael Robertsin ja John Brewerin kaltaiset tutkijat ovat johtaneet tästä vuorovaikutuksesta koko modernin Euroopan synnyn: kun armeijat sodankäynnin kehittyessä kasvoivat ja modernisoituvat, niitä ylläpitävien valtiokoneistojen piti kasvaa ja modernisoitua itsekin.⁴³ Armeijan ja yhteiskunnan vuorovaikutusta on kuitenkin tutkittu myös ruohonjuuritasolla, teemoina esimerkiksi siviilien rooli armeijan huoltajina ja muo-
nittajina sekä sotilasväestön ja siviiliväestön rinnakkaiselo paikallisyhteisöissä.⁴⁴

Armeijan voimakasta ja itsenäistä roolia uuden ajan alun Euroopassa voi havainnollistaa käsitteiden *sotilasyhteiskunta* ja *siviiliyhteiskunta* avulla. Armeija muodosti oman yhteiskuntamuotonsa, jolla oli omat lakinsa ja oikeusistuimensa, oma hallintokoneistonsa, sekä omat käytäntönsä, tapansa ja norminsa. Tämä sotilasyhteiskunta eli siviiliyhteiskunnan sisällä ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa sen kanssa.

Sotilaskaupungit, joissa sotilasväestö ja siviiliväestö elivät rauhan aikana tiiviissä kanssakäymisessä, ovat erinomaisia kohteita armeijan ja siviiliyhteiskunnan vuorovaikutuksen tutkimiseen. Uuden ajan alun pohjoismaisista sotilaskaupungeista on julkaistu runsaasti tutkimusta muun muassa 1980–90-luvuilla toimineen *Garnisonsstäder i Norden* -projektin ansiosta. Tutkijat ovat kuitenkin keskittyneet sellaisiin aihepiireihin kuin armeijan konkreettinen ja symbolinen näkyvyys sotilaskaupungissa, sotilasmajoitus ja kasarmirakentaminen, armeijan ja kaupunginhallinnon väliset kiistat, sekä sotilaskäsityö ja muu sotilaiden laillinen ja laitton ammatinharjoitus.⁴⁵ Sotilaskaupunkien porvariston rakenne on jäänyt irtonaisten huomioiden tasolle. Porvaristo muodosti kuitenkin kaupungin siviiliyhteiskunnan ytimen, joten tiedot sen rakenteesta, kehityksestä ja toiminnasta olisivat ensiarvoisia.

Helsinki on näin ollen erinomainen tutkimuskohde sekä epätyypillisyytensä että tyypillisyytensä ansiosta. Sen nopea kasvu tarjoaa hyvän pohjan porvariston kehityksen tarkastelulle, ja sen linnoituskaupunkiluonteen ansiosta tutkimus tuottaa uutta tietoa porvariston roolista sotilaskaupungissa ja armeijan vaikutuksesta siihen.

⁴¹ “...vars ekonomi, fysiska och politiska miljö och socio-kulturella liv framstår som strukturellt präglade av ett militärt förbands permanenta närvaro.” Artéus 1988, s. 23.

⁴² Kts. esim. Tatum 2006, s. 8–11.

⁴³ Rogers 1995, passim. Michael Roberts, ”sotilaallisen vallankumouksen” (*Military Revolution*) teorian isä, oli Ruotsin historian asiantuntija ja perusti teoriansa pääosin Ruotsin suurvallan syntyyn 1500–1600-luvuilla, mistä häntä on myös kritisoitu.

⁴⁴ Tuoreista ruotsalaisista ja suomalaisista esimerkeistä kts. esim. Martin Hårdstedtin ja Heikki Vuorimiehen väitöskirjat. Hårdstedt käsittelee armeijan ja siviiliyhteiskunnan välisiä suhteita Suomen sodan aikana, yhtenä pääteemoista kaupunkiporvariston rooli armeijan huollossa; kts. Hårdstedt 2002, s. 239–283. Vuorimiehen aiheena ovat ruutusotilaiden suhteet paikallisväestöön Suomen maa-seudulla 1700-luvulla; kts. Vuorimies 2015, passim.

⁴⁵ Hyvän läpileikkauksen aihepiiriin tarjoavat *Garnisonsstäder i Norden* -projektin yhteisjulkaisut *Den nordiska garnisonsstaden* (1988) ja *Nordens garnisonsstäder: Slutrapport från ett forskningsprojekt* (1997), joiden artikkeleissa käsitellään tanskalaisia, norjalaisia, ruotsalaisia ja suomalaisia sotilaskaupunkeja.

1.4 Tutkimuskysymykset, metodi ja lähteet

Tämän väitöskirjan aiheena on Helsingin porvariston sosiaalinen todellisuus: millaisista eri ryhmistä porvaristo koostui, miten nämä ryhmät olivat muodostuneet ja millaista poliittista ja taloudellista valtaa ne käyttivät yhteisössään. Tarkasteltavina ovat myös ryhmien väliset ristiriidat: millaista taloudellista ja poliittista kilpailua eri porvariryhmien välillä oli ja miten porvaristo reagoi ulkopuolisia uhkia vastaan. Tutkimuksen keskiössä on siis ryhmän käsite. Tämä vastaa klassista käsitystä sosiaalishistoriallisesta analyysistä sellaisena kuin Eino Jutikkala sen määritteli:

Sosiaalishistoria on se historian ala, jonka tutkimuskohteena ovat yhteiskunnassa muodostuneet sosiaaliset ryhmät, niiden suuruus, rakenne, asema, merkitys ja keskinäiset suhteet sekä näissä kulloinkin tapahtuneet muutokset. Sosiaalisen ryhmän rakenteen yhteydessä tutkitaan ryhmän jäsenten syntyperää ja heidän siirtymistään ryhmästä toiseen eli sosiaalista liikkuvuutta. [...] Sosiaalishistorioitsija etsii siis sitä, mikä on hänen tutkimalleen ryhmälle tai eri ryhmien välisille suhteille jonakin aikana tyypillistä kiinnittämättä huomiota yksityistapauksiin sellaisenaan; hän kokoaa lähteistä useita samankaltaisia tapauksia ja muodostaa niistä tyypin.⁴⁶

Sosiaalishistorioitsijat ja sosiologit käyttävät lukemattomia eri tapoja ryhmän ja sen muodostumisperusteiden määrittelemiseen. Ryhmät voivat muodostua sosiaalisilla, kulttuurisilla, taloudellisilla tai poliittisilla periaatteilla. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana pidetään porvariston roolia taloussäätynä, ja ryhmiksi käsitetään ennen muuta ammatilliset ryhmittymät, jotka muodostuvat samaa ammattia tai ammatialaa harjoittavista porvareista. Tutkimuskaudelle tyypillistä oli näiden ryhmien pyrkimys kehittyä korporaatioiksi. Käsitteellä *korporaatio* tarkoitetaan tässä samaa ammattia harjoittavien porvarien yhteenliittymää, joka kontrolloi omaa ammatialaansa, harjoittaa aktiivista edunvalvontaa ja säätelee alalle tulevien uusien ammatinharjoittajien määrää ja pätevyyttä.⁴⁷ Osa ryhmistä onnistui pyrkimyksessään, mutta osa ei kyennyt yrityksistään huolimatta muodostumaan toimivaksi korporaatioksi, ja osassa ei edes ilmennyt tällaista halua. Porvariston ammatillisten ryhmien ja niiden korporaatioluonteen tarkastelu muodostaa näin ollen tutkimuksen perusrungon.

Porvarisryhmien muodostumiseen, kehittymiseen ja toimintaan vaikutti kaksi suurta taustatekijää: Helsingin nopea kasvu ja sen sotilaskaupunkiluonne. Viaporin rakennustyöt kasvattivat kaupunkia, lisäsivät sen asukaslukua ja vaurastuttivat sen

⁴⁶ Jutikkala 1964, s. 607. Jutikkalan määritelmää sosiaalishistoriasta on käyttänyt metodologisena perustanaan mm. Turun yliopiston 1960-luvulla käynnistetty suuri käsityöprojekti, kts. Heino 1998, s. 105. Pertti Haapalan modernimpi määritelmä sosiaalishistoriasta nostaa sen tunnusmerkeiksi ryhmiin perustuvan rakenneanalyysin lisäksi kokonaisvaltaisuuden, yleistettävyyden ja poikkitieteellisyyden; kts. Haapala 1989, s. 14–15.

⁴⁷ Korporaation käsitettä käytetään tässä vanhalla suomalaisella sosiaalishistorialle tyypillisellä tavalla. Porvaristotutkimuksen osalta vrt. mm. Aimo Halilan analyysi porvariston korporaatioiden roolista 1600-luvun kaupunginhallinnossa; kts. Halila 1942, s. 207–243. Ilkka Mäntylä puhuu porvariston ”eturyhmittymistä” samassa tarkoituksessa; kts. Mäntylä 1977, s. 90–96. 1700-luvun upseeristoa on korporaatiokäsitteen avulla tutkinut Kaarlo Wirilander; kts. Wirilander 1950, s. 89–93.

liike-elämää. Sotilaskaupungin asukkaina Helsingin porvarit elivät pysyvässä vuorovaikutuksessa armeijan ja sotilasyhteiskunnan kanssa ja joutuivat kohtaamaan sotilasyhteiskunnan jokapäiväisen vaikutuksen niin taloudellisessa kuin poliittisessa ja sosiaalisessakin elämässään. Molemmat tekijät muokkasivat voimakkaasti porvaristoa. Osittain ne vahvistivat ja kiihdyttivät 1700-luvun porvariston yleisiä kehityslinjoja, mutta osittain kehittivät helsinkiläisporvaristoa omaperäiseen ja epätavanomaiseen suuntaan.

Tutkimuksen painopiste on kauppaa käyvässä porvaristossa. Käsityöläisiä, jotka muodostivat parhaimmillaan puolet Helsingin porvareista, käsitellään suppeammin kuin heidän suhteellinen osuutensa edellyttäisi. Tämä johtuu toisaalta porvariston rakenteesta, toisaalta aikaisemmasta tutkimuksesta. Käsityöläisten toimintaa ohjasi keskiajalta periytyvä ammattikuntajärjestelmä joka noudatti samoja periaatteita eri puolilla Eurooppaa. Ammattikuntien ansiosta he kykenivät jo varhain harjoittamaan tehokasta edunvalvontaa sekä yhtenäistämään uusiksi mestareiksi haluavien ammattitaito- ja koulutusvaatimukset. 1700-luvulla käsityöläisten määrä kasvoi ja heidän toimintaansa säätelevät lait ja asetukset tarkentuivat, mutta heidän ammatillisessa rakenteessaan ja toimintatavoissaan ei tapahtunut suuria muutoksia. Suurin osa varhaisemmasta tutkimuksesta, jossa tutkimuskohteena ovat olleet porvariston ammatilliset ryhmät, on kohdistunut nimenomaan käsityöläistöön ja sen ammattikuntiin.⁴⁸ Helsingin käsityöläistön toiminnassa oli joitakin kaupungin kasvun ja sotilaskaupunkiluonteen muovaamia erityispiirteitä, mutta paljon uutta vanhemman tutkimuksen muodostamaan kokonaiskuvaan se ei tuo.

Kauppaa käyvän porvariston ammatilliselle rakenteelle 1700-luku sen sijaan oli suurin murroskausi sitten keskiajan. Aiemmin löyhästi järjestäytyneet ja löyhästi säädelty ryhmä alkoi organisoitua käsityöläistön mallien mukaan. Sekä kauppiaat että alemmat porvarit perustivat seuroja ja ryhtyivät aktiivisesti valvomaan ammatillisia etujaan sekä kontrolloimaan uusien ammatinharjoittajien ottamista kaupunkiin. Kauppaa käyvän porvariston ammatillinen ryhmäytyminen on kuitenkin paljon heikommin tunnettua kuin käsityöläistön, sillä sen yläkerroksia käsittelevä tutkimus on keskittynyt yksittäisiin kauppiaisiin ja kauppahuoneisiin, eikä sen alakerroksista ole juuri tehty tutkimuksia. Helsinki tarjoaa aiheesta runsaasti materiaalia, sillä paikallinen kauppaa käyvä porvaristo vaurastui nopeasti, järjestäytyi aktiivisesti, ja sai siviili- ja sotilasyhteiskunnan vuorovaikutuksen synnyttämiä erityispiirteitä.

Metodiltaan tutkimus on yhdistelmä kvantitatiivisesta ja kvalitatiivisesta lähestymistavasta.⁴⁹ Kvantitatiivisen osuuden tarkoituksena on rakentaa tilastollinen kokonaiskuva Helsingin porvariston kokoonpanosta ja kehityksestä, ja se pohjautuu tietokantaan, johon on koottu keskeiset tiedot kaikista Helsingissä Viaporin raken-

⁴⁸ Kts. esim. Turun yliopiston käsityöläisprojektin julkaisut, kuten Ranta 1978a, Vainio-Korhonen 1994.

⁴⁹ Vrt. esim. Claire Dolanin metodologia Aix-en-Provencen käsityöläisiä käsittelevässä tutkimuksessa. Dolan kritisoi perinteistä ranskalaista sosiaalishistoriaa vastakkainasettelusta tilastollisen lähestymistavan ylivertaisuutta kannattavien kvantitatiivisten ja tapaustutkimusten hedelmällisyyttä painottavien kvalitatiivisten välillä. Hänen mukaansa tilastollinen analyysi ja tapaustutkimukset eivät ole vastakkaisia vaan toisiaan täydentäviä menetelmiä. *"I would prefer not to see these as mutually exclusive approaches of the past. Instead, after initially defining certain parameters of Aixois society on the basis of statistical investigation, I will then rely upon the microscopic observation of certain sectors of the city's artisan population..."* Dolan 1992, s. 175.

nuskauden aikana toimineista porvareista. Tietokannan pohja-aineistona on käytetty mahdollisimman laajasti kaikkia olemassa olevia lähdesarjoja: henkikirjoja, suostuntaveroluetteloita, Helsingin kaupungin tilejä, Helsingin maistraatin pöytäkirjoja, Helsingin kaupunkiseurakunnan ja Viaporin sotilasseurakuntien kirkonkirjoja sekä erilaisia kortistoja, matrikkeleja ja henkilötietokantoja. Eri lähderyhmät ja niihin liittyvät lähdekriittiset ongelmat on esitelty tarkemmin liitteessä 1. Liitteenä 2 on henkilömatrikkeli *Helsingin porvaristo 1748–1808*, joka on laadittu purkamalla tietokannan keskeisimmät osat matrikkelimuotoon.

Kvalitatiivisen osuuden tavoitteena on havainnollistaa esimerkein porvarisryhmien toimintaa ja niiden välistä vuorovaikutusta. Sen keskeisin lähde ovat Helsingin maistraatin oikeus- ja talousasiain pöytäkirjat niihin liittyvine asiakirjoina ja kirjeenvaihtoineen. Maistraatti-raastuvanoikeus oli kaupungin korkein hallinto- ja oikeusviranomainen, ja porvariston erimielisyydet, riidat ja valtataistelut tallentuvat sen pöytäkirjoihin. Koska Viaporin rakennuskauden aikaisilta helsinkiläisporvareilta ei ole säilynyt juuri lainkaan yksityistä aineistoa, viranomaislähteet ja etenkin maistraatin aineisto ovat hallitsevassa roolissa porvariston toimintaa tutkittaessa.

Tutkimuksen tärkein lähde on Eirik Hornborgin *Helsingin kaupungin historia II* (1950) joka käsittelee ajanjakson isostavivahasta Suomen sotaan. Tämä massiivinen teos tarjoaa Viaporin ajan Helsingistä korvaamattoman tietopankin. Samalla sitä vaivaa vanhan kaupunkihistorian ammattitauti, keskittyminen yksityiskohtien luettelointiin kokonaisuusien kustannuksella. Hornborgin huomion pääkohteina ovat kaupungin hallinto, kauppa ja merenkulku, joten käsityöläistökin jää hajamaintojen varaan, pienporvaristosta puhumattakaan. Porvariston kokonaisrakenteesta ja muodostumisesta hän kirjoittaa vain muutaman kappaleen verran tekstiä – siinä missä esimerkiksi kaupunginkassan menoja ja tuloja analysoidaan yksityiskohteisesti kymmenien sivujen verran.⁵⁰ Vaikka tutkimukseni nojautuu voimakkaasti Hornborgiin, se samalla täydentää hänen antamaansa kuvaa Helsingin 1700-luvun historiasta porvariston rakenteen ja dynamiikan osalta.

Hornborgin teoksen lisäksi tukenani on runsas Helsingin historiaa käsittelevä tutkimus, jota on julkaistu sekä Helsingin historyyhdistyksen *Entisaikain Helsinki* -julkaisusarjassa ja Helsingin kaupunginmuseon *Narikka*-vuosikirjoissa että itsenäisinä monografioina ja artikkelikokoelmina. Ilkka Mäntylän klassinen *Pormestari Johan Kuhlbergin pahoinpitely* (1981), joka kuvaa Helsingin poliittista valtataistelua 1760–70-luvuilla, on toiminut luvun 8 kulmakivenä – joskin sitä kohtaan esitetään myös kritiikkiä. Suomen Akatemian Viapori-tutkimusprojekti on viimeisen viiden vuoden aikana julkaissut 1700-luvun Helsingistä runsaasti uutta tutkimusta. Ilman Viapori-projektia ja sen tuotamaa tutkimustietoa tämän väitöskirjan tekeminen ei olisi ollut mahdollista. Erityismaininnan ansaitsevat Sofia Gustafssonin väitöskirja (2015) Viaporin linnoitustyömaan tavaranhankinnoista sekä Sampsa Hatakkan pro gradu (2011) Viaporin linnoituksen väestörakenteesta ja hänen työn alla oleva väitöskirjansa Viaporista armeijan huoltokeskuksena.⁵¹

⁵⁰ Kts. Hornborg 1950, s. 466–469.

⁵¹ Kts. Hatakka 2011; Gustafsson 2015; Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*. Muista Viapori-projektin tutkijoista Mikko Huhtamies on käsitellyt Viaporin roolia innovaatiokeskuksena teoksensa *Pohjolan Atlantis* (Huhtamies 2014). Lisäksi projektin tutkimustuloksia on esitelty kootusti artik-

2 PORVARISTO RUOTSIN VALTAKUNNASSA

Ruotsin valtakunnan porvaristo muotoutui eurooppalaisten ja erityisesti saksalaisten esikuvien mukaan. 1700-luvulla sen kokoonpanoa, sen juridista asemaa ja sen poliittisia ja taloudellisia oikeuksia sääteli neljän vuosisadan kuluessa kehittynyt lainsäädäntö. Lakipykälien tutkiminen ei kuitenkaan kerro koko totutta, sillä käytäntö oli monissa suhteissa kaukana teoriasta. Porvariston kokoonpano ja ammattijakauma vaihteli suuresti kaupungista toiseen, ja siihen kuului useita ryhmiä joiden olemassaoloa lait ja asetukset eivät tunteneet. Koska lainsäädäntö ja todellisuus olivat monissa kohdissa ristiriidassa keskenään, porvarin ja porvariston määrittäminen ei ole yksiselitteistä.

Tässä luvussa luodaan kokonaiskuva siitä, millainen ryhmä 1700-luvun ruotsalainen porvaristo oli. Alaluvussa 2.1 käydään läpi lyhyesti porvariston asemaa koskeva lainsäädäntö ja sen historiallinen kehitys. Alakuvussa 2.2 tarkastellaan, millainen porvariston kokoonpano käytännössä oli, miten se vaihteli kaupungeittain ja millaisia muutoksia siinä tapahtui 1700-luvun aikana. Lopuksi alaluvussa 2.3 esitetään tässä tutkimuksessa käytetty määritelmä porvaristosta.

2.1 Porvaristoa koskeva lainsäädäntö

Ruotsin valtakunnan porvariston juridisen aseman peruskivi oli 1340-luvulla kirjoitettu Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki. Jo sydänkeskiajalla ruotsalaiskaupungit olivat noudattaneet saksalaisten esikuvien mukaisia hallinto- ja kaupankäyntikäytäntöjä, ja jotkin kaupungit olivat jopa säätäneet omia lakejaan. Vasta Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki loi kuitenkin yhtenäisen laki- ja hallintojärjestelmän kaikille ruotsalaiskaupungeille, ja vakiinnutti periaatteen jonka mukaan kaiken kaupankäynnin oli tapahduttava kaupungeissa. Lain mukaan porvareita olivat kaupungeissa asuvat kauppiat ja käsityöläiset. Heidän oli huolehdittava kaupunkinsa veroista ja rasituksista, mutta vastineeksi he saivat hyödyntää sille annettuja erioikeuksia ja käyttöä päätösvaltaa sen hallinnossa. Jokaisessa kaupungissa oli oltava raati, jonka puheenjohtajana oli pormestari ja jäseninä raatimiehiä. Heidän tehtävänään oli hoitaa kaupungin hallintoa ja taloutta, jakaa oikeutta ja valvoa porvariston etuja.⁵²

Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki, joka pysyi voimassa liki neljä vuosisataa, oli löyhästi kirjoitettu ja jätti siten kaupunkien porvareille paljon tilaa muovata hallinnon ja liiketoiminnan muotoja mieleisikseen.⁵³ Ruotsin hallintojärjestelmän ja lainsäädännön suuri uudistaja Kustaa II Aadolf antoikin 1600-luvun alussa useita lakia täydentäviä asetuksia, joista tärkein oli *Stadga om Städernas administration och upkomst i Riket* (1619). Asetuksessa määrättiin, ettei kukaan saanut harjoittaa por-

kelikokoelmassa *Viapori – linnoitus, lähiseutu ja maailma* (2012), jonka useisiin artikkeleihin tässä työssä viitataan.

⁵² Kaukiainen 1980, s. 99; Gardberg 1981, s. 32–34, 41–42; Kallioinen 2000, s. 52–55; Gustafsson 2006, s. 54–55; Kallioinen 2012, s. 47–48. Porvareista käytetään lakitekstissä vielä arkaaista nimitystä *byaman*; termi *borgare* vakiintui käyttöön vasta uuden ajan alussa

⁵³ Kallioinen 2012, s. 92.

varillista ammattia eli kauppaa tai käsityötä, ellei hän ollut saanut Ruotsin lain mukaista porvarisoikeutta ja vannonut porvarisvalaa pormestarin ja raadin edessä.⁵⁴ Sen tarkoituksena oli poistaa keskiaikaisperäinen käytäntö, jonka mukaan syntyperäisillä kaupunkilaisilla oli automaattinen oikeus kaupankäyntiin ja käsityönharjoitukseen ja vain ulkopuolisten tulokkaiden oli anottava porvarisoikeutta. Kaupunkien porvaristo suhtautui kuitenkin asetukseen passiivisella vastarinnalla, sillä se piti sitä vanhan kaupunginlain ja omien ikäikäisten oikeuksiensa vastaisena. Vasta 1700-luvun lakireformit merkitsivät todellista tiukennusta porvarisoikeuden ehtoihin.⁵⁵

Kustaa II Aadolf julkaisi myös kauppajärjestyksen (1617) ja ammattikuntajärjestyksen (1621). Niillä täsmennettiin laissa mainittujen kahden porvarisryhmän eli kauppiaiden ja käsityöläisten oikeudet ja velvollisuudet, ja pyrittiin keskittämään kaupankäynti ja käsityönharjoitus entistä vahvemmin kotimaisen kaupunkiporvariston käsiin. Kauppajärjestyksessä ulkomaisia kauppiaita, maalaisia ja saaristolaisia kiellettiin rikkomasta porvareiden elinkeino-oikeuksia.⁵⁶ Ammattikuntajärjestys velvoitti Ruotsin valtakunnan käsityöläisiä järjestäytymään ammattikunniksi eurooppalaisen mallin mukaisesti. Se myös kiristi käsityönharjoituksen ehtoja maaseudulla ja kielsi maalauskäsityöläisiä työskentelemästä alle neljän peninkulman (n. 40 km) säteellä kaupungeista. Maalauskäsityön ehdot vaihtelivat eri vuosisatoina, mutta pääsääntönä 1800-luvun alkuun asti oli, että vain suutarit, räätälit ja sepät saivat toimia ammattimaisina käsityöläisinä maaseudulla. Muiden käsityöammatien harjoittaminen oli monopolisoitu kaupunkien käsityöläisille.⁵⁷

Vapaudenajan alussa keskiaikainen kaupunginlaki ja sitä täydentäneet säädökset korvattiin kokonaan uudella lainsäädännöllä. Vuoden 1734 yleisen lain kauppakaaren mukaan porvariksi haluavan tuli anoa porvarisoikeutta pormestarilta ja raadilta, jotka tekivät asiassa päätöksen vanhan porvariston mielipidettä kuultuaan. Jos päätös oli myönteinen, hakijan oli hankittava kaksi takaajaa, vannottava porvarisvalaa ja luvattava asua kaupungissa vähintään kuusi vuotta. Kaikki velvollisuutensa kuuden vuoden ajan täyttäneellä henkilöllä oli oikeus irtisanoa porvarisoikeutensa puolen vuoden irtisanomisajalla. Porvariston elinkeino-oikeuksiksi määriteltiin tukku- ja vähittäiskauppa sekä käsityö, ja heillä oli yksinoikeus pitää avoimia kauppapuoteja. Kaupan ja käsityön harjoittaminen yhtä aikaa sekä porvarina toimiminen kahdessa eri kaupungissa kiellettiin.⁵⁸

Kauppiaiden ja käsityöläisten oikeudet ja velvollisuudet määriteltiin tarkemmin käsityöasetuksessa (1720) ja kauppa-asetuksessa (1734). Käsityöasetuksessa määrättiin, että jos kaupungissa oli kolme tai useampia saman alan mestareita, tuli heidän perustaa ammattikunta; yksittäiset mestarit kuuluivat naapurikaupunkien am-

⁵⁴ *Stagda om Städernas administration och upkomst i Riket*, von Stierman 26.12.1619.

⁵⁵ Mainintoja aktiivisesta tai passiivisesta vastarinnasta asetusta vastaan on useista kaupungeista. Vaasassa kaupungissa syntyneet porvarinpojat saivat 1600-luvulla antautua porvarillisten ammattien harjoittajiksi ilman anomuksia, valoja tai muita muodollisuuksia; kts. Luukko 1970, s. 57–58. Turussa monet kauppiat kieltäytyivät vielä 1680-luvulla vannomasta porvarisvalaa, koska he olivat syntyperäisiä kaupunkilaisia ja siten Kaupunginlain nojalla siitä vapautettuja; kts. Selinheimo 1924, s. 246–247.

⁵⁶ *Ordinantie, huruledes Kiöphandelen och Riksens Inbyggjare så wäl som fremmande drifwas skal*, von Stierman 12.10.1617.

⁵⁷ *General Embetes Skrä*, von Stierman 23.9.1621. Kts. myös Ranta 1978a, s. 87–90.

⁵⁸ Vuoden 1734 laki, s. 126–127.

mattikuntien alaisuuteen. Lisäksi asetuksessa annettiin yksityiskohtaiset ohjeet käsityöläiseltä vaadittavasta koulutuksesta: hänen oli työskenneltävä ensin oppipoikana ja sitten kisällinä yhden tai useamman käsityöläismestarin alaisuudessa ja tehtävä hyväksytyt kisällin- ja mestarinnäytteet ennen kuin hän saattoi anoa porvarin ja itsenäisen mestarin oikeuksia.⁵⁹ Kauppa-asetuksen mukaan kauppiaaksi haluavan oli palveltava yksitoista vuotta kauppahuoneessa, ensin seitsemän vuotta oppipoikana ja sitten neljä vuotta kauppapalvelijana. Näistä palveluvuosista voitiin myöntää lievennyksiä kauppiaanpojille jotka olivat oppineet ammatinsa isiensä kauppahuoneissa.⁶⁰

Merimiesasetuksessa (1748) luotiin kauppiaiden ja käsityöläisten rinnalle kolmas virallinen porvarisryhmä, merikapteenit. Asetus määräsi kaikkien ulkomaan reiteillä purjehtivien ruotsalaisten kauppa-alusten kapteeneita hankkimaan porvarisoikeuden jossakin tapulikaupungissa.⁶¹ Se täydensi vuoden 1724 Tuoteplakaattia, joka kielsi ulkomaisia aluksia tuomasta Ruotsiin muita kuin oman maansa tuotteita; molempien tarkoituksena oli voimistaa ruotsalaista kauppalaivastoa.

Tärkein muutos, joka porvariston liiketoimintaoikeuksiin tehtiin kustavilaisella ajalla, oli Kustaa III:n ammattikuntareformi vuonna 1773. Siinä määrättiin, että hyväksytyt mestarinnäytteen tehnyttä kisälliä ei saanut estää pääsemästä porvariksi, ja annettiin maistraateille oikeus tarkastaa ja hyväksyä mestarinnäytteitä.⁶² Reformi oli osa kustavilaisen ajan talouspoliittista uudistustyötä jolla pyrittiin lieventämään merkantilistista säätelyä, ja johon kuului muun muassa elinkeinorajoitusten ulkopuolella olevien vapaakaupunkien perustaminen.⁶³

Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki ei määritellyt tarkasti pormestarin ja raatimiesten asemaa, tehtäviä tai valintatapaa. Heidät valittiin aluksi epämuodollisesti kaupungin porvariston keskuudesta, ja tehtäviin valikoituivat tavallisesti johtavat kauppiaat. 1600-luvulla kruunu alkoi säädellä tarkemmin myös kaupunkien hallintoa ja oikeudenkäyttöä. Vanha raati jakautui kahdeksi elimeksi, kaupungin hallintoa hoitavaksi maistraatiksi ja kaupungin tuomioistuimena toimivaksi raastuvanoikeudeksi. Suurissa kaupungeissa maistraatin muodostivat kunnallisormestari ja kunnallisraatimiehet, raastuvanoikeuden oikeuspormestari ja oikeusraatimiehet. Pie-nissä kaupungeissa, joissa oli vain yksi pormestari ja muutama raatimies, uudistus oli kuitenkin vain näennäinen, sillä samat miehet huolehtivat edelleen sekä hallinnoinnista että oikeuden jakamisesta.⁶⁴

1600-luvulla kruunu alkoi myös nimittää kaupunkeihin niin kutsuttuja kuninkaallisia pormestareita vahvistaakseen valtaansa paikallistasolla. Kun porvaristo valitti kuninkaallisten pormestarien loukkaavan sen itsemääräämisoikeutta, Kaarle XI antoi vuonna 1693 ohjesäännön pormestarien ja raatimiesten nimittämiseen. Sen mukaan porvaristo sai valita omat ehdokkaansa vapaalla vaalilla, mutta lopullinen nimitysoikeus oli pormestarien kohdalla kuninkaalla ja raatimiesten kohdalla maa-

⁵⁹ *Ordning och Skrå för Handwärcrare i Sverige och Finland*, Modée 27.6.1720.

⁶⁰ *Allmän Förorrdning för dem, som här i Riket wilja lära och drifwa Handelen*, Modée 19.12.1734.

⁶¹ *Reglemente för Coopvaerdie-Skeppare och Skepps-Folk*, Modée 3.3.1748.

⁶² Söderlund 1949, s. 221–224.

⁶³ Alanen 1964, s. 113–117.

⁶⁴ Mäntylä 1977, s. 11–14; Ranta 1981, s. 77–82.

herralla. Valtakunnallisesti yhtenäisiin vaalitapoihin siirryttiin vuonna 1743, jolloin valtiopäivät antoivat asetuksen pormestarin- ja raatimiehenvaalien järjestämisestä. Aikaisemmin vaaleissa oli joko pyritty yksimielisyyteen tai äänestetty mies ja ääni-periaatteella, mutta asetuksen myötä vaaleista tuli census-vaalit eli veroäänivaalit, joissa kukin porvari äänesti veroäyrinsä mukaisella äänimäärällä.⁶⁵

Vaikka porvariston oikeudet valita kaupunkinsa johtomiehet kasvoivat, rajoittivat heidän valinnanvapauttaan samaan aikaan tiukentuvat muodolliset pätevyysvaatimukset. Raastuvanoikeuden puheenjohtajina toimivilta pormestareilta ryhdyttiin vuodesta 1749 eteenpäin vaatimaan oikeustieteellistä koulutusta. Koska pikkukaupungeissa oli yleensä vain yksi pormestari, uudistus sulki valtaosan pormestarinviroista porvariston jäseniltä ja avasi ne ammattivirkamiehille. Myöhemmin myös raastuvanoikeuden jäseninä istuvilta raatimiehiltä ryhdyttiin vaatimaan lainopillista koulutusta.⁶⁶

Maistraatin rinnalla toimi luottamuselin jonka tehtävät oli määritelty vielä epä-määräisemmin, nimittäin kaupunginvanhimmat. Porvariston eri ryhmien nimeämistä edustajista koostuneet vanhimmat olivat neuvoa-antava elin, joka kokoontui tarvittaessa antamaan maistraatille mielipiteensä tärkeistä talous- ja hallintokysymyksistä. Vanhimpien asema vahvistui vuonna 1758, kun yleiset raastuvankokoukset kiellettiin ja niiden tehtävät siirrettiin kaupunginvanhimmille. Raastuvankokoukset, joissa koko porvaristo kokoontui lausumaan mielipiteensä maistraatille, olivat jääneet vanhasta keskiaikaisperäisestä ”yhteisen porvariston” ihanteesta.⁶⁷

Rinnakkain porvariston paikallispoliittisten oikeuksien kanssa kehittyivät sen valtakunnanpoliittiset oikeudet. Suurimpien kaupunkien edustajat osallistuivat jo keskiajalla kuninkaanvaaleihin ja säätykokouksiin, mutta vakiintuneen muodon tämä edustus sai Kustaa II Aadolfin aikana. Vuoden 1617 valtiopäiväjärjestyksen myötä porvaristosta tuli virallisesti yksi neljästä valtiosäädystä aatelien, papiston ja talonpoikaiston rinnalla, ja kaikki kaupungit saivat pysyvän edustuksen valtiopäivillä. Vuoden 1731 vaalijärjestys antoi porvaristolle varsin vapaat kädet valita edustajansa haluamallaan tavalla. Aluksi pyrittiin vanhan tavan mukaisiin yksimielisiin valintoihin, mutta 1700-luvun loppupuolella valtiopäivämiehet valittiin yleisesti veroäänivaaleilla samalla tavoin kuin pormestarit ja raatimiehet.⁶⁸

2.2 Porvaristo käytännössä

1700-luvun lainsäädäntö tunsii siis kolme porvarisryhmää: keskiajalta asti porvariston ytimen muodostaneet kauppiat ja käsityöläiset sekä talouspoliittisista syistä porvaristoon kohotetut merikapteenit. Lainsäädäntö ei kuitenkaan vastannut todellisuutta, sillä porvariston eri ryhmien kirjo oli paljon virallista määritelmää suurempi. Aimo Halila toteaa, että ”[p]orvarien lukumäärä ja laatu merkitsi kaupunkiyhteisön kehitykselle paljon ja porvariksioton määräksiä sovellettiin niin väljästi kuin

⁶⁵ Mäntylä 1977, s. 11–17, 34–66; Mäntylä 1981a, s. 27–64.

⁶⁶ Herlitz 1924, s. 329–349; Mäntylä 1977, s. 23–28; Nikula 1981, s. 192–197.

⁶⁷ Herlitz 1924, s. 375–382; Mäntylä 1977, s. 72–73.

⁶⁸ Renvall 1962, s. 27–38, 157–163; Nikula 1981, s. 204–206; Kallioinen 2000, s. 90–96.

mahdollista paikallisten olosuhteiden ja tavallaan luontaisen kysynnän ja tarjonnan sanelemien periaatteiden mukaan päämääränä tavallisesti yhteisön etu”.⁶⁹

Merkittävin poikkeus lainsäädännön ja todellisuuden välillä oli niin kutsutun pienporvariston olemassaolo. Koska lainsäädäntö ei tuntenut heitä, heille asetetut pätevyysvaatimukset, heidän mahdollisuutensa päästä porvareiksi ja heidän harjoittamiensa ammattien kirjo vaihtelivat erittäin suuresti kaupungista toiseen. Sekä aikalaiset että myöhemmät tutkijat ovat olleet erimielisiä siitä, miten tämä ryhmä tulisi luokitella: muodostiko se kauppiaskunnan köyhemmän laahuksen, oliko se kokonaan itsenäinen porvariryhmä vai tuliko sitä lainkaan laskea osaksi porvaristoa. Toivo Nygårdin kuvaus Raahan kaupungin historiassa on tästä hyvä esimerkki: ”[A]llemman porvariston ammatteja ja yhteiskunnallista statusta oli jo aikanaan vaikea täsmällisesti määritellä eikä se liene ollut edes tarkoituksenmukaista. Sitäkin vaikeampaa on saada nykyisin selville, mitä esimerkiksi sellaiset henkilöt, jotka merkittiin luetteloiden luokkaan vähäisempi porvaristo (*ringare borgerskap*), tarkkaan ottaen oikein olivat ja mitä he tekivät.”⁷⁰

Nyköpingin porvaristoa tutkinut Ann-Marie Petersson on yksi niitä harvoja tutkijoita jotka ovat kyenneet – tai vaivautuneet – rekonstruoimaan tarkasti paikallisen pienporvariston ammatillisen koostumuksen. Hänen mukaansa Nyköpingin pienporvareiden joukossa oli 1700-luvun puolimaissa laivureita, luotseja, merimiehiä, kalastajia, kapakoitsijoita, mittaajia ja vaakaajia, ajureita ja ruoppaajia. Myös kauppiaskunnan vähävaraisimmat jäsenet olivat statukseltaan lähellä pienporvaristoa.⁷¹

Keski-Ruotsin kaupunkijärjestelmää 1700-luvun alussa tutkinut Kekke Stadin jakaa kaupungit kahteen ryhmään porvariston kokoonpanon perusteella. Ensimmäisen ryhmän kaupungeissa porvaristoa hallitsivat kauppiat ja käsityöläiset, toisen ryhmän kaupungeissa pienporvarit. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat laajoilla taloudellisilla oikeuksilla varustetut kauppakaupungit joissa oli rikas ja voimakas kauppiaskunta, jälkimmäiseen kaupallisesti vähäpätöisemmät pikkukaupungit.⁷² Stadinin havainnot kuvaavat aikaa jolloin pienporvaristolla oli vielä suuri taloudellinen liikkumatila, eikä jyrkkiä rajoja pien- ja suurporvarillisten ammattien välillä ollut.⁷³ Sata vuotta myöhemmin ruotsalaisporvariston rakenne oli jo hyvin toisenlainen.

Kustaa II Aadolfin talousuudistukset 1600-luvun alussa aloittivat merkantilistisen talouspolitiikan juurruttamisen Ruotsiin. Merkantilismin pääperiaatteena oli, että vaurastuakseen valtion oli harjoitettava mahdollisimman paljon vientiä ja mahdollisimman vähän tuontia. Tähän pyrittiin tukemalla kotimaista taloutta omavaraisuuden ja viennin lisäämiseksi sekä rajoittamalla ulkomaista tuontia tullein ja kiel-

⁶⁹ Halila 1942, s. 211.

⁷⁰ Nygård 1995, s. 124.

⁷¹ Petersson 1972, s. 87.

⁷² Stadinin esimerkkikaupungit ovat keskiruotsalaiset Arboga, Enköping ja Västervik. 1700-luvun alussa Västervikin porvareista oli pienporvareita 5–20 prosenttia, Arbogan porvareista 15–20 prosenttia ja Enköpingin porvareista peräti 40–50 prosenttia. Västervik oli ulkomaankauppaa käyvä tapuli-kaupunki, ja Arboga välitti Bergslagenin kaivosalueen tuotteita Tukholman kauppahuoneille, joten molemmissa kaupungeissa kauppiaskunta oli hallitsevassa roolissa. Enköping oli sen sijaan erikoistunut tuottamaan elintarvikkeita Tukholman markkinoille, joten kaupungissa oli vain muutamia kauppiaita, ja porvariston valtaryhmä olivat maanviljelijäporvarit. Stadin 1979, s. 34–35, 47–50, 60–62, 65–66.

⁷³ Kts. esim. Möller 1954a, s. 30–34.

loin. Merkantilistinen talousfilosofia uskoi myös yhteiskunnalliseen työnjakoon ja kilpailun vahingollisuuteen, ja harjoitti siksi laajaa monopoli- ja privilegiopolitiikkaa.⁷⁴

Vuonna 1614 Ruotsin valtakunnan kaupungit jaettiin tapulikaupunkeihin ja maakaupunkeihin, joista vain ensiksi mainituilla oli lupa käydä suoraa ulkomaankauppaa. Tällä pyrittiin keskittämään ulkomaankauppa ja luomaan Ruotsiin eurooppalaisessa mittakaavassa kilpailukykyisiä kauppakaupunkeja. Vuoden 1724 tuoteplakaatilla rajoitettiin ulkomaisten laivojen oikeutta tuoda kauppatavaroita Ruotsiin, tavoitteena edistää kotimaista laivanvarustusta. Vuonna 1748 annettiin asetus kaupan jaosta valtakunnan kaikissa kaupungeissa. Sen tarkoituksena oli erottaa kaupan eri alat toisistaan ja antaa ne eri kauppiaiden hoidettavaksi, ja vähentää näin porvariston sisäistä kilpailua. Kauppiaiden vastarinnan ja toteutusvaikeuksien vuoksi asetus peruttiin kuitenkin jo seuraavilla valtiopäivillä.⁷⁵

Vaikka porvaristo jarrutti aktiivisella ja passiivisella vastarinnalla joitakin merkantilistisia uudistuksia, oli talouspolitiikan väistämätön seuraus kauppaa käyvän porvariston eriytyminen ja taloudellisen vallan ja vaurauden keskittyminen yhä harvempiin käsiin. Koska kruunun jakamat privilegiot ja erioikeudet kerääntyivät kauppiaskunnan käsiin, kehitys vahvisti kauppiaita ja kavensi pienporvariston elin-tilaa. Kauppiaskunta pyrki toisaalta erottautumaan pienporvareista ja sulkemaan tuottoisimmat liiketoimet pois näiden ulottuvilta, toisaalta muodostumaan sulkeutuneeksi korpORAatioksi joka täydensi itseään ennen muuta omasta piiristään.

Petri Karosen mukaan 1600-luvun kauppiaista kaksi kolmasosaa kykeni aloittamaan uransa ilman isänperinnön tai naimakaupan avulla hankittua alkupääomaa, mutta 1700-luvulla tähän pystyi vain joka kolmas. Samaan aikaan ulkomaalaistaustaisten kauppiaiden määrä romahti. Tämä kertoo toisaalta siitä, että asemaansa vahvistaneen kauppiaskunnan jäseneksi pääsy vaati aiempaa suurempaa taloudellista panostusta, toisaalta siitä, että kauppiaat suosivat uusia tulokkaita jotka olivat sukusiteiden tai avioliiton kautta yhteisön sisäpiiriläisiä.⁷⁶

Hyvän esimerkin kauppaa käyvän porvariston muutoksesta tarjoaa Ilkka Mäntylän kuvaus Torniossa. Perifeerisen pikkukaupunki Tornion porvaristo oli vielä 1700-luvun alussa hyvin löyhästi järjestäytyneitä: kauppiaiden ja pienporvarioiden välillä ei tehty minkäänlaista eroa, eikä edes käsityöläisiltä vaadittu mestarinäytteitä. Lähes kaikki porvariston jäsenet kävivät merikauppaa, rikkaat laivalasteittain ja köyhät tynnyreittäin. Länsipohjan maaherra yritti 1730-luvulla juurruttaa kaupunkiin merkantilismia erottamalla pienporvarit kauppiaskunnasta ja kieltämällä näiltä kaupankäynnin, mutta Tornion maistraatti teki asiasta valituksen eikä maaherran jako astunut voimaan.⁷⁷

1700-luvun loppupuolella Tornion kauppiaskunta alkoi kuitenkin omaehtoisesti erottautua alemmasta porvaristosta. Se teki sekä merikaupasta että puodinpidosta oman yksinoikeutensa ja jakoi Lapin kauppamaat omiin etupiireihinsä. Vuonna 1764 perustettu Tornion Kauppaseura julisti, että kauppiaskunnan kokoa ei saanut

⁷⁴ Ranta & Åström 1980, s. 255–265; Lappalainen 2014, s. 235–243.

⁷⁵ Heckscher 1985, s. 217–219.

⁷⁶ Karonen 2004, s. 37–39. Karosen analyysin pohjana on neljäkymmentäkaksi 1600–1700-luvuilla vaikuttanutta kauppiasta, joiden hän katsoo muodostaneen oman aikansa liikemieseliitin.

⁷⁷ Mäntylä 1971, s. 113–114, 289–293.

kasvattaa ja vapautuneet paikat oli annettava oman kaupungin ”kauppaikäyvän porvariston lapsille”. Kauppiaskunta siis pyrki täysin sulkeutumaan ja tekemään ammatista vanhojen kauppiassukujen yksinoikeuden. Kun kauppiat olivat monopolisoineet itselleen kaikki liiketoiminnan muodot, pienporvaristo katosi vähältä kokonaan Tornioista. 1700-luvun puolivälissä kaupungissa oli 20 kauppiasta, 10 käsityöläistä ja 15 pienporvaria; 1800-luvun alussa samat luvut olivat 24 kauppiasta, 41 käsityöläistä eikä yhtään pienporvaria.⁷⁸

Tornion tie oli tyypillinen Pohjanmaan rannikkokaupungeille, joissa porvarisoi-keuksia oli 1600-luvulla jaeltu käytännössä kaikille halukkaille, ja joissa seuraavalla vuosisadalla heilahdettiin toiseen äärimmäisyyteen. Vaasan, Kokkolan, Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn kaupunkien edustajat vaativat vuoden 1738 valtiopäivillä, että alle kuuden taalerin verot maksavilta porvareilta tulisi ottaa pois äänioikeus. Valituskirjelmän mukaan kaupunkien porvariston enemmistön muodostivat merimiehet, kirvesmiehet ja rengit, jotka maksoivat vain taalerin tai pari veroa, ja joiden äänet kuka tahansa ehdokas pystyi vaalikamppailun aikana ostamaan parilla viinaryypyllä.⁷⁹ Muutosta vauhditti Pohjanlahden kauppapakon purkaminen, mikä antoi pohjalaiskaupungeille oikeudet suoraan ulkomaankauppaan ja vahvisti niiden kauppiaskuntaa. 1800-luvun alkuun mennessä pienporvaristo oli kuihtunut hengiltä Tornion lisäksi myös monista muista pohjalaiskaupungeista kuten Oulusta.⁸⁰

Sama ilmiö on havaittavissa myös Pohjanmaan ulkopuolella, joskin lievempänä. Porissa kauppiaiden hallitsema maistraatti määräsi 1770-luvulla, että pienporvariston määrä ei saanut kasvaa, ja alkoi vaatia uusilta tulokkailta muodollista koulutusta ja kauppaharjoittelua. Tämä kutisti pienporvarien elintilaa Porissa, vaikka he muodostivatkin vielä 1800-luvun alussa kaksi viidesosaa porvaristosta.⁸¹ Turussa pienporvariston määrä putosi kustavilaisena aikana puoleen. Turkulainen kauppiaskunta ei kyennyt sulkeutumaan yhtä tehokkaasti kuin Porissa, Oulussa tai Torniossa; paradoksaalista kyllä, myös tällä oli pienporvaristoa kutistava vaikutus, sillä vauraimmat pienporvarit kykenivät siirtymään osaksi kauppiaskuntaa.⁸²

Kehitys oli voimakkainta suurissa ja vauraissa kauppakaupungeissa ja lievintä köyhissä pikkukaupungeissa, joissa porvaristoa oli vähän ja varallisuuserot pienet. Valtakunnallisen väestötilaston mukaan Ruotsissa oli 1800-luvun alussa kaupunkeja, joissa ei ollut ainuttakaan niin varakasta kauppaa käyvää porvaria, että hänet olisi luokiteltu kauppiaksi. Tässä ”pienporvarillisten kaupunkien” joukossa oli keskiaikaisperäisiä, kaupallisen merkityksensä menettäneitä kaupunkeja kuten Skanör-Falsterbo Etelä-Ruotsissa ja Naantali Suomessa, sekä uusia mutta kitukasvuisia kaupunkeja, kuten Heinolan maaherrankaupunki Suomessa.⁸³

⁷⁸ Mäntylä 1971, s. 306–307, 364–368, 400–410.

⁷⁹ Mäntylä 1977, s. 52–54.

⁸⁰ Oulun porvaristo koostui vuonna 1767 51 kauppiasta, 50 käsityöläismestarista ja 34 porvarista. Vuonna 1804 vastaavat luvut olivat 52 kauppiasta, 67 käsityöläismestaria ja 2 porvaria. Kts. Halila 1953, s. 158–159.

⁸¹ Ruuth & Jokipii 1958, s. 516–517, 631–633; Keskinen 2012, s. 50–53.

⁸² Nikula 1971, s. 287.

⁸³ Vuoden 1805 valtakunnalliset väestötäulut. RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Folkmängdstabeller vol. 8–10 (käytetty mikrofilminä KA FR:1644A–1646). Tämä ei tosin tarkoita, että porvarien välisistä varallisuus- ja sosiaalieroista ei olisi piitattu lainkaan. Vaikka Naantalissa kaikkia kauppaikäviä porvariston jäseniä kutsuttiin porvareiksi, kaupungin suostuntaveroluetteloissa luetteloiitiin erikseen ”porvarit” ja ”vähemmän varakkaat porvarit”. Kts. Jäntere 1959, s. 227.

Pienporvarit suojelivat kapenevaa elintilaansa pyrkimällä vuorostaan erottautumaan kaupungin alemmista asukasryhmistä, erityisesti niin kutsutuista suojelumiehistä. Tähän ryhmään kuuluivat kaupungille ja porvaristolle palveluitaan myyvät puoli-itenäiset ammatinharjoittajat kuten kuorma-ajurit, rahdinsoutajat, kirvesmiehet, kalastajat ja merimiehet. Raja suojelumiesten ja pienporvarien välillä oli vielä 1700-luvun alussa häilyvä; joissakin kaupungeissa suojelumiehet vanhoivat säännönmukaisesti porvarisvalan ja heihin viitattiin nimityksellä ”muut porvarit” tai ”yleisporvarit”.⁸⁴ Erottelun tiukkenemisesta kertoo se, miten esimerkiksi vuonna 1785 perustetussa Kaskisten kaupungissa ero porvarien ja suojelumiesten välillä määriteltiin alusta saakka selväksi. Saadaksean asettua Kaskisiin oli työmiesten anottava maistraatilta suojelua ja saatava suojelukirja. Hoidettuaan työtään vähintään kuusi vuotta moitteettomasti suojelumies sai anoa porvarisoikeutta.⁸⁵

Pienporvariston hahmottamisen vaikeutta lisää se, että osa heidän harjoittamistaan ammateista oli avoinna myös ei-porvareille. Viinan ja oluen valmistus myyntiä varten, ravintoloiden ja kapakoiden pitäminen sekä ruoka- ja rihkamatavaran kaupustelu olivat sallittuja myös porvariston ulkopuolisille henkilöille kaupungille maksettua maksua vastaan. Näiden ammattien harjoittajilta vaadittiin joissakin kaupungeissa porvarisoikeus, mutta joissakin ei.⁸⁶ Valtakunnan suurimmissa kaupungeissa Tukholmassa ja Göteborgissa oli valtavasti kapakoitsijoita, mutta suurin osa heistä oli porvariston ulkopuolella. Tukholmassa vain kapakanpitäjien ammattikunnan vanhimmilla oli velvollisuus hankkia porvarisoikeudet; Göteborgissa kapakoitsija otettiin porvariksi vain jos hän harjoitti samaan aikaan toista, porvarilliseksi katsottavaa elinkeinoa.⁸⁷ Samaan aikaan valtakunnassa oli sellaisia kaupunkeja kuin sotilas- ja markkinakaupunki Hämeenlinna, jossa paikallinen porvaristo luonnehti kapakointia pääelinkeinokseen.⁸⁸

2.3 Porvariston määrittelyminen tutkimusta varten

Koska lainsäädäntö ja sosiaalinen todellisuus poikkesivat toisistaan, on porvaristo mahdollista määrittellä useilla eri tavoilla. Kaksi yleisintä vaihtoehtoa ovat juridinen ja sosiaalinen määrittely, joista ensiksi mainittu näkee porvariston tarkasti rajattuna etuoikeutettujen ammatinharjoittajien ryhmänä, jälkimmäinen taas käsittelee sitä yleisnimityksenä itsenäisiä elinkeinoja harjoittaville kaupunkilaisille.⁸⁹

Tiukinta mahdollista juridista määrittelyä edustaa esimerkiksi Kekke Stadin, joka on erottanut toisistaan *porvarit* ja *porvarisoikeudelliset henkilöt*. Hänen tulkintansa mukaan porvareita olivat vain Ruotsin laissa ja asetuksissa määriteltyjen porvarillisten elinkeinojen harjoittajat. Muiden ammattien harjoittajia hän ei laske

⁸⁴ Kts. esim. Luukko 1979, s. 58–62.

⁸⁵ Jungar et al. 1984, s. 113–114.

⁸⁶ Herlitz 1924, s. 115–116.

⁸⁷ Mårtensson 1961, s. 123; Wottle 2000, s. 67.

⁸⁸ Lindeqvist 1926, s. 337–339.

⁸⁹ Vrt. esim. sosiologi Maria Ossowska, joka aloittaa porvarillista moraalia käsittelevän teoksensa esittelemällä eri tapoja, joilla historioitsijat, sosiologit ja yhteiskuntatieteilijät ovat määritelleet porvariston. Ossowskan mukaan ”porvari” on joillekin tutkijoille ammatinharjoitusoikeuksiin liittyvä juridinen status, joillekin kaupunkilainen liikemies yleensä, ja joillekin ainoastaan kaupunkilainen yleensä. Osa tutkijoista taas määrittelee porvarin elämäntavan, koulutuksen ja aatemaailman perusteella. Kts. Ossowska 1986, s. 4–13.

osaksi porvaristoa, vaikka heille olisi myönnetty porvarisoikeudet ja heistä olisi käytetty porvarin nimikettä. Näin ollen pienporvaristo ei sisälly Stadinin määritelmään porvaristosta.⁹⁰ Hyvä esimerkki sosiaalisen määritelmän käyttäjästä on 1800-luvun alun Göteborgin väestörakennetta tutkinut Anne-Marie Fällström. Kauppiaiden väestöryhmään Fällström on laskenut myös näiden kauppakirjanpitäjät sillä perusteella, että heillä oli usein varsin itsenäinen asema ja suuret tulot. Käsityöläisten ryhmässä ovat käsityöläismestarien lisäksi tehtailijat, ravintoloitsijat ja merikapteenit. Kaikkein sekavin kaatoluokka on kuitenkin neljäs ryhmä eli ”kaikki ne joita oli tapana kutsua pienporvareiksi”. Kriteereinä Fällström pitää esimiesasemaa ja alkeiskoulutusta, ja näillä perusteilla hän laskee pienporvaristoon muun muassa kisällit, kauppapalvelijat, aliupseerit, pikkuvirkamiehet, opettajat ja koulutetun palveluväen.⁹¹

Kummassakin määritelmässä on ongelmansa. Stadin jättää huomiotta lainsäädännön ja käytännön väliset eroavaisuudet, ja rajaa siksi pois porvariston piiristä suuren joukon sellaisia ammatinharjoittajia, jotka sekä paikallisyhteisön että kruunun silmissä olivat täysivaltaisia porvareita. Fällström ei taas huomioi lainsäädäntöä, vaan pitää porvariuden kriteerinä ammattiasemaa ja sosiaalista statusta. Tällöin lopputulos on päinvastainen kuin Stadinilla, eli joukkoon pääsee runsaasti sellaisia henkilöitä jotka eivät paikallisyhteisön ja kruunun silmissä olleet porvareita ja joilla ei ollut porvarin taloudellisia ja poliittisia oikeuksia.

Tulkintaerojen taustalla ovat osittain aikakausien väliset erot. Stadinin tutkimus käsittelee 1600–1700-lukujen vaihdetta, jolloin sääty-yhteiskunta oli vielä suhteellisen tiukkarajainen, Fällströmin taas 1800-luvun alkua, jolloin sääty-yhteiskunta oli alkanut murentua ja ”porvari” muuttua keskiluokkaisen kaupunkilaisen synonyymiksi. Molemmat tutkivat kuitenkin aikaa, jolloin porvari ja porvaristo olivat laissa tarkkaan määriteltyjä juridisia käsitteitä. Fällströmin aikakaudella porvariuden juridiset määritelmät olivat jopa tarkempia kuin Stadinin, koska väliin mahtuu vapaudenajan suuri lainsäädäntötyö.

Kun määritellään kuka on porvari ja ketkä muodostavat porvariston, on toisaalta tehtävä ratkaisu juridisesta tulkinnasta, toisaalta otettava huomioon paikallinen todellisuus. Ongelman voi purkaa Carl Göran Andraen luokittelumallin avulla. Andraen mukaan sosiaalishistoriallisia luokitteluja tehtäessä on otettava huomioon neljä asiaa, kun perustana käytetään tutkimusaikakauden ja tutkimusympäristön sosiaalista todellisuutta:

- 1) Miten tutkittavat henkilöt itse luokittelivat itsensä
- 2) Miten lähiympäristö luokitteli heidät
- 3) Miten viranomaiset luokittelivat heidät
- 4) Miten viranomaisten taustalla ollut hallintojärjestelmä luokitteli heidät⁹²

⁹⁰ Stadin 1979, s. 34–35, 47–50, 60–62. Samanlaista luokitteluperustetta käyttää mm. Tukholman porvaristoa tutkinut Erik Lindberg; kts. Lindberg 2001, s. 36–37.

⁹¹ Fällström 1974, s. 182.

⁹² Andrae 1978, s. 2. Alkuperäiseen luokitteluun sisältyvät lisäksi kohdat 5) ja 6) jotka käsittelevät tutkijan tarkoituksiperiä ja tapaa käyttää lähteitään.

Tämän luokittelun nojalla on porvariksi 1700-luvun lopun Ruotsissa laskettava ne henkilöt

- 1) jotka esiintyivät porvareina hoitaessaan liiketoimiaan, liikkeessaan yhteisönsään ja käyttäessään poliittisia oikeuksiaan
- 2) jotka lähiympäristö kaikissa näissä yhteyksissä tunnusti porvareiksi, ja jotka porvariston eri ammattikunnat ja korporaatiot hyväksyivät jäsenikseen
- 3) jotka kaikki paikallisviranomaiset, kuten maistraatti, seurakunta, henkikirjoittajat jne. tunnustivat ja luokittelivat porvareiksi
- 4) jotka Ruotsin valtakunnan lait ja asetukset määrittelivät porvareiksi ja porvarissäädyn jäseniksi

Maistraatin myöntämä, valalla vahvistettu porvarisoikeus oli edellytys sille, että henkilö saattoi paikallistasolla esiintyä ja saada tunnustusta porvarina. Muodollisen porvarisoikeuden merkitys kasvoi 1700-luvulla, sillä vapaudenajan uudet lait ja asetukset toisaalta tiukensivat porvarien koulutus- ja pätevyysvaatimuksia, toisaalta antoivat porvaristolle entistä enemmän poliittisia vaikutusmahdollisuuksia. Esimerkkinä tästä toimivat Åsa Karlsson Sjögrenin ja Peter Lindströmin kuvaukset porvarinleskien poliittisten oikeuksien supistumisesta. Kun miestensä liiketoimintaa jatkaneita leskiä kiellettiin vuonna 1758 äänestämästä vaaleissa, useissa ruotsalaiskaupungeissa syntyi pieniä kapinaliikkeitä, joissa porvaristo vaati leskien perinteisen äänioikeuden palauttamista. Kaupunkien maistraatit ottivat asiaan kuitenkin tiukan kannan: leskien ei voitu katsoa ajavan kaupungin yhteistä etua, koska he eivät olleet henkilökohtaisesti vannoneet porvarisvalaa.⁹³

Säännöstä on kuitenkin olemassa poikkeuksia. Helsingissä vaikutti 1700-luvun lopulla useita ammatinharjoittajia, jotka esiintyivät porvareina, vaikka heillä ei ollut muodollista porvarisoikeutta. Useimmissa tapauksissa heidän porvarisoikeusanomuksensa oli hyväksytty, mutta valan vannominen ja porvariskirjan saaminen olivat eri syistä viivästyneet. Yleistä tämä oli erityisesti käsityöläisissä, jossa uusien tulokkaiden oli hankittava ensin mestarinkirja ja sitten porvariskirja. Monet käsityöläiset ryhtyivät esiintymään porvareina heti mestarinkirjan saatuaan ja laiminlöivät porvariskirjan hankkimisen.⁹⁴ Muutamassa tapauksessa henkilö, joka oli vaikuttanut kaupungissa pitkään ilman muodollista porvarisoikeutta, kuoli pian sen jälkeen kun hän oli viimein vannonut porvarisvalansa. Jos porvariuden kriteerinä pidetään voimassa olevaa porvarisoikeutta, tällainen henkilö oli kaupungin porva-

⁹³ Karlsson et al. 2004, s. 251–252.

⁹⁴ Raatimies Carl Hasselgren valitti vuonna 1756, että kaupungissa työskenteli lukuisia käsityöläismestareita, jotka eivät olleet vannoneet porvarisvalaa. Valituksen seurauksena maistraatti vannotti valan kahdeksalla käsityöläismestarilla, joista osa oli ehtinyt harjoittaa ammattiaan kuusi tai seitsemän vuotta ilman porvarisoikeutta. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 12. ja 19.12.1756, HKA MA Ca:62, s. 1307, 1352–1356. Kaupunginviskaali Anders Magnus Sennelin ilmoittoi vuonna 1781 maistraatille kuusi henkilöä, jotka esiintyvät kaupungissa porvareina vaikka he eivät ole vannoneet porvarisvalaa ja hankkineet porvariskirjaa. Kaikki kuusi ovat käsityöläismestareita, ja pitkäaikaisin heistä oli Sennelinin mukaan suutarimestari Samuel Norman, joka oli saanut mestarinkirjansa jo neljä vuotta aiemmin. Kaksi vuotta myöhemmin Sennelin teki vastaavan luettelon kymmenestä käsityöläisestä. Heistä kaksi, nahkurit Fredrik Lindberg ja Erik Österberg, olivat olleet mukana jo edellisellä kerralla. Kts. kaupunginviskaali Anders Magnus Sennelinin memoriaalit 7.7.1781 ja 10.5.1783, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet, HKA MA Cb:87, 91.

riston jäsen vain pienen hetken; käytännössä hän oli kuitenkin kuulunut yhteisöön huomattavasti pitempään.⁹⁵

Kuvaavan esimerkin luokitteluongelmista tarjoavat Helsingissä paljon melua 1750-luvulla aiheuttaneet Metherin veljekset. Turkulaisen rihkamakauppiaan Carl Gustaf Metherin veljet⁹⁶ Gudmund ja Mikael Mether, jotka tulivat Helsinkiin ilmeisesti linnoitustöiden tarjoamien ansaitsemismahdollisuuksien houkuttelemina, toimivat teurastajina Viaporin ensimmäisen rakennuskauden (1748–1756) aikana. Ensiksi tullut Mikael sai maistraatilta täydet porvarisoikeudet, kun taas myöhemmin tullut Gudmund otettiin vain koeajalle. Hän marssi ainakin kerran maistraatin eteen ja vaati saada vanhoa porvarisvalan, mutta maistraatti kieltäytyi, koska hän hoiti työnsä huonosti.⁹⁷ Molemmat veljekset luopuivat teurastajan työstä linnoitustöiden tauottua ja yrittivät huonolla menetyksellä päästä kiinni muihin porvarillisiin ammatteihin. Lopulta Metherit luikkivat takaisin Turkuun niskassaan maksamattomia velkoja, oikeusjuttuja ja maaherran uhkaus pakkovärvätä heidät armeijaan.⁹⁸

Jos porvarin määritelmänä pidetään muodollista porvarisoikeutta, se pitää sisälleen Mikael Metherin mutta sulkee pois Gudmund Metherin, vaikka molemmat harjoittivat samaa porvarillista ammattia samassa kaupungissa samaan aikaan. Gudmund Metherin kaltaisten tapausten huomioiminen tilastollisessa tutkimuksessa on kuitenkin käytännössä mahdotonta, sillä yksiselitteisiä kriteerejä ”epämuodollisen porvariuden” alkupisteelle ei voi laatia. Käytännössä ainoa mahdollinen tapa on pitää porvariuden edellytyksenä valaa ja muodollista oikeutta, mutta huomioida poikkeustapausten olemassaolo ja esitellä niitä tapauskohtaisesti. Niiden määrä on joka tapauksessa niin pieni, että ne eivät vääristä kokonaiskuvaa merkittävästi.

Kohdan 4) tiukka tulkinta johtaisi Kekke Stadinin määritelmään, joka sulkee suuren osan porvarisvalan vannoneista porvariston ulkopuolelle. Tällainen tulkinta ei kuitenkaan vastaa todellisuutta. Vaikka Ruotsin valtakunnan lainsäädäntö mainitsi porvarisryhmistä vain kauppiaat, käsityöläiset ja merikapteenit, kruunu tunnusti porvareiksi kaikki porvarisvalan vannoneet henkilöt ammatista riippumatta. Yksinkertaisin todiste tästä on se, että heillä oli äänioikeus raatimiesten, pormestarien ja valtiopäiväedustajien vaaleissa, ja he olivat siten täysivaltaisia valtakunnallisen porvarissäädyn jäseniä. Neljäs luokitteluperuste voidaan siksi kirjoittaa uudelleen seuraavasti:

4) jotka olivat äänioikeutettuja porvariston yleisissä vaaleissa, ja siten porvarissäädyn tunnustettuja jäseniä

⁹⁵ Ääritapaus on tynnyrintekijämestari Johan Christofferson Möller. Hän harjoitti ammattiaan Helsingissä seitsemän vuotta, vuodet 1752–1758, ja hänet merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteloihin porvariston jäsenenä. Porvarisvalan hän kuitenkin vannoi vasta alkuvuodesta 1758, puoli vuotta ennen kuolemaansa. Kts. liite 2.

⁹⁶ Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 12.2.1750, HKA MA Ca:53, s. 258, jossa teurastajaksi pyrkivä Gudmund Mether ilmoittaa palvelleensa veljensä, turkulaisen kauppiaan Carl Gustaf Metherin rihkamapuodissa. Myös itse Carl Gustaf Mether toimi jonkin aikaa Viaporissa ravintoloitsijana; hänet on merkitty henkikirjaan 1750-luvun alussa ammattinimikkeellä ”traktör vid Sveaborg” ja Helsingin maistraatti kovisteli häntä ainakin kerran laittoman kaupungissa oleskelun vuoksi. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.11.1751, HKA MA Ca:55, s. 55v–56.

⁹⁷ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 16.5.1750, HKA MA Ca:53, s. 355–357.

⁹⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.3.1767, HKA MA Ca:73, s. 140–141.

Porvarin tärkein tunnuspiirre on siis maistraatin myöntämä, valalla vahvistettu porvarisoikeus. Tämä määritelmä on sekä sosiaalista todellisuutta seuraava että tutkimuksen kannalta järkevä. Porvarisoikeus, joka alkoi maistraatin luvalla vannotusta porvarisvalasta ja päättyi joko asianomaisen kuolemaan tai maistraatin myöntämään porvarisoikeuden irtisanomiseen, on tutkimuskohteena yksiselitteinen ja mahdollistaa siten tilastollisen analyysin.

2.4 Yhteenveto

Ruotsin valtakunnan lainsäädäntö tunsu 1700-luvulla kolme porvarisryhmää: kauppiaat, käsityöläiset ja merikapteenit. Käytännössä näiden kolmen ryhmän rinnalla oli neljäs, pienporvaristo, jolla ei ollut lakiin kirjattuja pätevyysvaatimuksia ja joka eli pienimuotoisilla ja sekalaisilla liiketoimilla. Sen elintila oli kuitenkin voimakkaasti kapenemassa ainakin suurissa ja keskikokoisissa kauppa-kaupungeissa. Merkantilistinen talouspolitiikka, joka suosi monopoleja ja privilegioita, antoi kauppiaille mahdollisuuden haalia porvarillisen liiketoiminnan eri haarat omaksi yksinoikeudekseen ja riistää ne pienporvaristolta.

Pohjanmaan kaupungit heilahtivat äärimmäisyydestä toiseen: 1600-luvulla ne olivat jakaneet porvarisoikeuksia kaikille halukkaille, 1700-luvulla ne tiukensivat porvarisoikeuden ehtoja ja elinkeino-oikeuksien rajoja niin, että vaikkapa Torniossa ja Oulussa pienporvaristo kuoli sukupuuttoon. Eteläisemmässä Suomessa ei koskaan ollut jaeltu porvarisoikeuksia yhtä vapaasti, eikä pienporvaristo puristunut siellä vastaavalla tavalla hengiltä. Sen elintila kapeni kuitenkin merkittävästi myös sellaisissa kaupungeissa kuin Turussa tai Porissa, vaikka se säilyikin niissä 1800-luvun alkuun asti merkittävänä tekijänä.

Koska lainsäädäntö ja käytäntö poikkesivat toisistaan, voidaan käsitteen ”porvari” sisältö määritellä eri tavoin. Esimerkkinä tiukasta lakiin nojaavasta tulkinnasta toimii Kekke Stadin joka rajaa pienporvarit porvariston ulkopuolelle, löyhästä sosiaalisesta määritelmästä taas Anne-Marie Fällström joka lukee pienporvareiksi koko kaupunkiyhteisön alemman keskiluokan. Toimivin ja yksiselitteisin määritelmä on näiden kahden ääripään välillä: sen mukaan porvareita ovat kaikki jotka ovat vannotteet porvarisvalan ja saaneet porvariskirjan jossakin kaupungissa. Tämä määritelmä ei ole täysin ongelmaton, mutta se noudattaa tutkittavan ajan sosiaalista todellisuutta ja mahdollistaa porvariston tilastollisen tutkimisen.

3 SOTILASKAUPUNKI HELSINKI-VIAPORI

Porvariston kokoonpano vaihteli suuresti kaupungeittain, ja tärkein syy tähän olivat itse kaupungit ja niiden ominaisuudet. Kaupungeissa, joilla oli erilainen historia, erilainen koko, erilainen sijainti tai erilainen elinkeinorakenne, oli myös erilainen porvaristo. Tämän vuoksi porvaristotutkimuksen on lähdettävä liikkeelle tutkittavan kaupungin ominaisuutensa tuntemisesta.

Tässä luvussa esitetään tärkeimmät pohjatiedot tutkimuksen kohdekaupungista, 1700-luvun loppupuoliskon Helsingistä. Alaluvuissa 3.1, 3.2 ja 3.3 käydään lyhyesti läpi Helsingin kaupungin kehityshistoria ennen Viaporin linnoituksen perustamista ja linnoitustöiden aikana. Alaluvussa 3.4 esitellään perusteet Helsingin kaupungin ja Viaporin linnoituksen tutkimiselle yhtenä kokonaisuutena, Helsinki-Viaporin ”kaksoiskaupunkina”. Alaluvussa 3.5 analysoidaan Helsinki-Viaporita tyypillisenä uuden ajan alun eurooppalaisena ja pohjoismaisena sotilaskaupunkina.

3.1 Helsinki ennen Viaporita

Ruotsin valtakunnan asukas, joka halusi 1740-luvun lopulla tietoja Helsingin kaupungista, tarttui suurella todennäköisyydellä Erik Tuneldin teokseen *Inledning til Geographien Öfwer Sverige* (1741). Tämä lukemattomiin uusintapainoksiin yltänyt ruotsalaisen maantieteen taskukokoinen klassikko oli tuolloin uunituore. Helsingistä se kertoi seuraavaa:

HELSINKI, latinaksi Helsingoforsa [sic], on tapulikaupunki 21½ peninkulmaa Turusta ja paras täällä seudulla. Kaupunki on alun perin sijainnut eri paikassa, mutta on sittemmin siirretty Vironniemeksi kutsutulle niemimaalle Sörnäs-tenniemen ja Helsinginniemen väliin, missä Vantaanjoki virtaa mereen. Sattuma on yksi parhaita Ruotsin valtakunnassa. Kaupungin perusti kuningas Kustaa I, sen privilegiot antoi kuningas Juhana III vuonna 1569 ja ne vahvisti kuningas Kaarle IX vuonna 1607, mutta viime sodan aikana kaupunki paloi maan tasalle eikä ole vielä ehtinyt siitä täysin toipua. Kauppaa käydään viljalla, laudoilla ja kalalla. Kaupungissa on Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherranistuin ja kaunis triviaalikoulu, ja sen läheisyydessä on kuninkaallinen latokartano.⁹⁹

Tuneldin lyhyt luonnehdinta kuvastaa hyvin, miten sekä aikalaiset että myöhemmät historioitsijat ovat suhtautuneet uuden ajan alun Helsinkiin: kaupunki jolla

⁹⁹ HELSINGFORS, Lat. Helsingoforsa, en Stapelstad, 21½ mil ifrån Åbo, är then bästa här i landet, har tilförene legat på annat ställe, men blef sedan flyttad til thenna halfö, kallad Estnäs-Skatan, emellan Södernäs udd och Hälsingenäs, ther floden Wanda flyter i hafvet: äger en af the bästa hamnar, under Sveriges Crona. Har blifwit af Konung Gustaf I anlagd, och bekommit Privilegier af Konung Johan III, år 1569, som bekrästades af Konung Carl IX, 1607; men blef under sidsta Kriget aldeles afbränd, och har ei ännu hunnit til sit förra wälstånd. Här drifwes handel med spannmål, bräder och fiskwaror. Landshöfdingen öfwer Nyland och Tawastland har här sit Höfdinga-Gäte: här är en wacker Trivial Schola. Icke långt ifrån staden är en Kungs-Ladugård. Tuneld 1741, s. 365–366.

on erinomaiset edellytykset ja johon on kohdistettu suuria odotuksia, mutta jonka kehitys on ollut vaatimatonta ja vastoinikäymisten riivaamaa. Kahden ensimmäisen vuosisatansa aikana Helsinki oli kaupunki kruunun armosta, ja sen vaiheita leimasivat hallinnolliset määräykset *von oben*. Se koki pahoja takaiskuja, mutta sai nauttia myös ajoittaisista menestyksen ja vaurauden kausista.

Kuningas Kustaa Vaasa perusti Helsingin vuonna 1550 osana kauppa- ja sotilaspolitiikkaansa. Hän halusi luoda Uudenmaan rannikolle uuden kauppakaupungin, joka kykenisi kilpailemaan tuottoisasta Venäjän-kaupasta Hansaliiton hallitsemien Tallinnan kanssa, ja rakentaa sen yhteyteen linnan, joka suojaisi sotilaallisesti Turun ja Viipurin välistä pitkää rannikkoa.¹⁰⁰ Paikaksi valittiin lähes asumaton Vantaanjoen suisto, joka sijaitsi lähellä Suomenlahden rannikon historiallista purjehdusetaappia Santahaminaa, ja jota pidettiin tuon ajan mittapuulla ihanteellisena linnakaupungin paikkana. Asukkaat uusi kaupunki sai kuninkaallisella mahtikäskyllä, joka määräsi Porvoon, Rauman, Tammisaaren ja Ulvilan porvarit muuttamaan Helsinkiin.

Perustamisestaan lähtien Helsingin historiaa leimasivat vastoinkäymiset. Kaupunki menetti alkuperäisen taloudellisen merkityksensä kun Tallinna 1560-luvulla liitettiin Ruotsin valtakuntaan, eikä suunniteltua Helsingin linnaa koskaan rakennettu. Pakkosiirretyt porvarit päästettiin pian palaamaan takaisin kotikaupunkihehnsä. Helsinki pysyi hengissä lähinnä sotilaallisen merkityksensä voimin, sillä erinomainen satama ja strateginen sijainti tekivät siitä 1500–1600-lukujen loputtomien sotien aikana tärkeän laivastotukikohdan ja huoltokeskuksen. Helsinkiläisille sotasatamana toimiminen merkitsi rasituksia ja kaupankäynnin katkoksia, mutta myös äkkirikastumisen ja keinottelun mahdollisuuksia. Helsingin enimmäkseen köyhän porvariston joukossa olikin kourallinen suurkauppiaita, joiden vauraus perustui sotilaskaupunkiaseman hyödyntämiseen ja kaupankäyntiin armeijan kanssa.¹⁰¹

Helsinki sai osakseen erikoiskohtelua viranomaisilta, jotka uskoivat edelleen sen suureen tulevaisuuteen. Vantaanjoen suun mataloiduttua kelvottomaksi suurille laivoille kaupunki siirrettiin 1640-luvulla viisi kilometriä etelämmäs, merelle pistävälle Vironniemelle. Kun Ruotsin kaupungit jaettiin tapuli- ja maakaupunkeihin, Helsingistä tehtiin ensimmäisen luokan tapulikaupunki jolla oli oikeus suoraan ulkomaankauppaan. Läänijärjestelmän perustamisen yhteydessä siitä tuli Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherrankaupunki ja paikallinen hallintokeskus.¹⁰²

Kaupungin kehitys oli hidasta, mutta sen väkiluku ehti kohota lähemmäs paria tuhatta ennen 1600–1700-lukujen vaihteen suuria katastrofeja. 1690-luvun suuret nälkävuodet ja vuoden 1710 ruttoepidemia tappoivat puolet helsinkiläisistä, ja suuren Pohjan sodan aikana peräänntyvät ruotsalaiset joukot syyttivät kaupungin palamaan. Köyhemmät asukkaat pakenivat tuhoa maaseudulle ja varakkaammat ”Ruot-

¹⁰⁰ Helsingin historian kirjoittaja Eino E. Suolahti, sekä monet Vaasa-ajan yleisesitysten kirjoittajat kuten Petri Karonen, näkevät Helsingin perustamisen taustalla ensi sijassa kaupunki- ja talouspoliittiset perustelut; kts. Suolahti 1950, passim; Karonen 2001, s. 143. Seppo Aalto on sen sijaan korostanut Helsingin luonnetta sotilaskaupunkina, mikä heijastuu jo hänen teoksensa *Sotakaupunki* (Aalto 2012) nimestä.

¹⁰¹ Aalto 2012, s. 166–169.

¹⁰² Aalto 2015, s. 27–28.

sin puolelle”.¹⁰³ Sotaa seuranneen venäläisen miehityskauden eli isonvihan aikana Helsingissä toimi venäläinen sotilastukikohta ja varuskunta, ja kaupungin raunioille oli rakennettu maalinnoitus.¹⁰⁴

Suuren Pohjan sodan jälkeen Helsinki asutettiin ja rakennettiin uudelleen, ja vuosisadan puoliväliin mennessä kaupungin väkiluku oli kohonnut takaisin isoavihaa edeltäneelle tasolle. Hattujen sodan (1741–1743) ja sitä seuranneen uuden venäläismiehityksen eli pikkuvihan aikana osa helsinkiläisistä pakeni kaupungista, mutta suurin osa jäi paikoilleen eikä kaupunki kärsinyt vaurioita. Normaalin elämän jatkaminen onnistui siksi pienemmin ponnistuksin kuin isonvihan päätyttyä. Sekä isonvihan että pikkuvihan jälkeen Helsingille myönnettiin muiden suomalaiskaupunkien tavoin kruunun avustuksia ja verohelpotuksia jälleenrakennuksen vauhdittamiseksi.¹⁰⁵

Vuonna 1748 Helsingin kaupunkikuva oli siinä asussa, jonka se oli saanut suuren Pohjan sodan jälkeisissä uudelleenrakennustöissä. Kaupungin pääsatama sijaitsi Katajanokan niemen suojassa, suuren laivalaiturin eli Laivasillan (*Skeppsbron*) luona. Rannassa olivat kauppiaiden varastoaitat, joihin oli säilötty ulkomailta tuotu suola ja muut kauppatavarat. Satamasta länteen lähti kaupungin pääkatu Suurkatu (*Stora Gatan*). Sen varrella oli tori, jota reunustivat kaupungin tärkeimmät julkiset rakennukset: raatihuone, päävartio ja kuningattaren mukaan nimetty Ulrika Eleonooran kirkko hautausmaineen.

Helsingin porvaristaloista suurin osa, Suurkadun varrella sijainneita varakkaimpien kauppiaiden taloja myöten, oli hirsisiä, yksikerroksisia ja maalaamattomia. Koko kaupungissa oli vain yksi kivirakennus, 1600-luvun lopun johtavan helsinkiläiskauppiaan Torsten Burgmanin entinen kauppiastalo. Edes monilla keskeisimmillä viranomaisilla ei ollut omaa taloa. Uudenaan ja Hämeen läänin maaherra asui ja työskenteli vuokrahuoneistossa torin varrella, ja triviaalikoulu sai toimia suuren Pohjan sodan ajalta periytyneessä huonokuntoisessa venäläisessä parakissa kunnes kaupunki osti ja kunnosti sitä varten porvari Forsmanin vanhan talon.¹⁰⁶

Kokonsa, ulkomuotonsa ja rakennuskantansa puolesta Helsinki oli varsin tyyppilinen 1700-luvun puolivälin ruotsalaiskaupunki. Valtakunnan kaupungeista vuonna 1747 kerätyn tilastoaineiston mukaan se oli hieman pienempi ja vaatimattomampi kuin lähin naapurinsa ja pahin kilpailijansa Porvoo, mutta edellä eteläisen Suomen muista kaupungeista, vasta rakenteilla olevasta rajakaupunki Loviisasta sekä vanhoista mutta kitukasvuista Hämeenlinnasta ja Tammisaaresta.¹⁰⁷

Ruotsin valtakunnan suuret vientituotteet olivat rauta, terva ja puutavara. Rauta ei koskaan ollut merkittävää Helsingille, sillä kaupunki oli etäällä suurista rautaruukkialueista. Tervakauppaa helsinkiläiskauppiaat kävivät aktiivisesti 1500–1600-

¹⁰³ ”Ruotsin puoli” (*Svenska sidan*) oli 1700-luvun Helsingissä yleinen ilmaus, jolla viitattiin valtakunnan länsiosaan.

¹⁰⁴ Aalto 2015, s. 418–440, 491–509.

¹⁰⁵ Hornborg 1950, s. 162–210.

¹⁰⁶ Hornborg 1950, s. 38–72; Heikkinen 2007, s. 155.

¹⁰⁷ Tässä tilastossa, jonka pääkohdat Daniel Almqvist on julkaissut *Historisk Tidskriftn* numerossa 4/1949, on mainittu myös porvariston määrä eri kaupungeissa. Nämä tiedot ovat kuitenkin harhaanjohtavia: esimerkiksi Helsingissä ilmoitetaan olevan 183 porvaria, yli kaksi kertaa enemmän kuin todellisuudessa (vrt. kaavio Helsingin porvariston määrästä sivulla 72). Tilaston laatija on ilmeisesti laskenut myös kaupungin suojelumiehet osaksi porvaristoa saadakseen aikaan näin korkean luvun. Almqvist 1949, s. 372–375.

luvuilla, ja parhaimmillaan kaupunki oli valtakunnan viidenneksi suurin tervanviejä.¹⁰⁸ Vuonna 1648 perustettu Tervakomppania, joka sai valtakunnallisen yksinoikeuden tervakauppaan ja saneli kaupungeille tuotantokiintiöt ja hinnat, ajoi kuitenkin helsinkiläiset etsimään uuden tulonlähteen. 1600-luvun lopulla kauppiaat siirtyivät harjoittamaan puutavarakauppaa, jota kruunu ei säännöstellyt, ja uudeksi päävientituotteeksi tuli niin kutsuttu hollantilainen palkki eli nelikulmaiseksi veistetty tukki. Talonpojilta ostetut palkkilastit laivattiin Euroopan satamiin – enimmäkseen Hollantiin kuten nimikin kertoo – joissa ne joko sahattiin laudoiksi tai käytettiin rakennusmateriaalina.

Palkkikauppa ajautui kriisiin 1730-luvulla, kun kruunu asetti sen säännöstelyn alaiseksi. Viranomaiset, jotka merkantilismin periaatteiden mukaan vastustivat jaloitamattoman raaka-aineen vientiä, määräsivät palkkikaupalle kieltoja ja rajoituksia ja tukivat sen sijaan nousevaa sahateollisuutta.¹⁰⁹ Sen pioneereja olivat Haminan kauppiaat, jotka pyrkivät saamaan haltuunsa parhaat sahanpaikat koko Uudelta maalta. Kun Vantaanjoen koskiin alkoi nousta haminalaissahoja, Helsingin porvaristo aloitti kiivaan protestoinnin. Viranomaisille tehdyissä valituksissa haminalaisia syytettiin Helsingille elintärkeän puutavarakaupan kaappaamisesta ja sen myötä koko kaupungin taloudellisesta tuhoamisesta. Valitukset kantoivat hedelmää vuoden 1739 valtiopäivillä, joilla sahanomistajia määrättiin hoitamaan puutavarakaupansa tapulikaupunkien kautta. Pikku hiljaa haminalaiset vetäytyivät alueelta, ja Viaporin rakennuskauden alkuun tultaessa Helsingin ympäristön sahat olivat siirtyneet helsinkiläisten kauppiaiden omistukseen, mikä tasapainotti menetettyä palkkikauppaa.¹¹⁰

Helsingin kauppiaat eivät kyenneet vielä 1740-luvulla täysimääräisesti hyödyntämään tapulioikeuttaan, sillä he eivät omistaneet valtameripurjehdukseen kelpaavia kauppalaivoja. Kaupungin kauppalaivasto koostui kaksimastoisista rannikkopurjehtijoista, joilla käytiin kauppaa Itämeren alueen satamien kanssa. Vaikka Helsingin ulkomaankauppa nojautui Länsi-Eurooppaan vietävään puutavaraan, tärkein arkinen kauppakumppani oli pääkaupunki Tukholma: sinne vietiin lähiseudun talonpojilta ostettua viljaa ja elintarvikkeita, ja sieltä tuotiin elintärkeää suolaa, jota tarvittiin elintarvikkeiden säilömiseen sekä kaupungissa että maaseudulla.¹¹¹ Tukholmassa, joka oli pohjoismaisella mittapuulla jättiläiskaupunki, kärsittiin kroonisesta elintarvikkepulasta ja maksettiin korkeampia hintoja kuin Suomessa. Tämä teki elintarvikkeiden laivaamisesta pääkaupunkiin erittäin kannattavaa helsinkiläiskauppiaille.¹¹²

¹⁰⁸ Aalto 2015, s. 101.

¹⁰⁹ Ranta 1980, s. 271–274; Kuisma 1991, s. 32–41.

¹¹⁰ Ahvenainen 1984, s. 87–99; Kuisma 1991, s. 264–271; Kuisma 1993, s. 81–86.

¹¹¹ Hornborg 1950, s. 122–143.

¹¹² Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, luku 4 s. 11–13.

Helsinki ja Viapori 1800-luvun alussa. Viaporin linnoitussaalet, joilla oli enemmän rakennuksia ja asukkaita kuin itse kaupungissa, on siviilikartoille tyypilliseen tapaan jätetty tyhjiksi. Linnoituksen huollolle tärkeä Vallisaari (Båk- eller Bockholmen) on sen kaakkoispuolella. Osa N. G. Wermingin kartasta "Belägenheten af Helsingfors och Sveaborg utgifven 1808", Helsingin kaupungin museo.

3.2 Viaporin linnoitustyöt

”Kysymys Helsinkiin rakennettavasta linnoituksesta olikin yhtä vanha – ja vanhempi – kuin Helsinki itse”, kirjoittaa Einar W. Juva.¹¹³ Kaupunkia pidettiin strategisen sijaintinsa ja erinomaisen satamansa vuoksi ihanteellisena sotilastukikohdan paikkana. Kustaa Vaasa suunnitteli linnan rakentamista Helsinkiin jo perustaessaan sen. Kun kaupunki siirrettiin 1640-luvulla uudelle paikalle, sitä varten piirrettiin linnoitussuunnitelmia, jotka kuitenkin jäivät käyttämättömiksi.¹¹⁴ Niin kauan kuin suurvalta-Ruotsi käytti sotilaalliset voimavaransa valloitusotiin Baltiassa, Puolassa ja Saksassa, ei kaukana sotakentistä sijainneen Helsingin linnoittamista pidetty kii-reellisenä. Suunnitelmat alkoivat toteutua vasta 1700-luvulla, kun Ruotsin valtakunta joutui muovaamaan kokonaan uuden puolustusstrategian.

Häviö suuressa Pohjan sodassa (1700–1721) merkitsi loppua Ruotsin suurvalta-ajalle. Se joutui luovuttamaan Baltian maat, Inkerinmaan ja suurimman osan Karjalaa Venäjälle, joka oli Pietari Suuren johdolla kohonnut eurooppalaisten sotilasmah-tien joukkoon. Valtakunnan itäosan asema oli nyt uhanalainen: vanhat rajalinnoi-tukset Viipuri ja Käkisalmi oli menetetty, ja Suomenlahdella, entisellä ”ruotsalaisel-la sisämerellä”, purjehti Pietari Suuren voimakas laivasto.¹¹⁵ Kenraalimajuri Axel von Löwen, joka laati 1720-luvulla Ruotsille uuden puolustussuunnitelman, korosti vahvan meri- ja rannikkopuolustuksen tärkeyttä. Hänen suunnitelmansa kulmaki-venä oli kaksi Suomen rannikolle rakennettavaa linnoitusta, joista toinen toimisi rajalinnoituksena, toinen keskuslinnoituksena (*place d’armes*) ja laivastotukikohta-na.

Löwenin suunnitelmasta toteutui kuitenkin vain Haminaan sijoitettu rajalinnoi-tus. *Place d’armes*, jonka paikaksi Löwen suositteli Helsinkiä, ei valmistunut, vaikka suunnitelmat olivat esillä valtiopäivillä koko 1720–30-luvut. Taustalla oli heikko taloudellinen tilanne, epävarmuus uuden puolustuspolitiikan suuntaviivoista sekä revanssihenki – etenkin hattupuolue piti suuren Pohjan sodan jälkeistä rajaa väliai-kaisena, ja puolueessa suunniteltiin menetettyjen alueiden palauttamista uudella sodalla.¹¹⁶

Katastrofaalisen hattujen sodan (1741–1743) jälkeen puolustuksen organisointi jouduttiin aloittamaan alusta. Sota, joka oli aloitettu aluevalloitusten toivossa, päät-tyi entistä suurempiin aluemenetyksiin. Suomen kaakkoisimmat osat, niiden muka-na uusi rajalinnoituskaupunki Hamina, liitettiin Venäjään. Ruotsin ja Venäjän väli-nen raja oli nyt Kymijoen, vain satakunta kilometriä Helsingistä itään.¹¹⁷ Vuosien 1746–1747 valtiopäivillä säädetyt hyväksyivät uuden puolustussuunnitelman, joka oli päivitetty versio Löwenin suunnitelmasta. Siihen sisältyi uuden rajalinnoituksen rakentaminen Loviisaan sekä *place d’armesin* rakentaminen Helsinkiin. Ehdotuk-

¹¹³ Juvelius 1919, s. 67.

¹¹⁴ Aalto 2015, s. 10–11.

¹¹⁵ Nikula 1933, s. 7; Alanen 1963, s. 59–60; Knapas 2014, s. 373.

¹¹⁶ Nikula 1933, s. 8–15; Cederberg 1942, s. 151–154; Jutikkala 1949a, s. 508; Alanen 1963, s. 64–67, 368; Karonen 2001, s. 395.

¹¹⁷ Nikula 1933, s. 19.

sen keskeisin laatija oli Ruotsin tykistön ylipäällikkö, everstiluutnantti Augustin Ehrensvärd, joka nimitettiin linnoitustöiden johtajaksi.¹¹⁸

Kaupunkien porvarit olivat aktiivisesti mukana näiden suunnitelmien muovaamisessa. Helsingin valtiopäiväedustaja, pormestari Henrik Johan Forstén, sekä Haminan valtiopäiväedustaja, Helsinkiin asettunut kauppias Jakob Johan Tesche, toimivat valtiopäivillä Helsingin linnoittamisen puolesta. Loviisan porvarit, jotka olivat ajaneet *place d'armesin* sijoittamista omaan kaupunkiinsa, jäivät alakynteen, kun Loviisa arvioitiin rajakaupunkina liian vaaralliseksi paikaksi päälinnoitukselle.¹¹⁹

Linnoitustyöt Helsingissä alkoivat kesällä 1748, ja ne kestivät erimittaisin keskeytyksin kuusikymmentä vuotta aina Suomen sodan syttymiseen vuonna 1808. Augustin Ehrensvärdin alkuperäisenä tavoitteena oli luoda kaksoislinnoitus, joka koostuisi kaupunkilinnoituksesta ja merilinnoituksesta. Hän halusi rakentaa koko Helsingin kaupungin uudelleen kivistä ja ympäröidä sen linnoituslaittein, ja kohottaa Susisaarille sen edustalle merilinnoituksen ja laivastotukikohdan. Kaupunkilinnoitussuunnitelmat vaikuttivat vuosikymmenten ajan Helsingin kehitykseen, sillä kruunu pakkolunasti suuren määrän tontteja ja asetti porvareille rakentamisrajoituksia. Raha- ja resurssipula pakotti kuitenkin nopeasti Ehrensvärdin keskeyttämään kaupungin linnoittamisen ja keskittymään merilinnoitukseen, jota pidettiin sotilaallisesti tärkeämpänä. Mantereen puoleisista linnoitustöistä jäi muistuttamaan vain puolivalmis Ullanlinnan (*Utrikasborg*) linnake, jonka helsinkiläiset myöhemmin purkivat rakennuskiviksi.¹²⁰

Susisaarille rakennettava merilinnoitus sai nimekseen Sveaborg. Suomalaiseksi nimeksi vakiintui sen väännös Viapori. Niin kutsuttu ensimmäinen rakennuskausi, joka kesti kesästä 1748 kesään 1756, oli Viaporin rakennushistorian kiivain aika. Rakennustöissä oli parhaimmillaan viisi tai kuusi tuhatta miestä, kolme kertaa enemmän kuin Helsingin kaupungissa oli asukkaita. Työhön oli komennettu rykmenttejä eri puolilta Ruotsin valtakuntaa, ja lisäksi armeija käytti palkattuja siviilityöntekijöitä kuten käsityöläisiä sekä pakkotyö- ja rangaistusvankien työvoimaa. Kaikki nämä tuhannet rakennustyöläiset eivät kuitenkaan työskennelleet ja asuneet linnoitussaarilla, sillä kruunulla oli metsätyömaita, tiili- ja kalkkitehtaita sekä muita linnoitustöihin liittyviä hankkeita eri puolilla keskistä Uttamaata.¹²¹

Ensimmäinen rakennuskausi katkesi vuonna 1757, kun Ruotsi liittyi Eurooppaa ravistelleeseen seitsenvuotiseen sotaan osana Preussin vastaista liittoumaa. Sotilaat siirrettiin Viaporin rakennustöistä sotarintamalle Pommeriin, ja Augustin Ehrensvärd nimitettiin Ruotsin armeijan rintamakomentajaksi. Sodan päätyttyä Viaporin

¹¹⁸ Alanen 1963, s. 365–372; Nikula 2011, s. 85–98. Augustin Ehrensvärdin asema Viaporissa on vaikeasti määriteltävissä. Hän oli tykistön eversti jolla oli kuninkaallinen toimeksianto johtaa Suomen linnoitustöitä. Vaikka hän piti pysyvänä asemapaikkanaan Viaporin ja johti linnoituksen rakennustöitä yksinvaltaisesti, hänellä ei ollut muodollista virka-asemaa sen hallinnossa, ja häntä kutsuttiin yksinkertaisesti ”eversti Ehrensvärdiksi”. Häntä nimitetään kirjallisuudessa usein Viaporin komendantiksi, mutta tämä nimitys on virheellinen, sillä hän ei koskaan toiminut komendanttina. Ehrensvärdin eläessä Viaporin komendantit hoitivat vain linnoituksen juoksevat hallintoasiat eivätkä puuttuneet sen suunnitteluun ja rakennustöihin; vasta hänen kuoltuaan komendanteista tuli *de facto* Viaporin linnoituksen johtajia.

¹¹⁹ Cederberg 1947, s. 200.

¹²⁰ Cordes 2006, passim; Lilius 2014, s. 325–328.

¹²¹ Nikula 2011, passim; Gustafsson 2012a, s. 186–193.

rakennustyöt jatkuivat jälleen kesällä 1763. Ehrensvärd oli juuri ennen Pommerin sotaa ajanut läpi päätöksen Ruotsin laivaston kaleerien siirtämisestä maavoimien alaisuuteen. Näin syntyi Armeijan laivasto (*Arméns Flotta*)¹²², jonka asemapaikaksi valittiin Viapori. Uuden laivaston rakentaminen alkoi toden teolla Pommerin sodan jälkeen, kun Ehrensvärd kutsui Viaporiin laivanrakennusmestari Fredrik Chapmanin. Tämän suunnittelemaat uudet alustyypit, saaristofregatit *Hemmema*, *Pojama*, *Turuma* ja *Udema* sekä pienemmät tykkiveneet, tykkijollat ja tykkibarkassit, valmistuivat Viaporin telakalla.¹²³

1760-luvun lopulla linnoitustyöt keskeytyivät uudelleen poliittisista syistä. Hattupuolue, joka oli sotilaallisen varustautumisen kannattaja ja Ehrensvärdin poliittinen selkänöja, menetti enemmistöasemansa vuoden 1765 valtiopäivillä, ja valtaan nousi kalliita linnoitustöitä kritisoinut myssy puolue. Ehrensvärd erotettiin sekä Suomen linnoitustöiden johtajan että Armeijan laivaston komentajan tehtävistä, ja Viaporin rakennustyöt alistettiin linnoitusvirastolle. Hattujen palattua valtaan Ehrensvärd palautettiin tehtäviinsä vuonna 1769, ja hänen valtuuksiaan lisättiin nimittämällä hänet Suomen armeijan ylipäälliköksi eli kaikkien valtakunnan itäosaan sijoitettujen sotajoukkojen komentajaksi. Hän oli kuitenkin jo vakavasti sairas ja kuoli kolme vuotta myöhemmin.¹²⁴

Ehrensvärdin kuollessa Viapori oli yhä pahasti kesken. Susisaaren ja Kustaanmiekkan päälinoitukset sekä Susisaaren kaleeritelakka olivat lähes valmiit, mutta muilla saarilla oli tehty vain hajanaisia rakennustöitä. Kuningas Kustaa III hyväksyi vuonna 1774 suunnitelman linnoitustöiden loppuunsaattamisesta. Sen toteuttamisesta vastasi eversti Nils Mannerskants, joka toimi Viaporissa ensin linnoitusviraston edustajana ja myöhemmin komendanttina.¹²⁵ Hän viimeisteli Susisaaren ja Kustaanmiekkan sekä linnoitti Ison Mustasaaren, Viaporin kolmannen pääsaaren, joka Ehrensvärdin aikana oli jäänyt lähes koskemattomaksi. Mannerskantsin poistuminen Viaporista vuonna 1791 merkitsi aktiivisten rakennustöiden loppumista.¹²⁶

Ensimmäisen rakennuskauden jälkeen joukkojen suuri vaihtuvuus linnoitustyömaalla väheni ja Viapori sai omat pysyvät joukko-osastonsa. Niistä suurin ja merkittävin oli Armeijan laivasto. Linnoituksessa oli lisäksi kaksi värvättyä jalkaväkirykmenttiä, Jägerhornin rykmentti ja Leskikuningattaren henkirykmentti,¹²⁷ sekä

¹²² Kaleerilaivastosta käytetään historiantutkimuksessa usein nimeä Saaristolaivasto (*Skärgårdsflottan*), kts. esim. Nikula 1933. Sen virallinen nimi oli kuitenkin Armeijan laivasto, ja siihen viitattiin 1700-luvun lopun Helsingissä kaikissa yhteyksissä tällä nimellä. Tämän vuoksi tässä tutkimuksessa käytetään nimeä Armeijan laivasto.

¹²³ Nikula 2011, s. 339–356.

¹²⁴ Nikula 2011, s. 191–223, 455–464.

¹²⁵ Ehrensvärdin kuoltua Viaporin komendanteista, jotka olivat aiemmin hoitaneet vain juoksevia hallintoasioita, tuli linnoituksen todellisia johtajia. Tämä näkyy myös siinä, että aiemmin Helsingin maistraatti ja porvaristo olivat neuvotelleet armeijaan ja linnoitukseen liittyvistä asioista lähes yksinomaan Ehrensvärdin kanssa, mutta kustavilaisella ajalla tuon roolin ottivat Viaporin vaihtuvat komendantit. Tehtävää hoitivat Johan Sparre (1772–1780), Petter Bernhard Piper (1780–1784), Nils Mannerskants (virkaatekevänä 1785–1789, vakinaisena 1789–1791), Carl Nathaniel af Klercker (1791–1795 ja uudelleen 1797–1801), Simon Wilhelm Carpelan (1795–1797) ja Carl Olof Cronstedt (1801–1808).

¹²⁶ Gardberg 1998, s. 71–80; Marjomaa 2005, s. 522–523.

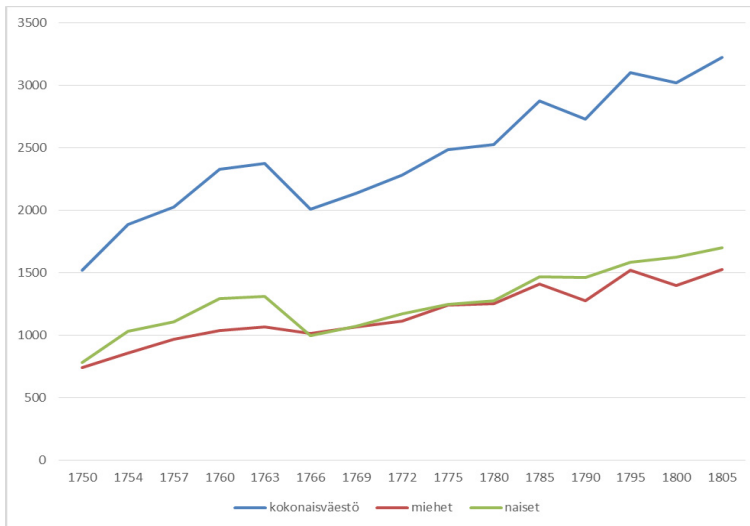
¹²⁷ Ruotsin armeijassa käytössä olleen tavan mukaan värvetyt jalkaväkirykmentit kantoivat komentajansa nimeä. Tämän vuoksi rykmentit saattoivat vaihtaa nimeä parin vuoden välein, jos niiden komentajat vaihtuivat tiuhaan. Ensiksi mainittu jalkaväkirykmentti ehti Viaporissa ollessaan käyttää nimiä Lantingshausenin rykmentti (1749–1752), Cronhjelmnin rykmentti (1752–1762), Björnbergin rykmentti (1762–1772), von Saltzan rykmentti (1773), Skytten rykmentti (1773–1777), Flemingin ryk-

Suomen tykistörykmentti; viimeksi mainittu oli tosin sijoitettu pääosin Helsingin kaupunkiin. Lisäksi Viaporin rakennustöistä ja hallinnosta vastanneen linnoituslaitoksen palveluksessa oli upseereita ja virkamiehiä sekä käsityöläisiä ja muita siviilityöntekijöitä.¹²⁸

3.3 Helsinki linnoitustöiden aikana

Viaporin linnoituskausi oli Helsingille sen siihenastisen historian suurin murroskausi. Yksi selvimpiä esimerkkejä tästä murroksesta on väestönkasvu. Helsingin kaupungin virallinen väkiluku kaksinkertaistui 1700-luvun loppupuoliskon aikana noin 1 500 hengestä yli 3 000 henkeen. Näissä luvuissa on mukana ainoastaan kaupungin siviiliväestö, eli siitä puuttuvat Viaporin linnoitussaarten väestö ja kaupunkiin sijoitettu sotaväki. Ne antavat kuitenkin selvän kuvan siitä miten väestöolot kehittyivät.

Kaavio 3.1: Helsingin kaupunkiseurakunnan väkiluku 1750–1805¹²⁹

menti (1777–1788), Stackelbergin rykmentti (1788–1801) ja Jägerhornin rykmentti (1801–1808); kts. Hirn 1972, passim. Jälkimmäinen rykmentti tunnettiin Hamiltonin rykmenttinä (1741–1759), Lillieswärdin rykmenttinä (1759–1761), von Liewenin rykmenttinä (1761–1762), Prinsi Fredrik Adolfin rykmenttinä (1762–1771) ja Manteuffelin rykmenttinä (1771–1772), kunnes kuningas Kustaa III antoi sille kunnianimen Leskikuningattaren henkirykmentti kiitokseksi sen tuesta vuoden 1772 vallankaappauksessa; kts. Screen 2010, passim. Tässä tutkimuksessa kumpaankin rykmenttiin viitataan niiden viimeiseksi jääneiden nimien mukaan Jägerhornin rykmenttinä ja Leskikuningattaren henkirykmenttinä.

¹²⁸ Viaporin linnoituksen väestöryhmistä kustavilaisella ajalla kts. Hatakka 2012, passim.

¹²⁹ Helsingin kaupunkiseurakunnan väestötaulut 1750–1805; KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, II Dc:1–2. Väestötaulut tehtiin vuoteen 1775 asti kolmen vuoden välein ja siitä eteenpäin viiden vuoden välein.

Viaporin rakennustöiden eri vaiheet ovat selvästi luettavissa kaupunkiseurakunnan väkiluvun kehityksestä. Vuosien 1750–1763 nopea väestönkasvu osuu yhteen Viaporin ensimmäisen rakennuskauden kanssa, eikä sitä pysäytä edes linnoitustöiden taukoaminen Pommerin sodan (1757–1762) ajaksi. Väkiluvun jyrkkä pudotus vuosina 1763–1766 oli useiden tekijöiden yhteisvaikutusta. Pommerin sodan jälkeen Ruotsissa koettiin taloudellinen lamakausi, joka johtui osittain yleiseurooppalaisesta taantumasta, osittain sodan kiihdyttämästä taalerin inflaatiosta.¹³⁰ Yksi 1700-luvun suurimmista tautiepidemioista osui juuri 1760-luvun puolimaihina ja hidasti väestönkasvua Helsingin lisäksi myös useissa muissa kaupungeissa.¹³¹ Lisäksi mysyepuolueen valtaannousua seurasi linnoitustöihin varattujen määrärahojen rajau supistaminen ja Ehrensvärdin erottaminen Viaporin johdosta.¹³²

Sekä 1750-luvun nopea väestönkasvu että 1760-luvun lasku johtuvat pääosin muutoksista naispuolisen väestön määrässä. Viaporin rakennustyömaa houkutteli kaupunkiin runsaasti työtä etsivää maalaisväestöä, josta merkittävän osan muodosti naispuolinen palveluskunta. Kaikista väestöryhmistä naispuolisen työväen osuus laski kaikkein jyrkimmin 1760-luvun taantumana aikana.¹³³ 1700-luvun lopun väestövaihteluiden aikana osat ovat vaihtuneet: naisten määrä pysyy tasaisempana, ja heilahdukset aiheutuvat pääosin miesväestön määrän muutoksista.

Vuoden 1763 aallonpohjasta väkiluku lähtee tasaiseen kasvuun, jota kestää tutkimusaikakauden loppuun. Suurin notkahdus koettiin Kustaa III:n sodan aikana (1788–1790), jolloin Helsinki oli tärkeä sotilaallinen huoltokeskus. Sota näkyy kaikkien suomalaiskaupunkien väkilukutiedoissa joko väestönkasvun pysähtymisenä tai tilapäisenä kääntymisenä laskuun, mutta jyrkimmin väestö pieneni Loviisassa, Porvoossa ja Helsingissä, jotka olivat lähimpänä sotarintamaa. Helsinkiin levisi kesällä 1788 pilkkukuume, joka oli lähtöisin Suursaaren taistelussa vallatusta ja Viaporiin tuodusta venäläisestä sotalaivasta. Tauti tappoi yhdessä vuodessa kymmenesosan kaupunkilaisista. Epidemiaa tutkineen Elina Maaniityn mukaan sen uhreiksi joutui suhteellisesti enemmän miehiä kuin naisia, mikä selittää miesväestön määrän notkahduksen tilastossa vuoden 1790 kohdalla.¹³⁴

Väestönkehityksen lisäksi Viapori mullisti myös Helsingin taloudellisen kehityksen. Kauppa linnoitustyömaan kanssa oli etenkin ensimmäisellä rakennuskaudella suuri taloudellinen piristysruiske paikalliselle porvaristolle. Linnoitustyömaa tarvitsi kiveä, tiiltä, kalkkia ja puutavaraa rakennustöihin sekä ruokaa, juomaa ja varusteita rakennustyömiehille. Kyseessä oli mittasuhteiltaan valtava taloudellinen opeeraatio: Sofia Gustafssonin mukaan parhaimmillaan 6 % Ruotsin valtakunnan budjetista kului Viaporin linnoitustöihin, eivätkä tähän lukuun edes sisälly rakennusmiesten huoltoon ja ylläpitoon liittyvät kustannukset. Merkantilistisen talouspolitiikan periaatteiden mukaan linnoitustyömaan olisi tullut tehdä kaikki hankintansa Hel-

¹³⁰ Kts. esim. Alanen 1963, s. 534–536.

¹³¹ Turpeinen 1977, s. 118.

¹³² Nikula 2011, s. 191–197.

¹³³ Naisten määrä seurakunnassa kasvoi vuosina 1750–1763 780 hengestä 1310 henkeen. Tästä kasvusta vajaa viidennes tuli naispuolisen palveluskunnan kasvusta. Vuosina 1763–1766 naisväestön määrä romahti 993 henkeen; naispuolisen palveluskunnan osuus romahduksesta oli lähes kaksi kolmasosaa. Kts. Helsingin kaupunkiseurakunnan väkilukutaulut 1750, 1763 ja 1766, KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, II Dc:1, fol. 49, 59 ja 61.

¹³⁴ Turpeinen 1977, s. 124–125; Maaniity 2015, s. 37–38, 40–42, 75–81.

singin porvaristolta, mutta käytännössä heidän osuutensa oli vain noin 40 %. Syynä oli osittain se, ettei porvariston kapasiteetti riittänyt koko työmaan huoltamiseen, osittain taas se, että linnoituksen johto epäili porvarien rahastavan kruunua ylihinnoittelulla ja käytti siksi myös kilpailevia toimittajia. Porvaristolle ohjautuneet rahamäärät olivat joka tapauksessa erittäin suuria.¹³⁵

Linnoitustyömaan tilaukset ohjautuivat kouralliselle Helsingin porvarieliitin jäseniä. Yhdeksän kaupungin johtavaa kauppiasta tai kauppahuonetta vastasi yhdeksästäkymmenestä prosentista porvariston tekemiä tavarantoimituksia.¹³⁶ Viapori hyödytti kuitenkin porvaristoa myös muulla tavoin, sillä suuri pysyvä sotilasväestö merkitsi kasvavaa asiakaskuntaa puodinpitäjille, käsityöläisille, ravintoloitsijoille ja kapakoitsijoille. Kukoistukseensa nousi etenkin alkoholin valmistus ja myynti.¹³⁷ Henrik Forsius, joka kirjoitti kuuluisan Helsingin-kuvauksensa ensimmäisen rakennuskauden lopulla, kuvasi tätä ilmiötä:

Se helsinkiläisten harjoittama kaupanhaara, jolla tänä aikana suuri osa porvaristoa on eniten rikastunut, on ollut juomien, paloviinan (kun se oli sallittua), leivän ja muiden ruokatavaroiden valmistelu ja myynti. Niin kauan kuin linnoitustyöt ovat käynnissä, voinee joukko ihmisiä saada niistä elatuksensa, mutta kun ne kerran loppuvat, on monien jonkin verran vaikeampaa saada toimeentuloaan, jolleivät he ajoissa ajattele muita hyödyllisempiä, edullisempia ja yleistä hyvää enemmän edistäviä elinkeinoja.¹³⁸

Forsius aisti taloudelliset realiteetit hyvin. Kuten edellä on mainittu, Helsinki ajautui 1760-luvun lopulla taloudelliseen aallonpohjaan, jonka syynä oli osittain linnoitustöiden keskeytyminen. Vaikka taustatekijöitä oli muitakin, helsinkiläiset itse pitivät ahdinkonsa syynä nimenomaan katkosta linnoitustöissä ja vaativat niiden mahdollisimman nopeaa jatkamista kaupungin talouden pelastamiseksi.¹³⁹ Kaupungin talous alkoi jälleen kasvaa 1760-luvun lamakauden jälkeen. Osittain taustalla oli linnoitustöiden jatkuminen, mutta pitkälti kyse oli myös siitä, että linnoitustyömaasta riippumattomat elinkeinot kehittyivät Helsingissä nopeasti. Näihin kuuluivat muun muassa laivanvarustus ja ulkomaankauppa.

Helsingin laivanvarustukselle 1700-luvun loppupuolisko oli ennennäkemätön kukoistusaika. Aikaisemmin helsinkiläiset kauppiat olivat omistaneet vain pieniä aluksia, ja he olivat joutuneet hoitamaan elintärkeän Välimeren-kaupan ja suolan tuonnin vierailta aluksilla. Tilanne alkoi korjaantua nopeasti hattujen sodan jälkeen. Joukko helsinkiläisiä kauppiaita perusti vuonna 1746 Ullanlinnan laivatelakan, josta

¹³⁵ Gustafsson 2015, s. 54, 70–82, 95.

¹³⁶ Gustafsson 2015, s. 108.

¹³⁷ Granqvist 2012, s. 75.

¹³⁸ Forsius 1937, s. 93.

¹³⁹ Kun vuoden 1766 viinanmyynti- ja teurastusaksiisit huutokaupattiin, kauppiat ja pienporvarit ilmoittivat, että linnoitustöiden taukoamisen ja muiden onnettomuuksien tähden he olivat kykenemättömiä maksamaan aksiiseja täysimääräisesti. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.1.1766, HKA MA Ca:72, s. 15–17. Kaksi vuotta myöhemmin Helsingin kauppiaskunta kirjoitti selvityksen kaupungin taloudellisesta tilanteesta. Siinä vaadittiin linnoitustöiden jatkamista tärkeimpänä keinona Helsingin taloudellisen tilanteen kohentamiseksi. Kts. Hornborg 1950, s. 326–327.

laskettiin seuraavan vuoden lopulla vesille kaupungin ensimmäinen oma ”espanjanpurjehtija”, fregatti *General Gouverneuren von Rosen*.

Seuraavien vuosikymmenten aikana Helsingin kauppalaivastoon liittyi nopeaan tahtiin lisää aluksia, jotka kantoivat sellaisia paikallisten ja valtakunnallisten merkimiesten mukaan annettuja nimiä kuin *Augustin Ehrensvärd*, *Anders Johan Nordenskiöld*, *Hans Hindrich Boije* ja *Konung Gustaf III*.¹⁴⁰ Laivanrakennusmateriaalia kauppiaille tarjosivat hylkytavarahuutokaupat, joita valtakunnallisen Sukellus- ja pelastusseuran Helsingin osasto piti säännöllisesti. Suomenlahdella haaksirikkoutui runsaasti Pietarin-reitillä purjehtivia kauppa-aluksia, ja hylkytavarahuutokauppojen kautta Helsingin laivanvarustajat saivat käyttöönsä aikansa korkeinta teknologiaa edustavia laivanosia.¹⁴¹

1800-luvun alun tullitilastojen perusteella Helsingillä oli kaikista Ruotsin valtakunnan kaupungeista neljänneksi suurin kauppalaivasto Tukholman, Göteborgin ja Gävlen jälkeen, kaikkiaan 25 valtameripurjehdukseen kelpaavaa alusta – varsin hyvä saavutus kaupungilta, joka oli puoli vuosisataa aikaisemmin aloittanut käytännössä tyhjästä.¹⁴² Säännöllisten Välimeren-purjehdusten lisäksi Helsingin kauppalaitivat tekivät ajoittaisia matkoja Amerikan manterelle asti.¹⁴³

Kauppakaupunkina Helsinki oli luonteeltaan tuontisatama. Sen oli hankittava suola ja muita tuontitavaroita sekä keskisen Uudenmaan ja eteläisen Hämeen maaseudulle että oman kaupungin ja Viaporin linnoituksen nopeasti kasvavalle väestölle. Vientituotteista tärkein oli edelleen puutavara, nyt sahatun lautatavaran muodossa aikaisempien palkkien sijaan. Helsingin ympäristön tärkeimmät sahat olivat hattujen sodan jälkeisinä vuosina siirtyneet haminalaisilta helsinkiläisille, joten kaupungin kauppiaille oli runsaasti jalostettua puutavaraa myytäväksi. Helsinki kohosi 1700-luvun lopulla valtakunnan suurimpien puutavaranviejien joukkoon, ja kaupungista kuljetettiin sahatavaraa Itämeren satamiin sekä Ranskaan, Englantiin, Espanjaan ja Portugaliin.¹⁴⁴ Vientimäärät eivät kohonneet samoihin lukemiin kuin palkkikaupan parhaina vuosikymmeninä 1720–30-luvuilla, mutta nyt vientiä harjoitettiin omilla aluksilla ja ulkomaankauppa oli siten vakaammalla pohjalla.¹⁴⁵

1700-luvun loppu oli varhaisteollistumisen läpimurron aikaa, ja Viapori vauhditti Helsingin kehitystä myös tässä suhteessa. Henrik Forsiuksen mukaan Helsingissä ja sen lähipitäjissä oli 1750-luvulla parhaimmillaan ainakin 25 tiiliruukkia jotka toimittivat rakennusmateriaalia linnoitukseen. Niitä omistivat kaupungin porvarien

¹⁴⁰ Hornborg 1950, s. 209–210, 327–337, 423–438.

¹⁴¹ Granqvist, *Laillistettua hyllynryöstöä*, passim.

¹⁴² Martti Koveron siteeraamien Helsingin tullikamarin tilastojen mukaan vuonna 1807 kaupungissa oli 25 alusta ”ulkomaan merenkulkua varten”, niistä 13 Välimeren-purjehtijoita ja 12 Itämeren-purjehtijoita; kts. Kovero 1950a, s. 291–292. Jonkin verran suuremmat luvut antaa Eirik Hornborgin siteeraama kauppakollegion tilasto, jonka mukaan Helsingissä oli vuonna 1807 28 alusta, niistä 15 Välimeren-purjehtijoita; kts. Hornborg 1950, s. 430.

¹⁴³ Kovero 1950a, s. 291–292; Kaukiainen 2008, s. 139–154.

¹⁴⁴ Hornborg 1950, s. 314–317, 414–417.

¹⁴⁵ Juutinrauman tullitilastoissa mainitaan isonvihan ja pikkuvihan välisenä aikana parhaimmillaan 15–20 Helsingistä lähtenyttä laivaa vuosittain. 1700-luvun loppupuolella määrä on 5–10 laivaa vuosittain, kunnes Napoleonin sodat saavat merenkulun lähes räjähdysmäiseen kasvuun 1800-luvun alussa ja tilastoon merkitään ennätysvuonna 1807 peräti 35 Helsingistä lähtenyttä alusta. Kts. Soundtoll Registers Online (<http://www.soundtoll.nl>), viitattu 1.2.2016.

lisäksi upseerit ja kartanonherrat. Monet ruukeista joutuivat vaikeuksiin rakennustöiden keskeytysten vuoksi, mutta osa oli pitkäikäisiä. 1800-luvun alussa Helsingin välittömässä ympäristössä toimivat Sörnäisten, Vanhankaupungin, Herttoniemen ja Munkkiniemen tiiliruukit.¹⁴⁶ Lisäksi kaupunkiin perustettiin lukuisia teollisuuslaitoksia. Monet niistä olivat oikeastaan vain suuria käsityöpajoja, mutta joukossa oli myös laitoksia jotka hyödynsivät tuotannossaan vesi- ja tuulivoimaa sekä kehittyvää teknologiaa.

Helsingin seudun varhaisteollisuus keskittyi itse kaupunkiin sekä Vanhaankaupunkiin, jonka voimakkaat kosket tarjosivat arvokkaan voimanlähteen. Kaupungissa oli 1800-luvun alussa kaksi laivanveistämöä, tupakkatehdas, purjekangastehdas, verkatehdas, sokeritehdas ja viinanpolttimo. Vanhankaupunginkoskessa oli seudun tärkein vientisaha Vanhankaupungin saha, kivinen jauhomylly, suuri olutpanimo ja viinanpolttimo sekä värjäämö. Näiden kahden keskuksen lisäksi seudulla oli hajanaisia teollisuuslaitoksia: pienen Sörnäistenjoen suulla oli nahkatehdas, Herttoniemen kartanon mailla fajanssi- ja kaakelitehdas ja Helsingin pitäjässä Mariedalin lasitehdas. 1700-luvun loppupuolella Helsingissä nähtiin useita lyhytikäisiä teollisia kokeiluja, ehkä uskaliaimpana kauppias Nils Burtzin silkkitehdas.¹⁴⁷

Helsinki menetti asemansa Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherrankaupunkina vuonna 1776, kun lääninhallitus siirrettiin Hämeenlinnaan osana Kustaa III:n hallintouudistuksia.¹⁴⁸ Menetystä tasoitti kuitenkin kasvava sotilasvirkamiesten määrä. Kaupungissa toimivat linnoituslaitos sekä tärkeät rykmentit ja joukko-osastot komentajineen, ja sen valitsivat asemakaupungikseen Suomen alueen korkeimmat sotilasviranomaiset. Suomen kenraalikuvernöörinä vuosina 1747–1754 toiminut Gustaf Fredrik von Rosen asettui Helsinkiin voidakseen valvoa Viaporin rakennustöitä. Myös vuonna 1769 uudelleen perustetun Suomen armeijan ylipäällikön viran haltijat, joista ensimmäinen oli Augustin Ehrensvärd, asuivat Helsingissä.¹⁴⁹

Kaupungin kasvu ja vaurastuminen näkyi myös rakennuskannassa. Vanha Burgmanin kauppiastalo sai laajennettuna palvelua vuorotellen kaikkia Helsingin korkeimpia virkamiehiä: se toimi ensin kenraalikuvernöörin talona, sitten lääninhallituksena, ja lopulta Suomen armeijan ylipäällikön talona. Kaupunki rakennutti kivisen triviaalikoulun, tulli- ja pakkahuoneen ja lopuksi raatihuoneen. Tulli- ja pakkahuone toteutettiin kruunun rahallisella tuella, sillä siitä oli tarkoitus tulla osa

¹⁴⁶ Kuokkanen 1981, s. 134–139.

¹⁴⁷ Katsaus perustuu pääosin *Helsingin kaupungin historia III*:ssa julkaistuun, Martti Koveron koomaan matrikkeliin ”Luettelo teollisuusyrityksistä jotka olivat ammattikuntalaitoksen ulkopuolella”; kts. Kovero 1950b, s. 542–572. Kts. myös Hornborg 1950, s. 322–324, 421–423; Kuisma 1991, s. 283–289.

¹⁴⁸ Tutkimuskaudella maaherran virkaa hoitivat Gustaf Samuel Gyllenborg (1746–1756), Anders Johan Nordenskiöld (1757–1761), Hans Henrik Boije (1761–1772) ja Anders Henrik Ramsay (1774–1776). Viranhoidto oli kuitenkin usein varamaaherran käsissä vakinaisen viranhaltijan virkavapauden tai pitkäaikaisen sairastelun takia. Gyllenborgin virkavapauksien aikana 1748–1749 ja 1751 varamaaherrana toimi Wilhelm Carpelan, sairaalloisen Nordenskiöldin viimeisinä virkavuosina 1760–1761 Gustaf Adolf Hjärne, ja Boijen virkavapauden aikana 1768 Karl Otto d’Albedyhll ja Fredrik Jakob Nordencrutz. Boijen ja Ramsayn virkakausien välillä lääni oli 1772–1774 vailla vakinaista maaherraa, ja tehtävää hoiti varamaaherra Didrik Blomcreutz. Kts. Hornborg 1950, s. 260–262; Walta 2005, passim.

¹⁴⁹ Ehrensvärdin kuoleman jälkeen Suomen sotaväen ylipäällikön virkaa hoitivat Bernd Otto Stackelberg (1772–1780), Fredrik Posse (1780–1790) ja Wilhelm Mauritz Klingspor (1790–1808). Kts. Screen 2007, s. 21–26.

Ehrensvärdin suunnittelemaa Helsingin kaupunkilinnoituksen puolustusmuuria. Se jää kuitenkin ainoaksi toteutuneeksi osaksi tuosta suunnitelmasta.¹⁵⁰

Linnoitustöiden käynnistyttyä kruunu määräsi, että Helsinkiin sai rakentaa vain kivitaloja. Määräys oli osa kaupunkilinnoitussuunnitelmaa ja sen tarkoituksena oli vahvistaa rakennuskantaa sekä vähentää tulipaloriskiä. Kaupungin vähävaraisemat asukkaat rikkoivat määräystä yleisesti, mutta vauraimmat kauppiaat alkoivat rakentaa itselleen kivisiä taloja kruunun lupaamaa materiaaliapua hyödyntäen. Pioneeri oli Johan Sederholm, jonka kaksikerroksinen kauppiastalo valmistui vuonna 1757. Kivirakentamisen vauhdittajana toimi vuoden 1761 tulipalo, joka tuhosi varakkaimpien kauppiaiden puutalot Suurkadun varrella. 1800-luvun alussa Suurkadun eteläpuolta koristi jo kokonainen rivi rikkaiden kauppiaiden kivitaloja.¹⁵¹

Kasarmeja ja muita armeijan rakennuksia Helsingissä oli varsin vähän, vaikka kaupunkiin oli sijoitettu vakituisesti suuria määriä värvättyjä joukkoja, etupäässä tykistöä. 1700-luvun sotilaskaupungeissa ei vielä harrastettu laajaa kasarmirakentamista vaan noudatettiin niin kutsuttua sotilasmajoitusjärjestelmää, jossa porvarit velvoitettiin majoittamaan sotilaita koteihinsa rahallista korvausta vastaan.¹⁵² Kaupungin laidoilla Ullanlinnassa ja Siltavuorella oli kuitenkin myös jonkin verran kasarmirakennuksia ja upseerien asuinpaviljonkeja. Aivan kaupungin keskustassa oli sotilassairaalaan toiminut Gyllenborgin parakki sekä niin kutsuttu Hallitustalo, alun perin kenraalikuvernööriä varten rakennettu suuri puurakennus, jossa asui tykistön upseereita.¹⁵³

3.4 Helsinki-Viaporin kaksoiskaupunki

Kun Helsingin kaupungin 1700-luvun historiaa on tutkittu, Viapori on yleensä jätetty enemmän tai vähemmän sivuun. Sitä on käsitelty Helsingistä erillisenä sotilasalueena, eikä sitä ole laskettu osaksi kaupunkia – eräissä yhteyksissä se on luokiteltu jopa itsenäiseksi kaupungiksi.¹⁵⁴ Vanhan *Helsingin kaupungin historian* kirjoittaja Eirik Hornborg nostaa Viaporista esille lähinnä sen helsinkiläisille tuomat haitat, kuten kaupungin kasvua häirinneet kaupunkilinnoitussuunnitelmat sekä sotilaiden pikkurikokset, järjestyshäiriöt ja epäsiiveellisyydet. Hänen kokonaisarvionsa Viaporin merkityksestä on nuiva: ”Suurin piirtein on kuitenkin linnoituksen perustamisen katsottava aiheuttaneen kaupungille taloudellisessa suhteessa enemmän hyötyä kuin vahinkoa.”¹⁵⁵

Helsingin kehitystä 1700-luvun jälkipuoliskolla ei voi kuitenkaan ymmärtää ottamatta huomioon linnoitussuunnitelmaa ja niiden väestöä. Kyse ei ollut kahdesta erillisestä alueesta, siviiliväestön asuttamasta kaupungista ja sotilasväestön asuttamasta

¹⁵⁰ Mannila 2006, s. 7–14; Heikkinen 2007, passim; Lilius 2014, s. 365–366.

¹⁵¹ Hornborg 1950, s. 248–252; Kärki 2014, s. 392.

¹⁵² Herlitz 1924, s. 181–184; Ranta 1982, s. 144–160.

¹⁵³ Hornborg 1950, s. 243–248.

¹⁵⁴ Daniel Djurbergin maantiedon oppikirjan mukaan ”Uudellamaalla on neljä [sic] kaupunkia: Helsinki, Porvoo, Viaporin linnoitus, Tammisaari ja Loviisa”; kts. Djurberg 1999, s. 106. *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosina 1751–1805* laskee Viaporin ilman selityksiä yhdeksi Suomen kaupungeista; kts. Fougstedt & Raivio 1953, s. 52–53.

¹⁵⁵ Hornborg 1950, s. 230.

linnoituksesta, vaan yhteen kasvaneesta asuinkeskittymästä, jossa siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välille oli vaikea vetää tarkkaa rajaa.

Suuri osa niistä sotilaista, joiden virallisena asemapaikkana oli Viaporin linnoitus, oli todellisuudessa majoitettuna Helsingin kaupunkiin. Tämä koski etenkin Suomen tykistörykmenttiä, joka sijaitsi pääosin kaupungissa koko rakennuskauden ajan. Vastaavasti merkittävä osa Helsingin kaupungin porvareista ja muista kaupunkilaisista asui ja työskenteli enemmän tai vähemmän pysyvästi linnoitussaarilla. Siviiliväestön, naisten ja lasten suurta määrää Viaporissa hämmästeltiin lähes jokaisessa aikalaiskuvauksessa, ja sen pelättiin jopa heikentävän linnoituksen sotilaallista valmiutta, koska siviilit olivat ottaneet asuinkäyttöön puolustuksen kannalta tärkeitä paikkoja.¹⁵⁶ Väestön liikkuminen kaupungin ja linnoituksen välillä oli jatkuvaa ja käytännössä esteetöntä. Kuuluisin kuvaus tästä on brittiläisen herrasmiesmatkailijan Edward Daniel Clarken päiväkirjamerkintä vuodelta 1799:

Viaporin linnoitus on rakennettu saarille pari mailia varsinaisen kaupungin ulkopuolelle. Sinne johtaa jään yli havunoksin merkitty tie, jolla käy taukoamatonta liikennettä kumpaankin suuntaan. Tuskin mikään on hauskeempaa kuin tuon vilkkaan liikenteen seuraaminen. Kuomureet, kauppareet, kuormareet ja kauniisti koristellut huvireet kiitävät jäällä vinhaa vauhtia kauniiden ja virkkujen suomenhevosten vetämänä. Heidän lisäksi jäätillä kulkee sankka joukko jalankulkijoita. Aamuvarhaisesta iltamyöhäiseen näkee upseerien, sotamiesten, palvelijoiden, talonpoikien, pioneerien ja käsityöläisten kiiruhtavan asioilleen. Kaikkea tätä katsellessaan tuntee muukalainen seuraavansa hauskaa ja mielenkiintoista näytelmää, jolle eivät edes Lontoon Hyde Park ja Rooman Corso kykene vetämään vertoja.¹⁵⁷

Ulkomaiset vieraat tarvitsivat linnoitukseen astuakseen luvan Viaporin komendantilta, mutta tästä säännöstä ei juuri piitattu. Linnoituksen komendanttina 1770-luvulla toiminut Johan Sparre valitti, että rahdinsoutajat, porvarit ja jopa säätyläiset toivat jatkuvasti linnoitukseen ulkomaalaisia ilman lupaa.¹⁵⁸ Maistraatti kielsi kaupunkilaisia kuljettamasta vieraiden valtakuntien alamaisia linnoitukseen, mutta jo seuraavana vuonna Sparre järjesti tuntuvat sakot tullimies Mikael Forsellille, joka oli soutanut kaksi venäläistä pappia Viaporiin.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ääriesimerkkinä voidaan mainita linnoituslaitoksen rahastonhoitaja Carl Petter Nyberg, joka harjoitti Suomen sodan alla Viaporissa jopa pienimuotoista maataloutta. Hän omisti eri puolilta linnoitussaaaria kolme asuinrakennusta, tallin, navetan, kymmenkunta aittaa, puutarhan huvimajoineen, kaksi kasvimaata ja kaksi heinäpeltoa. Hatakka 2011, s. 97–100.

¹⁵⁷ *Nothing can be more gay and pleasing than the scene, exhibited on the ice, from Helsingfors to the fortress of Sveaborg, which is situated on an island, distant two English miles. The road is marked on the snow by trees, or large branches of the pine, planted on the ice. Sledges of all sizes and descriptions, open and covered, of business, burthen, or pleasure, plain or decorated, with beautiful little prancing Finland horses, are seen moving with the utmost rapidity, backwards and forwards, the whole way, from morning to night. Officers with their servants, ladies, soldiers, peasants, artificers, engineers, form a crowded promenade, more interesting and amusing than that of Hyde Park in London, or the Corso at Rome.* Clarke 1824, s. 366. Suomennos on Jorma Ojalan ja otettu teoksesta Clarke 1990, s. 195.

¹⁵⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.6.1779, HKA MA Ca:85, s. 614–615.

¹⁵⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 31.7.1780, HKA MA Ca:86, s. 825–826.

Sparren seuraaja Petter Bernhard Piper yritti kontrolloida siviilien tulemisia ja menemisiä linnoituksessaan määräämällä, että Viaporiin sai tulla vain kolmen virallisen portin kautta.¹⁶⁰ Määräyksen vaikutuksista ei ole tietoa, mutta helsinkiläiset, jotka olivat tottuneet rantautumaan ja kulkemaan vapaasti linnoitussaarilla, tuskin noudattivat sitä orjallisesti. Samoihin aikoihin virkaatekevä kaupunginviskaali Carl Fredrik Lytke valitti, että armeija ei kyennyt millään tavoin kontrolloimaan vapaalla olevien sotilaiden liikkumista. Lytken mukaan Viaporin sotilaat tulivat sunnuntaisin ja rukouspäivinä kaupunkiin, missä he häiritsivät jumalanpalvelusta pitämällä jumalatonta elämää kapakoissa, ja niiden sulkeuduttua vaeltelivat suurina laumoina kaupungin kaduilla terrorisoimassa ihmisten yörauhaa.¹⁶¹

Hallinnollisten rajojen epäselvyys ja väestön vapaa liikkuminen heijastuu myös väestöhistoriallisissa lähteissä. Viaporin sotilas- ja siviiliväestö henkikirjoitettiin kustavilaiselle ajalle asti osana Helsingin kaupungin väestöä, ja termillä ”Viaporin linnoitus” viitattiin henkikirjoissa vain linnoituslaitoksen työntekijöihin. Vasta vuodesta 1775 alkaen Viaporista ryhdyttiin laatimaan oma henkikirja.¹⁶² Viaporin kirkollisen väestökirjanpidon hoitivat alusta lähtien sotilasseurakunnat, mutta tässäkin asiassa käytännöt olivat horjuvia, sillä Helsingin kaupunkiseurakunnan kirkonkirjoissa esiintyy myös viaporilaisia.¹⁶³ Vaikka valtakunnalliset väestötulot tehtiin periaatteessa seurakuntaakohtaisesti, Helsingin kaupunkiseurakunnan arkistossa on runsaasti väkiluku- ja väestönmuutostauluja, joissa sotilasväestö on laskettu kokonaan tai osittain mukaan kaupunkiväestöön.¹⁶⁴

Helsingin ja Viaporin väestön hahmottamisongelmia voi havainnollistaa väestötieteen käsitteillä laillinen väestö ja taloudellinen väestö. Laillinen väestö koostuu paikkakunnan asukkaiksi virallisesti kirjatuihin henkilöistä, taloudellinen väestö niistä, jotka tosiasiansa asuvat ja työskentelevät paikkakunnalla tutkimushetkenä.¹⁶⁵ Helsingin ja Viaporin tapauksessa laillisten ja taloudellisten väestöjen välillä on

¹⁶⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 22.4.1782, HKA MA Ca:88, s. 454–455. Piperin määräyksessä mainitut kolme porttia ovat Hamiltonin, Härlemanin ja de Bruenen portit. Näistä yhä jäljellä oleva Hamiltonin portti sijaitsee Susisaaren pohjoisosassa vanhan pursisataman luona ja on ollut veneellä kaupungista saapuvien pääreitti linnoitukseen. Tuhoutuneet Härlemanin ja de Bruenen portit osoittivat etelään kohti Kustaanmiekkää (Härleman) ja itään kohti Isoa Mustasaarta (de Bruce).

¹⁶¹ Vt. kaupunginviskaali Carl Fredrik Lytken kirje maaherra Anders de Brucele (päivämätön), välitetty tiedoksi Helsingin maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 4.6.1778, HKA MA Cb:82.

¹⁶² Termi ”Viaporin linnoitus” (*Sveaborgs Fästning*) mainitaan henkikirjassa ensimmäisen kerran vuonna 1756, ja sen alle on luetteloitu linnoituksen siviilivirkamiehet ja käsityöläiset. Myöhemmissä henkikirjoissa samasta väestöryhmästä käytetään termejä linnoituslaitos (*Fortifications Staten*), linnoitustyömaa (*Fästnings Byggnaden*) ja Viaporin linnoitustyömaa (*Fästnings Byggnaden på Sveaborg*). Kts. Helsingin kaupungin ja Viaporin linnoituksen henkikirjat 1749–1808; KA LT 8857 (1744), 8261 (1745), 8264 (1746), 8268 (1747), 8273 (1748), 8277 (1749), 8287 (1751), 8291 (1752), 8295 (1753), 8300 (1754), 8308 (1755), 8313 (1756), 8319 (1757), 8324 (1758), 8328 (1759), 8334 (1761), 8338 (1762), 8341 (1763), 8344 (1764), 8348 (1765), 8353 (1766), 8358 (1767), 8362 (1768), 8366 (1769), 8373 (1771), 8378 (1772), 8382 (1773), 8386 (1774), 8390 (1775), 8394 (1776), 8399 (1777), 8403 (1778), 8407 (1779), 8411 (1780), 8417 (1782), 8423 (1783), 8427 (1784), 8431 (1785), 8435 (1786), 8439 (1787), 8443 (1788), 8448 (1789), 8452 (1790), 8455 (1791), 8459 (1792), 8463 (1793), 8467 (1794), 8471 (1795), 8475 (1796), 8480 (1797), 8485 (1798), 8491 (1799), 8496 (1800), 8503 (1801), 8505 (1802), 8513 (1803), 85220 (1804), 8525 (1805), 8532 (1806), 8537 (1807), 8542 (1808).

¹⁶³ Maaniitty 2015, s. 23.

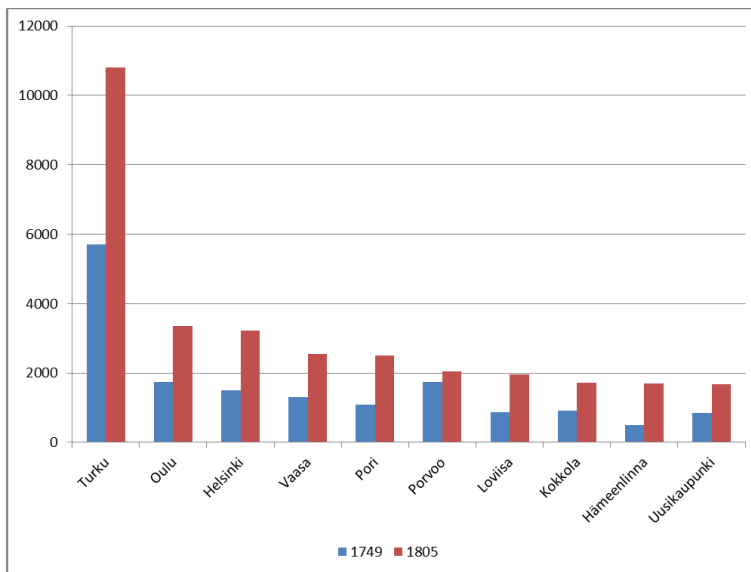
¹⁶⁴ Vuosien 1772 ja 1773 väkilukutauluissa Viaporin ja tykistörykmentin väestö on laskettu osaksi Helsingin väkilukua. Lisäksi kaupungin väestönmuutostauluihin on laskettu mukaan vuosina 1767–1771 Viapori, vuonna 1772 Viapori ja tykistörykmentti, sekä vuosina 1774–1785 tykistörykmentti. KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Väkilukutaulut II Dc:1.

¹⁶⁵ Kts esim. Happonen 2009, s. 15–16.

poikkeuksellisen suuria eroja. Helsingissä pysyvästi asuneita sotilaiden perheenjäseniä ei laskettu osaksi kaupungin laillista väestöä, eikä linnoitussaarilla pysyvästi asuneita porvareita ja muita kaupunkilaisviilejä osaksi linnoituksen laillista väestöä.¹⁶⁶ Henkilön virallinen asuinpaikka ei siis välttämättä kerro mitään hänen todellisesta asuinpaikastaan.

Lähdekriittiset ongelmat tekevät Helsingin ja Viaporin tutkimisen irrallaan toisistaan mahdolliseksi tai ainakin hedelmättömäksi. Nämä ongelmat on mahdollista ratkaista käyttämällä käsitettä kaksoiskaupunki, joka on kehitetty Suomen Akatemian Viapori-tutkimusprojektissa metodiseksi työkaluksi Viaporin rakennuskauden aikaisen Helsingin tutkimiseen.¹⁶⁷ Helsingin kaupungin ja Viaporin linnoituksen tulkitseminen yhdeksi asuinkeskittymäksi, Helsinki-Viaporin kaksoiskaupungiksi, mahdollistaa väestöhistoriallisten ongelmien sivuuttamisen. Lisäksi kaksoiskaupunki-lähestymistapa avaa 1700-luvun lopun Helsingin historian uusille tulkinnoille ja vertailuille.

Kaavio 3.2: Suomen kymmenen suurimman kaupungin asukasluku vuosina 1749 ja 1805 virallisten väkilukutietojen mukaan¹⁶⁸

¹⁶⁶ Samps Hatakka on vertaillut Viaporin henki- ja rippikirjoja vuodelta 1806. Teoriassa kummasakin pitäisi olla kirjattuna sama väestö, mutta käytännössä Helsingin ja Viaporin väestöjen sekoittuminen aiheuttaa runsaasti epä tarkkuuksia. Esimerkiksi Viaporissa liiketoimintaa harjoittaneet helsinkiläiset kauppiat on useissa tapauksissa henkikirjoitettu Helsingissä mutta merkitty rippikirjaan Viaporissa. Viaporin väestön henkikirjoittaminen myös tapahtui sekä Viaporissa että Helsingissä, mikä viittaa siihen, että merkittävä osa linnoituksen laillista väestöä asui pysyvästi kaupungin puolella. Hatakka 2011, s. 143–144. Kts. myös Hornborg 1950, s. 230.

¹⁶⁷ Kaksoiskaupunki-käsitettä sovellettiin ensimmäisen kerran tutkimukseen artikkelikokoelmassa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori – linnoitus, lähiseutu ja maailma* (Ehrens-värd-Seura, Helsinki 2012).

¹⁶⁸ Kaavio perustuu Oiva Turpeisen artikkelissa *De finländska städernas folkmängd 1727–1810* esitettyihin väkilukutietoihin, jotka on koottu kaupunkikohtaisten väestötaulukojen pohjalta; kts. Turpeinen 1977, passim. Vertailuvuosiksi on valittu ensimmäinen ja viimeinen vuosi, jolloin Suomi oli Ruotsin valtakunnallisen väestötilaston piirissä.

Luotettavin lähde Ruotsin valtakunnan kaupunkien väkiluvun laskemiseen ovat valtakunnalliset väestötaulut, joita vuonna 1748 perustettu taulustolaitos teki määrävuosittain.¹⁶⁹ Kaaviossa 2.2 on esitetty kymmenen suurimman suomalaiskaupungin väestötaulukiluku ensimmäisenä ja viimeisenä vuonna jolloin ne olivat Taulustolaitoksen piirissä. Kaksi huomionarvoisinta seikkaa ovat Turun ylivoima muihin kaupunkeihin nähden sekä väestönkasvun tasaisuus. Suomen kaupunkiväestön määrä kasvoi 1700-luvun jälkipuoliskon aikana noin 20 000 hengestä noin 43 500 henkeen, eli kaupunkien yhteenlaskettu asukasluvu hieman yli kaksinkertaistui. Tämä kasvu jakautui hyvin tasaisesti eri kaupunkien kesken, sillä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikkien kaupunkien väkiluku noin kaksinkertaistui ajanjaksolla 1749–1805; nämä poikkeukset ovat väestönkasvultaan taantunut Porvoo sekä nopeasti kasvanut Hämeenlinna.¹⁷⁰

Väestötaulujen tiedoissa on kuitenkin useita lähdekriittisiä ongelmia, joista tämän tutkimuksen kannalta suurin on pysyvän sotilasväestön puuttuminen. Väestötaulujen tiedot koottiin seurakuntakohtaisesti, joten oman sotilasseurakuntajärjestelmänsä piiriin kuuluneet linnoitusjoukot ja värvätyt rykmentit eivät sisälly sotilaskaupunkien väkilukuun. Vuoden 1749 väkilukutietojen kohdalla tämä ei aiheuta suurta vääristymää, sillä Suomessa oli tuolloin vain yksi värvätty rykmentti, tykistörykmentti Helsingissä.¹⁷¹ Suomen puolustuksen uudelleenjärjestely 1700-luvun jälkipuoliskon aikana lisäsi kuitenkin sotilasväestön määrää huomattavasti. 1800-luvun alussa Leskikuningattaren henkirykmentti oli sijoitettu Viaporiin, Jägerhornin rykmentti osittain Viaporiin ja osittain Svartholman merilinnoitukseen Loviisaan. Suomen tykistörykmentistä pääosa oli Helsingissä ja Viaporissa, mutta pieniä osia siitä oli sijoitettuna myös Loviisaan ja Hämeenlinnaan. Lisäksi Armeijan laivastolla oli eskaaderit Viaporissa ja Turussa.¹⁷²

Vuoden 1805 valtakunnallisissa väestötauluissa eriteltiin ensimmäisen kerran väestö paikkakunnittain. Samalla linnoituksista sekä kaupunkeihin sijoitetuista värvätyistä rykmenteistä ja muista pysyvistä sotilasosastoista tehtiin omat väestötaulut. Näiden taulujen avulla on mahdollista huomioida sotilasväestön osuus kaupunkien väkiluvusta.

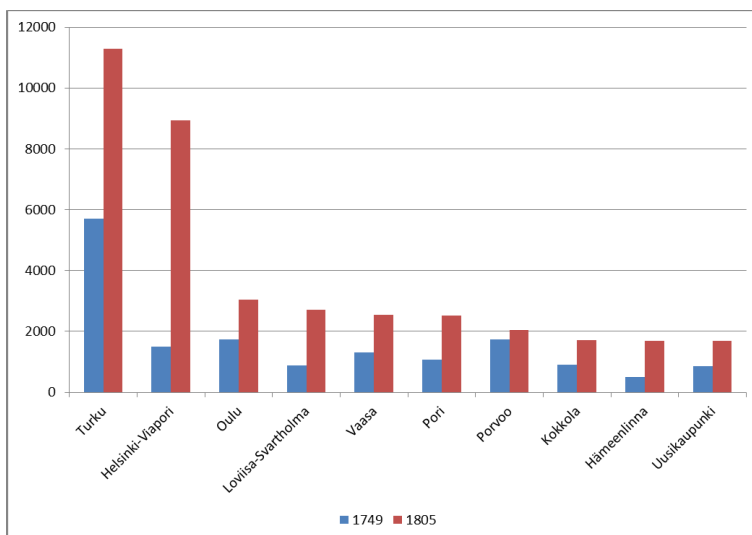
¹⁶⁹ Väestötauluista ja niiden lähdekriittisistä ongelmista kts. tarkemmin Liite 1.

¹⁷⁰ Jutikkala 1980, s. 152–153; Nikula 1981, s. 139; Pitkänen 1994, s. 40–45; Karonen 2001, s. 37. Nikulan mukaan vuonna 1749 kaupunkiväestön osuus koko väestöstä oli 5,1% ja vuonna 1805 4,7%, eli kokonaisväestö kasvoi kaupunkiväestöä nopeammin. Ruotsissa kaupunkiväestön kasvu oli jonkin verran nopeampaa kuin Suomessa; kts esim. Carlsson 1964, s. 36.

¹⁷¹ Suomen tykistön vahvuus 1740-luvun lopulla oli noin 500 miestä; kts. esim. Cederberg 1947, s. 196–197.

¹⁷² Pieniä pysyviä varuskuntajoukkoja oli myös Hangon linnoituksessa ja Varkauden Laivalinnassa. Nämä eivät kuitenkaan kasvattaneet minkään kaupungin asukaslukua. Kts. Screen 2007, s. 34, 176–182.

Kaavio 3.3: Suomen kymmenen suurimman kaupungin asukasluku vuosina 1749 ja 1805, sotilasväestö huomioituna¹⁷³

Sotilasväestön huomioiminen kaupunkien asukasluvussa muuttaa tilaston aivan toisenlaiseksi, ja tarjoaa samalla selityksen monille ilmiöille jotka virallisten väkilukutietojen valossa näyttävät poikkeuksellisilta. Helsinki-Viaporin kaksoiskaupungissa oli vuonna 1805 noin yhdeksän tuhatta asukasta, ja se oli ylivoimaisesti toiseksi suurin suomalaiskaupunki Turun jälkeen. Rajalinnoituskaupunki Loviisa nousee sotilasväestönsä avulla neljänneksi suurimmaksi kaupungiksi ohi Vaasan, Porin ja Porvoon. Myös Porvoon väestötaantuma ja Hämeenlinnan nopea kasvu saavat selityksensä. Porvoon kehitystä söi sen sijainti nopeasti kasvavien Helsinki-Viaporin ja Loviisan välissä. Hämeenlinnassa varuskunta laskettiin muista sotilaskaungeista poiketen mukaan kaupunkiseurakunnan väestötauluun, mikä ylikorostaa sen väestönkasvua virallisissa väkilukutiedoissa.¹⁷⁴

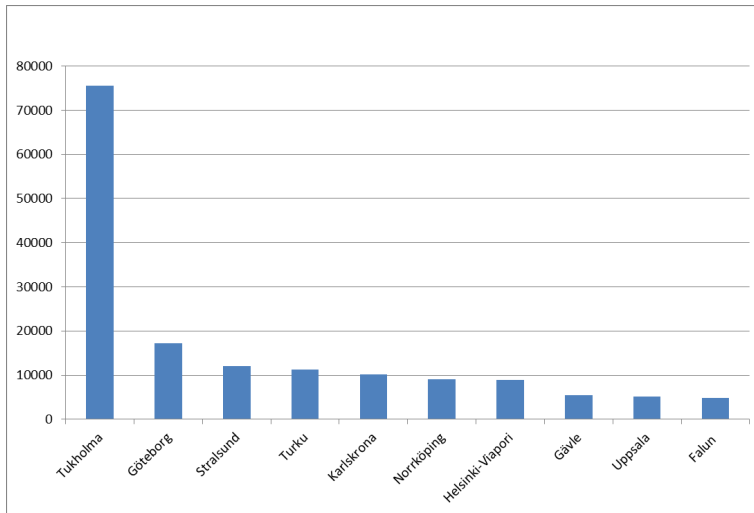
Sotilasväestön huomioiminen mahdollistaa myös suomalaiskaupunkien valtakunnallisen vertailun. Ruotsin kaupungeista annetuissa väkilukutiedoissa on siviili-

¹⁷³ Korjaukset koskevat Turun, Helsingin ja Loviisan väkilukuja, ja ne on tehty laskemalla näiden kaupunkien kaupunkiseurakuntien väestötaulut yhteen sotilasseurakuntien väestötaulujen kanssa seuraavasti: Turku = Turun kaupunki + Armeijan laivaston Turun eskaaderi; Helsinki-Viipori = Helsingin kaupunki + Suomen tykistörykmentti + Viaporin linnoitus; Loviisa = Loviisan kaupunki + Jägerhornin rykmentin henkipataljoona + Svartholman linnoitus. Korjaukset eivät koske varuskunta-kaupunki Hämeenlinnaa, koska siellä sotilasväestö on laskettu mukaan kaupunkiseurakunnan väestötauluun. Vuoden 1805 valtakunnalliset väestötaulut; RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Tabellverket tabeller vol. 10. (KA FR:1646), s. 181–186, 229–234, 239–240, 261–268.

¹⁷⁴ Vrt. Turpeinen 1977, s. 120. Turpeinen pitää Porvoon hidastuneen väestönkasvun syynä naapurikaupunkien vaikutuksen lisäksi myös kaupan painopisteen siirtymistä Pohjanlahdelle 1700-luvun loppupuolella. Hämeenlinnan väestönkasvun taustalla vaikuttavat sotilasväestön tilastointitapojen lisäksi myös eräät muut tekijät, kuten lääninhallituksen siirtyminen kaupunkiin vuonna 1776.

ja sotilasväestö laskettu tavallisesti yhteen, joten suomalaiskaupungit eivät ole vertailukelpoisia ilman yllä tehtyä korjausta.¹⁷⁵

Kaavio 3.4: Ruotsin valtakunnan kymmenen suurimman kaupungin väkiluku vuonna 1800¹⁷⁶

Vuonna 1800 Ruotsin valtakunnan kaupungit jakautuivat väkilukunsa perusteella kolmeen luokkaan. Ensimmäisessä on yksin pääkaupunki Tukholma noin 76 000 asukkaallaan. Keskiryhmän muodostavat kuusi kauppa- ja sotilaskaupunkia, joiden asukasluku on 9 000 ja 17 000 asukaan välillä: Göteborg, Stralsund, Turku, Karlskrona, Norrköping ja Helsinki-Viipori. Kolmannessa ryhmässä ovat pienemmät kaupungit, 5 400 asukaan Gävlestä aina pahnepohjimmaiseen, 150 asukaan Östersundiin. Näin ollen Helsingin sijoitus valtakunnallisessa kaupunkihierarkiassa vaihtelee suuresti sen mukaan, onko Viipori laskettu mukaan vai ei. Helsingin kaupunki kuuluu luokittelun alimpaan ryhmään, pikkukaupunkien taajaan joukkoon, kun taas Helsinki-Viaporin linnoituskaupunki on valtakunnan merkittävimpien kaupunkien joukossa.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Ruotsin merkittävässä sotilaskaupungeissa Tukholmaa ja Karlskronaa lukuun ottamatta tehtiin siviiliväestöstä ja sotilasväestöstä erilliset väestötaulut. *Historisk statistik för Sverige* -sarjassa julkaisuissa Ruotsin kaupunkien väkilukutiedoissa siviili- ja sotilasväestö on kuitenkin laskettu yhteen. Vrt. vuoden 1805 valtakunnalliset väestötaulut; RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Tabellverkets tabeller vol. 8–10 (KA FR:1644A–1646), passim sekä *Historisk statistik* 1947, s. 61–62.

¹⁷⁶ *Historisk statistik* 1947, s. 61–62; Carlsson 1964, s. 36–37; Fällström 1974, s. 161–162; Turpeinen 1977, s. 124–125. Yleiskatsauksia laadittaessa on syytä huomioida väkilukutietojen tulkinnanvaraisuus, sillä myös muiden kaupunkien kuin Helsingin kohdalla on olemassa vaihtoehtoisia tapoja väkiluvun laskemiseen. Göteborgin asukasluvuksi kerrotaan *Historisk statistik för Sverige* -sarjassa 12 804 henkeä, mutta Anne-Marie Fällströmin laskelmat antavat väkiluvuksi 17 190 henkeä (kts. Fällström 1974, passim), ja tämä luku toistuu myös Göteborgin kaupungin historiassa (kts. Andersson 1996, s. 129). Ero johtuu siitä, että Fällström on laskenut mukaan myös Göteborgin esikaupunkiasutuksen jota ei luettu viralliseen kaupunkialueeseen. Taulukossa on käytetty Fällströmin väkilukutietoa.

¹⁷⁷ Ruotsin valtakunnan kaupunkien vertailua tutkimusaikakautena vaikeuttaa se, että useimmat tilastolliset esitykset on laadittu vuoden 1809 jälkeisten rajalinjojen mukaisesti. Esimerkiksi *Historisk statistik för Sverige* -sarja käsittelee vain nyky-Ruotsin rajojen sisällä olevia kaupunkeja. Parhaan,

3.5 Helsinki-Viaporin eurooppalaisena sotilaskaupunkina

Viaporin rakennuskauden Helsinkiä on perinteisesti tutkittu varsin samanlaisin menetelmin kuin muitakin suomalaiskaupunkeja. Sen historiassa on kuitenkin piirteitä, joiden ymmärtämiseksi laajempi konteksti on tarpeellinen. Viaporin rakennuskausi sijoittui Euroopan historian vaiheeseen, jossa siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välinen vuorovaikutus oli suurimmillaan. 1700-luvun lopun Helsinki-Viaporin oli varsin tyypillinen uuden ajan alun eurooppalainen sotilaskaupunki, ja monet sen kehityspiirteistä tyypillisiä eurooppalaisille ja etenkin pohjoismaisille sotilaskaupungeille.

Gunnar Artéus on kuvannut eurooppalaisen sotilaskaupungin historiallista kehitystä kolmijaolla linnakaupunki – linnoituskaupunki – varuskuntakaupunki. Keski-aikaisissa linnakaupungeissa sotilas- ja siviiliyhteiskunnan vuorovaikutus oli pientä: linna erottautui siviili kaupungista fyysisten rajojen kuten muurien, porttien ja vallihautojen avulla, se toimi yhtä lailla hallintorakennuksena ja varastona kuin sotilastukikohtana, ja sen muurien sisällä oli normaalioloissa varsin vähän sotilaita. Uuden ajan alussa sodankäynnin kehitys teki linnakaupungit vanhanaikaisiksi, ja niiden tilalle syntyivät linnoituskaupungit, joiden puolustuskyky perustui kaupunkia ympäröiviin linnoituslaitteisiin sekä kaupunkiin majoitettuun suureen pysyvään sotaväkeen. Sotilasmajoitusta ei yleensä hoidettu kasarmeissa vaan kaupungin siviiliasukkailla oli velvollisuus majoittaa sotilaita koteihinsa. Näin koko paikallinen siviiliyhteiskunta oli alistettu toimimaan osana sotilaallista puolustusta¹⁷⁸.

Ihannetapauksissa koko kaupunki oli suunniteltu ja rakennettu alusta asti sotilaallisia näkökohtia silmälläpitäen niin, että kaupunki ja linnoitus olivat käytännössä yhtä. Tämä ihannetyyppi oli kuitenkin harvinainen jopa linnoituskaupunkien kulta-aikana, sillä useimmissa tapauksissa olemassa oleva kaupunki vain ympäröitiin puolustusmuurilla. Knud Jespersen jakaa uuden ajan alun sotilaskaupungit kahteen luokkaan: kaupunki jolla on varuskunta, ja varuskunta jolla on kaupunki. Edelliseen kuuluvat niin kutsutut luonnollisella tavalla kasvaneet kaupungit, joiden yhteyteen on myöhemmin perustettu linnoitus, sotilastukikohta tai varuskunta. Jälkimmäinen taas käsittää kaupungit jotka on perustettu tai uudistettu kokonaan sotilaallisista lähtökohdista.

Jespersenin käyttämät tanskalaiset esimerkit ovat Odense ja Fredericia, mutta vastaavia esimerkkejä löytyy myös Ruotsin valtakunnasta.¹⁷⁹ ”Kaupunki jolla on linnoitus” on esimerkiksi linnoituslaitteilla täydennetty keskiaikainen linnakaupunki Landskrona, kun taas 1600-luvulla perustetut Göteborg ja Karlskrona tai 1700-luvun kuluessa useampia kertoja uudelleenrakennettu Hamina ovat esimerkkejä kokonaan sotilaallisista lähtökohdista suunnitellusta ”linnoituksesta jolla on kaupunki”.¹⁸⁰

joskin suppean kokonaisarvion 1800-luvun alun ruotsalaiskaupunkien asukasluvuihin on tehnyt Sten Carlsson, joka on paitsi huomioinut kaikki tuolloin Ruotsin rajojen sisällä olleet kaupungit, myös laskenut Viaporin väestön osaksi Helsinkiä. Carlssonin mukaan Helsinki oli Ruotsin seitsemänneksi suurin kaupunki Tukholman, Göteborgin, Stralsundin, Turun, Karlskronan ja Norrköpingin jälkeen. Kts. Carlsson 1964, s. 36.

¹⁷⁸ Parker 1988, s. 10–24; Artéus 1988, s. 25–26; Lappalainen & Selén 1997, s. 82–83.

¹⁷⁹ Jespersen 1988, s. 12–13.

¹⁸⁰ Törnquist 2007, s. 44–48, 130–137; Knapas 2014, s. 375–377.

Kaupunkilainnoitusten synnyn taustalla oli osittain halu suojata suuret ja strategisesti tärkeät kaupungit sotilaallisesti. Toinen, vähintään yhtä tärkeä syy, oli kuitenkin se, että toimiva kaupunkiyhteiskunta oli välttämätön linnoituksen ja sotaväen huollolle. Paikalliset kauppiat, jotka toimivat armeijan alihankkijoina, toimittivat elintarvikkeita ja varusteita sotajoukoille sekä rakennustarvikkeita linnoituslaitteiden rakentamista varten. Käsityöläiset, puodinpitäjät ja kapakoitsijat tarjosivat palveluksiaan sotilaille, jotka kykenivät ostamaan heiltä ruokaa, juomaa ja tavaroita palkkarahoillaan. Armeija saattoi jopa ulkoistaa osan omasta huollostaan porvaristolle, esimerkiksi korvaamalla osan muona-annoksesta rahana, jolla sotilaat saattoivat ostaa lisäruokaa kaupungista.¹⁸¹

Uuden ajan alun linnoitus tarvitsi siis välttämättä vierelleen kaupungin. Ruotsin kaltainen voimakas keskusjohtoinen valtio saattoi turvautua rajuihin hallinnollisiin toimenpiteisiin turvatakseen tärkeän sotilastukikohdan huollon. Kun Karlskronan laivastoasema vuonna 1680 perustettiin asumattomalle saarelle, kruunu lakkautti läheisen Ronnebyn kaupungin ja määräsi sen porvarit muuttamaan Karlskronaan. Jos linnoituksen lähistöllä ei ollut virallista kaupunkia, siihen syntyi yleensä epävirallinen. 1790-luvulla Hankoniemelle rakennetun Gustavsvärnin merilinnoituksen kylkeen syntyi epävirallinen asutuskeskus tarjoamaan palveluksiaan linnoitukselle. Vastaava tapahtui samaan aikaan Ruotsinsalmen merilinnoituksessa Kotkassa sekä myöhemmin 1800-luvulla Bomarsundin linnoituksessa Ahvenanmaalla. Nämä epäviralliset ”linnoituskaupungit” saattoivat olla kokonsa ja liiketoimintansa vilkkauksen puolesta suurempia kuin monet viralliset kaupungit.¹⁸²

Pohjoismaisten sotilaskaupunkien historiaa tutkinut *Garnisonsstäder i Norden*-projekti on osoittanut, että tietyt sosiaaliset ja hallinnolliset ongelmat olivat tyypillisiä linnoituskaupungeille. Armeijan pysyvä läsnäolo oli porvareille sekä mahdollisuus että uhka, sillä se tarjosi heille ansaitsemismahdollisuuksia mutta rajoitti samalla heidän taloudellista ja hallinnollista liikkumatilaansa. Linnoituskaupungissa eli rinnakkain kaksi kilpailevaa hallintojärjestelmää, porvariston siviilihallinto ja armeijan sotilashallinto, joiden välinen suhde kärjistyi helposti taisteluksi kaupungin herruudesta. Porvaristolla ei ollut määräysvaltaa sotilaisiin, eivätkä sotilashenkilöt saaneet puuttua kaupungin hallintoon. Tämän vuoksi pienetkin erimielisyydet vietiin helposti korkeampien viranomaisten ratkottaviksi. Kolme suurinta ja toistuvinta konfliktin aiheita olivat sotilasmajoituskysymys, sotilaiden laitton ammatinharjoitus ja sotilasväestön aiheuttamat järjestyshäiriöt.¹⁸³

Linnoituskaupungit ovat siten malliesimerkkejä siitä ilmiöstä, jota tutkijat kutsuvat siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan väliseksi vuorovaikutukseksi. Kun sotilaat elivät pysyvässä vuorovaikutuksessa porvariston ja muun siviiliyhteiskunnan kanssa, erimielisyydet ja valtataistelut olivat väistämättömiä. Toisaalta osapuol-

¹⁸¹ Ruotsin valtakunnan osalta kts. Ahonen 1991, s. 51–54; Kauppi 1993, s. 49–70; Ikäheimonen 2011, s. 78–79; Granqvist 2015, passim. Eurooppalaisen vertailukohdan tarjoavat esim. Gordon E. Bannermanin kuvaukset englantilaisten sotilasleirien huoltojärjestelmästä 1700-luvun puolivälissä; kts. Bannerman 2008, s. 59–75.

¹⁸² Karlskronasta kts. Bromé 1930, s. 69–88; Gustavsvärnistä kts. Boström 1973, s. 9; Ruotsinsalmesta kts. Kaukiainen 2012, s. 393–395; Bomarsundista kts. Kuvaja et al. 2008, s. 185–192.

¹⁸³ Artéus 1988, s. 33–35; Wicken 1988, s. 82–83; Granqvist 2015, s. 74–75.

let joutuivat kokeilemaan eri keinoja saadakseen rinnakkaiselon toimimaan, mikä saattoi synnyttää kokonaan uusia hallinnon ja liiketoiminnan muotoja.¹⁸⁴

Helsingistä ja Loviisasta, joiden linnoittaminen aloitettiin 1740-luvulla, suunniteltiin alun perin kaksoislinnoituskaupunkeja, joissa olisi mantereen puolella kaupunkilinnointi ja meren puolella merilinnointi. Vastaperustettu Loviisa oli tarkoitus rakentaa alusta asti linnoituskaupungiksi, ja vanhempi Helsinki asemakaavoittaa ja rakentaa uudelleen. Molemmista luovuttiin kuitenkin nopeasti resurssipulan vuoksi mantereen puoleisista rakennustöistä ja keskityttiin Svartholman ja Viaporin merilinnointusten rakentamiseen.¹⁸⁵ Knud Jespersenin termejä käyttäen Helsingistä oli tarkoitus tulla ”linnoitus jolla on kaupunki”, mutta rahapula typisti sen ”kaupungiksi jolla on linnoitus”.

Helsinki-Viaporin tarkasteleminen tyypillisenä uuden ajan alun eurooppalaisena sotilaskaupunkina on yksi tämän tutkimuksen kantavista teemoista. Porvareiden ja armeijan välinen vuorovaikutus, konfliktit ja yhteistyön muodot muokkasivat porvariston kokoa, valtaa ja liiketoimintatapoja. Vaikka tämä tarkastelu läpäisee koko tutkimuksen, se kietoutuu erityisesti kahden suuren teeman ympärille. Luvussa 7 tutkitaan porvariston taistelua sotilaiden elinkeinonharjoitusta, etenkin niin kutsuttua sotilaskäsityöilmiötä, vastaan. Luvussa 9 käsitellään liiketoiminnan harjoittamista Viaporin linnoitussaarilla, liiketoimintaoikeuksien muotoutumista porvariston ja armeijan välisen valtataistelun tuloksena, sekä Viaporin oman liikemiespiirin syntyä.

3.6 Yhteenveto

Viaporin merilinnointuksen rakennusvuodet 1748–1808 olivat käännekohta Helsingin kaupungin historiassa. Sotien, tuhojen ja ailahtelevan taloudellisen menestyksen leimaama pikkukaupunki kasvoi puolessa vuosisadassa suureksi ja vauraaksi sotilaskaupungiksi. Viaporin vaikutus ei ollut yksiselitteisen positiivista, sillä Helsinki joutui kärsimään myös taantumista ja tautiepidemioista, mutta kokonaisuutena linnoitusrakennuskausi oli kaupungille menestystarina. 1800-luvun alussa Helsinki ja Viapori muodostivat kaksoiskaupungin, joka oli asukaslukunsa sekä kaupankäyntinsä ja merenkulkunsa vilkkauten suhteen Ruotsin valtakunnan johtavia kaupunkeja.

Viaporin rakennuskauden aikainen Helsinki oli tyypillinen uuden ajan alun eurooppalainen ja pohjoismainen sotilaskaupunki, ja kaikki tällaisille kaupungeille tyypilliset kehityspiirteet ja ongelmat ovat voimakkaasti esillä sen historiassa. Sotilasyhteiskunnan ja siviiliyhteiskunnan rinnakkaiselo samassa kaupungissa värittivät toisaalta taloudelliset ja hallinnolliset ongelmat ja taistelu vallasta, toisaalta keskinäinen riippuvuus. Armeija ja sen sotilaat muodostivat porvaristolle tärkeän asiakaskunnan, ja porvaristo oli välttämätön armeijan huollon toimivuudelle. Vuorovaikutus muovasi voimakkaasti Helsingin porvaristoa, sen rakennetta ja sen elinkeinoja, ja on siten yksi tämän tutkimuksen tärkeimpiä teemoja.

¹⁸⁴ Bergman 2008, s. 628–642; Granqvist 2015, s. 73–75.

¹⁸⁵ Hornborg 1950, s. 213–222; Lappalainen & Selén 1997, passim; Cordes 2006, passim; Eerikainen 2006, s. 14–15.

4 PORVARISTO OSANA KAUPUNKIYHTEISKUNTAA

Sääty-yhteiskunnan periaatteiden mukaisesti kaupungit olivat porvariston toimintakenttiä. Porvareilla oli yksinoikeus harjoittaa liiketoimintaa kaupungissaan ja hoitaa sen oikeudenkäyttöä ja hallintoa. Tästä huolimatta porvaristo kotitalouksineen ei muodostanut yksin kaupungin asujaimistoa – tai Helsingin kaltaisessa sotilas- ja hallintokaupungissa edes sen enemmistöä. Kaupunkiyhteiskuntaan kuului lukuisia erilaisia, eri oikeuksin varustettuja väestöryhmiä, joiden kanssa porvaristo oli päivittäisessä vuorovaikutuksessa ja jotka osaltaan muovasivat porvariston rakennetta ja toimintakulttuuria.

Tässä luvussa käsitellään Helsingin porvaristoa osana kaupunkiyhteiskuntaansa. Alaluvussa 4.1 käydään läpi kaupunkiyhteiskunnan rakenne, siihen kuuluneet väestöryhmät ja niiden suuruus. Alaluvussa 4.2 tarkastellaan porvariston lukumäärää sekä myönnettyjen ja irtisanottujen porvarisoikeuksien määriä tutkimuskauden aikana. Alaluvussa 4.3 käsitellään porvariensa sijoittumista kaupungin sosiaaliseen hierarkiaan ja heidän vuorovaikutustaan porvariston ulkopuolisten väestöryhmien kanssa.

4.1 Helsinki-Viaporin väestörakenne

Sääty-yhteiskunnan johtavana periaatteena oli, että ”kansaa ei koostunut kansalaisista, vaan erilaisia oikeuksia nauttivien korporaatioiden jäsenistä”.¹⁸⁶ Valtakunnan jokaisen alamaisen juridiset, taloudelliset ja poliittiset oikeudet riippuivat siitä, mihin säätyyn hän kuului tai mihin säätyyn kuuluvaa henkilöä hän palveli. Nämä oikeudet säätelivät myös keillä oli oikeus asua ja harjoittaa elinkeinoaan kaupungeissa. Vuonna 1734 maaherroille annetun ohjesäännön mukaan heidän oli yhdessä maistraattien kanssa pidettävä huolta siitä, ettei kaupungeissa asunut ketään ”joka ei ole Kuninkaallisen Majesteetin palveluksessa, itsellinen porvari, rehellinen vieras, hyödyllinen asukas tai palveluksessa oleva renki tai piika”.¹⁸⁷ Käytännössä tämä tarkoitti, että kaupungin asukkaan tuli olla joko porvari, virkamies tai näiden palkollinen.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Jutikkala 1958, s. 126.

¹⁸⁷ ”...som icke antingen är i Kungl. Maj:ts tjänst eller besutten borgare, redlig gäst, nyttig invånare, tjänstedräng eller piga.” Kts. Herlitz 1924, s. 131.

¹⁸⁸ Helsinki-Viaporin väestörakenteen esittely tässä luvussa perustuu Helsingin kaupungin henkikirjoihin vuosilta 1744–1808, KA LT 8857 (1744), 8261 (1745), 8264 (1746), 8268 (1747), 8273 (1748), 8277 (1749), 8287 (1751), 8291 (1752), 8295 (1753), 8300 (1754), 8308 (1755), 8313 (1756), 8319 (1757), 8324 (1758), 8328 (1759), 8334 (1761), 8338 (1762), 8341 (1763), 8344 (1764), 8348 (1765), 8353 (1766), 8358 (1767), 8362 (1768), 8366 (1769), 8373 (1771), 8378 (1772), 8382 (1773), 8386 (1774), 8390 (1775), 8394 (1776), 8399 (1777), 8403 (1778), 8407 (1779), 8411 (1780), 8417 (1782), 8423 (1783), 8427 (1784), 8431 (1785), 8435 (1786), 8439 (1787), 8443 (1788), 8448 (1789), 8452 (1790), 8455 (1791), 8459 (1792), 8463 (1793), 8467 (1794), 8471 (1795), 8475 (1796), 8480 (1797), 8485 (1798), 8491 (1799), 8496 (1800), 8503 (1801), 8505 (1802), 8513 (1803), 85220 (1804), 8525 (1805), 8532 (1806), 8537 (1807), 8542 (1808).

Kaupunkiväestön selkärangan muodostivat *porvarit* perheenjäsenineen ja palkollisineen. Hyvin toimeentulevissa porvaristolouksissa oli paljon palkollisia, sillä kauppahuoneet ja käsityöverstaat käyttivät runsaasti palkattua työvoimaa. Kauppiastalouksiin kuuluivat kauppapalvelijat, kirjanpitäjät ja kaupparengit, käsityöläistalouksiin kisällit ja oppipojat. Pienemmän porvariston parissa palkollisia oli vähän, sillä pienporvarit hoitivat liiketoimiaan tyypillisesti joko yksin tai perheenjäsentensä työpanoksen avulla.

Kiinteästi porvaristoon liittyvän väestöryhmän muodostivat niin kutsutut *suojelumiehet* (*försvarskarlar*), joihin kuuluvat muun muassa kuorma-ajurit, rahdinsoutajat, kirvesmiehet, merimiehet ja kalastajat. Heidän asemansa oli palkollisen ja itsenäisen ammatinharjoittajan välimaastossa, sillä he eivät olleet pysyvästi kenenkään palveluksessa, mutta heillä ei myöskään ollut porvarisoikeuksia. Käytännössä suojelumiehet toimivat porvarien alihankkijoina ja väliaikaistyöntekijöinä: kuormaajurit ja rahdinsoutajat kuljettivat tavaroita, kirvesmiehet tekivät rakennus- ja korjaustöitä, merimiehet palvelivat laivoilla ja kalastajat pyytivät kalaa porvarien myytäväksi.¹⁸⁹

Suojelumies-nimitys kuvastaa hyvin sääty-yhteiskunnan toimintalogiikkaa. Jokaisen, joka ei ollut aatellinen, pappi, porvari tai talonpoika tai sellaisen perheenjäsen, oli hankittava itselleen jonkin säädyn jäsenen suojelus ryhtymällä hänen palkollisekseen. Suojelusta vailla olevat henkilöt luokiteltiin irtolaisiksi, ja heitä uhkasi pakkovärväys armeijaan tai passitus työlaitokseen.¹⁹⁰ Uusien suojelumiesten ottaminen kaupunkiin muistutti muodollisuuksiltaan porvariksiottoa: he tekivät anomuksen maistraatille, ja myönteisen päätöksen saatuaan vannoiivat valan. Tämän jälkeen heidän katsottiin olevan kaupungin suojeluksessa, ja sen kautta porvarisäädyn suojeluksessa.

Suojelumiesten tavoin porvariston epäsuorassa palveluksessa ja suojeluksessa oli myös *kaupungin virkamiehistö*. Pormestarien ja raatimiesten lisäksi kaupunginhallinnon ytimen muodosti kolmikko kaupunginsihteeri, kaupunginrahastonhoitaja ja kaupunginviskaali. Kaupunginsihteeri toimi maistraatin ja raastuvanoikeuden sihteerinä, rahastonhoitaja huolehti kaupungin kassasta ja tileistä. Viskaalin toimenkuva oli sekalaisin, sillä hän toimi poliisiviranomaisena ja yleisenä syyttäjänä, huolehti maistraatin päätösten toimeenpanosta ja valvoi niiden noudattamista. Lisäksi kaupunginhallinnon palveluksessa oli vaihteleva määrä alempia virkamiehiä, esimerkiksi raatihuoneen ja huutokauppakamarin vahtimestarit, vankilan vahtimestari ja vahtimiehet, sekä palovahtikersantti ja palovahdit, joiden tehtävänä oli partioida öisin tulipalojen varalta ja tarvittaessa toimia palokuntana.

Kruunun virkamiehistön osalta Helsingillä oli korkea profilli, sillä se oli paikallinen siviili- ja sotilashallinnollinen keskus. Vapaudenalla virkamieskuntaan kuuluivat maaherra lääninhallituksineen ja kenraalikuvernööri kanslioineen, kustavilaisella ajalla Helsinki oli Suomen sotaväen ylipäällikön residenssikaupunki. Suurimman kruununvirkamiesten ryhmän Helsingin kaltaisessa kauppa- ja merikaupungissa muodostivat kuitenkin maatullin ja meritullin virkamiehet ja luotsit. Luonteeltaan

¹⁸⁹ Suojelumiesten asemasta 1700-luvun kaupunkiyhteiskunnassa kts. esim. Nikula 1970, s. 297–298; Nikula 1981, s. 142–149.

¹⁹⁰ Kts. esim. Rekola 2012, s. 208–210.

kruunun virkamiehistöön rinnastettiin myös paikallinen oppisäätö eli kaupunkiseurakunnan papit ja työntekijät sekä triviaalikoulun opettajat.

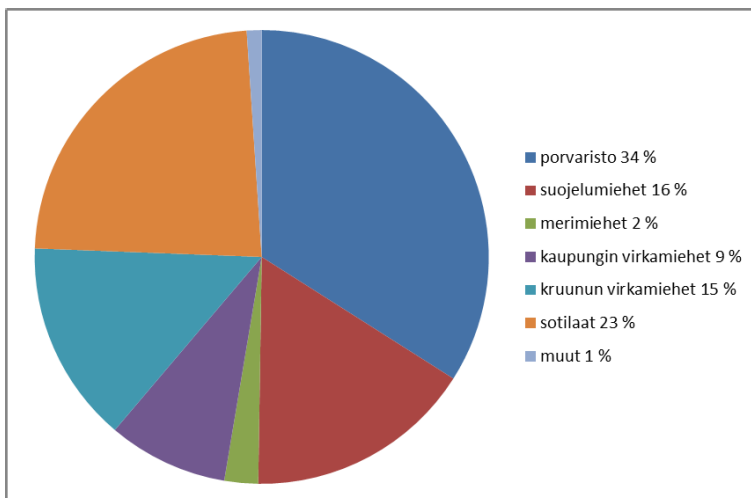
1700-luvun lopun Helsingin erityispiirre oli sen kasvava *sotilasväestö*. Heti pikuvihan jälkeen kaupunkiin sijoitettiin Suomen tykistörykmentti, mutta Viaporin linnoituksen perustaminen 1748 merkitsi sotilasväestön määrän suoranaista räjähtämistä. Ensimmäisellä rakennuskaudella linnoitustöissä oli suuri joukko vaihtuvia joukko-osastoja ja palkattua työvoimaa, jota ei voida laskea vakinaiseen kaupunkiväestöön. 1760-luvulta alkaen tilanne kuitenkin vakiintui ja Viapori sai omat pysyvät joukko-osastonsa. Armeijan laivaston, Jägerhornin rykmentin, Leskikuningattaren henkirykmentin ja linnoituslaitoksen upseerit, sotilaat ja työntekijät voidaan laskea kaksoiskaupungin vakinaisen väestön joukkoon. Sotilaiden mukana kaupunkiväestöön liittyivät myös heidän kotitaloutensa, eli perheensä ja palveluskuntansa, sekä armeijan palveluksessa tai määräysvallassa olleet siviilit, kuten linnoituslaitoksen virkamiehet ja käsityöläiset sekä Viaporissa työvoimana käytetyt vangit.

Luokka *kaupungin muut asukkaat* paisui tutkimuskauden aikana. Kasvavan linnoituskaupungin väestö noudatti yhä vähemmän sääty-yhteiskunnan virallista ihannetta, jossa jokainen ihminen oli yksiselitteisesti tietyn säädyn edustaja tai sellaisen suojeluksessa. Henkikirjoittajille ”muista asukkaista” tuli kaatoluokka, jonne sijoitettiin kaikki virallisesta luokittelusta ylijääneet henkilöt sosiaalisesta asemasta riippumatta. Esimerkiksi vuoden 1807 henkikirjassa suurin osa heistä on porvarisoikeutensa irtisanoneita porvareita tai tehtävistään eronneita virkamiehiä ja sotilaita sekä näiden leskiä ja tyttäriä. Joukossa on kuitenkin myös sotilaslääkäreitä ja sotatuomareita, piirilääkäri ja kaupunginkätilö, Sörnäisten nahkatehtaan omistaja Fredrik Grönstrand, ja jopa koko kaupungin rikkaimpiin ja vaikutusvaltaisimpiin virkamiehiin kuuluva kuninkaallinen muonamestari Johannes Weckström.¹⁹¹

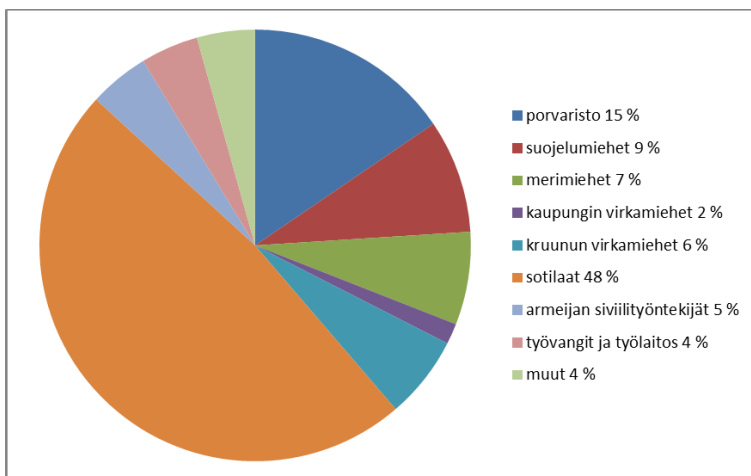
Kaavioissa 4.1 ja 4.2 esitetään Helsingin kaupunkiväestön jakautuminen kotitalouksittain vuosina 1748 ja 1805. Kaavioiden tietoihin on suhtauduttava ainoastaan suuntaa-antavina, koska molemmissa on lähdeaineistoon liittyviä epätarkkuuksia. Kaavio 4.1 sisältää vain henkikirjoitetut kaupunkilaiset, eli siitä puuttuvat alaikäiset ja yli-ikäiset sekä muista syistä henkirahasta vapautetut. Kaavio 4.2 puolestaan yhdistelee henkikirjojen ja väestötaulujen tietoja vuosilta 1805 ja 1806. Puutteistaan huolimatta ne antavat tarkimman mahdollisen saatavissa olevan kuvan Helsingin väestörakenteesta.

¹⁹¹ Helsingin kaupungin henkikirja 1807, KA LT 8537, fol. 3v–12.

Kaavio 4.1: Helsingin väestö kotitalouksittain vuonna 1748¹⁹²

Kaavio 4.2: Helsinki-Viaporin väestö kotitalouksittain vuonna 1805¹⁹³

¹⁹² Lähde: Helsingin kaupungin henkikirja 1748, KA LT 8273, fol. 1–7v.

¹⁹³ Kaavio on rakennettu yhdistämällä Helsingin kaupungin henkikirja vuodelta 1805, Sampsa Hatan kokoamat tilastotiedot Viaporin linnoituksen asukkaista vuodelta 1806 sekä Suomen tykistörykmentin seurakunnan väestötäulu vuodelta 1805. KA LT 8525, fol. 1–11; Hatakka 2011, s. 145; KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Väkilukutaulut II Dc:2, fol. 125–126.

Viaporin linnoitustöiden käynnistyessä vuonna 1748 noin kolmannes kaupunkilaisista kuului porvaritalouksiin. Tämä luku sisältää porvarit, heidän perheenjäsenensä ja palkollisensa. Vajaat kuusi vuosikymmentä myöhemmin vuonna 1805 vastaava luku oli enää 15 prosenttia. Tämä johtuu ennen muuta sotilasväestön kasvusta. Vuonna 1748 Suomen Tykistörykmentin sotilaiden kotitaloudet muodostivat neljänneksen kaupungin asukkaista, vuonna 1805 laivaston, tykistön, jalkaväkirykmenttien ja linnoituslaitoksen piirissä oli puolet kaupunkilaisista. Lisäksi 5 % kaupunkilaisista kuului muiden armeijan työntekijöiden, kuten sotilasvirkamiesten ja käsityöläisten kotitalouksiin, ja 4 % Viaporin työvankien ja työlaitoksen väkeen.

Kaikki vanhat väestöryhmät kasvattivat absoluuttista kokoaan väestönkasvun ansiosta, mutta niiden suhteellinen osuus pieneni sotilasväestön paisuessa. Tästä on yksi poikkeus, nimittäin merimiehet. He kuuluivat virallisesti kaupungin suojelumihiin, mutta kaaviossa heidät on laskettu erilliseksi ryhmäksi, jotta heidän kasvunsa hahmottuu paremmin. Helsingin oman laivanvarustuksen voimistuessa merimieskotitalouksiin kuuluvien kaupunkilaisten suhteellinen osuus kasvoi kahdesta prosentista seitsemään.

Viralliset väestötiedot ovat tulkinnanvaraisia etenkin sotilasväestön osalta. Hyvä esimerkki tästä on vuodelta 1797, jolloin Helsingin maistraatti vuokrasi huutokaupalla paikallisen viinanpoltto-oikeuden. Koska vuokran suuruus oli sidottu paikkakunnan väkilukuun, Viaporin komendantti Karl Nathaniel af Klercker antoi maistraatille kirjallisen lausunnon linnoituksen väkiluvusta. Klerckerin mukaan linnoituksessa oli virallisesti 3 217 täysi-ikäistä miestä ja 632 naista. Tähän lukuun sisältyivät kuitenkin sekä lomautetut sotilaat, jotka oleskelivat perheineen muualla, että lyhytaikaisella työkomennuksella olleet rakennusmiehet, jotka eivät kuuluneet linnoituksen pysyvään väestöön. Lisäksi rykmenteissä oli todellisuudessa vähemmän sotilaita kuin niiden viralliset miesvahvuudet kertoivat, koska niiden koko laskettiin vakanssien määrän mukaan, mutta suuri osa vakansseista oli täyttämättä. Kun väkiluvusta vähennettiin vielä pakkotyölaitoksen työmiehet ja venäläiset sotavangit, Klercker arvioi että linnoituksessa oli vain noin 1 476 miestä ja 316 naista, joilla oli sekä oikeus että mahdollisuus ostaa alkoholia.¹⁹⁴

Helsingin vertailun muihin Ruotsin valtakunnan kaupunkeihin mahdollistaa vuoden 1805 valtakunnallinen väestötilasto, jossa ensimmäisen kerran julkaistiin kaupunkikohtaiset väestötiedot.¹⁹⁵ Valtakunnan koko kaupunkiväestöstä porvarisoikeudelliset henkilöt muodostivat tällöin noin 6,4 prosenttia.¹⁹⁶ Yksittäisten kaupunkien kohdalla vaihtelu oli kuitenkin varsin suurta, parista prosentista pariinkymme-

¹⁹⁴ Viaporin komendantin Karl Nathaniel af Klerckerin kirje Helsingin maistraatille 14.7.1797. Kirje on kopioitu maistraatin pöytäkirjaan 19.7.1797, HKA MA Ca:103, s. 757–779.

¹⁹⁵ Analyysi porvariston osuudesta eri kaupunkien väestörakenteessa perustuu vuoden 1805 valtakunnallisiin väestötauluihin. RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Tabellverkets tabeller vol. 8–10 (KA FR:1644A–1646). Väestötaulujen käyttämiseen liittyy lähdekräittisiä ongelmia, joita on selostettu tarkemmin liitteessä 1. Porvariston määrä eri kaupungeissa on tässä laskettu yhdistämällä väestötaulujen kategoriat 1) kauppiat 2) merikapteenit 3) käsityöläiset ja 4) ”porvarit jotka eivät sovi muiden otsikoiden alle” (*”Borgare som icke kunna hänföras till annan Titel”*). Näin saatu luku on luultavasti jonkin verran suurempi kuin porvarien todellinen määrä, koska kauppiaiden alle on luettu joitakin ryhmiä joilla ei yleensä ollut porvarisoikeuksia, ja koska kaikilla merikapteenilla ei ollut porvarisoikeutta.

¹⁹⁶ Yhteenveto kaupunkiväestöstä. RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Tabellverkets tabeller 1805 vol 8, s. 15–16 (KA FR:1644A).

neen prosenttiin. Valtakunnan suurista kaupungeista¹⁹⁷ porvariston osuus oli pienin Karlskronassa¹⁹⁸ (2,5%) ja Helsinki-Viaporissa (2,7%), seuraavaksi tulivat Falun (3,2%), Örebro (3,3%), Göteborg (3,5%), Landskrona (3,7%), Kristianstad (4,5%), Turku (4,5%) ja Uppsala (4,5%). Useimmissa näissä kaupungeissa porvariston osuutta painoi alas jokin poikkeuksellisen suuri muu väestöryhmä. Karlskrona, Helsinki-Viapori, Göteborg, Landskrona ja Kristianstad olivat valtakunnan tärkeimmät linnoituskaupungit, joissa oli suuri pysyvä sotilasväestö. Turun ja Uppsalan yliopistokaupungeissa oli paljon oppineistoa ja virkamiehiä, Falunissa suuri osa kaupunkilaisista oli Stora Kopparbergin kaivoksen työntekijöitä.

Helsinki-Viapori oli siis väestörakenteeltaan tyyppillinen sotilaskaupunki jossa sotilaiden ja armeijan työntekijöiden suuri määrä painoi porvariston suhteellisen osuuden alas. Sotilashenkilöitä kaksoiskaupungin väestöstä oli noin kolmetuhatta eli kolmasosa. Kaikista Ruotsin valtakunnan kaupungeista vain Tukholmassa oli määrällisesti enemmän sotilaita, noin 3 700 henkeä. Pääkaupunki oli kuitenkin väkiluvultaan kahdeksankertainen, joten sotilaat muodostivat vain viitisen prosenttia sen asukasluvusta. Muista suurista sotilaskaupungeista Karlskronassa oli noin 950 – 1 500 hengen sotilasväestö, riippuen siitä lasketaanko mukaan armeijan kirvesmiehet jotka olivat merkittävä väestöryhmä laivasto- ja telakkakaupungissa. He muodostivat 9–14 % kaupungin asukasluvusta. Landskronassa samat luvut olivat 1 067 sotilasta ja 28 %, Göteborgissa 1 100 sotilasta ja 10 %.¹⁹⁹ Sotilaskaupunkien väkilukuja vertaillut Sampsa Hatakka kutsuukin Helsinki-Viaporian Ruotsin tärkeimmäksi sotilastukikohdaksi.²⁰⁰

4.2 Porvariston määrä

Helsingin porvariston määrän laskeminen ei ole yksinkertainen tehtävä, koska laskelman pohjana ei voi käyttää suoraan mitään lähdesarjaa. Monista muista kaupungeista poiketen Helsingissä ei pidetty matrikkelia kaupungin porvaristosta. Maistraatin arkistossa on luettelo vuosina 1756–1791 myönnettyistä porvarisoikeuksista, mutta se on huonosti ylläpidetty ja aukollinen – luettelo oli luultavasti vain ylimääräinen riesa kaupunginsihteereille, joilla oli yllin kyllin työtä jo pöytäkirjojen pitämisessä ajan tasalla.²⁰¹ Helsingin kaupungin viranomaiset eivät ilmeisesti itsekään olleet aina varmoja, paljonko porvareita kaupungissa oli ja millaisilla taloudellisilla oikeuksilla heidät oli varustettu. Esimerkiksi toukokuussa 1764 maistraatti merkitsi

¹⁹⁷ Mukaan on laskettu yli tuhannen asukkaan kaupungit, joita oli Ruotsin valtakunnan kaupungeista noin puolet (50/109),

¹⁹⁸ Karlskronan historian kirjoittajan Janrik Bromén mukaan porvarisoikeuden ehdot olivat kaupungissa poikkeuksellisen väljät, ja mm. laivaston upseereilla ja työntekijöillä oli oikeus harjoittaa porvarillisia liiketoimia virkansa ohessa sillä ehdolla, että he hoitivat porvarisoikeuteen liittyvät velvoitteet; kts. Bromé 1930, s. 379. Väkilukutaulujen perusteella on kuitenkin mahdotonta arvioida, onko nämä henkilöt luettu niissä porvareiksi vai ei.

¹⁹⁹ RA, Kungl. statistiska centralbyrån, Folkmängdstabeller Vol. 8 (KA FR:1644A–1646), s. 361–362 (Karlskrona); Vol 9, s. 87–88 (Landskrona) ja 143–144 (Göteborg). Vrt. Hatakka 2012, s. 119–120.

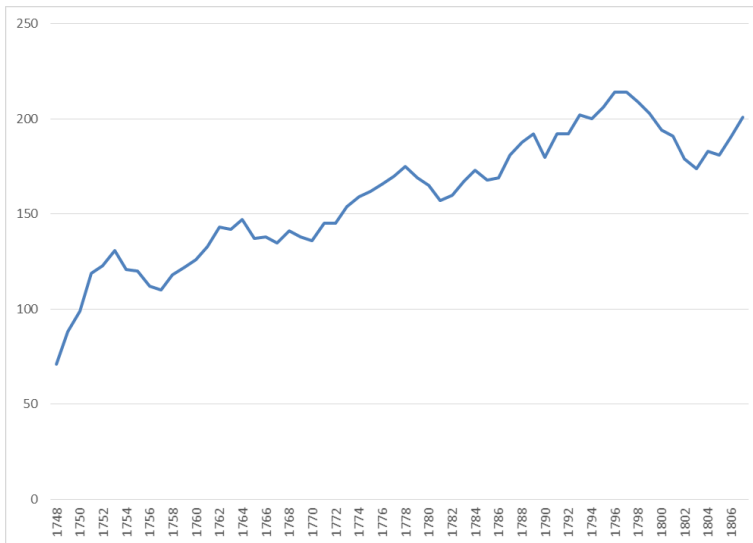
²⁰⁰ Hatakka 2012, s. 119–120.

²⁰¹ Kts. Porvarisoikeuskirjat 1756–1791, HKA MA Di:1. Luetteloon on kirjattu 334 myönnettyä porvarisoikeutta elokuun 1756 ja joulukuun 1791 välisenä aikana. Tuona aikana porvarisoikeuksia myönnettiin kaikkiaan 372 (kts. liitteenä 2 oleva porvarimatrikkeli), eli porvarisoikeuskirjojen luettelosta niitä puuttuu kymmenesosa.

pöytäkirjaansa, että ”paremman selvyuden saamiseksi” kaikki Helsingin porvarit oli kutsuttu raatihuoneeseen esittämään porvariskirjansa ja kertomaan milloin he olivat saapuneet Helsinkiin.²⁰²

Kaavio 4.3 Helsingin porvariston määrästä pohjautuu tämän väitöskirjan liitteenä 2 olevaan matrikkeliin. Se on koottu yhdistelemällä eri lähdesarjoja, joista tärkeimmät ovat henkikirjat, suostuntaveroluettelot, kaupungin kassaan tilitettyjen porvarioikeusmaksujen luettelot ja maistraatin pöytäkirjaan kirjatut porvarisvalojen vannomistilaisuudet. Tarkempi selvitys matrikkelin kokoamisperusteista, lähteistä ja lähdekriittisistä ongelmista on matrikkelin yhteydessä.

Kaavio 4.3: Helsingin kaupungin porvariston määrä 1748–1808²⁰³

Kun porvariston määrän kehitystä vertaa kaaviossa 2.1 esitettyihin Helsingin kaupunkiseurakunnan väestötietoihin, havaitsee että samoilla ulkoisilla tekijöillä oli jonkin verran erilaiset tulokset. Kaupunkiseurakunnan väkiluku kohosi 1760-luvun puoliväliin asti jokseenkin tasaisesti ja lähti sitten laskuun, kun taas porvariston määrä reagoi suhdannevaihteluihin huomattavasti nopeammin. 1740–50-lukujen taitteen jyrkkää nousua porvariston määrässä seuraa notkahdus vielä Viaporin ensimmäisen rakennuskauden ollessa käynnissä. Porvariston määrä lähtee jälleen kohoamaan 1760-luvun alkupuolen lyhyen laskukauden aikana, tasaantuu rakennustöiden jälleen seisahtuessa saman vuosikymmenen lopulla, ja lähtee uudelleen nousuun kustavilaisen rakennuskauden käynnistyessä 1770-luvun alussa. Siinä missä kaupunkiseurakunnan väkiluku laski lievästi vuosien 1790–1800 välillä, putosi porvariston määrä noina vuosina huomattavasti jyrkemmin. 1800-luvun alkuvuosina lasku taittui, ja Suomen sotaan mennessä porvarien lukumäärä oli jo palannut lähelle romahdusta edeltäneitä lukemia.

²⁰² Helsingin maistraatin pöytäkirja 5.5.1764, HKA MA Ca:70, s. 229.

²⁰³ Lähteet: kts. Liite 2.

Porvariston määrän kehitystä voi analysoida tarkemmin tutkimalla siihen liittyneitä ja siitä eronneita henkilöitä. Porvariston jäseneksi pääsi vannomalla porvarisvalan maistraatin edessä ja vastaanottamalla porvariskirjan. Sen jäsenyydestä saattoi sen sijaan poistua kahdella tavalla, joko kuoleman tai porvarisoikeuden irtisanomisen kautta. Suurin osa irtisanomisista tehtiin porvarin omasta pyynnöstä, yleisimpinä syinä korkea ikä, sairaalloisuus, köyhyys tai vapaaehtoinen liike toiminnasta vetäytyminen. Vain muutamia kertoja maistraatti irtisanoi porvarisoikeuden omasta aloitteestaan, syynä porvarin syyllistyminen vakavaan rikokseen tai porvarillisten velvollisuuksien laiminlyönti.²⁰⁴

Jos porvari poistui Helsingistä pysyvästi esimerkiksi vararikon jälkeen, maistraatti irtisanoi vain harvoin muodollisesti hänen porvarisoikeuttaan. Se katsottiin ilmeisesti porvariyhteisön edunvalvonnan kannalta tarpeettomaksi. Kun kaupungissa toiminut porvari syyllistyi rikoksiin tai laiminlöi velvollisuuksiaan, hän teki porvarisoikeutensa turvin vahinkoa yhteisölleen, ja sen irtisanominen oli siten porvariston edun mukaista. Kaupungista poistunut porvari ei sen sijaan voinut vahingoittaa yhteisöä, eikä hänen oikeuksiensa muodollinen irtisanominen siksi ollut välttämätöntä. Jos hän olisi aiheuttanut harmia muualla valtakunnassa Helsingin kaupungin porvarina esiintyen, tieto olisi viranomaisten kautta saavuttanut nopeasti Helsingin maistraatin. Tällaisia tapauksia ei lähdeaineistossa kuitenkaan ole.

Hyvä esimerkki on pienporvari Johan Ottman, joka joutui 1770-luvun puolivälissä vaikeuksiin laittoman viinanmyynnin tähden ja katosi jäljettömiin Helsingistä. Loppuvuodesta 1784 hän kuitenkin ilmestyi maistraatin eteen irtisanomaan porvarisoikeutensa. Ottman kertoi poistuneensa joksikin aikaa maasta, mutta palanneensa sitten vähin äänin takaisin ja asettuneensa vaimoineen asumaan Viaporiin. Poisaolon aikana kaikki hänen omaisuutensa Helsingissä oli myyty, ilmeisesti velkojen maksamiseksi.²⁰⁵ Tällaisia katoajia oli etenkin pienporvariston keskuudessa paljonkin, eivätkä he Ottmanista poiketen yleensä palanneet takaisin hoitamaan porvaristosta eroamisen muodollisuuksia. Porvarisoikeuden tarkkaa päättämishetkeä on heidän kohdallaan mahdotonta arvioida.

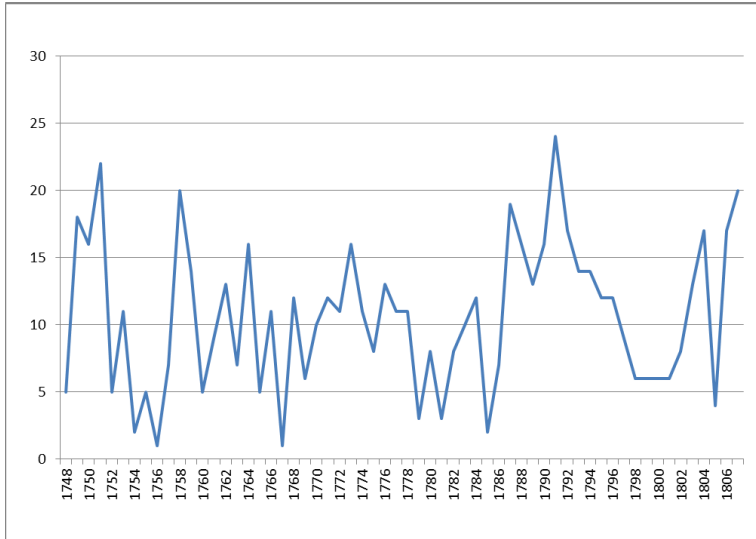
Kaavioissa 4.4 ja 4.5 on kuvattu Helsingissä tutkimuskauden aikana myönnetyt ja päättyneet porvarisoikeudet. Niissä ovat mukana ainoastaan ne porvarit, joiden porvarisoikeuden tarkan alkamisvuoden ja päättymisvuoden olen kyennyt selvittämään. Kaaviosta 4.4 puuttuu ainoastaan kymmenkunta porvaria eli reilu prosentti kokonaismäärästä. Kaavion 4.5 kohdalla virhe on suurempi, sillä ”kaupungista kadonneita” tai muilla tavoin lähdeaineistosta häviäviä porvareita on yli kuusikymmentä, lähes kymmenesosa kokonaismäärästä.²⁰⁶

²⁰⁴ Ravintoloitsija Carl Fredrik Ludenin porvarisoikeus irtisanottiin vuonna 1754, koska maistraatti oli saanut selville että hänet oli tuomittu ruumiinrangaistukseen vuonna 1743; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.12.1754, HKA MA Ca:60, s. 1320–1321. Vuonna 1755 tehdyn porvariston tarkastuksen yhteydessä puuseppä Hans Forsell, pienporvari-kalakauppias Mauritz Forsström ja ravintoloitsija Jonas Kocke erotettiin tehtävien huonon hoitamisen takia ja merikapteeni Henrik Tanberg laittoman linnoituslaitokselle työskentelyn takia; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1755, HKA MA Ca:61, s. 180–181. Forsström ja Kocke otettiin kuitenkin myöhemmin takaisin, kts. liite 2. Teurastaja Simon Tollman erotettiin porvaristosta muun teurastajakunnan vaatimuksesta vuonna 1766, kun hän oli saanut ylisotaoikeudessa tuomion varkaudesta; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.4.1766, HKA MA Ca:72, s. 258–260.

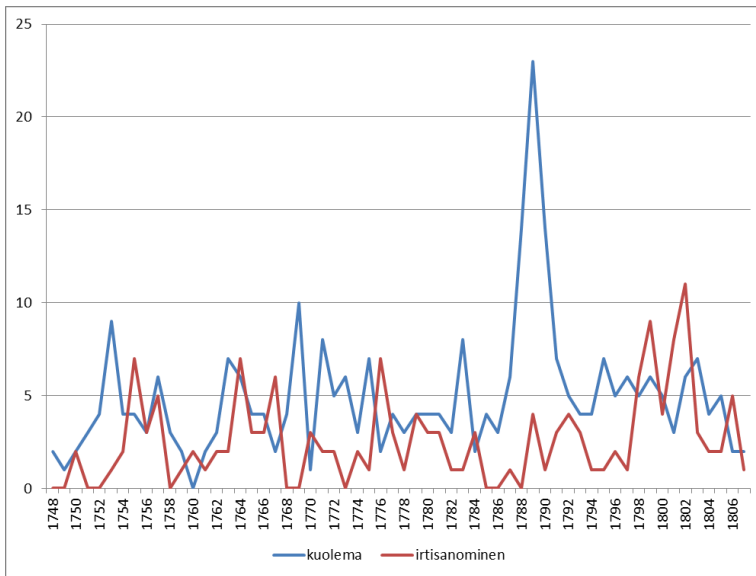
²⁰⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.11.1784, HKA MA Ca:90, s. 960–962.

²⁰⁶ Kts. tarkemmin liite 2.

Kaavio 4.4: Helsingissä myönnetyt porvarisoikeudet vuosina 1748–1807²⁰⁷

Kaavio 4.5: Helsingissä päättyneet porvarisoikeudet vuosina 1748–1807²⁰⁸

²⁰⁷ Lähde: liitteessä 2 annetut tiedot myönnetyistä porvarisoikeuksista.

²⁰⁸ Lähde: liitteessä 2 annetut tiedot kuolleista ja eronneista porvareista.

Etenkin alemman porvariston keskuudessa oli erittäin tavallista, että suuri joukko uusia porvareita vannoi valansa yhteisessä tilaisuudessa. Joukossa saattoi tällöin olla henkilöitä, joiden porvarisoikeusanomus oli hyväksytty jo useita vuosia aiemmin. Tästä johtuu esimerkiksi uusien porvarisoikeuksien poikkeuksellisen suuri määrä vuonna 1758. Raatimies Carl Hasselgren valitti joulukuussa 1757 maistraatille, että suuri osa kaupungin käsityöläismestareista ei ollut vannonut porvarisvalaansa. Hasselgrenin aloitteesta maistraatti järjesti yhteisen valanvannomistilaisuuden, jossa kahdeksan käsityöläismestaria sai porvariskirjat. Ensimmäisen rakennuskauden aikaisessa uusien porvarien tulvassa maistraatti ei ilmeisesti ollut kyennyt kontrolloimaan porvarisvalojen vannomista.²⁰⁹ Vastaavasti päättyneiden porvarisoikeuksien määrän kohoamista saattaa selittää yksinkertaisesti sukupolvenvaihdos, kun suuri joukko porvareita kuolee tai luopuu liiketoiminnasta lyhyen ajan sisällä.

Näistä varauksista huolimatta kaavioista ovat selvästi luettavissa sekä Viaporin rakennusvaiheet että yleinen taloudellinen kehitys. Myönnettyjen porvarisoikeuksien määrä saavuttaa huippunsa Viaporin ensimmäisen rakennuskauden alussa 1740–50-lukujen taitteessa, mutta romahtaa nopeasti sen jälkeen. Samaan aikaan irtisanottujen porvarisoikeuksien määrä lähtee kasvuun. Kaupunkiin näyttää tulleen jo rakennuskauden alkuvaiheessa liikaa porvareita, koska myönnettyjen porvarisoikeuksien määrä romahti ja eronneiden porvarien määrä kasvoi rakennustöiden ollessa vielä käynnissä. Seuraavat romahdukset myönnettyjen porvarisoikeuksien määrässä ja piikit niiden irtisanomisissa sijoittuvat 1760-luvun loppuun, jolloin linoitustyöt olivat poliittisista syistä seisahduksissa ja valtakunnassa yleinen talous- taantuma, sekä 1700–1800-lukujen vaihteeseen, jolloin Viaporin rakennustyöt alkoivat lopullisesti hiipua.

Kuolleiden porvarien määrässä kuvastuu epidemiakuolleisuuden suuri merkitys uuden ajan alun väestökehityksessä. Kaaviosta erottuvat jyrkästi Kustaan sodan vuodet 1788–1790, jolloin kolmen vuoden aikana kuoli yhteensä 51 porvaria, lähes neljäsosa porvariston kokonaismäärästä. Varsinaisten sotatapahtumien uhrina heistä kuoli ilmeisesti vain yksi, laivastossa vänrikkinä palvellut merikapteeni Jakob Johan Linsenius.²¹⁰ Muiden hengen vaati venäläisestä sotasaalislaivasta levinnyt pillkkukuume-epidemia. Porvariston kokonaismäärää kuvaavassa kaaviossa nämä vuodet näkyvät kuitenkin vain hienoisena laskuna, eivät romahduksena. Syynä tähän on se, että myös myönnettyjen porvarisoikeuksien määrä saavutti tuolloin huippunsa. Porvarisyhteisö kykeni tarvittaessa täydentämään itseään nopeasti.

4.3 Porvaristo sääty-yhteiskunnan murroksessa

1700-luku oli suuri murroskausi Ruotsin yhteiskuntahistoriassa. Keskiajalta periytynyt nelisäätyjärjestelmä pysyi muodollisesti voimassa ja sitä vahvistivat entises-tään vapaudenajan valtiolliset reformit, jotka antoivat säädyille ennennäkemätöntä poliittista valtaa. Samaan aikaan säätyjärjestelmän perusteet kuitenkin rapautuivat hitaasti, kun sen ulkopuolisen väestön määrä kasvoi nopeasti. Sosiaalinen asema

²⁰⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 12. ja 19.12.1757, HKA MA Ca:63, s. 1307, 1352–1356. Porvarisoikeuskirjat 1756–1791, HKA MA Di:1.

²¹⁰ Vento 2005, s. 254.

alkoi merkitä säädyn jäsenyyttä enemmän, mikä merkitsi sääty-yhteiskunnan vähittäistä korvautumista luokkayhteiskunnalla.²¹¹ Tämä heijastui myös porvariston asemaan omassa kaupunkiyhteisössään.

Suurimmat ongelmat säätyjärjestelmälle aiheutti niin kutsutun aatelittoman säätyläistön (*ofrälse ståndspersoner*) nopea kasvu 1700-luvulla. Ryhmä koostui pääasiassa aatellissäädyn ulkopuolelta tulleista upseereista ja virkamiehistä. Kruunun virkakoneisto oli kasvanut kasvamistaan 1600–1700-lukujen hallinnollisten uudistusten tuloksena, ja armeijassa hallitsevaan asemaan olivat nousseet tekniset aselajit kuten laivasto, tykistö ja linnoituslaitos. Kruunu tarvitsi yhä enemmän yhä koulutetumpia virkamiehiä ja upseereita, ja sen oli pakko luopua vanhasta periaatteestaan, jonka mukaan korkeiden siviili- ja sotilasvirkojen hoitaminen oli aateliston yksinoikeus. 1800-luvulle tultaessa virkakoneiston ylimmätkin portaat oli avattu aatelittomille. Heillä ei kuitenkaan ollut poliittisia oikeuksia nelisäätyjärjestelmän puitteissa. Vapaudenajan perustuslakien säätämisen yhteydessä tehdyt ehdotukset ”viidennen säädyn” perustamisesta eivät johtaneet tuloksiin.²¹²

Yhteiskunnallinen muutos synnytti näin eräänlaisen kaksoisstandardijärjestelmän, jossa juridinen status ja sosiaalinen asema olivat toisistaan riippumattomia tai jopa ristiriidassa keskenään. Helsingin kaltaisessa tärkeässä hallintokaupungissa korkea-arvoinen aateliton virkamies oli sosiaalisen hierarkian huipulla, mutta virallinen säätyjärjestelmä ei tunnustanut häntä eikä hänellä ollut edustusta valtiopäivillä. Huonolaatuista viinaa hengenpitimikseen myyskentelevä pikkuporvari taas oli sosiaalisesti kaupunkiyhteiskunnan alimmilla portailla, mutta juridisesti hän oli valtiosäädyn täysivaltainen jäsen jolla oli äänioikeus kun kaupungin virkamiehiä ja valtiopäiväedustajia valittiin.²¹³

Väestönkasvun, yhteiskuntarakenteen muutoksen, säätyjärjestelmän rapautumisen ja porvariston sisäisten erojen kasvamisen tuloksena kaupunkiyhteiskuntaan alkoi syntyä uudenlainen jakolinja. Se kulki vanhan säätyjaottelun poikki ja jakoi kaupunkilaiset sosiaaliseen eliittiin ja rahvaaseen. Helsingin kaltaisessa sotilas- ja hallintokaupungissa sosiaalinen eliitti rakentui armeijan, virkakunnan ja porvariston yläkerrostumista. Se käsitti korkeat upseerit, korkeat kruununvirkamiehet, pormestarit ja raatimiehet, suurkauppiaat ja mahdollisesti myös rikkaimmat käsityöläismestarit.²¹⁴

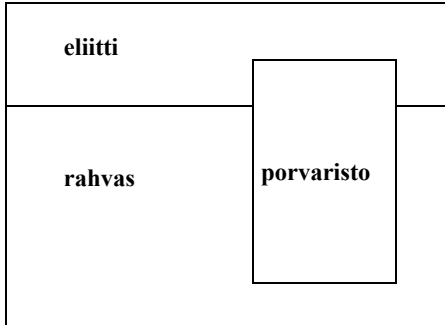
²¹¹ Carlsson 1973, s. 15.

²¹² Jutikkala 1968, s. 175.

²¹³ Eino Jutikkala on kiteyttänyt tämän yhteiskunnallisen paradoksin: ”Aateliston hovioikeuden presidentti oli arvostettu säätyläinen, mutta hän ei kuulunut privilegioituun korporaatioon kuten suutarimestari.” Jutikkala 1968, s. 183. Olen muokannut hänen paradoksinensa esimerkit Helsinkiin sopiviksi. Kts. myös Wirilander 1974, s. 101–102.

²¹⁴ Carlsson 1973, 60–70; Wirilander 1974, s. 101–102.

Kaavio 4.6: Porvariston sijoittuminen 1700-luvun loppupuoliskon sosiaalisiin yhteiskuntakerroksiin

Tämän eliitin kokoonpanon ja toiminnan tutkimiseen on useita keinoja, joista yleisimpiä on kirkollisten toimitusten eli avioliittojen ja kasteiden analysointi. Kastetoimituksilla oli niiden virallisen uskonnollisen merkityksen lisäksi myös epävirallinen sosiaalinen merkitys, sillä kummien pyytäminen oli kastettavan lapsen vanhemmille keino luoda ja ylläpitää sosiaalisia verkostoja.²¹⁵ Helsingin kummisuhteita tutkineen Esko M. Laineen mukaan kaupungissa oli erotettavissa useita selvärajaisia ”kummipiirejä”, jotka rikkoivat säätyrajoja mutta noudattivat sosiaalisen samanarvoisuuden periaatetta. Huippuporvariain lapsille soveliaita ei-porvarillisia kummeja olivat korkeat virkamiehet, Viaporin upseerit ja papisto. Käsityöläiset ja pienporvaristo hankkivat kumminsä linnoituskaupungin keskiryhmän kuten aliupseerien ja pikkuvirkamiesten joukosta. Köyhimmät pienporvarit kuuluivat kaupungin alimpaan kummipiiriin suojelusmiesten, palkollisten ja rivisotilaiden kanssa.²¹⁶

Pohjoismaiset tutkimukset ovat havainneet saman ilmiön kaikkialta, missä siviiliyhteiskunta ja sotilasyhteiskunta ovat olleet pitkäaikaisessa rinnakkaiselossa. Sotilasyhteisö ei pyrkinyt sulkeutumaan, vaan sen jäsenet etsivät sosiaaliset verrokkinsä siviiliyhteisön puolelta ja hakeutuivat yhteyteen näiden kanssa. Hans Chr. Johansenin, Jorgen Mikkelsenin ja Jens Ole Christensenin mukaan tanskalaisissa sotilaskaupungeissa erottuivat selvärajaiset kummi- ja avioitumispiirit: upseerien kummilapset ja aviopuolisot olivat pappien, kauppiaiden ja kartanonherrojen lapsia, kun taas aliupseerit ja sotilaat sosialisoivat kaupunkiyhteiskunnan alempien kerrosten kanssa.²¹⁷ Sama ilmiö toistui useiden tutkimusten mukaan suomalaisella maaseudulla ruoturykmenttien vaikutusalueilla: ruotuarmeijan upseerit seurustelivat kirkkoherrojen, nimismiesten ja kartanomistajien kanssa, aliupseerien verrokkiryhmä olivat talonpojat, ja rivisotilaiden torpparit ja maatyöläiset.²¹⁸

Tässä yhteydessä ei ole tarkoitus ryhtyä laajemmin selvittämään Helsinki-Viaporin sosiaalista verkostoitumista ja sen lainalaisuuksia. Asiaa voi kuitenkin havainnollistaa lyhyesti tarkastelemalla kahden suurkaupiaan, Gustaf Bockin (1710–

²¹⁵ Kummivalinnoista verkostoitumisstrategioina kts. esim. Keskinen 2012, s. 143–154.

²¹⁶ Laine 2006, s. 27–30.

²¹⁷ Johansen et al. 1997, s. 42–43.

²¹⁸ Lappalainen & Selén 1997, s. 93; Vuorimies 2015, s. 244–246.

1788) ja Johan Sederholmin (1722–1805), lasten kummeja ja aviopuolisoita. Bock ja Sederholm olivat molemmat omien porvarisukupolviensa rikkaimpia ja mahtavimpia kauppiaita.²¹⁹ Sederholmia voi jopa pitää eräänlaisena Bockin perillisenä, sillä hän oli tämän entinen kauppapalvelija ja suojatti. Molemmat olivat Viaporin linnoitustyömaan suuria tavarantoimittajia ja siten kytköksissä sotilasyhteiskunnan eliittiin.²²⁰ Molemmilla oli myös suuri lapsikatras, jolle oli löydettävä säädynmukaiset kummit ja aviopuolisot.

Bockin kaikkien lasten kummiluettelot noudattavat samaa kaavaa: arvokkaimpana kummina toimi paikallinen virkamies, häntä seurasi joukko ammatillisia kollegoja eli helsinkiläisiä kauppiaita, ja viimeisenä oli kauppiaiden vaimoja ja tyttäriä. Bockin lasten ”pääkummeiksi” valikoitui sekä siviiliyhteiskunnan kärkinimiä, kuten pormestari, lääninsihteeri tai triviaalikoulun rehtori, että sotilasyhteiskunnan eliittiä, kuten linnoituslaitoksen rahastonhoitajat Appelstube ja Sten tai kapteeni Fredrik Granatenhjelms. Sosiaalisesti alimmat ammattinimikkeet, jotka Bockin lasten kummien joukossa esiintyvät, ovat ravintoloitsija ja kirjanpitäjä – ja viimeksi mainitustakin tuli myöhemmin yksi Helsingin johtavia kauppiaita, mikä on osoitus Bockin sosiaalisesta vainusta.²²¹

Bockilla oli naitettavana seitsemän tytärtä. Heistä kolme otti aviomiehekseen suurporvarin: Helena Elisabet avioitui kauppias Petter Schwartzin, Wendela Catharina kauppias Johan Holmbergin ja Christina kauppias Johan Burtzin kanssa. Loput neljä tytärtä löysivät aviomiehet Viaporin linnoituksen eliitistä. Johanna Lovisa nai luutnantti Carl Gustaf Gestrinin, Beata Fredrika luutnantti Jonas Julius Tigerströmin, Anna Gustava kapteeni Fredrik von Knorringin ja Barbara Charlotta rykmentinpastori Claes Brunckmanin.²²²

Sederholmin perheen kummi- ja aviosuhteet poikkeavat Bockin perheestä muutamassa oleellisessa suhteessa. Ollessaan uraansa aloitteleva kauppias Johan Sederholm valitsi kummit porvarillisesta lähipiiristään: hänen ensimmäisen lapsensa kummeina oli neljä kauppiasta, kaksi kauppiaanvaimoa ja tullitarkastaja. Vakiinnutettuaan asemansa ja vaurastuttuaan hänen lastensa kummeina oli kerta kerralta vähemmän porvareita ja enemmän virkamiehiä ja upseereita. Kastaessaan viidettä lastaan Sederholm oli ilmeisesti päässyt asemaan, jossa hän saattoi pyytää kummiksi kenet tahansa kaupungin säätyläistön piiristä, sillä Hedvig Catharina Sederholmin kummina oli itse Viaporin rakennuttaja Augustin Ehrensward lähimpien upseeriensa kanssa. Myöhemmin Sederholmin lasten kummina oli myös Ehrenswardin seuraaja, Viaporin komendantti Nils Mannerskants.²²³

²¹⁹ Bockin ja Sederholmin varallisuudesta kts. tarkemmin alaluku 6.3.

²²⁰ Gustafsson 2015, s. 108.

²²¹ KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1729–1764 (I C:1–2): 27.12.1744 (Gustaf Adolf Bock), 20.1.1751 (Isak Bock), 15.5.1752 (Anna Maria Bock), 25.7.1753 (Johanna Lovisa Bock), 8.10.1755 (Brita Maria Bock), 28.1.1757 (Karl Isak Bock), 15.6.1758 (Anna Gustava Bock) ja 2.3.1760 (Beata Fredrika Bock). Bockin kaikkiaan kahdestatoista lapsesta vain kahdeksan mainitaan Helsingin kaupunkiseurakunnan kastettujen luettelossa. On mahdollista, että osa heistä kastettiin Helsingin pitäjässä, missä Gustaf Bock omisti sahoja ja kartanoita. Pitäjän syntyneiden ja kastettujen luettelot tältä ajalta eivät ole säilyneet.

²²² Granqvist & Granqvist 2012, s. 4–5.

²²³ KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1750–1779 (I C:2–3): 28.7.1752 (Erik Johan Sederholm), 10.11.1754 (Gustaf Sederholm), 27.9.1756 (Carl Fredrik Sederholm), 7.9.1758 (Gustaf Adolf Sederholm), 6.9.1762 (Hedvig Catharina Sederholm),

Johan Sederholmin lapsista yksikään ei avioitunut porvarissukuun. Hänen kauppiaspojistaan Erik Johan nai armeijan asessorin tyttären Catharina Maria Mattensin ja Alexander Magnus sotakomissaarin tyttären Beata Catharina Dobbinin. Juristin ja virkamiehen uralle lähteneiden Gustaf Adolf ja Karl Albrekt Sederholmin puoliset olivat jalkaväen kapteenin tytär Anna Beata Krabbe ja Armeijan laivaston kamreerin tytär Ulrika Dorotea Olander. Upseerinuran valinnut David Sederholm nai Svartholman linnoituksen komendantin tyttären Magdalena Fredrika Hägerflychtin. Tyttäristä Marian vei vihille Turun Akatemian professori Josef Pipping ja Hedvig Magdalenan majuri Johan Gustaf Olander – hänen kälynsä Ulrika Dorotea Olanderin veli.²²⁴ Sederholmin lasten seitsemästä avioliitosta kuusi solmittiin siis upseeri- tai sotilavirkamiessukujen kanssa, eikä ainoakaan aviopuolison isä ollut porvari. Edes kauppiaspojat eivät avioituneet kauppiaantytärten kanssa.

Kahden esimerkin varaan on vaarallista rakentaa pitkälle meneviä teorioita. Bockin ja Sederholmin tapausten nojalla näyttää kuitenkin siltä, että mitä pidemmälle Viaporin rakennuskausi eteni, sitä enemmän Helsingin porvarieliitti samaisui virkamies- ja upseerisäätyläistöön ja sitä vähemmän omaan porvariyhteisönsä. Bock kykeni verkostoitumaan taitavasti virkamiesten ja upseerien kanssa, mutta hänen lastensa kummeista valtaosa oli kauppiaita, ja tyttäristä puolet meni naimisiin kauppiaiden kanssa. Sederholmin lasten kummiluetteloissa virkamiehet ja upseerit syrjäyttivät vähä vähältä kauppiaat, eikä yksikään hänen lapsistaan avioitunut porvarisukuun.

Toisen tarkastelukeinon eliitin rakenteeseen tarjoavat salaseurat, joiden kulta-aikaa 1700-luku oli. Aikakauden kaksi tärkeintä salaseuraa Ruotsissa olivat vapaamuurarit ja Timmermansorden.²²⁵ Ne toimivat myös Helsingissä, missä kokoontuivat St. Augustinin vapaamuurariloosi ja Timmermansordenin paikallisosasto. Molemmat olivat luonteeltaan linnoituskaupungin virkamies- ja upseerielitiin kohtaamispaikkoja – joskin virkamiehet näyttävät suosineen enemmän St. Augustinia ja upseerit Timmermansordenia – ja niiden suurmestareina oli maaherroja, Viaporin komendantteja ja Suomen sotaväen ylipäälliköitä. Tähän joukkoon oli kelpuutettu myös pieni kourallinen porvarieliitin jäseniä. St. Augustinin jäsenenä oli Viaporin rakennuskauden aikana kolmetoista helsinkiläistä porvaria ja Timmermansordenin jäsenenä seitsemän, kaikki muutamaa poikkeusta lukuunottamatta pormestareita tai suurkauppiaita.²²⁶

8.8.1764 (Carl Albrecht Sederholm), 22.7.1767 (David Sederholm), 1.9.1769 (Maria Sederholm), 3.3.1771 (Hedvig Magdalena Sederholm), 12.6.1772 (Lars Johan Sederholm), 16.8.1775 (Alexander Magnus Sederholm), 2.3.1779 (Henrik Fredrik Sederholm). Kts. myös Lehto 1995, s. 243–248.

²²⁴ Marja-Liisa Lehto on selvittänyt Sederholmin lasten avioliitot; kts. Lehto 1995, s. 250–257.

²²⁵ Nyberg et al. 2006, s. 221–222.

²²⁶ St. Augustinin vapaamuurariloosin jäsenistä kts. Gräsbeck 1954, n:ot 19. (kauppias ja pormestari Nils Burtz), 31. (pienporvari Sven Strömgren), 40. (kauppias ja pormestari Anders Byström), 45. (kauppias Isak Hahr), 59. (kauppias Henrik Jakob Tesche), 64. (kauppias Per Hansson Sunn), 157. (kauppias Gustaf Adolf Sederholm), 302. (kauppias Henrik Jakob Govinius), 317. (kauppias Johan Burtz), 366. (kauppias Adolf Fredrik Sierck), 387. (taidemaalari Emanuel Thelning), 418. (kauppias Henrik Kristian Schwartz) ja 439. (kauppias Adolf Sunn); Timmermansordenin jäsenistä kts. Leinberg 1907, n:ot 154. (kauppias Johan Abraham Clason), 271. (kauppias ja pormestari Anders Byström), 344. (kauppias Henrik Jakob Govinius), 383. (taidemaalari Anders Gustaf Thitz), 415. (kauppias Adolf Fredrik Sierck), 427. (kauppias Henrik Kristian Schwartz) ja 437. (kauppias Adolf Sunn). Seuroihin kuului lisäksi kaksi virkamiespormestaria: Anders Ignatius oli St. Augustinin jäsen (Gräsbeck 1954, n:o 29.) ja Abraham Magnus Alfthan Timmermansordenin jäsen (Leinberg 1907, n:o 201.).

Porvarien määrä seuroissa oli pieni, mutta he ovat osoitus linnoituskaupungin yhtenäissäätyläistön kiinteydestä. Johtavia porvareita ei voitu eikä haluttu jättää ulkopuolelle edes salaseuroista, vaikka ne olivat perusluonteiltaan virkamiesten ja upseerien eksklusiivisia kerhoja.

4.4 Yhteenveto

Porvaristo muodosti vain pienen osan Helsinki-Viaporin kaksoiskaupungin väestöstä. Sen suhteellista osuutta laski etenkin sotilasväestön määrä, joka oli Ruotsin valtakunnan kaupunkien huippua sekä suhteellisella että absoluuttisella osuudella mitattuna. 1800-luvun alussa porvariskotitalouksiin kuului noin 15 % kaupungin väestöstä, ja porvarisoikeudelliset henkilöt muodostivat noin 2,7 % kaupunkilaisista. Väestörakenteensa puolesta Helsinki-Viapori vertautuukin muihin valtakunnan tärkeimpiin sotilaskaupunkeihin kuten Göteborgiin, Karlskronaan, Landskronaan tai Kristianstadiin, joissa porvariston osuus kaupunkiväestöstä oli poikkeuksellisen pieni.

Porvariston määrä Helsinki-Viaporissa kehittyi suurin piirtein samalla tavalla kuin kaupunkiseurakunnan väkiluku eli hieman yli kaksinkertaistui ajanjaksolla 1748–1808. Porvariston määrän kehityksessä sekä myönnettyjen ja irtisanottujen porvarisoikeuksien määrissä heijastuvat selvästi sekä Viaporin linnoituksen rakennusvaiheet että yleiset taloudelliset suhdanteet, kuten 1740-luvun lopun ja 1750-luvun alun kiivas ensimmäinen linnoitusrakennuskausi, 1760-luvun taloudellinen taantuma, sekä linnoitustöiden hidas elpyminen ja sitten hidas hiipuminen kustavilaisella ajalla. Tarkempien havaintojen tekemiseen on kuitenkin syytä palata luvussa 5, jossa käsitellään eri porvarisryhmien kehitystä.

Väestöryhmien ja säätyjen luetteleminen ei kerro kaikkea 1700-luvun loppupuolen kaupunkiyhteiskunnasta, sillä aikakauden suuri sosiaalihistoriallinen ilmiö oli sääty-yhteiskunnan mureneminen ja luokkayhteiskunnan hidas synty. Säätyjen sisäisten erojen laventuessa ja säätyjärjestelmän ulkopuolisen väestön kasvaessa sosiaalinen status alkoi merkitä säätyjäsenyyttä enemmän. Helsingin kaltaisessa armeija- ja hallintokaupungissa porvarieliitti kiinnittyi korkeaan virkamiehistöön ja upseeristoon avioliittojen, kummissuhteiden ja seuraelämän avulla, porvariston alempien kerrosten seurustellessa vastaavasti pikkuvirkamiesten ja alempien sotilashenkilöiden kanssa. Nämä suhteet olivat tärkeässä asemassa jos virkamies tai sotilashenkilö tunsu mielenkiintoa porvarillisia elinkeinoja kohtaan. Tähän teemaan palataan tarkemmin myöhemmissä luvuissa.

5 PORVARISTON RYHMÄYTYMINEN

Koska porvariston koostumus vaihteli suuresti eri kaupunkien välillä, ei sen luokitteluun voi käyttää yleisiä malleja. Luokitteluperusteiden on noustava tutkimuskaupungin omasta sosiaalisesta todellisuudesta. Tässä luvussa käsitellään Helsingin porvariston jakautumista ammattiryhmiin, tärkeimpinä tarkastelun kohteina ryhmän koko, sen elinkeino-oikeudet, sen pääsyvaatimukset ja sen ammatillinen järjestäytyminen. Keskeisenä kysymyksenä on, kenellä oli oikeus valikoida ryhmän jäsenet: kykenivätkö ryhmät säätelemään omaa kokoaan ja valikoimaan omat jäsenensä vai olivatko ne ulkopuolisten päättäjien armoilla.

Alaluvussa 5.1 esitellään Helsingissä käytössä olleet porvariston jaotteluperusteet. Alaluvuissa 5.2–5.8 esitellään eri porvarisryhmät, niiden suuruus, kokoonpano, elinkeino-oikeudet ja järjestäytyminen. Alaluvuissa 5.9 ja 5.10 esitellään kaksi ryhmää jotka harjoittivat porvarillisia elinkeinoja kuulumatta virallisesti täysivaltaiseen porvaristoon, eli porvarinlesket ja kontingenttiporvarit. Lopuksi alaluvussa 5.11 esitellään alkoholin valmistusta ja myyntiä. Koska kyseessä oli yksi Helsingin tärkeimmistä elinkeinohaaroista joka ei ollut minkään porvarisryhmän yksinoikeus, on sille omistettu oma alalukunsa.

5.1 Porvariston jaottelu Helsingissä

Ruotsin valtakunnan eri kaupungeissa noudatettiin erilaisia tapoja jaotella paikallinen porvaristo luokkiin. Mitä suurempi porvaristo oli ja mitä useampia elinkeinoja se harjoitti, sitä tarkempia luokitteluja ylläpidettiin. Pienimmissä kaupungeissa ylläpidettiin vain karkeaa eroa käsityöläisten ja kauppaa käyvien porvarien välillä, mutta pääkaupunki Tukholmassa käytettiin peräti 27-portaista asteikkoa porvariston sisäisen arvojärjestyksen määrittämiseksi, ja sijoitukset tuossa asteikossa olivat porvariston eri ammattiryhmille taistelun arvoisia. Sijat 1-8 oli varattu kauppiaskunnalle, alemmat sijat käsityöläisille ja pienporvareille heidän ammattiensa taloudellisen aseman ja sosiaalisen arvostuksen mukaan. Esimerkiksi hienojen alkoholijuomien tarjoiluun erikoistuneet kellarimestarit olivat sijalla 11., mutta tavalliset ravintoloitsijat ja kapakanpitäjät vasta sijoilla 23. ja 24.²²⁷

Aikalaisen käyttämät Helsingin porvariston luokitteluperusteet näkyvät parhaiten henkikirjoista. Monista muista kaupungeista poiketen väestöä ei siellä henkikirjoitettu kortteleittain vaan säätyhierarkian mukaisessa järjestyksessä, alkaen kenraalikuvernööristä, maaherrasta ja sotaväen ylipäälliköstä ja päättyen kaupungin sekalaisiin asukkaisiin. Aluksi kaikki porvarit henkikirjoitettiin yhtenä ryhmänä, mutta vuodesta 1782 eteenpäin heidät alettiin jakaa alaryhmiin. Näitä ryhmiä oli seitsemän: käsityöläiset, kauppiaat, merikapteenit, pienporvarit, ruokakauppiaat,

²²⁷ Boëthius 1943, s. 175–178, 200–204; Lindberg 2001, s. 54.

ravintoloitsijat ja teurastajat.²²⁸ Sama jaottelu siirtyi myös suostuntaveroluetteloihin, jotka laadittiin käyttämällä pohjamateriaalina henkikirjoja.

Tässä tutkimuksessa Helsingin porvariston jaotteluun on käytetty henkikirjojen seitsemästä asteikkoa. Ryhmien kokoonpano on määritelty seuraavasti:

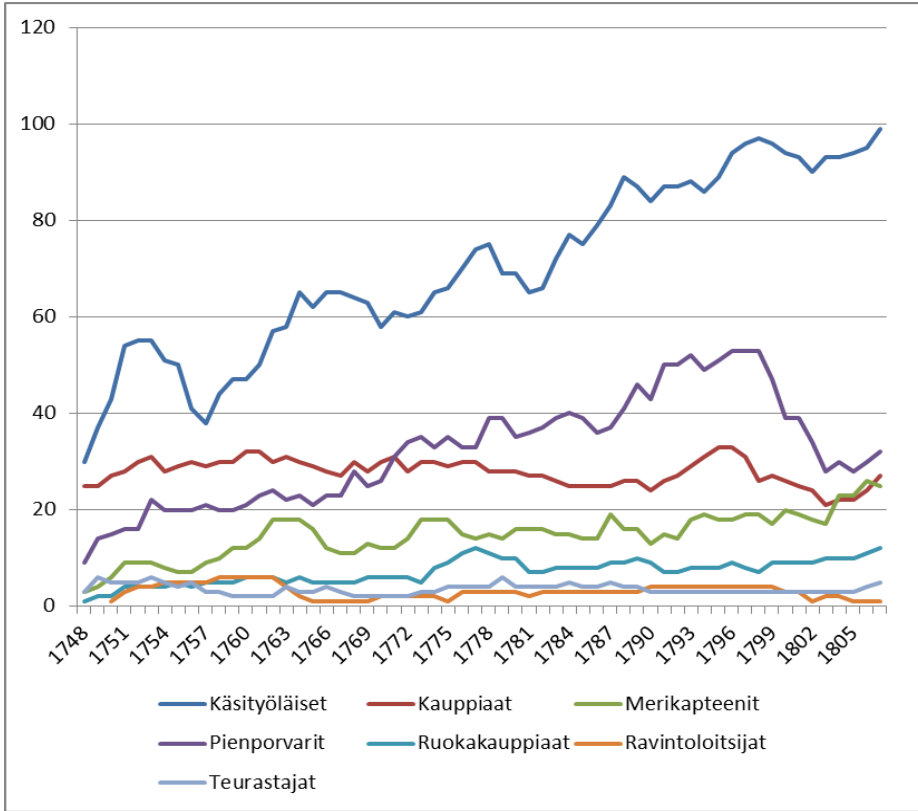
- 1) **Käsityöläiset:** kaikki porvarit joista käytettiin yleisnimikettä käsityöläinen (*hantverkare*), jotka harjoittivat jotakin käsityöammattia ja kuuluivat käsityöammattikuntaan
- 2) **Kauppiaat:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä kauppias (*handelsman*)
- 3) **Merikapteenit:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä merikapteeni (*kapten/sjökapten*) kauppalaivankapteeni (*kofferdikapten*) tai laivuri (*skeppare*) ja jotka olivat läpäisseet navigointitutkinnon ehtona porvarisoikeuden saamiselle²²⁹
- 4) **Pienporvarit:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä porvari (*borgare*) tai pienporvari (*mindre borgare*).
- 5) **Ruokakauppiaat:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä ruokakauppiaat (*hökare/viktualiehandlare*).
- 6) **Ravintoloitsijat:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä ravintoloitsija (*traktör*), kellarimestari (*källarmästare*) tai kestäkievarinpitäjä (*gästgivare*)
- 7) **Teurastajat:** kaikki porvarit joista käytettiin ammattinimikettä teurastaja (*slaktare*).

Kaaviossa 5.2 on esitetty näiden seitsemän porvarisryhmän määrällinen kehitys tutkimuskauden aikana.

²²⁸ Kts. esim. Helsingin kaupungin henkikirja 1782, KA LT 8419, fol. 2–15. Teurastajien kategoria lakkautettiin vuonna 1787 ja heidät siirrettiin käsityöläistön joukkoon, mutta muutoin tämä jaottelu oli käytössä tutkimusajakauden loppuun asti.

²²⁹ Viimeksi mainittu ehto erottaa merikapteeni-porvarit niistä entisistä rahdinsoutajista, jotka olivat saaneet pienporvarin oikeuden ja joista saatettiin käyttää ammattinimikettä *skeppare*. Tästä puhutaan tarkemmin merikapteeniteitä käsittelevässä alaluvussa 5.4.

Kaavio 5.1: Helsingin porvarisryhmät ja niiden jäsenmäärä vuosina 1748–1808²³⁰

5.2 Käsityöläiset

Käsityöläiset olivat kaikista porvariston ryhmistä laajin ja eriytynein. Se koostui eri käsityöammattien harjoittajista, jotka olivat järjestäytyneet omiksi ammattikunnikseen, ja jotka poikkesivat varallisuutensa tai sosiaalisen asemansa perusteella merkittävästi toisistaan. Käsityöläistön sisällä oli enemmän taloudellista ja sosiaalista hajontaa kuin minkään toisen porvariryhmän sisällä. Lisäksi sekä käsityöläisten että eri käsityöammattien määrä Helsingissä kasvoi tutkimuskaudella nopeasti. Tämän vuoksi käsityöläistön kohdalla on syytä tarkastella rinnakkain sekä ammatinharjoittajien määrää että ammattirakennetta.

Ennen hattujen sotaa Helsingissä oli kuusi suutaria, kuusi kutojaa, neljä räätäliä, neljä seppää, kaksi muuraria, kaksi puuseppää, kaksi sorvaria, kaksi hatuntekijää, yksi kupariseppä ja yksi kultaseppä, sekä useita edesmenneen miehensä ammattia harjoittaneita mestarinleskiä.²³¹ Räätäleillä, suutareilla ja kutojilla oli omat ammat-

²³⁰ Lähde: liitteessä 2 annetut tiedot Helsingin porvareista. Taulukon numerotiedot on annettu tilastomuodossa liitteessä 3.

²³¹ Helsingin kaupungin henkikirja 1739, KA LT 919, s. 3596–3605.

tikunnat, muut mestarit kuuluivat Turun ja Tukholman ammattikuntiin.²³² Helsingissä oli siis kysyntää lähes pelkästään tärkeimmille välttämättömyystavaroille kuten kengille, vaatteille, huonekaluille, työkaluille ja kupariastioille. Ainoastaan kul-taseppä voidaan lukea ylellisyustuotteiden valmistajaksi.

Kun Helsingin porvaristo pikkuvihan jälkeen järjestäytyi uudelleen, käsityöläisten määrä oli pudonnut lähes puoleen. 1740-luvun lopulla maistraatti värväsi aktiivisesti kaupunkiin lisää käsityöläisiä. Pormestari Henrik Johan Forstén, joka oleske-li pikkuvihan päätyttyä vielä useita vuosia Tukholmassa, sai valtuutuksen ”etsiä hyviä käsityöläisiä ja suostutella heitä muuttamaan kaupunkiin”.²³³ Useimmat Forsténin värväysyritykset eivät ilmeisesti onnistuneet, mutta hän sai joka tapauksessa houkuteltua Helsinkiin monia pitkäaikaisia porvareita. Hänen värväteihinsä kuuluivat muun muassa peruukintekijä Carl Bähr, ruukun- ja kaakeliuunintekijä Enok Franstadius, värjäri Martin Pappe, kirjansitoja Christopher Lorenz Schlyter ja hatuntekijä Lorenz Sjöberg. Maistraatti auttoi näitä tukholmalaisia alkuun verovapauksin, lainoin ja muin etuoikeuksin.²³⁴

Viaporin rakennustöiden käynnistyttyä maistraatti saattoi unohtaa aktiivisimman värväyspolitiikkansa, sillä linnoitustyömaa ja sen mukanaan tuomat ansaitsemismahdollisuudet houkuttelivat kaupunkiin lisää käsityöläisiä. Yksittäisiä värväyk-siä tehtiin silti myöhemminkin, jos kaupungista katsottiin puuttuvan tietyn alan käsityöläismestareita.²³⁵ Vielä niin myöhään kuin vuonna 1797 kaupunki ilmoitti *Post- och Inrikes Tidning*arissa ja *Stockholms Dagbladissa*, että Helsinkiin tarvittiin hyvä vaskenvalaja.²³⁶

²³² Kts. esim. vuoden 1746 yleisen raastuvankokouksen pöytäkirja. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 7.7.1746, HKA MA Ca:48, s. 175–203. Sama toimi myös toisinpäin, sillä esimerkiksi tammisaarelaiset satulaseppät kuuluivat Helsingin satulaseppien ammattikuntaan; kts. Cederlöf 1955, s. 289.

²³³ ”...öfverkomma några goda handtverkare samt perswadera them at hit öfverkomma och sig här i Staden nedersätta.” Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 6.2.1744, HKA MA Ca:44, s. 72–74.

²³⁴ Helmikuussa 1744 Forstén kirjoitti maistraatille löytäneensä kuusi tukholmalaista käsityöläistä jotka ovat valmiita muuttamaan Helsinkiin; mainittujen Bährin, Franstadiusen, Pappen ja Sjöbergin lisäksi luettelossa olivat kupariseppä Hans Kjellvik ja läkkiseppä Johan Gustaf Lamontin, jotka eivät ilmeisesti kuitenkaan koskaan tulleet Helsinkiin. Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 6.2.1744, HKA MA Ca:44, s. 72–74. Maistraatti järjesti Pappelle talon Vanhastakaupungista värjäämöksi, ja kauppiaskunta myönsi hänelle kaupungin takaaman lainan liiketoiminnan käynnistämiseksi. Myös Bähr ja Franstadius saivat vastaavat lainat. Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 6.2., 28.5., 20.6. ja 5.12.1744, HKA MA Ca:44, s. 72–74, 450–455, 467–469, 687–689. Kirjansitoja Schlyterin värväminen tapahtui vasta vuosikymmen myöhemmin, vuonna 1754; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1754, HKA MA Ca:60, s. 93–94.

²³⁵ Vuonna 1755 ruukuntekijä Enoch Franstadius ilmoitti suostutelleensa tukholmalaisen muura-rinkisällin Georg Ramhjelmin muuttamaan Helsinkiin kaupungin muuraripulaa lievittämään. Ramhjelmin ei kuitenkaan koskaan liittynyt Helsingin porvaristoon. Syynä oli ehkä se, että maistraatti eväsi hänen anomuksensa panna olutta ja polttaa viinaa sivuelinkeinokseen, koska Helsingissä oli jo ylitar-jontaa alkoholistia; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.5.1755, HKA MA Ca:61, s. 425–428. Kesällä 1764 Helsinkiin porvariksi hakenut nahkurikisälli Isak Dahlman mainitsi, että pormestari Nils Burtz oli luvannut hänelle porvariuden Helsingissä; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.8.1764, HKA MA Ca:70, s. 626–628.

²³⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.7.1797, HKA MA Ca:103, s. 751–752.

Taulukko 5.1: Helsingin käsityöläismestarien määrä ammattialoittain 1750–1800²³⁷

	1750	1760	1770	1780	1790	1800
suutari	11	11	11	15	21	17
kutoja	5	4	3	3	3	1
räättäli	4	6	6	9	10	10
puuseppä	3	4	3	4	5	6
sorvari	2	2	1	1	2	3
nahkuri	2	2	3	4	4	8
kultaseppä	2	1	2	2	3	3
seppä	1	4	4	3	3	9
turkkuri	1	2	2	1	1	1
lasimestari	1		1	1		1
muurari	1				1	
värjäri	1		1			
rakennusmestari	1		1	1		
peruukintekijä	1	1	1	2	3	2
ruukun- ja kaakeliuunintekijä	1	1	1	1	1	1
maalari	1	1	1	2	2	1
leipuri	1	1	1	1	2	3
kirjansitoja	1	1	1	1	2	2
hatuntekijä	1	2	1	3	2	4
satulaseppä	1	1	3	2	1	3
köydenpunoja	1	2	2	1	1	1
kannusseppä		1	1			
kupariseppä		1	1	1	1	3
puutarhuri		1	1	2	3	2
vaskenvalaja		1	1	1	1	
säämiskäntekijä			1	1	1	1
hansikkaantekijä			1	1	1	
tinanvalaja			1	1	1	1
tynnyrintekijä			1			
läkkiseppä			1	1	1	1
vaununtekijä			1	1	1	3
hienotaeseppä			1	1	1	1
asesepä			1	1	1	
parkitsija				1	1	
kelloseppä				1	1	3
kengitysseppä				1		
nyörintekijä					1	1
kammantekijä					1	
naistenräättäli					1	2
sokerileipuri						1
taidemaalari						1
jalokiviseppä						1

²³⁷ Lähde: liitteessä 2 annetut tiedot Helsingissä toimineista käsityöläismestareista.

Viaporin rakennuskauden aikana käsityöläismestarien määrä kolminkertaistui 1740-luvun lopun noin kolmestakymmenestä mestarista 1800-luvun alun yli sataan mestariin. Kasvu näkyi toisaalta uusien ammattien syntyä, toisaalta vanhojen ammattien harjoittajamäärän kasvuna. Kaupungissa edustettujen käsityöammattien määrä kohosi vuosina 1748–1808 suurin piirtein samassa suhteessa kuin yksittäisten mestarien määrä, noin kymmenestä noin kolmeenkymmeneen.

Helsingin käsityöammattien luettelo kuvastaa kaupungin kasvua ja vaurastumista.²³⁸ Ennen linnoitustöiden alkamista kaupungissa olivat edustettuina suurin piirtein samat käsityön perusalat kuin ennen pikkuviahaa. Viaporin ensimmäisellä rakennuskaudella kaikkien näiden ammattien harjoittajien määrä kasvoi ja samalla käsityöammattien määrä kaksinkertaistui. Sekä linnoitustyömaan suuri sotilasväestö että Helsingin kaupungin kasvava siviiliväestö takasivat kysynnän suuremmalle ja monialaisemmalle joukolle mestareita. Joidenkin alojen käsityöläiset harjoittivat myös suoraa liiketoimintaa linnoituslaitoksen kanssa. Esimerkiksi köydenpunoja Helsinkiin tuli 1750-luvulla peräti kolme, kun aiemmin kaupungissa ei ollut yhtään tuon ammatin harjoittajaa. Taustalla olivat sekä kaupungin oman laivanvarustuksen vilkastuminen että Viaporin suuret köysitilaukset.²³⁹

Oli kuitenkin myös aloja, joilla armeijan kysyntä ja porvariston tarjonta eivät kohdanneet, kuten leipurintoimi. Viaporin rakennustöiden alkaessa Helsingissä leipoi leipää myyntiä varten vain yksi mies, kapellimestari ja kahvilanpitäjä Gustaf Lundberg. Linnoitustöiden käynnistyttyä viranomaiset yrittivät saada maistraatin hankkimaan kaupunkiin lisää leipureita. Linnoitustöihin määrätuille sotilaille oli muonitusjärjestyksen mukaan maksettava rahapalkkaa jotta he voisivat ostaa itselleen elintarpeita, joten leivän saatavuus kaupungissa oli armeijan huollon kannalta olennaista. Maistraatti kuitenkin kieltäytyi ja totesi, että linnoitustyöt olivat väliaikainen ilmiö jonka vuoksi kaupungin leipurikuntaa ei kannattanut kasvattaa. Leipäpulan vuoksi osa sotilaiden palkasta ryhdyttiin korvaamaan kruununmakasiineista jaetulla leivällä ja muilla elintarvikkeilla.²⁴⁰ Kaupungissa harjoitettiin jonkin verran laitonta leipurintyötä, mutta sen laatu oli kyseenalaista. Vuonna 1755 Viaporin komendantti jopa haastoi kapakanpitäjä Brita Christina Tallbergin oikeuteen kelvottoman leivän myymisestä linnoitustyöväelle.²⁴¹

Asiassa syntyi ilmeisesti itseään ruokkiva kierre: koska maistraatti oli varovainen linnoitustöiden pysyvyyden suhteen ja kieltäytyi hankkimasta lisää leipureita, armeija ryhtyi valmistamaan ja jakelemaan leipää sotilaille, mikä taas vähensi entisestään porvari-leipurien toimeentulomahdollisuuksia Helsingissä. Carl Gustaf Krook ja Johan Philipsson, Lundbergin seuraajat kaupungin ainoan leipurin tehtävässä, tekivät kumpikin konkurssin linnoitustöiden tauon aikana.²⁴² 1800-luvun

²³⁸ Käsityöammattien määrän käyttämisestä kaupungin kehitysasteen mittarina kts. esim. Blondé 1995, s. 238–241 ja Whyte 1987, s. 234–238. Blonde käyttää käsityöammattien jakautumista kertovaa matriisia Belgian Brabantin maakunnan kaupunkien analysointiin, Whyte hyödyntää samankaltaista menetelmää Skotlannin kaupunkeihin

²³⁹ Kts. selvitys Röön köydenpunomon vaiheista luvussa 6.3.

²⁴⁰ Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, luku 3 s. 24–25, 28–30.

²⁴¹ Hatakka 2005, s. 16.

²⁴² Krookin konkurssia ja porvarisoikeuden irtisanomista käsiteltiin maistraatin istunnoissa; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 17. ja 19.12.1757, HKA MA Ca:63, s. 1348, 1361–1362. Philipsson mai-

alun Helsinki-Viaporissa oli vain kolme leipurimestaria, kun väestöpohjaltaan samankokoisessa Turussa heitä oli kuusi.²⁴³

1760-luvulla käsityöammattien lisääntyminen hidastui, mutta kehitys jatkui taiseisena aina 1800-luvun alkuun asti. Luettelon viimeisimmät, kustavilaisen ajan loppupuoliskolla kaupunkiin tulleet uudet ammatit eli kelloseppä, nyörintekijä, kammantekijä, sokerileipuri, taidemaalari ja jalokiviseppä ovat merkkejä kaupungin vaurastumisesta ja kasvaneesta ylellisyyskysynnästä. Hakeutuessaan Helsinkiin turkulainen nyörintekijämestari Johan Schildt totesi, että linnoituskaupunki tarvitsi nyörintekijän ”herrojen upseerien oman tarpeen sekä univormujen vuoksi”.²⁴⁴

Laki ja asetukset säätelivät tarkasti, millaisella työkokemuksella oli mahdollista päästä käsityöläismestariksi ja porvariksi. Alalle haluavan oli työskenneltävä käsityöpajassa ensin oppipoikana ja sitten kisällinä. Oppipoikavuodet vietettiin saman mestarin palveluksessa, mutta kisällivuosiin sisältyi usein kiertelyä eri kaupungeissa, parhaimmillaan ulkomaita myöten, ja työskentelyä eri mestarien palveluksessa. Ammattikunnat arvostivat näitä ”vaellusvuosia” kisällin ammattitaitoa puntaroidessaan. Oltuaan säädetyt vuodet kisällinä käsityöläinen saattoi päästä mestariksi tekemällä ammattikunnan valvonnassa hyväksytyyn mestarinnäytteen, siis oman alansa moitteettoman käsityötuotteen, ja saamalla ammattikunnalta mestarinkirjan. Mestariksi päästyään käsityöläisellä oli oikeus ryhtyä porvariksi jossakin kaupungissa ja vanhoa porvarisvala.

Vuoden 1720 ammattikunta-asetuksen mukaan jokaisen Ruotsin valtakunnan käsityöläismestarin oli kuuluttava ammattikuntaan. Jos kaupungissa oli vähintään kolme saman alan mestaria, oli sinne perustettava ammattikunta; jos mestareita oli vähemmän, heidän oli kuuluttava jonkin toisen kaupungin ammattikuntaan. Helsingissä oli ennen pikkuvihaa räätälien, suutarien ja kutojien ammattikunnat. Neljäs ammattikunta syntyi Viaporin perustamisen alla vuonna 1747, kun kaupungin kolme puuseppämestaria saivat kauppakollegiolta luvan ammattikunnan perustamiseen.²⁴⁵ Helsingin sepät järjestäytyivät ammattikunnaksi 1758, satulasepät 1771, nahkurit 1784 ja hatuntekijät 1805.²⁴⁶ Ammattikunnat järjestäytyivät vakiintuneen yleisvaltakunnallisen mallin mukaan, ja esimerkiksi Helsingin suutarien ammattikunta oli kopioinut omat sääntönsä suoraan Turun ammattikunnalta.²⁴⁷ Myös suurimpien ammattialojen kisällit olivat järjestäytyneet omiksi seuroikseen, ja muutamat niistä pitivät jopa omia majataloja.²⁴⁸

nitaan suostuntaveroluetteloissa jo pari vuotta porvariksi tulonsa jälkeen köyhäksi ja paikkakunnalta poistuneeksi, kts. liite 2.

²⁴³ Vainio-Korhonen 1998, s. 109–111.

²⁴⁴ ”...i synnerhet för herrar Officerare till egit behof och Lüwierier...” Nyörintekijämestari Johan Schildtin porvarisanomus. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 18.4.1785, HKA MA Cb:95.

²⁴⁵ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 9.7.1747, HKA MA Ca:50, s. 164–165, 253–254.

²⁴⁶ Kuvaus on tehty Kansallisarkistossa säilytettävien Helsingin käsityöammattikuntien arkistojen pohjalta. Seppiä ammattikunnan aineisto alkaa vuodesta 1758, satulaseppiä 1771, nahkurien 1784 ja hatuntekijöiden 1805.

²⁴⁷ Helsingin suutarioltermanni Johan Sundberg lähetti vuonna 1746 Turusta sikäläisen ammattikunnan *Skomakare Swännernas Ordenin*, joka hyväksyttiin maistraatin päätöksellä käyväksi myös Helsingissä. Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 6.8.1746, HKA MA Ca:48, s. 388.

²⁴⁸ Suutarinkisällien majatalo mainitaan asiakirjoissa jo 1740-luvun lopulla. Kts. esim. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 2.3.1748, HKA MA Ca:52, s. 46, kun maistraatti hylkää suutarioltermanni Johan Sundbergin anomuksen alkoholin anniskeluun majatalossa. Vastaavaa toimintaa har-

Kisälli aloitti matkansa kohti porvariutta pyytämällä ammattikunnaltaan lupaa tehdä mestarinnäyte. Kun ammattikunta oli hyväksynyt näytteen, ammattikunnanvanhimpana eli oltermannina toimiva mestari esitteli hakijan maistraatille ja suosittelee tämän ottamista porvariksi. Jos Helsingissä ei ollut kyseisen alan ammattikuntaa, oli kisällin käytävä tekemässä mestarinnäyteensä jonkin toisen kaupungin ammattikunnan edessä. Suurin osa näistä matkoista suuntautui joko Turkuun tai Tukholmaan. Näissäkin tapauksissa maistraatti pyysi lausunnon kaupungissa toimineilta vanhoilta käsityöläismestareilta jotka edustivat samaa alaa. Vain jos kaupunkiin pyrki siellä aiemmin tuntemattoman alan käsityöläinen, maistraatti teki päätöksensä ketään kuulematta.²⁴⁹

Lakeja ja asetuksia ei noudatettu aina orjallisesti. Maistraatti ja vanhat käsityöläismestarit saattoivat katsoa hakijan muodollisen päteyyden puutteita läpi sormien, jos hänen hyväksymisensä katsottiin palvelevan yhteisön etua. Esimerkki tästä on kaakeliuunintekijä Johan Norstenin poikapuoli ja kisälli Fredrik Hoberg, joka lähestyi maistraattia syksyllä 1798. Hän anoi lupaa harjoittaa kisällivuosiensa loppuajan itsenäistä kaakeliuunin- ja ruukuntekijän ammattia, koska hänen isäpuolensa oli ylityöllistetty. Maistraatti totesi, että vuoden 1720 ammattikunta-asetus kielsi kisällleiltä itsenäisen ammatinharjoituksen, mutta se lupasi antaa Hobergille täydet mestarin ja porvarin oikeudet.²⁵⁰ Juridisesti ottaen maistraatin päätös oli yhtä laitton kuin alkuperäisen anomuksen hyväksyminen olisi ollut, sillä Hobergin lakisääteiset kisällinvuodet eivät olleet vielä täyttyneet. Se vastasi kuitenkin yhteisön tahtoa ja etua: mestari Norsten sai poikapuolestaan työnsä jatkajan, ja kaupunki sai tarpeellisen uuden kaakeliuunintekijän oman porvareiyhteisön sisältä. Sukulaisuus- ja työsuhde kaupungin vanhaan uunintekijämestariin oli maistraatille tae Hobergin luotettavuudesta ja pätevydestä.

Maistraatti hyväksyi käytännössä aina porvareiksi ne käsityöläiset, joita ammattikunta sille suosittelee. Samalla se kumosi varsin usein ammattikuntien kielteisiä päätöksiä mestareiksi pyrkivien kisällien anomuksiin. Perusteeksi riitti ”yleinen tieto” kyseisen mestarin kyvyistä tai ammatin tarpeellisuudesta kaupungissa. Hyvä esimerkki tästä on Erik Sundbergin tapaus. Kupariseppäkisälli Sundberg anoi kesällä 1761 pääsyä mestariksi ja porvariksi Helsingissä. Työtodistustensa mukaan hän oli oppinut ammatinsa kupariseppä Barckmanin työpajassa Helsingissä, ja kisälliksi päästyään työskennellyt neljä vuotta Tukholmassa ja muissa ruotsalaisissa kaupungeissa.²⁵¹ Kaupungin ainoa kupariseppämestari Daniel Björklund, Barckmanin seuraaja, vastusti anomuksen hyväksymistä lausunnossaan maistraatille:

joittivat ainakin puusepänkisällit, joiden majatalon mainoskyltti vuodelta 1792 on Helsingin kaupunginmuseon kokoelmissa.

²⁴⁹ Vrt. Mäntylä 1994, s. 302.

²⁵⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 24.11.1798, HKA MA Ca:104, s. 1551–1554. Lupauksesta huolimatta Hobergin porvarisoikeudesta ei ole myöhempiä mainintoja maistraatin asiakirjalähteissä.

²⁵¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 18.7.1761, HKA MA Ca:67, s. 513–514.

[O]n kiistatonta, että kaupunki ja sitä ympäröivä maaseutu, jonka asukkaat hankkivat täältä kupariastiansa, ovat aina tulleet toimeen yhdellä kuparisepällä. Voin pyhästi vakuuttaa, että kysyntä kaupungissa on niin pieni, että sen paremmin edeltäjani Barckman kuin minä emme olisi kyenneet ansaitsemaan elantoamme, ellemmme olisi saaneet kruunun tilauksesta tehdä kuparipuloja ja kattiloita niille rykmenteille, jotka työskentelivät täällä linnoitustustyömaalla.²⁵²

Maistraatti sivuutti Björklundin lausunnon yksinkertaisesti toteamalla, että ”kaupungin katsotaan tarjoavan elinkeino kahdelle kuparisepälle”, ja antoi Sundbergille porvarisoikeuden.²⁵³ Vastaavia esimerkkejä on maistraatin pöytäkirjoissa lukuisia.²⁵⁴ Ne osoittavat, että porvarisoikeuksia myönnettäessä maistraatilla oli yliote ammattikuntiin ja se saattoi ohittaa näiden mielipiteen vetoamalla ”yleisesti tunnettuun” mestaripulaan. Ammattikunta saattoi valittaa asiasta kauppakollegioon, mutta kiistat yksittäisistä porvarisoikeuksista kärjistyivät harvoin niin pitkälle, että ne vietiin kollegiotasolle asti.

Porvariksiotossa suositettiin yleisesti ottaen ”kaupungin omia poikia”, mutta käsitöläisten kohdalla tätä periaatetta oli vaikeampi soveltaa kuin monien muiden por-

²⁵² ”...är ostridigt att Staden och then omkring liggande Landsbygden, som Koppar Käril häri från ästundats, alltid blifwit af en Kopparslagare tillwärckeligen betjante, och kan jag thesutom helight bedyra, thet afsattningen ändå warit härstädes så ringa, at hwarken min företrädare Barckman eller jag kunnat hafwa wår tillwärckeliga utkomst ther wij ej tillfälligt wis hade fått för Kronans Räkning lefwerera Koppar Flaskor och Kettlar till Regementerne, som arbetat wid Fästnings byggnaden härstädes...” Kupariseppämestari Daniel Björklundin lausunto maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirja 18.7.1761, HKA MA Ca:67, s. 550–554.

²⁵³ ”Som tuenne Kåpparslagare här i Staden pröfwat kunna hafwa sin bergning...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.12.1761, HKA MA Ca:67, s. 939–944.

²⁵⁴ Kts. esim. seuraavat tapaukset. Joulun alla 1761 maistraatti kumosi suutariammattikunnan päätöksen evätä kisällä Niklas Höijerin pääsy mestariksi alan huonon toimeentulon takia. Maistraatin päätöksen perusteluissa todetaan olevan yleisesti tiedossa, että kaupungin suutarit eivät ehdi täyttää kaikkia kenkätilauksia. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.12.1761, HKA MA Ca:67, s. 925–930. Kesällä 1764 puuseppäammattikunta vastusti kisällä Henrik Leanderin ottamista mestariksi ja porvariksi sillä perusteella, että kaupungin kolmella puuseppämestarella oli jo ennestään työpula. Maistraatti ohitti heidät toteamalla, että sen mielestä kolme mestaria oli liian vähän. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.7.1764, HKA MA Ca:70, s. 435–437. Vuonna 1789 maistraatti määräsi suutariammattikunnan ottamaan kisällä Anders Byströmin mestariksi. Ammattikunta vetosi suutarien ennestäänkin liian suureen määrään, mutta maistraatti totesi olevan yleisesti tiedossa, että monilla kaupunkilaisilla on vaikeuksia saada suutaripalveluita. Kun suutarioltermanni Westerholm vetosi kaupunginvanhimpiin saadakseen päätöksen muutetuksi, maistraatti tulkitsi tämän niskoitteluksi ja määräsi ammattikunnalle kymmenen riikintaalerin sakot. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.8. ja 30.9.1789, HKA MA Ca:95, s. 560–563, 765–768. Samana vuonna 1789 kultaseppäkisällä Augustin Wahlberg Turusta anoi mestarin ja porvarin oikeuksia Helsingissä. Kaupungin vanhat kultasepät suhtautuivat anomukseen kielteisesti vedoten alan ylitarjontaan. Maistraatti totesi kuitenkin, että Helsingin, Viaporin ja läheisen maaseudun väestö muodosti niin suuren kysynnän ”sekä kultaseppien että muidenkin käsitöläisten palveluille”, että Wahlberg voitiin ottaa kaupunkiin. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 7.11.1789, HKA MA Ca:95, s. 889–893. Seuraavana vuonna nahkurien ammattikunta pantiin hyväksymään kisällä Gabriel Gardbergin mestarius toteamalla, että Helsingin nahkuripula oli yleisessä tiedossa. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.3.1790, HKA MA Ca:96, s. 220–224. Suutarinkisällä Samuel Lindfors otettiin 1797 mestariksi vastoin ammattikunnan mielipidettä, koska maistraatin mukaan Helsingin asukasluku vaati tietyin määrän suutareita. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.1.1797, HKA MA Ca:103, s. 25–31. Seuraavana vuonna maistraatti otti räätälinkisällä Märten Stenströmin porvariksi vastoin ammattikunnan lausuntoa, jonka mukaan kaupungissa ei ollut tilaa uusille mestareille. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 20.6.1798, HKA MA Ca:104, s. 841–843. Vuonna 1803 maistraatti antoi kupariseppäkisällä Johan Lindbergille porvarisoikeuden, vaikka ammattikunta katsoi, ettei kaupunkiin mahdu lisää mestareita. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.9.1803, HKA MA Ca:109, s. 1682–1686.

variryhmien. Suutarien tai räätälien monikymmenpäiset ammattikunnat kykenivät – ainakin teoriassa – tuottamaan tarpeeksi kotoperäisiä kisällejä kaupungin tarpeisiin, mutta harvinaisempien ammattien edustajia oli tuotettava muilta paikkakunnilta yksinkertaisesti siitä syystä, että heitä ei ollut saatavissa Helsingistä. Käsityöläisten alkuperän tilastointiin ei ole tässä tutkimuksessa kuitenkaan ryhdytty lähdeongelmien takia. Kisällien kiertelevän elämäntyylin vuoksi heidän taustastaan annetut tiedot on helppo tulkita väärin. Kun Gabriel Gardberg keväällä 1790 haki nahkurimestarin porvarisoikeutta, maistraatin pöytäkirjaan merkittiin hänen olevan ”kisälli Turusta”. Gardbergin työtodistuksiin syventymällä selviää kuitenkin, että hän oli saanut oppinsa helsinkiläisiltä nahkurimestareilta, ja oli ehtinyt olla ainoastaan puolisen vuotta Turussa.²⁵⁵ Kun läheskään kaikkien käsityöläisten työtodistukset eivät ole säilyneet maistraatin arkistossa, on tarkkojen arvioiden esittäminen käsityöläismestarien koti- ja ulkopaikkakuntalaisuudesta vaikeaa.

Viaporin rakennustyömaalla työskenteli runsaasti armeijan käsityöläisiä, ja osa heistä hakeutui porvareiksi Helsinkiin. Työkalujen takomiesta huolehtineet sepät olivat keskeisessä roolissa linnoitustyömaalla, jossa heitä työskenteli ensimmäisen rakennuskauden aikana parhaimmillaan viisikymmentä.²⁵⁶ Neljä armeijan seppää, Daniel Hamn, Petter Höök, Martin Parkow ja Jonas Åkerberg, anoi ja sai porvarisoikeuden Helsingissä. Höök, Parkow ja Åkerberg esittivät maistraatille työtodistukset oppipoika- ja kisällivuositään. Hamn puolestaan oli entinen Tukholman kaupungin porvari, joten hänen kohdallaan maistraatille riitti todistus entisen porvarisoikeuden irtisanomisesta.²⁵⁷ Yksittäisiä rekrytointeja tapahtui myöhemminkin: esimerkiksi Linnoituslaitoksen muurari Johan Norsten sai porvarisoikeuden ruukun- ja kaakeliuunintekijänä vuonna 1786²⁵⁸ ja Viaporin kruununleipomon leipurinkisälli Johan Gustaf Palm leipurimestarina vuonna 1794.²⁵⁹

Armeijan kautta Helsinki sai myös yhden nimekkäimmistä käsityöläisistään, rakennusmestari Samuel Bernerin. Saksalaissyntyinen Berner, jolle taidehistorioitsijat ovat antaneet kunnianimen ”Suomen ensimmäinen arkkitehti”, työskenteli ennen pikkuvihaa Turun kaupunginarkkitehtina, mutta siirtyi Viaporin rakennustöiden käynnistyttyä paremmin palkattuun tehtävään linnoituslaitoksen arkkitehdiksi. Hänen kautensa armeijan palveluksessa sai kuitenkin nopean ja kansainväliselle ammattimiehelle nolon lopun: vuonna 1751 Särkän linnoitussaarella jouduttiin purkamaan kelvottomaksi todettu holvipilari, ja sen rakennuttaja eli Berner erotettiin.²⁶⁰ Berner jäi Helsinkiin, missä hän sai porvarisoikeuden ja kaupunginarkkitehdin aseman. Hän pääsi myöhemmin takaisin linnoituslaitoksen armoihin ja sai urakoita Loviisan linnoitustyömaalta, mutta piti Helsinkiä tukikohtanaan. Vaurastuva kaupunki ja sen kauppiat alkoivat rakennuttaa kivitaloja, ja kaupungin oma arkkitehti

²⁵⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 13. ja 29.3.1790, HKA MA Ca:96, s. 169, 220–224.

²⁵⁶ Laine 1989, s. 36–42; Gustafsson, *Rörlig kunskap och flyttbara färdigheter*, s 11–12.

²⁵⁷ Petter Höökkin ja Jonas Åkerbergin porvariksiotosta kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 21.7., 9.8., 20.8. ja 24.8.1750, HKA MA Ca:53, s. 465, 472, 476, 481; Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.6.1753, HKA MA Ca:59, s. 20v. Daniel Hamnin porvariksiotosta kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 25.7.1751, HKA MA Ca:55, s. 105v; Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.12.1757, HKA MA Ca:63, s. 1352–1356. Martin Parkowin porvariksiotosta kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 27. ja 30.6.1753, HKA MA Ca:59, s. 25v–26.

²⁵⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.1. ja 7.4.1788, HKA MA Ca:94, s. 17–20, 244.

²⁵⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 22.11.1794, HKA MA Ca:100, s. 1378–1379.

²⁶⁰ Gardberg 2003, s. 585–586.

sai siten tilauksia kotioveltaan. Berner suunnitteli ja urakoi Viaporin ajan Helsingin ensimmäiset kivitalot: triviaalikoulun, tulli- ja pakkahuoneen ja Sederholmin kauppiastalon.²⁶¹

Matkat Turkuun tai Tukholmaan mestarinnäytettä tekemään olivat kisälleille suuri taloudellinen rasite. Helsingin maistraatti joutuikin 1750–60-luvuilla antamaan huomautuksia useille käsityöläisille, jotka olivat saaneet porvarisoikeuden, mutta lykänneet mestarinkirjan hankkimisen epämääräiseen tulevaisuuteen.²⁶² Tullannetta helpotti vuonna 1773 voimaan astunut Kustaa III:n ammattikuntareformi, joka antoi kisälleille oikeuden tehdä tarvittaessa mestarinnäyte kotikaupungissaan ja tarkastuttaa se maistraatilla. Ensimmäinen tapaus, jonka yhteydessä sääntöä sovellettiin Helsingissä, havainnollistaa hyvin sen tarpeellisuuden. Läkkipäpäkisälli Hans Burgman, joka oli saanut porvarisoikeuden jo vuonna 1762, mutta ei ollut hankkinut itselleen mestarinkirjaa, ilmoitti kesällä 1773, että Tukholman läkkipäpäämmattikunta oli antanut hänelle luvan tehdä mestarinnäytteensä Helsingissä.²⁶³ Burgmanin toistakymmentä vuotta kestänyt laitton porvarinaolo päättyi saman vuoden syyskuussa, kun Tukholman ammattikunta myönsi hänelle mestarinkirjan.²⁶⁴

Vuoden 1773 reformilla oli kuitenkin myös toinen, merkittävämpi seuraus. Siinä määrättiin, että hyväksytyt mestarinnäytteet tehnyttä kisälliä ei saanut estää pääsemästä porvariksi. Maistraatin ei enää tarvinnut perustella ammattikunnan mielipiteen sivuuttamista ”yleisesti tunnetulla” mestaripulalla, vaan sille riitti viittaus vuoden 1773 säädökseen, joka velvoitti sitä ottamaan porvareiksi kaikki ammattitaitoiset hakijat. Kun suutarioletermanni Isak Eklund vuonna 1784 vaati ammattikuntansa sulkemista toistaiseksi, koska suutarimestareita oli liikaa, maistraatti vastasi, että se ei vuoden 1773 määräyksen nojalla voinut tehdä tällaisia periaatepäätöksiä, vaan ratkoi tapaukset yksitellen.²⁶⁵

5.2 Kauppiaat

1740-luvun lopulla kaikkiin Ruotsin valtakunnan kaupunkiin yritettiin juurruttaa kaupan jakoa, joka kuului merkantilististen talousteoreetikkojen lempilapsiin. Jako merkitsi, että tietyt kauppiaat saivat yksinoikeuden tiettyjen kaupan alojen harjoittamiseen. Helsingin kauppiaskunta vastusti voimakkaasti 7. tammikuuta 1748 annettua asetusta valtakunnallisesta kaupan jaosta. Kauppiaiden mukaan Helsingissä ei esiintynyt ”luonnollista” kaupan jakoa, koska kysyntä oli niin niukkaa, että kaikkien oli harjoitettava kaikkea kauppaa. Erityisen tuhoisaa olisi viljakaupan kieltäminen muilta kuin erikseen nimetyiltä viljakauppiailta. Seurauksena olisi viljan hintojen nousu ja viljakaupan ulkopuolelle suljettujen kauppiaiden vajoaminen köyhyyteen, koska pelkkä rihkamakauppa ei Helsingissä elättänyt ketään. Sotilaista ei

²⁶¹ Sederholmin talon suunnittelijasta ei ole säilynyt varmaa tietoa, mutta tutkijat pitävät todennäköisimpänä ehdokkaana kaupungin omaa arkkitehtiä Berneriä. Kts. Merisalo 1995, s. 271–272.

²⁶² Esimerkeistä kts. luku 2.3.

²⁶³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.8.1773, HKA MA Ca:79, s. 1189–1196.

²⁶⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 6.11.1773, HKA MA Ca:79, s. 1578.

²⁶⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.8.1784, HKA MA Ca:90, s. 678–679.

kauppiaiden mukaan ollut heille tasapuolista hyötyä, sillä nämä kuluttivat ainoastaan ruokatavaroita ja alkoholia.²⁶⁶

Vastalauseista huolimatta maaherra jakoi Helsingin kauppiaskunnan kahtia viljakauppiaisiin ja rihkamakauppiaisiin. Viljakauppiat saivat ostaa talonpojilta viljaa, ruokatavaroita, suolaa ja tupakkaa, rihkamakauppiat käydä kauppa vaatteilla, metallitavaroilla, mausteilla ja muilla vastaavilla tuotteilla. Määräyksen mukaan vilja- ja rihkamakauppiaiden tuli myös järjestäytyä erillisiksi kauppaseuroiksi.²⁶⁷ Järjestelmä ei kuitenkaan tullut jäädäkseen. Vuosien 1751–1752 valtiopäiville tekevässä kertomuksessa maaherra valitti, ettei kaupan jakoa oltu onnistuttu toteuttamaan hänen lääninsä kaupungeissa. Mainitut valtiopäivät peruuttivatkin asetuksen suurimpia kaupunkeja lukuun ottamatta.²⁶⁸ Jakovuosien aikana Helsingin kauppiaskuntaan viitattiin maistraatin pöytäkirjoissa muotoilulla ”rihkama- ja viljakauppiat”, mutta se jäi pois käytöstä asetuksen lakkauttamisen jälkeen.²⁶⁹

Kauppan jaon epäonnistumisen jälkeen Helsingin kauppiaskunta jakautui koko tutkimuskauden ajan löyhästi kahteen ryhmään, suurkauppiaisiin ja rihkamakauppiaisiin. Suurkauppiat (*grosshandlare*) eli ulko- ja kotimaankauppiat (*handelsman ut- och inrikes*) muodostivat koko porvariston rikkaimman eliitin, joilla oli oikeus varustaa laivoja sekä käydä tukku- ja vähittäiskauppaa kotimaassa ja ulkomailla kaikilla haluamallaan tavaroilla. Kauppiaskunnan pienempi ryhmä olivat rihkamakauppiat (*kramhandlare*), joita voisi myyntiartikkeliensa perusteella kutsua myös sekatavarakauppiaksi. He saivat käydä vähittäiskauppaa niin kutsutulla rihkamatavaralla, joka käsitti vaatteet ja kankaat, rauta- ja metallitavarat ja tupakan, sekä myös pitkään säilyvät ruokatavarat kuten sokerin ja suolan, mausteet ja kuivatut hedelmät.²⁷⁰

Pikkuvihan ja Suomen sodan välisenä aikana kauppianoikeudet Helsingissä saivat yhteensä 82 miestä. Heistä 29:n elinkeino-oikeudeksi määriteltiin porvarisoikeuden myöntämisen yhteydessä ulko- ja kotimaankauppa ja 33:n rihkamakauppa. Kahden kauppiaan elinkeinoksi määriteltiin talonpoikaiskauppa, yhden kotimaan vähittäiskauppa ja yhden maustekauppa. Yksi kauppias sai oikeuden käydä ”kaikkeaa kauppa jota tässä kaupungissa on kauppiailta tapana”. Jäljelle jäävien viidentoista henkilön kohdalla elinkeino-oikeudeksi määriteltiin yksinkertaisesti ”kauppias”.²⁷¹ Todennäköisesti näissä tapauksissa oli kyse täysin oikeuksin varustetuista ulko- ja kotimaankauppiasta, koska tarvetta toimialan rajaamiseen ei nähty. Suurkauppiat hallitsivat siis määrällisesti kauppiaskuntaa, joskin rihkamakauppiaiden ja muiden rajatuilla oikeuksilla varustettujen kauppiaiden määrä oli merkittävä.

Uusien kauppiaiden ottamisessa noudatettiin koko tutkimuskauden ajan vuoden 1734 kauppa-asetuksen määräyksiä. Kauppiaksi haluava henkilö, jolla oli takanaan

²⁶⁶ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 12. ja 30.11.1748, HKA MA Ca:52, s. 464–468, 472–475, 518–526.

²⁶⁷ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 30.11.1748, HKA MA Ca:52, s. 518–526; Hornborg 1950, s. 324–325.

²⁶⁸ Hornborg 1950, s. 325–326.

²⁶⁹ Kts. esim. Helsingin maistraatin pöytäkirja 26.5.1750, HKA MA Ca:53, s. 370–372.

²⁷⁰ Kts. esim. kaupan jaon yhteydessä tehty selvitys Helsingin rihkamakauppiaiden koulutuksesta ja myyntiartikkeleista. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 12.11.1748, HKA MA Ca:52, s. 464–478. Vrt. Wuorinen 1966, s. 365.

²⁷¹ Kts. tarkemmin liite 2.

lain vaatima määrä työkokemusta, jätti maistraatille virallisen hakemuksen. Sen käsittelyssä maistraatti teki tiivistä yhteistyötä kauppiaiden korporaatioelimen Kauppaseuran kanssa.

Vaikka Ruotsin laki määräsi kauppiaita järjestäytymään seuroiksi, ne eivät monista muista Euroopan maista poiketen saaneet samanlaista suljetun killan luonnetta kuin käsityöläisammattikunnat.²⁷² Helsingin Kauppaseuralla (*Handels societeten*) ei ollut kirjoitettuja sääntöjä, pysyvää organisaatiota tai oltermannin tapaista virallista johtohahmoa, ei myöskään samanlaista kontrollia jäseniinsä kuin käsityöammattikunnilla. Se oli lähinnä vapaamuotoinen yhteistyöelin, joka kokoontui tarvittaessa jonkun kaupungin kauppiaan kotona. Seuran kokoontumisten aiheena oli useimmiten kauppiaksi hakevan henkilön anomuksen käsittely. Maistraatin määräyksestä Kauppaseura valitsi jäsentensä keskuudesta kaksi kauppiasta pitämään hakijalle kauppiaskokeen, jossa selvitettiin, hallitsiko hän kauppiaalta edellytettävät tiedot ja taidot. Koetilanteessa oli virallisena valvojana läsnä maistraatin edustaja, yleensä raatimies tai kaupungin virkailija.

Väestönmenetyksiin johtaneiden sotien tai muiden väestökatastrofien jälkeen oli tavallista, että kaupunkien johto höllensi porvarisoikeuden ehtoja saadakseen kaupunkiin uusia asukkaita.²⁷³ Pikkuvihan jälkeen, jolloin Helsingissä oli pulaa kaikkien alojen porvareista, kauppiaiden pätevyysvaatimuksia katsottiin läpi sormien. Vielä vuonna 1752 Kauppaseura tuki kaupunginrahastonhoitaja Johan Lindbergin anomusta päästä kauppiaksi, vaikka tältä puuttui muodollinen koulutus. Seura totesi, että Lindberg, joka oli työskennellyt aiemmin laivanveistäjänä, kaupunkinviskaalina ja tullikirjurina, oli ”palvellut porvaristoa uskollisesti ja tehnyt sille paljon hyvää” ja myönsi hänelle oikeuden käydä kauppaa talonpoikien kanssa.²⁷⁴ Tilanteen vakiintuessa Kauppaseura veti ohjokset taas kireämmälle. Vuosisadan lopulla kauppiaksi pääseminen Johan Lindbergin ansioilla ei olisi ollut enää mahdollista.²⁷⁵

Kaikista porvariston korporaatioista Kauppaseura oli edunvalvonnassaan tehokain. Viaporin perustamisen aikaan Helsingissä oli 25 kauppiasta. Vaikka kaupungin asukasluku 1700-luvun loppupuolella moninkertaistui, kauppiaiden määrä pysyi yllättävän tasaisena. Viaporin ensimmäisellä rakennuskaudella kauppiaiden määrä vakiintui noin kolmeenkymmeneen henkeen, jossa se pysyi 1800-luvun alkuun asti. Suomen sodan syttyessä Helsingissä oli 27 kauppiasta, vain kaksi enemmän kuin kuusikymmentä vuotta aiemmin.²⁷⁶ Kauppiaiden määrän tasaisuus kertoo siitä, että samalla tavoin kuin muissakin kaupungeissa, Helsingissä kauppiaskunta pyrki ja

²⁷² Esimerkiksi Englannissa kauppiaat ja käsityöläiset olivat yhteneväisen kilttaorganisaation alaisia, kts. esim. Palliser 1972, s. 89–95.

²⁷³ Kts. esim. Miller 2008, s. 37. Itä-Euroopan kaupunkeja tutkinut Miller esittelee ääriesimerkkinä tästä ilmiöstä unkarilaiset kaupungit suuren Turkin sodan (1683–1699) jälkeen. Esimerkiksi Eperjesin kaupungissa luvattiin 1700-luvun alussa jokaiselle uudelle asukkaalle automaattinen porvarisoikeus, ilmainen tontti ja kuuden vuoden verovapaus.

²⁷⁴ ”...wid trogen tienst och nytta giordt sig till Borgerskapets uttäncka wärdig...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 2., 9. ja 14.3.1752, HKA MA Ca:57, s. 18v, 22–23.

²⁷⁵ Samanlainen ilmiö nähtiin esim. hattujen sodan jälkeisessä Lappeenrannassa, jonka porvaristosta suuri osa oli lähtenyt kaupungin siirryttyä Venäjän valtaan. 1740–50-luvuilla kauppiaksi hyväksyttiin löyhin perustein, mutta 1760-luvulla kauppiaskunta sulkeutui voimakkaasti ja alkoi hyväksyä jäsenikseen vain vanhojen kauppiaiden poikia. Ranta 1978b, s. 170.

²⁷⁶ Kts. liite 2.

myös onnistui muodostumaan suljetuksi korporaatioksi, joka kontrolloi jäsentensä määrää.

Osa kauppiaskunnan sulkeutumisstrategiaa oli vaatimus kauppiaanoikeuksien varaamisesta vain ”oman kaupungin lapsille”, siis joko helsinkiläisten kauppiaiden omille pojille tai heidän pitkäaikaisille, luotetuille kauppapalvelijoilleen. Heitä suositettiin avoimesti esimerkiksi porvarisoikeumaksujen hinnoittelussa. Suurkauppiaksi otetut ulkopaikkakuntalaiset maksoivat porvarisoikeudestaan neljäkymmentä hopeataaleria, mutta Helsingin omien porvarien pojat, helsinkiläisen porvarinlesken tai -tyttären kanssa avioituneet tai helsinkiläisessä kauppahuoneessa työkokemuksensa hankkineet maksoivat vain kaksikymmentäviisi. Rihkamakauppiaksi otetuille vastaavat summat olivat kolmekymmentä ja kaksikymmentäkuusi hopeataaleria.²⁷⁷

Viimeistään 1760-luvulta alkaen Kauppaseura vaati avoimesti että kauppiaksi otettaisiin vain tarpeeksi varakkaita oman kaupungin kasvatteja. Ulos pyrittiin näin sulkemaan sekä ulkopaikkakuntalaiset että liian vähävaraisina pidetyt ”oman kaupungin lapset”. Yritykset eivät kuitenkaan aina olleet menestyksekkäitä. Vuonna 1768 Kauppaseura hyväksyi Claes Lampan porvarisanomuksen, mutta asetti ehdoksi että tämä ryhtyisi jonkin valtamerikauppalaivan osakkaaksi vähintään 1/32 osuudella. Lampa protestoi, koska mitkään lait ja asetukset eivät tunteneet moista ehtoa, eikä sitä ollut koskaan aiemmin vaadittu kauppiaksi haluavilta. Kun maistraatti oli samaa mieltä Kauppaseuran kanssa, Lampa valitti kauppakollegioon ja sai ehdon kumottua.²⁷⁸

Helsingin kauppiaskunnan taustasta ei ole lähdeaineiston epätarkkuuksien tähden mielekästä esittää tarkkoja lukumääriä tai prosenttiosuuksia. Karkea arvio on kuitenkin mahdollinen. Niistä kauppiaista, joille myönnettiin porvarisoikeus vuosina 1748–1808, syntyperäisiä helsinkiläisiä tai helsinkiläisten kauppiaiden pitkäaikaisia työntekijöitä oli ainakin kaksi kolmasosaa, luultavasti enemmän.²⁷⁹ Kauppiaskuntaa ei ollut mahdollista sulkea täysin ulkopuolisilta, koska se oli liian pieni täydentääkseen täysin itse itseään. Helsinkiin pyrkivät ulkopuoliset saivat kuitenkin varautua kovaan kohteluun. Kun työkokemuksensa Tukholmassa ja Cadizissa hankkinut kirjanpitäjä Johan Abraham Clason alkuvuodesta 1773 sai kauppiaanoikeudet, Carl ja Claes Lampa protestoivat ankarasti, koska harvoja kauppiaanpaikkoja jaettiin ulkopuolisille ”oman kaupungin poikien” nenän edestä. Maistraatti jätti kuitenkin veljesten protestin huomiotta, ja Clason vannoi porvarisvalansa. Clasonin valttikortti oli Helsingin johtaviin kauppiaisiin kuulunut Per Hansson Sunn, joka oli otamassa hänet yhtökumppanikseen.²⁸⁰

Stralsundilaisen kauppapalvelijan Adolf Philip Zansenin kanssa porvaristo kävi pitkän oikeustaistelun. Maistraatti hylkäsi vuonna 1791 Zansenin anomuksen päästä kauppiaksi vedoten Kauppaseuran lausuntoon, jonka mukaan kauppiaskoe oli paljastanut puutteita hänen ammattitaidossaan.²⁸¹ Zansen valitti kauppakollegioon

²⁷⁷ Kts. esim. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 3.9.1748, HKA MA Ca:52, s. 375–377.

²⁷⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.11.1768, HKA MA Ca:74, s. 1367–1372.

²⁷⁹ Arvio on tehty Helsingin maistraatin pöytäkirjoihin sisältyvien kauppiasoikeusanomuksien käsittelyn pohjalta.

²⁸⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.1.1773, HKA MA Ca:79, s. 13–22.

²⁸¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.6.1791, HKA MA Ca:97, s. 543–546; Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.3.1792, HKA MA Ca:98, s. 143–144; Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.8.1793, HKA MA Ca:99, s. 59–62.

joka kumosi maistraatin päätöksen. Kollegio katsoi, että Zansenista olisi Helsingille suurta hyötyä viljakauppiaana, koska tällä oli valmiit kontaktit tärkeään viljantuontialueeseen Pommeriin. Lisäksi se totesi, että kauppiaskokeiden pitäminen Helsingissä oli oikeastaan tarpeetonta, koska kaupungissa ei ollut voimassa kaupan jakoa eikä kauppiailta voitu siksi edellyttää minkään yksittäisen alan ammattiosaamista.²⁸²

Toteamus kauppiaskokeen tarpeettomuudesta sai Helsingin Kauppaseuran takajaloilleen, vaikka se oli vain irrallinen sivuhuomautus kauppakollegion lausunnossa. Seura laati vastineen jossa annettiin yhtä paljon tilaa kauppiaskokeen tarpeellisuuden puolustamiselle kuin Zansenin porvarisanomukselle:

Kauppaseura on vakaasti siinä käsityksessä, että vaikka kaupungissa ei ole voimassa kaupan jakoa, tulee kaikilla kauppiaille olla laaja tietämys. Helsingillä on tapulikaupungin oikeudet harjoittaa sekä kotimaan- että ulkomaankauppaa, ja siksi on tšekäläisillä kauppiaille oltava tietämys ja taito harjoittaa sekä kotimaan- että ulkomaankauppaa, jos hän haluaa olla hyödyksi kaupungille ja yhteisölle.²⁸³

Tapaus Zansen osoittaa, miten tärkeänä kauppiaskunta piti oikeuttaan kauppiaskokeen järjestämiseen. Kyseessä oli kauppiaskorporaation tärkein keino kontrolloida uusien jäsenten määrää, ja sitä vartioitiin ajoittain turhankin äreästi. Kun merikapteeni Mathias Mattheiszen vuonna 1770 teki maistraatille valituksen, koska Kauppaseura oli hylännyt hänen hakemuksensa, kokeen pitäneet kauppiaat Johan Holmberg ja Claes Lampa kieltäytyivät luovuttamasta koetilaisuuden pöytäkirjaa. Heidän mukaansa laki ei velvoittanut heitä selvittämään kokeen sisältöä kenellekään, eivätkä he taipuneet vaikka maistraatti uhkasi heitä huomattavilla sakoilla. Taktiikka iski kuitenkin kauppiaskunnan omaan nilkkaan: maistraatti päätyi poikkeuksellisesti uhmaamaan Kauppaseuran tahtoa ja myönsi Mattheiszenille kauppianoikeuden tämän haluamalla ehdoilla, koska maistraatin edustajina koetilaisuudessa olleet raatimies Grevillius ja notaari Lindberg arvioivat tämän suoriutuneen kokeesta hyvin.²⁸⁴

Maistraatin arkistossa on kuitenkin säilynyt perusteellinen selvitys ainakin yhdestä kauppiaskokeesta. Vuonna 1755 kauppiaat Nils Burtz ja Johan Niklas Myhr pitivät kokeen kauppapalvelija Christian Lindbergille, joka oli ristiriitainen hahmo. Maistraatti oli jo kerran aikaisemmin hylännyt hänen hakemuksensa, koska hän oli lainvastaisesti anonut porvarisoikeutta yhtä aikaa Helsingissä, Porvoossa ja Hä-

²⁸² Kauppakollegion ratkaisu kauppapalvelija Adolf Philip Zansenin valitukseen 25.10.1791. RA Kommerskollegium, Stådernas skrivelser och besvär/Helsingfors b.

²⁸³ ”Handels societeten gör sig deremot det begrepp, at hwarest ej någon separerad handel är, där bör altid en Handlandes kundskaper vara widskräcktare. Helsingfors äger Stapel Stads Rättigheter at drifwa in och utländsk Handell, och således bör en Handlande som här etablerar sig äga sådane kundskaper, at han kan och förstår drifwa så wäl den inländska som utländska Handellen, om han skall kunna wara för Staden och det allmänna gagnelig.” Helsingin Kauppaseuran vastine kauppakollegiolle 10.3.1792, RA Kommerskollegium, Stådernas skrivelser och besvär/Helsingfors b.

²⁸⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.5., 1.6., 25.8., 29.8. ja 28.9.1770, HKA MA Ca:76, s. 639–642, 719–728, 1010, 1041–1051 ja 1181–1192.

meenlinnassa.²⁸⁵ Lisäksi Lindberg oli viettänyt vaeltelevaa elämää eri puolilla valtakuntaa ja vaihdellut työnantajia tiuhaan, ja osa Helsingin mahtikauppiaista epäili avoimesti hänen työtodistuksiaan väärennöksiksi. Tämä lienee syynä siihen, että kauppiaskokeen pöytäkirja on liitetty hakemusasiakirjojen joukkoon maistraatin arkistossa. Pöytäkirjan ydinkohdat kuuluvat seuraavasti:

Allekirjoittaneen notaarin läsnäollessa herra Burtz kuulusteli Lindbergiä seuraavista asioista:

- 1) *Kaupankäyntiin yleisesti kuuluvat kysymykset, eli miten kaupankäynti on valtakunnassamme järjestetty, mitä hyötyä siitä on harjoittajalleen, kuinka sitä harjoitetaan ja mitä sen harjoittajan on erityisesti otettava huomioon.*
- 2) *Mitä erityisiä tietoja ja taitoja kaupankäynnissä tarvitaan, millaisia rahayksiköitä on käytössä valtakunnassa ja ulkomailla, mitä tavaroita valtakunnasta viedään ja mitä sinne tuodaan, sekä kuinka hyödyllistä kauppiaan on tuntea historiaa ja maantiedettä sekä kyetä harjoittamaan puhdasta ja selkeää kirjeenvaihtoa.*

Tämän lisäksi herra Myhr esitti Lindbergille lukuisia erikoiskysymyksiä jotka käsittelevät valtakunnan manufaktuurilaitoksia, sallittuja markkinoita, meri-, tapuli- ja maakaupunkien välisiä eroja, tuotteiden tilaamiseen kuuluvia seikkoja, sekä sitä, miten rihkama- ja vähittäiskauppaa on hoidettava oikein ja oikeanluontoisesti. Viimeksi mainittuihin kysymyksiin Lindberg antoi tyydyttävät vastaukset, ja rihkama- ja vähittäiskaupasta hän osoitti omaavansa hyvät tiedot, mutta ensiksi mainituista eli yleisistä kysymyksistä ei hänellä ollut tarpeellista tietämystä.²⁸⁶

²⁸⁵ Lindbergin ensimmäisen anomuksen hylkäämisestä kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.5.1747, HKA MA Ca:50, s. 107–109.

²⁸⁶ "...påbegyntes nu uti H:r Rådman Burtz och underskrefwen Notaries öfwerwaro sielfwa förhöret igenom frågor och svar: 1) Angående Handel i gemen, hwad dermed förstås, huru handelen i Riket är fördelt, hwad nytta then med sig föres, huru then underhålles samt hwad wid then samma af en handlande i synnerhet bör iachttagas. 2) Hwad med åtskillige i handelen brukelige ordasätt förstås, hwad Mynt Sorter In- och utom Riks äro brukelige, Hwad wahrer i Riket In- och utskieppas, samt huru nyttig för en handlande är, äga tilräckelig insicht i Historien och Geographien samt thesutom wita för en ren och tydelig Correspondence. Utom alt detta, förestältes nu i synnerhet af H:r Myhr til Lindberg några och siuttio särskilte frågor ang:de så wäl Manufactur Werken i Riket, tillätne Marknader, skildnader emellan Siö- Stapell och Upstäder, hwadan enkannerl:en alle Spetcerier införskrifwas, samt hwad för öfrigh hörer til Kram och Minut handel thes rätta bruk, art och beskaffenhet. Uppå detta sednare aflämnade nu Lindberg i synnerhet nöijachtige swar samt i Kram och Minut handel således försvarl. Insicht ådagalade; Men i det öfriga eller förutgående befans hoos honom ej tilräckelig underrättelse. Den 7. Maji Continuerades (...) Och börjades nu af H:r Myhr med frågor, om utrikes handel, Grosshandel, Handels Bokhålleri, Wäxlar samt hwad annat mer, med alt detta bråkas och för en handlande oumngängeligt; Men Lindberg befans nu icke heller i alt detta äga någon pålitlig insicht och underrättelse; utan förmente sig kunna then samma framdeles närmare och bättre förskaffa tå han som ständigt tänker förblifwa i Bolaghandel med dess broder..." Helsingin maistraatin pöytäkirja 26.8.1754, HKA MA Ca:60, s. 839–845.

Kokeen jälkeen Kauppaseura antoi lausuntonsa, jossa se puolsi tai vastusti hakijan hyväksymistä. Jos kokeen tulos oli epätydyttävä, Kauppaseura saattoi suositella, että hakijalle myönnettäisiin suppeampi kauppiaanoikeus kuin se mitä hän tavoitteli. Jos hakija esimerkiksi halusi ulko- ja kotimaankauppiaksi, mutta hänen tietonsa ulkomaankaupasta havaittiin puutteelliseksi, saattoi Kauppaseura esittää hänelle pelkkää kotimaankauppiaan oikeutta. Kauppiaksi täysin epäpätevä henkilö voitiin päästää pienporvariksi.²⁸⁷ Christian Lindbergin tapauksessa Kauppaseuran enemmistö vakuuttui hänen työtodistustensa aitoudesta, ja koska hän oli osoittanut erinomaista tietämystä rihkamakaupasta, hän sai rihkamakauppiaan porvarisoikeuden. Todistuksia väärennöksiksi syyttäneet kauppiaat saivat maistraatilta kymmenen hopeataalerin sakot panettelusta.²⁸⁸

5.4 Merikapteenit

Merikapteenit ovat kaikista porvariston ryhmistä ongelmallisimmin tutkia, ja heitä koskevissa matriikkelitiedoissa on luultavasti kaikista porvariryhmistä eniten virheitä. Yksi syistä on ammattinimikkeiden sekavuus, sillä sekä merikapteeneista että pienporvaristoon kuuluneista rannikkolaivureista käytettiin nimitystä *skeppare*. Koska kyse oli kahdesta taloudelliselta ja sosiaaliselta asemaltaan hyvin erilaisesta porvariryhmästä, eroa korostettiin tarvittaessa käyttämällä merikapteeneista nimityksiä *sjökapten*, *kofferdikaptent* tai *kofferdiskeppare*.²⁸⁹ Nimikkeitä käytettiin silti epä johdonmukaisesti virallisissakin asiakirjoissa, joten ammattinimikettä *skeppare* käyttävästä henkilöstä on aina erikseen tarkistettava, oliko hän merikapteeni vai rannikkolaivuri-pienporvari.

Toinen ongelma on se, että vain osalla merikapteeneista oli porvarisoikeudet. Vuoden 1748 merimiesasetus määräsi vain ulkomaanpurjehdusta harjoittavia merikapteeneita hankkimaan porvarisoikeudet. Vaikka Helsingin ulkomaanmerenkulku kasvoi 1700-luvun loppupuoliskolla nopeasti, sen tärkeimpänä kauppakumppanina pysyi pääkaupunki Tukholma, eivätkä Tukholman-reitillä purjehtineet kapteenit tarvinneet porvarisoikeutta. Merikapteenin nimikkeellä kulkeneiden henkilöiden kohdalla on siksi tapauskohtaisesti selvítettävä, olivatko he porvareita vai eivät.

Kolmanneksi merikapteenien elämäntapa oli hyvin liikkuvaa. Helsingissä porvarisoikeutta nauttinut kapteeni saattoi olla poissa kaupungista vuosien tai jopa vuo-

²⁸⁷ Ulko- ja kotimaankauppiaksi 1744 hakeneelle Erik Sundbeckille myönnettiin kauppiaiden suosituksesta vain maustekauppiaan oikeus, sillä hänen tietämyksensä ulkomaankaupasta oli havaittu puutteelliseksi. Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 3.3.1744, HKA MA Ca:44, 134–136. Kauppiaanoikeuksia 1748 hakenut ruukinkirjuri Abraham Nywall katsottiin kauppapalvelukokemuksen puutteen vuoksi epäpäteväksi, mutta hänelle annettiin laivurin porvarisoikeus. Kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 11.4., 9.5. ja 8.6.1748, HKA MA Ca:52, s. 121, 163–165, 199–200. Entistä tullikirjuria Jakob Johan Ekebarekia ei otettu viljakauppiaksi koulutuksen puutteen tähden, mutta hänelle myönnettiin pienporvarin oikeudet. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 10.2. ja 26.5.1750, HKA MA Ca:53, s. 257, 370–371. Kenraalikuvernöörin entinen palvelija Daniel Dahlberg ei saanut ruokatavarauppiaan oikeutta koulutuksen puuttumisen vuoksi, mutta hänelle myönnettiin pienporvarin oikeudet. Kts. Helsingin Kauppaseuran kokouspöytäkirja, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 20.5.1752, HKA MA Cb:31.

²⁸⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 1.3., 19.4. ja 21.4.1755, HKA MA Ca:61, s. 131–132, 299–302.

²⁸⁹ Sana *kofferd* on väännös hollannin kielen kauppatavaraa tarkoittavasta sanasta *koopvaar*. Toinen esimerkki sen käytöstä 1700-luvun lopun Helsinki-Viaporissa on Armeijan laivastoon kuulunut Kauppalaivamerimieskomppania (*Kofferdisjömanskompani*).

sikymmenten ajan, koska hän purjehti ulkomailla tai oleskeli pysyvästi muissa kaupungeissa. Vastaavasti Helsingissä asui merikapteeneita joilla oli porvarisoikeudet muissa Ruotsin valtakunnan kaupungeissa. Tätä sekavuutta voi havainnollistaa merikapteeni Olof Sundmanin tapauksella. Sundman oli Turun kaupungin porvari, mutta asui enemmän tai vähemmän pysyvästi Helsingissä. Suostuntaveroluettelossa on hänen kohdallaan huomautus ”porvari Turussa” selityksenä veroäyrin puuttumiselle.²⁹⁰ Joinakin vuosina Sundman on jopa merkitty veroluetteloihin Kokemäellä, missä hän omisti Vitikkalan ratsutilan, huomautuksella ”porvari Helsingissä”.²⁹¹ Sundman kuoli merimatkalla Cadizissa vuonna 1774, ja seuraavana vuonna hänet perunkirjoitettiin Helsingissä.

Merikapteenit olivat ammatiltaan ja elinkeino-oikeuksiltaan poikkeuksellinen ryhmä porvariston joukossa. He eivät olleet itsenäisiä ammatinharjoittajia vaan laivanvarustaja-kauppiaiden palkattuja työntekijöitä, jotka ohjasivat näiden omistamia kauppalaivoja. Kapteenin työnkuvaan kuului kuitenkin paljon muutakin kuin vain laivan ohjaamista, ja käytännössä monet merikapteenit olivat kauppiaille enemmän yhtiökumppaneita kuin palkollisia. Merikapteeni toimi määräsatamassa laivanvarustajan edustajana, ja huolehti satamaviranomaisten, konsulien ja kauppahuoneiden kanssa asioimisesta, lastin myymisestä ja paluulastin ostamisesta. Mitä kokeenempi ja luotetumpi kapteeni oli, sitä vapaammat kädet laivanvarustaja saattoi hänelle antaa; kapteenille annetuissa kirjallisissa ohjeissa saattoi parhaimmillaan lukea vain, että tämän tehtävänä oli myydä lasti ulkomailla ”parhaaksi katsomallaan tavalla”.²⁹² Rahapalkan lisäksi kapteeni sai kaplaanin eli prosenttiosuuden rahtimaksusta. Monet heistä olivat myös osakkaina laivoissa joita he komensivat, ja saivat siten osansa voitto-osuuksista.²⁹³ Suomen suurimmassa merenkulkukaupungissa Turussa ulkomaanmerikapteenit laskettiin 1700-luvun lopussa jopa osaksi paikallista kauppaseuraa.²⁹⁴

Vaikka palkkikaupan suuret vuosikymmenet 1720–30-luvut olivat tilastojen valossa Helsingin ulkomaanviennin kulta-aikaa, palkit laivattiin ulkomaisilla aluksilla joita komensivat ulkomaiset kapteenit. Helsingin oman laivanvarustuksen kultakausi alkoi vuonna 1747 vesille lasketusta fregatti *General Gouverneuren von Rosenista*, ja 1800-luvun alussa kaupungilla oli Ruotsin valtakunnan neljänneksi suurin kauppalaivasto. Samaan aikaan Helsinkiin syntyi oma merikapteenikunta. Ismo Malisen mukaan helsinkiläiset laivanvarustajat joutuivat värväämään kapteeneita muualta Ruotsin valtakunnasta vuoden 1748 merimiesasetuksen tultua voimaan. Osa heistä hankki porvarisoikeudet Helsingissä, ja ajan myötä kaupunkiin syntyi oma porvarikapteenien luokka.²⁹⁵

²⁹⁰ Kts. liite 2.

²⁹¹ Kokemäen seurakunnan rippikirja 1760–1771, KA, Kokemäen seurakunnan arkisto, I Aa:4, s. 15. Suostuntaveroluettelossa Sundmanin nimen perässä on huomautus ”*har burskap i Helsingfors*”; kts. esim. Turun ja Porin läänin tositekijä 1765, KA LT:7634, fol. 1290b.

²⁹² Helsingin laivanvarustusta tutkinut Ismo Malinen siteeraa maistraatin arkistossa säilynyttä kirjallista ohjeistusta, jonka kauppias Johan Borgelin antoi kapteeni Henrik Tanbergille vuonna 1752. Borgelin valtuutti Tanbergin myymään kaljuuttijahti *Sjöhetenin* puutavaralastin ”kuten parhaaksi katsoi”. Malinen 1997, s. 73–74.

²⁹³ Malinen 1997, s. 73–76.

²⁹⁴ Wuorinen 1959, s. 162–163.

²⁹⁵ Malinen 1997, s. 71.

Porvareiksi otettavilta merikapteeneilta edellytettiin työkokemusta kauppalaivoilta sekä navigointikokeen hyväksytyä suorittamista. Kokeen pitivät Helsingin Merimieshuoneen nimeämät edustajat.²⁹⁶ Suurin osa tulokkaista oli jo porvarisoikeuden saadessaan merikapteeneita, mutta osa oli perämiehiä jotka hankkivat porvarisoikeuden päästessään jonkin merkittävän kauppalaivan kapteeniksi. Maistraatin pöytäkirjassa näiden porvarisanomusten käsittely alkoi yleensä aina samanlaisella kaavalla: ”Merikapteeni NN, joka on juuri otettu kauppalaiva X:n kapteeniksi, anoo porvarisoikeutta...”.

Kun Viaporissa ryhdyttiin 1760-luvulla rakentamaan Armeijan laivaston Suomen eskaaderia, Helsinki-Viaporista tuli tärkeä laivastokaupunki. Niistä noin sadasta merikapteenista, joilla oli tutkimuskaudella porvarisoikeus Helsingissä, ainakin 24 eli noin neljännes työskenteli myös Armeijan laivaston palveluksessa.²⁹⁷ Osa laivaston merikapteeneista hakeutui kauppalaivankapteeniksi parempien ansioiden toivossa, osa kauppalaivankapteeneista taas irtisanoi porvarisoikeutensa saadaakseen virka-aseman laivastossa.²⁹⁸ Osa hoiti molempia tehtäviä rinnakkain tai vuorotellen ja kantoi asiakirjoissa sellaisia ammattinimikkeitä kuin ”Armeijan laivaston vänrikki ja porvari”.²⁹⁹

Porvaristo suhtautui myönteisesti merikapteenien sukkulointiin siviili- ja sotilasyhteiskunnan välillä. Tausta laivaston palveluksessa oli tae merikapteenin pätevydestä, eikä Armeijan laivastosta tulleilta kapteeneilta vaadittu porvarisoikeuden yhteydessä navigointikoetta vaan armeijan edustajan kirjallinen lausunto ammatitaidosta riitti.³⁰⁰ Ainakin osa laivaston upseereista suhtautui myös tähän ilmiöön suopeasti, mistä on todisteena Armeijan laivaston komppanianpäällikön, majuri Hans Henrik Anckarheimin toiminta. Kesällä 1784 Anckarheim oli takaajana laivaston yliperämiehen Otto Magnus von Torckenin vannoessa porvarisvalansa³⁰¹, ja samana vuonna hän myönsi laivaston merikapteeni Arvid Winbergille vuoden virkavapauden kauppalaivankapteenina toimimista varten.³⁰²

Kauppalaivaston kehitykseen nähden porvarimerikapteenien lukumäärä Helsingissä pysyi hämmästyttävän tasaisena. Se nousi 1740-luvun lopulta 1760-luvun al-

²⁹⁶ Esimerkiksi kauppalaivanperämies Johan Ekqvistille piti vuonna 1801 navigaatiotutkimuksen kolmimiehinen tutkintolautakunta: Armeijan laivaston luutnantti Johan Salomon Sundman, merikapteeni Carl Gustaf Castegren ja Merimieshuoneen edustaja, kauppias Petter Heidenstrauch. Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.5.1801, HKA MA Ca:107, s. 553–554.

²⁹⁷ Kts. liite 2.

²⁹⁸ Porvarien maksamat paremmat tienestit houkuttelivat myös muita Armeijan laivaston työntekijöitä kuin vain merikapteeneita. Wilhelm Odelberg kuvailee saaristofregatti *Sprengtportenin* kunnostustöitä Viaporin telakalla 1700–1800-lukujen taitteessa todelliseksi farssiksi: telakan työmiehet sutivat aluksen näön vuoksi mustaksi piellä ja tervalla samaan aikaan, kun laivanrakennusmestari oli kaupungissa paremmin palkatun työn parissa, rakentamassa kauppalaivaa Lars Johan Sederholmille. Odelberg 1954, s. 305.

²⁹⁹ Lyhyen aikaa porvarina olleesta Stephen Bennetistä käytettiin veroluettelossa ammattinimikettä ”*fänrik vid Armens Flotta och borgare*”. Vilhelm Böning oli vastaavasti ”*skeppare och fendrich*”, veljekset Carl Abraham ja Johan Henrik Kreuger ”*löjtnant och skepps capiten*”, Olof Petter Laxström ”*skeppare och fendrich*” jne.

³⁰⁰ Kts. esim. kauppalaivanperämies Carl Anton Ström, joka esitteli Armeijan laivaston merikapteenien Niklas Backmanin ja Johan Kuhlbergin antaman todistuksen navigointitaidostaan; Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.8.1803, HKA MA Ca:109, s. 1481–1484.

³⁰¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.6.1784, HKA MA Ca:90, s. 571.

³⁰² Merikapteeni Arvid Winbergin virkavapaustodistus, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet (päiväämätön) 1784, HKA MA Cb:93. Ilmeisesti Winberg palasi vuoden jälkeen laivaston palvelukseen, sillä lähteissä ei ole viitteitä siitä, että hän olisi anonut tai saanut porvarisoikeutta.

kupuolelle, jolloin se oli hieman alle kaksikymmentä henkeä, mutta pysyi sen jälkehen samoissa lukemissa aina 1800-luvun alkuun asti vaikka kauppalaivasto jatkoi kasvuaan. Ilmeisesti merikapteenit joko kykenivät itse rajoittamaan määräänsä, tai heidän työnantajansa rajoittivat sitä heidän puolestaan. Koska kotimaanpurjehdusta harjoittavat kapteenit eivät tarvinneet porvarisoikeutta, ja osaa helsinkiläisistä ulkomaankauppalaivoista ohjasivat muiden kaupunkien porvarikapteenit, ei merikaupan kasvu merkinnyt porvarikapteenien määrän kasvua. Oli todennäköisesti kauppiaiden etujen mukaista, että kaupungissa oli pieni ja kiinteä luotettujen porvarikapteenien ryhmä, joka ohjasi heidän tärkeimpiä kauppalaivojaan ja toimi heidän kaupallisina asiamiehinään merimatkoilla.

Koska johtavat merikapteenit olivat toimenkuvaltaan käytännössä kauppiaiden yhtiökumppaneita, siirtyminen kauppiaksi ei ollut heille suuri harppaus. Ainakin neljä porvari-merikapteenia siirtyi myöhemmällä urallaan kauppiaksi joko täysien kauppiaanoikeuksien tai kontingenttiporvariuden turvin. Esimerkkinä tästä voi käyttää merikapteeni Petter Heidenstrauchia, joka sai vuonna 1771 kauppiaanoikeuden harjoittaakseen koti- ja ulkomaankauppaa.³⁰³ Kolme vuotta myöhemmin hän anoi lupaa jatkaa merikapteenina toimimista. Maistraatti pyysi sekä Kauppaseuralta että Merikapteeniseuralta lausunnot siitä, voisiko Heidenstrauch yhä ohjata laivaa siirryttyään ”merikapteeniluokasta kauppiasluokkaan”. Molemmat seurat antoivat suostumuksensa anomukselle, todeten että Heidenstrauch oli sekä taitava kauppias että taitava kapteeni ja siten hyödyksi kaupungille molemmissa ammateissa.³⁰⁴

Tapaus Heidenstrauch on merkillepantava myös siksi, että se oli yksi harvoista kerroista, jolloin Helsingin merikapteenit esiintyivät järjestäytyneenä korporaationa Merikapteeniseuran (*Skeppare Societet*) nimellä. Lausunnon olivat allekirjoittaneet merikapteenit Appelbom, Castegren, Gagneur, Gylling, Rönqvist, Sundman ja Torrius.³⁰⁵ Tässä joukossa oli, mielenkiintoista kyllä, muutamia henkilöitä, jotka eivät kuuluneet Helsingin porvaristoon. Mukana olivat sekä edellä mainittu Olof Sundman, jolla veroluetteloiden mukaan oli Turun kaupungin porvarisoikeus, että Johan Torrius -niminen kapteeni, jonka muusta toiminnasta Helsingissä en ole löytänyt lainkaan mainintoja.³⁰⁶ Liikkuvan elämäntyylinsä leimaamien merikapteenien ammatillinen solidaarisuus ei ilmeisesti noudattanut kaupunkien rajoja.

³⁰³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2. ja 29.11.1771, HKA MA Ca:65, s. 1017–1018, 1121–1122.

³⁰⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.4. ja 20.7.1774, HKA MA Ca:80, s. 438–439, 755–758. Merikapteeniseuran lausunto Petter Heidenstrauchin anomuksesta 30.5.1774 ja Kauppaseuran lausunto samasta anomuksesta 6.7.1774, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet, HKA MA Cb:73. Muita esimerkkejä kauppiaksi siirtyneistä merikapteeneista ovat Anders Grönberg ja veljekset Carl ja Mats Mattheizen, kts. liite 2.

³⁰⁵ Merikapteeniseuran lausunto kauppias Petter Heidenstrauchin anomuksesta. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 30.5.1774, HKA MA Cb:73.

³⁰⁶ Viidestä muusta allekirjoittajasta Johan Castegren, Abraham Gylling ja Anders Rönqvist ovat allekirjoittaneet lausunnon koko nimellään, ja ovat siten yksiselitteisesti identifioitavissa helsinkiläisporvareiksi. Allekirjoitus ”Appelbom” viittaa joko Isak tai Olof Appelbomiin, jotka molemmat olivat merikapteenina ja porvareina Helsingissä 1770-luvulla. Allekirjoitus ”H. Gagneur” on ongelmallisin; se viittaa mahdollisesti helsinkiläiseen merikapteeniin Johan Adolf Gagneuriin, mutta mahdollisesti ei.

5.5 Pienporvarit

Pienporvaristosta käytettiin Helsingissä nimitystä *mindre borgerskapet*, ja sen jäsenistä yksinkertaista nimitystä porvari (*borgare*). Nimike ”suomalainen porvaristo”, jota pienporvaristosta käytettiin esimerkiksi Turussa ja Porissa, esiintyy myös Helsingissä muutamia kertoja. Se vaikuttaa kuitenkin olleen vain naapurikaupungista omaksuttu lainatermi, joka ei satunnaisista esiintymisistään huolimatta vakiintunut yleiseen käyttöön.³⁰⁷ Joissakin yhteyksissä puhuttiin myös ”porvariston kolmannesta luokasta”.³⁰⁸

Kun maaherra toimeenpani lyhytikäiseksi jääneen kaupan jaon Helsingissä vuonna 1748, pienporvareiden tehtäväksi määrättiin vähittäiskauppa samoilla tavaroilla, joilla viljakauppiaat kävivät kauppaa tukussa. Tämä käsitti viljan, ruokatavarat, suolan ja tupakan.³⁰⁹ Vaikka kaupan jako purettiin nopeasti, pienporvareiden sallittuina kauppatavaroina mainittiin vuosikymmenistä toiseen ”suola, rauta, tupakka ja niin edelleen”. Esimerkiksi käy vaikkapa kalakauppias Karbergin ja varuskirjuri Tallgrenin yhteinen porvarisanomus vuodelta 1763, jossa he pyysivät lupaa ”myydä kotoaan suolaa, tupakkaa, rautaa ja muita tuotteita, joilla tämän kaupungin pienporvaristo käy kauppaa”.³¹⁰ Kuten lausunnosta käy ilmi, pienporvaristo harjoitti kaupankäyntiä kodeistaan käsin, sillä avoimien kauppapuotien pitäminen oli kauppiaiden yksinoikeus.

Suola, tupakka ja rautatavarat olivat kaupankäynnin ydin, ja maistraatti määritteli tuskin koskaan, mitä lopussa toistunut ”niin edelleen” (*med mera*) tarkoitti. Termi kuitenkin avattiin ainakin kerran. Kun pienporvaristo ja kauppiaskunta 1770-luvun alussa riitelivät elinkeino-oikeuksiensa rajoista, kauppiaskunnan lausunnossa todettiin että *med mera* piti sisällään ”kaikenlaiset väriaineet, silkki-, villa- ja puuvillakankaat, nuppi- ja silmäneulat sekä erilaiset mausteet, joita haluavat säätyläistä sekä maalaisrahvas, joka myy kaupunkiin ruokatavaroita ja ostaa sieltä yllämainittuja tuotteita”.³¹¹

Osalle pienporvareista myönnettiin erityiset kalakauppiaan tai karjakauppiaan oikeudet. Kalakauppiaat ostivat kalaa Helsingin kalastajilta, joilla ei kaupungin suojelumiehinä ollut lupaa itsenäiseen kaupankäyntiin, ja myivät niitä edelleen kaupunkilaisille. Karjakauppiaat eli ”härkäkauppiaat” (*oxhandlare*) ostivat teuraseläimiä maaseudulta ja myivät niitä kaupungin teurastajille.³¹² Lisäksi osa pienpor-

³⁰⁷ Kts. esim. Israel Peronin porvarisanomuksen käsittely Helsingin maistraatissa 23.4.1757, HKA MA Ca:63, s. 282–287. Kun Peronin anomusta päästä ruokakauppiaksi kritisoitiin, hän ilmoitti, että kaupungin ”niin kutsutut suomalaiset porvarit” (*...the så kallade Finska Borgare...*) tukevat häntä.

³⁰⁸ Kts. esim. kauppapalvelija Anders Åströmin anomus päästä ”porvariston 3. luokan eli pienporvariston” jäseneksi. Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.9.1771, HKA MA Ca:77, s. 833.

³⁰⁹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 30.11.1748, HKA MA Ca:52, s. 518–526; Hornborg 1950, s. 324–325.

³¹⁰ ”... på Handel inom Hus med Salt, Tobak, Järn och mera dylikt som det mindre Borgerskapet här i Staden idka”. Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.11.1763, HKA MA Ca:69, s. 727–728.

³¹¹ ”...allehanda färgstoffver, Tyger af Silcke, Ylle och Bomull, Knapp- och Synålar, flera Sorter Specier, som Ståndspersoner och Allmoge, hvilcka til Staden inhämta allehanda matvaror och de öfwannämde i Retour återtaga...” Kauppaseuran vastine Sven Strömgrenin aloitteeseen. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 27.1.1772, HKA MA Cb:67, 23.4.

³¹² Suomen kielen lounaismurteissa esiintyy verbi *porvata*, jolla tarkoitetaan teuraskarjan ja kalan ostamista; kts. Ikonen 2007, hakusana *porvari*. Sanakirja ei tarjoa selitystä sanan synnylle, mutta sen taustalla lienevät karja- ja kalakauppiaat jotka ovat kierrelleet maaseudulla teuraseläimiä ja kalaa os-

vareista työskenteli laivureina ja kyytimiehinä, eli hoiti samanlaisia liiketoimia kuin kaupungin suojelumiehiin kuuluneet rahdinsoutajat ja kuorma-ajurit, mutta porvarisoikeuden suojusta.³¹³

Pienporvaristolle oli siis varattu välityskauppioiden rooli kaupungin sisäisessä taloudellisessa hierarkiassa. Suola-, tupakka- ja rautakauppiat ostivat kulutustavaroita suurkauppiailta ja myivät niitä edelleen kaupunkilaisille, eli kauppiaskunta oli ulkoistanut vähittäismyyntinsä heille. Kalakauppiat välittivät kaloja kalastajilta kaupunkilaisille, ja karjakauppiat lihaa maaseudulta kaupunkilaisille, joskin välillisesti teurastajien kautta. Molempien ammattien olemassaolo perustui merkantilistisen työnjaon ylläpitoon: kalastajat ja maanviljelijät olisivat olleet sekä kyvykkäitä että halukkaita myymään tuotteensa itse kaupunkilaisille, mutta koska vähittäiskauppa kaupungeissa oli porvariston yksinoikeus, oli heidän käytettävä välikäsinä pienporvareita. Vielä hattujen sodan jälkeen Helsingin kalastajilla oli ollut lupa myydä kalaa satamassa ja torilla suoraan kaupunkilaisille, mutta maaherra Gyllenborgin huomautettua asiasta kaupunkiin alettiin nimittää erillisiä kalakauppiaita.³¹⁴

Pienporvarien jakautumista eri elinkeino-oikeuksien piiriin on vaikea laskea. Vaikka kaikki myönnetyt porvarisoikeudet merkittiin maistraatin pöytäkirjaan, pienporvarin oikeudet kuitattiin parilla rivillä tekstiä, eikä elinkeino-oikeuksia läheskään aina mainittu. Alasta on kuitenkin säilynyt tarkka läpikäyminen maaliskuulta 1772, jolloin maistraatti tarkasti kaikkien Helsingin pienporvarien porvariskirjat ja niihin kirjatut elinkeino-oikeudet.

Maistraatin istuntoon saapui kolmekymmentäyksi porvaria tai edesmenneen miehensä elinkeinoa harjoittavaa porvarinleskeä. Kolmen elinkeino-oikeudeksi oli porvariskirjassa kirjattu suolan, tupakan, raudan ja ruokatavaroiden vähittäiskauppa; lisäksi peräti seitsemän oli elinkeino-oikeuksiltaan pelkästään ”porvari” (*borgare*), ”pienporvari” (*mindre borgare*) tai ”kauppaa käyvä porvari” (*handlande borgare*), joilla tarkoitettiin luultavasti samaa. Viisi oli kala- ja karjakauppiaita, kolme pelkkiä kalakauppiaita ja yksi pelkkä karjakauppias. Neljä oli merkitty laivuriporvareiksi ja neljä kyytimiehiksi. Lisäksi joukossa oli kolme ruokakauppiasta ja yksi teurastaja; maistraatti luki näiden ammattien harjoittajat yhä virallisesti pienporvaristoon, vaikka ne olivat käytännössä nopeasti eriytymässä siitä.³¹⁵

Pienporvarien määrän kehitys Helsingissä näyttää uhmanneen aikakauden yleistä kehitystä. Samaan aikaan kun pienporvaristo heikkeni tai jopa surkastui olemattomiin useimmissa kaupungeissa, Helsingin pienporvarien lukumäärä kasvoi alle kymmenestä hengestä yli viiteenkymmeneen eli viisin- tai kuusinkertaistui. 1800-luvun alussa tapahtui nopea romahdus, mutta Suomen sodan alla Helsingissä oli edelleen kolminkertainen määrä pienporvaristoa edellisen vuosisadan puoliväliin verrattuna.

tamassa. Koska kauppioiden ja maanviljelijöiden välinen kaupankäynti tapahtui pääosin kaupungeissa, kiertelevät pienporvarit olivat maalaisväestön tärkein kontakti kaupunkiporvaristoon.

³¹³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1772, HKA MA Ca:78, s. 216–224.

³¹⁴ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 7.7.1746, HKA MA Ca:48 s. 175–203. Gyllenborg oli vasta astunut virkaansa ja järjesteli innolla residenssikaupunkinsa asioita; samana vuonna hän vaati maistraattia nimittämään Helsinkiin ruokakauppiaan ja leipurin.

³¹⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1772, HKA MA Ca:78, s. 216–224.

Yksinkertaisin selitys tälle on, että Viaporin rakennustyöt moninkertaistivat pienporvarien toimeentulomahdollisuudet Helsingissä. Ilkka Mäntylän mukaan pienporvaristo oli 1800-luvun alussa merkittävä porvarisryhmä kaikista suomalais-kaupungeista vain Helsingissä, Loviisassa, Turussa ja Porissa, ja näistäkin kahdessa viimeksi mainitussa sen asema oli huomattavasti heikentynyt aiempaan verrattuna.³¹⁶ Pienporvariston elämänedellytykset olivat siis parhaat Helsingin ja Loviisan linnoituskaupungeissa. Koska pienporvaristo on laiminlyöty kaupunkihistorioissa, eikä edes *Garnisonsstäder i Norden* -projekti ole systemaattisesti tutkinut sen roolia sotilaskaupungeissa, on vaikea arvioida kuinka yleisestä ilmiöstä on kyse. Haja-maininnat antavat kuitenkin ymmärtää, että ilmiö oli yhteispohjoismainen. Esimerkiksi Norjan sotilaskaupunkeja tutkineen Olav Wickenin mukaan sotiläsväestöä syöttävällä ja juottavalla pienporvaristolla oli tärkeä taloudellinen merkitys Fredrikstadin ja Kristiansandin kaltaisissa merkittävässä linnoituskaupungeissa.³¹⁷

Pienporvariston nopean kasvun selittää lisääntyneiden liiketoimintamahdollisuuksien lisäksi ryhmän taloudellinen rakenne. Pienporvarit elivät omalla ja perheenjäsentensä työpanoksella toisin kuin palkattua työvoimaa käyttävät kauppiaat ja käsityöläiset. Tämän vuoksi liiketoiminnan vilkastuminen näkyi suoraan porvarien määrän kasvuna. Kauppiaat kykenivät vastaamaan kasvavaan kysyntään palkkaamalla lisää työvoimaa ja laajentamalla kauppahuoneitaan, mutta pienporvareille ainoa tapa reagoida oli ammatinharjoittajien lukumäärän kasvattaminen.³¹⁸

1800-luvun alun nopea lasku pienporvariston määrässä ei ole selitettävissä yksittäisellä syyllä. Sama ilmiö näkyy kaikissa porvarisryhmissä, mutta pienporvariston romahdus on kokonsa puolesta omassa luokassaan. Heidän lukumääränsä pieneni vuosikymmenessä lähes puolella. Maistraatti sai käsiteltäväkseen runsaasti pienporvarien eroanomuksia, ja vanha pienporvaristo ryhtyi säännönmukaisesti antamaan kielteisiä lausuntoja uusista porvarisoikeushakemuksista, vedoten siihen että ammattiryhmä oli kasvanut liian suureksi ja uudet tulokkaat vaikeuttaisivat entisestään vanhojen toimeentuloa.³¹⁹ Kyse oli luultavasti useiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta: pienporvariston määrä oli kasvanut ylisuureksi ja Viaporin rakennustyöt alkoivat lopullisesti hiipua.

Pienporvariksi otettaville henkilöille ei ollut lainkaan virallisia pätevyysvaatimuksia. Hakijalta edellytettiin ainoastaan, että hän oli ”syntynyt kunniallisista van-

³¹⁶ Mäntylä 1977, s. 74; Mäntylä 1981a, s. 57.

³¹⁷ Wicken 1988, s. 86.

³¹⁸ Pienporvariston määrittäminen klassisen taloustieteen peruskäsitteiden työn ja pääoman avulla on yleistä eurooppalaisissa porvaristotutkimuksissa. Tämän määritelmän mukaan pienporvari eli omalla työllään ja omalla pääomallaan, vastakohtana palkattua työvoimaa hyödyntävälle ja pääomamarkkinoilla liikkuvalla suurporvarille. Kts. esim. Maurer 1996, s. 36–39.

³¹⁹ Pienporvari Elias Cavonius anoi 1797 maistraatilta pääsyä teurastajaksi, koska pienporvaristo oli kasvanut niin suureksi, ettei hän enää kyennyt hankkimaan elinkeinoaan. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 6.11.1797, HKA MA Ca:103, s. 1105–1110. Samana vuonna Pienporvariseura vastusti Viikin latokartanon tilanhoitajan Gustaf Rydmanin porvarisanomuksen hyväksymistä, koska pienporvariston määrä oli jo ennestään liian suuri. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 18.2.1797, HKA MA Ca:103, s. 99–103. Tykistön kirvesmiehen Thomas Löfgrenin anomusta käsiteltäessä osa pienporvaristosta vastusti, koska uusien jäsenten ottaminen tietäisi vanhoille entistä suurempia taloudellisia vaikeuksia. Kts. Pienporvariseuran kokouspöytäkirja, maistraatin pöytäkirjojen liitteet 18.5.1798, HKA MA Cb:113. 1803 maistraatti eväsi laivanveistäjän kirvesmiehen Johan Haneliuksen porvarisanomuksen sillä perusteella, että kaupunkiin ei mahtunut enempää pienporvareita. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.10.1803, HKA MA Ca:109, s. 1897–1898.

hemmista ja elänyt moitteettomasti³²⁰ ja kykeni hankkimaan kaksi takaajaa. Jos kyse oli oman kaupungin lapsesta, kunniallisuuden takaukseksi riitti että maistraatti tunsi hänen maineensa, mutta ulkopaikkakuntalaisten oli esiteltävä papintodistus tai suosituskirje.³²¹ Tuomio väkivaltaisesta käytöksestä tukki yleensä hakijan tien porvariksi, mutta pikkurikkeiden kohdalla oltiin joustavampia. Esimerkiksi kirvesmies Erik Forsström, joka oli saanut tuomion palovahdin pahoinpitelystä, todettiin kelvottomaksi saamaan pienporvarin oikeudet.³²² Ne annettiin kuitenkin tullimies Gustaf Dahlbergille, jonka tiedettiin virantoimituksessa ollessaan ottaneen lahjuksia.³²³ Vaikka asiaa ei suoraan sanottu, olivat lahjusten antajat todennäköisesti kauppaa käyviä porvareita, ja nuo virkarikkeet voitiin siten nähdä epävirallisesti Dahlbergin palveluksina porvaristolle.

Valtaosa pienporvareista oli taustaltaan kaupungin suojelumiehiä, useimmiten rahdinsoutajia tai kuorma-ajureita, jotka olivat osoittaneet luotettavuutensa palvelamalla kaupunkia hyvin. Suojelumiehistöön suhtauduttiinkin usein jonkinlaisena pienporvariston odotushuoneena. Esimerkkinä voidaan mainita rahdinsoutajat Paul Smålander ja Arvid Söderberg, jotka anoivat porvarisoikeutta keväällä 1760. Eräät maistraatinjäsenet vastustivat anomuksen hyväksymistä, mutta maistraatin enemmistö päätti, että pitkäaikainen ja moitteeton palvelu rahdinsoutajina oikeutti Smålanderin ja Söderbergin saamaan laivuriporvarin oikeudet.³²⁴

Kaupungin suojelumiehet eivät kuitenkaan riittäneet pienporvariston rekrytointialustaksi, ja taustoiltaan se olikin kaikista porvariston ryhmistä kirjavin. Joukossa oli entisiä kisällejä, pikkuvirkamiehiä, kauppapalvelijoita, renkejä ja sotilaita.³²⁵ Kuten muutkin porvariryhmät, pienporvaristo suosi valinnoissaan vanhojen porvareiden poikia ja muita ”oman kaupungin lapsia” sekä porvarinleskien ja -tyttärien kanssa avioituneita ulkopuolisia. Tästä oli kuitenkin yksi poikkeus: karjakauppiaan ammattiin otettiin mielellään maanviljelijöiden poikia, sillä valmiita kontakteja maaseudulle pidettiin etuna teuraseläinten hankkimisessa. Esimerkiksi Jakob Lusenius, ratsutilallisen nuorempi poika Vihdistä, sai karjakauppiaan porvarioikeuden Helsingissä 1759 vetoamalla kokemukseensa karjankasvatuksesta.³²⁶ Kun maistraatti kaksi vuotta myöhemmin ihmetteli Luseniuksen pitkäaikaista poissaoloa kaupungista, tämä vastasi kierrelleensä jalkaisin Vihdin seudulla ostelemassa teuraseläimiä, sairastuneensa ja joutuneensa toipilaaksi veljensä taloon Vihdin Lassiin.³²⁷

³²⁰ Sanamuoto on poimittu teurastaja Johan Beckströmin porvarisoikeuden käsittelystä. Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.1.1743, HKA MA Ca:40, 14.

³²¹ Kts. esim. espoolaisen talonpojan pojan Fredrik Wikholmin porvarisanomuksen käsittelyyn liittyvät asiakirjat, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.10.1781, HKA MA Vb:88. Wikholm esitti maistraatille ja pienporvaristolle sekä isänsä kirjoittaman suosituskirjeen että papintodistuksen. Talonpoika Anders Wikholm vakuutti poikansa olevan kunnollinen ihminen ja hyvä työntekijä. Espoon kirkkoherra Nils Crusell ilmoitti Fredrik Wikholmin olevan lukuitaitoinen, tuntevan kristinuskon oppin-kappaleet ja eläneen kunniallisesti ja siivosti.

³²² Helsingin maistraatin kirje kauppakollegiolle 13.2.1787. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1787, HKA MA Cb:98.

³²³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.7.1790, HKA MA Ca:96, s. 619–620.

³²⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.4.1760, HKA MA Ca:66, s. 106–107.

³²⁵ Kts. tarkemmin liite 2.

³²⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.9.1759, HKA MA Ca:65, s. 1086–1088.

³²⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 24.6. ja 11.7.1761, HKA MA Ca:67, s. 424, 510–512.

Vihtiläisen rusthollarin pojan Henrik Jakobsson Karbergin tapauksen kohdalla kesällä 1761 maistraatti kävi periaatekeskustelua pienporvarien pätevyysvaatimuksesta. Karberg anoi karjakauppiiaan oikeutta Helsingissä ja vetosi siihen, että hän oli avioitumassa porvarintyttären kanssa ja saamassa sitä kautta haltuunsa talon kaupungissa. Maistraatti oli yksimielinen siitä, että kaupunkiin ei mahtunut enempiä karjakauppiaita, mutta mielipiteet jakautuivat pohdittaessa mitä Karbergille vastattaisiin. Pormestari Pippingin ja raatimiesten Clayhills ja Stichaeus mielestä Karbergille voitaisiin tarjota korkeintaan rahdinsoutajan paikkaa. Suolaa, rautaa ja tupakkaa myyväksi pienporvariksi hänen taitonsa eivät riittäisi, koska hän ei ollut koskaan ollut opissa porvarin luona. Vähemmistöön jääneet raatimiehet Grevillius ja Bock kannattivat pienporvarin oikeuden myöntämistä. He katsoivat, että avioliitto porvarintyttären kanssa ja kaupunkitalon omistaminen oikeuttivat Karbergin pääsemään pienporvariksi, ja että hän voisi oppia ammattitaidon tulevan appensa opastuksessa. Äänin 3-2 maistraatti päätti tarjota Karbergille rahdinsoutajan paikkaa Helsingissä.³²⁸

Kaksi viikkoa myöhemmin Karberg lähetti uuden hakemuksen, ja ilmoitti haluavansa tavalliseksi pienporvariksi. Hän vetosi kolme vuotta aikaisempaan tapaukseen, jossa espoolaiselle maanviljelijälle Johan Lindbergille oli myönnetty pienporvarin oikeudet. Maistraatti eväsi hakemuksen vedoten aikaisempaan päätökseensä, jonka mukaan Karbergilla ei ollut suola-, rauta- ja tupakkakauppiaalta vaadittua ammattitaitoa.³²⁹ Lindbergin tapaus erosi Karbergin tapauksesta siinä, että hän oli nainut porvari Benderin lesken ja perinyt suoraan edesmenneen Benderin liiketoimet.

Viikkoa myöhemmin Karberg lähetti kolmannen hakemuksen, ja ilmoitti haluavansa kalakauppiiaaksi. Tällä kertaa hän veti oikeasta narusta. Maistraatti totesi Helsingissä olevan puutetta kalakauppiaista, koska ”kyseinen elinkeino on kaikkein vaivalloisimpia ja vähiten kannattavia, mutta hyödyttää suuresti sekä kaupunkilaisia että maalaisia”.³³⁰ Raatimies Clayhills vaati Karbergille koeaikaa, mutta muiden maistraatinjäsenten äänillä hänelle päätettiin myöntää heti täysi porvarisoikeus. Syyskuun lopulla Karberg näytti kuitit maksetuista porvarismaksuista, kirjattiin porvariskaartin jalkaväkeen ja vannoi porvarisvalan.³³¹

Tutkimuskauden alkupuolella maistraatti ei kysynyt lainkaan vanhan pienporvariston mielipidettä, kun se päätti uusien porvarisoikeuksien myöntämisestä. Pienporvarien porvariksiottoa säätelemässä ei ollut lakeja tai asetuksia, toisin kuin esimerkiksi kauppiaiden ja käsityöläisten, eikä pienporvareille myönnettyjä elinkeino-oikeuksia pidetty taloudellisesti merkittävänä tai korkeaa ammatillista osaamista vaativina. Toisaalta sellaista yhteistyöelintä, joka olisi voinut lausua mielipiteen pienporvariston nimissä, ei ollut olemassa ennen kustavilaista aikaa.

Pienporvariston järjestäytyminen alkoi viimeistään kustavilaisen ajan alussa, jolloin se alkoi kauppiaskuntaa jäljitellen puhua itsestään Pienporvariseurana (*Mindre*

³²⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3. ja 5.8.1761, HKA MA Ca:67, s. 607–611, 614–616.

³²⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.8.1761, HKA MA Ca:67, s. 635–636.

³³⁰ ”...et slikt näringsfång är ibland the aldra beswärligaste och minst lönande i anskildt måtto, men gagnar theremot wäsendetl. båda Stadens Boerne och Landtmannen...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 23.9.1761, HKA MA Ca:67, s. 696.

³³¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 26.9.1761, HKA MA Ca:67, s. 697.

Borgare Societet). Tätä ilmausta käytettiin ilmeisesti ensimmäisen kerran mylläri Philip Ångelinin porvarisanomuksen käsittelyn yhteydessä syksyllä 1784. Tuolloin maistraatti määräsi pienporvari Henrik Tammelinin kutsumaan Pienporvariseuran kokoon antamaan lausuntonsa Ångelinin anomuksesta.³³² Pienporvariseura oli Kauppaseuran tapaan toimiva vapaamuotoinen elin, jonka tärkein tehtävä oli koota kaupungin pienporvaristo saman katon alle lausuntojen kirjoittamista varten.

Ilkka Mäntylän mukaan pienporvaristo kykeni säilymään merkittävänä ryhmänä Helsingin, Loviisan, Turun ja Porin kaltaisissa kaupungeissa, koska se järjestäytyi niissä ammatillisia etujaan valvoviksi korporaatioiksi.³³³ Ainakin Helsingin osalta tulkinnan voi kääntää myös toisinpäin: pienporvaristo kykeni järjestäytymään koska se säilyi merkittävänä ryhmänä. Helsingin pienporvaristo järjestäytyi suhteellisen myöhään, ja Pienporvariseuran syntyminen pikemminkin hillitsi kuin kiihdytti ammattikunnan kasvua, sillä se kykeni kontrolloimaan tulokkaiden pätevyyttä ja pienporvareiden yleisiä toimeentulomahdollisuuksia tarkemmin kuin maistraatti oli aiemmin tehnyt.

5.6 Ruokakauppiaat

Ruokakauppiaat (*hökare* tai *viktualiehandlare*) olivat 1700-luvun eriytymiskehityksen voittajia. Aiemmin pienporvaristoon luettu tai pienporvariston ja kauppiaskunnan rajalla häällynyt ruokakauppiaskunta eriytyi vuosisadan lopulla yhä selvemmin omaksi ryhmäkseen suurimmissa kaupungeissa. Tukholmassa ruokakauppiaat taistelivat 1740-luvulla itselleen oikeuden noudattaa vuoden 1734 lain Kauppakaarta, eli heistä tuli juridisesti yksi kauppiaskunnan alaryhmistä.³³⁴ Turussa ruokakauppiaat luettiin 1700-luvun puolivälissä ”suomalaiseen porvaristoon” eli paikalliseen pienporvaristoon, mutta vuosisadan lopulla heistä oli tullut itsenäinen ryhmänsä, joka luettiin porvariluetteloissa osaksi kauppiaskuntaa.³³⁵ Kehitys Helsingissä noudatteli vastaavia linjoja.

Maaherra Gustaf Samuel Gyllenborg valitti porvaristolle jo vuonna 1746, että Helsingin köyhimmät asukkaat kävivät laitonta ruokatavarakauppaa, koska kaupungissa ei ollut yhtään päätoimista ruokakauppiasta eikä avointa ruokatavarapuotia³³⁶ Maaherran huomautuksen seurauksena maistraatti myönsi kauppias Petter Bergille oikeuden ruokatavarapuodin pitoon.³³⁷ Berg luopui kuitenkin ruokakaupasta jo seuraavana vuonna valittaen tehtävän mahdottomuutta. Hänellä ei ollut oikeutta hankkia ruokatavaroita suoraan maaseudulta, joten hän kykeni myymään vain kaupungin kalastajilta ostamaansa silakkaa.³³⁸ Pysyvä ruokakauppiaskunta

³³² Ensimmäinen löytämäni maininta on syksyltä 1784, jolloin maistraatti määräsi pienporvari Henrik Tammelinin kutsumaan *Mindre Borgare Societetin* kokoon antamaan lausunnon mylläri Philip Ångelinin porvarisanomuksesta. Helsingin maistraatin pöytäkirja 18.10.1784, HKA MA Ca:90, s. 856.

³³³ Mäntylä 1977, s. 74; Mäntylä 1981a, s. 57.

³³⁴ Wottle 2000, s. 123–125. Kts. myös Ågren 2007, s. 41–43.

³³⁵ Nikula 1970, s. 282–287; Wuorinen 1959, s. 162–163. Tilanne oli samankaltainen myös esimerkiksi Oulussa, missä kauppiaskunta hyväksyi jäsenikseen tukku- ja rihkamakauppiaat mutta jätti ulkopuolelle ruoka- ja torikauppiaat; kts. Aunola 1967, s. 51.

³³⁶ Vuoden 1746 yleisen raastuvankokouksen pöytäkirja. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 7.7.1746, HKA MA Ca:48, s. 175–203.

³³⁷ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 18.8.1746, HKA MA Ca:48, s. 250.

³³⁸ Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, luku 3 s. 28.

Helsinkiin syntyi vasta Viaporin rakennustöiden lisättyä ruokatavaroiden kysyntää. Simon Tackolin sai vuonna 1749 ruokakauppiiaan porvarisoikeuden, ja 1750-luvulla ruokakauppiaita oli jo parhaimmillaan viisi yhtä aikaa.³³⁹

Kaupungissa vallitsi aluksi epätietoisuus siitä, mihin porvariston ryhmään ruokakauppiat kuuluivat, ja heitä luettiin henkilöstä ja tapauksesta riippuen sekä kauppiaskuntaan että pienporvaristoon. Myös pätevyysvaatimukset ja porvariksioton muodollisuudet vaihtelivat. Kauppapalvelija Anders Lindberg sai vuonna 1751 ruoka- ja viljakauppiiaan porvarisoikeuden kauppiaille kuuluvin muodollisuuksin, kauppiaskunnan hyväksynnällä ja kauppiaskokeen läpäistyään.³⁴⁰ Kolme vuotta myöhemmin maistraatti kielsi Gustaf Wetteriä käyttämästä kauppiiaan nimikettä, koska hänen porvariskirjansa salli hänelle ainoastaan ruokakaupan. Samassa yhteydessä maistraatti totesi, että porvariston kolme pääryhmää olivat kauppiat, ruokakauppiat ja käsityöläiset, eli ruokakauppa ja pienporvaristo samaistettiin toisiinsa.³⁴¹

Ruokakauppiaiden määrän lisääntyessä he alkoivat erottua yhä selvemmin omaksi ryhmäkseen. Vielä vuonna 1772 osa Helsingin ruokakauppiaista oli mukana pienporvariston kokoontumisessa, mutta kaksi vuotta myöhemmin maistraatin pöytäkirjassa mainitaan ensimmäisen kerran Ruokakauppaseura (*Hökare Societet*).³⁴² Järjestäytymisen myötä vakiintuivat ruokakauppiaiden elinkeino-oikeudet, joihin kuuluivat talonpoikaiskauppa, puodinpito ja torikauppa. He ostivat viljaa ja ruokatavaroita suoraan talonpojilta ja myivät niitä eteenpäin sekä avoimissa ruokatavaruopodeissa että torikojuissa.³⁴³ He eivät kuitenkaan kyenneet saamaan paikallista monopolia alallaan, sillä sekä kauppiat että pienporvarit jatkoivat ruokatavaroiden myyntiä vielä Ruokakauppaseuran perustamisen jälkeenkin vedoten siihen, että Helsingissä ei ollut voimassa kaupan jakoa.³⁴⁴

Järjestäytymisensä jälkeen ruokakauppiaskunta ryhtyi vaatimaan hakijoilta työkokemusta ruokakaupan alalta.³⁴⁵ Suurin osa ammatin harjoittajiksi otetuista miehistä olikin Helsingin kauppiaiden tai ruokakauppiaiden entisiä kauppapalvelijoita. Niistä kaikkiaan kolmestakymmenestäyhdestä ruokakauppiasta, jotka toimivat kaupungissa tutkimuskauden aikana, noin kaksi kolmannesta oli aiemmalta amma-

³³⁹ Kts liite 2.

³⁴⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.4.1751, HKA MA Ca:55, s. 80v.

³⁴¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1754, HKA MA Ca:60, s. 180–181.

³⁴² Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.8.1774, HKA MA Ca:80, s. 849.

³⁴³ Kts. esim. ravintoloitsija Mats Fischerin porvarisanomus kesältä 1774. Fischer halusi päästä ruokakauppiaksi ”sekä harjoittaa siihen yhdistettyä tori- ja talonpoikaiskauppaa”. (*...samt tillika idka then förknippade Torg och Bonde Handelen...*). Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.8.1774, HKA MA Ca:80, s. 823–824. Maistraatin pöytäkirjan liitteissä säilyneessä Ruokakauppaseuran kokouspöytäkirjassa vuodelta 1796 seura käyttää itsestään nimeä ”Viljan vähittäiskauppiaiden ja ruokakauppiaiden seura” (*Spannemåls-Minut-och Wictualie Handlande Societet*); kts. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 6.7.1796, HKA MA Cb:111.

³⁴⁴ Kts. esim. Ruokakauppaseuran valituskirjelmä 3.11.1778. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.7.1778, HKA MA Cb:83. Seura syytti rihkamakauppiaita ja pienporvareita siitä, että nämä kävivät laitonta kauppaa kaura- ja ohraryyneillä, jauholla, maltailla, voilla, suolalla, sillillä ja silakalla. Kauppaseura totesi vastauskirjelmässään, että koska Helsingissä ei ollut voimassa kaupan jakoa, mitään yleisiä rajoituksia eri ammattialojen välillä ei ollut olemassa vaan jokainen porvari sai harjoittaa kaikkea sitä kauppaa, mihin hänen porvariskirjansa hänet oikeutti. Kts. Kauppaseuran vastinekirjelmä 14.7.1778. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.7.1778, HKA MA Cb:83.

³⁴⁵ Kts. esim. Ruokakauppaseuran lausunto viinanpolttimon polttimomestarin Sven Gottfried Zetterholmin porvarisanomukseen. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.10.1777, HKA MA Ca:83, s. 639–642.

tiltaan kauppapalvelijoita.³⁴⁶ Joukkoon otettiin kuitenkin vielä kustavilaisella ajalla myös pienporvareita ja jopa käsityöläisiä, kuten rakennusmestari Johan Christoffer Hillert, eli Ruokakauppaseurasta ei koskaan tullut yhtä tiukkaa korporaatiota kuin Kauppaseura.³⁴⁷ Maistraatille antamiensa lausuntojen perusteella seura ei myöskään vaatinut hakijoilta kauppiaskokeen kaltaista muodollista todistusta ammattitaidostaan, vaan suositukset ja seuran vanhojen jäsenten hyväksyntä riittivät.

Korporaatioksi järjestäytymisestään huolimatta ruokakauppiaskunta kärsi jatkuvista toimeentulovaikeuksista. Kun kauppapalvelija Christian Wilhelm Pappé anoi ruokakauppiiaan porvarisoikeutta kesällä 1776, Ruokakauppaseuran johtohahmo Gustaf Gardberg tiedusteli maistraatilta, olisiko asiassa kysyttävä myös niiden porvarien mielipide, jotka olivat saaneet ruokakauppiiaan porvarisoikeuden mutta eivät käyneet kauppaa tai pitäneet puotia. Tällaisiksi henkilöiksi hän mainitsi Carl Johan Dobbinin, Erik Johan Grönbergin, Henrik Hallenin, Johan Salinin ja Johan Sunnin. Maistraatti päätti, että näiden miesten mielipidettä ei asiassa tarvita.³⁴⁸ Tuona vuonna Helsingissä oli kahdeksan ruokakauppiasta, joten yli puolet koko ammattikunnan jäsenistä oli käytännössä ulkona alalta.

Sama ilmiö toistui vuonna 1804 kun Ruokakauppaseura antoi lausuntonsa tullivirkailija Johan Ekströmin porvarisanomuksesta. Ruokakauppias Johan Tammelin, jonka tehtäväksi maistraatti antoi seuran kutsumisen koolle, tiedusteli miten hänen pitäisi suhtautua neljään seuran jäseneseen. Johan Danbeck ei ollut käynyt kauppaa tai maksanut verojaan kahteen vuoteen, Carl Magnus Strandberg eli mitä suurimman hädän alaisena, Gabriel Sandberg oli rutiköyhä ja elätti itsensä työmiehenä, ja Alexander Lönnqvist oli jo vuosia kalastanut päätoimisesti. Maistraatti päätti, että koska mainitut kauppiat eivät harjoittaneet ammattiaan, heidän mielipiteensä kysyminen porvarisanomuksista oli tarpeetonta.³⁴⁹ Ekströmin pätevytydessä ei ollut huomautettavaa, sillä hän oli entinen ruokakauppias Kokkolasta. Ruokakauppaseuran toivomuksesta maistraatti kuitenkin hylkäsi anomuksen, koska seuran jäsenet kärsivät taloudellisista vaikeuksista ja heidän oli turvattava omien poikiensa ja kauppapalvelijoidensa tulevaisuus alalla.³⁵⁰

Kuva Helsingin ruokakauppiaskunnasta on näin ollen kaksijakoinen. Ruokakauppiaiden voidaan katsoa kuuluneen porvariston menestyjiin, sillä heistä tuli tut-

³⁴⁶ Kts. liite 2. Lähdetietojen aukollisuus estää tekemästä luotettavaa arviota siitä, kuinka moni näistä entisistä kauppapalvelijoista oli palvellut ruokakauppiaita ja kuinka moni muita kauppiaita.

³⁴⁷ Ruokakauppaseura saattoi ajoittain esiintyä tiukempuna ammattitaitovaitimusten suhteen. Kun kauppias Johan Sederholmin kirjanpitiä Henrik Christersson haki vuonna 1799 ruokakauppiiaan oikeutta, Ruokakauppaseura vastusti anomusta, koska Christersson oli työskennellyt rihkamakaupan eikä ruokakaupan parissa. Lausunnossa sanottiin kuitenkin myös, että Helsingissä oli jo liikaa ruokakauppiaita, joten takertuminen muodolliseen pätevytyteen oli luultavasti keino yrittää estää ammattikuntaa paisumasta liian suureksi. Maistraatti sivuutti seuran lausunnon ja antoi Christerssonille ruokakauppiiaan porvarisoikeuden. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.5.1799, HKA MA Ca:105, s. 509–511.

³⁴⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.6.1776, HKA MA Ca:82, s. 586–587. Carl Johan Dobbin teki seuraavana vuonna konkurssin, ja hänen omaisuutensa huutokaupattiin velkojen maksamiseksi. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 23.4.1777, HKA MA Ca:83, s. 243–244.

³⁴⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.9.1804, HKA MA Ca:110, s. 986–991.

³⁵⁰ Kts. Johan Ekströmin porvarisanomus ja siihen liitetyt asiakirjat, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 27.8.1804, HKA MA Cb:119. Liiteasiakirjoihin sisältyvät Kokkolan maistraatin pöytäkirjanote 8.11.1780, jossa Ekström otetaan ruokakauppiaksi kaupunkiin, sekä Helsingin Ruokakauppaseuran kokouspöytäkirja 4.10.1804. Maistraatti hylkäsi Ekströmin anomuksen kokouksessaan 27.11.1804, HKA MA Ca:110, s. 1217–1223.

kimuskauden aikana oma tunnustettu korporaationsa. He myös tarjosivat alemmalle porvaristolle sosiaalisen nousun väylän, koska alalla ei ollut sitovia pätevyysvaatimuksia. Ruokakauppiiaaksi hyväksytty pienporvari oli niin korkealla kauppaa käyvän porvariston arvoasteikossa kuin hän ilman muodollista kauppiaskoulutusta saattoi päästä, ja hän sai nauttia monista konkreettisista ja symbolisista eduista jotka tavallisesti kuuluivat vain kauppiaskunnalle.

Hyvä esimerkki tästä on Jakob Pacchalén, Helsingin porvariston tiettävästi ainoa kaksinkertainen alanvaihtaja, joka toimi ensin pienporvarina, sitten teurastajana ja lopuksi ruokakauppiiaana. Pacchalén oli jo pienporvarina myynyt ruokatavaroita, mutta ruokakauppiiaana hän sai avata oikean kauppapuodin ja myydä siellä myös rihkamakaupan alaan kuuluvia ylellisyustuotteita, kuten teetä, kahvia, kaakaoa ja hedelmiä. Asiakirjoissa hän esiintyi tittelillä ruokakauppias, mutta toisinaan etuliite putosi tahallisesti tai tahattomasti pois ja Pacchalénia tituleerattiin pelkästään kauppiiaaksi.³⁵¹

Ruokakauppiiaaksi pääseminen ei kuitenkaan ollut automaattinen tie parempaan toimeentuloon, vaikka se saattoikin tuoda mukanaan sosiaalista arvonnousua. Ammattikuntansa menestyjät kuten Jakob Pacchalén maksoivat samansuuruisia suostuntaveroäyreyjä kuin rihkamakauppiaat, mutta samaan aikaan suuri osa ammattikunnan jäsenistä oli pysyvästi vararikossa, kuten Ruokakauppaseuran lausunnot maistraatille osoittavat. Ruokakauppiaskunnan ongelma vaikuttaa olleen, että vaikka se oli virallisesti irtautunut omaksi korporaatiokseen, sen jäsenet eivät olleet saaneet monopolia omalla alallaan. Heidän elinkeinoaan söivät sekä kauppiaat että pienporvarit jotka jatkoivat ruokatavaraliiketoimiaan kaupan jakamattomuuteen vedoten.

5.7 Ravintoloitsijat ja ruoantarjoilijat

Ravintoloitsijoiden ryhmään on tässä tutkimuksessa laskettu varsinaista ravintoloitsijan (*traktör*) ammattinimikettä käyttäneiden lisäksi kellarimestarit (*källarmästare*) ja kestkievearinpitäjät (*gästgivare*). Ryhmä koostuu siis niistä henkilöistä, jotka tarjoilivat ruokaa ja juomaa joko päätyönään, kuten ravintoloitsijat ja kellarimestarit, tai sivutoimenaan, kuten kestkievearinpitäjät, jotka hoitivat ruoka- ja juomatarjoilun lisäksi myös majoitustointia.

Ravintoloitsijoiden ammatin kysyntä kasvoi Helsingissä nopeasti Viaporin rakennustöiden ja kaupungin kasvun ansiosta. Aiemmin kaupungissa oli ollut lain edellyttämä yksi kestkieveari, jonka hoitajana oli toiminut joku paikallisista porvareista. Kustavilaisella ajalla kaupungissa oli parhaimmillaan yhtä aikaa kaksi tai kolme majataloa, ja lisäksi ravintoloitsijoiden yhteismäärä kohosi parhaimmillaan seitsemään tai kahdeksaan. Lain edellyttämää virallista kaupunginkellaria Helsingissä ei tutkimuskaudella ollut³⁵², mutta ravintoloitsijakuntaan kuului useita kellarimestarin ammattinimikettä käyttäneitä henkilöitä. Nämä pitivät korkeatasoisempia ravintoloita, joiden valikoimiin kuuluivat viinit ja muut hienot alkoholijuomat. Turussa kauppiailta oli lupa harjoittaa ulkomaisten alkoholijuomien myyntiä ja an-

³⁵¹ Rosenlund-Eriksson 2010, passim.

³⁵² Hornborg 1950, s. 243.

niskelua, ja Helsingissä on ilmeisesti noudatettu samaa tapaa, sillä kellarinomistajien joukossa mainitaan kaupungin johtavien kauppiaiden nimiä.³⁵³

Alkoholitarjonnan suhteen porvaristo vaikuttaa olleen tyytyväinen kaupunkinsa ravintoloihin. Viinuri Carl Gustaf Trotz pyrki vuonna 1766 porvariksi Helsinkiin ja halusi avata sinne virallisen kaupunginkellarin, mutta maistraatti hylkäsi hakemuksen. Joukko kauppiaita protestoi ja vaati, että Helsinkiin oli saatava kunnollinen kaupunginkellari ”jollainen etenkin tapulikaupungeille on välttämätön”. Maistraatti katsoi kuitenkin, että kauppias Anders Byströmin ja leskirouva Ingrid Maria Dammertin kellarit riittivät pitämään helsinkiläiset hienoissa alkoholijuomissa.³⁵⁴

Kestikievarit ja ruokaravintolat aiheuttivat porvaristolle paljon enemmän päänvaivaa kuin kellarit. Kestikievarinpitäjän tehtävään kuului lakisääteinen velvollisuus kyyditä matkustavia, mikä merkitsi hevosten ja ajomiesten ylläpitoa ja siten huomattavaa taloudellista rasitusta. Koko 1700-luvun loppupuolen kestikievarinpitäjät vaihtuivat tiuhaan, ja tehtävässä oli toisinaan jopa porvarisoikeudettomia henkilöitä, koska porvariston keskuudesta ei löytynyt halukkaita.³⁵⁵ Myös ruokaravintoloiden pidolla oli porvarien keskuudessa huono maine. Vain harvat halusivat ryhtyä tehtävään, eivätkä halukkaat usein viihtyneet siinä kauan. Pätevien ravintoloitsijoiden saaminen kaupunkiin olikin maistraatille jatkuva ongelma, ja rimaa jouduttiin pitämään alhaalla. Tämän vuoksi monet sellaiset henkilöt, joilla ei muuten olisi taustansa tai maineensa puolesta ollut mahdollisuuksia päästä porvariksi, kykenivät liittymään porvaristoon ravintoloitsijoina.

Ravintola-alan tilannetta kuvaa hyvin esimerkki keväältä 1781. Maistraatti ilmoitti, että kaupunkiin tarvittiin lisää ravintoloitsijoita ”tarjoamaan ruokaa kaupunkiin tuleville matkustavaisille, herroille upseereille ja kaikille muille jotka haluavat maksaa ruokatarjoilusta”.³⁵⁶ Se tiedusteli kaikilta entisiltä ravintoloitsijoilta sekä joukolta muita potentiaalisia porvareita, halusivatko he ryhtyä ravintolanpitäjiksi. Ainoan myöntävän vastauksen antoi vanha ja sairaalloinen kellarimestarin leski Ingrid Maria Dammert, joka majoitti matkustavia ja myi viiniä ja olutta talossaan Suurkadun varrella.³⁵⁷ Maistraatti totesi, että kaupungin ravintolavajetta ei ratkaisaisi leski Dammertin avulla. Pitkällisen väittelyn jälkeen se päätti äänin 5–2, että ruokakauppias ja entinen ravintoloitsija Mats Fischer veloitettaisiin palaamaan ravintolanpitäjäksi. Fischer oli iäkäs, hänen terveytensä oli huono, eikä hän ollut

³⁵³ Wuorinen 1959, s. 161–162.

³⁵⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 10.5.1766, HKA MA Ca:72, s. 435–440.

³⁵⁵ Kauppias Julius Johan Sundin leski Elisabet Collina järjesti vuonna 1757 poikansa Petter Johan Sundin kestikievarinpitäjäksi. Hoidettuaan tehtävää kaksi vuotta Sund irtisanoutui ja yritti päästä kauppiaksi, mutta häntä ei otettu. Sund vetosi hakemuksessaan isäänsä ja isoisäänsä, jotka olivat olleet kauppiaita, sekä omaan työkokemuksensa sukunsa kauppahuoneesta. Maistraatti totesi kuitenkin, että Sund oli isänsä kuollessa ollut liian nuori kauppapalveluun, ja äitinsä alaisuudessa hän oli lähinnä pannut olutta. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 7. ja 12.4.1757, HKA MA Ca:62, s. 404, 410; Helsingin maistraatin pöytäkirja 1. ja 3.10.1759, HKA MA Ca:65, s. 1239–1240, 1243–1248. Viinapolttimon työnjohtaja Jonas Lundberg, entinen Vaxholmin kaupungin porvari, piti maistraatin luvalla kestikievaria muutamia vuosia kustavilaisella ajalla. Hänen tilalleen tuli Hämeen jalkaväkirykmentin kersantti Otto Birger Lindeman, jonka asema legitimoitiin myöntämällä hänelle kontingentti-porvarin oikeudet. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 18. ja 23.10.1779, HKA MA Ca:85, s. 1114–1115, 1140–1141; Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.1.1781, HKA MA Ca:87, s. 735–737.

³⁵⁶ ”...angående Spishåldning för hit til Staden ankmande Resande jämte H:rr Officerare och andra inom Staden som vilja och tarfa sig af Spisqvarter betjäna...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.4.1781, HKA MA Ca:87, s. 290.

³⁵⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 5. ja 7.2.1781, HKA MA Ca:87, s. 35–36, 43–45.

pitänyt ravintolaa kahteenkymmeneen vuoteen. Maistraatti piti kuitenkin häntä ainoana vaihtoehdona, ja lupasi vapauttaa hänet tehtävästä heti, jos uusi vapaaehtoinen ravintoloitsija ilmoittautuisi.³⁵⁸ Ruokakauppiaskunnan menestyjiin kuulunut Fischer oli kaupungin suurimpia veronmaksajia, joten maistraatti ehkä katsoi hänellä olevan resursseja hoitaa ravintolanpitoa muiden liiketoimiensa ohessa.³⁵⁹

Tutkimuskauden aikana Helsingissä toimineista ravintoloitsijoista ilmeisesti vain kellarimestareilla Harald Gustaf Grönqvist ja Daniel Åström oli alan koulutus. Molemmilla oli viinurin ammattinimike, ja Grönqvistin mainittiin saaneen omansa Tukholman viinikauppiaiden ammattikunnalta.³⁶⁰ Muuten ravintolanpitäjät olivat taustoiltaan sekalaista väkeä: joukossa oli entisiä naapurikaupunkien porvareita, kauppapalvelija, kruununleipuri ja muutamia pikkuvirkamiehiä. Ammatillista järjestäytymistä ei ravintoloitsijoiden keskuudessa näytä tapahtuneen, mikä johtuneen alan hajanaisuudesta. Uusien anomusten yhteydessä maistraatti kysyi vanhojen ravintoloitsijoiden mielipidettä, mutta yhteistä edunvalvontaa tai korporaationa esiintymistä ei ole havaittavissa.

Vaikka osa porvaristosta oli saanut porvarisoikeudet ravintoloitsijoina, ruoantarjoilu ei ollut heidän yksinoikeutensa. Muiden porvarisryhmien jäsenet ja myös muutamia porvariston ulkopuoliset henkilöt saivat maistraatin luvalla oikeuden harjoittaa ruokatarjoilua. Tämä oli luultavasti välttämätön hätäratkaisu tilanteessa, jossa ravintolapalveluiden kysyntä ylitti päätoimisiksi ravintolanpitäjiksi halukkaiden porvarien tarjonnan. Tilannetta havainnollistaa hyvin Johan Anton Lindqvistin tapaus kustavilaiselta ajalta.

Vuonna 1790 Helsingissä vieraili teatterinjohtaja Carl Gustaf Seuerlingin kiertävä teatteriseurue. Seurueen näyttelijä Johan Anton Lindqvist vuokrasi asunnokseen suutarioltermanni Nils Höijerin talon yläkerran ja perusti sinne kahvilan. Lindqvist tarjoili kahvia, paloviinaa, punssia, bischoffia³⁶¹ ja voileipiä, ja sai nopeasti asiakkaikseen Viaporin upseereita.³⁶² Tällainen toiminta ei tietenkään jäänyt huomaamatta, ja Lindqvist löysi itsensä nopeasti maistraatin edestä syytettynä porvarillisen liiketoimen laittomasta harjoittamisesta. Mestari Höijerin mukaan hänen yläkerrassaan pidettiin öisin sellaista meteliä, ettei hän voinut nukkua. Vuokrahuoneet olivat turmeltuneet, ikkunoita oli rikottu ja jopa palomuuuri oli haljennut. Lindqvist puolustautui vastaamalla, että ”herrat upseerit ja muu kunnianarvoisa väki” oli tehnyt vierailuja hänen luokseen.³⁶³

Lindqvist anoi porvarisoikeutta ”kahvilanpitoa ja liköörintarjoilua” varten voidakseen jatkaa meluisaa anniskelutoimintaansa. Maistraatti pyysi asiasta lausunnot kaikilta alan yrittäjiltä: pormestari Anders Byströmiltä, kauppias Fredrik Mattensilta, kellarimestareilta Harald Gustaf Grönqvist ja Daniel Åström, kestkievarinpitäjä

³⁵⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.4.1781, HKA MA Ca:87, s. 290–293.

³⁵⁹ Kts. liite 6.

³⁶⁰ Kts. Harald Gustaf Grönqvistin porvarisanomuksen käsittely, Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.6.1790, HKA MA Ca:96, s. 488–489.

³⁶¹ 1700-luvun lopun muotijuomiin kuulunut *bischoff* (suom. ”piispa”) oli kuumasta vedestä, punaviinistä, sokerista, pomeranssista ja mausteista valmistettu lämmin booli. Jos juoma tehtiin tavallisen punaviinin sijasta hienommista alkoholijuomista, myös sen nimi muuttui arvokkaammaksi roomalaiskatolisen kirkon virkahierarkian mukaisesti: reininviiiniin tehty juoma oli *erzbischof* (”arkkipiispa”) ja samppanjaan tehty *kardinal* (”kardinaali”).

³⁶² Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.11.1790, HKA MA Ca:96, s. 1064–1066.

³⁶³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.12.1790, HKA MA Ca:96, s. 1152–1155.

Johan Gottfried Penskeltä, sekä kellarimestari Dammertin ja kestikievarinpitäjä Hillertin leskiltä.³⁶⁴ Kahvin ja hienojen alkoholihuomien tarjoilua harjoitti kaupungissa siis varsin suuri joukko porvareita. Maistraatti hylkäsi hakemuksen todeten sarkastisesti, että Lindqvistillä ei ollut alan koulutusta, eikä itse asiassa minkään alan koulutusta, jos näyttelemistä ei laskettu.³⁶⁵

Pari viikkoa myöhemmin Lindqvist jätti uuden hakemuksen, jossa hän kahvilanpidon sijaan pyysi oikeutta tarjota ruokaa upseereille ja matkustavaisille. On mahdollista sanoa, kokeiliko hän vain kepillä jäätä, vai tunsiko hän Helsingin ravintolalan surkean tilanteen ja taktikoi tietoisesti. Oli miten oli, hän veti oikeasta narusta. Maistraatti totesi, että kauppias Gustaf Gardberg, kaupunginrahastonhoitaja Gabriel Örn ja räätälimestari Holmbergin leski olivat juuri luopuneet ruoantarjoilusta. Alan vanhoista yrittäjistä ainoastaan ravintoloitsija Sven Dahm oli halukas jatkaamaan, ja hänkin suostuisi tulevaisuudessa tarjoilemaan ruokaa vain ”tunnetuille henkilöille joiden kanssa hän voi päästä yhteisymmärrykseen”³⁶⁶ Maistraatti myönsi Lindqvistille toistaiseksi jatkuvan oikeuden ruoan tarjoiluun. Lindqvist myös pääsi sopimukseen vuokraisäntänsä, oltermanni Höijerin kanssa, ja sai luvan muurauttaa vuokrahuoneeseensa uunin ruoanlaittoa varten.³⁶⁷

Gabriel Örnin päätöstä luopua alasta oli vauhdittanut tapaus samalta keväältä. Eversti Pfeiff lähetti maistraatille kirjeen, jossa hän kertoi että Örn oli supistanut ruoantarjoiluun, ja määräsi että tämä oli sakon uhalla pakotettava palaamaan vanhaan. Örn epäili, että everstin toiminnan takana oli tapaus edelliseltä lauantailta. Hänen oli ollut pakko kääntää luutnantti Nordenanckar ravintolansa ovelta, koska kaikki pöydät olivat jo täynnä. Luutnantti oli ilmeisesti närkästynyt tapahtuneesta ja valittanut esimiehelleen, joka oli käynyt Örnin kimppuun armeijan arvovallalla.³⁶⁸ Ruoan tarjoileminen linnoituskaupungissa ei ollut kaikkein miellyttävimpiä ammatteja, kun asiakaskuntana olivat sekä juopottelevat, rähisevät ja laskunsa maksamatta jättävät sotilaat että vaateliaat ja herkkähipiäiset aateliset upseerit.

5.8 Teurastajat

Helsingin teurastajat (*slaktare*) olivat ammattiryhmä, joka luettiin vaihdellen käsityöläistöön, pienporvaristoon tai kokonaan itsenäiseksi. Kun porvaristo ryhdyttiin jakamaan henkikirjoissa alaryhmiin, teurastajat henkikirjoitettiin omana ryhmänään vuosina 1782–1787, mutta sen jälkeen osana käsityöläistöä.³⁶⁹ Eirik Hornborgin mukaan teurastajat luettiin kaupunginvanhimpien ja taksoitusmiesten vaaleissa toisinaan käsityöläisiksi ja toisinaan pienporvareiksi.³⁷⁰ Porvari Jakob Pachelénin urapolkua tutkineen Teresa Rosenlund-Erikssonin mukaan aikalaiset oli-

³⁶⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 13.11.1790, HKA MA Ca:96, s. 1054–1056.

³⁶⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.11.1790, HKA MA Ca:96, s. 1094–1103.

³⁶⁶ ”...bekante personer, med hvilcka han kan Accordera och öfverens komma...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 13.12.1790, HKA MA Ca:96, s. 1164–1165.

³⁶⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 13. ja 15.12.1790, HKA MA Ca:96, s. 1164–1165, 1174–1177.

³⁶⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 10.2.1790, HKA MA Ca:96, s. 83–85.

³⁶⁹ Kts. Helsingin kaupungin henkikirjat v. 1782 ja 1787, KA LT 8419, fol. 2–15 ja 8439, s. 1–21. Vuonna 1805 käyttöön otetussa väestötietolomakkeessa teurastajat määriteltiin käsityönharjoittajien alalajiksi; kts. esim. Helsingin kaupungin väestötäulu 1805, KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, II Dc:2, fol. 126.

³⁷⁰ Hornborg 1950, s. 385–386.

vat ajoittain aidosti epätietoisia siitä, mihin porvariryhmään teurastajat oli luokiteltava ja mitkä oikeudet heille kuuluivat. Kun Pacchalén siirtyi pienporvarista teurastajaksi, kukaan ei tuntunut tietävän, saiko hän jatkaa alkoholin valmistusta ja myyntiä. 1790-luvulla pienporvaristo kävi oikeutta kolmea teurastajaa vastaan, jotka vaativat itselleen pienporvarin elinkeino-oikeuksia, mukaan lukien alkoholin valmistusta ja myyntiä.³⁷¹

Tässä tutkimuksessa katsotaan teurastajien muodostaneen oman ammattiryhmänsä, joka ei kuulunut käsityöläistöön eikä pienporvaristoon. Helsingin teurastajilla ei ollut oppipoika-kisälli-mestari-hierarkiaa tai lakisääteisiä pätevyysvaatimuksia, jotka olivat käsityöammattien tunnusmerkkejä. Vaikka teurastajat pitivät palveluksessaan työntekijöitä kisällien tai oppipoikien nimikkeillä, ei näissä tehtävissä palveleminen ollut edellytyksenä teurastajaksi pääsemiselle. Helsingissä tutkimuskaudella toimineista teurastajista vain pieni vähemmistö oli palvellut teurastajanopissa.³⁷² Helsingin teurastajien ei siksi voida katsoa muodostaneen käsityöammattikuntaa.³⁷³ Teurastaminen ei ollut myöskään pienporvarillinen ammatti, sillä teurastajaksi siirtyneet pienporvarit joutuivat irtisanomaan vanhat porvarisoikeutensa.³⁷⁴ Lisäksi pienporvaristo kamppaili pitääkseen heidät erossa omista tuottoisimmista elinkeinoistaan, kuten edellä siteeratut esimerkit osoittavat.

Teurastajat ostivat eläimiä pienporvaristoon kuuluneilta karjakauppialta, teurastivat ne ja myivät lihan kaupungin asukkaille. Käsityöläisistä ja pienporvareista poiketen he eivät työskennelleet kotonaan vaan kaupungin rakennuttamassa teurastamotalossa, jossa oli suuri teurastushuone sekä pieniä myymälähuoneita lihanmyyntiä varten. Näiden huoneiden määrä näyttää ohjailleen Helsingin teurastajakunnan kokoa. Vuonna 1753 rakennetussa ensimmäisessä teurastamotalossa oli kuusi myymälää, eikä kaupungin teurastajakunta yhtä poikkeusvuotta lukuun ottamatta kasvanut kuutta suuremmaksi. Vuonna 1787 rakennetussa toisessa teurastamotalossa myymälöitä oli vain neljä, ja pian sen valmistuttua teurastajien määrä kaupungissa laski pysyvästi neljään.³⁷⁵

Taustaltaan teurastajat olivat sekalaista joukkoa. Niistä 25 teurastajasta, jotka toimivat Helsingissä tutkimuskauden aikana, vain neljän mainitaan olleen teurastajanrenki tai teurastajan poika. Muut olivat entisiä pienporvareita, käsityöläisten kisällejä, suojelumiehiä, pikkuvirkamiehiä ja myös sotilaita.³⁷⁶ Ammattitutkintoa alalle ei ollut, eikä teurastajien järjestäytymisestä ei voida puhua sen enempää kuin ravintoloitsijoidenkaan. Maistraatti pyysi vanhoilta teurastajilta lausunnot uusien anomusten käsittelyn yhteydessä, mutta esiintymistä yhtenä rintamana tai muita korporatismiin piirteitä ei ole havaittavissa.

³⁷¹ Rosenlund-Eriksson 2010, s. 543–548.

³⁷² Kts. liite 2.

³⁷³ Helsingin maistraatin arkistossa säilytettävissä kaupungin käsityöläisten nimiluettelossa teurastajat on luettu osaksi käsityöläistöä 1755, 1761 ja 1762, mutta he puuttuvat vuoden 1769 luettelosta sekä päiväämättömästä luettelosta joka on siinä mainittujen ammattien perusteella kustavilaiselta ajalta; kts. HKA MA Bb V:1–VII:3. Tämä näyttäisi viittaavan siihen, että teurastajat olisivat eriytyneet tutkimuskaudella omaksi ammattiryhmäkseen ruokakauppiaiden tavoin. Luetteloiden fragmentaarisen säilymisen vuoksi niiden pohjalta ei kuitenkaan voi tehdä luotettavia johtopäätöksiä.

³⁷⁴ Kts. esim. Rosenlund-Eriksson 2010, s. 543–548.

³⁷⁵ Hornborg 1950, s. 235, 358.

³⁷⁶ Kts. liite 2.

Teresa Rosenlund-Erikssonin mukaan Jakob Pacchalénin alanvaihto merkitsi hänelle sosiaalista nousua, sillä teurastajat olivat paremmassa asemassa kuin pienporvarit.³⁷⁷ Matrikkelitiedot tukevat tätä teoriaa. Alanvaihto oli porvariston keskuudessa suhteellisen harvinaista, ja tutkimuskaudella vain parikymmentä porvaria teki niin. Suurin ryhmä heidän joukossaan ovat pienporvareista teurastajiksi siirtyneet.³⁷⁸ Ilmeisesti teurastajan ammatti, jossa kaupungin teurastamotalo sekä tarjosi asianmukaiset työtilat että piti ammatinharjoittajien koon suppeana, tarjosi taa- tumman toimeentulon kuin suhdanteiden heittelemä pienporvarius.

5.9 Lesket

Naisten rooli 1700-luvun porvariyhteisössä oli tärkeä mutta näkymätön. Naiset eivät voineet vannota porvarisvalaa, eivätkä porvarinvaimot saaneet virallisesti osallistua ammatinharjoitukseen, mutta ilman heidän työpanostaan monet porvarilliset liiketoimet olisivat seisahtuneet. Etenkin pienporvaristossa, missä yrittäjät elivät omalla ja perheensä työvoimalla, porvarinvaimot olivat elintärkeässä roolissa. Kun Turussa 1780-luvulla käsiteltiin kauppakollegion ehdotusta sallia naisten toimiminen myyjinä kauppapuodeissa, paikallinen pienporvaristo vastasi, että käytäntö oli heidän keskuudessaan jo arkipäivää. Pienporvariston miehet hoitivat markkinamatkat ja Tukholman-purjehdukset, ja tavaroiden myyminen oli vaimojen ja tyttärien vastuulla.³⁷⁹

Monissa kaupungeissa naispuoliset kaupustelijat, jotka harjoittivat elinkeinoaan maistraatin myöntämällä maksullisella kaupusteluluvalla, muodostivat tärkeän vähittäiskaupan alan. Kirsi Vainio-Korhosen mukaan Turussa toimi kustavilaisena aikana 20–30 virallista kaupustelijaa, joista lähes kaikki olivat naisia. He saivat myydä torikojuistaan ja ”kaupusteluvakoistaan” itse leipomiaan leivonnaisia ja käytettyjä vaatteita sekä porvareilta ostettuja elintarvikkeita ja rihkamatavaraa. Kaupustelijoiden määrä oli parhaimmillaan liki puolet Turun suomalaisesta porvaristosta, johon sisältyivät kaikki tässä tutkimuksessa pienporvareiksi, ruokakauppijaiksi, ravintoloitsijoiksi ja teurastajiksi luetut ammatinharjoittajat.³⁸⁰

Myös Helsingissä oli kaupustelijoita, mutta he eivät missään vaiheessa näytä muodostaneen merkittävää elinkeinoryhmää. Maistraatin vuonna 1784 tekemässä elinkeinonselvityksessä mainitaan kuusi leivonnaisten myyntiä harjoittavaa kaupustelijaa, kaikki porvarien tai pikkuvirkamiesten leskiä. Samalla mainitaan että kaupungissa ei ole yhtään ruoka- ja rihkamatavaran kaupustelijaa.³⁸¹ Vuonna 1791 tehdyssä vastaavassa selvityksessä on nimetty enää kolme leivonnaisten myyjää, eikä ruoka- ja rihkamatavaran kaupustelua mainita lainkaan.³⁸² Tämä siitä huolimatta,

³⁷⁷ Rosenlund-Eriksson 2010, passim.

³⁷⁸ Kts. liite 2.

³⁷⁹ Wuorinen 1959, s. 216–217.

³⁸⁰ Kirsi Vainio-Korhosen mukaan Turun kaupustelijoiden määrä oli korkeimmillaan vuonna 1796, jolloin ryhmään kuului 27 henkeä, kaikki naisia; kts. Vainio-Korhonen 2002, s. 37–47. Oscar Nikulan mukaan Turun suomalaisen porvaristoon kuului 1700–1800-lukujen taitteessa kuusikymmentä ammatinharjoittajaa; kts. Nikula 1970, s. 281.

³⁸¹ ”Förteckning öfver Wissa Ämbeten i Helsingfors Stad för Åhr 1784”. Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.1.1784, HKA MA Ca:90, s. 11–14.

³⁸² ”Förteckning öfver wissa Ämbeten uti Helsingfors för Åhr 1791”. Helsingin maistraatin pöytäkirja [päiväämätön] 1791. HKA MA Ca:97, s. 18.

että Helsinki-Viaporin kaupustelijoilla oli asiakaskuntanaan lähes samankokoinen väestöpohja kuin Turussa. Kaupustelijoiden ammattikunnalle ei todennäköisesti ollut tarpeeksi elintilaa, koska Helsingissä oli poikkeuksellisen suuri ja voimakas pienporvaristo joka hoiti ruoka- ja rihkamatavaran vähittäismyyntiä. Lisäksi kaikki liiketoiminta Viaporin puolella oli armeijan marketenttien ja linnoituksen johdon valtuuttamien porvarien yksinoikeus, ja näin yli puolet linnoituskaupungin väestöstä oli kaupustelijoiden ulottumattomissa (kts. luku 9). Ainoastaan leivonnaisten myynti, joka ei ollut sallittua pienporvareille, näyttää elättäneen kourallisen kaupustelijoita Helsingissä.

Helsingissä oli kuitenkin yksi naisryhmä, joka käytti huomattavaa itsenäistä taloudellista valtaa, nimittäin porvarinlesket. Varhaismodernissa eurooppalaisessa yhteiskunnassa leskeys oli ainoa siviilisääty, jossa nainen oli oikeudellisesti täysivaltainen. Naimattomat naiset olivat isänsä ja naimisissa olevat aviomiehensä määräsvallan alla, mutta leskeksi jäänyt nainen oli itsenäinen oikeushenkilö.³⁸³ Porvariston perinteisen näkemyksen mukaan leski peri edesmenneen miehensä porvarisoikeuden ja oli halutessaan oikeutettu jatkamaan tämän liiketoimintaa.³⁸⁴

Liiketoimintaa harjoittavat porvarinlesket olivat 1700-luvulla tavallinen näky kaikissa Ruotsin valtakunnan kaupungeissa.³⁸⁵ Turussa porvarinleskiä toimi kaikilla elinkeinoaloilla: kauppahuoneiden ja käsityöpajojen johdossa, ravintoloitsijoina, kapakoitsijoina ja majatalonpitäjinä. Heidän lukumääränsä vastasi 6–10 prosenttia kaupungin porvaristosta. Leskien elinkeinonharjoitus oli yleisintä käsityöläistön ja pienemmän porvariston keskuudessa, mutta myös Turun johtaviin taloudellisiin toimijoihin kuuluneet Baerin, Bremerin ja Wittfothin kauppahuoneet olivat jossain vaiheessa historiaansa leskien johdossa.³⁸⁶

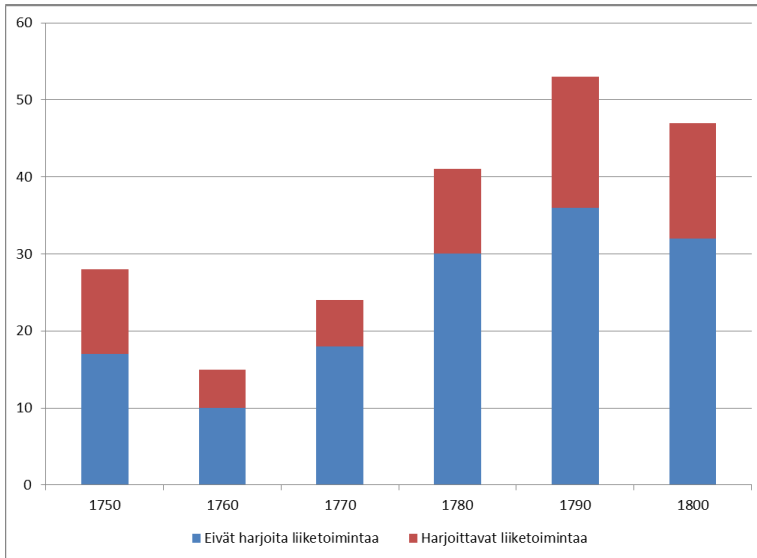
³⁸³ Kts. esim. Erickson 1999, s. 145–147; Ohlander & Strömberg 2008, s. 96–107. Ohlander ja Strömberg toteavat provokatiivisesti, että juridisesta, taloudellisesta ja poliittisesta näkökulmasta leskeksi jääminen oli parasta mitä naiselle saattoi tapahtua varhaismodernissa yhteiskunnassa.

³⁸⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirjoissa on lukuisia tapauksia joissa leski saapuu irtisanomaan edesmenneen miehensä porvarisoikeuden. Nämä tapaukset yleistyivät 1700-luvun loppua kohti, mikä kertonee porvarisoikeuteen liittyneiden juridisten muodollisuuksien kasvusta. Kts. esim. kauppias Petter Manecken leski Anna Christina Manecke, Helsingin maistraatin pöytäkirja 7.1.1797, HKA MA Ca:103, s. 9; ruokakauppias Mats Fischerin leski Brita Magdalena Fischer, Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.1.1797, HKA MA Ca:103, s. 14–15; pienporvari Johan Wikmanin leski Anna Wikman, Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.9.1797, HKA MA Ca:103, s. 993.

³⁸⁵ Ulla Ijäs kuvaa viipurilaista suurkauppiaan leskeä Marie Hackmania käsittelevässä väitöskirjassaan, miten naisten asema liiketoiminnassa muuttui muutaman sukupolven aikana. Kun Marie Hackman otti miesvainajansa liiketoimet haltuunsa 1800-luvun alussa, liiketoimintaa harjoittavat porvarinlesket olivat tavallinen ilmiö. Kun hän kuoli korkeassa iässä vuonna 1865, asenteiden ja toimintatapojen muutos oli tehnyt liikemaailmasta yksinomaan miehisen toimintakentän. Koska lahjakas naiskauppias oli 1800-luvun loppupuolella anomalia, muistokirjoitusten laatijat kuvailivat edesmennyttä rouva Hackmania ”liikemieheksi naisen ruumissa”. Kts. Ijäs 2015, s. 37–43.

³⁸⁶ Vainio-Korhonen 2002, s. 35–54.

Kaavio 5.2: Porvarisoikeudellisten leskien määrä Helsingissä 1750–1800³⁸⁷

Liiketoimintaa harjoittavien porvarinleskien määrä oli eri vuosina kolmesta kymmeneen prosenttiin porvariston kokonaismäärästä. Korkeimmillaan osuus oli Kustaan sodan jälkeen 1790-luvun alussa, jolloin porvariston määrä oli pienentynyt nopeasti sota-ajan tautiepidemioiden vuoksi. Enemmistö näistä naisista oli käsityöläismestarien tai pienporvarien leskiä, mutta joukossa oli yksittäisiä edustajia myös kaikista muista ammattiryhmistä. Ainoan poikkeuksen muodostivat merikapteenien lesket, joille miesvainajan ammatin jatkaminen oli ymmärrettävistä syistä mahdollista.³⁸⁸

Noin kaksi kertaa suurempi joukko leskiä on merkitty vuosittain suostuntaveroluetteloissa veronmaksukyvyttömiksi, eli he eivät olleet halunneet tai kyenneet jatkamaan miehensä liiketoimintaa. Tästä huolimatta heidät kirjattiin veroluetteloihin porvariston joukkoon, edesmenneiden miestensä entisille paikoille. Kaikkiin leskiin, myös vararikkaisiin, suhtauduttiin edesmenneiden miestensä porvarisoikeuden haltijoina. Vasta irtisanomalla muodollisesti porvarisoikeutensa maistraatin edessä leski hävisi virallisissa luetteloissa porvariston joukosta ja muuttui ”kaupungin muuksi asukkaaksi”.

³⁸⁷ Kaavioon on laskettu mukaan kaikki ne lesket, jotka luokiteltiin henkikirjoissa ja suostuntaveroluetteloissa porvariston jäseniksi. Leskelle suostuntaveroluettelossa merkitty veroäyri on tulkittu merkiksi liiketoiminnan harjoittamisesta.

³⁸⁸ Vuoden 1750 luettelossa on kymmenen verotettua porvarinleskeä, joista yksi on kauppiaanleski, neljä pienporvarin leskeä ja viisi käsityöläismestarin leskeä; vuoden 1760 luettelossa viisi, joista kaksi pienporvarin leskeä ja kolme käsityöläismestarin leskeä; vuonna 1780 kymmenen, joista yksi kauppiaanleski, viisi pienporvarin leskeä, yksi ravintoloitsijan leski, kaksi käsityöläismestarin leskeä ja yksi teurastajan leski; vuonna 1790 kahdeksantoista, joista kaksi kauppiaanleskeä, yksi ravintoloitsijan leski, yksi ruokakauppiaan leski, kymmenen käsityöläismestarin leskeä, yksi teurastajan leski ja kolme pienporvarin leskeä; vuonna 1800 neljätoista, joista kolme kauppiaanleskeä, kaksi ravintoloitsijan leskeä, neljä käsityöläismestarin leskeä ja viisi pienporvarin leskeä. Suhteutettuna porvariston kokonaismäärään leskiä oli vuonna 1750 8,1 %, 1760 3,8 %, 1780 5,9 %, 1790 9,4 % ja 1800 6,9 %.

Leskillä oli tärkeä rooli porvariksioton yhteydessä, sillä avioliitto porvarinlesken kanssa laskettiin eduksi porvarisoikeutta anoville. Yhteisössä, joka suosi avoimesti ”oman kaupungin poikia” porvarisoikeuksia jakaessaan, tällainen liitto nähtiin merkinä siitä, että tulokas oli jo onnistuneesti kytkeytynyt kaupungin porvaristoon. Lisäksi asialla oli sosiaalipoliittinen ulottuvuus: avioliiton kautta leski ja tämän mahdolliset lapset saivat uuden elättäjän eivätkä joutuneet porvariyhteisön avun varaan.

Porvariksi nouseminen lesken naimalla oli etenkin käsityöläistön parissa niin tunnettu ilmiö, että Anders Chydenius omisti sille runsaasti tilaa ammattikuntapakkoa arvostelleessa pamfletissaan. Chydeniuksen mukaan ”jokaisen joka ilman mitä suurimpia vaikeuksia, riitoja ja oikeudenkäyntejä tahtoo tulla mestariksi, täytyy pyrkiä naimisiin jonkun mestarin lesken tai tyttären kanssa”.³⁸⁹ Lausunnossa on annos retorista liottelua, sillä suurin osa mestareista oli päässyt asemaansa ilman naimakauppoja. Esimerkiksi Turun käsityöläismestareista ”vain” noin neljännes oli avioitunut edeltäjänsä lesken tai tyttären kanssa.³⁹⁰ Ainakin Helsingissä ilmiö oli pienporvariston parissa yhtä yleinen ja jopa merkityksellisempi kuin käsityöläistöissä. Jos kaupunkiyhteisön ulkopuolelta tullut henkilö haki itselleen pienporvarin oikeutta, avioliitto porvarinlesken tai porvarintyttären kanssa oli lähes pakollinen ehto.

Talonpojan poika Fredrik Wikholm lähetti Helsingin maistraatille kirjeen syksyllä 1781. Hän kertoi auttaneensa aiemmin isäänsä talon töissä, mutta olevansa nyt avioitumassa helsinkiläisen porvarinlesken kanssa ja siten saamassa haltuunsa talon ja tontin kaupungissa. Näiden seikkojen nojalla Wikholm pyysi maistraatilta pienporvarin oikeuksia.³⁹¹ Pienporvaristo puolsi anomuksen hyväksymistä, korostaen erityisesti, että Wikholm oli ryhtymässä köyhän porvarinlesken elättäjäksi.³⁹² Kun hakemus otettiin esille maistraatin istunnossa, pöytäkirjaan merkittiin seuraavaa:

*Lopuksi otettiin käsittelyyn Espoon pitäjän Stensvikistä kotoisin olevan talonpojan pojan Fredrik Wikholmin anomus saada porvarisoikeus tässä kaupungissa. Pormestari Alftan ja raatimies Dammert olivat sitä mieltä, että hakemukseen ei tule suostua, ja että hänet voidaan ottaa korkeintaan rahdinkuljettajaksi, jos hänet katsotaan siihen kelvolliseksi. Mutta koska on tiedossa, että hän on aikeissa solmia avioliiton erään porvarinlesken kanssa, hänet päätettiin muiden maistraatinjäsenten äänillä ottaa porvariksi tähän kaupunkiin.*³⁹³

³⁸⁹ Chydenius 1929, s. 274.

³⁹⁰ Vainio-Korhonen 1998, s. 144–145. Vainio-Korhosen mukaan Turussa toimi vuonna 1800 kaikkiaan 188 käsityöläismestaria, joista 49 eli noin 26 % oli avioitunut saman alan mestarin lesken tai tyttären kanssa.

³⁹¹ Fredrik Wikholmin kirje Helsingin maistraatille [päiväämätön]. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1.10.1781, HKA MA Cb:87.

³⁹² Pienporvariston lausunto Fredrik Wikholmin anomukseen 2.10.1781. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1.10.1781, HKA MA Cb:87.

³⁹³ ”Slutligen företogs Bonde sonen Friedric Wickholms ifrån Stensvik och Esbo Sochn gjorde Ansökning om Burskap winnande här i Staden, hwarvid Borgmästare Alftan och Rådmannen Dobbins woro af de tancka, at denna hans Ansökning icke må befallas än at han, om honom så godt synes må antagas endast till Forman; men som det woro bekandt, at han will tråda i gifte med En borgare Encka, så blef han, efter de öfrige Ledamöternes röster, till Borgare i denna Stad antagen.” Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.10.1781, HKA MA Ca:87, s. 701–703. Toinen hyvä esimerkki samasta ilmiöstä on vuodelta 1797, pienporvaristoa lähellä olleesta teurastajakunnasta. Teurastaja Märten Liljemarckin

Jo aiemmin mainitut³⁹⁴ turkulaislähtöiset teurastajaveljekset Gudmund ja Mikael Mether hyödynsivät leskiä luodessaan uraa Helsingissä. Mikael Metherin tietä porvarisoikeuteen tasoitti hänen avioliittonsa teurastaja Carlströmin lesken kanssa.³⁹⁵ Gudmund Mether yritti myöhemmin päästä pienporvariksi kihlautumalla porvarinleski Maria Grahnin tyttären kanssa. Kun maistraatti hylkäsi anomuksen, leskirouva Grahn vetosi maistraattiin ja kertoi, että Mether voisi taata elatuksen hänelle ja hänen lapsilleen jos pääsisi porvariksi. Huoltonäkökohtiin vetoaminen ei kuitenkaan riittänyt kumoamaan maistraatin antipatiaa Gudmund Metheriä kohtaan.³⁹⁶

Joissakin tapauksissa aloite ei näytä tulleen hakijan puolelta, vaan porvaristo osoitti tälle soveliaan puolisoehdokkaan ja ilmoitti, että avioliitto on hakemuksen hyväksymisen ehto. Kun talonpojan poika Jakob Matsson Keimelin Helsingin pitäjstä anoi pienporvarin oikeutta 1777, hän ei hakemuksessaan maininnut sanallakaan mahdollisia avioaikeitaan leskien tai tytärien kanssa.³⁹⁷ Pienporvaristo koontui ja päätti tukea hakemusta sillä ehdolla, että Keimelin ”huolehtii edesmenneen porvari Mats Lampeniuksen kuolinpesästä” menemällä naimisiin tämän tyttären kanssa.³⁹⁸

Useimpien porvarinleskien taival itsenäisinä liikenaisina oli varsin lyhyt. Avioiduttuaan uudelleen heistä tuli jälleen porvarisvaimoja ilman itsenäisiä taloudellisia ja poliittisia oikeuksia. Jotkut lesket jatkoivat kuitenkin pitkäänkin itsenäisinä liikkeenharjoittajina, ja saattoivat osoittautua lahjakkaammiksi kuin edesmenneet miehensä. Suuret ”afäärilesket”, jotka kilpailivat mahdissa ja varallisuudessa kaupungin johtavien kauppiaiden kanssa, olivat varsin tavallinen näky 1700-luvun lopun ruotsalaiskaupungeissa. Kuten aiemmin on mainittu, Turussa jopa johtavat kauppahuoneet olivat pitkiä aikoja naisten johdossa. *Suomen Kansallisbiografiaan* hyväksytyistä paristakymmenestä 1700-luvun suurkauppiaasta naisia on neljä: turkulainen Maria Augustin, vaasalainen Beata Bladh, viipurilainen Marie Hackman ja pietarsaarelainen Maria Malm.³⁹⁹

Helsingin pitkäaikaisin afäärileski oli kellarimestari Carl Dammertin vaimo Ingrid Maria Dammert. Carl Dammert kuoli vuonna 1763, ja veroluetteloon merkittiin lesken elävän köyhyydessä.⁴⁰⁰ Tästä huolimatta hän jatkoi alkoholin tarjoilemista ja matkustavaisten majoittamista talossaan Suurkadun varrella, ailahtelevalla menestyksellä, mutta sitkeästi. Leskirouva Dammert valitti toistuvasti köyhyyttään ja luovutti ainakin kerran velkojilleen vapaaehtoisesti kaiken omaisuutensa.⁴⁰¹ Hän hoiti

kuoltua maistraatti sai liudan hakemuksia pienporvareilta, jotka halusivat teurastajaksi Liljemarckin tilalle toimeentulovaikeuksiensa vuoksi. Turkkurimestari Jonas Flodbergin poika ja kisälli Jonas Fredrik Flodberg kiilasi kuitenkin jonon ohi ilmoittamalla kihlannensa Liljemarckin lesken. Teurastajakunta puolsi lausunnessaan Flodbergin valitsemista jotta leskelle saataisiin elättäjä, ja Jonas Fredrik Flodberg vannoi porvarisvalan maistraatin edessä. Helsingin maistraatin pöytäkirja 6. ja 22.11.1797, HKA MA Ca:103, s. 1105–1110, 1156.

³⁹⁴ Kts. luku 2.3.

³⁹⁵ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 9.3.1747, HKA MA Ca:50, s. 29–30.

³⁹⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 12. ja 19.12.1759, HKA MA Ca:65, s. 70–72, 100–102.

³⁹⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 5.2.1778, HKA MA Ca:84, s. 24.

³⁹⁸ Pienporvariston kokouspöytäkirja 18.2.1778. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1778, HKA MA Ch:82.

³⁹⁹ Kts. Vainio-Korhonen 2003; Mäkelä-Alitalo 2003a; Kuisma 2004; Mäkelä-Alitalo 2005.

⁴⁰⁰ Kts. Liite 2.

⁴⁰¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4. ja 13.2.1773, HKA MA Ca:79, s. 45, 66.

kuitenkin majataloan ja kellariaan melkein kolmekymmentä vuotta, kevääseen 1791 asti, jolloin hän irtisanoi porvarisoikeutensa korkean ikänsä vuoksi.⁴⁰²

Joissakin tapauksissa leskellä oli holhoojahallitsijan rooli: hän piti miehensä kuoltua yllä kauppahuoneen liiketoimintaa kunnes perilliset olivat kyllin vanhoja tarttumaan ohjaksiin. Burtzin-Schwartzin sukuverkosto on hyvä esimerkki tästä ilmiöstä. Helsingin johtaviin kauppiaisiin kuuluneen raatimies Henrik Christian Schwartzin kuoltua pikkuvihan aikana hänen leskensä Johanna Christina Fulda jatkoi kauppaliikkeen pitämistä. Nils Burtz, Johanna Christinan poika hänen ensimmäisestä avioliitostaan, sai koulutuksensa äitinsä johtamassa kauppahuoneessa ja peri sen liiketoimet saatuaan porvarisoikeuden.⁴⁰³ Burtzin kuoltua varsin nuorena liiketoimintaa jatkoi puolestaan hänen leskensä Elisabet Kyhl⁴⁰⁴. ”Pormestarinna Burtz” oli miehensä kuoleman jälkeen kaupungin kolmanneksi suurin veronmaksaja, ja hänet päästettiin jopa äänestämään vielä senkin jälkeen, kun se oli vuonna 1758 annetulla valtakunnallisella asetuksella kielletty porvarinleskiltä.⁴⁰⁵

Toinen esimerkki on Röön köydenpunojasuku. Vanha köydenpunojamestari Erik Röo, Helsingin vaurain käsityöläinen, kuoli vuonna 1797. Hänen poikansa Erik Johan Röo aikoi ottaa köydenpunomon haltuunsa, mutta kuoli äkillisesti vain vuosi isänsä jälkeen ennen kuin ehti saada porvarisoikeutta. Suku kykeni kuitenkin jatkamaan menestyvän köydenpunomon toimintaa leskien nimissä. Aluksi toimintaa johti Erik Röön leski Christina Röo, jonka kuoltua ohjiin tarttui Erik Johan Röön leski Ulrika Röo. Helsingin toinen köydenpunoja Fredrik Björk protestoi koska Ulrika Röo ei ollut porvarinleski, mutta maistraatti oli valmis taivuttamaan sääntöjä taatakseen ”vanhan ja hyvinhoidetun” Röön köydenpunomon toiminnan jatkumisen.⁴⁰⁶ Vuonna 1805 vanhan Erik Röön tyttärenpoika ja kaima Erik Röo nuorempi sai mestarin ja porvarin oikeuden, ja köydenpunomon leskivalta päättyi.⁴⁰⁷

Oma lukunsa oli sorvarimestari Johan Petter Holmgrenin leski Anna Helena Holmgren, joka sai vuonna 1782 kauppakollegion luvan käydä kauppaa Helsingissä pikkurihkamalla.⁴⁰⁸ Rihkamakauppaa koskevat asetukset sisälsivät mahdollisuuden myöntää ”vähävaraisille ja hyvämaineisille” naisille lupa vähittäiskauppaan ompelutavaroilla ja käsitöillä.⁴⁰⁹ Holmgren valitti kuitenkin liiketoimiensa kannattamattomuutta, sillä kaupan jakamattomuuden vuoksi Helsingin jokainen kauppapuoti oli pullollaan pikkurihkamaa, ja hän tappeli raivokkaasti estääkseen turkulaista kauppalvelijaa Adolf Fredrik Sierckiä asettumasta saman alan kauppiaksi Helsin-

⁴⁰² Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.5.1791, HKA MA Ca:97, s. 310–311.

⁴⁰³ Granqvist 2009, s. 16.

⁴⁰⁴ Porvarinleskien nimikäytännöistä kts. liitteen 2 esipuhe.

⁴⁰⁵ Hornborg 1950, s. 305–306.

⁴⁰⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 10.3.1800, HKA MA Ca:106, s. 181

⁴⁰⁷ HKA, Helsingin historiatuomikunnan väestökortisto: Röo, Erik. Erik Röo nuorempi oli suutarmestari Gabriel Wikbergin ja Maria Röön poika ja syntyyään Erik Wikberg, mutta vanhempiensa avioeron jälkeen hän otti käyttöön äitinsä sukunimen. Syytä tähän voi vain arvailla, mutta Röön nimestä ei ollut ainakaan haittaa nuorelle köydenpunojankisällille jonka tulevaisuudessa kangasteli äidin suvun köydenpunomon periminen.

⁴⁰⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.9.1783, HKA MA Ca:89, s. 893. Holmbergin elinkeino-oikeudeksi oli määrätty *nipperhandel*, jonka sisältöä ei avattu tarkemmin kauppakollegion päätöksessä tai maistraatin pöytäkirjoissa. Svenska Akademiens Ordbok määrittelee *nipperin* olevan ”pientä ja huokeaa koristetavaraa” kuten halpoja koruja, sormuksia ja korvarenkaita ja siteeraa useita esimerkkejä sanan käytöstä 1700-luvulla. Kts. SAOB (<http://www.saob.se/>), hakusana *nipp*.

⁴⁰⁹ Kts. esim. Frigren 2016, s. 230–231.

kiin.⁴¹⁰ Kuninkaan ratkaistavaksi päätyneen riidan voitti Sierck.⁴¹¹ Kaksi vuotta myöhemmin hän kuitenkin valitti, ettei Helsingissä elänyt pikkurihkaman kaupalla, ja siirtyi täysin oikeuksin varustetuksi ulko- ja kotimaankauppiaksi, jättäen alan jälleen rouva Holmgrenille.⁴¹²

Anna Helena Holmgren oli kauppiana pikkutekijä verrattuna vaikkapa Elisabet Kyhliin, mutta hänestä käytetyt ammattinimikkeet ovat semanttisesti mielenkiintoisia. Mahtavimpiinkin liikenaisiin viitattiin asiakirjoissa aina edesmenneiden miestensä kautta: Ingrid Maria Dammert oli kirjureille vain ”kellarimestari Dammertin leski” ja Elisabet Kyhl ”leskipormestarinna Burtz”. Holmgrenista, jonka edesmennyt mies oli ollut sorvarimestari, ei kuitenkaan voitu käyttää tällaista titteliiä, vaan hän kulki asiakirjoissa ”rouva kauppias Holmgrenina” (*handelsman fru Holmgren*). Siten hän oli Helsingin ainoa naispuolinen liikkeenharjoittaja, joka kantoi itsenäistä kauppiaan ammattinimikettä.

5.10 Kontingenttiporvarit

Vaikka kaupankäynti ja liiketoiminta oli sääty-yhteiskunnan periaatteiden mukaan porvarissäädyn yksinoikeus, tästä säännöstä oli poikkeuksia. Niistä tärkein oli niin kutsutun kontingenttiporvariuden (*kontingentborgerskapet*) olemassaolo. Kontingenttiporvariksi otettu henkilö sai harjoittaa kaupungissa tukkukauppaa kaupunginkassaan maksamaansa vuotuista kontingenttimaksua vastaan ilman muita porvarissäädyn jäsenen oikeuksia ja velvollisuuksia.⁴¹³ Kontingentti esiintyi ensimmäisen kerran jo 1600-luvun kauppalainsäädännössä, ja vapaudenajan säätyprivilegioissa siitä tehtiin aateliston erottamaton oikeus. Maistraatit saivat kuitenkin harkintansa mukaan myöntää oikeuksia myös ei-aatellisille.

Oscar Nikulan mukaan Turun kontingenttiporvarit jakautuivat kahteen ryhmään. Toisen muodostivat kahvilan- ja ravintolanpitäjät, kellarimestarit ja muut pienporvarillisten ammattien harjoittajat, jotka usein aloittivat liiketoimensa kontingentin turvin ja hankkivat myöhemmin täyden porvarisoikeuden. Toiseen kuuluivat virkamiehet, upseerit, yliopiston professorit ja muut säätyläiset, jotka harjoittivat liiketoimintaa viranhoitonsa ohessa.⁴¹⁴ Nikulan esimerkit osoittavat, että vaikka kontingentti oikeutti lain mukaan vain tukkukaupan harjoittamiseen, sen piiriin laskettiin kaupungeissa kaikki ”kauppaa käyvän porvariston” elinkeinot suurimmas- ta pienimpään.

⁴¹⁰ Anna Helena Holmgrenin lausunto kauppalvelija Adolf Fredrik Sierckin porvarisanomuksesta 5.12.1791. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1791, HKA MA Cb:106.

⁴¹¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.9.1792, HKA MA Ca:98, s. 585; Helsingin maistraatin pöytäkirja 22.4.1793, HKA MA Ca:99, s. 254–255.

⁴¹² A. F. Sierckin kirje Helsingin maistraatille 17.9.1794. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1794, HKA MA Cb:109.

⁴¹³ Kts. esim. sotaneuvos Otto Ernst Boijen kontingenttiansanomuksen käsittely, Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.1.1763, HKA MA Ca:69, s. 28–29. Maistraatti toteaa, että kontingentin antavan Boijelle oikeuden käydä kauppaa velkakirjoilla, perustaa manufaktuureita, varustaa laivoja ja käydä ulkomaankauppaa tukussa, mutta vähittäiskauppa ja kotimaankauppa ovat häneltä kiellettyjä.

⁴¹⁴ Nikula 1970, s. 293.

Helsingin säilyneissä veroluetteloissa mainitaan 35 henkilöä jotka maksoivat tutkimuskauden aikana kontingenttimaksua kaupunginkassaan.⁴¹⁵ Määrä oli suurimmillaan Viaporin ensimmäisen rakennuskauden lopulla, jolloin kontingenttiporvareita oli kahdeksan yhtä aikaa. Sen jälkeen määrä hiipui, mutta kaupungissa oli jokaisena vuonna vähintään yksi, tavallisesti kaksi tai kolme kontingenttiporvaria.

Kontingentin nauttijat jakautuivat kahteen ryhmään tavalla joka vastaa Nikulan kuvausta Turusta. Toisen ryhmän muodostivat porvariyhteisöön kuuluneet henkilöt. He olivat potentiaalisia uusia porvareita, jotka maistraatti auttoi uran alkuun kontingentilla, tai vanhoja porvareita, jotka hankkivat kontingentin voidakseen käydä porvarillisten elinkeino-oikeuksiensa ulkopuolista kauppaa. Esimerkiksi Haminan pakolaisporvareihin kuulunut kauppias Henrik Jakob Siliacks sai kontingentin Helsingissä 1751 sillä välipuheella, että jos hän osoittautuisi kyvykkääksi, hän saisi vuoden kuluttua täyden porvarisoikeuden.⁴¹⁶ Kolme vuotta myöhemmin maistraatin piti patistaa Siliacks vannomaan porvarisvala, sillä hän näytti viihtyvän liian hyvin kontingenttiporvarina.⁴¹⁷ Tukkukauppaa kontingentin turvin harjoittivat ainakin kaupalaivankapteeni Carl Mattheizen ja kultaseppämestari Henrik Sohlberg, ja ravintoloitsija Abraham Bjurling piti sen avulla ravintolaa Viaporissa viisitoista vuotta.

Toisen ryhmän muodostivat porvariyhteisön ulkopuoliset henkilöt, esimerkiksi upseerit, virkamiehet, kartanonherrat ja ruukinpatruunat, jotka halusivat kontingenttioikeuden käydäkseen kauppaa Helsingissä. Suhtautuminen heihin vaihteli tapauskohtaisesti. Jos porvaristolla ei ollut mitään erityistä hakijaa vastaan eikä tämä tunkeutunut liiketoimillaan liikaa heidän tontilleen, kontingentin myöntäminen oli ongelmatonta. Westerkullan kartanon herra, kapteeni August Hagelberg, sai kontingentin laivatakseen ulkomaista kalkkia kartanonsa mailla toimineisiin kalkeinpolttouneihin,⁴¹⁸ ja Marieforsin rautaruukin patruuna Lars Olof Nystén voidak-

⁴¹⁵ Kontingenttiporvareita koskevan luvun päälähteenä ovat Helsingin kaupungin päätilikirjoissa (HKA KK Ga-sarja) olevat merkinnät kontingenttimaksuista vuosilta 1755–1808. ”Taxering Längd öfver Enskildte Medlen uti Helsingfors Stad” 1755 (Ga:48, s. 40–75), 1756 (Ga:49, s. 40–73), 1757 (Ga:50, s. 28–63), 1758 (Ga:51, s. 30–63), 1759 (Ga:53, s. 31–68), 1760 (Ga:54, s. 29–66), 1761 (Ga:55, s. 29–60), 1762 (Ga:56, s. 27–60), 1763 (Ga:57, s. 31–62), 1764 (Ga:59, s. 37–74), 1765 (Ga:61, s. 42–81), 1766 (Ga:63, s. 40–79), 1767 (Ga:65, s. 40–83), 1768 (Ga:67, s. 52–95), 1769 (Ga:69, s. 56–101), 1770 (Ga:71, s. 64–104), 1771 (Ga:73, s. 66–121), 1772 (Ga:75, s. 58–115), 1773 (Ga:77, s. 54–111), 1774 (Ga:79, s. 56–110), 1775 (Ga:81, s. 58–110), 1776 (Ga:83, s. 58–108), 1777 (Ga:85, s. 58–107), 1784 (Ga:90, s. 46–135), 1785 (Ga:92, s. 58–130), 1786 (Ga:94, s. 54–123), 1787 (Ga:96, s. 58–132), 1788 (Ga:97, ei sivunumeroita), 1789 (Ga:98, s. 28–103), 1790 (Ga:99, s. 27–96), 1791 (Ga:100, fol. 25–57b), 1792 (Ga:101, fol. 25–57b), 1793 (Ga:102, fol. 21–46b), 1794 (Ga:103, fol. 18–45b), 1795 (Ga:104, fol. 18–47b), 1796 (Ga:105, fol. 19–46b), 1797 (Ga:106, fol. 17–45), 1798 (Ga:107, fol. 18–44b), 1799 (Ga:107, fol. 17–41b), 1800 (Ga:109, fol. 18–45b), 1801 (ei signumia, fol. 17–44b), 1802 (ei signumia, fol. 18–45b), 1803 (ei signumia, fol. 24–52b), 1804 (ei signumia, fol. 10–41b), 1805 (ei signumia, fol. 24–53b), 1806 (ei signumia, s. 32–101), 1807 (ei signumia, s. 26–95) ja 1808 (ei signumia, s. 24–89). Ennen vuotta 1755 luetteloissa ei ole merkintöjä kontingenttimaksuista, vuosien 1778–1783 luettelot puuttuvat. Kontingenttiporvarien kokonaismäärän määrittelyä vaikeuttavat veroluetteloiden vaihtelevat käytännöt. Vuosina 1756–1759 kontingenttimaksujen sarakkeeseen on merkitty myös maistraatin myöntämistä leipomisluvista kerätyt maksut; näitä henkilöitä ei ole laskettu mukaan 33 kontingenttiporvarin kokonaismäärään. Myös myöhempiä vuosina kontingenttimaksujen sarakkeeseen on sijoitettu sinne kuulumattomia maksusuorituksia, esimerkiksi vuonna 1763 kuorma-ajuri Johan Stenmanilta peritty kaupunginuhan vuokramaksu. Vuoden 1755 tilikirjassa, ensimmäisessä jossa kontingenttimaksut esiintyvät, on pääveroluettelon kontingenttisarakkeen lisäksi erillinen kontingenttiveroluettelo. Siinä mainitaan vain kaksi henkilöä jotka eivät esiinny lainkaan pääveroluettelossa: kellarimestari Mathias Malm ja kauppias Henrik Jakob Siliacks (kts. Ga:48, s. 577).

⁴¹⁶ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 25.7.1751, HKA MA Ca:55, s. 105.

⁴¹⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.5.1754, HKA MA Ca:60, s. 359–360.

⁴¹⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.4.1794, HKA MA Ca:100, s. 281–282.

seen kuljettaa laivoilla ruukkinsa rautaa.⁴¹⁹ Myös sukusiteet paikalliseen porvarieliittiin luonnollisesti auttoivat: majuri Julius Modensvärd sai kontingentin sukkelasti ja ilman vastalauseita ilmoitettuaan, että hän oli ”avioitunut kauppuhuoneeseen”.⁴²⁰ Modensvärdin appi oli suurkauppias Johan Burtz.⁴²¹

Ongelmallisempia olivat ne hakijat, jotka porvaristo koki ei-toivottuina kilpailijoina. Vuonna 1755 kontingenttia anoi kolme Viaporin upseeria, everstiluutnantti Baltzar Philip von Wolfradt, kapteeni Carl Tersmeden ja luutnantti Samuel Christian Wallen. Wolfradt ja Tersmeden olivat Viaporissa toimineen kruunun olutpanimon ja viinanpolttimon vuokraajia, ja he hankkivat kontingentit helpottaakseen panimonsa toimintaa. Tätä tapausta, joka aiheutti suuria erimielisyyksiä armeijan ja porvariston välille, käsitellään tarkemmin alaluvussa 9.3. Wolfradt ja Tersmeden olivat aatelismiehiä, joten maistraatti ei voinut lain nojalla olla myöntämättä heille kontingenttia, vaikka tunsikin heitä ja heidän panimoliiketoimintaansa kohtaan suurta epäluuloa. Luutnantti Wallen voidaan sen sijaan lukea osaksi paikallisyhteisöä, sillä hänen isänsä, kihlakunnantuomari Jeremias Wallen, oli Helsingin maistraatin lainopillinen neuvonantaja.⁴²² Hänen liiketoimintansa piiriin kuului ainakin kapakointi, sillä hän vuokrasi vuonna 1763 kaupungilta Töölössä sijainneen viljelys-palstan ja krouvin, ja maksoi vuokraa lähes kolmekymmentä vuotta.⁴²³

Majuri Poppen tapaus kustavilaiselta ajalta on toinen, vaiheitaan monimutkaisempi esimerkki porvariyhteisön suhtautumisesta ei-toivotun aatelismiehen kontingenttiporvariuteen. Vuonna 1786 kauppias Samuel Törner ilmiantoi majuri Joakim von Poppen⁴²⁴ laittomasta kaupankäynnistä.⁴²⁵ Kaupunginviskaali Sennelinin selviytyksen mukaan Poppe kävi kauppaa ruokatarvoilla apureinaan kauppias Johan Holmberg ja skoonelainen merikapteeni Lund.⁴²⁶ Poppe lähetti maistraatille kirjeen, jossa hän toivoi ”että aatelismiehenä ja palveluksesta eronneena upseerina saisin harjoittaa porvarillista elinkeinoa tässä kaupungissa viljalla, maltailla, herneillä, ryyneillä ja ruokatarvoilla kontingenttimaksua vastaan”.⁴²⁷ Hän katsoi olevansa taloudellisesti tarpeellinen Helsingin kaupungille, koska vain harva kauppias toi kaupunkiin ulkomaista viljaa eikä kotimaista ollut saatavilla tarpeeksi ympäri vuoden.⁴²⁸

Kauppaseura ja Ruokakauppaseura antoivat asiasta yhteisen lausunnon, jossa ne kyseenalaistivat majurin aatelisuuden. Seurojen mukaan Poppen nimeä ei ollut aate-

⁴¹⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 18.12.1797, HKA MA Ca:103, s. 1297.

⁴²⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.4.1797, HKA MA Ca:103, s. 423.

⁴²¹ Gräsbeck 1954, n:o 273 (Daniel Julius Falkman, sedan Modensvärd).

⁴²² Granqvist 2012, s. 63–65.

⁴²³ ”Förteckning Uppå Arrende Medlen uti Helsingfors Stad För Åhr 1767”, HKA KK Ga:65, s. 85–88. ”1790 Års Förteckning öfwer Arrende Medlen i Helsingfors Stad”, HKA KK Ga:99, s. 288–294.

⁴²⁴ Nimi esiintyy maistraatin pöytäkirjassa vaihdellen muodoissa Pappe ja Poppe. Vakiintunut kirjoitusmuoto vaikuttaa kuitenkin olleen Poppe; kts. esim. Gräsbeck 1954, n:o 152 (Joakim Adam Poppe).

⁴²⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.12.1786, HKA MA Ca:92, s. 829–830.

⁴²⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.3.1787, HKA MA Ca:92, s. 221–222.

⁴²⁷ ”...at som Frälse man och afskiedad Officer få drifwa Borgerlig näring här i Staden med spannemähl, Malt, Årter, Gryn och Wichtualie Wahrer emot erläggande Contingent afgift...” Majuri Joakim von Poppen kirje Helsingin maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirja 20.12.1786, HKA MA Ca:92, s. 927.

⁴²⁸ Majuri Joakim von Poppen kirje Helsingin maistraatille 23.5.1787. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 14.11.1787, HKA MA Cb:98.

liskalenterissa, joten hän ei ollut aatelismies eikä hänellä ollut oikeutta kontingenttiin.⁴²⁹ Poppe kertoi menettäneensä merionnettomuudessa vaimonsa, lapsensa ja kaiken omaisuutensa, mukaan lukien aateliskirjansa. Perillisetömmänä hän ei ollut hakenut aatelisarvolleen introdusointia, eikä häntä siksi mainittu aateliskalenterissa.⁴³⁰ Todisteeksi aateluudestaan hän lähetti maistraatille *Inrikes Tidningenistä* 25.3.1773 leikatun uutisen, jossa kerrottiin majuri Johan Adam Poppen saaneen kuninkaalta aatelisarvon nimellä von Poppe. Maistraatti vastasi, että leike ei todistanut mitään, koska majuri von Poppen etunimi oli Joakim eikä Johan Adam.⁴³¹

Vastauksen saatuaan Poppe marssi maistraatin istuntoon ja latoi pöytään kaikki työtodistuksensa. Maistraatti totesi, että todistuksissa majurista käytettiin nimeä Joakim Adam von Poppe, joten niitä voitiin pitää todisteena hänen aateluudestaan.⁴³² Poppe ei kuitenkaan saanut kauan nauttia kontingentistaan, sillä hän kuoli jo vuoden 1789 alussa.⁴³³

Esimerkkitapaukset osoittavat, että kontingenttiporvariuden olemassaolo oli porvaristolle sekä mahdollisuus että uhka. Sen avulla voitiin tasoittaa porvariyhteisön suosioon päässeiden henkilöiden tietä liikemiehiksi, mutta se mahdollisti myös ulkopuolisten yrittäjien tunkeutumisen paikalliseen liiketoimintaan porvariston tahdon vastaisesti. Koska monet kontingenttiporvarit olivat upseereita, nämä kysymykset voi tulkita yhdeksi siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan vuorovaikutuksen hankaumakohdista. Majuri Modensvärdin kaltaisia henkilöitä porvaristo ei kokenut uhkana, sillä he olivat jo valmiiksi kytkeytyneet yhteisöön ja toimivat yhteistyössä sen kanssa. Sen sijaan sellaiset hahmot kuin Wolfradt ja Tersmeden tai von Poppe, jotka tunkeutuivat yhteisöön sen ulkopuolelta ja vaativat kontingenttia itsetietoisesti aatelisprivilegioihinsa tukeutuen, koettiin tunkeilijoiksi. Maistraatti piti Wolfradtin ja Tersmedenin hakemusta pöydällään yli puoli vuotta, todennäköisesti etsien kiivaasti syytä sen hylkäämiseksi, ja Poppen hakemuksen porvaristo yritti kaataa muutoseikoilla. Kummassakin tapauksessa vastarinta osoittautui kuitenkin hyödyttömäksi.

5.11 Alkoholin valmistajat ja myyjät

Vaikka useimmat porvarilliset elinkeinot olivat tietyn porvariryhmän yksinoikeus, kaupungissa oli myös elinkeinoja, joita harjoittivat useat eri porvariryhmät ja myös porvariston ulkopuoliset henkilöt. Näistä on jo mainittu ravintoloitsijoiden kohdalla ruoantarjoilu sekä leskien kohdalla kaupustelu. Ylivoimaisesti laajin ja taloudellisesti merkittävin näistä elinkeinoista oli kuitenkin alkoholin valmistus ja myynti. Se oli ainoa liiketoiminnan muoto joka yhdisti kaikki porvariston eri ammattiryhmät, ja sitä on sen vuoksi aiheellista käsitellä omassa luvussaan.

⁴²⁹ Kauppaseuran ja Ruokakauppaseuran yhteinen lausunto majuri Joakim von Poppen porvarisanomukseen 16.5.1787. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 14.11.1787, HKA MA Cb:98.

⁴³⁰ Majuri Joakim von Poppen kirje Helsingin maistraatille 23.5.1787. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 14.11.1787/a, HKA MA Cb:98.

⁴³¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.6.1787, HKA MA Ca:92, s. 560–563.

⁴³² Helsingin maistraatin pöytäkirja 13.10.1787, HKA MA Ca:92, s. 898–899.

⁴³³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 6.4.1789, HKA MA Ca:94, s. 177–178.

Alkoholilla oli suuri taloudellinen merkitys kaikissa 1700-luvun ruotsalaiskaupungeissa, mutta etenkin linnoitus- ja varuskuntakaupungeissa, joissa sotilasväestö tarjosi kapakoitsijoille suuren ja janoisen asiakaskunnan. Ruotsin valtakunnan vanhimmat oluenpanijoiden ammattikunnat olivat Tukholman lisäksi merkittävimmissä linna- ja linnoituskaupungeissa kuten Göteborgissa, Kalmarissa ja Malmössä. Göteborgissa alkoholin valmistus ja myynti oli niin suurimittaista, että ala oli jakautunut lukuisiin eri korporaatioihin: sekä oluenpanijoilla että viinanpolttajilla oli omat ammattikuntansa, ja vähittäismyynnistä huolehti suuri, pääosin porvariston ulkopuolella ollut kapakoitsijoiden joukko.⁴³⁴ Laivastokaupunki Karlskronassa suuri osa lähiseudun maanviljelijöistä erikoistui kokonaan raaka-aineen tuottamiseen viinanpolttimoita varten.⁴³⁵ Ääriesimerkki oli kuitenkin Hämeenlinna, josta asema linnakaupunkina, tärkeänä markkinapaikkana ja eteläisen Suomen liikenteellisenä risteyskohtana oli tehnyt todellisen kapakkakaupungin. Hämeenlinnan porvaristo luonnehti kapakointia pääelinkeinokseen, ja Turun akatemian professori Nils Hasselbom kirjoitti kitkerästi 1730-luvulla, että Hämeenlinnassa ei ollut tarjolla muita kaupallisia palveluita kuin ”ryyppy huonoa viinaa tai tuopillinen sakkaa”.⁴³⁶

1700-luvun puolivälissä viinan polttaminen ja oluen paneminen myyntiä varten olivat luvanvaraisia elinkeinoja, joita sai harjoittaa kaupungeissa maistraatin suostumuksella ja kaupunginkassaan maksettua korvausta vastaan. Oluenvalmistuksen ehdot pysyivät jokseenkin samoina 1800-luvun alkuun asti, mutta viinanpolttoon liittyvä lainsäädäntö muuttui tiuhaan. Vuosina 1756–1760 oli voimassa valtakunnallinen viinanpolttokielto, sillä seitsenvuotinen sota oli katkaissut viljan tuonnin ulkomailta ja kruunu halusi säästellä kotimaista viljaa. Vuonna 1776 kuningas Kustaa III teki viinanpoltosta kruunun monopolin, ja paloviinan valmistus siirtyi kruununpolttimoihin, joita tosin hoitivat useimmiten yksityiset vuokraajat. Vuonna 1787 epäonnistuneeksi osoittautunut monopoli purettiin, ja kruunu ryhtyi vuokraamaan viinanpoltto-oikeudet paikkakunnittain yksityishenkilöille. Kun tämäkin järjestelmä ajautui vaikeuksiin, viinan myyntipoltto kaupungeissa vapautettiin vuonna 1802 kokonaan yleistä paloviinaveroa vastaan.⁴³⁷

Alkoholivalmistus ja kapakointi katsottiin virallisesti pienporvariston yksinoikeudeksi. Ahkerasti Helsingin asioihin puuttunut maaherra Gustaf Samuel Gyllenberg katsoi jopa aiheelliseksi nuhdella kauppias Nils Burtzia sekaantumisesta viinanpolttoon; maaherran mukaan ala oli ”kaupungin ensimmäisille” sopimaton ja se tulisi jättää pienporvareille.⁴³⁸ Pienporvaristo ja kapakoitsijat samaistettiin monissa yhteyksissä toisiinsa: esimerkiksi kaupan jaon toteutusyrityksen yhteydessä vuonna 1748 Helsingin maistraatti puhutteli porvaristoa sanoilla ”kaikki yleiskauppiaat, ruokakauppiaat, kapakoitsijat ja käsityöläiset”.⁴³⁹ Vuonna 1795 maistraatti myönsi talonpojan poika Anders Weurlanderille pienporvarin oikeudet Pienporvariseuran vastalauseista huolimatta. Weurlander nimittäin hallitsi merenkulun, mikä oli

⁴³⁴ Mårtensson 1961, s. 7–10, 41–45, 119–127.

⁴³⁵ Bergman 2012, s. 99.

⁴³⁶ Lindeqvist 1926, s. 337–339.

⁴³⁷ Hornborg 1950, s. 504–509.

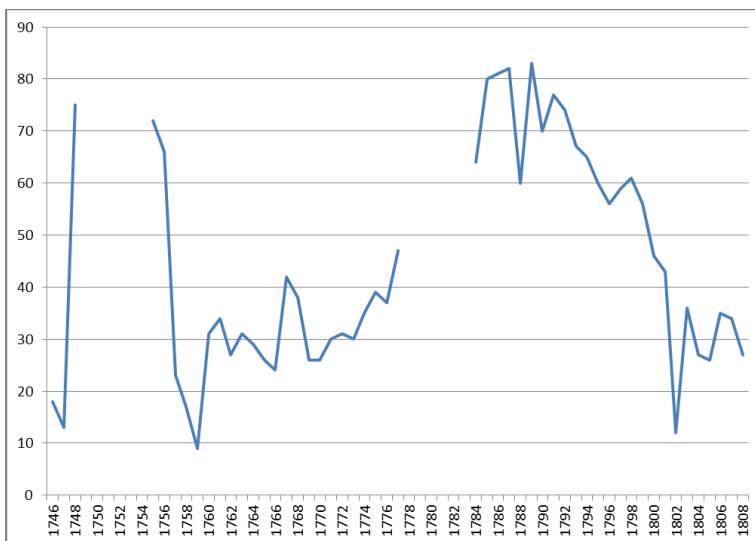
⁴³⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.8.1754, HKA MA Ca:60, s. 818–826.

⁴³⁹ ”...alla Handlande i gemen, Hökare, Krögare och Handtwärckare...” Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 12.11.1748, HKA MA Ca:52, s. 464–468.

maistraatin mukaan harvinainen ja kallisarvoinen taito pelkkään kapakanpitoon keskittyneessä pienporvaristossa.⁴⁴⁰

Virallisista periaatteista ja maaherrallisista nuhteista huolimatta kapakanpito oli niin tuottoisa liiketoimi, että ”kaupungin ensimmäiset” eivät malttaneet pysyä erossa siitä. Monet kauppiat omistivat kapakoita yhtenä liiketoimintansa muotona. Viaporin ensimmäisen rakennuskauden aikana kauppias ja raatimies Georg Wilhelm Clayhills jopa toimi maistraatin nimittämänä krouvinpitäjien oltermannina.⁴⁴¹ Lisäksi kapakoitsijoiden joukossa oli käsityöläisiä, leskiä ja kaupungin virkamiehiä.

Kaavio 5.3: Virallisten kapakanpitäjien määrä Helsingissä 1745–1810⁴⁴²

⁴⁴⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 24.8.1795, HKA MA Ca:101, s. 981–984.

⁴⁴¹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 7.4.1748, HKA MA Ca:52, s. 118.

⁴⁴² Kuvion lähteinä ovat Helsingin kaupungin tileihin sisältyvät luettelot kapakanpitäjistä ja näiden kaupunginkassaan maksamista elinkeinomaksuista. Vuotta 1800 vanhemmat tilikirjat on järjestetty kaupunginkassan arkistossa Ga-sarjaksi: HKA KK Ga:48 s. 559–561 (1755), Ga:49 s. 439–441 (1756), Ga:50 s. 603–604 (1757), Ga:51 s. 435 (1758), Ga:53 s. 398 (1759), Ga:54 s. 358–359 (1760), Ga:55 s. 400–401 (1761), Ga:56 s. 336–337 (1762), Ga:57 s. 282–283 (1763), Ga:59 s. 368 (1764), Ga:61 s. 323–324 (1765), Ga:63 s. 343 (1766), Ga:65 s. 393–394 (1767), Ga:67 s. 483 (1768), Ga:69 s. 613 (1769), Ga:71 s. 593 (1770), Ga:73 s. 591–592 (1771), Ga:75 s. 547 (1772), Ga:77, s. 547 (1773), Ga:79 s. 703–704 (1774), Ga:81 s. 651–652 (1775), Ga:83 s. 645–646 (1776), Ga:85 s. 659–661 (1777), Ga:90, s. 171–173 (1784), Ga:92 s. 183–186 (1785), Ga:94 s. 166–168 (1786), Ga:96 s. 171–174 (1787), Ga:97 s. 171–174 (1788), Ga:97 s. 249–251 (1789), Ga: 99 s. 220–222 (1790), Ga: 100 s. 70–72 (1791), Ga: 101 s. 71–72 (1792), Ga:102 s. 82–84 (1793), Ga:103 s. 81–83 (1794), Ga:104 s. 79–81 (1795), Ga:105 s. 78–79 (1796), Ga:106 s. 67–68 (1797), Ga:107 s. 68–69 (1798), Ga:108 s. 60–62 (1799), Ga:109 s. 62–63 (1800). Vuotta 1801 nuorempia tilikirjoja ei ole viety Ga-sarjaan: HKA KK Kaupungin tilit 1801 s. 63–64, 1802 s. 62, 1803 s. 81–82, 1804 s. 82, 1805 s. 70, 1806 s. 147–148, 1807 s. 145–146, 1808 s. 101–102. Ennen vuotta 1755 tilikirjoihin ei sisälly kapakanpitäjien nimiluetteloita, ja vuosien 1778–1783 tilikirjat ovat kadonneet. Vuosina 1746, 1747 ja 1748 maistraatin pöytäkirjaan sisältyy luettelo kapakanpitäjistä: kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 21.3.1746, HKA MA Ca:48 s. 66; 21.2.1747, HKA MA Ca:50 s. 18; 28.9.1748, HKA MA Ca:52. Luetteloita kapakanpitäjien määristä vuosina 1749–1754 en ole löytänyt maistraatin arkistoinneistosta. Vuoden 1754 pöytäkirjan liitteisiin sisältyy kaupungin oluenpanijoiden nimiluettelo, jonka mukaan 94 henkilöä pani olutta myyntiä varten; kts. ”1754 d. 23. Januari angifwo sig följande til Brygg”, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1754, HKA MA Ca:35. Lukua ei kuitenkaan ole käytetty kaaviossa 5.3 koska oluenpanijoiden ja kapakanpitäjien yhteneväisyys ei ole varmaa.

Helsingin alkoholimarkkinat olivat riippuvaisia Viaporin rakennustöistä ja niiden suhdanteista. Vuonna 1747 kolmetoista henkilöä maksoi kaupunginkassaan lupamaksua oikeudesta pitää kapakkaa, mutta vuonna 1748, jolloin linnoitustyöt olivat ensimmäistä kesää käynnissä, määrä kohosi yli seitsemäänkymmeneen. Jo vuonna 1755 maistraatti alkoi hylätä hakemuksia vedoten siihen, ettei alalle mahtunut enempää yrittäjiä.⁴⁴³ Kun Viaporin ensimmäinen rakennuskausi pari vuotta myöhemmin loppui, kapakoiden määrä romahti nopeasti alle kymmeneen.

Linnoitustöiden käynnistyttyä uudelleen Pommerin sodan jälkeen maistraatin nimittämät yhdeksän kapakanpitäjää toivoivat, että heitä nimitettäisiin lisää, koska heitä oli liian vähän kaupunkilaisten ja sotilaiden tarpeisiin. Näistä yhdeksästä nimitetystä kahdeksan ilmoitettiin pitävän kapakkaa kotonaan; yhdellä, porvari Gudmund Bergklintillä, oli kapakka sekä kotonaan että Viaporissa. Toivomuksen johdosta maistraatti nimitti 21 kapakoitsijaa lisää.⁴⁴⁴ Tätä kapakoitsijoiden määrän nousua seurasi kuitenkin nopea ja yhtä suuri notkahdus, kun myssy puolue pani linnoitustyöt jäihin.

1770-luvulla alkanut ja 1800-luvun alkuun asti jatkunut kustavilainen rakennuskausi nosti kapakoiden määrän takaisin vanhoihin huippulukemiin, vaikkakin kasvu oli huomattavasti hitaampaa kuin 1750-luvulla. Vuonna 1778, kun Helsingissä oli viitisenkymmentä kapakoitsijaa, virkaatekevä kaupunginviskaali Carl Fredrik Lytke valitti, että jokainen olutta ja paloviinaa myyvä otetaan porvariksi ja että kapakoita oli aivan liikaa tarpeeseen nähden.⁴⁴⁵ Kustaan sodan aikaan 1780-luvun lopussa kapakoiden määrä oli noussut yli kahdeksaankymmeneen, mutta sitä seurasi nopea romahdus. 1800-luvun alussa Helsingissä oli tilikirjojen mukaan vain kymmenkunta kapakkaa. Tämä romahdus seuraa pienporvariston määrän samanaikaista romahdusta, joka puolestaan osuu yksiin Viaporin rakennustöiden lopullisen hiipumisen kanssa.

Vuonna 1784 tehty elinkein selvitys antaa hyvän kuvan Helsingin kapakanpitäjien rakenteesta Viaporin toisella rakennuskaudella. Luettelossa on 61 henkilöä jotka harjoittavat oluenpanoa ja kapakanpitoa. Heistä 56 on porvareita tai porvarinleskiä: joukossa on yksi kauppias ja kaksi kauppiaanleskeä, yksi ruokakauppias, yksi ravintoloitsija, kaupungin molemmat kestikievarinpitäjät, neljä merikapteenia ja yksi merikapteenin leski, yksi käsityöläismestari sekä kolmekymmentäviisi pienporvaria ja kahdeksan pienporvarin leskeä. Ei-porvarillisten anniskelijoiden joukko koostuu meklarista, tehtaan kirjanpitäjästä, kalastajasta, leskirouvista Bergenfeldt ja Lindberg sekä neiti Anna Stina Sundista.

Luetteloon on myös merkitty jokaisen henkilön kohdalle, harjoittaako hän elinkeinoaan jonkun toisen luona tai avulla. Näiden merkintöjen kohdalla huomiota

⁴⁴³ Tukholmalainen muurarinkisälli Georg Ramhjelm ilmoitti toukokuussa 1755 olevansa halukas asettumaan Helsinkiin, missä oli pulaa muurareista, jos saisi panna olutta ja polttaa viinaa sivuelinkeinonaan. Maistraatin vastaus oli kuitenkin kielteinen, koska Helsingissä oli jo ylitarjontaa alkoholista. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.5.1755, HKA MA Ca:61, s. 425–428. Loviisalaisen vahtimestarin Sven Blombergin anomus päästä kapakoitsijaksi Helsinkiin hylättiin saman vuoden elokuussa ylitarjontaan vedoten. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.8.1755, HKA MA Ca:61, s. 838.

⁴⁴⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3. ja 14.3.1764, HKA MA Ca:70, s. 57, 75–76.

⁴⁴⁵ Vt. kaupunginviskaali C. F. Lytken kirje maaherra Anders de Brucelle [päiväämätön], välitetty tiedoksi Helsingin maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 4.6.1778, Cb:82.

herättää nimien naisvaltaisuus. Vaikka valtaosa oluenpano- ja kapakanpitomaksun maksajista oli miehiä, useimmissa tapauksissa toimintaa hoiti käytännössä nainen. Sen lisäksi, että yhdeksän aksiiin maksajista oli leskivaimoja, on kahdeksantoista henkilön kohdalle kapakanpitäjäksi merkitty vaimo, kahden tytär ja kahden käly.⁴⁴⁶ Puolet Helsingin alkoholimarkkinoista oli siis porvarisnaisten hallussa, vaikka muodolliset oikeudet olivat useimmiten heidän miestensä nimissä.

Kapakointi oli etenkin Viaporin aktiivisilla rakennuskausilla niin helppo tapa ansaita rahaa, että jos porvari valitti toimeentulovaikeuksiaan tai porvarinleski köyhyyttään, maistraatti myönsi heille rutiininomaisesti luvan valmistaa ja myydä alkoholia. Kapakanpito-oikeuksien jakelusta tulikin porvariyhteisön sosiaaliturvan toinen tukipilari, jos toinen oli leskien ja tytärtien naittaminen porvarisoikeuksia anoville. Kun huutokauppakamarin vahtimestarin lesken Anna Christina Lindbergin todettiin vuonna 1783 elävän köyhyudessa, maistraatti antoi hänelle luvan myydä olutta ja leivonnaisia ja naitti hänen tyttärensä porvariksi pyrkivälle Isak Forsströmille.⁴⁴⁷ Porvariyhteisön sosiaalipolitiikka oli iskevää ja brutaaliakin.

Kapakointioikeudet sosiaaliturvan muotona levisivät tutkimuskauden lopulla myös porvariston ulkopuolelle. Vuonna 1779 merimiesten vaimot saivat luvan myydä alkoholia kotonaan miestensä merimatkojen aikana, mutta ehdoksi asetettiin, että he eivät loukkaisi porvariston elinkeino-oikeuksia valmistamalla olutta ja viinaa itse, vaan ostaisivat sen porvareilta.⁴⁴⁸ Vuonna 1801 rahdinsoutajat saivat luvan panna olutta myyntiä varten; tämän päätöksen takana oli maaherra, ja kaupungin pienporvaristo protestoi, koska se koki kruunun loukkaamisen heidän elinkeino-oikeuksiaan.⁴⁴⁹

5.12 Yhteenveto

Viaporin rakennuskaudella Helsingin väkiluku liki viisinkertaistui ja kaupungin asukasrakenne monipuolistui. Armeija teki porvaristolta suuria tavarantilauksia linnoituksen rakentamiseksi ja sotilaiden huoltamiseksi, ja suuri pysyvä sotilasväestö muodosti porvareiden liikkeille ja käsityöpajoille uuden asiakaskunnan. Kaikki tämä heijastuu Helsingin porvariston määrän, ammattirakenteen ja ryhmäytymisen kehityksessä 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Kaikki porvariston ryhmät yhtä lukuunottamatta kasvoivat Viaporin rakennuskauden aikana. Tämä yksi, poikkeuksen säännöstä muodostanut ryhmä, oli kauppiaskunta jonka koko pysyi hämmästyttävän tasaisena ja ajoittain jopa laski. Kuten luvussa 3.3 mainittiin, linnoituslaitoksen suurista tavarantilauksista jopa kaksi viidennestä tehtiin Helsingin kauppiailta. Lisäksi 1700-luvun loppupuolella Helsingin sahateollisuus ja puutavarakauppa nousi kukoistukseensa ja kaupungin laivanvarustus kasvoi erittäin nopeasti. Kauppiaskunnan koon pysyminen samana ei siis johtunut liiketoimintamahdollisuuksien puutteesta, vaan kauppiaat rajoittivat määräänsä

⁴⁴⁶ ”Förteckning Öfver Wissa Ämbeten i Helsingfors Stad för Åhr 1784” Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.1.1784, HKA MA Ca:90, s. 11–14.

⁴⁴⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.3. ja 2.6.1783, HKA MA Ca:321, 623.

⁴⁴⁸ Hornborg 1950, s. 506. Merimiesten vaimoista porvarillisten elinkeinojen harjoittajina kts. Fritgen 2016, s. 230–240.

⁴⁴⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 1.6.1801, HKA MA Ca:107, s. 571–572.

tietoisesti, niin että lisääntyvät liiketoimet rikastuttivat suppeana pysyvää liikkeenharjoittajien joukkoa.

Kauppiaskunnan kehitystä voi verrata porvariston kahden muun pääryhmän, käsityöläisten ja pienporvariston, kehitykseen. Molempien koko moninkertaistui Viaporin rakennuskauden aikana, eli ansaitsemismahdollisuuksien lisääntyminen näkyi suoraan käsityöläismestarien ja pienporvarien määrän kasvuna. Eikö näillä kahdella ryhmällä siis ollut kykyä tai halua sulkeutua kauppiaskunnan tavoin ja ohjata kasvavaa vaurautta vanhojen jäsentensä hyväksi?

Pienporvariston kohdalla selityksenä lienee kyvyttömyys sulkeutua. Tyypillinen pienporvari eli omalla ja perheenjäsentensä työpanoksella. Vaikka esimerkiksi alkoholin kysyntä Helsingissä kasvoi räjähdysmäisesti, yksittäiset viinanpolttajat ja kapakoitsijat eivät voineet laajentaa toimintaansa paljonkaan. Se olisi vaatinut ulkopuolisten työntekijöiden palkkaamista, mikä olisi ollut heille liian suuri taloudellinen riski. Lisäksi pienporvaristo järjestäytyi ammatillisesti varsin myöhään, ja vielä Viaporin ensimmäisen rakennuskauden aikana maistraatti käsitteli pienporvariston jäseniksi pyrkivien anomukset tiedustelematta lainkaan vanhojen ammatinharjoittajien mielipidettä.

Sama selitys ei päde käsityöläistöön. Useimmat käsityöläismestarit pyörivät työpajojensa toimintaa kisällien ja oppipoikien, siis perheen ulkopuolisen työvoiman avulla. Lisäksi käsityöläiset muodostivat kaikista porvarisryhmistä tiukimmat ja parhaiten organisoidut korporeaatiot. Helsingin käsityöläismestarien joukossa on muutamia, jotka kykenivät monopolisoimaan tietyn käsityöhaaran itselleen, kasvattamaan työpajaansa ja rikastumaan, siis harjoittamaan samaa toimintalogiikkaa kuin kauppiaat. He ovat kuitenkin yksittäisiä poikkeuksia. Miksi käsityöläiset eivät kyenneet sulkeutumaan samalla tavoin kuin kauppiaskunta?

Vastaus löytyy maistraatin pöytäkirjoista. Luvussa 5.2 on siteerattu lukuisia tapauksia, joissa Helsingin käsityöläiset vastustavat porvarisanomusten hyväksymistä, koska ammattialalla ei ole tilaa uusille mestareille. Maistraatti kykeni kuitenkin halutessaan toimimaan vastoin käsityöläisten tahtoa, ja myös teki niin säännöllisesti. Jos raatimiehet katsoivat, että alalla vallitsi ”yleisesti tunnettu” pula mestareista, uusi tulokas sai vannon porvarisvalan vanhojen mestareiden vastalauseista huolimatta. Vuoden 1773 ammattikuntareformin jälkeen tämäkin perustelu jäi tarpeettomaksi, sillä laki määräsi maistraattia myöntämään porvarisoikeuden kaikille hyväksytyin mestarinnäytteen tehneille. Käsityöläistö siis pyrki sulkeutumaan, mutta ei kyennyt siihen, sillä porvarisanomusten käsittelyssä viimeinen sana oli maistraatilla, joka purki kasvavan kysynnän mieluummin kasvattamalla mestarien määrää.

Miksi kauppiaskunnan sulkeutuminen sitten onnistui? Kauppiaiden Kauppaseura oli käsityöammattikuntiin verrattuna hyvin epämääräinen ja epämuodollinen yhteistyöelin, jonka toiminta käsitti lähinnä kauppiaiden vapaamuotoisia kokouksia toistensa kodeissa. Tästä huolimatta maistraatilla ei ollut tapana uhmata Kauppaseuran tahtoa samalla tavoin kuin se säännöllisesti uhmasi käsityöammattikuntien tahtoa. Yksinkertaisin selitys tälle ilmiölle on, että kauppiaskunta hallitsi maistraattia. Tähän palataan seuraavissa luvuissa.

6 PORVARISTO JA VALTA

Tiedot Helsingin porvarisryhmien koosta ja järjestäytymisasteesta eivät kerro kaikkea porvariston sisäisestä dynamiikasta. Eri ryhmät saattoivat käyttää yhteisössään koostaan ja kiinteydestään riippumatonta valtaa, ja kuvaa on siksi täydennettävä analysoimalla porvariston keskinäistä vallanjakoa ja vallankäyttöä.

Luvussa 6 käsitellään Helsingin porvaristoa vallankäyttäjänä sekä tarkastellaan, miten valta jakautui eri porvarisryhmien välillä. Alaluvussa 6.1 esitellään porvariston tärkeimmät vallankäytön muodot eli taloudellinen ja poliittinen valta. Alaluvussa 6.2 käsitellään porvariston taloudellista valtaa, välineenä suostuntaveron kantamista varten vuosittain tehdyt taksoitukset ja niiden antama tieto porvariston varallisuussuhteista. Alaluvussa 6.3 tarkastellaan lyhyesti miten kaupungin taloudellinen valtaeliitti muodostui ja keitä se piti sisällään. Alaluvussa 6.4 käsittelyn kohteena on porvaristo poliittisena vallankäyttäjänä, eli toisaalta äänestäjinä kaupungin vaaleissa, toisaalta erilaisten poliittisten luottamustehtävien kuten raatimiehen, pormestarin ja valtiopäivämiehen tehtävien hoitajina.

6.1 Taloudellinen, poliittinen ja sosiaalinen valta

Varhaismodernin kaupungin sosiaalinen rakenne perustui epätasa-arvoisuudelle, kuten kaikki sosiaaliset rakenteet aina: jotkut käyttivät suurempaa valtaa, nauttivat suurempaa arvostusta tai hallinnoivat suurempia resursseja kuin toiset. Tämä on helppo ymmärtää. Mutta tämän epätasa-arvoisuuden luotettava kuvaileminen on valtava urakka. Liki jokainen yritys kuvailla sosiaalista rakennetta nojaa siihen perusoletukseen, että valta ja arvostus muodostavat pystysuoran hierarkian, eräänlaiset tikapuut, joilla jokainen yksilö seisoo omalla askelmallaan. Yhteiskunta ei tietenkään perustu vain yhteen hierarkiaan, vaan se on toisiaan risteävien tikapuiden ja liukuratojen monimutkainen rakennelma, jossa kuka tahansa yksilö voi olla samaan aikaan monessa erilaisessa ”sosiaalisessa asemassa”.⁴⁵⁰

Nämä kaupunkihistorioitsija Christopher R. Friedrichsin sanat havainnollistavat hyvin porvariston sosiaalisen rakenteen tutkimisen ongelmat. Tuon rakenteen rekonstruoiminen edellyttää sen yksittäisten jäsenten sosiaalisen aseman määrittämistä. On kuitenkin vaikea valita, mitkä kriteerit tähän parhaiten soveltuvat. Yhtääl-

⁴⁵⁰As in every human society, the fundamental characteristics of urban social structure in early modern times was inequality: some individuals exercised more power, commanded more respect or controlled more resources than others. This much is easy to grasp. But to describe convincingly the actual structure of social inequality in any particular setting is a daunting task. Almost every attempt to describe social structure starts from the premise that each human society has a vertical hierarchy or “ladder” of power and prestige, and every individual has a specific place on that ladder. Of course no society is really made up of a single hierarchy: there is always a complex pattern of intermingled chutes and ladders, and any person can occupy a multiplicity of “social positions”. Friedrichs 1995, s. 139–140, suomennos tekijän.

tä mikään yksittäinen tekijä ei riitä sosiaalisen aseman määrittelyyn, toisaalta liian suuri muuttujien joukko tekisi määrittelystä mahdotonta.

Sosiologi Michael Mannin mukaan sosiaalinen valta koostuu neljästä osatekijästä: ideologisesta, sotilaallisesta, taloudellisesta ja poliittisesta vallasta. Keskiajalla, jolloin eurooppalaiset valtiorakenteet olivat hajanaiset ja pirstoutuneet, kaupungit ja niiden porvaristo käyttivät sekä sotilaallista, taloudellista että poliittista valtaa. 1500–1600-lukujen niin kutsutun sotilaallisen vallankumouksen (*military revolution*) aikana valtiot kuitenkin monopolisoivat sotilaallisen vallankäytön itselleen.⁴⁵¹ 1700-luvulla porvariston itsenäisestä sotilaallisesta vallasta oli olemassa enää surkastuneita muistoja, jollaisia olivat myös Ruotsin valtakunnan kaupunkien porvarikaartit. Vielä vapaudenajalla kaikki Helsingin uudet porvarit liitettiin kaupungin kaartiin ja he vannoivat porvarisvalansa univormu yllä. Porvarikaarti tarjosi kaupunkilaisille viihdykettä äkseeraamalla ja ampumalla kunnialaukauksia juhlapäivinä, sekä kauppiaseliitin jäsenille mahdollisuuden käyttää komealta kalskahtavia upseerinarvoja, mutta minkäänlaista sotilaallista merkitystä sillä ei enää ollut.⁴⁵²

1700-luvun porvariston ulottuvilla olleet vallan muodot rajoittuivat siis Mannin mukaan taloudelliseen valtaan ja poliittiseen valtaan. Taloudellinen vallankäyttö oli porvariston olemuksen ydin, olihan se jo perusmääritelmänsä mukaisesti taloussäätty, jolla oli yksinoikeus kaupankäyntiin ja liiketoimintaan. Mahdollisuudet poliittiseen vallankäyttöön vaihtelivat eri puolilla Eurooppaa, mutta Ruotsin valtakunnassa ne olivat poikkeuksellisen laajat. Ruotsalaisporvaristo käytti sekä paikallisvaalien ja valtiopäivävaalien äänestäjänä että luottamustoimien ja virkojen haltijana merkittävää poliittista valtaa, jota vapaudenajan reformit olivat entisestäänkin korostaneet. Itse asiassa juuri tämä teki ruotsalaisesta porvaristosta eurooppalaisessa mittakaavassa poikkeuksellisen tarkkarajaisen yhteiskuntaryhmän, sillä porvarissäädyn pääsy poliittisen vallan äärelle johti sen jäsenyysehtojen huolellisempaan määrittelyyn ja kontrollointiin kuin monissa muissa maissa.

Christopher R. Friedrichs käyttää hieman Mannista poikkeavaa valtatekijöiden jaottelua. Hänen mukaansa kaupunkien hallitsevat eliitit muodostuivat taloudellisen vallan, poliittisen vallan ja sosiaalisen vallan yhdistelmänä. Nämä kolme tekijää yhdistyivät samoissa henkilöissä usein, mutta eivät aina. Taloudellisesti voimakas kauppias kuului eliittiin poliittisesta asemastaan riippumatta, korkea poliittinen vallankäyttäjät kuten pormestari taas taloudellisesta asemastaan riippumatta. Henkilöt, joilla ei ollut taloudellista eikä poliittista valtaa, saattoivat pysyä eliitin jäseninä, jos heidän sosiaalinen arvostuksensa oli tarpeeksi suuri. Mannista poiketen Friedrichs ei siis käytä sosiaalista valtaa kattokäsitteenä vaan määrittelee sen tasaveroiseksi tekijäksi taloudellisen ja poliittisen vallan kanssa.⁴⁵³

⁴⁵¹ Mann 1986, s. 22–28, 453–458.

⁴⁵² Helsingin porvarikaartin sotilaallisuuden melko matalasta tasosta kertoo se ohjesääntö, jonka maistraatti antoi kaartin uudelleenjärjestäytymisen yhteydessä pikkuvihan jälkeen. Siinä korostetaan muun muassa, että kaartilaisten on toteltava upseereita eikä näille saa väittää vastaan. Luvattomasta poissaolosta harjoituksesta tai paraatista määrättiin sakkoa upseereille kolme hopeataaleria, aliupseereille kaksi ja sotilaille yksi. Juovuksissa esiintymisestä samoissa tilaisuuksissa sai viiden hopeataalerin sakon. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 25.8.1746, HKA MA Ca:48, s. 265–266.

⁴⁵³ Friedrichs 1995, s. 186–187. Vastaavia määritelmiä eliitin olemuksesta on myös muilla eurooppalaisilla kaupunkihistorioitsijoilla, joskin vaihtelevin painotuksin; kts. esim. Cowan 1998, s. 51–53; Houston 1998, s. 31.

Mannin määritelmä on käyttökelpoisempi porvariston vallankäytön analysointiin, koska sosiaalinen valta ei porvariston keskuudessa esiinny itsenäisenä, vaan on johdettavissa joko taloudellisesta tai poliittisesta vallasta tai näiden yhdistelmästä. Kuuluakseen kaupungin eliittiin porvarin oli joko oltava varakas liikemies tai hoidettava korkeaa poliittista tehtävää. Vaikka vararikon tehneet tai poliittiset asemansa menettäneet henkilöt saattoivat jatkaa eliitin jäseninä, heidän statuksensa perustui heidän *entiseen* taloudelliseen ja poliittiseen valtaansa, jonka avulla he olivat vakiinnuttaneet sosiaalisen asemansa.

Friedrichsin määritelmä olisi käyttökelpoisempi, jos tutkittavana olisi koko kaupunkiväestö ja sen eliittikerrostuma. Tällöin mukana olisivat esimerkiksi aateliset ja aatelittomat säätyläiset, joille taloudesta ja politiikasta riippumaton sosiaalinen arvostus oli keskeistä. Tutkimuksen rajautuessa pelkkään porvaristoon ei sosiaalinen valta itsenäisenä kategoriana kuitenkaan ole tarpeellinen.

Tässä tutkimuksessa sovelletaan Mannin teoreettista lähtökohtaa porvariston analysointiin samalla tavoin kuin esimerkiksi Gudrun Andersson ja Stefan Lundblad tekevät Arbogan ja Gävlen kaupunkien porvarieliittiä käsittelevissä tutkimuksissaan. Molemmat määrittelevät porvariston valtaeliitin sekä taloudellisten että poliittisten kriteerien avulla, lukien siihen sekä korkeimmat verot maksaneet porvarit että korkeimmissa poliittisissa luottamustehtävissä toimineet porvarit.⁴⁵⁴ Olen kuitenkin lisännyt analyysiin vielä yhden tekijän jota Andersson ja Lundblad eivät käytä, porvarien äänestyskäyttäytymisen kaupungin vaaleissa. Se oli suurin yhdistävä tekijä taloudellisen vallan ja poliittisen vallan välillä, sillä koska vaaleissa äänestettiin veroäänillä, porvarien varallisuus saneli suoraan heidän poliittisen vaikutusvaltansa.

6.2 Porvarisryhmien keskinäiset varallisuussuhteet

Kun haluaa käyttää verotustietoja porvarien taloudellisen vallan analysointiin, on valinnanvaraa runsaasti, sillä 1700-luvun porvaristo maksoi lukuisia erilaisia veroluontoisia maksuja. Ilkka Mäntylä katsoo että kaupungin ulkopuolelle suuntautunut kauppa oli porvarieliitin vallan kulmakivi, ja käyttää siksi taloudellisen vallan mittarina tullimaksujen yhteydessä perittyjä tuulaakimaksuja.⁴⁵⁵ Eino Jutikkala taas pitää ainoana pätevänä mittapuuna vuoden 1800 omaisuusveroa, joka kerättiin koko valtakunnasta yhdenmukaisin perustein. Hänen mukaansa tavallisten verotietojen luotettavuudessa oli useita ongelmia: niiden keräysperusteet vaihtelivat paikkakunnittain, ja paikallinen porvaristo saattoi manipuloida tuloksia yhteistyössä porvariston edustajista kootun verotuslautakunnan kanssa.⁴⁵⁶

Kun tavoitteena on tutkia varallisuussuhteiden kehitystä pitkällä aikavälillä, yksinkertaisin ja kaikkia porvariston jäseniä tasapuolisimmin kohteleva mittari on vuotuinen suostuntaverotus. Suostuntaverotus (*Bevillningsskatt*) oli tärkein kaupunkiporvariston maksama kruununvero. Sitä maksettiin varallisuuden ja liiketoiminnan laajuuden mukaan määrättyjen veroäyriä mukaan, joten se kuvasi suoraan eri

⁴⁵⁴ Kts. Lundblad 2007, s. 46–48; Andersson 2009, s. 36–97.

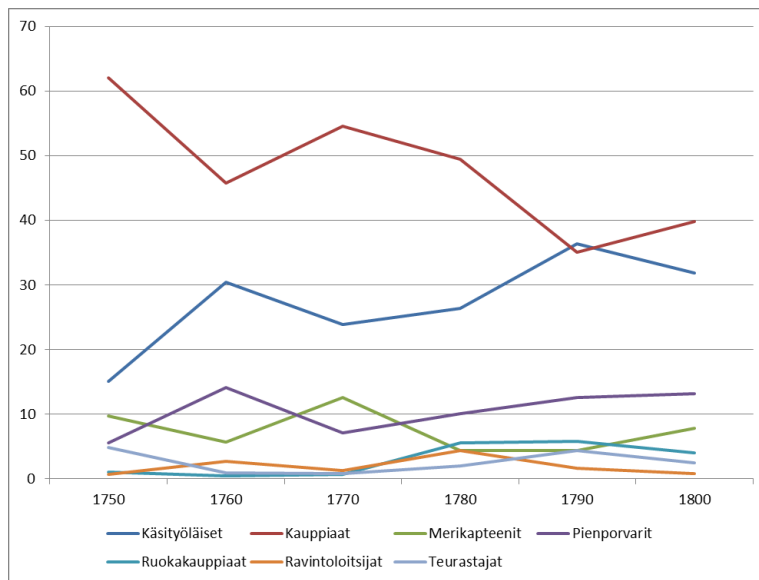
⁴⁵⁵ Mäntylä 1977, s. 107.

⁴⁵⁶ Jutikkala 1949b, passim. Myös Ilkka Mäntylä pitää omaisuusveroa ainoana pätevänä lähteenä, jos tutkimuskohteena ovat porvariston yleiset varallisuussuhteet; kts. Mäntylä 1994, s. 427.

porvarien ja porvarisryhmien varallisuutta. Lähdekriittistä ongelmistaan huolimatta se on paras tapa porvarisryhmien varallisuussuhteiden ja niiden pitkän aikavälin muutosten tarkasteluun.⁴⁵⁷

Suostuntaveroäyrien käyttämisessä taloudellisen vallan mittarina on myös toinen etu: niiden avulla voi lukea suoraan porvarisryhmien poliittisen vaikutusvallan. Sen jälkeen kun kaupunkien vaaleissa siirryttiin vapaudenajalla censusjärjestelmään, eri porvarien äänimäärät laskettiin heidän veroäyriensä avulla. Helsingin vaaleissa vaaliääninä käytettiin suostuntaveroäyriä, tai jos ne olivat epäkäytännöllisen suuria, niiden määräosia. Esimerkiksi vuoden 1769 valtiopäivämiesvaalissa kunkin porvarin äänimäärä oli yksi kolmasosa hänen veroäyristään. Suostuntaveron jakautuminen porvarisryhmittäin kertoo siten samalla kunkin ryhmän painoarvon kaupungin vaaleissa.

Kaavio 6.1: Eri porvarisryhmien osuus suostuntaverokertymistä prosentteina 1750–1800⁴⁵⁸

Kauppiaskunta on ennako-odotusten mukaisesti kaupungin suurin veronmaksaja. Porvariston kasvun ja elinkeinorakenteen monipuolistumisen myötä sen suhteellinen osuus maksetuista veroista laski tutkimuskaudella yli kuudestakymmenestä prosentista alle neljäänkymmeneen. Samaan aikaan kauppiaskunnan suhteellinen osuus porvaristosta kuitenkin laski vielä enemmän, 23 prosentista 11 prosenttiin, joten tosiasiaassa kauppiat vaurastuivat. Tämä ei tarkoita, että kaikki kauppiat olisivat rikastuneet tasaisesti, sillä myös kauppiaskunnan sisäiset varallisuuserot kasvoivat ja kauppiaseliitin etumatka köyhempiin ammattiveljiinsä piteni. Kaupun-

⁴⁵⁷ Suostuntaveroluetteloiden lähdekriittisistä ongelmista kts. tarkemmin liite 1.

⁴⁵⁸ Lähteet: Helsingin suostuntaveroluettelot, KA LT 8280 (1750), 8330 (1760), 8369 (1770), 8410 (1780), 8451 (1790), 8495 (1800).

gin kymmenen vaurainta kauppiasta, jotka muodostivat 5–10 % porvariston kokonaisuudesta, maksoivat noin kolmanneksen sen veroista.⁴⁵⁹

Kauppiaiden kannalta tutkimuskaudella näyttää olleen kaksi ankeaa aikaa: Via-porin ensimmäisen rakennuskauden päättyminen 1750-luvun lopussa, jolloin monet linnoitustyömaan kanssa käytyyn liiketoimintaan sitoutuneet kauppiat joutuivat vaikeuksiin, sekä 1780-luvun lopussa käyty Kustaan sota, joka katkaisi merenkulun ja ulkomaankaupan useiksi vuosiksi.⁴⁶⁰ Merikapteenien vero-osuutta kuvaava käyrä noudattelee varsin tarkasti kauppiaskunnan käyrää, mikä osoittaa näiden kahden ammattiryhmän läheisen yhteyden sekä merikapteenien menestyksen riippuvuuden laivanvarustaja-kauppiaiden menestyksestä. Käsityöläistön käyrä on lähes täysin kauppiaiden käyrän peilikuva, eli kauppiaiden osuuden pieneneminen kasvatti käsityöläistön osuutta samassa suhteessa. Toisaalta se on myös merkki ryhmän tasaisesta vauraudesta verrattuna pienporvaristoon. Pienporvarien vero-osuus kasvoi käsityöläisten tavoin vuoden 1760 kohdalla kauppiaiden laskukauden ansiosta. Vuoden 1790 kohdalla näin ei kuitenkaan tapahdu, mikä osoittaa että pienporvaristo oli tuolloin myös taloudellisessa laskusuhdanteessa.

Koska osa porvarisryhmistä on hyvin pieniä, heilahtelut niiden suhteellisessa osuudessa voivat selittyä yhden tai kahden henkilön osuudella. Merikapteenien korkeaa noteerausta vuonna 1770 selittävät menestyneet ja rikkaat kapteenit Mathias Mattheiszen ja Petter Heidenstrauch, joista molemmista tuli kauppiaita muutamaa vuotta myöhemmin. Käsityöläisten poikkeuksellisen suuri osuus vuonna 1790 johtuu siitä, että kaupungin suurimpien veronmaksajien joukossa oli tuolloin kolme mahtikäsitöläistä: köydenpunoja Erik Röö, kultaseppä Henrik Sohlberg ja leipuri Johan Österberg. Tämä kolmikko maksoi neljänneksen koko käsityöläistön suostuntaveroista. Kymmenen vuotta myöhemmin Röö oli kuollut, Sohlberg irtisanonut porvarisoikeutensa ja Österberg siirtynyt kauppiaksi, ja käsityöläisten noteeraus veroluettelossa pudonnut lähemmäs aikaisempia lukemia.⁴⁶¹

Porvarisryhmien varallisuussuhteisiin vaikutti voimakkaasti se, kuinka suuri osa ryhmän jäsenistä oli konkurssissa tai muista syistä veronmaksukyvyttömänä. Vuoden 1800 omaisuusveroa tutkineen Eino Jutikkalan mukaan etelärannikon merikaupunkien porvaristo oli velkaantuneempaa kuin muun maan kaupunkien, ja Helsingin porvaristo velkaantuneempaa kuin muiden etelärannikon kaupunkien. 23 prosenttia Helsingin kiinteistönomistajista oli vuonna 1800 tosiasiallisessa vararikossa. Jutikkalan mukaan kyse oli osittain liike-elämän kehityseroista, sillä 1700-luvun kaupankäynti oli velkavetoista. Koska metalliraha oli vaikeaa kuljettaa ja käsitellä, ja paperiraha oli vielä lapsenkengissään, kauppiat operoivat rahan sijasta velkakirjoilla ja velkasopimuksilla. Velka myös synnytti pitkäkestoisia liikesuhteita: kauppiasmaailmassa pidettiin jopa suotavana, että osapuolet jäivät kaupan jälkeen velkaa toisilleen, sillä se kannusti heitä jatkamaan yhteistyötä. Etelärannikon kaupungit olivat pitkäaikaisia tapulikaupunkeja ja kävivät vilkkaampaa kauppaa kuin

⁴⁵⁹ Kts. liite 6.

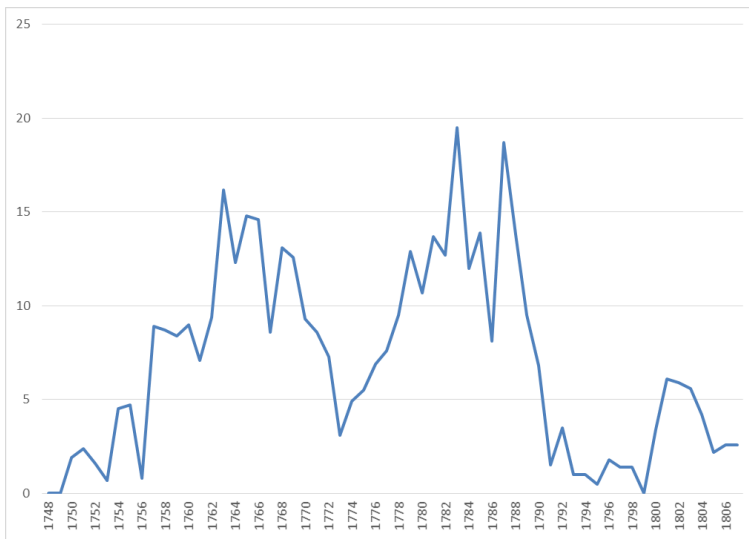
⁴⁶⁰ Kustaan sodan vaikutuksesta ulkomaankauppaan kts. Kaukiainen 2008, s. 127–128.

⁴⁶¹ Kts. liitteet 2 ja 5.

pohjoisemmat kaupungit, mikä selittää velkaantumiseroja etelän ja pohjoisen välillä.⁴⁶²

Helsingin velkaisuutta selittää osittain sen liiketoiminnan nopea kasvu 1700-luvun jälkipuoliskolla, mutta osittain myös sen erityisluonne linnoituskaupunkina. Kun vuoden 1800 omaisuusvero kerättiin, Helsingissä elettiin taantumakautta ainakin alemman porvariston keskuudessa. Viaporin rakennustyöt olivat hiipumassa lopullisesti, ja liian suureksi kasvaneen pienporvariston määrä oli jyrkässä laskussa.

Kaavio 6.2: Helsingin veronmaksukyvyttömiä porvariain prosentuaalinen osuus porvariston kokonaismäärästä vuosina 1748–1808⁴⁶³

Helsingin porvariain veronmaksukyvyttömyydessä tapahtui nopea nousu vuoden 1756 jälkeen, jolloin Viaporin ensimmäinen rakennuskausi päättyi. Määrä kohoaa edelleen 1760-luvun taloudellisen taantumakauden aikana, mutta laskee nopeasti 1770-luvun alussa kun Viaporin kustavilainen rakennuskausi alkoi. Koko tutkimuskauden suurimmat lukemat saavutetaan 1780-luvulla jolloin parhaimmillaan joka viides helsinkiläisporvari oli vararikossa. Määrän romahduttavat Kustaan sodan vuodet, jolloin punatauti-epidemia tappoi kymmenesosan kaupunkilaisista ja verotti ankarasti myös porvaristoa. Sen jälkeen veronmaksukyvyttömyys pysyy varsin alhaisena aina Suomen sotaan asti.

Vuonna 1800, jolloin valtakunnallinen omaisuusvero kerättiin, vain pari prosenttia Helsingin porvaristosta oli vararikossa. Tämä ei kuitenkaan ole ristiriidassa Jutikkalan havaintojen kanssa, sillä ne koskevat kaupungin kaikkia kiinteistönomistajia. Toimeentulovaikeuksista kärsivien pienporvariain eroaallo vuosisadan vaihteessa vähensi porvariston lukumäärää kymmenillä hengillä ja samalla piti vararik-

⁴⁶² Jutikkala 1949b, s. 198-203; Samuelsson 1951, s. 124-198; Müller 1998, s. 147-151.

⁴⁶³ Kaavion lähteenä ovat liitteessä 2 annetut, suostuntaveroluetteloihin perustuvat tiedot porvariain veronmaksukyvyttömyydestä.

koisten porvarien määrän alhaisena. Eronneet pysyivät kuitenkin edelleen kiinteistönomistajina vaikka menettivätkin porvarisoikeutensa.

Läpileikkaukset huippuvuosista havainnollistavat veronmaksukyvyttömyyden jakautumista porvariston sisällä. Vuonna 1763 on veroluetteloissa köyhiksi tai konkurssin tehneiksi merkitty kaksikymmentäneljä porvaria. Heistä kolmesta eli yli puolet on käsityöläisiä, viisi kauppiaita, kolme ravintoloitsijoita, kaksi pienporvareita ja yksi teurastaja. Vuonna 1783 veronmaksukyvyttömyyden tilassa on kaksikymmentäyksi porvaria: kuusi pienporvaria, viisi käsityöläistä, neljä kauppiasta, kolme teurastajaa, ruokakauppias, ravintoloitsija ja merikapteeni.⁴⁶⁴ Luvut osoittavat että 1760-luvun taantuma osui etenkin käsityöläisiin, joiden määrä oli kasvanut nopeimmin Viaporin ensimmäisen rakennuskauden aikana. 1780-luvulla vararikot jakautuivat tasaisemmin porvariston eri ryhmien kesken.

Saattaa tuntua ensisilmäyksellä hurjalta, että parhaimmillaan viidennes porvaristosta oli vararikossa. 1700-luvun porvariyhteisössä vararikko ei kuitenkaan merkinnyt päätöstä liikeuralle. Ilkka Mäntylän mukaan ”kauppaonnen heilahtelut” tai edes konkurssi eivät tehneet porvarista kelvotonta luottamustehtävään, ellei vararikkoon sisällynyt rikosta. Yhteisön luottamus saattoi säilyä vararikkaisenkin porvarin yllä, ja hänellä oli mahdollisuus nousta uudelleen jaloilleen.⁴⁶⁵ Helsinkiläinen malliesimerkki tällaisesta hahmosta on kauppias Anders Byström. Tullessaan Helsinkiin 1750-luvun alussa hänellä oli takanaan konkurssi Tukholmassa ja kannoillaan ahdistelevia velkojia. Helsingin porvarit auttoivat hänet uuteen alkuun järjestämällä hänet ravintoloitsijaksi Viaporiin sekä hieman myöhemmin myös kaupungin majatalonpitäjäksi. Kumpikin tehtävä oli epäsuosittu porvariston keskuudessa, mutta oli tärkeää, että niille saatiin pätevä ja luotettava hoitaja. Kokenut mutta vararikkoinen Byström, joka oli kiitollinen uudesta mahdollisuudesta, lienee ollut ihanteellinen ehdokas.⁴⁶⁶

Ravintolansa ja majatalonsa lisäksi Byström alkoi viljellä tupakkaa Kampilla ja osti itselleen pari niistä tiliruukeista jotka toimittivat rakennusmateriaalia Viaporiin. Hänen taloudellinen tilanteensa ei kuitenkaan koskaan vakiintunut, ja hän kävi ainakin kerran lähellä uutta konkurssia. 1770-luvun alussa hän joutui luovuttamaan talonsa velkojilleen, mutta sai nopeasti uuden ja paremman Viaporin johdon myötävaikutuksella. Komendantti Nils Mannerskants antoi ilmaiseksi Byströmin käyttöön yhden niistä tonteista, jotka kruunu oli lunastanut kaupunkilainnoituksen rakentamista varten, ja Byström rakennutti sille kaksikerroksisen, helsinkiläismittapuulla varsin ylellisen ravintola-biljardisalin.

Vaikka Byström ei ollut kaupungin onnistuneimpia liikemiehiä, porvariyhteisön luottamus hänen hallinnollisiin kykyihinsä oli horjumaton. Hän toimi pitkään kaupunginvanhimpana ja valittiin kaksi kertaa Helsingin edustajaksi valtiopäiville. 1760-luvulla maistraatti nimitti Byströmin selvittämään kaupungin sekasortoon ajautuneet raha-asiat, ja hän hoiti tämän tehtävän erittäin tehokkaasti, laatien samalla kaupungille uuden tilintarkastusohjeiston. Lopulta hän toimi menestyksekk-

⁴⁶⁴ KA LT 8340, s. 5930–5948 (1763) ja 8422, s. 1753–1766 (1783).

⁴⁶⁵ Mäntylä 1977, s. 24–25.

⁴⁶⁶ Majatalonpidosta kts. luku 5.7, ravintolanpidosta Viaporissa kts. luku 9.2.

käästi Helsingin kunnallisormestarina Kustaan sodan vaikeina vuosina. Viaporin korkeiden upseerien ”hoviravintoloitsijana” Byström oli myös linnoituksen johdon suosiossa, kuten ilmaisen tontin saaminen komendantilta osoittaa, ja hän kuului Viaporin vapaamuurariloosiin St. Augustiniin, joka kokoontui hänen ravintola-biljardisalinensa kabinetissa. Ironista kyllä, kuollessaan Byström oli niin pahoissa ve-loissa että kuolinpesä julistettiin konkurssiin, ja suurin velkoja oli St. Augustinin vapaamuurariloosi.⁴⁶⁷

6.3 ”Johtavat miehet” eli porvariston valtaklikit

Helsingin suurimmat veronmaksajat olivat yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta kauppiaita, ja pääosin täysillä kauppiaanoikeuksilla varustettuja ulko- ja kotimaan-kauppiaita. Tämä joukko muodosti pienen, tiiviin eliittikerrostuman, jonka hallussa olivat kaupungin tuottoisimmat elinkeinot: Viaporin-kauppa, sahateollisuus ja lai-vanvarustus.⁴⁶⁸

Sahateollisuuden nousu on yksi 1700-luvun taloushistorian suuria ilmiöitä. Kes-kisen Uudenmaan sahat olivat hattujen sodan alla siirtyneet helsinkiläisomistuk-seen, kun Haminan suuria sahaporvareita oli kielletty toimimasta muiden kaupun-kien takamailla. Haminalaiskauppiaat Carl Clayhills, Jost Dobbin ja Jakob Johan Tesche, jotka olivat hallinneet Uudenmaan sahateollisuutta, joutuivat myymään sahasa paikallisille porvareille. Tämä merkitsi sukupolvenvaihdosta Helsingin por-varieliitissä. Sahojen tulo oli vienyt elintilan palkkikaupalta ja ajanut vanhan palk-kiporvariston pois alalta. Heidän paikkansa otti uusi sahaporvarien sukupolvi.

Haminalaisvaikutus säilyi kuitenkin voimakkaana, sillä uuden sahaporvariston ytimen muodostivat viisi helsinkiläiskauppiasta, joilla oli kiinteät sukulaisuus- tai liikesuhteet Haminan vanhoihin sahakuninkaisiin. Tähän klikkiin kuuluivat J. J. Teschen entinen kauppapalvelija Zacharias Govinius, Carl Clayhillsin veljenpojat Georg Wilhelm ja Thomas Anton Clayhills, sekä Jost Dobbinin poika Carl Johan Dobbin ja poikapuoli Henrik Jakob Siliacks. Viisikko omisti eri yhdistelmin Van-hankaupungin, Helsingin pitäjän kirkonkylän, Hanalan ja Ruotsinkylän kauppasahat. Myös Talin kauppasahan omistajalla, Munkkiniemen kartanoon asettuneella Mattheiszenin merikapteeni-kauppiassuvulla oli haminalaistausta. Suurista kaup-

⁴⁶⁷ Möller 1981, passim; Mäkelä-Alitalo 2003b, s. 54–56.

⁴⁶⁸ Tässä luvussa esitetyt laivanomistusta koskevat tiedot perustuvat, ellei toisin mainita, Helsingin kaupungin satamamaksuluetteloihin; kts. HKA KK Kaupungin tilit 1751 (Ga:43, s. 411–419), 1752 (Ga:45, s. 495–502), 1753 (Ga:46, s. 575–582), 1754 (Ga:47, s. 475–481), 1755 (Ga:48, s. 513–518), 1756 (Ga:49, s. 405–408), 1757 (Ga:50, s. 569–574), 1758 (Ga:51, s. 415–418), 1759 (Ga:53, s. 382–384), 1760 (Ga:54, s. 338–340), 1761 (Ga:55, s. 388–390), 1762 (Ga:56, s. 328), 1763 (Ga:57, s. 270–272), 1764 (Ga:59, s. 346–348), 1765 (Ga:61, s. 309–311), 1766 (Ga:63, s. 315–317), 1767 (Ga:65, s. 363–358), 1768 (Ga:67, s. 473–475), 1769 (Ga:69, s. 789–793), 1770 (Ga:71, s. 573–576), 1771 (Ga:73, s. 565–567), 1772 (Ga:75, s. 527–529), 1773 (Ga:77, s. 529–530), 1774 (Ga:79, s. 679–683), 1775 (Ga:81, s. 625–628), 1776 (Ga:83, s. 617–623), 1777 (Ga:85, s. 633–638), 1784 (Ga:90, s. 145–150), 1785 (Ga:92, s. 157–163), 1786 (Ga:94, s. 145–152), 1787 (Ga:96, s. 155–160), 1788 (Ga:97, s. 129–130), 1789 (Ga:98, s. 269–275), 1790 (Ga:99, s. 252–257), 1794 (Ga:103, s. 115–116), 1795 (Ga:104, s. 103–104), 1796 (Ga:105, s.110–111), 1797 (Ga:106, s. 96–97), 1798 (Ga:106, s. 96–97). Vuosien 1778–1783 tilikirjat puuttuvat, vuosien 1791–1793 luetteloissa ei mainita laivojen omistajia.

pasahoista ”epähaminalaisessa” omistuksessa oli ainoastaan Tolkin kylän saha, jonka omistivat kauppiat Gustaf Bock ja Nils Burtz.⁴⁶⁹

Sahapatruunat olivat aloitteentekijöinä, kun Helsingin oma laivanvarustus aloitettiin. Heillä oli valmista rakennusmateriaalia ja puutavarakaupalla hankittuja pääomia, ja heidän etujensa mukaista oli hoitaa laudanvienti omilla aluksilla. Vuonna 1746 aloitti toimintansa Ullanlinnan laivanveistämö, jossa rakennettiin seuraavana vuonna kaupungin ensimmäinen oma valtamerikauppalaiva, fregatti *General Gouverneuren von Rosen*. Avainhenkilöinä hankkeessa toimivat Bock, Govinius, Siliacks ja Clayhills-veljekset sekä Per Hansson Sunn. Viimeksi mainittu ei kuulunut sahaporvaristoon, mutta oli vanhan ja vaikutusvaltaisen Sundin-Sunnin-kauppiassuvun jäsen ja rahoitti laivanrakennustyötä suurella osuudella. Laivan rakentaminen oli silti niin suuri ponnistus, että siihen tarvittiin ulkopuolista rahaa, ja tässä haminalaiskontaktit osoittivat jälleen tehokkuutensa. Hankkeiden avainrahoittajiksi saatiin nimittäin iäkkäät Jost Dobbin ja Jakob Johan Tesche, joilla oli sekä rahaa että laivanvarustuskokemusta.⁴⁷⁰ Laivan kapteenikin löytyi samasta piiristä, sillä *von Rosenin* ohjasi neitsytmatkalleen Munkkiniemen merikapteenikartanonherra Thomas Mattheiszen.⁴⁷¹

Viaporin ensimmäinen rakennuskausi oli valtava taloudellinen piristysruiske koko porvaristolle, mutta ennen muuta suurkauppiaskunnalle. Kaikista linnoitustyömaan tekemistä hankinnoista yli kolmannes ohjautui kymmenelle helsinkiläiselle suurtoimittajalle. Ei ole yllättävää, että samat kymmenen miestä olivat myös Helsingin suurimmat veronmaksajat 1750-luvulla. Ylivoimaisesti suurin toimittaja oli kauppias Johan Sederholm lähes neljänneksen osuudella, toisella sijalla olivat Clayhillsin veljekset. Muiden suurtoimittajien joukossa olivat tutut nimet Gustaf Bock, Nils Burtz, Zacharias Govinius ja Per Hansson Sunn.⁴⁷²

Viapori oli kuitenkin porvaristolle sekä siunaus että kirous. Se tarjosi heille lyhyessä ajassa valtavasti rahaa ja liiketoimintamahdollisuuksia, mutta koitui samalla monien tuhoksi. Kun rakennustyöt vuoden 1756 jälkeen taukosivat, monille Viaporin-liiketoimiin sitoutuneille kauppiaille kävi huonosti. Näkyvimvät tuhoutujat olivat Georg Wilhelm ja Thomas Anton Clayhills, jotka haukkasivat Viaporin-afääreistä suuremman palan kuin kykenivät nielemään. Rakennustarvikkeiden myymisen lisäksi veljekset pääsivät ensimmäisenä rakennuskesänä monopoliasemaan Viaporin ja Ullanlinnan rakennustyömaiden muonittajina. Armeijalle selvisi kuitenkin nopeasti, että he eivät kyenneet hankkimaan tarpeeksi ruokatavaroita, kun työmailla alettiin kärsiä ruoka- ja juomapulasta. Linnoituslaitokselle raskaasti velkaantunut

⁴⁶⁹ Hornborg 1950, s. 484–493; Ahvenainen 1984, s. 87–97; Kuisma 1983, s. 198–212; Kuisma 1991, s. 264–275.

⁴⁷⁰ Ullanlinnan laivanveistämän perustajiasukkaat olivat Gustaf Johan Bock, Zacharias Govinius, Johan Sederholm, Henrik Jakob Siliacks ja Jakob Johan Tesche poikineen; kts. Kovero 1950b, s. 544. *General Gouverneuren von Rosenin* suunnitteluvaiheessa Jost Dobbin esiteltiin hankkeen päärahoittajana, jonka oli tarkoitus maksaa neljäsosa aluksesta; kts. Hornborg 1950, s. 206–207. Lopullisessa osakkuusjaossa Dobbin otti kuitenkin vain kuudestoistaosan. Aluksen suurimmat helsinkiläisosukkaat olivat Clayhills-veljekset (1/8), Per Hansson Sunn (1/8), Zacharias Govinius (1/16) ja Gustaf Bock (1/16). Kts. luettelo *General Gouverneuren von Rosenin* varustajista, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 28.3.1748, HKA MA Cb:26.

⁴⁷¹ Hornborg 1950, s. 328.

⁴⁷² Kts. Gustafsson 2015, s. 70–82, 95, 108. Gustafssonin mukaan 40 % kaikista tavarantoimituksista ohjautui Helsingin porvaristolle, ja niistä 90 % kymmenelle suurtoimittajalle.

Georg Wilhelm Clayhills teki konkurssin vielä ensimmäisen rakennuskauden kestäessä; veli Thomas Anton pysyi taloudellisesti hengissä, mutta tipahti eliitistä rakennuskauden päätyttyä.⁴⁷³

Useimmat muut valtaeliitin jäsenet selviytyivät paremmin ja kykenivät sijoittamaan Viaporin-kaupalla hankkimansa pääomat tuottavasti. Ullanlinnan veistämössä valmistui 1750–60-lukujen aikana viisi valtamerikauppalaivaa, joiden päävarustajina oli nelikko Bock-Govinius-Sederholm-Siliacks.⁴⁷⁴

Edellä luetellut nimet muodostivat ensimmäisen niistä kahdesta kauppiassukupuvesta, jotka hallitsivat Helsinkiä tutkimuskauden aikana. Kustavilaisen ajan alussa ensimmäisen sukupolven edustajat alkoivat kuolla ja vetäytyä syrjään, ja nuoremmat yrittäjät ottivat heidän paikkansa. Samalla kauppiaseliitin toimintalogiikka muuttui. Siinä missä ensimmäisen sukupolven edustajat muodostivat kiinteän klinin ja olivat mukana kaikilla avainaloilla, toinen sukupolvi oli hajanaisempi ja sen jäsenet ansaitsivat omaisuutensa ja valtansa erikoistumalla tiettyyn liiketoiminnan haaraan. Kyse lienee ollut osittain siitä, että kaupungin kasvaessa elinkeinomahdollisuudet olivat laajentuneet ja pirstoutuneet, ja osittain kauppiaiden yleisestä vaurastumisesta. Vähävaraisempi ensimmäinen sukupolvi oli joutunut tekemään yhteistyötä saadakseen rakennettua laivan tai perustettua tehdaslaitoksen, mutta varakkaampi toinen sukupolvi kykeni samaan ilman tarvetta liittoutua muiden kanssa. Esimerkiksi laivanrakennustoiminta hajaantui, kun kaupunkiin perustettiin kilpailtava telakka ja laivoja ryhdyttiin rakentamaan myös lähiseudun kartanoiden maila.⁴⁷⁵

Toisen sukupolven mahtimiehiin kuuluivat merikapteeni-kauppiasveljekset Nathaniel ja Petter Heidenstrauch, jotka omistivat parhaimmillaan puolet kaupungin kauppalaivastosta, Viaporin vähittäiskaupalla vaurautensa hankkineet Mathias Enning ja Petter Falck, sekä Sundin-Sunnin kauppiasdynastian traditioita jatkanut Carl Magnus Sunn.⁴⁷⁶ Helsingin kauppiaskunnan suurin menestystarina, ja samalla suurin poikkeusyksilö, oli kuitenkin kauppias Johan Sederholm. Sederholm teki niin pitkän uran että se rikkoi kaikki sukupolvirajat: hän aloitti 1740-luvun lopulla ja oli mahtinsa huipulla vielä 1800-luvun alussa. Hän oli ensimmäiselle sukupolvelle tyyppillinen generalisti joka oli mukana kaikessa, ja kykeni menestymään tällä strategialla vielä silloinkin kun nuoremmat kauppiat alkoivat erikoistua. On mahdollista, että kustavilaisella ajalla ei päässyt syntymään yhtä laajaa ja näkyvää eliittikauppi-

⁴⁷³ Karonen 2004, s. 209–210; Gustafsson 2012b, s. 365–367; Gustafsson 2015, s. 90, 108–109; Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, luku 3, s. 31–32.

⁴⁷⁴ Alukset olivat: *Augustin Ehrensward* (1755), varustajat G. J. Bock, N. Burtz, Petter Bäckman, Z. Govinius, J. Sederholm, H. J. Siliacks ja P. H. Sunn; *Anders Johan Nordenskiöld* (1758), varustajina G. J. Bock, Z. Govinius, J. Sederholm, H. J. Siliacks sekä J. J. ja H. J. Tesche; *Enigheten* (1761), varustajat G. J. Bock, Z. Govinius, J. Sederholm, H. J. Siliacks ja H. J. Tesche; *Augustin Ehrensward II* (1762), varustajat J. Sederholm ja Mathias Mattheiszen; ja *Helsingfors* (1765), varustajina G. J. Bock, C. J. Dobbin, J. Sederholm ja H. J. Siliacks. Kts. Helsingin satamamaksuluettelot 1755, 1758, 1761 ja 1762, HKA KK Ga:48 s. 513–518, Ga:51 s. 415–418, Ga:55 s. 388–390, Ga:56 s. 328; sekä Hornborg 1950, s. 331–332, 336.

⁴⁷⁵ Kaupungin telakoista kts. Hornborg 1950, s. 336–337, 437–438. Vuodesta 1779 eteenpäin ylläpidetyn Helsingin laivanmittauskirjan mukaan laivanrakennusta tapahtui kaupungin telakoiden lisäksi ainakin Munkkiniemen, Puotilan, Vesterkullan ja Vuosaaren kartanoissa; kts. Helsingin laivanmittauskirja 1779–1812, HKA MA Laivanmittauskirjat.

⁴⁷⁶ Kts. liite 6. Heidenstraucheista kts. Blomstedt 1986, s. 169–181. Enningistä ja Falckista ja heidän Viaporin-liiketoimistaan kerrotaan tarkemmin luvussa 9.4.

aiden joukkoa kuin aiemmin, koska Sederholmin ylivoima kaikilla aloilla ei jättänyt sellaiselle tilaa.

Sederholm aloitti uransa 1740-luvun lopulla Nils Burtzin yhtiökumppanina. Lentävään lähtöön kaksikon auttoi todennäköisesti Burtz. Hän peri edesmenneeltä isäpuoleltaan, raatimies Henrik Christian Schwartzilta, liikesuhteita ja kontakteja. Lisäksi hänen setänsä Martin Burtz oli Tukholman läänin veromestari ja suurliikemies, joka sijoitti suuria summia Helsingin laivanvarustukseen. Sederholm sen sijaan oli tullivirkailijan poika ilman valmista kontaktiverkostoa liikemaailmaan. Kauppahuone Burtz & Sederholmissa Burtz oli johtohahmo ja Sederholm apulainen.⁴⁷⁷

Kauppahuoneen hajottua 1751 Sederholm alkoi määrätietoisesti vahvistaa asemaansa itsenäisenä kauppiaina. Hänestä tuli Viaporin suurin tavarantoimittaja ohi entisen yhtiökumppaninsa Burtzin, ja hän sijoitti saamansa pääomat liiketoimiensa laajentamiseen. Sederholm tuli sekä sahanomistamiseen että laivanvarustukseen mukaan hieman myöhässä, mutta sitäkin menestyksellisemmin. Hän nousi Ullanlinnan laivanveistäjän ja tärkeimpien kauppasahojen yksinvaltiaaksi ostamalla muut osakkaat vuosikymmenten kuluessa pois yksi kerrallaan. Laivanvarustusta hän harjoitti aluksi osana valtaklikkiä, mutta klikin hajottua sukupolvenvaihdoksen myötä hän ryhtyi itsenäiseksi toimijaksi. Valtansa huipulla 1800-luvun alussa Sederholm omisti yksin neljä kaupungin kymmenestä valtamerikauppalaivasta sekä lukuisia pienempiä aluksia.⁴⁷⁸ Omaa ja kaupunkinsa omavaraisuutta laivanrakentajana hän kasvatti perustamalla purjekangastehtaan, joka vähensi Helsingin riippuvuutta venäläisestä buldaanista.⁴⁷⁹

1700-luvun suomalaiskaupungeissa oli useita Sederholmia muistuttavia hahmoja, monialaisia mahtikauppiaita jotka hallitsivat kaupunkinsa koko elinkeinoelämää. Tällaisia olivat esimerkiksi Loviisan Jakob Forsell ja Vaasan Abraham Falander-Wasastjerna.⁴⁸⁰ Ilmeisesti tällaisen hahmon oli mahdollista syntyä lähinnä taloudellisesti menestyvässä pikkukaupungissa, jossa yksi mies kykeni kontrolloimaan kaikkia elinkeinohaaroja. Esimerkiksi Turussa oli niin paljon mahtikauppiaita että yksikään ei kyennyt nousemaan hallitsevaan asemaan, Tukholmasta puhumattakaan. Sederholmin poikkeuksellisen menestyksen salaisuus näyttää kytkeytyneen Helsingin nopeaan kasvuun: hän vakiinnutti asemansa kaikilla liiketoiminnan aloilla kaupungin ollessa vielä suhteellisen pieni, ja kykeni pitämään nuo alat hallinnassaan kaupungin kasvaessa.

Suurkauppiaskunnan hallitsemaan suurimpien veronmaksajien luokkaan kykeni tunkeutumaan vain harvoja ei-kauppiaita. Eri kaupungeissa oli kuitenkin yksittäisiä käsityöläismestareita, jotka kilpailivat varallisuudessa johtavien kauppiaiden kans-

⁴⁷⁷ Granqvist 2009, s. 15–20.

⁴⁷⁸ Johan Sederholmin kuollessa hänen nimiinsä merkittiin kaupungin satamamaksuluetteloissa fregatit *Wänskapen* (259 lästiä), *Alexander* (253 lästiä), *Lars Johan* (270 lästiä) ja *Johannes* (150 lästiä). Kauppias Petter Heidenstrauchilla oli vastaavat neljä fregattia, kauppias Carl Wilhelm Lindbergillä yksi ja merikapteeni Jakob Wendeliuksella yksi. *1806 Års Hamn och Bro Penninge Journal uppå Stadens Egne Fartyg*, HKA KK Kaupungin tilit 1806 s. 175–177.

⁴⁷⁹ Kovero 1950b, s. 544–545.

⁴⁸⁰ Halila & Mäkelä-Alitalo 2004, s. 16–17; Virrankoski 2007, s. 365–367.

sa.⁴⁸¹ Parhaat nousemisen mahdollisuudet näyttävät olleen kultaseppien, rakennusmestareiden tai kirjansitojien kaltaisilla eliittikäsiyöläisillä, joiden alalla kilpailu oli vähäistä ja joilla oli asiakaskuntanaan kaupungin varakas yläluokka. Helsingin porvarieliitin 1770-luvun sukupolvenvaihdoksen jälkeen sen jäseniksi nousi joitakin käsiyöläismestareita. Heistä köydenpunoja Erik Röö hankki vaurautensa kauppiaiden tavoin laivanvarustuksen ja Viaporin-kaupan avulla, joskin välillisesti. Kultaseppä Henrik Sohlberg ja Schlyterin kirjansitojasuku edustivat sen sijaan eliittikäsiyöläisten kategoriaa.

Viaporin ensimmäisen rakennuskauden aikana Helsingissä oli kolme köydenpunojamestaria: Martin Manne, Erik Röö ja Christian Wilhelm Zencker. Zencker kuitenkin irtisanoi porvarisoikeutensa jo 1750-luvun puolivälissä. Manne puolestaan näyttää kokeneen Clayhills-veljesten kohtalon, sillä hän oli 1750-luvun alussa Viaporin suurimpia tavarantoimittajia, mutta linnoitustöiden pysähtyminen ja 1760-luvun lama ajoivat hänet pysyvään veronmaksukyvyttömyyden tilaan.⁴⁸² Jäljelle jäi Erik Röö, joka kykeni rakentamaan itselleen ja suvulleen köydenpunontamonopolin Helsinkiin. Köysien kysyntä Helsingissä kasvoi 1700-luvun loppupuolella nopeasti, sillä Ullanlinnan veistämöllä ryhdyttiin rakentamaan kauppalaivoja ja Viaporin telakalla Armeijan laivastoa. Kaikki tämä kasvu ohjautui yhdelle miehelle, Erik Röölle, joka nousi köydenpunonnallaan Helsingin rikkaimpien porvariain joukkoon. Hänet on suostuntaveroluetteloissa arvioitu parhaimmillaan kaupungin neljänneksi vauraimmaksi porvariksi, ohi kauppiaskunnan valtaosan.⁴⁸³ Röön monopoliasema rikkoutui vasta 1790-luvulla, kun köydenpunoja Fredrik Björk sai porvarisoikeuden Helsingissä.

Röö kykeni toimimaan kolme vuosikymmentä yksin erittäin tuottavalla alalla. Kilpailua rajoittivat jo alan vaatimat poikkeuksellisen suuret rahalliset ja teknologiset alkuinvestoinnit, sillä ammatin harjoittaminen edellytti köydenpunontaradan rakentamista. Lisäksi Röön köydenpunomo saavutti ilmeisesti aseman Armeijan laivaston hovihankkijana, ja sai siten itselleen monopolin Viaporin telakan rahakaisiin köysitilauksiin.⁴⁸⁴ Röön köydenpunomo onnistui myös sukupolvenvaihdoksessaan erittäin hyvin odottamattomista takaiskuista huolimatta; tätä prosessia on kuvattu tarkemmin luvussa 5.9. Vanhan Erik Röön tyttärenpoika Erik Röö nuorempi johti punomoa aina 1800-luvun puoliväliin asti.⁴⁸⁵

Kustavilaisella ajalla ylellisyystavaroiden kysyntä kasvoi Helsingissä. Porvarieliitti oli vaurastunut, ja linnoitustyöt olivat tuoneet kaupunkiin korkeita upseereita ja virkamiehiä, joiden oli ylläpidettävä säädynmukaista elämäntyyliä. Johan Sederholm oli 1760-luvulla mukana perustamassa Herttoniemen kartanoon ”epäaitoa posliinia” eli fajanssia ja keramiikkaa valmistaneen tehtaan, ja 1770-luvulla hän ra-

⁴⁸¹ Ilkka Mäntylä mainitsee Tornion historiassaan kultaseppä Sigfrid Carleniuksen, joka maksoi kaupungin huippukauppiaiden veroiset verot ja siirtyi myöhemmin kauppiaksi. Kts. Mäntylä 1971, s. 403–404.

⁴⁸² Gustafsson 2015, s. 108.

⁴⁸³ Kts. liite 6.

⁴⁸⁴ Viitteitä tästä asemasta esiintyy mm. kun Röön köydenpunomon sukupolvenvaihdosta käsitellään maistraatin istunnossa vuonna 1800. Perikunta korostaa köydenpunomon toiminnan jatkumisen tärkeyttä Armeijan laivaston kanssa tehtyjen sopimusten täyttämiseksi. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 10.3.1800, HKA MA Ca:106, s. 181.

⁴⁸⁵ Kovero 1950b, s. 495.

kennutti Suomen kaikkien aikojen kolmannen lasitehtaan Sipoon Mariedaliin. Kumpikaan hanke ei välttämättä ollut taloudellinen menestystarina, mutta ne kertovat, että Sederholm haistoi kasvavan ja rikastuvan sotilaskaupungin tarjoamat markkinat kaakeliuuneille ja lasiastioille.⁴⁸⁶ Samoina vuosikymmeninä kirjansitoja Christian Wilhelm Schlyter ja kultaseppä Henrik Sohlberg esiintyvät Helsingin suurimpien veronmaksajien joukossa. Kirjakulttuuri levisi yhtenä ylellisyyskulutuksen muotona ja vaurastutti kirjansitomoa ja kirjakauppaa isänsä jälkeen pitänyttä Schlyteriä.⁴⁸⁷ Sohlbergin vaurauden takana sen sijaan oli vain osittain kultasepäntyö, sillä hän oli Helsingin suurimpia porvarillisia maanomistajia.

Rikkaiden porvarien kartanonomistus ei ollut epätavallinen ilmiö 1700-luvun Ruotsissa. Helsingissä tämä ilmiö näyttää kuitenkin olleen tavanomaista laajempi, kun Viaporin-kaupalla, sahoilla ja kauppalaivoilla vaurastuneet kauppiat laajensivat liiketoimiaan myös maanomistukseen. Lähes kaikki Helsingin pitäjän kartanot olivat jossain vaiheessa Viaporin rakennuskautta porvariomistuksessa.⁴⁸⁸ Osa kartanoista oli rälssisätereitä eli kokonaan verovapaita tiloja, joiden omistaminen oli aateliston yksinoikeus. Porvaristo kykeni kuitenkin kiertämään tätä rajoitusta ostamalla ja myymällä tilojen sijaan panttisopimuksia. Tällöin kartanon muodollisena omistajana säilyi edelleen aatelinen, mutta käytännössä se oli panttisopimusta hallitsevan porvarin täydessä hallinnassa. Näkyvin porvarillisista maanomistajista oli – jälleen kerran – Johan Sederholm, joka osti ja myi tiloja yhtenä liiketoimintansa muotona. Hänen omistuksessaan tai hallinnassaan ehtivät olla Hakunilan, Herttoniemen, Kumpulan, Laajasalon, Munkkiniemen ja Pukinmäen kartanot sekä useat pienemmät tilat.

Kultasepän ammatti oli käsityöammateista tuotteliaimpia, eikä maanomistukseen sijoittaminen ollut ammattikunnan mestarien keskuudessa harvinaista. Turun vauraat kultaseppämestarit omistivat suuria maatiloja kaupungin lähiseuduilta, ja myös helsinkiläinen Anders Ekholm vietti ratsutilallisen elämää Kirkkonummella.⁴⁸⁹ Kultaseppämestari Henrik Sohlberg oli Johan Sederholmin rinnalla Helsingin merkittävin porvarimaanomistaja, mutta toisin kuin Sederholmilla, hänen strategiansa perustui pitkäkestoiseen maanomistukseen. Sohlberg osti vuonna 1777 Oulunkylän kartanon pahasti velkaantuneelta Cedersparren aatelissuvulta, ja viisitoista vuotta myöhemmin sai hallintaansa sen naapuritilat Pukinmäen ja Stensbölen kartanot. Jälkimmäisen kaupan jälkeen Sohlberg irtisanoi porvarisoikeutensa ja asettui

⁴⁸⁶ Pehkonen 1981, s. 66–74; Matisainen et al. 1991, s. 19–21; Hyvönen 1996b, passim. Herttoniemen tehdasta on kutsuttu eri yhteyksissä posliinitehtaaksi, fajanssitehtaaksi, keramiikkatehtaaksi tai kaakelitehtaaksi. Perustamislupansa mukaan se tuotti ”epäaitoa posliinia” (*oäckta Porcellainer*).

⁴⁸⁷ Parland-von Essen 2008, s. 19–26.

⁴⁸⁸ Nimike ”kartano” on vaikeasti määriteltävä, mutta tavallisesti sen piiriin lasketaan verovapauksia nauttineet suurtilat. Tekstissä mainituista kartanoista Herttoniemi (Hertonäs), Kumpula (Gumtåkt), Laajasalo (Degerö), Pukinmäki (Boxbacka) ja Stensböle olivat *rälssisätereitä* jotka nauttivat täyttä ja vastikkeetonta verovapautta, Hakunila (Häkansböle) ja Munkkiniemi (Munksnäs) olivat *säterivatsutiloja* jotka ylläpitivät ratsusotilasta vastineena verovapaudestaan. Oulunkylän kartano on Michelsin eli Landboasin ratsutilasta käytetty nimitys; *ratsutilat* eli *rusthollit* nauttivat osittaista verovapautta vastineena ratsusotilaan ylläpidosta. Vuorinen, *Helsingin pitäjän säätyläisomistuksessa olleet tilat vuosina 1721-1864*, passim.

⁴⁸⁹ Vainio-Korhonen 1994, s. 212. Erik Ekholmin tapauksesta kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 6. ja 15.7.1771, HKA MA Ca:77, s. 648–649, 683.

tiluksilleen viettämään säätyläismaanomistajan elämää.⁴⁹⁰ Sekä Sederholm että Sohlberg saivat lopulta kuninkaalliset erioikeudet rälssisäterien suoraan omistamiin.⁴⁹¹

6.4 Vaalit ja äänestyskäyttäytyminen

Helsingin raatimiehet, pormestarit ja valtiopäiväedustajat valittiin vaaleilla, joissa äänioikeutettuja olivat kaikki kaupungin porvarit. Raatimies- ja pormestarivaaleissa vaalitulokset olivat vain neuvoa-antava, sillä lopullisen päätöksen teki raatimiesten kohdalla maaherra ja pormestarien kohdalla kuningas. Maistraatin oli esiteltävä heille kolme eniten ääniä saanutta ehdokasta, joiden joukosta he saivat nimittää haluamansa äänimäärästä riippumatta. Valtiopäivävaalien tulosta ei sen sijaan tarvinnut alistaa kruunun viranomaisille, vaan eniten ääniä saaneesta ehdokkaasta tuli Helsingin valtiopäivämies.

Valtiopäiväedustajan ja raatimiehen vaaleissa kaikki porvarit olivat vapaita asettumaan ehdolle. Pormestarin tehtävään liittyi lakiin kirjattuja pätevyysvaatimuksia, sillä raastuvanoikeuden puheenjohtajina toimivien pormestarien tuli olla lakimiehiä. Tutkimuskauden alkupuolella Helsingissä oli vain yksi pormestari, joka johti sekä maistraattia että raastuvanoikeutta, joten pormestarinvirka oli kaupungin oman porvariston ulottumattomissa. Tilanne muuttui vuonna 1757 kun valtiopäivät hyväksyi Helsingin aloitteen toisen pormestarinviran perustamisesta. Aloitteessa vedottiin kaupungin nopeaan kasvuun ja linnoitustöihin, jotka olivat kasvattaneet hallintoasioiden määrää niin, ettei yksi pormestari niistä enää selvinnyt.⁴⁹² Jatkossa Helsingissä oli maistraatin puheenjohtajana kunnallisporimestari ja raastuvanoikeuden puheenjohtajana oikeusporimestari. Koska kunnallisporimestarilta ei vaadittu juridista pätevyyttä, oli pormestarius taas kaupungin oman porvariston ulottuvilla.

Helsingin säilyneet vaaliluettelot⁴⁹³ kertovat, että porvariston tavanomainen äänestyskäyttäytyminen noudatti selvää kaavaa: kauppiaskunta oli lähes yksimielisesti oman ehdokkaansa takana, muiden porvariryhmien hajotessa eri ehdokkaiden taakse. Tämä takasi sen, että vaikka kauppiaskunnan äänimäärä porvariston kasvaessa putosi alle viidenkymmenen prosentin (kts. kaavio 6.1), saivat kauppiaat tavallisesti

⁴⁹⁰ Sohlbergin suvulle ja sen maakaupoille on omistettu oma luku *Helsingin pitäjän historiassa*, kts. Kuisma 1991, s. 141–149.

⁴⁹¹ Vuorinen, *Helsingin pitäjän säätyläisomistuksessa olleet tilat vuosina 1721–1864*, passim. Esimerkiksi Helsingin pitäjän mahtavimpiin tiloihin kuuluneen Kumpulän kartanon omisti pikkuvihan jälkeen Ruotsissa asunut upseeri Samuel Enhielm, mutta kartanoa viljelivät panttioikeuden turvin ensin kauppias Jakob Johan Tesche ja sitten kauppias Johan Sederholm. Kumpula siirtyi virallisesti Sederholmin omistukseen vasta 1777, kun tämä oli saanut kuninkaallisen erioikeuden säterien omistamiseen.

⁴⁹² Nordmann 1908, s. 152–153; Möller 1954b, s. 23–24.

⁴⁹³ Suomen kaupunkien raatimies- ja pormestarinvaaleja tutkinut Ilkka Mäntylä on etsinyt kaikki säilyneet vaaliluettelot ja referoinut niiden keskeisen sisällön. Helsingistä on Mäntylän mukaan säilynyt kuusi raatimiesvaaliluetteloa (1794, 1794, 1796, 1798, 1799 ja 1799) sekä viisi pormestarinvaaliluetteloa (1757, 1763, 1775, 1794 ja 1794); kts. Mäntylä 1977, s. 91–92 ja Mäntylä 1981a, s. 109–110. Lisäksi Helsingin maistraatin arkistossa on säilynyt kolme valtiopäivämiesvaalien vaaliluetteloa (1769, 1771 ja 1785), virheellisesti arkistoituna otsikon ”asukasluettelot” alle; kts. HKA MA Asukasluettelot BbI:1, BbVII:4–5. Analyysi porvariryhmien äänestyskäyttäytymisestä pohjautuu näihin neljääntoista luetteloon. Raatimies- ja pormestarinvaalien luetteloita on käytetty Mäntylän referaatteina, valtiopäivämiesvaaliluetteloita alkuperäiskappaleina.

oman ehdokkaansa läpi muun porvariston hajaänten avulla. Luontevimman liittolaisen he saivat merikapteeneista, jotka olivat heidän palveluksessaan ja siten epäilemättä alttiita äänestämään heidän tahtonsa mukaisesti – jos sattuiivat olemaan kotisatamassa vaalien aikaan. Lisäksi kapteenien painoarvo vaaleissa oli suuri, koska monet heistä maksoivat keskivarakkaisiin kauppiaisiin verrattavia veroäyreyjä. Esimerkiksi vuoden 1769 valtiopäivämiesvaalissa kauppiaskunnan ja merikapteenien tuki riitti tuomaan voiton kauppias Johan Sederholmille, vaikka lähes koko muu porvaristo äänesti hänen vastaehdokastaan, kauppias Per Hansson Sunnia.⁴⁹⁴

Eri porvarisryhmien koko ja järjestäytymisaste vaikutti siihen, miten ne onnistuivat säätelemään omaa vaalikäyttäytymistään ja poliittista valtaansa. Kauppiat olivat suppea ja hyvin järjestäytynyt ryhmä, joka kykeni helposti sopimaan yhteisestä ehdokkaasta. Käsiyöläistö oli pirstoutunut lukemattomiin ammattialoihin ja ammattikuntiin, ja taloudellinen hajonta sen sisällä oli suurta: jonkun köyhän suutarin tai vararikkosen räätälin edut eivät välttämättä lainkaan käyneet yksiin Erik Röön tai Henrik Sohlbergin kaltaisen mahtikäsiyöläisen kanssa. Pienporvaristo oli taloudellisesti yhtenäisempi ryhmä, mutta myöhään ja heikosti järjestäytynyt.

Tämän toistuvan kuvion rikkovat kuitenkin muutamat poikkeusvaalit, joissa ryhmien äänestyskäyttäytyminen muuttui peilikuvakseen: kauppiaiden äänet hajosivat, mutta käsiyöläiset ja pienporvarit äänestivät yhtenäisesti. Vuoden 1763 kunnallisporvestarin vaalissa kauppiaskunta jakautui kauppias Nils Burtzin ja kaupunginsihteerin Alexander Stichaeuksen taakse, mutta käsiyöläiset ja pienporvarit äänestivät lähes yksimielisesti Burtzia.⁴⁹⁵ Vuoden 1770 valtiopäivämiehen vaalissa kauppiaskunta hajosi vastaavasti porvestari Johan Kuhlbergin ja kauppias Per Hansson Sunnin välillä, käsiyöläisten ja pienporvarien kannattaessa yhtenäisenä rintamana Kuhlbergia.⁴⁹⁶ Tämä poikkeuksellinen äänestyskäyttäytyminen näyttää liittyneen Helsingissä 1750-luvulta 1770-luvulle käytyyn poliittiseen valtataisteluun, joka jakoi kauppiaskuntaa ja yhtenäisti pienporvaristoa, ja jonka avainhenkilöitä olivat juuri Burtz ja Kuhlberg. Tätä taistelua käsitellään tarkemmin luvussa 8.

6.5 Nousu poliittisiin luottamustehtäviin

Viaporin rakennuskaudella Helsingissä oli yksitoista porvestaria, heistä kuusi oikeusporvestareita ja viisi kunnallisporvestareita. Kaikki oikeusporvestarit olivat lain vaatimusten mukaisesti juristeja. Vaikka kunnallisporvestarin virkaan ei ollut muodollisia pätevyysvaatimuksia, myös viidestä päätoimisesta kunnallisporvestarista kaksi oli juristeja, ja lisäksi virkaa hoiti pitkään sivutoimisesti oikeusporvestari Johan Kuhlberg. Kolmesta kauppias-porvestarista, eli Nils Burtzista, Anders Byströmistä ja Fredrik Mattensista, korkeinta taloudellista eliittiä edusti oikeastaan vain Burtz, joka kuului vapaudenajan pieneen laivanvarustaja-sahanomistajien val-

⁴⁹⁴ Vuoden 1769 valtiopäivämiesvaalien äänestysluettelo, ”*Förteckning Hwarefter Riksdags Manna Wahl, enligt 1768 Års Bewillnings Taxerings Längt kommer at författas uti Helsingfors Stad för Åhr 1769*”. HKA MA Asukasluettelot BbVII:4.

⁴⁹⁵ Mäntylä 1981a, s. 109.

⁴⁹⁶ Vuoden 1770 valtiopäivämiesvaalin äänestysluettelo, ”*Extract af 1770 Års Bewillnings Taxerings Längd hwarefter Riksdagsmanne Wahl kommer att förrättas*”. HKA MA Asukasluettelot BbVII:5.

taklikkiin. Anders Byström ei, kuten aiemmin on kerrottu, ollut mikään taloudellinen menestyjä, vaikka nauttikin porvariyhteisön vankkumatonta luottamusta hallintoasioissa. Mattens oli verotietojensa perusteella lähinnä keskikastin kauppias.⁴⁹⁷

Lisäksi vain pieni vähemmistö kunnallisporvestarin virkaa hakeneista henkilöistä oli porvareita. Niissä neljässä kunnallisporvestarin vaalissa jotka Helsingissä tutkimuskaudella järjestettiin – Anders Byström nimitettiin vuonna 1788 virkaansa ilman vaalia – oli ehdokkaina kaikkiaan kolmekymmentäkolme miestä.⁴⁹⁸ Heidän joukossaan oli neljä helsinkiläisporvaria: Burtz ja Mattens, kauppias Henrik Johan Fack ja kelloseppämestari Jakob Falk. Burtz, Mattens ja Falk olivat kaikki raatimiehiä ja vaaliensa kärkiehdokkaita; Fack sai vuoden 1757 riitaisassa porvestarinvaalissa yksittäisiä protestiäänä.

Alexander Stichaeksen kohtalo tarjoaa selityksen sille, miksi porvareita oli harvoin porvestareina tai edes porvestariehdokkaina. Raatimies Stichaekus oli ehdolla viisissä porvestarinvaaleissa ja voitti niistä kolme – kunnallisporvestarin vaalit vuonna 1775 sekä oikeusporvestarin vaalit vuosina 1790 ja 1794 – mutta ei koskaan päässyt porvestariksi. Jokaisella kerralla sekä maistraatti että maaherra suosittelivat häntä, mutta kuningas nosti vaaleissa toiseksi tulleen ehdokkaan hänen ohitseensa.⁴⁹⁹ Vuonna 1775 nimityksen sai kaupunginnotaari Abraham Magnus Alfthan, vuonna 1790 Turun hovioikeuden notaari Gabriel Fredrik Kraftman, ja vuonna 1794 oikeusraatimies Gabriel Lizelles.

Työuransa ja suhdeverkostonsa puolesta Stichaekus oli moitteeton porvestarikandidaatti. Hän oli työskennellyt virkamiehenä lääninhallituksessa ennen siirtymistään kaupunginhallintoon, missä hän hoiti vuorotellen lähes kaikkia mahdollisia tehtäviä: hän oli kaupunginsihteerin, kämnerinoikeuden ja aksiiioikeuden puheenjohtaja, linnaoikeuden sihteerin, raatimies ja varaporvestari. Hänellä oli puolellaan Helsingin porvariyhteisön luottamus, ja hänen veljensä Salomon, joka oli vaihtanut papillisen sukunimensä Stichaeksen aateliselta kalskahtavaan Cederwaldiin, oli Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninsihteerin ja maaherran oikea käsi.⁵⁰⁰ Stichaeksen kohtaloksi koitui luultavasti muodollisen koulutuksen puute. Alfthan, Kraftman ja Lizelles olivat kaikki Turun Akatemiasta valmistuneita ja hovioikeudessa auskultointeina juristeja, mutta Stichaeksen mainitaan vaaliasiakirjoissa vain ”suoritta-

⁴⁹⁷ Kts. Liite 6.

⁴⁹⁸ Henkilöt olivat (suluissa vaalivuosi): varatuomari Henrik Ahlqvist (1775), Porvoon vt. porvestari Anders Aimalaeus (1757), talousdeputaation sihteerin Abraham Magnus Alfthan (1775), kanneviskaali Johan Barck (1775), varatuomari Efraim Blom (1775), kauppias ja raatimies Nils Burtz (1757, 1763), varatuomari Jonas Carlstedt (1775), kauppias Henrik Johan Fack (1757), kelloseppä ja raatimies Jakob Falck (1794), raatimies Petter Grevillius (1763, 1775), asessori Lars Grise (1775), raatimies Carl Hasselgren (1757), lääninveromestari Anders Hellenius (1757), Porvoon vt. porvestari Carl Gustaf Holmberg (1775), varatuomari Jan Hornborg (1775), varatuomari Anders Ignatius (1757), Turun kaupungin raatimies Alexander Keplerus (1763), varatuomari Gustaf Krook (1775), Helsingin hankintadeputaation sihteerin Johan Kuhlberg (1757, 1763), Hämeenlinnan porvestari Johan Petter Lang (1757), varatuomari Wilhelm Leopold (1757), varatuomari Johan Lilius (1757), raatimies Gabriel Lizelles (1794), Kristiinankaupungin porvestari Daniel Mattens (1775), kauppias ja raatimies Fredrik Mattens (1794), Tammisaaren porvestari Erik Miltopaeus (1757), hovioikeudenasianajaja Olof Montan (1775), raatimies Anders Polviander (1794), kaupunginsihteerin ja raatimies Alexander Stichaekus (1763, 1775), varatuomari Jeremias Wallen (1757), sotatuomari Jakob Daniel Weckström (1775), sotatuomari Erhard Wessman (1775) ja sotatuomari Samuel Åkerblad (1794). Kts. Mäntylä 1981a, s. 138–143.

⁴⁹⁹ Hornborg 1950, s. 270, 377; Mäntylä 1981a, s. 109–111.

⁵⁰⁰ Walta 2005, s. 93–94, 207; Akiander 2008:I, s. 286–287.

neen opintoja” nuoruudessaan, mikä lienee kiertoilmaus yliopiston kesken jättämiselle.⁵⁰¹

Stichaeuksen tapaus osoittaa, että hallitsija suosi oikeustieteellisen tutkinnon suorittaneita ehdokkaita myös nimittäessään kunnallisormestareita, vaikka virkaan ei ollut muodollisia pätevyysvaatimuksia. Samoin oli käynyt jo ensimmäistä kunnallisormestaria valittaessa vuonna 1757, jolloin nimityksen sai varatuomari Anders Ignatius ohi enemmän ääniä saaneen ja maaherran suosittelman kauppias Nils Burtzin.⁵⁰² Kolme kauppiasta onnistui tästä huolimatta nousemaan pormestareiksi, mutta heidän menestyksensä salaisuutena olivat joko hyvät suhteet valtakunnan huipulle tai onnekkaita vaaliasettelmat. Nils Burtzin nousua pormestariksi toisella yrittämällä siivitti se, että hän oli tehnyt kruunulle palveluksen uudelleenrakentamalla Vanhankaupungin myllyt ja ryhtymällä Viaporin viljan hovijauhajaksi. Anders Byström hoiti pormestariutta aluksi väliaikaisesti ja palkatta, mutta kuningas vakinaisti hänet täysin palkkaeduin sen jälkeen kun hän oli organisoinut kruununmakasiinien vartioinnin ja sotilaiden sairaanhoidon Kustaan sodan aikana.⁵⁰³

Fredrik Mattensilla ei ollut tilillään suuria palveluksia valtakunnalle, mutta hänen vastaehdokkaansa olivat kelloseppä Jakob Falck ja kaupunginviskaali Anders Polviander, joilla kummallakaan ei ollut yliopistollista koulutusta. Hallitsijalla ei siis ollut syytä poiketa maistraatin ja maaherran esityksistä, jotka asettivat Mattensin ensimmäiseksi.

Raatimiehen tehtävässä toimi tutkimuskaudella kaikkiaan 28 helsinkiläistä. Tästä joukosta neljätoista eli tarkalleen puolet oli kauppiaita; lisäksi joukossa oli yksi käsityöläinen, kelloseppä Jakob Falck. Loput kolmetoista raatimiestä olivat virkamiehiä, pääosin kaupungin alempia viranhaltijoita kuten sihteereitä, rahastonhoitajia ja viskaaleita.⁵⁰⁴ Raadin jäseniksi valittiin tutkimuskauden loppuun asti jokseenkin tasaisesti sekä kauppiaita että virkamiehiä⁵⁰⁵, mutta tästä huolimatta valta siirtyi hitaasti kauppiaseliitin käsistä ammattivirkamiesten käsiin. Vapaudenajalla enemmistö kaupungin kymmenestä rikkaimmasta kauppiasta oli raatimiehiä, mutta kustavilaisella ajalla suurimpien veronmaksajien joukossa oli vain yksittäisiä raatimiehiä. Vapaudenajan kauppiassukupolven kärkinimet Gustaf Bock, Nils Burtz, Zacharias Govinius ja Clayhillsin veljekset hakeutuivat joukolla raatimieheksi, mutta

⁵⁰¹ Ilmaisui ”*idkade studier*” toistuu Stichaeuksen kohdalla vaalista toiseen. Kts. Helsingin maistraatin lausunnot Kuninkaalliselle Majesteetille koskien kunnallisormestarin vaalia 1775 ja oikeusormestarin vaaleja 1790 ja 1794; RA, Landshövdingens i Nylands och Tavastehus län skrivelser till Kongl. Maj. 1775 ja 1790–1794; ei sivunumeroita (käytetty mikrofilminä KA FR:24).

⁵⁰² Granqvist 2009, s. 43–45.

⁵⁰³ Möller 1981, s. 35–37.

⁵⁰⁴ Kauden alussa Helsingin jakamatonta pormestarinvirkaa hoitivat Henrik Johan Forstén (1742–1750) ja Henrik Pipping (1751–1762); jälkimmäinen jäi pormestarinviran jakamisen jälkeen oikeusormestariksi. Pippingin jälkeen Helsingillä oli neljä oikeusormestaria ennen Ruotsin ajan loppua: Anders Ignatius (1762–1765), Johan Kuhlberg (1767–1790) Gabriel Fredrik Kraftman (1791–1794) ja Gabriel Lizelles (1794–). Vuonna 1757 perustetun kunnallisormestarin viran ensimmäiset hoitajat olivat jo mainittu Anders Ignatius (1757–1762) ja Nils Burtz (1762–1765). Burtzin kuoleman jälkeen kunnallisormestarin virkaa hoiti vuosikymmenen ajan sivutoimisesti oikeusormestari Kuhlberg, jota seurasivat päätoimiset pormestarit Abraham Magnus Alftan (1775–1787), Anders Byström (1788–1793) ja Fredrik Mattens (1794–). Kts. Mäntylä 1981a, s. 138–142.

⁵⁰⁵ Mäntylä 1977, s. 132–134.

kustavilaisen sukupolven rikkaimpia kauppiaita kuten Sederholmia tai Heidenstraucheja saa listalta etsiä turhaan.⁵⁰⁶

Ilkka Mäntylän kokoama luettelo Suomen kaupunkien raatimiesvaalien ehdokkaista osoittaa, että Helsingin vaaleissa hävinneiden ehdokkaiden joukossa ei ollut ainuttakaan rikkaimman kauppiaskunnan jäsentä. Näyttää siltä, että kauppiaseliitin jäsen pääsi raatimieheksi jos hän vain halusi, mutta tällaista halua ilmeni vuosisadan edetessä aina vain harvemmin. Vaikka puolet raatimiehistä oli kauppiaita, lähes kaikki heistä kuuluivat ammattikuntansa taloudellisesti alempaan kastiin.⁵⁰⁷ Porvaristo äänesti virkamiehiä raatimiehiksi kahdesta syystä. Kaupunginhallinnon byrokratisoitua ja monimutkaistua oli porvariston edun mukaista, että osa raatimiehistä oli hallinnon ammattilaisia. Toinen syy liittyi puhtaasti huoltonäkökohtiin: kaupungin alempien virkamiesten palkat eivät riittäneet elämiseen, joten he tarvitsivat toisen viran tai muita lisätulonlähteitä tullakseen toimeen. Valitsemalla heitä raatimiehiksi porvaristo välttyi palkankorotuksilta ja sen kautta kammoamaltaan kaupungin menojen kasvattamiselta.⁵⁰⁸

Mäntylän mukaan linnoituskaupungit Helsinki ja Loviisa poikkesivat ylempien virkakuntansa osalta muista suomalaisista kaupungeista. Raatimiesten palkat olivat liki kaksinkertaiset useimpiin muihin kaupunkeihin verrattuna, ja virkamiesraatimiesten määrä oli poikkeuksellisen suuri. Helsinki ja Loviisa olivat myös ainoat kaupungit, joissa osalle raatimiehistä asetettiin juridisia pätevyysvaatimuksia. Helsingissä maistraatti päätti 1790-luvulla että kolmen seitsemästä raatimiehestä tuli olla lainoppineita eli yliopistokoulutettuja lakimiehiä.⁵⁰⁹

Sotilaskaupungeissa maistraatin työtaakka oli siis suurempi ja raatimiehiltä edellytettiin enemmän juridista ja byrokraattista asiantuntemusta kuin muissa kaupungeissa. Helsingin raatimiesten ottaminen mukaan valtakunnalliseen rankijärjestelmään vuonna 1800 on tästä konkreettinen todiste. Kruunun virkamiesten keskinäisen arvojärjestyksen määritelleessä rankijärjestelmässä olivat mukana kaikki pormestarit, mutta ainoastaan suurimpien kaupunkien raatimiehet. Anossaan pääsyä rankiin Helsingin maistraatti totesi, että raatimiehet tarvitsivat lisää arvovaltaa asioidessaan Viaporin ja armeijan johdon kanssa.⁵¹⁰

Valtiopäivämiehen tehtävä erosi raatimiehen ja pormestarin tehtävistä kahdessa merkittävässä suhteessa. Siinä missä viimeksi mainitut olivat eläkevirkoja, kesti valtiopäiväedustajan tehtävä vain kulloistenkin valtiopäivien ajan – jotka toki varsinkin vapaudenajalla saattoivat kestää useita vuosia. Lisäksi tehtävä kiinnosti mitä suurimmassa määrin kaupungin taloudellista eliittiä, sillä porvarissäädyn valtiopäiväedustajaksi valittu kauppias pääsi niin lähelle vallan ydintä kuin hänelle oli mahdollista. Kauppiaiden valtiopäivätoimintaa tutkineen Petri Karosen mukaan 1700-luvun porvarillinen valtiopäivämies oli kolmoisroolissa: hän saattoi kykijensä ja valintojensa mukaan edistää joko yleistä etua, kotikaupunkinsa etua tai omaa etuaan. Porvarissäädyn jäsenenä hän osallistui valtakunnanpolitiikan muovaamiseen, kotikaupunkinsa edustajana hänellä oli velvollisuus esitellä kaupungin valtiopäivä-

⁵⁰⁶ Kts. liitteet 3 ja 5.

⁵⁰⁷ Mäntylä 1977, s. 111.

⁵⁰⁸ Mäntylä 1977, s. 25–28.

⁵⁰⁹ Mäntylä 1977, s. 25–29.

⁵¹⁰ Wirilander 1974, s. 153–159; Mäntylä 1977, s. 30.

aloitteet ja edistää niiden läpimenoa, ja yksityisenä liikemiehenä hän kykeni edistämään omille liiketoimilleen suotuisia hankkeita.

Karosen mukaan menestyksekkäimmät porvarilliset valtiopäivämiehet kykenivät yhdistämään kotikaupungin edun ja oman edun. Jos he ajoivat menestyksekkäästi kaupunkinsa valtiopäiväaloitteita, porvaristo oli valmis katsomaan läpi sormien, jos he samalla edistivät omia liiketoimiaan, ja oli valmis äänestämään heidät myös seuraaville valtiopäiville. Monissa tapauksissa yleistä ja yksityistä oli liki mahdotonta erottaa toisistaan, ”kotikaupungin etu” kun tarkoitti käytännössä kaupungin porvariston taloudellista etua, ja jos valtiopäivämies oli kaupunkinsa johtava porvari, hän oli automaattisesti tuon edun suurin nauttija.⁵¹¹ Aivan Helsingin naapurista löytyvä malliesimerkki tällaisesta tyypistä on Loviisan pormestari Jakob Forsell, joka hankki kotikaupungilleen tapulioikeuden, verovapauksia ja erityisprivilegioita, ja hyödynsi samalla niitä itse tehokkaasti liiketoiminnassaan. Forsell esimerkiksi hankki Loviisan kaupungille erioikeuden tupakan tuontiin, ja nousi sen avulla yhdeksi Suomen suurimmista tupakkakauppiaista.⁵¹²

Tutkimuskaudella pidetyillä yksillätoista valtiopäivillä Helsinkiä edusti yhdeksän miestä. Heistä virkamiespormestareita edustivat Henrik Pipping (1751), Anders Ignatius (1760) ja Johan Kuhlberg (1771), porvaripormestareita Nils Burtz (1755, 1760, 1765) ja Anders Byström (1786, 1800), ja suurkauppiaita Georg Wilhelm Clayhills (1751), Per Hansson Sunn (1765, 1769), Johan Sederholm (1769, 1778, 1788) ja Nathaniel Heidenstrauch (1792).⁵¹³ Ainoat valtiopäivät, joille Helsinki ei lähettänyt ainuttakaan kauppiasedustajaa, olivat siis vuonna 1771 jolloin kaupunkia edusti virkamiespormestari Kuhlberg. Kauppiaiden ylivalta on selvä, ja heidän joukossaan toistuvat kaupungin mahtavimpien miesten nimet kuten Clayhills, Burtz, Sunn, Sederholm ja Heidenstrauch. Vaikka kaupungin vaaleja ei käyty poliittisten tunnusten alla, vapaudenajan valtiopäivämiesten oli Tukholmassa valittava puolensa hattupuolueen ja myssypuolueen välisessä valtataistelussa. Lähes kaikki helsinkiläiset liittyivät hattuihin, jotka olivat merkantilistisen talouspolitiikan ja Viaporin linnoitustöiden kannattajia, ja joiden edut siten kävivät yksiin Helsingin suurkauppiaiden kanssa.⁵¹⁴

Maistraatti ja kaupunginvanhimmat näyttävät tunnustaneen avoimesti että oman edun tavoittelu oli valtiopäivämiehille keskeinen motivaatiotekijä. He laativat nimittäin erilaisia kannustusjärjestelmiä, joissa kaupungin asioiden menestyksekkäs ajaminen toi valtiopäivämiehelle samalla myös henkilökohtaista hyötyä. Sekä Per Hansson Sunn että Johan Kuhlberg saivat tehtäväkseen periä kruunulta kaupungin saatavia, joihin sisältyi muun muassa kaupunkilinnon suunnitelmaan kuuluvaa

⁵¹¹ Karonen 2004, s. 76–103.

⁵¹² Karonen 2004, s. 87–98.

⁵¹³ Vuosilukujen päällekkäisyydet johtuvat siitä, että useilla valtiopäivillä Helsinkiä edusti eri syistä kaksi valtiopäivämiestä. Vuonna 1751 sairastuneen Henrik Pippingin paikan otti kesken valtiopäiviä G. W. Clayhills; vuonna 1760 maistraatti nimitti Anders Ignatiuksen toiseksi valtiopäivämieheksi, koska se ei luottanut vaalit voittaneeseen Nils Burtziin; vuonna 1765 kesken valtiopäiviä kuolleen Nils Burtzin tilalle lähetettiin Per Hansson Sunn; vuonna 1769 osa porvaristosta lähetti Per Hansson Sunnin valtiopäiville omalla kustannuksellaan epäluottamuksesta vaalit voittanutta Johan Sederholmia kohtaan. Kts. Hornborg 1950, s. 302–306, 410–412.

⁵¹⁴ Nikula 1978, s. 68–69, 73–74. Henrik Pipping, Anders Ignatius, Johan Kuhlberg, Nils Burtz ja Per Hansson Sunn olivat hattupuolueen kannattajia, Georg Wilhelm Clayhillsin puoluekanta ei Nikulan mukaan ole tiedossa.

rakennusapua. Molemmille taattiin palkaksi osuus siitä rahamäärästä jonka he saivat perityksi.⁵¹⁵ Kun 1770-luvulla suunniteltiin palaamista vanhaan laivamiesjärjestelmään, jossa kaupungit oli veloitettu ylläpitämään ruotujakoisia laivamiesjoukkoja, valtiopäivämies Anders Byströmille luvattiin tuhannen riikintaalerin palkio, jos hän onnistuisi hankkimaan Helsingille vapautuksen siitä.⁵¹⁶

Helsingin valtiopäivämiehet näyttävät kuitenkin toimineen varsin matalalla profiililla. Kukaan heistä ei kyennyt hankkimaan kaupungilleen suuria etuisuuksia eikä harjoittanut huomiotaherättävää oman edun tavoittelua – yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Tuo poikkeus oli kauppias, raatimies, kunnallisporvareita ja kolminkertainen valtiopäivämies Nils Burtz. Petri Karosen mukaan kaikista merkittävistä 1700-luvun suomalaisista valtiopäiväporvareista Burtz sai ”kaikkein ristiriitaisimman vastaanoton oman yhteisönsä jäseniltä”⁵¹⁷. Burtzin toiminta liittyi kuitenkin Helsingin kauppiaskunnan ja pienporvariston väliseen valtataisteluun, joten sitä käsitellään yksityiskohtaisemmin luvussa 8.

6.5 Yhteenveto

1700-luvun porvarisyhteisössä valta oli suorassa yhteydessä varallisuuteen. Rikkaimmat kauppiat käyttivät kaupungissa suurinta taloudellista valtaa, ja koska vaaleissa äänestettiin veroäänillä, he olivat myös suurimmat poliittiset vallankäyttäjät. Porvarit, joiden taloudellinen menestys oli vaatimatonta, saattoivat kuitenkin saada luottamustehtäviä ja siten poliittista valtaa, jos heillä oli takanaan yhteisön tuki ja luottamus.

Kaupungin suurimpien veronmaksajien joukkoon päästäkseen tuli olla kauppias, erityisesti koti- ja ulkomaankauppias. Tämän säännön kykenivät rikkomaan vain muutamat menestyneet käsityöläismestarit. Tutkimuskauden aikainen kauppiaseliitti jakautuu kahteen varsin selväpiirteiseen sukupolveen. Ensimmäinen, 1740-luvulta 1760-luvulle vaikuttanut sukupolvi muodosti tiiviin liikemieskluubin ja hankki varallisuutensa olemalla mukana kaikilla eri liiketoiminnan alueilla, joista tuottavimmat olivat sahatteollisuus, laivanvarustus ja kauppa Viaporin linnoitustyömaan kanssa. Toinen, kustavilaisella ajalla valtaan noussut sukupolvi, oli hajanaisempi, ja sen jäsenet olivat selvemmin yksilöllisiä liikemiehiä jotka hankkivat varallisuutensa erikoistumalla tiettyihin liiketoiminnan haaroihin. Sahateollisuuden, merenkulun ja Viaporin liiketoimien rinnalle nousi tällöin myös kasvavan kaupungin ylellisyyskulttuurin tyydyttäminen.

Viaporin vaikutus Helsingin porvariston varallisuuskehitykselle oli kahtalainen. Kauppa linnoitustyömaan kanssa toi toisille lähtökohdat pitkäaikaiseen vaurauteen, toisille nopean tuhon siemenet. 1750-luvun ensimmäinen rakennuskausi toi porvarien ulottuville rahakkaita liiketoimia, mutta kun linnoitustyöt taukosivat yhtä aikaa yleiseurooppalaisen taloustaantumun kanssa, moni suurtoimittaja joutui vaikeuksiin. Malliesimerkkejä menestyjistä ovat kauppias Johan Sederholm ja köydenpuvoja Erik Röö, jotka hyödyntämällä linnoitusta rakensivat itselleen pitkäaikaisen,

⁵¹⁵ Hornborg 1950, s. 310–311.

⁵¹⁶ Hornborg 1950, s. 411–412.

⁵¹⁷ Karonen 2004, s. 101.

seuraaville sukupolville asti siirtyneen vaurauden. Esimerkkejä epäonnistujista ovat puolestaan sellaiset hahmot kuin Clayhillsin kauppiasveljekset tai köydenpunoja Martin Manne, joille Viapori toi ensin äkkimenestyksen ja sitten äkkituhon.

Vaaleissa kauppiaskunta kykeni varsin helposti sanelemaan vaalituloksen, jos se kykeni pitämään rivinsä yhtenäisinä ja sai edes hajanaista tukea muilta porvarisryhmiltä. He jäivät kuitenkin vähemmistöön ammattivirkamiesten rinnalla sekä pormestarien että raatimiesten virkoja täytettäessä. Kasvavan linnoituskaupungin hallinnon pyörittäminen ei enää onnistunut vain sivutoimisesti raadin jäsenenä istuvien porvarien voimin, vaan siihen tarvittiin päätoimisia ja koulutettuja hallintoammattilaisia. Lisäksi esivalta suosi nimityksiä vahvistaessaan koulutettuja ehdokkaita myös silloin, kun virassa ei ollut tiukkoja pätevyysvaatimuksia, mistä on osoituksena Alexander Stichaeksen kohtalo. Valtiopäivämiehen tehtävän kauppiaseliitti kuitenkin piti itsellään, koska se tarjosi heille pääsyn vallan keskukseen ja sen kautta mahdollisuuden luoda arvokkaita suhteita sekä edistää omia liiketoimia.

7 PORVARISTON RAJANKÄYNTI

Koska Ruotsin valtakunnan lainsäädäntö määritteli vain porvariston pääryhmien elinkeino-oikeudet, suuri osa elinkeinonharjoituksesta perustui kirjoittamattomiin käytäntöihin, tottumukseen ja paikalliseen traditioon. Helsingin kasvaessa ja vaurastuessa, liike-elämän monipuolistuessa ja uusien ammattialojen syntyessä elinkeinojen rajat olivat herkkä kiistelyaihe. Nämä kiistat muovasivat porvariston korporaatioiden toimintaa ja ammatillisia oikeuksia ja ovat siksi tärkeitä tuntea, kun tutkimuskohteena on porvariston ryhmäluonne.

Tässä luvussa esitellään porvariston elinkeino-oikeuksien rajoihin ja rajankäyntiin liittyviä kysymyksiä. Alaluvussa 7.1 käsitellään porvariston uudelleenjärjestelyä pikkuvihan jälkeen sekä siihen liittyntä kysymystä Haminan kaupungin pakolaisporvarien oikeuksista. Vaikka järjestely tapahtui ennen tutkimuksen virallista alkuvuotta 1748, se loi Helsingin porvariston perustan sellaisena kuin se Viaporin rakennustöiden alkaessa oli, ja on sen vuoksi syytä tuntea. Alaluvussa 7.2 käsitellään kauppiaskunnan ja ruokakauppiaiden kamppailua ruokatavarakaupasta, ja alaluvussa 7.3 kauppiaskunnan ja pienporvariston kilpailua alkoholiliiketoiminnasta. Alaluku 7.4 esittelee niin kutsuttua sotilaskäsityökyksymystä eli käsityötä harjoittaneiden sotilaiden ja kaupungin käsityöläismestarien välisiä konflikteja. Lopuksi alaluvussa 7.5 käsitellään porvarillisia liiketoimia harjoittaneita virkamiehiä ja pohditaan heidän menestyksensä syitä.

7.1 Porvariston uudelleenjärjestely pikkuvihan jälkeen

Hattujen sodan aikana Helsingin porvarieliitti, pormestari ja raatimiehet mukaantulien, pakeni venäläisten etenemistä ”Ruotsin puolelle”. Sotaa seuranneen venäläismiehityksen eli pikkuvihan aikana kaupunkia hallitsi niin kutsuttu venäläinen maistraatti, kokoonpantu niistä porvareista jotka eivät olleet paenneet miehitystä.⁵¹⁸ Kun virallinen maistraatti pikkuvihan jälkeen astui takaisin tehtävänsä, se tutki venäläisen maistraatin tekemien päätösten laillisuuden. Ensimmäisenä listalla olivat miehityskauden aikana myönnetty uudet porvarisoikeudet.⁵¹⁹

Maistraatin eteen kutsuttiin kaikkiaan kaksikymmentäyhdeksän miestä. Joukossa oli kymmenen kuorma-ajuria, kahdeksan käsityöläistä, kolme kauppalpalvelijaa, kolme teurastajaa, kaksi tullitarkastajaa, mittaaaja, kaupunginpalvelija ja jopa yksi ulkopaikkakuntalainen, turkulaisen kauppiaan Bremerin puotirenki Erik Sundbeck.⁵²⁰ Kaikki kertoivat hakeneensa porvarisoikeutta välttääkseen joutumisen lai-

⁵¹⁸ Hornborg 1950, s. 181–185.

⁵¹⁹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 28.9.1943, HKA MA Ca:41, s. 1–3.

⁵²⁰ Nämä henkilöt olivat rahdinkuljettajat Johan Bender, Johan Hertzberg, Sigfrid Holmberg, Hultman, Höök, Gustaf Limnander, Simon Tackolin, Henrik Tanninen, Thomas Thomander ja Johan Thusberg, käsityöläiset Aspelin (asesepä), Björk (kannuseppä), Fredrik Bure (seppä), Fack (kultaseppä), Henrik Lang (puuseppä), Rönn (turkkuri), Ullberg (seppä) ja Wahlgren (satulaseppä), kauppalpalvelijat Henrik Johan Fack, Pehrman, Strandman ja Erik Sundbeck (Turusta), teurastajat Beckström, Bergman ja Wickström, tullitarkastajat Anders Beckman ja Johan Myhr, mittaaaja Simon Orre ja kaupunginpalvelija Gramerus. Kaikkien paitsi kolmen porvarisoikeuksien myönnöstä löytyy maininta

vamiehiksi Venäjän armeijaan, ja pitivät ratkaisuaan pakon sanelemana välttämättömyytenä. He ilmoittivat kuitenkin täyttäneensä porvarilliset velvollisuutensa moitteettomasti ja toivoivat saavansa jatkaa ammateissaan. Maistraatti jakoi joukon kahtia. Ne kaksitoista, joihin oli jo ennen pikkuvihaa suhtauduttu potentiaalisina uusina porvareina, saivat pitää oikeutensa. Tähän joukkoon kuuluivat kaikki käsityöläiset yhtä lukuun ottamatta, kaikki teurastajat ja kaksi kuorma-ajuria. Loput määrättiin palaamaan entisiin ammatteihinsa, lukuun ottamatta listan kahdeksatta käsityöläistä turkkuri Rönniä sekä kauppapalvelijoita Pehrman ja Sundbeck, joiden tapaukset maistraatti otti erilliseen harkintaan.⁵²¹ Tämän harkinnan tuloksena Rönn ja Sundbeck saivat porvarisoikeudet.⁵²²

Venäläisen maistraatin pöytäkirjasta käy ilmi, että pikkuvihan aikainen porvariksiotto tapahtui täysin lainmukaisin menoin. Porvareiksi otetut vanhoivat valat, maksoivat maksut ja hankkivat vaadittavat kaksi takaajaa, minkäänlaista poikkeusoloihin vetoavaa oikomista virallisissa muodoissa ei tapahtunut.⁵²³ Maistraatilla ei myöskään vaikuta olleen antipatiaa niitä miehiä kohtaan, joiden ”venäläiset” porvarisoikeudet se oli perunut, sillä suuri osa heistä pääsi myöhemmin porvareiksi. Vuonna 1749, kun Viaporin linnoitustyöt olivat käynnistäneen Helsingissä taloudellisen kasvukauden, maistraatti otti kerralla kuusi heistä pienporvareiksi ja teurastajiksi.⁵²⁴

Pikkuvihan jälkeisiin uudelleenjärjestelyihin liittyi myös kysymys kaupunkiin asettuneista toispaikkakuntalaisista porvareista. Tallinnalaisia kauppiaita Kocken, Krey, Schlyter ja Örnberg, jotka olivat avanneet kauppapuodit raatihuoneeseen, määrättiin joko hankkimaan asianmukaiset porvarisoikeudet tai lopettamaan liiketoimintansa kaupungissa.⁵²⁵ Tämä toimenpide oli juridisesti yksiselitteinen, koska kauppiasnelikko oli tallinnalaisina vieraan valtakunnan alamaisia. Hankalampi ja pitkäkestoisempi oli sen sijaan kysymys Haminan kaupungin pakolaisporvareista.

Hattujen sodassa Hamina oli joutunut Ruotsin armeijan polttamaksi, ja Turun rauhassa se oli luovutettu Venäjälle. Venäjän keisarinna Elisabet oli antanut Haminan porvareille kolme vuotta aikaa päättää, halusivatko he palata kotikaupunkiinsa ja jatkaa siellä porvareina entisin ehdoin. Ne, jotka eivät palaisi määräajan kuluessa, menettäisivät kaiken rajan taakse jääneen omaisuutensa.⁵²⁶ Ruotsin kruunu alkoi Turun rauhan jälkeen suunnitella uuden rajakaupungin perustamista, ja suuri osa Haminan porvareista oli jo asettunut asumaan uuden kaupungin kaavallulle paikal-

venäläisen maistraatin pöytäkirjoista. Puuttuvat henkilöt ovat kultaseppä Fack, kuorma-ajuri Hultman ja kauppapalvelija Pehrman (venäläiskauden pöytäkirjoissa mainitaan porvari Jacob Pehrman, mutta hän on porvari alusta asti). Helsingin venäläisen maistraatin pöytäkirja, HKA MA Ca:40, passim.

⁵²¹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 12.10.1743, HKA MA Ca:41, s. 25–27. Rahdinkuljettajat, jotka saivat pitää porvarisoikeutensa, olivat Mikael Hultman ja Thomas Thomander.

⁵²² Kts. liite 2.

⁵²³ Helsingin venäläisen maistraatin pöytäkirja, HKA MA Ca:40, passim.

⁵²⁴ Rahdinkuljettajat Johan Bender, Gustaf Limnander, Simon Tackolin ja Henrik Tanninen saivat pienporvarin oikeudet, rahdinkuljettaja Sigfrid Holmberg ja mittaaja Simon Orre teurastajan oikeudet. Kts. liite 2.

⁵²⁵ Helsingin maistraatin oikeusasiain pöytäkirja 12.10.1743, HKA MA Ca:42, s. 24–26.

⁵²⁶ Hornborg 1950, s. 208.

le Ahvenkoskelle. Osa haminalaisista, joukossa eräät rikkaimmista kauppiaista, oleskeli kuitenkin Turussa ja Helsingissä.⁵²⁷

Helsinkiin asettuneet haminalaiset suurporvarit olivat varakkaampia kuin paikalliset kauppiaat ja kävivät ulkomaankauppaa omilla laivoillaan. Vuosina 1743–1745 kolme haminalaista valtamerikauppalaivaa, *Friedrichshamn*, *Enigheten* ja *Finland*, piti kotisatamanaan Helsinkiä. Eirik Hornborg pitääkin haminalaisten innostavaa vaikutusta ja esimerkkiä yhtenä taustatekijänä sille, että Helsingin porvarit aloittivat 1740-luvun lopulla oman laivanrakennuksen.⁵²⁸ Mahdollisesta innostavuudestaan huolimatta haminalaiset olivat kuitenkin monille helsinkiläisille kauppiaille piikki lihassa. Kaupunkien välillä oli ennen hattujen sotaa vallinnut kirä kilpailutilanne, kun Haminan suuret sahaporvarit olivat valloittaneet keskisen Uudenmaan koskipaikat ja ajaneet sahatoiminnallaan ahdinkoon Helsingin vanhan pääelinkeinoon palkkikaupan. Nyt osa noista vihatuista haminalaisista, joukossa sahaporvareista suurin Jakob Johan Tesche, asui ja kävi kauppaa Helsingissä.

Vuoden 1744 alussa kauppias Gustaf Bock esitti maistraatille kauppiaskunnan yhteisen valituksen. Sen mukaan haminalaiset kauppiaat aiheuttivat Helsingille suurta vahinkoa loisimalla kaupungissa ja kieltäytymällä ryhtymästä laillisiksi porvareiksi.⁵²⁹ Kauppiaat Torsten Burgman, Henrik Forsius ja Carl Telleqvist lisäsivät haminalaisten syntilistaan vielä kaupanteon laittomin menetelmin. Kolmikon mukaan haminalaiset harjoittivat kiellettyä talonpoikaiskestitystä, käyttivät lainvastaisia mitta-astioita ja antoivat jopa talonpoikien kauhoa ostamansa suolan itse tynnyreistä.⁵³⁰ Haminalaiset vetosivat siihen, että heillä oli vapaa oikeus oleskella ja työskennellä valtakunnan kaupungeissa kunnes kruunu oli perustanut heille uuden kotikaupungin ja keisarinna Elisabetin määräaika oli kulunut umpeen. He totesivat myös, että he olivat kotikaupunkinsa menettäneitä pakolaisia, joiden mittojen ja painojen ei voitu olettaa olevan viimeisen päälle kunnossa, ja että pikkuvihan jälkeisessä yleisessä talouskurjuudessa oli silkkaa pikkumaisuutta vahtia kuka kauhoi suolaa kenenkin tynnyristä.⁵³¹

Burgman, Forsius ja Telleqvist olivat Helsingin kauppiaskunnan vanhaa, jo väistymässä olevaa sukupolvea. He muistivat palkkikaupan kulta-ajat ja taistelut haminalaissahojen kanssa, ja olivat epäilemättä siksi kärkkäitä esittämään syytöksiä. Nuoremman kauppiaspolven voisi sen sijaan olettaa olleen suopeampia tilanteelle, olihan heidän joukossaan suuri määrä Haminan kauppiaiden sukulaisia ja entisiä kauppapalvelijoita.⁵³² He pysyttelivät kuitenkin sivummalla kiistojen ajan.

⁵²⁷ En ole löytänyt maistraatin arkistosta kattavaa luetteloa Helsingissä oleskelleista haminalaisista porvareista. Maistraatin pöytäkirjassa 4.4.1744 mainitaan yhdeksän hautausmaan kunnostamisesta kieltäytyntä haminalaista, kauppiasveljekset Lorenz ja Petter Tesche ja Jakob ja Samuel Forsell, kauppiaat Bruner, Heidmeen ja Forsberg sekä räätälit Ståhlberg ja Forsberg. Kts. HKA MA Ca:44, s. 247–248. Muualla samassa pöytäkirjassa mainitaan lisäksi kauppiasveljekset Heino Erik ja Johan Bruun (kts. esim. s. 477–479), räätälit Nils Björnklö (kts. esim. s. 8–10) ja Henrik Bergman (kts. esim. s. 259–260) ja merikapteeni Nils Schale (kts. hakemisto: ”Schale, Nils”). Vuoden 1745 maistraatin pöytäkirjassa mainitaan kauppias Thomas Mattheiszen (Ca:46, s. 141–142) ja merikapteeni Peter Schmidt (Ca:46, s. 432–433). Luettelo on varmasti epätäydellinen.

⁵²⁸ Hornborg 1950, s. 03–206.

⁵²⁹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.1.1744, HKA Ma Ca:44, s. 26–29.

⁵³⁰ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.1.1744, HKA Ma Ca:44, s. 29–31.

⁵³¹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 24.1.1744, HKA MA Ca:44, s. 43–44.

⁵³² Kts. luku 6.3.

Haminalaisten joukossa oli myös käsityöläisiä, ja he saivat helsinkiläisiltä ammattiveljiltään vaihtelevan vastaanoton. Haminassa syntynyt ja siellä ammatkinsa oppinut Henrik Björkman anoi huhtikuussa 1744 suutarimestarin oikeuksia Helsingissä, mutta kieltäytyi tekemästä päätöstä Helsinkiin asettumisesta ennen kuin näkisi miten valtiollinen tilanne kehittyi. Björkmanilla oli suosittelijanaan suutarikunnan oltermanni Johan Sundbeck, ja hänet hyväksyttiin mestariksi ammattikunnan ja maistraatin siunauksella.⁵³³ Samana vuonna haminalainen räätäli Nils Björnklo valitti maistraatille, että räätälimestari Krämer oli vienyt hänen saksensa ja keskeneräiset työnsä. Raatihuoneeseen kutsuttu Krämer puhisi, että Björnklon toiminta oli rikkomus ammattikunta-asetusta ja käsityöläisprivilegioita vastaan. Maistraatti vastasi, että se ei halunnut tehdä vääryyttä mestari Krämeriä, oman kaupungin ammattikuntaa tai valtakunnan lakeja vastaan, mutta koska Björnklolla oli muiden haminalaisten tavoin oikeus työskennellä kaupungissa vapaamestarina, oli Krämerin palautettava hänelle sakset ja vaatteet sakon uhalla.⁵³⁴

Degerbyn eli myöhemmän Loviisan rajakaupungin perustaminen Ahvenkoskelle antoi helsinkiläisille lopulta asean ajaa haminalaiset kaupungistaan. Maistraatti ilmoitti heille lokakuussa 1744, että heillä ei ollut enää vapaa-oikeutta kaupankäyntiin Helsingissä, koska kuningas oli perustanut heille uuden kaupungin.⁵³⁵ Muutampia huomattavia haminalaisia kaupunkiin kuitenkin jäi. Vanha sahakeisari J. J. Tesche sai porvarisoikeuden ilman vastalauseita ilmoitettuaan haluavansa liittyä pysyvästi Helsingin porvaristoon.⁵³⁶ Hän osti Kumpulan kartanon kaupungin pohjoispuolelta, rakennutti sen maille tiiliruukin, ja nousi yhdeksi Viaporin rakennustyömaan suurimmista tavarantoimittajista.⁵³⁷ Merikapteeni Thomas Mattheisen teki saman ratkaisun: hän vannoi porvarisvalan ja osti Munkkiniemen kartanon.⁵³⁸ Myös räätälimestari Nils Björnklo jäi Helsinkiin saamastaan kulmikkaasta vastaanotosta huolimatta.⁵³⁹

7.2 Kauppiaiden ja ruokakauppiaiden reviirin haku

Haminalaiskysymyksen kaltainen ulkoinen invaasio oli poikkeus. Merkittävin revii-ritaistelu käytiin oman kaupungin porvarisryhmien välillä, erityisesti kauppiaskunnan, ruokakauppiaskunnan ja pienporvariston välillä. Syynä tähän olivat elinkeino-oikeuksien luonteet. Käsityöläisten, merikapteenien, ravintoloitsijoiden ja teurastajien elinkeinot oli sidottu tietyn selväpiirteisen ammatin harjoittamiseen. Kauppi-
aat, ruokakauppiaat ja pienporvaristo sen sijaan olivat osa samaa ”kauppaa käyvää porvaristoa”. Pienporvareilla oli oikeus käydä vähittäiskauppaa samoilla tavaroilla joita kauppiaat ostivat ja myivät tukuittain. Ruokakauppiaskunta taas oli muodostunut osittain pienporvaristosta, osittain kauppiaskunnasta.

⁵³³ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 11.4.1744, HKA MA Ca:44, s. 459–460.

⁵³⁴ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 3. ja 23.1.1744, HKA MA Ca:44, s. 8–10, 33–35.

⁵³⁵ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 24.10.1744, HKA MA Ca:44, s. 624–625.

⁵³⁶ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 28.6.1746, HKA MA Ca:48, s. 165.

⁵³⁷ Kuisma 1991, s. 128; Nikula 2011, s. 115.

⁵³⁸ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 30.3. ja 15.5.1745, HKA MA Ca:46, s. 141–142, 278.

⁵³⁹ Kts. liite 2.

Käsitykset siitä, mitkä kaupan muodot kuuluivat millekin näistä kolmesta kauppa käyvän porvariston ryhmästä, olivat vaihtelevia ja tulkinnanvaraisia. Osoitukse-
na tästä on tutkimuskauden alussa, syksyllä 1748, tehty luettelo porvarien ja suoje-
lumiesten ammattiryhmistä ja niiden elinkeino-oikeuksista. Asetus valtakunnalli-
sesta kaupan jaosta oli julkaistu samana vuonna, mikä ehkä kannusti maistraatin
tavallista tarkempaan luokitteluun. Runsaan korjailun ja yliviivailun jälkeen maist-
raatin pöytäkirjaan jäi seuraava teksti:

- I. *Suurkauppiaat*
- II. *Rihkamakauppiaat jotka käyvät kauppaa silkillä, kankailla, mausteilla ja rihkamalla sekä viljalla, suolalla ja raudalla*
- III. *Porvarit jotka käyvät kauppaa tukussa ja vähittäin viljalla, suolalla, tupakalla, raudalla ja ruokatavaroilla sekä talonpoikaistavaralla*
- IV. *Pienemmät porvarit jotka käyvät kauppaa ainoastaan vähittäin viljal- la, suolalla, raudalla, tupakalla ja ruokatavaroilla*
- V. *Käsityöläiset ja teurastajat*
- VI. *Merimiehet*
- VII. *Kalastajat y.m.*⁵⁴⁰

Olen säilyttänyt alkuperäisen tekstin yliviivaukset ja korjaukset, koska ne ha-
vainnollistavat, miten liukuvat eri porvariryhmien väliset rajat vielä tässä vaiheessa
olivat. On mahdotonta sanoa, millaista keskustelua elinkeino-oikeuksien rajoista
maistraatti istunnossaan kävi, ja kuinka kiivaan mielipiteenvaihdon seurausta pöy-
täkirjan ylivedetyt ja korjaillut merkinnät ovat. Tosiasia kuitenkin on, että maistraa-
tin käsitys kauppiaiden ja pienporvarien välisten elinkeino-oikeuksien eroista ei
ollut kovin selkeä.

Kun lyhytaikainen määräys kaupan jaosta oli kumottu vuonna 1752, muodostui
kaupan jakamattomuus kauppiaskunnan pyhäksi periaatteeksi johon se toistuvasti
vetosi elinkeinokiistojen yhteydessä. Säädökset toimivat kauppiaiden eduksi: he
kykenivät pitämään ruokakauppiaat ja pienporvarit etäällä tukkukaupasta vetoa-
malla kauppiaiden muodollisiin pätevyysvaatimuksiin, mutta saattoivat samaan
aikaan harjoittaa vähittäiskauppaa ja ruokakauppaa vetoamalla kaupan jakamatto-
muuteen.⁵⁴¹ Sen jälkeen kun ruokakauppiaskunta oli kustavilaisena aikana voimist-
unut tarpeeksi järjestäytyäkseen Ruokakauppaseuraksi, tästä seurasi monia yhe-
teenottoja.

Syksyllä 1777 Ruokakauppiasseura valitti kauppiaiden myyvän ruokatavaroita ja
vaati kaupan jaon toimeenpanoa Helsingissä. Kauppaseura vastasi syyttämällä ruo-
kakauppiaita rihkamakaupan piiriin kuuluvien tavaroiden ja mausteiden myymises-

⁵⁴⁰ I. *Grosshandlare* II. *Kramhandlare af Siden, Kläde, Krydd och Kram som tillika följer Span- nemäl, Salt och Järn* III. *Borgare som handla i Partie och Minut med Spannemäl, Salt, Tobak, Järn och Wictualie Wahrer samt Bonde Kram* IV. *Mindre borgare som allenast handla i Minut med Span- nemäl, Salt, Järn, Tobak och Hökerie Wahrer* V. *Handtwärckare och Slaktare* VI. *Siöman* VII. *Fiska- re m.m.* Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 3,9.1748, HKA MA Ca:52, s. 375–377.

⁵⁴¹ Aimo Wuorisen mukaan vastaava ilmiö oli havaittavissa myös Turussa, missä maistraatti hylkä-
si kaikki tietylle kaupan alalle yksinoikeutta hakeneiden porvarisanomukset kaupan jakamattomuus-
teen vedoten. Kts. Wuorinen 1959, s. 160–161.

tä.⁵⁴² Seuraavana vuonna ruokakauppiaskunnan johtohahmo Gustaf Gardberg jätti maistraatille uuden ja yksityiskohtaisemman valituksen loukkauksista ruokakauppiaiden elinkeinoa kohtaan. Valituskirjelmän mukaan sekä rihkamakauppiaiden puodeissa että pienporvariien taloissa käytiin laitonta ruokakauppaa kaura- ja ohra-ryyneillä, jauholla, maltailla, voilla, suolalla, sillillä, silakalla ja muilla ruokatavaroilla.⁵⁴³ Kauppaseura vastasi, että koska kauppa Helsingissä oli jakamatonta, mitään yleisiä rajoituksia ei ollut olemassa vaan jokainen porvari sai käydä kaikkea sitä kauppaa johon hänen porvariskirjansa hänet oikeutti.⁵⁴⁴

Kaupan jako – tai jakamattomuus – palasi maistraatin pohdittavaksi keväällä 1794, kun kaupunginviskaali Abraham Magnus Sennelin raahasi sen eteen kauppalvelija Lars Stenströmin. Sennelinin mukaan Stenström piti laitonta rihkamapuotia ja aiheutti siten vahinkoa kauppiaskunnalle. Stenström ilmoitti, että hän oli ruokakauppias Alexander Lönqvistin yhtiökumppani ja piti puotia tämän nimissä, ja koska Helsingissä ei ollut voimassa kaupan jakoa, hänellä oli oikeus pitää puodissa myös rihkamatavaraa. Viskaali Sennelin luetteli maistraatille kaikkiaan 64 myyntiartikkelia, jotka hän oli takavarikoinut Stenströmin puodista ruokakauppaan kuuluvattomina. Luettelossa oli mausteita ja kuivattuja hedelmiä, paperia ja kyniä, ompelutarvikkeita, työkaluja ja rautatavaraa, tupakkaa ja nuuskaa, puuteria ja kaudenhoitotuotteita.⁵⁴⁵ Sennelin myös pyysi maistraattia päättämään ”olisiko ruokakauppiaiden elinkeino asetusten nojalla erotettava voimakkaammin rihkama- ja maustekaupasta”⁵⁴⁶

Kuultavaksi kutsuttu kauppias Alexander Lönqvist myönsi, että listalla olleet tuotteet eivät kuuluneet ruokakauppaan, ja syytti Stenströmiä rihkamakaupan harjoittamisesta omin luvin. Maistraatti päätti, että listalla olleet tuotteet takavarikoitaisiin ja puoti avattaisiin mahdollisimman nopeasti uudelleen, jottei Lönqvist kärsisi taloudellista vahinkoa.⁵⁴⁷ Kaupan tarkempaan jaotteluun kaupungissa ei kuitenkaan ryhdytty. Kauppiaskunta ei vaikuta leimanneen Lars Stenströmiä tapauksen vuoksi, sillä vain kaksi kuukautta myöhemmin hän anoi maistraatilta rihkamakaupiaan porvarisoikeutta. Kauppiaskokeen pitäjät eivät löytäneet hänestä huomautettavaa, Kauppaseura asettui tukemaan häntä, ja syyskuun alussa hän vannoi porvarisvalansa.⁵⁴⁸

Nämä yhteenotot havainnollistavat, miksi ruokakauppiaskunnan taloudellinen tilanne oli niin kehno kuin luvussa 5.6 on kuvattu. Vaikka ruokakauppiat olivat eriytyneet omaksi korporaatiokseen, he eivät olleet saavuttaneet yksinoikeutta ruokatavaroiden myyntiin. Heidän elantoaan nakersivat toiselta puolelta kauppiat,

⁵⁴² Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.11.1777, HKA MA Ca:83, s. 654–655. Vastaavanlainen valitus tehtiin uudelleen seuraavana vuonna; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.4.1778, HKA MA Ca:84, s. 462–463.

⁵⁴³ Ruokakauppaseuran valituskirjelmä 3.11.1778. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.7.1778, HKA MA Cb:83.

⁵⁴⁴ Kauppaseuran vastinekirjelmä 14.7.1778. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.7.1778, HKA MA Cb:83.

⁵⁴⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.3.1794, HKA MA Ca:100, s. 137–138.

⁵⁴⁶ ”...om icke Victualie Handlandes näringar böra, enl. författningarne, wara wida sklijde ifrån Kram- och Spetserje-Handel”. Helsingin maistraatin pöytäkirja 22.2.1794, HKA MA Ca:100, s. 62–65.

⁵⁴⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 31.3.1794, HKA MA Ca:100, s. 214–217.

⁵⁴⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.6., 2.7., 30.8. ja 13.9.1794, HKA MA Ca:100, s. 503, 521–522, 912, 1037–1038.

toiselta puolelta pienporvarit. Jos ruokakauppiat olisivat kyenneet monopolisoimaan kaiken ruokatavaran vähittäiskaupan itselleen, heistä olisi epäilemättä tullut yksi porvariston keskeisimmistä ryhmistä. Koska vaikutusvaltaisen kauppiaskunnan vastustus esti tämän, ruokakauppiaskunta pysyi toimeentulovaikeuksista kärsivänä marginaaliryhmänä.

Vaikka ruokakauppiat nimesivät kirjelmässään myös pienporvarit elinkeino-oikeuksiansa rikkojiksi, pienporvaristo ei ryhtynyt avoimeen yhteenottoon heidän kanssaan. Syynä oli mahdollisesti se, että kauppiaiden vastustus riitti kaatamaan kaikki ehdotukset ruokatavarakaupan rajoittamisesta. Pienporvaristo piti ylipäätään matalaa profiilia kaikissa elinkeino-oikeuksiin liittyvissä kysymyksissä jotka eivät koskeneet alkoholia. Viinan ja oluen kauppa oli Helsingin pienporvareille elintärkeää, ja tärkeimmät kauppiaskunnan ja pienporvariston väliset erimielisyydet koskivatkin juuri alkoholiliiketoimintaa.

7.3 Kiista alkoholioikeuksista

Tammikuussa 1753 joukko Helsingin kauppiaita perusti Panimoseuran (*Bryggeri Societet*) ja ryhtyi rakennuttamaan Ullanlinnaan kivistä olutpanimoa ja viinanpolttimoa. Perustamiskokouksessa oli läsnä kaksitoista kauppiasta, jotka edustivat sekä valtaeliittiä että rivikauppiaita. Osakkaiden määrä kuitenkin supistui nopeasti, ja kauppiaseliitti valtasi yrityksen itselleen. Vuonna 1759 Panimoseuran pääosakkaina olivat Gustaf Bock, Nils Burtz, Zacharias Govinius, Johan Sederholm, Henrik Jakob Siliacks ja Per Hansson Sunn.⁵⁴⁹ Nämä miehet muodostivat Helsingin valtaeliitin, jolla olivat hallussaan kaikki tuottoisimmat elinkeinot eli laivanvarustus, sahateollisuus ja Viaporin-kauppa. Panimon rakentamalla he pyrkivät ottamaan haltuunsa myös kukoistavan alkoholiliiketoiminnan.

Helsinki-Viaporin alkoholimarkkinoilla vallitsi raaka kilpailu. Kaksoiskaupungissa oli liki kahdeksankymmentä kapakkaa, ja kaikkien kynnelle kykenevien porvarien kodeissa pihisivät viinapannut ja olutsammiot. Lisäksi linnoituksessa toimi Augustin Ehrensvärdin aloitteesta perustettu kruunun olutpanimo ja viinanpolttimo, jota hoiti kaksi upseeria, everstiluutnantti Wolfradt ja kapteeni Tersmeden.⁵⁵⁰ Panimoseuran osakkaat päättivät hankkiutua kilpailusta eroon merkantilistiseen tapaan hankkimalla itselleen yksinoikeuden alaan. Kun Helsingin kaupungin edustaja vuoden 1755 valtiopäiville valittiin, vaalin voitti seuran jäsen Nils Burtz. Hän esitteli Tukholmassa säädylle kaupungin viralliset valtiopäiväaloitteet. Niiden kolmannessa kohdassa anottiin Panimoseuran jäsenille, jotka olivat ”suurin kustannuksin rakennuttaneet kivisen panimon palvellakseen sen tuotteilla sotilaita ja työmiehiä sekä kaupungissa että Viaporissa”, paikallista yksinoikeutta alkoholin val-

⁵⁴⁹ Perustamiskokouksessa tammikuussa 1753 oli läsnä kaksitoista kauppiasta ja yksi kauppiaanleski, joukossa Bock, Govinius ja Sederholm; kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.1.1753, HKA MA Ca:59, s. 2v. Seuraavan vuoden syyskuussa osakkaita oli yksitoista ja mukaan oli liittynyt mm. Nils Burtz; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.9.1754, HKA MA Ca:60, s. 967–968. Keväällä 1759 Panimoseurassa oli enää kahdeksan osakasta, ja mukaan olivat tulleet P. H. Sunn ja H. J. Siliacks; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.3.1759, HKA MA Ca:65, s. 184.

⁵⁵⁰ Granqvist 2012, s. 57–61.

mistukseen ja myyntiin.⁵⁵¹ Helsingin raatimiehistä peräti kolme oli seuran jäseniä, joten tämän kohdan saaminen mukaan aloitteisiin ei liene ollut suuri ponnistus.

Aloite oli menestyksellinen, ja Panimoseura sai haluamansa yksinoikeuden. Ajoitus oli kuitenkin epäonninen, sillä samat valtiopäivät liittyivät Ruotsin mukaan Euroopassa riehuvaan seitsenvuotiseen sotaan ja julistivat valtakunnallisen viinanpolttokiellon.⁵⁵² Kun Viaporin rakennustyöt keskeytettiin ja sotilaat siirrettiin rintamalle, Helsingin kapakoitsijat menettivät tärkeimmän asiakaskuntansa. Viinanpolttokiello, jonka tavoitteena oli säästää viljavarjoja sodan katkaistua viljantuonnin ulkomailta, vei panimolta kokonaan sen toisen tuotannonhaaran.

Vaikeuksista huolimatta Panimoseura ryhtyi toimeenpanemaan monopoliaan, mutta törmäsi sitkeään vastarintaan. Viaporin kruununpanimon se sai lakkautettua helposti, ja samalla lunasti itselleen sen kaluston.⁵⁵³ Pienporvaristo ei kuitenkaan suostunut luopumaan tärkeästä alkoholielinkeinosta taistelutta. Kaksikymmentäyksi porvaria, enemmistö pienporvareita mutta joukossa myös muutama köyhempi kauppias, lähetti maistraatille kirjelmän, jossa se vastusti ankarasti monopolia. Panimoseura tarjosi kaikille halukkaille mahdollisuutta ryhtyä uuden panimon osakkaiksi, mutta pienporvarit eivät suostuneet tähän. He vetosivat siihen, että heillä ei ollut tarpeeksi rahaa panimo-osakkuuksien ostamiseen, ja heidän omat laitteistonsa jäisivät seisomaan käyttämättöminä.⁵⁵⁴ Tilanteessa Panimoseura taipui ja suostui siihen, että alkoholin valmistus ja myynti Helsingissä voisi jatkua ”toistaiseksi” vanhalla tavalla.⁵⁵⁵

Panimoseuran alkuperäisenä tavoitteena oli ilmeisesti saada alkoholin valmistuksen lisäksi haltuun myös sen jakeluketju. Heti valtiopäivien päätöksen jälkeen seura yritti saada omia krouvinpaikkoja Viaporissa. Linnoituslaitos vastasi kuitenkin anomukseen kieltävästi, koska porvariston yleiseen käyttöön oli jo annettu yllin kyllin paikkoja.⁵⁵⁶ Jos Panimoseura olisi kyennyt toteuttamaan valtiopäivien myöntämän valmistusprivilegionsa ja saanut omat myyntipaikat Viaporista, se olisi luonut todella tuottoisan alkoholimonopolin ja ajanut samalla suuren osan kaupungin pienporvaristosta vararikoon. Pienporvarien reaktio ei näin ollen ollut lainkaan ylimitoitettu, olihan kyse heidän ammattikuntansa elämästä tai kuolemasta. Ullanlinnan kivinen olutpanimo-viinanpolttimo oli Panimoseuran hallussa ja toiminnassa vuoteen 1776, jolloin viinanpoltto julistettiin kruunun monopoliksi. Tuolloin kruunu lunasti rakennuksen itselleen ja muutti sen kruununpolttimoksi.⁵⁵⁷

Sama asetelma toistui myöhemmin kun Helsingin porvaristo oli läpikäynyt supopolvenvaihdoksen. Koska kruununpolttimojärjestelmä osoittautui epäonnistu-

⁵⁵¹ ”...med nog dryg kåstnad nu låtit upbygga et brygghus af sten, till at therigenom fournera garnizon och arbets manskapet både i staden och på Sveaborg...”. Nordmann 1908, s. 149.

⁵⁵² Päätöksen Ruotsin liittymisestä seitsenvuotiseen sotaan teki valtaneuvosto noin vuosi valtiopäivien päättymisen jälkeen. Valtiopäivät olivat hajaantuessaan kehottaneet valtaneuvostoa ”käyttämään suotuisia suhdanteita valtakunnan hyväksi”, ja valtaneuvokset katsoivat että tämä oikeutti heidät aloittamaan sodan kysymättä erikseen valtiopäivien suostumusta. Kts. Jutikkala 1949a, s. 567.

⁵⁵³ Granqvist 2012, s. 69–70.

⁵⁵⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.3.1759, HKA MA Ca:65, s. 382–387. Itse valituskirjelmä ei ole säilynyt, koska maistraatin pöytäkirjan liitteet vuodelta 1759 ovat kadonneet.

⁵⁵⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 13.2.1760, HKA MA Ca:66, s. 16–18.

⁵⁵⁶ Kapteeni Jakob Gerdesin kirje Helsingin maistraatille 26.7.1756. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1756, HKA MA Cb:40.

⁵⁵⁷ Mäntylä 1995, s. 223.

neeksi, kruunu vuokrasi viinanpoltto-oikeuden paikkakunnittain yksityisille yrittäjille. Helsingin maistraatti sai syksyllä 1787 eteensä kaksi kilpailevaa ehdotusta siitä, miten viinanpoltto kaupungissa olisi järjestettävä. Pienporvariseura ilmoitti olevansa halukas vuokraamaan oikeuden kaikkien Helsingin pienporvarien nimissä kuudensadan riikintaalerin vuosivuokraa vastaan. Kauppias Anders Byström taas ehdotti, että järkevin tapa järjestää asia olisi rakentaa suuri viinanpolttimo, johon pääsisivät osakkaiksi kaikki halukkaat. Byström myös esitti listan porvareista jotka olivat alustavasti lupautuneet polttimon osakkaiksi. Sen perusteella kyse oli jälleen kauppiaseliitin yrityksestä kaapata viinanpoltto itselleen, sillä listan kärjessä komeilivat kaupungin suurimmat veronmaksajat Johan Sederholm, Carl Magnus Sunn, Mathias Enning ja Nathaniel ja Petter Heidenstrauch.

Maistraatti pyysi kaupunginvanhimmilta mielipidettä siitä, kumpi ehdotus sen olisi valittava. Pyyntö oli erikoinen siinä mielessä, että suuren viinanpolttimon alustaviksi osakkaiksi lupautuneista kauppiaista neljä – Byström, Sunn ja Heidenstrauchin veljekset – oli kaupunginvanhimpia. He pääsivät siis arvioimaan oman ehdotuksensa toteutettavuutta. Raatimiehet jäävänsä paljon pienemmistäkin eturistiriidoista, mutta ilmeisesti kaupunginvanhintojen kohdalla jääviyskysymyksestä ei pidetty yhtä tarkkaa lukua. Ennalta-arvattavasti Byström, Sunn ja Heidenstrauchit kannattivat suuren viinanpolttimon rakentamista ja epäilivät pienporvarien kykyä maksaa vaadittua vuosivuokraa. Puolelleen he saivat ainoastaan kaupungin rikkaimman käsityöläismestarin, köydenpunoja Erik Röön, sen sijaan muut kaupunginvanhimmat kannattivat pienporvariston ehdotusta. Vanhintojen mielipidettä seuraten maistraatti myönsi Pienporvariseuralle paikallisen monopolin viinan polttoon ja myyntiin.⁵⁵⁸

7.4 Sotilaskäsitys

Helsingin asema suurena varuskuntakaupunkina löi leimansa myös porvariston reviiirikiistoille. Suuri sotilasväestö tarvitsi enemmän ruokaa, juomaa ja palveluita kuin armeijan huolto-organisaatio kykeni heille tarjoamaan. Merkantilismin periaatteiden mukaisesti heidän oli silloin käännyttävä linnoituskaupungin porvariston puoleen. He saattoivat kuitenkin myös ohittaa porvarit ja hankkia tarvitsemansa palvelut muualta, tai jopa ryhtyä itse niiden tuottajiksi. Sotilaiden liiketoiminta ja sen aiheuttamat konfliktit porvariston kanssa olivat yleisiä ilmiöitä kaikissa pohjoismaisissa sotilaskaupungeissa.⁵⁵⁹ Isonvihan ja pikkuvihan välisen ajan suurissa linnoituskaupungeissa Haminassa ja Lappeenrannassa sotilaiden omatoiminen viinanpoltto ja suora kaupankäynti maalaisväestön kanssa olivat aiheuttaneet jatkuvia ongelmia.⁵⁶⁰ Pikkuvihan jälkeen samat ongelmat siirtyivät uuteen linnoituskaupunkiin Helsinkiin.

Helsingin kauppiaat ja pienporvarit valittivat toistuvasti sotilasväestön rikkovan heidän elinkeino-oikeuksiaan eri tavoin. Syytösten mukaan sotilaat kävivät laitonta

⁵⁵⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 8. ja 9.11.1787, HKA MA Ca:93, s. 955–963, 966–973.

⁵⁵⁹ Kts. esim. Johansenin, Mikkelsenin ja Christensenin kuvaukset sotilaiden ja porvariston välisistä konflikteista Tanskan linnoituskaupungeissa; Johansen et al. 1997, s. 46–47.

⁵⁶⁰ Toivanen 1979, s. 516–518; Ahonen 1991, s. 60–62.

kauppaa maaseudulta ostetuilla elintarvikkeilla ja salakuljetetulla paloviinalla. Esimerkiksi elokuussa 1754 maistraatti vaati maaherraa huolehtimaan siitä, että linnoitustoihin komennetut sotilaat eivät saaneet käydä kauppaa, sillä linnoituksen työväen pitäminen ruokatarpeissa oli porvariston yksinoikeus. Valituksen mukaan sotilashenkilöt olivat käyneet maakauppaa ”virvokkeilla ja muilla tarvikkeilla”.⁵⁶¹ Pari vuotta myöhemmin kaupungin teurastajat ilmiantoivat seitsemän nimeltä mainittua sotilasta, jotka olivat jääneet kiinni laittomasta karjakaupasta ja teurastuksesta. Selityksenä ilmiannettujen suurelle määrälle olivat armeijan talvilomautukset.⁵⁶² Samana vuonna Jägerhornin rykmentin korpraali Petter Nyberg oli vaimoineen kämnerinoikeuden edessä syytettynä varastetun lihan myynnistä. Pariskunta oli jäänyt kiinni varastettuaan tarkastaja Johan Boströmin lehmän laitumelta Korkeasaaresta.⁵⁶³

Vuonna 1784 porvaristo valitti Viaporin virkaatekeväälle komendantille von Essenille, että kaupungissa oli laittomia sotilaskapakoita, joita pitävät lomautetut sotilaat ja heidän vaimonsa. Nämä kapakat olivat porvarien mukaan kaikenlaisten haittojen, metelin, tappeluiden ja varkauksien tyyssijoja ja tarjosivat piilopaikkoja niille joiden oli pakoiltaava esivaltaa. Esimerkkinä mainittiin vastikään kiinni saadut sotilaat Klein ja Skogberg, jotka olivat ryöstelleet kaupunkilaisia ja piileskelleet eräässä sotilaskapakassa. Porvariston mielestä sotilaiden olisi poistuttava lomautusten aikana kaupungista ja mentävä kotiseuduilleen, sillä Helsingissä oli liikaa irtainta väestöä ilman heitäkin. Valitukset kuunneltuaan komendantti julisti juhlallisesti, että krouvinpito oli kielletty kaikilta sotilailta, mutta julistuksella oli tuskin käytännön vaikutuksia.⁵⁶⁴

Kaikista armeijan ja porvariston välisistä taloudellisista erimielisyyksistä laajin oli kuitenkin sotilaskäsityökyseminen. Koska vain osalla kisälleistä oli mahdollisuus päästä käsityöläismestareiksi, ja muiden oli etsittävä elantonsa toisaalta, oli huomattava osa värvetyistä sotilaista entisiä kisällejä.⁵⁶⁵ Armeijan kannalta oli edullista, että sotilaat hankkivat lisätuloja myymällä valmistamiaan käsitöitä, sillä se vähensi tarvetta maksaa heille suurempaa palkkaa. Kyseessä oli yleispohjoismainen ilmiö, joka oli huomioitu myös eri valtakuntien lainsäädännössä. Tanskassa ja Norjassa lomautetut ja palveluksesta eronneet sotilaat saivat harjoittaa käsityötä ja pienimuotoista kaupankäyntiä.⁵⁶⁶ Ruotsissa säädökset olivat jonkin verran tiukemmat: värvetyt sotilaat saivat vapaa-aikanaan ja lomautusten aikana harjoittaa käsityötä, mutta apulaisten palkkaaminen ja pysyvän työpajan perustaminen oli heiltä kielletty. Riidat sotilaiden ja käsityöläismestarien välillä olivat yleisiä kaikissa pohjoismaisissa

⁵⁶¹ ”...igenom förfriskning eller andra währor...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.8.1754, HKA MA Ca:60, s. 818–826.

⁵⁶² Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.12.1757, HKA MA Ca:63, s. 1348–1349.

⁵⁶³ Talvitie 2014, s. 59.

⁵⁶⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.8.1784, HKA MA Ca:90, s. 680–682.

⁵⁶⁵ Kts. esim. Screen 2010, s. 126–129.

⁵⁶⁶ Johansen et al. 1997, s. 46; Ramstad 1997, s. 132–134. Ramstadin mukaan norjalaiset kisällit käyttivät armeijaa yleisesti kiertotienä itsenäisen käsityöläisen asemaan. Kun armeijaan värvätynyt kisälli oli palvellut säädetty neljätoista vuotta, hän saattoi erota armeijasta ja ryhtyä elinkeinoprivilegion nojalla työskentelemään itsenäisenä käsityöläisenä. Ruotsin lait eivät sallineet vastaavaa kiertotietä.

sotilaskaupungeissa, sillä käsityöläismestarit suhtautuivat sotilaisiin omien elinkeino-oikeuksiensa polkijoina ja ei-toivottuina kilpailijoina.⁵⁶⁷

Helsingin maistraatti, jonka jäsenet olivat kauppiaita ja ammattivirkamiehiä, ei suhtautunut sotilaskäsityöläisiin erityisen torjuvasti, ja se jopa otti joitakin heistä kaupungin viralliseen suojelukseen paikkaamaan puutteita käsityöläistön tarjonnassa.⁵⁶⁸ Helsingin käsityöläismestareille sotilaat sen sijaan olivat pysyvä piikki lihassa, ja kaupungissa oli koko tutkimuskauden säännöllisesti suuria sotilaskäsityöoikeudenkäyntejä.⁵⁶⁹ Niiden pöytäkirjat muodostavat laajan mutta monotonisen lähdeaineiston, sillä tapausten käsittely eteni varsin kaavamaisesti.

Aluksi käsityöläismestari tai ammattikunta jätti maistraatille valituksen, jossa se syytti yhtä tai useampaa nimeltä mainittua sotilasta laittomasta käsityöstä.⁵⁷⁰ Tämän jälkeen kaupunginviskaali teki ratsian syytettyjen asuntoon ja takavarikoi mahdolliset todisteet käsityöharjoituksesta. Sitten juttu siirtyi maistraatille, joka pyrki todistuskappaleita tarkastelemalla ja todistajia kuulemalla selvittämään, oliko käsityö tapahtunut lain sallimissa puitteissa, eli oliko se ollut epäammattimaista ja tapahtunut sotilaan lomautuksen aikana. Tuomioissaan maistraatti vaikuttaa olleen jokseenkin puolueeton: toisinaan se sakotti sotilaita laittomasta toiminnasta, toisinaan käsityöläismestareita perusteettomasta ilmiannosta tai omavaltaisista takavarikoista, ja usein jutut raukesivat todisteiden puutteeseen.

Sotilaskäsityöoikeudenkäyntien syytetyt olivat joitakin poikkeuksia lukuunottamatta rivisotilaita, ja he edustivat tasaisesti kaikkia linnoituskaupungin värvättyjä aselajeja: joukossa oli tykistön, jalkaväen ja Armeijan laivaston sotilaita. Yleisimmän sotilaskäsityöläinen harjoitti suutarin, räätälin, sepän tai maalarin työtä. Suutari ja räätäli olivat yleisimmät käsityöammatit, joten sotilaiden keskuudessa oli varmasti

⁵⁶⁷ Tukholman osalta kts. Söderlund 1943, s. 293–295; Malmön osalta kts. Edgren 1987, s. 135–140; Göteborgin osalta kts. Andersson 1997, s. 167–168; Kristianian/Oslon osalta kts. Ramstad 1996, s. 143–180.

⁵⁶⁸ Esimerkiksi kersantti Jakob Boberg sai vuonna 1755 kontingenttioikeuden harjoittaa maalarintointia kaupungissa ilman apulaisia. Armeijan laivaston pioneeri Erik Berggren, joka merkittiin 1780-luvulla kaupungin henkikirjoihin ja veroluetteloihin tynnyrintekijänä, lienee ollut vastaava tapaus.

⁵⁶⁹ Tässä esitellyt tiedot Helsingin sotilaskäsityöstä perustuvat seuraaviin maistraatin edessä käsiteltyihin sotilaskäsityötappauksiin (suluissa käsittelyvuosi): Jägerhornin rykmentin sotilas Jonas Åkerberg, syytetty sepäntyöstä (1758); Jägerhornin rykmentin korpraalit Lind ja Bruska ja sotilas Petter Gadd, syytetyt tynnyrintekijän työstä (1760); Leskikuningattaren Henkirykmentin sotilas Carl Gustaf Nordberg, syytetty suutarintyöstä (1781); tykistösohilas Johan Löfbom, syytetty vaununtekijän työstä (1787); Armeijan laivaston volontääri Emanuel Tenman, syytetty suutarintyöstä (1787); tykistön satulaseppäkisälli Petrus Homan, syytetty satulaseppän työstä (1790); Armeijan laivaston konstaapeli Olof Sjögren, volontäärit Jacob ja Nils Willman ja sotilas Kihlberg, syytetyt sepäntyöstä (1791); Leskikuningattaren Henkirykmentin sotilas Tygeson, syytetty räätälintyöstä (1792); Leskikuningattaren Henkirykmentin korpraali Johan Ferdinand Gerdsdorff, syytetty maalarintyöstä (1794); tykistösohilas Erik Gullström, syytetty satulaseppän työstä (1800); tykistösohilas Magnus Norrbom, syytetty räätälintyöstä (1800). Lisäksi porvariston valituskirjelmässä vuodelta 1791 mainitaan kymmenen kisälliä jotka ovat siirtyneet armeijan palvelukseen mutta jatkaneet laittomasti käsityönsä tekemistä kaupunkilaisille: sotilaat Dahlman ja Sæthe, tykistösohilat Höglund, Kuhlberg ja Wickhaeus, volontääri Dahlman, korpraali Österman, maalarinkisälli Kindin, satulaseppäkisälli Löfros, sekä ilman sotilasarvoa tai ammattia mainittu A. Holmberg. Kts. maistraatin pöytäkirja 12.12.1791, HKA MA Ca:97, s. 1005–1012. Tapaukset on etsitty maistraatin pöytäkirjojen hakemistojen avulla. Koska hakemistot eivät ole aukottomia, on tapauksia luultavasti jonkin verran enemmän.

⁵⁷⁰ Maistraatti edellytti syytettyjen nimeämistä ennen kuin se otti valitukset edes käsittelemään. Kts. esim. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.9.1781, HKA MA Ca:87, s. 688–689. Helsingin suutarikunta vaati maistraattia ryhtymään toimenpiteisiin nurkkamestariuden kitkemiseksi, mutta maistraatti ilmoitti, ettei se tee mitään ennen kuin sille ilmoitetaan ”Casus Specialis” johon puuttua. Kuukautta myöhemmin suutarikunta ilmiantoi maistraatille sotilas Carl Gustaf Nordbergin.

runsaimmin juuri suutarin- ja räätälinkisällejä. Näitä ammatteja, samoin kuin maa-
larintyötä, kykeni myös harjoittamaan yksinkertaisin ja halvoin välinein. Sepät ovat
poikkeus tästä säännöstä, sillä sepäntyötä ei voinut harjoittaa ilman pajaa ahjoi-
neen, alasimineen ja työkaluineen. Sepäntyön yleisyys sotilaskäsityöläisten parissa
lienee johtunut siitä, että seppien tarve linnoitustyömaalla oli erittäin suuri. Linnoi-
tuslaitoksen palveluksessa oli parhaina vuosina viitisenkymmentä seppämestaria tai
-kisälliä, ja lisäksi Armeijan laivastolla ja tykistöllä oli omat seppänsä.⁵⁷¹ Jo aiemmin
on mainittu, että lukuisia seppiä siirtyi myös porvareiksi. Todennäköisesti Viaporis-
sa oli myös paljon sepäntaitoisia sotilaita jotka kykenivät hyödyntämään taitojaan
sekä työssään että vapaa-aikanaan.

Sotilaskäsityöoikeudenkäynneillä oli suuri symbolinen painoarvo, sillä ne olivat
sotilasyhteiskunnan ja siviiliyhteiskunnan välisen valtataistelun näyttämöitä. Ar-
meijalle oli arvovaltatappio luovuttaa sotilaitaan siviilituomioistuimen tuomittavak-
si. Se ei voinut asialle mitään, koska siviilikäsityö oli porvarillinen elinkeino, ja kaik-
ki porvarillisia elinkeinoja koskevat asiat kuuluivat lain mukaan maistraatin tuo-
miovaltaan. Syytetty sotilas sai kuitenkin aina tuekseen armeijan virallisen edusta-
jan, jolla oli usein mukanaan Viaporin komendantin tai komppanianpäällikön kirjal-
linen lausunto. Viesti porvaristolle oli selvä: oikeusjutun toisena osapuolena ei ollut
yksittäinen sotilas vaan Ruotsin armeija.⁵⁷²

Armeijan innokkutta puolustaa sotilaitaan oikeudessa lisäsi se, että käsityötai-
toiset sotilaat olivat tärkeitä sen omalle huollolle. Monissa ratsioissa syytettyjen luo-
ta löydettiin univormun osia, joita he olivat ompelemassa tai paikkaamassa armei-
jalle. Havainnollinen esimerkkinä ilmiöstä on isä ja poika Tenmanin tapaus vuodel-
ta 1778. Suutarimestari Erik Tenmanin poika ja kisälli Emmanuel Tenman oli liittyy-
nyt Armeijan laivastoon. Jonkin aikaa tämän jälkeen mestari Tenman sai suuren
kenkätilauksen armeijalta, ja Emmanuel Tenman ryhtyi auttamaan isäänsä tilauk-
sen valmistamisessa. Kun suutariammattikunta teki asiasta ilmiannon, Erik Ten-
man marssi maistraatin eteen ja ilmoitti närkästyneenä, että hän oli täysivaltainen
ja veronsa maksava porvari, jolla oli oikeus käyttää apulaisenaan omaa poikaansa.
Juttu raukesi todistajanlausuntojen ristiriitaisuuden ja pätevän näytön puutteen
vuoksi.⁵⁷³

Tieto armeijan tuesta saattoi toisinaan rohkaista sotilaskäsityöläisiä liikaakin.
Keväällä 1800 kaupunginviskaali Alexander Wahlström ja räätälimestarit tekivät
ratsian laittomasta räätälintyöstä epäillyn tykistösohilas Magnus Norrbomin asun-
toon. Kun juttu tuli maistraatin eteen, kaupunginviskaali syytti Norrbomia väkival-
lalla uhkailusta. Hänen mukaansa ompelutyöstä tavattu sotilas oli laskenut kätensä
pöydällä olevalle veitselle ja huutanut: ”Tulkaa jos uskallatte, nämä ovat komppani-
an nilkkaimia!” Armeijaa oikeudenkäynnissä edustanut kapteeni Gustaf Schalin teki

⁵⁷¹ Laine 1989, s. 36–42.

⁵⁷² Vrt. esim. Ramstad 1997, s. 138–140.

⁵⁷³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17. ja 22.12.1787, HKA MA Ca:92, s. 1078–1090, 1102–1106.
Tenmanin tapaus kaatui poikkeukselliseen muutoseikkaan. Koska todistajanlausunnot menivät ristiin,
maistraatti määräsi suutarimestari Tenmanin vahvistamaan lausuntonsa valalla. Kaupunginviskaali
vaati kuitenkin, että Tenman, joka oli tunnetusti ”heikko kristinopissa”, olisi ensin lähetettävä papin
puheille oppimaan valan merkitys. Tenman meni pappilaan ja palasi mukanaan rovasti Collinin kirjal-
linen lausunto, jonka mukaan hän ei ymmärtänyt mitään valan merkityksestä tai kristinuskosta yli-
päänsä. Maistraatti joutui vapauttamaan Tenmanin valasta ja julistamaan jutun ratkaisemattomaksi.

vastaiskun vaatimalla rangaistusta ratsian tekijöille, koska räätälimestari Abraham Selenius oli käyttäytynyt juopuneesti ja lemunnut paloviinalta. Selenius puolustautui ja kertoi vain ottaneensa rohkaisuryypyn ennen ratsiaa. Maistraatti antoi jutun raueta, koska Norrbom ei ollut tehnyt räätälintyötä vaan ainoastaan paikannut vanhoja nilkkaimia, ja koska Norrbomin uhkailulle tai Seleniuksen juopumukselle ei löytynyt tarpeeksi todistajia.⁵⁷⁴

Oikeudenkäynneissä rajalinja ei kuitenkaan kulkenut yksiselitteisesti armeijan ja porvariston välillä. Monet käsityötä harjoittaneet sotilaat olivat entisiä helsinkiläisiä kisällejä. Porvariston kirjelmässä vuodelta 1791 valitettiin, että kaupungin kisällit lähtivät mestariensa luota, värväytyivät armeijaan, ja jatkoivat samalla laittomasti työskentelyä kaupunkilaisille. Kirjelmässä mainittiin nimeltä yhdeksän kisälliä.⁵⁷⁵ Käsityöläismestarit tekivät siis monissa tapauksissa ilmiantoja oman ammatillisen yhteisönsä entisistä jäsenistä.

Sotilaskäsityöläisten palveluja käyttivät myös monet porvarit, sillä he olivat halvempia kuin käsityöläismestarit. Oikeudenkäynnin aikana saattoi paljastua, että syytetty oli myynyt palveluitaan hyvinkin korkea-arvoisille porvarisyhteisön jäsenille. Vuonna 1787 vaununtekijämestari Johan Kåhlman haastoi oikeuteen entisen kisällinsä Johan Löfbomin, joka oli värväytynyt tykistöön ja perustanut laittoman vaununtekijän työpajan. Löfbom kertoi, että eräs sepänleski oli lainannut hänelle höyläpenkin ja työkalut, ja että hän oli tehnyt vaunut ainakin kahdelle porvarille ja kämnerinoikeuden notaarille.⁵⁷⁶ Neljä vuotta myöhemmin seppäoltermanni Carl Mansnerus sai kiinni neljä Armeijan laivaston sotilasta, jotka olivat pystyttäneet sepänpajan pienporvari Stephen Sibergin sikalaan.⁵⁷⁷

Vuonna 1789 kuningas Kustaa III kiristi sotilaskäsityön ehtoja. Määräys oli osa poliittista pakettia, jolla kuningas palkitsi porvarissäädyn tuen kuninkaan vallan kasvattamiselle. Sotilailta ei kielletty käsityönharjoitusta, mutta heidät veloitettiin hakeutumaan jonkun käsityöläismestarin palvelukseen.⁵⁷⁸ Tämän jälkeen maistraatti saattoi helposti ja armeijan vastalauseista välittämättä rangaista kaikkia käsityönharjoituksesta kiinni jääneitä sotilaita. Helsingin käsityöläismestarien halukkuus ottaa sotilaita palvelukseensa ei ollut suuri, minkä todistaa muun muassa tykistöso-tilas Erik Gullströmin tapaus vuodelta 1800. Laittomasta satulasepän työstä rangaistu Gullström oli yrittänyt päästä kisälliksi kaikille kaupungin satulaseppämestareille, ja jopa ilmoittanut työskentelevänsä puolella palkalla, mutta mestarit olivat kieltäytyneet. Gullströmin työpajasta takavarikoitiin eräälle Viaporin upseerille kuullut reki, jota hän oli ollut päällystämässä nahalla.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.5. 21.5. ja 9.6.1800, HKA MA Ca:106, s. 611–622, 631–636, 681–688.

⁵⁷⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.12.1791, HKA MA Ca:97, s. 1005–1012.

⁵⁷⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.5.1787, HKA MA Ca:93, s. 494–498.

⁵⁷⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 6.4.1791, HKA MA Ca:97, s. 231–237.

⁵⁷⁸ Kts. esim. Artéus 1988, s. 34–35.

⁵⁷⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.6. ja 14.7.1800, HKA MA Ca:105, s. 803–806, 855–858.

7.5 Virkamiehet laittomina porvareina

Kaupungin virkamiesten palkat olivat pienet – valitusten mukaan niin pienet, että niillä ei tullut toimeen. Tämä ei ollut kohtalokasta niille raatimiehille jotka olivat siviilissä porvareita, sillä heidän ei tarvinnut elää virkatoimestaan saamallaan palkalla. Ammattivirkamiesten oli sen sijaan pakko hankkia jonkinlaisia lisätuloja. Monet heistä hoitivat yhtä aikaa useampia virkoja, toiset harjoittivat porvarillisia elinkeinoja. Ilmiö kosketti koko virkakuntaa aina pormestareita myöten. Keväällä 1744 pormestari Henrik Johan Forstén sai maistraatilta luvan kaupankäyntiin, koska hänen palkkansa oli liian pieni elämiseen.⁵⁸⁰ Forstenin jälkeen pormestariksi tullut Henrik Pipping teki kesällä 1751 vastaavan anomuksen.⁵⁸¹

Helsingissä oli kuitenkin myös virkamiehiä, jotka harjoittivat laajamittaista liiketoimintaa ilman porvarisoikeutta tai kontingenttia. He olivat yleensä korkearvoisia ja hyvin toimeentulevia miehiä, joiden motiivina ei ollut pienten välttämättömien lisätulojen hankkiminen vaan halu rikastua omien liikemieskykyjen avulla. Parhaat esimerkit näistä hahmoista ovat lääninrahastonhoitaja Anders Hellenius, apteekkari Wilhelm Elg ja muonamestarit Mathias ja Johannes Weckström.

Uudenmaan ja Hämeen lääninhallituksen rahastonhoitaja Anders Hellenius oli yksi Helsingin korkeimpia virkamiehiä ja samalla yritteliäs liikemies. Viaporin ensimmäisellä rakennuskaudella hän kuului linnoitustyömaan suuriin tavarantoimitajiin, oli vuokraajana Vanhankaupunginkosken myllyissä joissa kruunu jauhatti linnoituksen tarvitseman jauhon, ja omisti osuuden seudun suurimmasta vientisahasta samassa koskessa.⁵⁸² Hellenius, joka omisti vaimonsa kautta Östersundomin kartanon Sipoossa, kykeni hoitamaan osan liiketoimistaan kartanonherran aseman juridisessa suojassa, sillä laki salli kaupankäynnin kartanon omien tilusten tuotteilla.⁵⁸³ Hän astui silti säännöllisesti porvarillisten elinkeinojen suojatulle alueelle. Vuonna 1755 suostuntaveroluetteloa laativat taksoitusmiehet ilmoittivat maistraatille, että Hellenius harjoitti laitonta kauppaa porvariston vahingoksi. Maistraatti vastasi, että jos tieto piti paikkansa, Helleniuksen toimintaan tulitaisiin puuttumaan asianmukaisesti.⁵⁸⁴ Minkäänlaisiin toimiin ei kuitenkaan ilmeisesti ryhdytty.

Anders Helleniusta suojasivat mitä ilmeisimmin hänen suku- ja liikekontaktinsa porvariston valtaeliittiin. Hänen vaimonsa Elisabet Sunn oli Sundin-Sunnin kauppiassukua, ja mylly- ja sahaliiketoimiensa kautta hän oli raatimies Zacharias Goveniuksen ja raatimies Georg Wilhelm Clayhillsin yhtiökumppani.⁵⁸⁵ Rahastonhoitajan poika Fabian Hellenius, joka työskenteli Armeijan laivaston lakimiehenä ja aateloitiin nimellä af Enehjelm, jatkoi porvarillisten liiketoimien hoitamista isänsä jäljissä vuokraamalla Helsingin kruununpolttimoa.⁵⁸⁶

⁵⁸⁰ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.5.1744, HKA MA Ca:44, s. 382–383.

⁵⁸¹ Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 20. ja 25.7.1751, HKA MA Ca:55, s. 194–105.

⁵⁸² Kovero 1950b, s. 542; Gustafsson 2015, s. 114–115.

⁵⁸³ Nyberg & Åkerblom 1950, s. 224–228.

⁵⁸⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.5.1755, HKA MA Ca:61, s. 434.

⁵⁸⁵ Granqvist 2009, s. 26–31.

⁵⁸⁶ Gräsbeck 1954, n:o 42 (Fabian Hellenius, sedan Enhielm, adlad af Enehjelm); Mäntylä 1995, s. 223.

Apteekkarit olivat sosiaaliselta ja juridiselta asemaltaan mielenkiintoinen ryhmä, sillä he sijoittuivat porvariston ja virkamiehistön välimaastoon. He elivät käymällä kauppaa avoimessa puodissa kuten kauppiaat. Apteekin sisäinen hierarkia noudatti porvarillista oppilas-kisälli-mestari-arvoasteikkoa, jossa apteekkioppilas nousi eri vaiheiden, työkokemuksen ja tutkintojen kautta lopulta apteekkariksi. Alan porvarillisuus oli niin pitkällekyvää, että apteekkarinlesken nainut proviisori saattoi periä ”aviollisen edeltäjänsä” apteekkioikeuden samalla tavoin kuin mestarinlesken nainut kisälli porvarisoikeuden. Apteekkarilla ei kuitenkaan ollut porvarisoikeutta, eikä hänen toimintaansa kontrolloinut paikallinen maistraatti vaan Tukholman lääkintäkollegio, joka järjesti ammattitutkinnot, myönsi apteekkioikeudet ja valvoi apteekkarien ammattitaitoa.⁵⁸⁷ Tästä huolimatta apteekkarit laskettiin usein käsityöläisten jäseniksi kaupungin sisäisissä väestöluokitteluisissa.⁵⁸⁸

Helsingissä tutkimuskauden aikana toimineista apteekkareista useampi osoitti oman alansa lisäksi kiinnostusta myös porvarillisiin liiketoimiin. Vuonna 1765 Helsingin apteekkariksi nimitetty Sven Dahm oli porvarinpoika Örebrosta. Porvarilliseen tyyliin hän meni naimisiin edeltäjänsä lesken Gertrud Johanna Clayhillsin kanssa, ja loi siten kontaktin Clayhillsin kauppiassukuun.⁵⁸⁹ Oltuaan vain viisi vuotta tehtävässä Dahm luopui apteekistaan ja anoi ravintoloitsijan porvarisoikeutta. Porvaristolla ei ollut mitään anomusta vastaan, joten Dahm vannoi porvarisvalan ja aloitti uuden uran ruoantarjoilijana.⁵⁹⁰

Uudeksi apteekkariksi Lääkintöhallitus nimitti Wilhelm Elgin, joka Dahmin tavoin oli Örebrosta ja värjärimestarin poika.⁵⁹¹ Kaupunginlääkäri Bänge valitti jo pian Elgin kaupunkiin tulon jälkeen apteekin olevan hunningolla, koska apteekkari käytti kaiken aikansa ja energiansa kaupankäyntiin.⁵⁹² Elg omisti Botbyn eli Puotilan kartanon Helsingin pitäjässä, oli varustajana valtamerikauppalaivoissa *Enigheten* ja *Sveaborg*, ja kävi vilja- ja mallaskauppaa ulkomaisissa satamissa. Apteekkarin liiketoiminnasta kiersi kaupungilla huhuja. Hänen kerrottiin salakuljettavan paloviinaa Venäjältä ja säästyvän syyteiltä, koska oli hyvissä väleissä viinanpolttimon vuokraajan Fabian af Enehjelmin kanssa. Hänellä väitettiin myös olevan tuottoa yhteistyösopimus piirilääkäri Karl Henrik Wänmanin kanssa: Wänman määräsi köyhille potilailleen kalliita lääkkeitä, Elg myi ne halvalla ja laskutti erotuksen lääkintäkollegiolta.⁵⁹³

Elg ei kaihtanut esittelemästä liiketoimiaan julkisesti, mistä on osoituksena priki *Carlin* tapaus vuodelta 1785. Kauppias Grönbergin omistama priki, jonka apteekkari oli palkannut kuljettamaan Clayhillsin kauppahuoneelta ostamansa viljalastin Tallinnasta Helsinkiin, tuhoutui tulipalossa Tallinnan sataman edustalla. Tapauksesta

⁵⁸⁷ Lahtinen & Issakainen 1997, s. 20–24; Parland-von Essen 2010, s. 92–94.

⁵⁸⁸ Kts. esim. Helsingin käsityöläismestarien, kisällien ja oppipoikien määrästä tehty selvitys vuodelta 1788. Luettelossa ensimmäisenä on apteekkari, jolle on merkitty yksi kisälli ja yksi oppipoika. ”Förteckning öfwer Handtwärckare i Helsingfors Stad..” Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet [päiväämätön] 1788, HKA MA Cb:100.

⁵⁸⁹ Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: U1291 Sven Dahm*. Verkkojulkaisu 2005 (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=1291>). Luettu 6.11.2013. Åkerman 1937, n:o 481: Dahm (Clayhills), Gertrud Johanna.

⁵⁹⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 14. ja 17.11.1770, HKA MA Ca:76, s. 1342, 1363–1364.

⁵⁹¹ Gräsbeck 1954, n:o 190 (Vilhelm Elg).

⁵⁹² Hornborg 1950, s. 543.

⁵⁹³ Jutikkala & Nikander 1939; Hornborg 1950, s. 426, 496; Parland-von Essen 2010, s. 92–94.

jäi paljon lähdeaineistoa maistraatin arkistoon, sillä Elg etsi aggressiivisesti onnettomuudelle syyllistä joka voitaisiin tuomita maksamaan hänelle korvauksia. Onnettomuuden tutkinnassa kävi ilmi, että laivan perämies oli ostanut Tallinnasta palo-viinatynnyreitä ja yrittänyt salakuljettaa ne viljalastin mukana Helsinkiin. Kapyysiin lastatut tynnyrit olivat hajonneet kovassa merenkäynnissä, ja kuumaan lieteen läikynyt viina oli sytyttänyt tulipalon.⁵⁹⁴

Viranomaiset ja kauppiat katsoivat läpi sormien Elgin rikkomuksia porvarillisia elinkeinoja kohtaan. Hän on maksanut kontingenttimaksun kaupungin kassaan vain yhden kerran, vuonna 1787. On tuskin sattumaa, että kyseessä oli sama vuosi jona majuri Joakim von Poppe syytti julkisesti apteekkaria laittomasta kaupankäynnistä. Poppe tivasi maistraatilta, miksi se yritti saada hänet kiinni laittomasta kaupankäynnistä samaan aikaan, kun apteekkari Elg harrasti samaa täysin avoimesti.⁵⁹⁵ Maistraatti vastasi, että Elgiä ei pitänyt sotkea Poppen tapaukseen vaan hänen kysymyksensä käsiteltäisiin erikseen.⁵⁹⁶ Mihinkään toimenpiteisiin Elgiä kohtaan ei ilmeisesti ryhdytty, sillä pöytäkirjoissa on tulevinakin vuosina mainintoja hänen afääreistään.⁵⁹⁷

Hellenius ja Elg ovat esimerkkejä porvariston ulkopuolisista liikemiehistä, joiden menestyksen salaisuus olivat kiinteät perhe- ja liikeyhteydet porvarieliittiin. Mielenkiintoisen kolmannen esimerkin tarjoaa Weckströmin muonamestarisuku, joka kykeni menestymään ja rikastumaan porvarillisilla liiketoimilla, vaikka porvarieliitin suhde sitä kohtaan vaihteli vierastamisesta avoimeen vihanpitoon.

Mathias Weckström oli kuninkaallinen muonamestari, joka huolehti pikkuvihan jälkeen Helsingin kruununmakasiineista ja Viaporin rakennustöihin komennettujen sotilaiden muonittamisesta. Hänen poikansa Johannes Weckström seurasi häntä muonamestarin virassa. Isä ja poika Weckström olivat Helsingin rikkaimpia ja mahdollisimpia miehiä, mutta heidän rikkautensa lähteille on vaikea päästä. Siinä missä Anders Helleniuksen ja Wilhelm Elgin liiketoiminta vilahtelee toistuvasti maistraatin pöytäkirjoissa, Weckströmit pysyttelevät visusti kulissien takana. Makasiininhoitajina Mathias ja Johannes Weckström ostivat valtavia määriä viljaa, ruokatavaroita ja paloviinaa kruunun laskuun aina Baltiaa ja Saksaa myöten, ja samalla he todennäköisesti kävivät kauppaa omaan laskuunsa. Mathias Weckströmin perunkirjan mukaan hänen hoitamassaan kruununmakasiinissa oli huikeat 1 739 tynnyriä muonamestarin yksityistä viljaa.⁵⁹⁸

Weckström-sukua tutkineen Jessica Parland-von Essenin mukaan Helsingin porvaristo suhtautui Mathias ja Johannes Weckströmiin varauksellisesti. Heidän ainoa merkittävä sukulaisuuskontaktinsa paikalliseen eliittiin oli pormestari Johan Kuhlberg, joka oli naimisissa Johannes Weckströmin vanhemman sisaren Hedvig Ulrikan kanssa. Kuhlberg taas oli niin vihattu hahmo Helsingin porvarieliitin keskuudessa, että sukulaisuudesta häneen oli ehkä enemmän haittaa kuin hyötyä (kts.

⁵⁹⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 26.1. ja 10.2.1787, HKA MA Ca:92, s. 49–54, 72–81.

⁵⁹⁵ Majuri Joakim von Poppen kirje Helsingin maistraatille 23.5.1787. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 14.11.1787, HKA MA Cb:98.

⁵⁹⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.6.1787, HKA MA Ca:92, s. 560–563.

⁵⁹⁷ Kts. esim. Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.6.1788, HKA MA Ca:94, s. 567–569, jossa käsitellään Elgin tilaamaa viljalastia ja mainitaan hänen olevan tukholmalaisen ruukinpatruuna Lars Falckin kaupallinen asiamies.

⁵⁹⁸ Parland-von Essen 2010, s. 77–89.

luku 8). 1780-luvulla Johannes Weckström hankki etäisyyttä kaupunkiin ostamalla Tuomarinkylän kartanon Helsingin pitäjältä ja vetäytymällä sinne viettämään kartanoherran elämää. Tuomarinkylästä tuli näyttävä muistutus Weckströmien vauraudesta, sillä sinne nousi kivinen kartanorakennus neljine sivurakennuksineen.⁵⁹⁹ Edes lähiseudun mahtavimmilla aatellisilla kartanonomistajilla ei ollut varaa vastata. Espoonkartanon rikas ja mahtava rouva Sofia Lovisa Ramsay sai omasta kartanosuunnitelmastaan pystyyn vain kaksi sivurakennusta.⁶⁰⁰

Kruunu ei joko ollut tietoinen Weckströmien väärinkäytöksistä, tai se katsoi niitä läpi sormien. Jälkimmäinen selitys tuntuu todennäköisemmältä, sillä Weckströmit olivat onnistuneet tekemään itsestään korvaamattomia. Viaporin linnoitustyömaan huolto-organisaation rakentaminen lähes tyhjästä 1740-luvun lopulla oli kruunulle valtava ponnistus. Avainhenkilö sen onnistumisessa oli Mathias Weckström, joka hoiti taitavasti muonan hankinnat, kuljetukset ja varastoinnit. Alkuvaiheessa hän jopa työskenteli vuosia ilman palkkaa.⁶⁰¹ Ilmeisesti kruunu oli valmis sallimaan Weckströmien yksityiset afäärit niin kauan kuin huolto toimi moitteettomasti, makasiinit olivat täynnä ja sotilaat saivat ruokansa. Tämä selittää myös, miksi porvaristo ei päässyt tehokkaasti Weckströmien kimppuun. Koska muonamestari oli kuninkaan virkamies, ja elintarvikkeiden ostaminen ja myyminen oli osa hänen virkatehtäviään, porvaristo ei voinut puuttua siihen vaikka se tiesi osan rahoista päätyvän Weckströmien omiin taskuihin – etenkin, jos Weckströmeillä oli afääreilleen kruunun hiljainen siunaus.

7.6 Yhteenveto

Helsingin porvaristo kävi tutkimuskaudella sekä ulkoista että sisäistä reviiritistelua. Ulkoisella reviiritistelulla porvaristo pyrki pitämään yhteisön ulkopuoliset tunkeilijat omien elinkeinojensa ja erioikeuksiensa ulottumattomissa. Huomattavimmat esimerkit tästä ovat kauppiaskunnan suhtautuminen Haminan kaupungin pakolaisporvareihin pikkuvihan jälkeen sekä käsityöläistön taistelu käsityötä harjoittavia sotilaita vastaan. Ensiksi mainittu oli sodan ja miehitysajan aiheuttama poikkeusilmiö, mutta jälkimmäinen kuuluu uuden ajan alun sotilaskaupunkien tyyppipiirteisiin, ja vertailukohtia sille löytyy kaikista pohjoismaisista linnoitus- ja varuskuntakaupungeista.

Sisäisellä reviiritistelulla porvaristo pyrki määrittelemään, missä kulkivat eri ryhmien elinkeino-oikeuksien rajat. Tämä taistelu keskittyi kauppiaiden, ruokakauppiaiden ja pienporvarien välille. Nämä kolme ryhmää olivat osa ”kauppaa käyvää porvaristoa”, ja niiden keskinäinen työnjako oli löyhästi määritelty, mikä aiheutti jatkuvaa rajankäyntiä ryhmien välillä. Kauppiaiden ja ruokakauppiaiden välejä hiersi etenkin kysymys ruokatavarakaupasta, jota ruokakauppiat eivät yrityksistään huolimatta saaneet omaksi yksinoikeudekseen. Pienporvariston ja kauppiaskunnan välillä suurin kitkanaiheuttaja oli sen sijaan alkoholi. Pienporvaristo, jolle

⁵⁹⁹ Parland-von Essen 2010, s. 82–86.

⁶⁰⁰ Mäkelä-Alitalo 2006, s. 79–81.

⁶⁰¹ Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, passim.

alkoholinvalmistus ja kapakointi oli pääelinkeino, onnistui kahdesti estämään kauppiaseliitin yrityksen monopolisoida alkoholikauppa itselleen.

Kaupungissa oli kuitenkin myös elinkeinonharjoittajia, jotka taiteilivat sallitun ja kielletyn rajapinnalla tai rikkoivat sitä yleisesti, mutta jotka porvaristo jätti rauhaan. Kyse oli ennen kaikkea kaupankäyntiä harjoittaneista virkamiehistä. He olivat joko sukulais- ja liiketoimintaverkostonsa avulla kaupungin eliitin suosiossa, kuten lääninrahastonhoitaja Anders Hellenius ja apteekkari Wilhelm Elg, tai niin voimakkaassa kruunun suojeluksessa, että porvaristo ei voinut koskea heihin, kuten muonamestarit Mathias ja Johannes Weckström.

8 PORVARISTON REVIIRITAISTELU POLIITTISENA KÄYTTÖVOIMANA

Kuten edellisessä luvussa todettiin, kauppiaiden ja pienporvarien väliset yhteenotot elinkeino-oikeuksista keskittyivät alkoholiliiketoiminnan ympärille. Näiden kahden ryhmän välillä oli kuitenkin laajempia jännitteitä, jotka purkautuivat taloudellisten kysymysten sijaan politiikan alueelle.

Tässä luvussa tarkastellaan Helsingin kahta pormestaria, Nils Burtzia ja Johan Kuhlbergia, ja heidän ympärilleen kietoutunutta valtataistelua, joka kesti 1750-luvulta 1770-luvulle. Tämä valtataistelu oli jopa poliittisiin ja taloudellisiin riitoihin tottuneella vapaudenajalla poikkeuksellisen pitkä ja repivä. Sekä Burtz että Kuhlberg kykenivät taitavasti hyödyntämään porvariston sisäisiä jännitteitä ja peluuttamaan eri porvarisryhmiä toisiaan vastaan. Kyse oli tällöin etenkin kauppiaskunnan ja pienporvariston välisistä ristiriidoista.

Kuhlbergin tapauksen on jo aiemmin yksityiskohtaisesti dokumentoinut Ilkka Mäntylä teoksessaan *Pormestari Johan Kuhlbergin pahoimpitely: Valtataistelu Helsingissä 1700-luvulla* (1981). Burtzin ympärille kietoutunut valtataistelu sivuutetaan tuossa teoksessa hyvin lyhyesti. Nämä kaksi tapausta muodostivat kuitenkin jatkumon, joten niitä on tarkasteltava yhdessä kokonaiskuvan hahmottamiseksi.

8.1 Nils Burtz ja Vanhankaupungin mylly

Kauppias Nils Larsson Burtz, joka vannoi porvarisvalansa Viaporin ensimmäisenä rakennuskesänä 1748, oli yksi niistä helsinkiläiskauppiaista jotka kauppa linnoitustyömaan kanssa auttoi menestyväälle uralle. Burtz oli 1750-luvulla Viaporin suurimpia tavarantoimittajia, ensin Johan Sederholmin yhtiökumppanina ja myöhemmin itsenäisenä yrittäjänä. Hän oli mukana laivanvarustuksessa ja saha- ja tiiliteollisuudessa, oli Panimoseuran olutpanimon suurosakas, ja perunkirjastaan päätellen harjoitti myös yksityistä pankkitoimintaa ja rahanlainausta.⁶⁰² Hän ei kuitenkaan koskaan noussut kaupungin rikkaimpien kauppiaiden joukkoon, mahdollisesti siksi, että hän uhraisi suuren osan ajastaan ja energiastaan poliittisen uran luomiseen. Burtz nousi vuonna 1752 raatimieheksi, ja kolme vuotta myöhemmin hänet valittiin suurella ääntenenemmistöllä Helsingin valtiopäivämieheksi.⁶⁰³

Burtzin toiminta Tukholman valtiopäivillä oli menestyksekkästä, sillä kuningas myönsi taloudellisia vaikeuksiaan valittaneelle Helsingille kahdeksan vuoden vapau-

⁶⁰² Granqvist 2005, passim; Granqvist 2009, s. 15–20. Sirkka Lindstedin mukaan Burtz teki uransa alkuvaiheessa konkurssin mutta pääsi myöhemmin taloudellisesti takaisin jaloilleen; kts. Lindstedt 1954, s. 57. Tämä liittäisi hänet niiden kauppiaiden joukkoon jotka joutuivat vaikeuksiin Viaporin ensimmäisen rakennuskauden katkettua. Helsingin suostuntaveroluetteloissa Burtzia ei kuitenkaan ole merkitty konkurssissa olevaksi tai muulla tavoin veronmaksukyvyttömäksi yhtenäkkään vuonna, vaikka hänen veroäyrinsä pienenevätkin 1750-luvun lopulla. Valitettavasti Lindstedillä ei ole tiedollaan min-käänlaista lähdeviitettä.

⁶⁰³ Granqvist 2009, s. 15–20.

tuksen suostuntaverosta ja vähittäismyyntiaksiiseista.⁶⁰⁴ Helsingin kaupunginvanhimmat palkitsivat kotiin palanneen Burtzin myöntämällä hänelle osan näin saadusta verohyödyistä. Samoilla valtiopäivillä hän kuitenkin teki Vanhankaupungin myllyjä koskevan sopimuksen, joka sytytti Helsingissä vuosikymmeniä kestäneen riidan.

Vantaanjoen kaksihaarainen Vanhankaupunginkoski oli Uudenmaan ainoita koskia, jotka kykenivät pyörittämään suurta jauhomyllyä ympärivuotisesti. Viaporin linnoitustyömaa jauhattikin valtaosan tarvitsemastaan jauhosta Vanhankaupungin kahdessa myllyssä. Toisen niistä omisti Helsingin kaupunki ja toisen maaherran palkkatilana toiminut Viikin Latokartano, ja niitä hoitivat Helsingin porvaristoon kuuluneet vuokraajat. Myllytoiminnan tuottoisuudesta kertoo, että vuokraajat edustivat paikallisen liikemieskunnan kermää ja kaupungin suurimpia veronmaksajia. Heidän joukossaan olivat kauppiaat Georg Wilhelm Clayhills, Zacharias Govinius, Johan Sederholm ja Henrik Jakob Siliacks sekä monialaisia liiketoimia harjoittanut lääninrahastonhoitaja Anders Hellenius. Vanhan vuokra-ajan umpeutuessa kaupungin myllyn vuokraoikeus huutokaupattiin uudelleen heinäkuussa 1756, Burtzin ollessa valtiopäivillä. Huutokaupan voitti nopeasti liiketoimiaan laajentanut ja kaupungin taloudelliseen eliittiin noussut Johan Sederholm.⁶⁰⁵

Viaporin ruokahuollon organisoinut kenraalikuverööri Gustaf Fredrik von Rosen oli ehdottanut jo vuosien 1751–1752 valtiopäiville, että Vanhankaupunkiin rakennettaisiin tehokkaampi mylly linnoituksen huollon turvaamiseksi. Säädetyt olivat kuitenkin tuolloin hylänneet ehdotuksen. Vuosien 1755–1756 valtiopäivillä asian nosti uudelleen esille Viaporin linnoitustyömaan johtaja Augustin Ehrensvärd, jonka hoidettaviksi huoltokysymykset olivat jääneet kenraalikuvernöörin viran lakkauttamisen jälkeen. Valtapuolue hattuihin tukeutunut Ehrensvärd oli noilla valtiopäivillä poliittisen vaikutusvaltansa huipulla: Armeijan laivaston perustamispäätös tehtiin tuolloin hänen aloitteestaan, ja hän sai myös Vanhankaupungin myllykysymyksen etenemään.⁶⁰⁶ Puolustusdeputaatio kutsui puheilleen Helsingin valtiopäivämiehen Nils Burtzin ja tiedusteli, olisiko joku kaupungin porvareista halukas rakentamaan Vanhankaupunkiin uuden kivimyllyn.⁶⁰⁷

Burtz hyödynsi tilannetta nopeasti omaksi edukseen. Hän tiesi, että myllyn vuokraoikeutta oltiin parhaillaan huutokauppaamassa Helsingissä, ja päätti iskeä ensin.⁶⁰⁸ Burtz laati pikaisesti kirjallisen sopimusluonnoksen, jossa hän tarjoutui purkamaan Vanhankaupunginkosken vanhat myllyt, rakennuttamaan uuden tehokkaan kivisen jauhomyllyn ja jauhamaan kaiken Viaporin viljan pelkkiä viljatullikustannuksia vastaan. Toiminnastaan hän lupasi maksaa vuokraa sekä Helsingin kaupungille että maaherralle. Vastineeksi hän halusi oikeuden hoitaa myllyä ”niin kau-

⁶⁰⁴ Vapautus ei merkinnyt suostuntaveron jättämistä keräämättä. Vero kerättiin vuosittain, mutta kaupunki sai käyttää sen omiin tarkoituksiinsa eikä sen tarvinnut tilittää sitä kruunulle. Tämän vuoksi Helsingin suostuntaveroluetteloiden sarja jatkuu katkeamattomana läpi kahdeksan vuoden verovapauskauden.

⁶⁰⁵ Granqvist 2009, s. 24–38; Hatakka 2015, s. 104–105.

⁶⁰⁶ Dannert 1943, s. 367–370; Nikula 2011, s. 173–177.

⁶⁰⁷ Granqvist 2009, s. 35–36.

⁶⁰⁸ Burtzin ja Helsingin maistraatin välillä käytiin valtiopäivien aikana ahkerää kirjeenvaihtoa, jossa käsiteltiin muun muassa Vanhankaupungin myllyn huutokauppaamista. Burtz oli siis ajan tasalla tapahtumista vaikka olikin Tukholmassa. Granqvist 2009, s. 37–38.

an kuin vuokra tulee asianmukaisesti maksetuksi”, eli käytännössä ikuisen vuokraoikeuden. Kuningas antoi 9.9.1756 Burtzille valtakirjan Vanhankaupunginkosken myllytoimintaan hänen saneleminsa ehdoin.

Burtzin rakennuttama kivinen mylly kahdeksine jauhinkivipareineen valmistui Vanhankaupunkiin keväällä 1759.⁶⁰⁹ Se poisti yhden Viaporin huoltojärjestelmän pullonkauloista, ja Burtz pääsi korkean esivallan suosioon. Kiitokseksi hallitsija nimitti hänet jäseneksi Viaporin hankintadeputaatioon, joka teki päätökset linnoitustyömaan tavarantilauksista.

Helsingin porvaristo jakautui tapauksessa jyrkästi kahtia, sillä myllyjen vanhat vuokraajat ryhtyivät Burtzin avoimiksi vihamiehiksi ja saivat tuekseen valtaosan kauppiaskunnasta. Aina kun Burtz oli ehdolla kaupungin vaaleissa, Zacharias Govinius ja Henrik Jakob Siliacks hyökkäsivät häntä vastaan ja vaativat hänen julistamistaan vaalikelvottomaksi, koska hän oli väärinkäyttänyt asemaansa valtiopäivämiehenä. Taustatukenaan heillä oli Johan Sederholm, jonka yrityksen saada tuottoisa myllymonopoli haltuunsa Burtz oli toiminnallaan tärvellyt. Myös suurin osa maistraatin jäsenistä vierasti Burtzia, mutta heidän mielipidettään ohjasi liikeajattelun sijasta asian juridinen puoli. Kuninkaallisella valtakirjalla Burtz ja hänen perillisansä olivat saaneet ikuisen vuokraoikeuden kiintein ehdoin, eli vaikka uusi mylly oli muodollisesti kaupungin omaisuutta, kaupunki oli menettänyt siihen kaiken hallinnan.⁶¹⁰

Burtzilla oli kuitenkin myös aktiiviset tukijansa. Hänen takanaan oli joitakin kauppiaita, keulahahmona Viaporin-kaupan tähdenlentoihin kuulunut ja myöhemmin konkurssin tehnyt Johan Henrik Fack.⁶¹¹ Hänen tärkein kannatuspohjansa oli kuitenkin käsityöläistö ja etenkin pienporvaristo. Kun Govinius ja Siliacks vuoden 1757 pormestarinvaalin jälkeen vaativat vaalituloksen mitätöimistä koska Burtzin oli annettu osallistua, kuusikymmentäkuusi porvariston jäsentä allekirjoitti häntä tukevan kirjelmän. Allekirjoittajista valtaosa edusti käsityöläistöä ja pienporvaristoa, ja mukana olivat muun muassa kaikki kaupunginvanhimmat kahta Burtzin aktiivisiin vastustajiin kuulunutta kauppiasta lukuun ottamatta. Kirjelmän mukaan Burtz oli kaikella toiminnallaan suuresti hyödyttänyt Helsinkiä ja helsinkiläisiä, ja hänen vastustajiensa syytökset olivat perättömiä.⁶¹²

Kiista saavutti huipentumansa vuoden 1760 valtiopäivämiesvaalissa. Govinius ja Siliacks esittivät jälleen vanhan vaatimuksensa, tällä kertaa ennen vaaleja ja paremmin tuloksin. Maistraatti julisti Burtzin vaalikelvottomaksi, koska tällä oli Vanhankaupungin myllyn asiassa eturistiriita kaupungin kanssa. Burtzin tukijat kuitenkin valittivat maaherralle ja saivat päätöksen kumottua. Maaherran mielestä Burtz oli hyödyttänyt suuresti sekä kaupunkia että kruunua rakentamalla uuden myllyn,

⁶⁰⁹ Granqvist 2009, s. 35–36; Nikula 2011, s. 186.

⁶¹⁰ Granqvist 2009, s. 43–59. Kauppiaskunnasta Burtzin tukena olivat myös hänen velipuolensa Petter Schwartz sekä Johan Gnospelius, Christian Lindberg ja Carl Magnus Sunn. Näyttävästi esiintynyt Fack oli kuitenkin tämän ryhmittymän äänekäs keulakuva.

⁶¹¹ Sofia Gustafssonin mukaan H. J. Fack oli Viaporin ensimmäisellä rakennuskaudella parhaimmillaan linnoitustyömaan viidenneksi suurin porvarillinen tavarantoimittaja Johan Sederholmin, Clayhills-veljesten, Per Hansson Sunnin ja Nils Burtzin jälkeen; kts. Gustafsson 2015, s. 108. Fack ei kuitenkaan selvinnyt linnoitustöiden katkeamisesta ja 1760-luvun suuresta taloustaantumasta. Hänet julistettiin vuonna 1765 veronmaksukyvyttömäksi ja hän pysyi tuossa tilassa kuolemaansa vuoteen 1786 asti.

⁶¹² Granqvist 2009, s. 43–49.

joten mitään eturistiriitaa ei ollut olemassa. Burtz voitti vaalit, mutta maistraatti nimitti myös toiseksi tulleen kunnallispormestari Anders Ignatiuksen täysvaltaiseksi valtiopäivämieheksi koska se ei luottanut Burtziin. Ignatius sai määräyksen anoa valtiopäiviltä Vanhankaupungin myllyihin liittyvän kuninkaallisen päätöksen kumoamista. Maistraatti siis julisti, että se ei luottanut kaupungin viralliseen valtiopäivämieheen, joka kaiken lisäksi oli maistraatin jäsen, ja lähetti Tukholmaan ”varjovaltiopäivämiehen” toimimaan tätä vastaan!⁶¹³

Kauppiaseliitin vastustuksesta huolimatta Burtz kykeni nousemaan Helsingin kunnallispormestariksi vuoden 1763 vaaleissa. Hän sai äänestyksessä yli kaksi kolmannesta äänistä, eli hänen suosionsa porvariston alempien ryhmien keskuudessa oli pysynyt vakaana läpi myllykohun, ja myös alempi osa kauppiaskuntaa tuki häntä. Hän kuoli kuitenkin äkillisesti jo kaksi vuotta myöhemmin, vain 41-vuotiaana, kesken kolmannen valtiopäiväedustuksensa Tukholmassa.⁶¹⁴

Burtzin poliittisen uran perustana oli kyky hyödyntää ja ruokkia vähävaraiseman porvariston suurkauppiaskuntaa kohtaan tuntemaa epäluuloa. Vanhankaupungin myllyn tapaus oli suurkauppiaiden välinen kiista joka ei koskettanut porvariston alakerroksia, mutta Burtzin valtiopäivämiehenä hankkimat edut hyödyttivät myös pienporvareita. Burtzin ja hänen kannattajiensa oli näin helppoa luoda mielikuva, jossa ahneet ja kateelliset suurkauppiat yrittävät kaataa koko porvariston etua ajavan Burtzin. Vastineessa, jonka maistraatti kirjoitti vuoden 1760 valtiopäivämiesvaalista tehtyihin valituksiin, korostetaan lähes rautalangasta vääntäen, että maistraatti ei vihaa Nils Burtzia henkilönä, eikä sillä ole mitään sitä vastaan että Burtz on Vanhankaupungin myllyn vuokraaja, mutta se haluaa takaisin oikeutensa säädellä omistamansa myllyn vuokraetoja.⁶¹⁵ Tällaiset vakuuttelut kielivät siitä, että Helsingissä huhuttiin kaupungin johdon liittoutuneen Burtzia vastaan ja kenties kadehtivan hänen menestyksestä myllytoimintaansa.

Ehkä paras todistus Burtzin kannatuspohjasta on kuitenkin se kipakka vastalause, jonka pienporvari Gustaf Wetter saneli maistraatin pöytäkirjaan saman vaalikiistan yhteydessä. Wetterin mukaan Burtzin julistaminen vaalikelvottomaksi oli pienporvariston oikeuksien törkeää polkemista, eivätkä pienporvarit voisi sen jälkeen luottaa kaupungin valtiopäivämieheen, oli tämä kuka hyvänsä.⁶¹⁶ Burtz, suurkauppias, raatimies ja tuleva pormestari, koettiin niin voimakkaasti pienporvariston etujen ajajaksi, että hänen syrjäyttämisenä vaalissa sai aikaan Wetterin vastalauseen kaltaisia purkauksia.

8.2 Johan Kuhlbergin taistelu kauppiaseliitin kanssa

Koska oikeuspormestari Anders Ignatius oli kuollut vuonna 1765 vain muutamia kuukausia ennen Nils Burtzia, Helsingin kaupunki oli yhtäkkiä ilman ainuttakaan pormestaria ja vaarassa luisua hallinnolliseen kaaokseen. Pikaisesti järjestetyssä oikeuspormestarin vaalissa valituksi tuli Johan Kuhlberg. Hän oli linnoitustöiden

⁶¹³ Granqvist 2009, s. 49–56.

⁶¹⁴ Granqvist 2009, s. 55–57.

⁶¹⁵ Granqvist 2009, s. 51–53.

⁶¹⁶ Granqvist 2009, s. 51.

Helsinkiin tuoma juristi ja ammattivirkamies, joka oli työskennellyt pitkään Viaporin hankintadeputaation sihteerinä ja toiminut samalla asianajajana raastuvanoikeudessa. Kuhlberg tarjoutui hoitamaan myös kunnallisporimestarin tehtäviä ilman erillistä korvausta, ja kroonisesta palkkarahojen puutteesta kärsinyt kaupunki tarttui tarjoukseen ilolla.⁶¹⁷

Astuttuaan virkaansa Kuhlberg ajautui nopeasti avoimeen konfliktiin kauppiaaskunnan kanssa. Taustalla ei ollut mikään suuri yksittäinen kiistakysymys, kuten Vanhankaupungin myllyjen tapaus oli ollut Burtzin kohdalla, vaan sarja hallinnollisia ja poliittisia päätöksiä, joilla porimestari talloi kauppiaseliitin varpaille.

Kuhlbergin astuessa valtaan Helsingin maistraatti oli poikkeuksellisen virkamiesvaltainen. Neljästä raatimiehestä porvaristoa edusti vain kauppias Gustaf Bock, muut kolme eli David Bergenfelt, Petter Grevillius ja Alexander Stichaeus olivat ammattivirkamiehiä. Kuhlberg sai puolelleen Grevilliuksen ja Stichaeuksen, ja kykeni siten runnomaan läpi päätöksiä äänin 3–2, vaikka kaksi muuta raatimiestä olivat hänen avoimia vihollisiaan. Maistraatti määräsi taksoitusmiehiä nostamaan veroja porvariston mielipidettä kysymättä ja kauppiaita ylläpitämään viljavarastoa kaupungin huollon turvaamiseksi. Lisäksi porimestari kohteli muutamia kauppiaita tavalla, jota ammattikunta piti julkisena nöyryytyksenä. Maistraatti kieltäytyi antamasta taloudellisissa vaikeuksissa olleelle Anders Byströmille lainaa ja tuomitsi Carl Magnus Sunnin oikeuden halventamisesta. Kuhlberg oli yrittänyt estää Sunnin kauppapalvelijaa ostamasta satamaan saapunutta silakkalastia ennen kuin se oli asetettu julkisesti myytäväksi, ja Sunn oli sättinyt porimestaria porvarillisten elinkeino-oikeuksien loukkaamisesta.⁶¹⁸

Eniten eripuraa Kuhlberg aiheutti lakkauttamalla vanhan tavan, jonka mukaan kaupunginvanhinten kauppiaajäsenet olivat tarvittaessa toimineet apuraatimiehinä. Vaikka maistraatissa oli virkamiesenemmistö, kauppiaat olivat kyenneet ylläpitämään vaikutusvaltaansa apuraatimiesjärjestelmän avulla. Maistraatin koko oli nimittäin lähellä lain sallimaa minimiä, joten apuraatimiehiä tarvittiin usein poissaolojen ja jääviyskysymysten vuoksi. Kuhlbergin aloitteesta maistraatti julisti, että koska kaupunginvanhimmat olivat porvariston luottamusmiehiä, he olivat jäävejä tekemään porvaristoa koskevia päätöksiä maistraatin jäseninä. Apuraatimiehinä ryhdyttiin käyttämään kaupungin virkamiehiä, jotka olivat suostuvaisempia tekemään yhteistyötä Kuhlbergin kanssa kuin kauppiaat.⁶¹⁹

Vain pari vuotta uuden porimestarin virkaanastumisen jälkeen Tukholmaan lähetettiin kolme kuninkaalle osoitettua valitusta Kuhlbergin toiminnasta. Valitukset koskivat veronkorotusta, Byströmin lainan eväämistä ja kaupunginvanhinten kelpoisuutta varauraatimiehiksi, ja niissä oli allekirjoittajina pääosa kaupungin kauppiaista sekä yksittäisiä käsityöläismestareita ja pienporvareita. Kuusikymmentä porvaria laati oman vastakirjelmänsä, jossa puolustettiin Kuhlbergia ja hyökättiin kauppiaaskuntaa vastaan. Sen allekirjoittajat olivat kahta kauppiasta lukuun ottamatta käsityöläisiä ja pienporvareita, ja sen sävy oli voimakkaasti pienporvarillinen.

⁶¹⁷ Mäntylä 1981b, s. 29–34.

⁶¹⁸ Mäntylä 1981b, s. 35–59.

⁶¹⁹ Mäntylä 1981b, s. 36–38.

Kirjelmän mukaan pormestari Kuhlberg oli porvariston hyväntekijä, ja hänen toimensa kauppiaita vastaan olivat täysin oikeutettuja, sillä näillä oli Helsingissä kohtuuton valta sekä talouden että hallinnon alalla. Koska kauppiaat ostivat kaiken kaupunkiin tulevan kauppatavaran ennen kuin se ehti myyntiin torille, pienporvarit joutuivat ostamaan heiltä kaikki myyntiartikkelinsa ja olivat siten heidän armoillaan. Hallintoasioissa maistraatti kysyi neuvoa vain Kauppaseuralta ja kaupunginvanhimpien kauppiaajäseniltä. Kaikissa porvariston kokouksissa ja kaupungin vaaleissa kauppiaat kykenivät veroäänimääränsä turvin hiljentämään muun porvariston mielipiteet.⁶²⁰

Kuningas hylkäsi kaikki valitukset ja katsoi pormestarin toimineen valtaoikeuksiansa rajoissa. Valitusten käsittely Tukholmassa kesti kuitenkin neljä vuotta, jona aikana tilanne Helsingissä kärjistyi ja kulminoitui Gustaf Wetterin salakuljetustuun sekä pormestari Kuhlbergin pahoinpitelyyn. Pienporvari ja ylimääräinen kaupunginviskaali Wetter, Nils Burtzin entinen tukimies, salakuljetti Tallinnasta Helsinkiin kahvilastin ja kätki saaliin pormestari Kuhlbergin aittaan. Kun tapaus paljastui, Kuhlberg joutui vaimoineen epäillyksi salakuljetustavaran kätkemisestä. Pormestari selvisi kuitenkin jutusta vakuuttamalla valaheitoisesti olleensa tietämätön Wetterin toiminnasta. Vankilassa istuessaan Wetter väitti, että kauppiaat Johan Sederholm ja Carl Magnus Sunn, jotka halusivat tuhota Kuhlbergin maineen, olivat luvanneet hänelle palkkion, jos hän veisi salakuljetustavaraansa pormestarin taloon. Wetter ei kuitenkaan kyennyt esittämään todisteita väitteelleen, ja hänen tuomioon kovennettiin kaupungin johtavien kauppiaiden panettelun vuoksi.⁶²¹

Kuhlbergin pahoinpitely tapahtui Claes Lampan porvarisoikeuden kunniaksi järjestetyissä juhlissa, jossa olivat vieraina pormestari ja johtavat kauppiaat. Kesken juhlan kynttilät puhallettiin sammuksiin ja pimeydessä alkoi tappelu, jossa Kuhlberg mukiloitiin verille. Kyseessä oli ajan mittapuulla raskas rikos, sillä laki määräsi kuolemantuomion sille joka ”kohotti kätensä tuomaria vastaan”, ja maaherra määräsi kaupunginviskaalia aloittamaan rikostutkinnan. Tutkintaa ei kuitenkaan aloitettu, Kuhlberg ei nostanut syytettä ja tapaus lakaistiin hiljaisesti maton alle. ”Voidaan melkoisella varmuudella olettaa että illan kuluessa nautittiin huomattavia määriä alkoholia” arvelee Ilkka Mäntylä.⁶²²

Puoli vuotta kuninkaallisen päätöksen jälkeen Kuhlberg anoi Helsingin maistraatilta pienporvarin porvarisoikeutta voidakseen harjoittaa ”niin kutsuttua talonpoikais- eli ruokakauppaa”.⁶²³ Tämä ei ollut sinänsä ennenkuulumatonta. Helsingin pitkäaikaiset pormestarit Henrik Johan Forstén ja Henrik Pipping olivat molemmat saaneet porvarisoikeuden voidakseen lihottaa niukkaa virkapalkkaansa pienillä lii-

⁶²⁰ Mäntylä 1981b, s. 114–121. Mäntylä kirjoittaa, että aikalaislähteissä ”puhutaan kyllä 60 porvarin valituksesta, mutta yksin kappalein lukien nimikirjoituksia on 56” (Mäntylä 1981b, s. 179). Tämän vuoksi asiakirjaan viitataan *Pormestari Johan Kuhlbergin pahoinpitelyssä* nimellä ”56 porvarin valitus”. Oman laskelmani mukaan allekirjoittajia on kuitenkin tasan kuusikymmentä. Allekirjoitukset ovat epäselviä ja sekavassa järjestyksessä, eikä mikrofilmikopiokaan ole paras mahdollinen, joten tulokintavirheet ovat ymmärrettäviä.

⁶²¹ Mäntylä 1981b, s. 49–57.

⁶²² Mäntylä 1981b, s. 7–9.

⁶²³ ”...säckallade Bonde och Hökerie Handelen...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 6.11.1771, HKA MA Ca:77, s. 1043–1045.

ketoimilla.⁶²⁴ Kuhlbergiin liittyvien ristiriitojen vuoksi anomus sai kuitenkin jakautuneen vastaanoton. Pienporvaristo ja kaupunginvanhinten enemmistö kannatti anomuksen hyväksymistä, mutta kaupunginvanhin ja kauppias Petter Schwartz hyökkäsi Kuhlbergia vastaan ja sai puolelleen osan maistraatista. Hän epäili, että Kuhlberg aikoi käydä Kauppaseuran jäsenille kuuluvaa kauppaa pienporvarin oikeuden turvin.⁶²⁵ Schwartz oli edesmenneen Nils Burtzin velipuoli ja tukija, mikä osoittaa miten rintamalinjat olivat muuttuneet siirryttäessä Burtzin ajasta Kuhlbergin aikaan. Kuhlberg, joka oli tapahtumahetkellä valtiopäivämiehenä Tukholmassa, lähetti maistraatille kirjeen:

*Minulle on kerrottu Helsingistä että porvarisoikeusanomukseni käsittely on hidastunut, koska aion liittyä pienporvaristoon. Haluan tehdä tiettäväksi, että minulle on samantekevää, otetaanko minut porvariston ylemmän vai alemman luokan jäseneksi, kunhan saan harjoittaa torikauppaa ja niin kutsuttua talonpoikais- ja ruokakauppaa. Oletin sen kuuluvan pienporvariston eikä suurporvariston toimialaan, sillä jälkimmäiselle kuuluu ainoastaan rihkama- ja maustekauppa. En ole tehnyt anomusta ryhtyäkseni kapakoimaan tai käymään kauppaa härillä, enkä aio sellaisiin liiketoimiin ryhtyä.*⁶²⁶

Maistraatti myönsi Kuhlbergille porvarisoikeuden, mutta Schwartz valitti päätöksestä kauppakollegioon. Valituksen ratkaiseminen kesti puoli vuosikymmentä. Joulukuussa 1777 Kuhlberg ilmoitti maistraatille kauppakollegion hylänneen Schwartzin valituksen ja kertoi iloitsevansa oikeuden voitosta. Samaan hengenveetoon hän ilmoitti irtisanovansa porvarisoikeutensa, jota hän oli kantanut lain edellyttämän minimiajan eli kuusi vuotta.⁶²⁷

Kuhlbergin pienporvariuden perimmäisiä syitä voi tulkita kolmella tavalla. Eirik Hornborg pitää sitä ”läpinäkyvänä ilmauksena Kuhlbergin taktiikasta”, toisin sanoen tempuna jonka tarkoituksena oli kalastella pienporvariston poliittista tukea.⁶²⁸ Ilkka Mäntylä taas liittää sen vuosien 1771–1772 valtiopäivillä vireillä olleeseen asetukseen joka olisi edellyttänyt kaupunkien valtiopäiväedustajien olevan porvareita, ja olettaa Kuhlbergin halunneen turvata tulevaisuutensa valtiopäivämiehenä. Koska

⁶²⁴ Forsténin porvarisoikeusanomuksesta ja sen käsittelystä kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 23.5.1744, HKA MA Ca:44, 382–383. Pippingin vastaavasta kts. Helsingin maistraatin talousasiain pöytäkirja 20. ja 25.7.1751, HKA MA Ca:55, s. 194–105. Toisin kuin upseeriperheestä tullut Kuhlberg, Forstén ja Pipping olivat molemmat kauppiaanpoikia, eli heillä oli syntyperänsä ja perhe- taustansa kautta kokemusta porvarillisesta liiketoiminnasta. Tähän seikkaan ei kuitenkaan vedottu sen paremmin Forsténin ja Pippingin anomuksia hyväksyttäessä kuin Kuhlbergin anomusta kritisoitaessa- kaan.

⁶²⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.11.1771, HKA MA Ca:77, s. 1073–1077.

⁶²⁶ ”Öfver Helsingfors är mig berättadt det något hinder emot min Burskaps ansökning woro anmält, i anseende dertil, at jag welat gå i den mindre Borgerskaps Classen. Jag bör derföre gifwa tilkenna, at det giör mig lika mycket, i hvilcken dera arten den större eller mindre Classen, jag til Borgare blir antagen, allenast jag for idka den slags handell, som jag begiert bestå enden torg eller så kallad Bonde och Hökerie Handell, hvilcken jag trodt påstå sig närmare til den mindre än den större Hanells Classen som torde enligast har at syssla med Kram och Kryddbo Handell, hwarom jag ingen ansökning giort och för öfrigt icke heller underkastadt mig at bli Brennewins wärd och än mindre uti handla med Oxar.” Pormestari Johan Kuhlbergin kirje Helsingin maistraatille. Liitteenä maistraatin pöytäkirjassa 9.12.1771, HKA MA Ca:77, s. 1151–1155.

⁶²⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.12.1777, HKA MA Ca:83, s. 784–788.

⁶²⁸ Hornborg 1950, s. 274.

Kustaa III:n vallankaappaus sittemmin hautasi asetuksen, Kuhlberg irtisanoi tarpeettomaksi käyneen porvarisoikeutensa heti lakisääteisen minimiajan päätyttyä.⁶²⁹ Kenties paras tuki tälle epäilylle on se, että Kuhlberg itse kiisti epäilyttävän pontevasti vaalikelpoisuuden olevan hänen anomuksensa takana.⁶³⁰

Kolmas mahdollisuus on, että Kuhlberg halusi aidosti harjoittaa liiketoimintaa. Ainakin hän hyödynsi porvariuuttaan vuokraamalla kaupungilta Vanhankaupungin krouvin, jota kutsuttiin vielä pitkään hänen kuolemansa jälkeen Pormestarinkrouviksi.⁶³¹ Todennäköisesti Kuhlbergin ensisijainen motiivi oli pelko oman vaalikelpoisuuden menettämisestä, mutta samalla hän käytti tilaisuutta hyväkseen ja osallistui kaupungin tuottoisaan alkoholiliiketoimintaan – vaikka hän oli kirjeessään maistraatille nimenomaan vakuuttanut, ettei aikonut siihen sekaantua.

8.3 Pienporvaristo oikeuksiaan laajentamassa

1760-luvun loppupuolella Helsingin pienporvaristo alkoi kampanjoida poliittisten oikeuksiensa laajentamiseksi. Tämä ei suoranaisesti johtunut sen paremmin Nils Burtzista kuin Johan Kuhlbergistakaan. Burtz ei ollut osoittanut aloitteellisuutta pienporvariston poliittisten oikeuksien parantamiseksi, Kuhlberg taas oli kaventanut kauppiaiden valta-asemaa lähinnä itsensä ja johtamansa maistraatin eduksi. Molemmat olivat kuitenkin antaneet näyttävästi tukea pienporvaristolle, mikä rohkaisi sen ryhtymään oma-aloitteiseen toimintaan.

Kirjelmässä, jonka kuusikymmentä helsinkiläisporvaria kirjoitti puolustaakseen Kuhlbergiä kauppiaskunnan valituksia vastaan, puututaan taloudellisten seikkojen lisäksi myös poliittisen vallan jakoon kaupungissa. Sen mukaan suostuntaveroihin perustuva veroäänijärjestelmä antoi kohtuuttoman vallan suurkauppiaille. Ratkaisuksi ehdotettiin äänen laskemista kaupunginverojen pohjalta. Näin päästäisiin tasapainoisempaan lopputulokseen, sillä kaupunginveroihin kuuluivat muun muassa kaupungin maasta, saarista ja kalavesistä maksetut vuokrat, joita pienporvarit maksoivat suhteellisesti enemmän kuin suurkauppiaat.⁶³²

Pienporvaristo organisoi nopeaan tahtiin myös kaksi muuta kirjelmää. Ensimmäisessä, jonka allekirjoitti 39 porvaria, vaadittiin kaupunginvanhinten paikkojen uusjakoa niin, että kuudestatoista jäsenestä kahdeksan olisi käsityöläisiä, neljä kauppiaita ja neljä pienporvareita. Vuoden 1770 raatimiesvaalitulaisuudessa pienporvariston puuhamies, porvari ja kaupunginvankilan vahtimestari Sven Ström-gren, luki ääneen viidentoista porvarin allekirjoittaman lausunnon, jossa uudistettiin vaatimus veroäänien laskemisesta kaupunginverojen eikä suostuntaverojen pohjalta. Aloite sai kauppiailta lähinnä ivallisen vastaanoton. Kauppias Carl Magnus Sunn kysyi vinoillen Ström-greniltä, kirjoituttiko vanginvartija kirjelmänsä vangil-

⁶²⁹ Mäntylä 1981b, s. 145–146.

⁶³⁰ Kts. esim. valitus jonka Kuhlberg teki kauppakollegiolle Petter Schwartzin toiminnasta hänen porvarisoikeusanomuksensa käsittelyn yhteydessä; Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 4.1.1772, HKA MA Cb:67. Valituskirjelmässä Kuhlberg kiistää useaan otteeseen että hänen valtiopäiväkelpoisuudellaan olisi mitään tekemistä asian kanssa.

⁶³¹ Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 13.1.1777, HKA MA Ca:83, s. 6, jossa Kuhlberg ilmoittaa maistraatille vuokranneensa Vanhankaupungin krouvin, palkanneensa sinne krouvarin ja tarvitsevan sen hoitamiseen vuosittain 120 kannua viinaa kaupungin viinanpolttimosta.

⁶³² Mäntylä 1981b, s. 114–121.

laan; tällä hän viittasi Gustaf Wetteriin, joka virui Strömgrenin vartioimassa kaupunginvankilassa odottamassa salakuljetusjutun tuomiosta tekemiensä valitusten käsittelyä.⁶³³

Kuudenkymmenen porvarin kirjelmässä oli allekirjoittajina yhdeksäntoista pienporvaria ja kaksi pienporvarin leskeä, 36 käsityöläistä, yksi teurastaja ja kaksi kauppiasta. Viimeksi mainitut olivat kauppiaskunnan vähävaraisempiin edustajiin kuuluneet Petter Manecke ja Samuel Törner.⁶³⁴ 39 porvarin kirjelmässä oli mukana 24 käsityöläistä ja viisitoista pienporvaria,⁶³⁵ viidentoista porvarin kirjelmässä kahdeksan käsityöläistä ja seitsemän pienporvaria.⁶³⁶

Allekirjoittajien määrän hiipuminen kirjelmä kirjelmältä kertoo, että pienporvariston innostus hiipui yhtä nopeasti kuin se oli nousutkin. Maistraatti ja kauppiaskunta tyrmäsivät kaikki aloitteet, eikä pormestari Kuhlberg voinut auttaa asiassa. Hän oli pahoinpitelynsä aikoihin menettänyt enemmistönsä maistraatissa, kun Alexander Stickhaeus oli liittynyt hänen vastustajiinsa. Aloitteet lähetettiin kuitenkin Tukholmaan hallitsijan ratkottaviksi yhdessä Kuhlbergista tehtyjen valitusten kanssa. Kuningas määräsi, että kaupunginvanhinten määrä oli nostettava kahdeksaentoista, joista yhdeksän olisi käsityöläisiä, kuusi kauppiaita ja kolme pienporvareita. Lisäksi Helsinkiin olisi valittava kaksi uutta raatimiestä, jotta maistraatin alimiehityksestä ja apuraatimiesten käytöstä aiheutuneet ongelmat poistuisivat. Kaupungin vaalitapoihin ja veroäänien laskentaperusteisiin hallitsija ei puuttunut, vaan katsoi niiden kuuluvan paikallisesti sovittaviin asioihin.⁶³⁷

Aloitteiden tuloksena pienporvaristo ja käsityöläiset saivat siis kumpikin yhden lisäpaikan kaupunginvanhimpiin. Tämä oli kuitenkin laiha voitto, sillä kauppiaiden ylivalta vaaleissa jatkui ja maistraatti liukui yhä voimakkaammin heidän kontrolliinsa. Kun kahden uuden raatimiehen paikat täytettiin vuonna 1771, vaalin voittivat kauppias Johan Niklas Myhr ja kaupunginviskaali Anders Polviander, molemmat Kuhlbergin vastustajien leiristä. Itsevaltaisen pormestarin 3–2 enemmistöasema, jonka turvin hän oli runnonut läpi uudistuksiaan, oli siis nopeasti muuttunut 2–5 vähemmistöasemaksi. Kuhlberg pysyi pormestarina kuolemaansa asti, mutta hänellä ei enää ollut oman maistraattinsa tukea. Vuonna 1775 hän luopui vapaaehtoisesti kunnallisormestarin tehtävistä, siis hallinto- ja talouskysymyksistä, ja jättäytyi pelkästään raastuvanoikeuden puheenjohtajaksi.⁶³⁸

Sven Strömgren jatkoi yrityksiään pienporvariston oikeuksien laajentamiseksi vielä Kuhlbergin kukistumisen jälkeenkin. Vuonna 1772 hän valitti maistraatille, että kauppiat loukkasivat pienporvariston elinkeino-oikeuksia käymällä vähittäiskauppaa suolalla, tupakalla, raudalla ja elintarpeilla. Samalla hän vaati, että pienporvareille tulisi antaa oikeus ostaa kauppatavaransa suoraan Tukholmasta ja muista valtakunnan kaupungeista, jotteivät he joutuisi kärsimään kauppiaskunnan mie-

⁶³³ Mäntylä 1981b, s. 121–132.

⁶³⁴ 60 porvarin valitus. RA, Landshövdingarnas skrivelser till Kongl. Maj., Nylands och Tavastehus län 1770:2 (käytetty mikrofilminä KA FR:24).

⁶³⁵ 39 porvarin valitus. RA, Landshövdingarnas skrivelser till Kongl. Maj., Nylands och Tavastehus län 1770:2 (käytetty mikrofilminä KA FR:24).

⁶³⁶ Viidentoista porvarin valitus. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.1.1770, HKA MA Ca:76, s. 81–83.

⁶³⁷ Mäntylä 1981b, s. 136–140.

⁶³⁸ Mäntylä 1981b, s. 141, 159.

livallasta. Tuekseen Strömberg esitti valtakirjan, jossa kahdeksan pienporvaria valtuutti hänet vastustamaan ”porvariskirjoihimme kirjattua rajoitusta, jonka mukaan saamme ostaa suolamme, rautamme ja muut kauppatavaramme vain kaupungin kauppiailta”.⁶³⁹

Kauppaseura tyrmäsi tylysti Strömbergin vaatimukset. Sen laatimassa vastineessa todetaan, että kaupunkien välistä kauppaa saivat käydä vain kauppiaat, joilta laki edellytti kahdentoista vuoden työkokemuksen ja hyväksyttävästi suoritettun kauppiaatutkinnon. ”Suola, rauta, tupakka ja niin edelleen” olivat sitä paitsi tärkeimmät kauppatavarat suomalaisissa kaupungeissa, joten niiden välityskauppa oli elintärkeää kauppiaskunnalle.⁶⁴⁰ Kun maistraatti kutsui pienporvariston eteensä lausumaan mielipiteensä asiasta, paljastui, että Strömbergillä ei ollut edes oman ammattialansa tukea. Enemmistö pienporvareista ilmoitti olevansa eri mieltä hänen kanssaan ja pitävänsä vallitsevaa kaupankäyntikäytäntöä hyvänä. Lisäksi Strömberg oli käyttänyt valtakirjaa hankkiessaan epäilyttäviä keinoja. Osa pienporvareista väitti Strömbergin johtaneen heitä harhaan saadakseen heidän nimensä paperiin, muuttamat syyttivät häntä suoraan nimikirjoitustensa väärentämisestä.⁶⁴¹ Kapinahanke kuivui tämän jälkeen kokoon hyvin nopeasti.

Itse itsensä pienporvariston keulakuvaksi kohottanut Sven Strömberg oli, mielenkiintoista kyllä, Viaporin vapaamuurariloosin St. Augustinin jäsen. Pienporvari-vahtimestari oli outo näky loosissa, jonka jäsenkunnan ytimen muodostivat Helsinki-Viaporin korkeimmat upseerit ja virkamiehet. Kauppiaseliitin jäsenistäkin vain kourallinen oli vapaamuurareita. Sekä Burtz että Kuhlberg olivat vapaamuurareita, joten on mahdollista, että he järjestivät Strömbergin jäseneksi etumaksuna tai kiitoksena poliittisesta tuesta kaupungin kiistoissa.

8.4 Yhteenveto

Helsingissä vaikutti peräkkäin kaksi pormestaria, Nils Burtz ja Johan Kuhlberg, jotka hyödynsivät taitavasti kauppiaskunnan ja pienporvariston välistä vastakkainasettelua oman poliittisen uransa ja omien valtapyyteidensä edistämiseksi. Vetoamalla pienporvariston tukeen Burtz ja Kuhlberg kykenivät luomaan poliittista uraa vaikka molemmat olivat saaneet vihollisikseen kaupungin kauppiaseliitin – edellinen taloudellisista syistä, kaappaamalla itselleen Vanhankaupungin myllymonopolin, jälkimmäinen taas hallinnollisista syistä, yrittämällä kaventaa kauppiaiden valtaa kaupungin hallinnossa omaksi edukseen. Kahdelta pormestarilta saamansa tuen rohkaisemina Helsingin pienporvaristo ryhtyi myös oma-aloitteiseen kampanjaan taloudellisten ja poliittisten oikeuksiensa lisäämiseksi. Tämä hanke päättyi kuitenkin laihoihin tuloksiin ja sementoi kauppiaseliitin vallan pysyvyyden Helsingissä.

⁶³⁹ ”...angående det i våra Bura Bref giorde inskränkning at af de Handlande härstädes taga Salt och Järn med mera...” Henrik Karbergin, Johan Brandtin, Johan Björckellin, Mats Lampeniuksen, Johan Sarfmanin, Mikael Wikbergin, Anders Laxin ja Johan Lustigin allekirjoittama valtakirja Sven Strömbergille 6.11.1771. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 23.4.1772, HKA MA Cb:67.

⁶⁴⁰ ”...allehanda färgstoffer, Tyger af Silcke, Ylle och Bomull, Knapp- och Synålar, flera Sorter Specier, som Ståndspersoner och Allmoge, hvilcka til Staden inhämta allehanda matwaror och de öfwannämde i Retour återtaga...” Kauppaseuran vastine Sven Strömbergin aloitteeseen 27.1.1772. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 23.4.1772, HKA MA Cb:67.

⁶⁴¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1772, HKA MA Ca:78, s. 216–224.

Vuonna 1779 Johan Kuhlberg totesi, että hän ei ollut syyppää Helsingin riitoihin, vaan ne olivat olleet olemassa jo ennen häntä.⁶⁴² Hän ei mennyt yksityiskohtiin mutta tarkoitti epäilemättä Nils Burtzin tapausta. Kuhlberg oli vaikuttanut Helsingissä pitkään ennen pormestariksi nousemistaan, toiminut asianajajana raastuvanoikeudessa, ja tunsii epäilemättä hyvin paikalliset kiistat. Lisäksi hän istui Viaporin hankintadeputaatiassa ja St. Augustinin vapaamuurariloosissa yhdessä Nils Burtzin kanssa. Todennäköisesti Kuhlberg pyrki tietoisesti ”Burtziksi Burtzin paikalle”, eli hakeutui pienporvariston luottomieheksi edellisen kuoltua. On vaikea arvioida, millä konkreettisilla keinoilla Burtz ja Kuhlberg hankkivat itselleen pienporvariston poliittisen tuen. Riittikö siihen vain kauppiaseliitin avoin vastustaminen vai antoiko kaksikko pienporvareille konkreettisia lupauksia vallan uusjaosta Helsingissä? Lähdeaineistossa ei ole minkäänlaisia viitteitä jälkimmäisestä; toisaalta, jos moisia lupauksia tehtiin, ne tehtiin varmasti suullisesti ja epävirallisesti, ja niiden esittelyä julkisesti kaihdettiin.

Kauppiaseliitin ja muun porvariston väliset valtakiistat eivät olleet Helsingin yksinoikeus. Vertailukohtia ei tarvitse hakea sen kauempaa kuin naapurikaupungeista Porvoosta ja Loviisasta. Porvoossa värjärimestari ja raatimies Lorenz Hamström kamppaili 1760–70-luvuilla kauppiaskuntaa vastaan kasvattaakseen käsityöläisten valtaa kaupunginhallinnossa.⁶⁴³ Loviisassa käsityöläiset räätälioltermanni Hans Ståhlbergin johdolla yrittivät tuloksetta muuttaa pelkästään kauppiaista koostuneen maistraatin kokoonpanoa.⁶⁴⁴ Näissä kaupungeissa kauppiaseliitin vastapoolina oli kuitenkin käsityöläistö ja vastarinnan keulakuvana käsityöläismestari. Helsingissä porvariston poikkeuksellinen kokoonpano sen sijaan teki pienporvaristosta kapinan ytimen, käsityöläistön pysytellessä sivummalla, ja kapinalippua heilutti pienporvari Sven Strömberg.

Poliittiset kiistat hallitsevan eliitin ja ”porvarisrahaan” välillä olivat yleisiä kaikkialla Euroopassa. Ne eivät kuitenkaan tarkoittaneet, että pienporvarit olisivat halunneet syrjäyttää kauppiaseliitin maistraatista ja nousta itse tilalle. Uuden ajan alun yhteiskunnassa säätyjen ja ihmisten keskinäinen hierarkia oli kaiken yhteiskunnallisen ajattelun lähtökohta, ja valtaapitävän eliitin olemassaolo sen kautta itsestäänselvyys. Ongelmat syntyivät, jos rahvas koki tuon eliitin ajavan omaa etuaan yhteisen edun kustannuksella.⁶⁴⁵ Jaroslav Miller tiivistää: ”Kaupunginisien, muodostivat he sosiaalisesti miten suljetun tai avoimen kerhon tahansa, edellytettiin hallitsevan yhteisymmärryksessä porvariston yhteisen tahdon kanssa.”⁶⁴⁶

Tämä havainnollistuu hyvin Helsingin poliittisissa kiistoissa. Sen sijaan, että pienporvaristo olisi pyrkinyt nostamaan omia edustajiaan kaupunginhallintoon, he tukivat niitä olemassa olevan valtaeliitin jäseniä, joita he pitivät omien etujensa ajajina. Tämän vuoksi Helsingin köyhät viinankeittäjät ylistivät Nils Burtzia, yhtä kau-

⁶⁴² Mäntylä 1981b, s. 33.

⁶⁴³ Hartman 1907, s. 442–450; Mäntylä 1994, s. 403–406.

⁶⁴⁴ Nikander 1930, s. 71–72; Sirén 1995, s. 61.

⁶⁴⁵ Kts. esim. Miller 2008, s. 131–136. Tsekkiläinen Miller kritisoi kylmän sodan ajan itäeurooppalaista porvaristotutkimusta joka tulkitsi uuden ajan alun kaupunkilevottomuuksia marxilaisen luokkataistelun näkökulmasta.

⁶⁴⁶ ”The city fathers, no matter how socially closed or open the club they formed, were supposed to rule in unison with the common will of the burghers...” Miller 2008, s. 137.

pungin mahtavimmista kauppiaista, ja Johan Kuhlbergia, yliopistokoulutettua eliit-
tivistä.

Kuhlbergin valtapelin mahdollisti Helsingin kaupunginhallinnon krooninen alimiehitys, mikä jatkui vielä pitkään senkin jälkeen kun kuningas oli antanut kaupungille kaksi uutta raatimiestä. Helsinki oli niin pieni kaupunki, ja maistraatissa oli niin vähän jäseniä, että poissaolot ja jääviyskysymykset saattoivat tehdä maistraatista toimintakyvyttömän milloin tahansa. Näin kävi esimerkiksi keväällä 1787, kun maistraatin piti käsitellä majuri Joakim von Poppen kontingenttiporvarihakemusta jota Kauppaseura vastusti. Oikeuspormestari Kuhlberg ja raatimiehet Schwartz ja Stichaerus jääväsivät itsensä, koska he olivat riidoissa Kauppaseuran jäsenten kanssa. Raatimies Mattens jääväsi itsensä, koska oli mukana Kauppaseuran lausunnossa, minkä jälkeen raatimies Grevillius jääväsi itsensä, koska oli riidoissa raatimies Mattensin kanssa. Tämän jälkeen maistraatin oli julistettava itsensä päätösvalloittomaksi ja keskeytettävä istunto. Kunnallispuormestari Alftan oli poissa kaupungista – ja sitä paitsi, kuten maistraatinjäsenet huomauttivat, hänkin saattoi hyvin olla jäävi, vaikka kukaan ei tiennytkään miksi.⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.5.1787, HKA MA Ca:93, s. 550–551.

9 PORVARISTO JA VIAPORI

Ehkä tärkeimmän reviiritaistelunsa Helsingin porvaristo kävi armeijan ja Viaporin linnoituksen johdon kanssa. Linnoitustyömaa toi vaurautta kaupunkiin eri tavoin, mutta samaan aikaan porvariston ja armeijan rinnakkaiselo samassa kaupungissa aiheutti jännitteitä sekä hallinnollisissa että taloudellisissa kysymyksissä. Tärkein kiistanaihe oli, keillä oli oikeus harjoittaa liiketoimintaa Viaporin linnoitussaarilla, ja oliko tämän liiketoiminnan valvonta ja säätely porvariston vai armeijan tehtävä.

Tässä luvussa käsitellään porvariston ja Viaporin välisen suhteen kehittymistä 1740-luvulta 1800-luvun alkuun, päähuomion kohteena liiketoimintaoikeudet linnoituksessa. Alaluvussa 9.1 käsitellään Viaporin linnoituksen poikkeuksellisia maantieteellisiä olosuhteita, jotka muovasivat voimakkaasti porvariston ja armeijan välistä suhdetta. Alaluvussa 9.2 kuvataan liiketoiminnan kehittymistä Viaporissa ensimmäisen rakennuskauden aikana, ja alaluvussa 9.3 siihen tiiviisti liittynyttä kiistaa Viaporin kruununpanimon toiminnasta. Alaluvussa 9.4 käsitellään liiketoimintaolojen vakiintumista 1760-luvulla ja Viaporin oman porvariston syntyä. Alaluvuissa 9.5 ja 9.6 kohteena on kustavilaisella ajalla tapahtunut ilmiö: armeijan työntekijöistä muodostuneen, yritteliään leipurimestari-kauppias Johan Österbergin johtaman liikemiespiirin syntyminen linnoitukseen.

9.1 Maantieteelliset reunaehdot

Kuten luvussa 3.5 todettiin, kaupungit olivat ensiarvoisen tärkeitä uuden ajan alun linnoituksille huoltovarmuuden takia. Kaupungin kauppiaat tarjosivat armeijalle hankintaverkoston, joka välitti rakennustarvikkeita linnoitustyömaalle sekä elintarpeita ja varusteita sotilaille. Lisäksi sotilaat kykenivät käyttämään kaupungin käsityöpajojen, kauppapuotien, ravintoloiden ja kapakoiden palveluita. Armeija saattoi kompensoida oman huoltojärjestelmänsä puutteita maksamalla sotilaille korotettua palkkaa ja päivärahaa, jolla nämä kykenivät ostamaan itse ruokaa ja varusteita kaupungista.⁶⁴⁸

Helsinki-Viaporissa maantiede asetti kuitenkin esteitä tälle linnoituskaupungin normaalille toimintalogiikalle. Helsingin kaupunki sijaitsi mantereella ja Viaporin linnoitus saarilla, ja kaupungin rannasta linnoitukseen oli aikalaisten arvion mukaan neljännespeninkulman (noin 2,5 kilometriä) purjehdusmatka.⁶⁴⁹ Viaporin sijainti ei sinänsä ollut ainutlaatuinen, sillä monet Ruotsin valtakunnan tärkeät sotilastukikohdat, kuten Karlskronan laivastoasema tai Tukholman sisääntuloväylää vartioinut Vaxholmin linnoitus, sijaitsivat saarilla. Kummassakin näistä tapauksista kaupunki kuitenkin sijaitsi samalla saarella tai saariryhmällä laivastotukikohdan kanssa. Lisäksi Karlskrona, joka oli näistä kahdesta kokonsa ja luonteensa puolesta

⁶⁴⁸ Granqvist 2015, s. 73–74.

⁶⁴⁹ Selvityksessään kauppakollegiolle vuonna 1755 Helsingin maistraatti kertoi Viaporin sijaitsevan ”neljännespeninkulman päässä kaupungista”. Kts. Helsingin maistraatin selvitys kauppakollegiolle 21.7.1755, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1755, HKA MA Cb:36.

parempi vertailukohta Viaporille, oli yhdistetty pysyvällä sillalla mantereeseen. Helsingissä vastaava järjestely ei onnistunut, koska linnoitussaaret sijaitsivat etäällä rannikosta ja niitä ympäröivät joka puolelta laivaväylät.⁶⁵⁰

1700-luvulla vesireitit olivat tärkeitä liikenneväyliä. Koska maantiet olivat alkeellisia ja usein huonokuntoisia, suuria tavarakuormia oli helpompi kuljettaa vesitse kuin maitse, ja eurooppalaiset linnoitussuunnittelijat hyödynsivät nämä mahdollisuudet. John A. Lynn on osoittanut, että Ranskan, Saksan ja Alankomaiden suuret linnoitukset oli 1600- ja 1700-luvulla sijoitettu tärkeimpien vesireittien äärelle. Näin armeija sekä kykeni hyödyntämään niitä omassa logistiikassaan että estämään vihollista käyttämästä niitä kulkureitteinä sodankäynnissä.⁶⁵¹

Sijainnista saarilla oli Viaporille suuri logistinen etu kesän rakennuskausien aikana. Linnoitustyömaalle oli helppo laivata suuria lasteja rakennustarvikkeita kaikkialta Itämeren piiristä; esimerkiksi sen käyttämä kalkki tuotiin pääosin Gotlannista asti. Samalla se oli jokiverkoston avulla yhteydessä sisämaahan. Sofia Gustafssonin selvitys Viaporin rakennustöihin liittyneistä metsätyömaista osoittaa, että lähes kaikki työmaat olivat joko meren rannalla tai Vantaanjoen vesistön varrella. Näin hakattu puutavara voitiin kuljettaa helposti linnoitussaarille joko meritse aluksilla tai jokia pitkin uittamalla.⁶⁵² Mikko Huhtamies on jopa kutsunut Helsinki-Viaporian ”veden kaupungiksi” meren ja jokireittien tärkeän logistisen merkityksen vuoksi.⁶⁵³

Kun meri jääteli, Viaporin yhteydet muualle valtakuntaan katkesivat. Yhteydet Helsinkiin sen sijaan säilyivät, sillä linnoituksen ja mantereen välillä ylläpidettiin talvisin jäätietä. Se mahdollisti viaporilaisten vierailut Helsinkiin jalkaisin ja teki siten Viaporista kuukausien ajaksi ”maalinnoinnin”, mutta sen toimivuus riippui säästä ja jäätilanteesta. Anders Johan Asp kuvaili jäätietä 1780-luvulla kirjoittamassaan Helsingin-kuvauksessa:

Täkäläinen ilmasto on kylmä. Talvi alkaa harvoin ennen marraskuun loppua, mutta sen jälkeen kylmyys jatkuu katkeamattomana huhtikuun puoliväliin. Viaporin linnoituksen ja kaupungin välillä ylläpidetään jäätietä, joka on vuodenaikasta riippuen välillä vahvempi, välillä heikompi. Toisinaan sen voi ylittää vaaratta jo marraskuun lopussa, toisinaan vasta joulukuun puolivälissä tai myöhemmin, kun kaikki muut merialueet ja satamat ovat jo kauan olleet kantavia. Syynä tähän hitaaseen vahvistumiseen on avomeren läheisyys, sillä vaikka tie olisi ollut käyttökunnossa kolme, neljä tai viisikin päivää, saattaa mereltä nouseva etelämyrsky repiä sen yhdessä päivässä hajalle.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Ongelma ei koskenut ainoastaan merilinnouksia. Esimerkiksi 1600-luvun lopulla perustettu Kristianstadin linnoituskaupunki Skoonessa sijoitettiin leveän Helge-joen keskellä olevalle saarelle. *Svenska borgar och fästningar* -teoksessa paikkaa pidetään erinomaisesti valittuna, sillä linnoituksen oli helppo hallita Skoonen tärkeintä vesireittiä; kts. Törnquist 2007, 40–43. Peter Rosengren sen sijaan huomauttaa sijainnin aiheuttaneen linnoituskaupungille suuria logistisia ongelmia, sillä joen yli oli rakennettava useita siltoja, joista pisin oli lähes puoli kilometriä, jotta yhteydet mantereeseen säilyivät katkeamattomina; kst. Rosengren 2011, s. 38–40.

⁶⁵¹ Lynn 1993, s. 146–150.

⁶⁵² Gustafsson 2012b, s. 188. Kts. myös Kuisma 1991, s. 271–275.

⁶⁵³ Huhtamies 2014, s. 115–136.

⁶⁵⁴ ”*Climatet härstädes är kalt, men sällan brukbar vinter för än i November månads slut, då kölden varar nästan continerligen til medjo Aprill dock ibland starkare, ibland lindrigare Passagen öfver isen emellan fästningen Sveaborg och staden blir olika årstider olika. Ibland kan man med*

Kuten Aspin kuvauksesta ilmenee, kevään ja syksyn kelirikkkokaudet, joiden aikana meri oli liian jäässä purjehtimista varten mutta ei tarpeeksi vahva jäätietä varten, eristivät Viaporin ulkomaailmasta.⁶⁵⁵ Ongelma ei koskenut linnoitustyömaan logistiikkaa, koska rakennustyöt olivat seisahduksissa kesäkauden ulkopuolella. Se koski kuitenkin sitäkin kipeämmin linnoitussaarten asukkaita, jotka joutuivat eristyksiin Helsingin porvareista ja heidän kaupallisista palveluistaan. Sampsa Hatakan arvion mukaan Viaporissa eli 1800-luvun alussa lähes viiden tuhannen hengen kiinteä väestö, joka koostui sotilaista, sotilasvirkamiehistä, armeijan käsityöläisistä ja muista siviilihenkilöistä, sekä heidän perheistään ja palvelusväestään.⁶⁵⁶ Tämä väestö oli keväisin ja syksyisin riippuvainen niistä palveluista, jotka se sai omilta saarilta, koska yhteydet kaupunkiin ja ulkomaailmaan olivat joko poikki tai toimivat erittäin vaikeasti.

Syksy ja talvi aiheuttivat ongelmia armeijoille ja niiden huollolle kaikkialla Euroopassa. Sääet olivat oikukkaita, syyssateet muuttivat tiet mutavelliksi, ja elintarvikkeiden hankkiminen pakko-ottojen tai ryöstelyn avulla oli vaikeaa.⁶⁵⁷ Meren jäätyminen merilinnoituksen ympärillä oli kuitenkin Euroopan pohjoisen periferian erityisongelma, jota eurooppalaisten linnoitusteoreetikoiden ei tarvinnut ottaa huomioon.

Viaporin sijainnin oli ennakoitu aiheuttavan huolto-ongelmia jo kauan ennen linnoituksen perustamista. Kun kenraalimajuri Axel von Löwen ensimmäisen keran esitti Susisaarten linnoittamista 1720-luvulla, puolustusdeputaatio huomautti, että saarilla ei ollut edes makean veden lähteitä, ja kelirikkkokaudet aiheuttaisivat siksi vakavia ongelmia linnoituksen asukkaille.⁶⁵⁸ Hattujen sodan jälkeen laadituissa puolustus suunnitelmissa, joissa Susisaaret todettiin parhaaksi paikaksi *place d'armesille*, ei kuitenkaan punnittu linnoitusväestön huollon ongelmia.⁶⁵⁹ Tarkastettuaan Viaporin linnoitustyömaan kesällä 1752 kuningas Aadolf Fredrik kritisoi voimakkaasti paikan valintaa. Hänen mielestään viereinen Vallisaari olisi ollut parempi linnoitussaari, koska se hallitsi korkeutensa ansiosta ympäristöään. Lisäksi Vallisaarella oli helposti hyödynnettävää pohjavettä, joka olisi turvannut linnoituksen ve-

säkerhet öfverfara den i November månads slut, ibland i medjo December och så vidare, då alla de andra sjöarne och hamnar redan innan dess varit practicable. Orsaken till dennas långsamma stadgande är den af hafvet ligger strax in på den, så at om den och redan ibland kunnat lega 3, 4 à 5 dagar kan dock en dags sydlig storm, som kommer från hafvet, åter uprifva den. Hultin 1912, s. 113–114. Tämän 1900-luvun alussa Mäntsälän pappilasta käsikirjoituksena löydetyn Helsingin-kuvauksen tekijä ei ole varmasti tiedossa. Siinä ei ole kirjoittajan nimeä, ainoastaan merkintä, jonka mukaan tekijä on laatinut sen nuoruusvuosinaan professori Henrik Gabriel Porthanin ja professori Jakob Tengströmin pyynnöstä *Åbo Tidning* -lehteä varten. Arvid Hultin, joka on julkaissut käsikirjoituksen toimitettuna, olettaa sen kirjoittajaksi Anders Johan Aspin, joka opiskeli Turun Akatemiassa *Åbo Tidningin* ilmestymisaikaan 1780-luvulla ja päätyi myöhemmin Mäntsälän kirkkoherraksi.

⁶⁵⁵ Granqvist 2015, s. 78–79.

⁶⁵⁶ Hatakka 2012, s. 113–114. Arvio perustuu luotettavimpana väestölähteenä pidettyihin seurakuntakohtaisiin väkilukutauluihin. Niiden mukaan Viaporissa oli tykistörykmentti mukaan lukien 5716 asukasta. Koska noin 1 100 hengen tykistörykmentti oli kuitenkin sijoitettu pääosin Helsinkiin, itse linnoituksen väkiluku lienee ollut lähempänä viittä tuhatta.

⁶⁵⁷ Kts. esim. Black 1991, s. 40–42.

⁶⁵⁸ Ericsson 1939, s. 26.

⁶⁵⁹ Kts. esim. Nikula 2011, s. 89–106.

densaannin – yksi sen monista rinnakkaisnimistä olikin *Träskholmen* eli Järvisaari.⁶⁶⁰

Vastineessaan kuninkaalle Ehrensvärd ilmoitti, että Vallisaaren vesi oli juomakelvotonta, kun taas Susisaarelle kaivetuissa kaivoissa vedenlaatu oli kuvernementinlääkäri Zandtin tekemien kokeiden mukaan erinomainen.⁶⁶¹ Näistä vakuutteluita huolimatta puhtaan veden saanti oli Viaporissa pysyvä ongelma, ja linnoitukseen jouduttiin rakentamaan suuria altaita sadeveden talteenottoa varten. Samaan aikaan kun Ehrensvärd tuomitsi vastineessaan Vallisaaren veden juomakelvottomaksi, hänen lähimpiin miehiinsä kuulunut kapteeni Carl Tersmeden ideoi miten Vallisaaren lampea voitaisiin käyttää Viaporin vesihuoltoon. Tersmedenin mukaan ”olisi erinomainen asia linnoitukselle saada hyvää vettä näin läheltä”.⁶⁶²

9.2 Viaporin Uusikaupunki

Viaporin ensimmäisen rakennuskauden aikana Helsingin porvaristo kehitti oman ratkaisunsa huolto-ongelmaan. Osa porvareista asettui linnoitussaarille ja pystytti sinne omia rakennuksiaan tarjotakseen palveluitaan sotilaille ja upseereille. Nämä rakennukset keskittyivät Isolle Mustasaarelle, Viaporin seitsemästä linnoitussaaresta suurimmalle, joka oli ensimmäisen rakennuskauden aikana aktiivisten rakennustöiden ulkopuolella. Ison Mustasaaren hökkelikylälle vakiintui nopeasti nimi Uusikaupunki (*Nystad*), jota käytettiin jopa virallisissa yhteyksissä. Vuonna 1755 Helsingin maistraatti raportoi Kauppakollegiolle, että Viaporissa asui suuri joukko porvaristoon kuuluvia kapakoitsijoita, ravintoloitsijoita, kahvilanpitäjiä, rihkamakauppiaita ja ruokakauppiaita.⁶⁶³ Erityisen vilkasta oli kapakointi. Niistä yli seitsemäskymmenestä kapakanpitäjästä, jotka maksoivat elinkeinomaksua kaupunginkassaan, noin kaksi kolmasosaa toimi lähdeaineiston perusteella Viaporissa.⁶⁶⁴

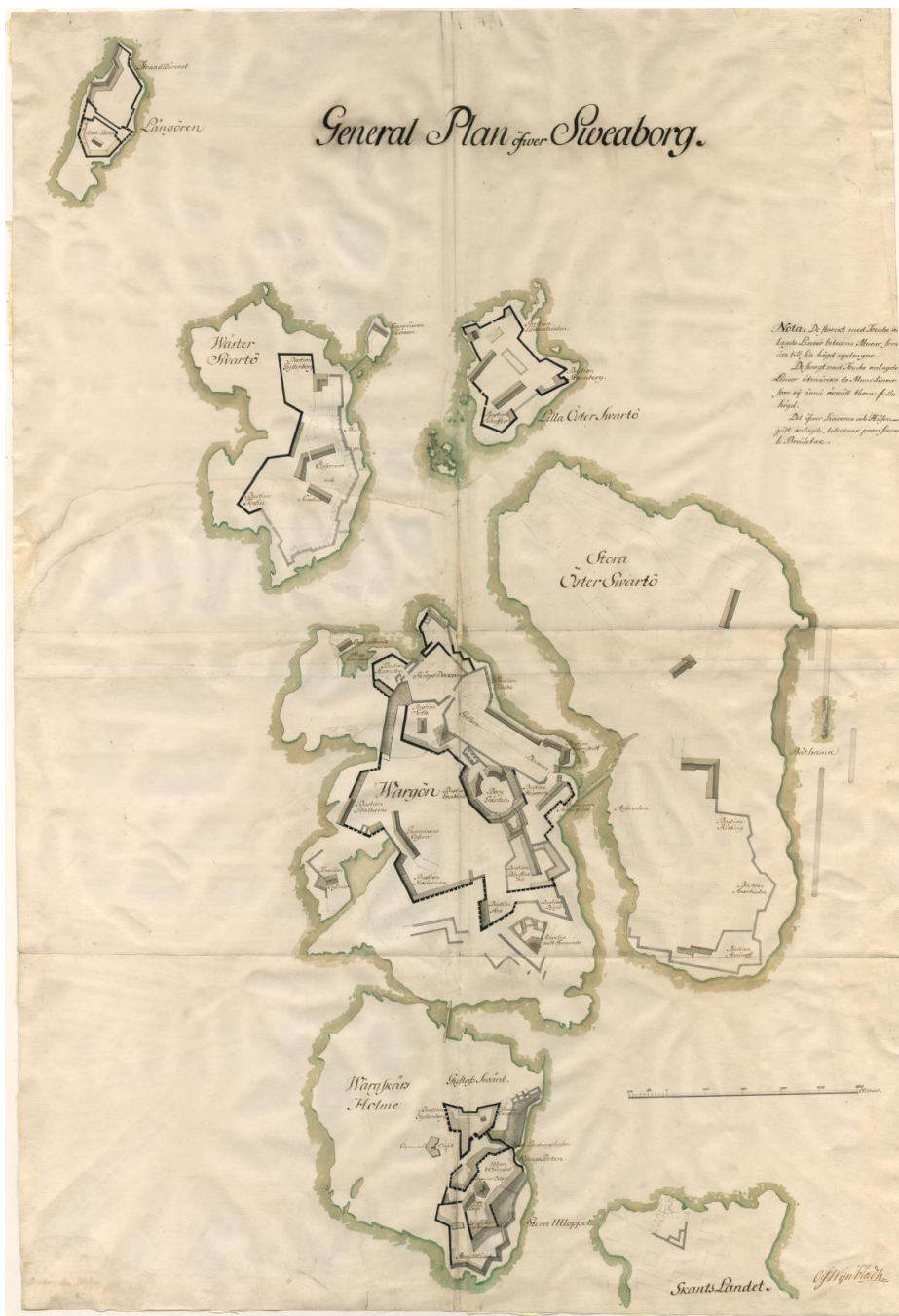
⁶⁶⁰ Vallisaaresta käytettiin 1700-luvulla rinnakkain aikakin kolmea eri nimeä. Niistä vanhin on *Träskholmen* tai *Träskö* (”Järvisaari”) jota käytettiin jo 1500-luvulla. Nimi *Skanslandet* (”Vallisaari”) syntyi 1600-luvulla kun saarelle rakennettiin skansseja eli maavallituksia Helsingin sisääntuloväylän suojaksi. Helsingin porvaristo tunsii saaren nimellä *Båkholmen* (”Majakkasaari”) koska sen eteläkärjessä oli kaupungin hoidossa oleva majakka; joskus saarta kutsuttiin myös nimellä *Bockholmen* (”Pukki-saari”) joka on ilmeisesti virheellinen muoto Båkholmen-nimestä. Nämä kolme nimeä esiintyivät sekaisin Viaporin rakennuskauden aikaisissa kartoissa ja asiakirjoissa, nimi *Skanslandet/Vallisaari* vakiintui vasta 1800-luvulla. Kts. Hornborg 1950, s. 146, 150–151; Enqvist & Eskola 2011, s. 43, 109–110.

⁶⁶¹ Ericsson 1939, s. 216–217, 222; Nikula 2011, s. 151–161.

⁶⁶² ”...som blir en skjön sak för fästningen, at få et godt watn så nära intill...” Viceamiral Carl Tersmedens Lefnadsjournal; EKM 731:1, vol. X. s. 225. Merkintä on päivätty 6.5.1753, mutta päiväkirjan tunnettujen ajoitusongelmien takia tähän ei voi varauksettomasti luottaa.

⁶⁶³ Helsingin maistraatti kauppakollegiolle 21.7.1755, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1755, HKA MA Cb:36.

⁶⁶⁴ Viaporin kapakoitsijoiden määrän arviointi on vaikeaa, koska Helsingin maistraatin pöytäkirjoissa ja kaupungin tileissä olevat luettelot kapakoitsijoista eivät erittele missä kaksoiskaupungin osassa toimintaa harjoitettiin. Maistraatin pöytäkirjan liitteissä vuodelta 1754 on kuitenkin säilynyt luonnomainen luettelo kapakanpitäjien määrästä virallisella kaupunkialueella. Sen mukaan heitä oli 23, joista kuusi itäkorttelissa, neljä eteläkorttelissa, viisi länsikorttelissa, seitsemän pohjoiskorttelissa ja yksi Ullanlinnan linnoitustyömaalla. *Förteckning på den här i Staden tilsatte Krögare för innevarande år*, Maistraatin pöytäkirjan liitteet 1754, HKA MA Cb:35. Vuodelta 1754 ei ole säilynyt yleistä kapakanpitäjien luettelo, mutta vuonna 1755 heitä oli kaupungin tilien mukaan 72, kts. kaavio 5.3.

Viaporin linnoitus 1760-luvun alussa. Helsingin porvariens Uusikaupunki sijaitsi Isolla Mustasaarella (Stora Öster Swartö), joka on armeijan kartoissa piirretty tyhjäksi paria kasarmia ja rantavarustusta lukuunottamatta. O. J. Wijnblahdin kartta "General Plan öfver Sveaborg" (1764). Krigsarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Finland, Sveaborg, nr 28a. Foto: Krigsarkivet, Stockholm.

Tiedot Uudenkaupungin historiasta on koottava lähdeaineiston seasta pieninä paloina.⁶⁶⁵ Koska kyseessä oli epävirallinen tai jopa laiton siirtokunta, kaupungin viranomaiset eivät laatineet raportteja sen toiminnasta tai luetteloita siellä toimivista porvareista. Viaporin kartoissa Iso Mustasaari esitettiin tyhjänä muutamia parakkeja ja linnoituslaitteita lukuun ottamatta, koska kartat olivat armeijan tekemiä ja niissä kuvattiin ainoastaan viralliset rakennelmat.⁶⁶⁶ On myös mahdollista, ettei Tukholman viranomaisille haluttu paljastaa millainen siviilyhteiskunta linnoitus- saarille oli pesiytynyt. Uusikaupunki mainitaan kuitenkin säännöllisesti valituksissa, joita Augustin Ehrensvärd teki Helsingin porvarien toiminnasta. Valtaosa niistä koski alkoholia, sillä Uusikaupunki oli kaikenlaisen laillisen ja laittoman anniskelun keskipiste. Helsingin porvarien lisäksi Viaporissa pitivät kapakoitaan myös monet naapurikaupunkien Porvoon ja Tammisaaren porvarit.⁶⁶⁷ Lisäksi linnoituksessa oli tarjolla maaseudulta salakuljetettua viinaa joka oli halvempaa kuin porvarien myymä. Salakuljetusta harrastivat sekä talonpojat että sotilaat.⁶⁶⁸

Viaporissa toimi Ehrensvärdin valtuuttamia sotilaskaupustelijoita eli marketentteja (*marketentare*), joiden tehtävänä oli ostaa elintarvikkeita suoraan talonpojilta ja myydä sotilaille kohtuuhintaista ruokaa ja juomaa. Heitä ei kuitenkaan ollut tarpeeksi sotilasväestön huoltotarpeiden tyydyttämiseen, ja lisäksi porvarit sabotoivat heidän toimintaansa. Marketentit valittivat, että jos he ostivat elintarpeita maaseudulta, kaupungin virkamiehet takavarikoivat ne heidän palatessaan Helsinkiin ja syyttivät heitä laittomasta kaupankäynnistä. Kaupunkiin viljakuormiensa kanssa tulevilla talonpojilla oli vakiintuneet liikesuhteet kauppiaisiin, joilta he saivat viljan vastineeksi elintärkeää suolaa, eivätkä he halunneet rikkoa näitä suhteita ryhtymällä kaupantekoon marketenttien kanssa. Ruotsalaisten rykmenttien mukana Viaporiin tulleet marketentit eivät edes kyenneet kommunikoimaan maalaisväestön kanssa, koska he eivät osanneet suomea.⁶⁶⁹

Ongelmista huolimatta Ehrensvärd ylläpiti sitkeästi marketenttijärjestelmää. Maaherra Gyllenborg ehdotti vuonna 1755 marketenteista luopumista, koska porvaristo kykenisi hoitamaan kaiken ruoan ja juoman myymisen linnoituksessa, mutta Ehrensvärd vastasi kuivasti, että kuluneet kahdeksan vuotta olivat opettaneet häntä olemaan luottamatta porvareihin ja heidän lupauksiinsa.⁶⁷⁰ Hänen mielestään oli

⁶⁶⁵ Ainoa tutkimuskirjallisuudesta löytämäni maininta Viaporin Uudestakaupungista on peräisin vanhasta *Kungl. Fortifikationens historia*. Siinä mainitaan lyhyesti Isolla Mustasaarella sijainnut, nimellä Nystad kutsuttu hökkelikylä, jossa oli porvarien kaupapuoteja ja kapakoita; kts. Ericsson 1939, s. 246–247. Tiedolle ei anneta lähdettä, mutta se on todennäköisesti peräisin samoista Augustin Ehrensvärdin kirjeistä joita tässä luvussa siteerataan.

⁶⁶⁶ Viaporin linnoitussaarista laadittiin vuosittain raporttikartat (*Relationsritning*) joiden tarkoituksena oli informoida ylempiä viranomaisia linnoitustöiden etenemisestä. Nämä kartat kuuluvat Ruotsin Sota-arkiston kokoelmiin ja ovat Kansallisarkistossa mikrofilmikopioina (KA, mikrofilmi U:003). Raporttikarttojen puutteellisuutta käsitellään niiden pohjalta tehdyssä Suomenlinnan kaupunkiarkeologisessa selvityksessä. Sen mukaan esim. Isolla Mustasaarella on löydetty 1700-luvun rakennusten jäänteitä alueilta joilla ei 1700-luvun karttojen mukaan ole ollut lainkaan rakennuskantaa. Loppusanoissa todetaan, että selvitys on ainoastaan suuntaa-antava, koska ”Suomenlinna on vuosisatojen aikana ollut tiheään rakennettu ja kaikkea ei ole merkitty karttoille”. Kts. Laulumaa & Lagersted 2013, s. 16, 26.

⁶⁶⁷ Augustin Ehrensvärdin kirje maaherra Gustaf Samuel Gyllenborgille 24.6.1754, HMA UHL Ea:62, n:o 1317.

⁶⁶⁸ Mäntylä 1985, s. 88–89

⁶⁶⁹ Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta*, luku 3 s. 37, luku 4 s. 7.

⁶⁷⁰ Ericsson 1939, s. 181–182.

ehkä ensimmäinen rakennuskesä, jolloin Clayhillsin kauppiasveljekset olivat päässeet monopoliasemaan linnotustyömaiden ruoan ja juoman myynnissä, ja seurauksena oli ollut ruokapula.

Viaporissa vallitsivat siis ensimmäisen rakennuskauden aikana kahdet ruoka- ja juomamarkkinat. Armeijan marketentit asuivat Susisaarella bastioneissa Ekeblad ja Härleman, joiden yhteydessä heillä oli luultavasti myös myyntikojunsa. Niissä oli tarjolla ruokatarvikeita, sekä myöhemmin myös Viaporin kruununpanimon valmistamaa paloviinaa ja olutta. Tykistölahden toisella puolella Ison Mustasaaren Uudesakaupungissa Helsingin porvarit sekä salakuljettajat ja muut hämäämmät yrittäjät kauppasivat omia ruokatarpeitaan sekä itse valmistamaansa viinaa ja olutta.⁶⁷¹

Tilanteen teki sekavaksi se, että kukaan ei itse asiassa tiennyt, kenellä oli valta säädellä Viaporissa harjoitettua liiketoimintaa. Asiasta oli kaksi täysin erilaista näkemystä, Ehrensvärdirin kanta ja porvariston kanta. Ehrensvärd katsoi, että Kuninkaallisen Majesteetin linnoitusten komendanteille antamat ohjesäännöt sekä hänen oma asemansa Suomen linnoitustöiden johtajana antoivat hänelle vallan säädellä liiketoimintaa linnoituksaarilla.⁶⁷² Helsingin maistraatti taas korosti, että vaikka armeija oli ottanut haltuunsa Susisaaret, ne sijaitsivat edelleen kaupungin rajojen sisäpuolella. Porvaristolla oli Ruotsin valtakunnan lakien ja asetusten sekä oman kaupunkinsa privilegioiden nojalla yksinoikeus kaikkeen liiketoimintaan kaupunkinsa alueella. Siksi ainoastaan maistraatti sai antaa määräyksiä Viaporissa asuville porvareille.⁶⁷³

Vaikka Uudenkaupungin liiketoimintaa ei virallisesti kontrolloitu, Helsingin kaupunginviskaali Anders Polviander sai maistraatilta määräyksen seurata porvarien toimintaa Viaporissa ja puolustaa näiden etuja armeijaa vastaan. Tämä tehtävä teetti niin paljon työtä, että Polviander valitti viettävänsä kaiken aikansa soutamalla Viaporiin ja takaisin.⁶⁷⁴ Ensimmäisen rakennuskauden viimeisenä kesänä Carl Achrenius nimitettiin ”Viaporin viskaaliksi” (*Fiscal å Sweaborg*), koska virkatehtävien hoito kaupungissa ja tilanteen valvominen Viaporissa oli lopullisesti ylikuormittanut Polvianderin.⁶⁷⁵ Jo toimiessaan aiemmin kaupunginviskaalin viransijaisena Achrenius oli joutunut Ehrensvärdirin epäsuosioon lupailemalla Uudenkaupungin asukkaille vapaita viinanmyyntioikeuksia ja uhkailemalla repiä auki kolme kauppa-puotia, jotka Ehrensvärd oli naulauttanut kiinni laittomina. Ehrensvärd vastasi luonteenomaisella kuivalla sarkasmillaan:

⁶⁷¹ Ericsson 1939, Bilaga II, s. IV; Nikula 2011, s. 136–137.

⁶⁷² Kts. esim. Augustin Ehrensvärdirin kirje maaherra Gustaf Samuel Gyllenborgille 11.7.1754, välitetty tiedoksi Helsingin maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1754, HKA MA Cb:36.

⁶⁷³ Argumentti esitetään mm. jo aiemmin siteeratussa, 21.7.1755 päivätyssä kirjelmässä, jonka Helsingin maistraatti lähetti kauppakollegiolle. Kts. viite 661.

⁶⁷⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.4.1756, HKA MA Ca:62, s. 470–471.

⁶⁷⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.1.1756, HKA MA Ca:62, s. 131. Achrenius ilmoitti, ettei halunnut viskaalitoimestaan palkkaa, ainoastaan luvan harjoittaa vaatteiden korjaamista elannokseen. Tämä oli yleistä kaupungin virkaa anovien keskuudessa, sillä kaupungilla oli krooninen pula palkkara-hasta. Anoja toivoi, että palveltuaan kaupunkia hyvin palkatta hänet lopulta vakinaistettaisiin täysin palkkaehdoin.

*Mainittu kaupunginviskaali ei ilmeisesti ymmärrä, missä kulkevat hänen pikku virkansa valtaoikeuksien rajat. Viaporissa hän on vain yksityishenkilö. Vaikka hän käyttäekin porvariston keskuudessa maistraatin hänelle antamaa valtaa, hänen olisi varottava ylittämästä niitä rajoja, jotka lait ja asetukset hänelle asettavat. Linnoituksessa on rykmentinvirkamiehiä, jotka hoitavat samoja tehtäviä kruunun miesten keskuudessa kuin hän porvariston keskuudessa, ja on näiden virkamiesten tehtävä, ei hänen, huolehtia siitä, että linnoituksessa noudatetaan lakia ja asetuksia.*⁶⁷⁶

Kesällä 1754 Ehrensvärd ja maaherra Gyllenborg ilmoittivat maistraatille, että porvarien on purettava Uusikaupunki koska linnoitustyöt leviävät Isolle Mustasaarelle. Maistraatti ja kaupunginvanhimmat pyysivät lupaa siirtää rakennukset muualle linnoituksessa, jottei liiketoiminta keskeytyisi.⁶⁷⁷ Mitään ei ilmeisesti tapahtunut, koska Ehrensvärd uusi saman määräyksen entistä kovemmin äänenpainoin seuraavana kesänä.⁶⁷⁸ Koska porvaristo oli mestari passiivisessa vastarinnassa, on epätodennäköistä, että Uudenkaupungin talot olisivat liikahtaneet minnekään ennen kuin ensimmäinen rakennuskausi kesällä 1756 päättyi.⁶⁷⁹

Ehrensvärdillä olisi ollut teoriassa mahdollisuus olla piittaamatta porvarien vitkuttelusta ja komentaa sotilaat purkamaan Uusikaupunki. On kuitenkin ymmärrettävää, että hän ei menetellyt näin. Ehrensvärd ymmärsi Uudenkaupungin merkityksen ja tiesi, että porvarien karkottaminen Viaporista merkitsisi vakavia huolto-ongelmia. Hänen oli siksi pakko sietää porvarien toimintaa linnoituksessa ja pyrkiä ohjailemaan sitä neuvottelemalla maistraatin kanssa. Sitäpaitsi porvaristo oli passiivisen vastarinnan lisäksi mestari myös valituksissa, ja Uudenkaupungin purkaminen olisi varmasti saanut heidät valittamaan kaikille viranomaisille, miten armeija polkee porvarissäädyn elinkeino-oikeuksia. Tämä olisi ruuhkauttanut muutenkin ylityöllistetyn linnoitushallinnon vuosiksi.⁶⁸⁰

Vastakkainasettelua ei helpottanut porvariston vastarinta, mutta ei myöskään Ehrensvärdin tapa sotkeutua henkilökohtaisesti pienimpiinkin asioihin. Helsingissä ajauduttiin toistuvasti konflikteihin, jotka olisi voitu välttää paremmalla yhteydenpidolla, ja malliesimerkki tästä on ravintoloitsija Mathias Malmin tapaus. Kun kap-

⁶⁷⁶ *"Bemälte Stads Fiscal tilkommer at förutgiöra sig underrättad, om huru långt dess lilla Ämbets myndighet sig kan sträcka, och at han på Sueaborg ej annors än en Privat Person anses kan, så at, om honom af Magistraten blifwer anbefaldt någon upsigt öfwer härwarande Borgerskap, lär han likväl bruka den försigtighet, at icke gå utom de Gräntzer, som honom uti Lag och Instructioner äro förestakade, hälst här ute på fästningen finnas Weblar wid Regementerne som wid Kronans manskap giöra samma Sysla som han i Staden."* Augustin Ehrensvärdin kirje maaherra Gustaf Samuel Gyllenborgille 11.7.1754, välitetty tiedoksi Helsingin maistraatille. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1754, HKA MA Cb:36.

⁶⁷⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.6.1754, HKA MA Ca:60, s. 569–575.

⁶⁷⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.5.1755, HKA MA Ca:61, s. 460.

⁶⁷⁹ *Kungl. Fortifikationens historia* väittää, että Uusikaupunki purettiin vuonna 1755 Ison Mustasaaren linnoitustöiden tieltä; kts. Ericsson 1939, s. 246–247. Tiedon lähdettä ei mainita, mutta se on todennäköisesti tekstissä mainittu Augustin Ehrensvärdin määräys jossa porvareita käskettiin siirtämään rakennuksensa muualle kesäkuuhun mennessä. On kuitenkin epätodennäköistä, että tuota määräystä koskaan noudatettiin. Jos Uusikaupunki olisi purettu tai siirretty kokonaisuudessaan muualle, kyseessä olisi ollut porvareille niin iso kysymys sekä taloudellisesti että periaatteellisesti, että asiaa käsiteltäisiin varmasti Helsingin maistraatin pöytäkirjoissa.

⁶⁸⁰ Granqvist 2015, s. 80–81.

teeni Carl Tersmeden tuli komennukselle Viaporiin, Ehrensvärd esitteli hänelle linnoitustyömaan oloja. Tersmeden kirjoitti päiväkirjaansa:

Ehrensvärdin mukaan yksi vaikeimmista ongelmista on se, että linnoitustyömaalla on viisikymmentä tai kuusikymmentä nuorta upseeria jotka eivät saa ostettua ateriala mistään! He eivät voi purjehtia lounasaikaan kaupunkiin nähdäkseen haluaisiko joku siellä ottaa heidät ruokavieraikseen, sillä siihen kuluisi puoli päivää. Hän on tiedustellut haluaisiko joku ravintoloitsija muuttaa tänne, mutta kukaan ei halua tehdä niin ilman varmuutta siitä, että hän saa käyttöönsä oman talon, jossa on asianmukaiset tilat ja keittiö.⁶⁸¹

Ehrensvärd ei joko löytänyt halukkaita ravintolanpitäjiä Helsingistä, tai hän ei pitänyt paikallisia yrittäjiä tarpeeksi korkeatasoisina, sillä hän värväsi Viaporiin tukholmalaisen ravintoloitsija Mathias Malmin. Tämä tapahtui ilmeisesti porvariston selän takana, sillä Malm ehti palvella linnoituksen nuoria upseereita varsin kauan ennen kuin porvarit kiinnittivät häneen huomionsa. Syksyllä 1754 maistraatti päätti, että ravintoloitsija Malmin, joka on pitänyt kaksi ja puoli vuotta avointa kellariala ja ruokatarjoilua Viaporissa, on maksettava liiketoiminnastaan kaupungille sadan hopeataalerin vuosimaksua. Malm irtisanoutui tehtävästään, ja Ehrensvärd vaati, että maistraatin piti löytää Viaporiin uusi ravintoloitsija, koska se oli säilytellyt vanhan pois.⁶⁸²

Uuden ravintoloitsijan löytäminen ei ollut helppoa. Ensimmäinen yrittäjä, kauppias Carl Fredrik Noren, luopui tehtävästä reilussa kuukaudessa. Hänen mukaansa tilat olivat riittämättömät ja ruoanlaittajaksi palkatun kersantin vaimon löyhästä moraalista liikkui kaikenlaisia huhuja.⁶⁸³ Tilanteen pelastajaksi nousi konkurssin tehnyt kauppias Anders Byström, joka lupautui ravintoloitsijaksi kauppiaiden luvattua myydä hänelle ruokatarpeita ja viiniä luotolla ja linnoituslaitoksen annettua hänelle lainan alkuunpääsyä varten.⁶⁸⁴

9.3 Viaporin panimon nousu ja tuho

Suurin kipukysymys armeijan ja porvariston välillä oli Viaporin lyhytikäinen kruununpanimo. Tapauksessa yhdistyivät kaikki ensimmäisen rakennuskauden ongelmat: ristiriitaiset näkemykset liiketoiminnanharjoituksesta Viaporissa, Ehrensvärdin omavaltaisuus ja porvariston passiivinen vastarinta. Hyödyt siitä keräsi kaksi aatelistaa upseeria ja kontingenttiporvaria, jotka osoittautuivat porvariston veroisiksi heidän omassa pelissään.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ "Ehrensvärd self har sagt mig, at denne Artikel är en af de brydsammaste då 50 á 60 unga Officerare vid fästningsbyggnaden emplojerade, ej kunna för pengar få mat! Och omögeligheten få tid, fara till Staden middagen om någon där ville åtaga sig spisgiäster, ty det skulle medtaga halvan dag, har han låtit här efterhöra någon Tracteur flytta dit men ingen vill åta sig utan at vara säker, få egit huus, med tilräcklig kök och rum." Viceamiral Carl Tersmedens Lefnadsjournal, EKM 731:1, vol. VIII, s. 619–620.

⁶⁸² Helsingin maistraatin pöytäkirja 4. ja 11.9.1754, HKA MA Ca:60, s. 877–878, 900–901.

⁶⁸³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.10.1754, HKA MA Ca:60, s. 1083–1084.

⁶⁸⁴ Möller 1981, s. 22–23.

⁶⁸⁵ Yksityiskohtainen selvitys Viaporin panimon lyhyestä historiasta on artikkelissa Granqvist 2012, johon tämä kuvaus pääosin perustuu.

Viaporin Uudenkaupungin pääelinkeino eli alkoholin myynti sotilaille oli Augustin Ehrensvärdin erityinen mieliharmi. Tämä ei johtunut moraalisisista syistä, sillä 1700-luvun sotilaselämässä alkoholinkäyttö oli asiaankuuluva ja jopa positiivinen asia – kunhan se pysyi kohtuudessa. Alkoholijuomat olivat tärkeä osa armeijan elintarvikehuoltoa, koska puhdas vesi oli vaikeasti saatavaa ja herkkää pilaantumaan. Lisäksi kohtuullisen alkoholinkäytön katsottiin edistävän terveyttä. Sotilaiden päivittäiseen muona-annokseen kuului viinaryyppy, ja päivärahan oli virallisten säännösten mukaan riitettävä oluen ostamiseen.⁶⁸⁶ Ehrensvärdin huolena olikin se, että Uudessakaupungissa myydyin alkoholin hinta oli korkea ja laatu huono. Tähän eivät olleet syyllisiä pelkästään salakuljettajat, sillä kuvernementinlääkäri Zandt – sama mies joka oli julistanut Susisaaren kaivoveden hyvälaatuiseksi – oli tutkinut eräiden Helsingin porvarien myymät alkoholijuomat ja todennut ne kelvottomiksi ja terveydelle vaarallisiksi.⁶⁸⁷

Rakennuskauden alkupuolella Ehrensvärd tuotti Tukholmasta suuria määriä pailoviinaa, joka meni joko suoraan sotilaiden muona-annoksiin tai marketenttien myytäväksi.⁶⁸⁸ Pääkaupungista purjehtivat viinalaivat olivat kuitenkin kallis ratkaisu ongelmaan, joten Ehrensvärd ryhtyi suunnittelemaan koko Viaporin alkoholiliiketoiminnan uudistamista. Suunnitelmansa hän esitteli porvaristolle vuoden 1753 alussa. Viaporiin perustettaisiin kruunun olutpanimo ja viinanpolttimo, joka tuottaisi korkealaatuisia alkoholia. Sitä myytäisiin sotilaille kahdeksassatoista virallisessa, armeijan valvonnassa olevassa krouvissa, jotka saisivat yksinoikeuden alkoholin myyntiin linnoituksessa. Sekä panimolle että krouveille valittaisiin hoitajat Helsingin porvariston joukosta.

Ehdotus ei saanut vastakaikua porvaristossa. Pienporvareille vapaa anniskelu oli elintärkeää, ja kauppiaat olivat sitoneet resurssinsa Panimoseuraan, joka rakennutti parhaillaan omaa suurta olutpanimo-viinanpolttimoaan kaupunkiin (kts. luku 6). Ehrensvärd lähestyikin seuraavaksi kahta lähipiiriinsä kuulunutta upseeria, everstiluutnantti Baltzar Philip von Wolfradtia ja kapteeni Carl Tersmedenä. Molemmat olivat aiheuttaneet porvariston keskuudessa närää liiketoimillaan: Wolfradt kävi syytösten mukaan laitonta kauppaa viljalla, ruokatavaroilla ja ylellisyystuotteilla, Tersmeden taas vuokrasi omistamiaan aluksia linnoitustyömaan rahtien kuljettamiseen.⁶⁸⁹ Keskusteltuaan Ehrensvärdin kanssa he lupautuivat tulevan kruununpanimon vuokraajiksi ja hoitajiksi.

Panimo rakennettiin keväällä 1753⁶⁹⁰, ja sen vuokraoikeus myytiin avoimella huutokaupalla Helsingin raatihuoneessa saman vuoden kesäkuussa. Carl Tersmedenin päiväkirjan perusteella huutokauppa oli kuitenkin vain vain näön vuoksi järjestetty teatteriesitys. Wolfradt ja Tersmeden olivat jo sitoutuneet tehtävään ja jopa olleet mukana panimon rakennustöissä, ja huutokaupan tehtävänä oli ainoastaan legitimoida heidän asemansa vuokraajina. Maistraatti valitti myöhemmin

⁶⁸⁶ Granqvist 2012, s. 56.

⁶⁸⁷ Kuvernementinlääkäri Zandin lausunto raatimies Bäckmanin ja porvarien Ekebarck ja Sundbeck myymän alkoholin laadusta. Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.1.1752, HKA MA Ca:57, s. 8v.

⁶⁸⁸ Granqvist 2012, s. 58–59.

⁶⁸⁹ Granqvist 2012, s. 71; Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156–158.

⁶⁹⁰ Augustin Ehrensvärdin elämäkerrassa väitetään että Viaporin panimo rakennettiin vuonna 1750, kts. Nikula 2011, s. 134. Kaikkien muiden lähteiden perusteella panimon rakentaminen ajoittuu kuitenkin keväällä 1753, kts. Granqvist 2012, s. 78.

Wolfradtin huutaneen vuokraoikeuden niin suurella summalla, ettei yhdelläkään porvarilla ollut rahaa ryhtyä kilpailemaan hänen kanssaan. Koska rikkaimmat kauppiaat olivat sitoutuneet Panimoseuran kalliin kivipanimon rakennuttamiseen, ei niilläkään porvareilla, joilla olisi ollut varaa huutokilpaan, liene ollut halua siihen.⁶⁹¹

Hanke oli omaa panimoaan rakennuttaville Helsingin kauppiaille räikein kuviteltavissa oleva punainen vaate: kaksi upseeria, jotka tunnettiin jo valmiiksi epäilyttävistä liiketoimistaan, ryhtyi heidän kilpailijoikseen tuottoisan alkoholiliiketoiminnan alalla. Viaporin kruununpanimon lyhyt toiminta-aika olikin täynnä valituksia, vetoumuksia ja keskenään ristiriitaisia viranomaispäätöksiä. Tämä taistelu kuvaa erinomaisesti 1700-luvun ruotsalaisen valtiokoneiston hierarkiaa, mutta myös sitä, että kysymys Viaporin liiketoimintaoikeuksista oli yhtä epäselvä kaikille viranomaisille.

Helsingin maistraatti avasi pelin valittamalla maaherralle, että Viaporin panimo loukkasi porvariston privilegioita, koska oluen ja viinan valmistaminen kaupungissa oli heidän yksinoikeutensa. Valituksessa kuvailtiin miten olut ja viina olivat porvariston talouden kulmakivet ja miten niiden menettäminen veisi koko kaupungin turmioon. Porvariston toiveen mukaisesti maaherra Gyllenberg kielsi panimotoiminnan Viaporissa porvariston elinkeino-oikeuksiin vedoten.⁶⁹² Wolfradt ja Tersmeden kykenivät kuitenkin kiertämään kieltoa siirtämällä panimon kaluston Vallisaarelle ja jatkamalla toimintaa siellä. Vallisaari ei kuulunut virallisesti Viaporiin, ja Helsingin kaupunki ja Helsingin pitäjä olivat riidelleet pitkään sen omistamisesta, joten saari oli juridisesti ei-kenenkään-maa, jossa panimotoiminta saattoi jatkua. Lisäksi Vallisaaren makean veden lammet ratkaisivat panimon vesihuolto-ongelmat. Viaporissa toimiessaan panimo ei ollut saanut lupaa käyttää linnoituksen niukkoja vesiresursseja, joten kaikki sen tarvitsema vesi oli laivattu tynnyreissä mantereelta.

Oluen ja viinan valmistuksen jatkuessa Vallisaarella viranomaiset jatkoivat tapauksen käsittelyä. Kuningas kumosi alkuvuodesta 1755 maaherran päätöksen kieltää Viaporin panimon toiminta. Hallitsijan mukaan oikeus oluen ja viinan valmistamiseen linnoituksissa kuului linnoituslaitokselle, ei porvaristolle. Kuninkaan päätöksistä ei ollut mahdollisuutta valittaa, mutta Panimoseuran osakkaat keksivät kiertotien. Vuosien 1755–1756 valtiopäivät antoivat Helsingin Panimoseuralle yksinoikeuden alkoholin valmistamiseen Helsingissä, mukaan lukien Viapori. Anomuksen esitteli Tukholmassa säädyille Nils Burtz, Helsingin valtiopäivämies ja Panimoseuran osakas.⁶⁹³

Valtiopäivien päätös merkitsi Viaporin panimon toiminnan loppua. Ehrensvärdin hanke kahdeksantoista krouvin perustamiseksi oli kaatunut jo aiemmin. Avoimiksi julistettuja kahdeksantoista paikkaa haki yli sata porvaria, eikä maistraatti Ehrensvärdin pyynnöistä huolimatta suostunut arvioimaan hakijoiden pätevyyttä. Tämä vesitti koko hankkeen heti alkuunsa. Panimon aikaansaama valituskierte lukemattomine lausuntoineen ja vastineineen oli kestänyt vuosia ja kuormittanut linnoituksen johtoa. Kesällä 1754 ilmeisen turhautunut Ehrensvärd kirjoittikin maa-

⁶⁹¹ Granqvist 2012, s. 59–61.

⁶⁹² Granqvist 2012, s. 61–65.

⁶⁹³ Granqvist 2012, s. 61–63, 69–70.

herralle, että viinasta ja oluesta riitelemisen porvarien kanssa vei puolet hänen työajastaan.⁶⁹⁴

Koko valituskierteen ajan Wolfradt ja Tersmeden olivat kuitenkin ansainneet hyvin myymällä alkoholia Viaporin sotilaille armeijan markettentien kautta. Kun panimo suljettiin, linnoituslaitos osti sen varaston tyhjäksi ja porvarit lunastivat itselleen panimorakennuksen laitteineen.⁶⁹⁵ Kuten luvussa 7.3 on kerrottu, Ruotsin liittyminen Pommerin sotaan heti valtiopäivien jälkeen romahdutti alkoholielinkeinnon kannattavuuden Helsingissä ja esti Panimoseuraa toteuttamasta monopoliaan. Wolfradt ja Tersmeden pääsivät siis irtautumaan panimotoiminnasta taktisesti täysin oikealla hetkellä.

9.4 Vuoden 1763 sopimus ja Viaporin porvariston synty

Kun Viaporin rakennustyöt kesällä 1763 alkoivat uudelleen Pommerin sodan aiheuttaman katkoksen jälkeen, armeija ja porvaristo sopivat yhteiset pelisäännöt liiketoiminnan harjoittamiselle Viaporissa. Kompromissihalukkuuden taustalla olivat muistot ensimmäisen rakennuskauden sekavista ja riitaisista olosuhteista. Ne eivät olleet palvelleet kummankaan osapuolen etuja, eikä niiden enää haluttu palaavan.

Huhtikuussa 1763 pidetyssä kokouksessa, jossa olivat läsnä maaherra Hans Henrik Boije, Viaporin rykmentinkomentajat ja Helsingin porvariston edustajat, luotiin yhteisymmärrys liiketoiminnan säännöistä linnoituksessa. Kauppiaskunta ja pienporvaristo lupasivat huolehtia siitä, että Viaporissa olisi tarpeellinen määrä ammattitaitoisia teurastajia, ruokakauppiaita, ravintoloitsijoita ja kapakanpitäjiä, sekä pitää myynnissä tarpeeksi kaura- ja ohraryynejä sekä suolattua lihaa ja kalaa rykmenttien ja linnoitustyömaan tarpeisiin. Vastineeksi rykmentinkomentajat lupasivat estää sotilaita rikkomasta porvariston elinkeino-oikeuksia. He tekivät myös muita lupauksia, jotka havainnollistavat siviili- ja sotilasyhteiskunnan vuorovaikutuksen kipukohtia. Majuri Diedrik Blomcreutz lupasi esimerkiksi teroittaa sotilaiden mieliin, että ravintolassa tilattu ruoka oli maksettava riippumatta siitä söikö sitä vai ei. Käteispulan lievittämiseksi sovittiin, että rykmentinkomentajat laskevat liikkeelle allekirjoituksellaan ja rykmentin sinetillä varustettuja poletteja, jotka porvaristo hyväksyy maksuvälineiksi sekä kaupungissa että Viaporissa. Maaherra lupasi kruunun lunastavan poletit käypää rahaa vastaan.⁶⁹⁶

Ruotsin armeijalla oli kokemusta tämänkaltaisten kompromissien hakemisesta porvariston kanssa. 1720–30-lukujen Haminassa, pikkuvihaa edeltäneen ajan rajalinnoituskaupungissa, armeija ja porvaristo olivat tapelleet pitkään armeijan markettentien asemasta. Lopulta armeija antoi porvaristolle oikeuden asettaa itse markettentteja linnoitusta varten.⁶⁹⁷ Helsingissä päädyttiin samaan ratkaisuun, mutta vasta toista vuosikymmentä kestäneen kiistelyn jälkeen, vaikka valmis toimintamalli olisi ollut olemassa.

⁶⁹⁴ Augustin Ehrensårdin kirje maaherra Gustaf Samuel Gyllenborgille 15.8.1754. HMA UHL Ea:62, n:o 1340.

⁶⁹⁵ Granqvist 2012, s. 61–65, 69–70.

⁶⁹⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 8.4.1763, HKA MA Ca:69, s. 173–184.

⁶⁹⁷ Nordenstreng & Halila 1974, s. 253–254.

Kompromissin seurauksena ensimmäisen rakennuskauden aikainen anarkia loppui. Viapori ei ollut enää kaupallinen ei-kenenkään-maa, jossa kaikki kynnelle kykenevät porvarit saattoivat kilpailla vapaasti. Vuodesta 1763 eteenpäin Helsingin maistraatti ja Viaporin komendantti myönsivät tietyille porvareille yksinoikeudet harjoittaa liiketoimintaa Viaporissa. Vaikka suurin osa heistä asui pysyvästi linnoitussaarilla, he eivät Helsingin porvariyhteisön silmissä muodostaneet erillistä luokkaa. Viaporissa toimineihin porvareihin suhtauduttiin kaikissa yhteyksissä yhteisön tavallisina jäseninä, eikä esimerkiksi henkikirjoissa tai veroluetteloissa millään tavoin eritelty ketkä porvarit toimivat kaupungissa ja ketkä Viaporissa.⁶⁹⁸ Kirkollisessa väestökirjanpidossa porvarit luettiin linnoituslaitoksen seurakuntaan, jonka rippikirjaan heidät kirjattiin otsikolla ”Täkäläinen kauppaseura” (*”Härvarande Handels-Societeten”*)⁶⁹⁹, mutta linnoituksen kirkonarkistoista on jäljellä vain pieniä osia. Maistraatin pöytäkirjan hajamaininnat ovat siksi ainoa keino rekonstruoida ”Viaporin porvariston” koostumus.

Viaporissa toimineiden kauppiaiden kärkinimi oli Mathias Enning. Hänen porvariskirjassaan, joka annettiin toukokuussa 1763 – vain kuukausi armeijan ja porvariston välisen sopimuksen jälkeen – hänen elinkeino-oikeuksikseen määriteltiin vähittäiskauppa kotimaisilla tavaroilla ja kauppapuodin pitäminen Viaporissa.⁷⁰⁰ Enning oli todellinen Viaporin-veteraani, sillä hän piti jo kauppapalvelija-aikoinaan 1750-luvun alussa avointa puotia Uudessakaupungissa.⁷⁰¹ Hän onnistui mitä ilmeisimmin rakentamaan Viaporiin tuottoisan liiketoiminnan, sillä hän oli parhaimmillaan kaupungin viidenneksi suurin porvarillinen veronmaksaja ja osallistui Välimeren-purjehdukseen yhtenä fregatti *Sveaborgin* rakennuttajista ja omistajista.⁷⁰²

Samoin ehdoin kuin Enning saivat porvarisoikeutensa myös kauppiat Petter Falck vuonna 1765 ja Henrik Jonas Lethin vuonna 1769. Viimeksi mainittu oli Mathias Enningin tavoin vanha viaporilainen, sillä hän hoiti ennen porvariksi pääsyään kauppias Gustaf Bockin kauppapuotia linnoituksessa.⁷⁰³ Kolmikko Enning, Falck ja Lethin muodosti pitkään Viaporin vakiintuneen kauppiaskunnan, ja he toimivat myös porvariston puolivirallisina edustajina armeijan ja linnoituslaitoksen suuntaan. Kun Viaporin komendantti Petter Bernhard Piper huhtikuussa 1780 pyysi maistraattia nimeämään kaksi kaupungin edustajaa linnoituksen rakennuskannan inventaariota varten, maistraatti totesi, että parhaat miehet tehtävään olivat Viapo-

⁶⁹⁸ Tiia Taskisen kokoaman tilaston mukaan Viaporissa oli vuoden 1764 sopimuksen jälkeen henkikirjoilla keskimäärin yksi tai kaksi kauppiasta. Taskisen hypoteesi, jonka mukaan Viaporin kaupasta huolehtivat Helsinkiin henkikirjoitetut porvarit, pitää paikkansa, vaikka hänen lähdeaineistonsa ei kykenekään todistamaan sitä. Kts. Taskinen 2014, s. 73–74. Henkikirjojen kuittimateriaalia tutkineen Sampsa Hatakan mukaan jopa ne kauppiat, jotka merkitsivät kirjallisissa henkikirjoitusilmoituksiinsa asuinpaikakseen Viaporin, henkikirjoitettiin yleensä Helsinkiin. Kts. Hatakka 2011, s. 81–89.

⁶⁹⁹ Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirja 1795–1808, KA, Viaporin seurakunta, I Aa:1, s. 118–128, 296–315.

⁷⁰⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.5.1763, HKA MA Ca:69, s. 302.

⁷⁰¹ Kauppaseura pyysi keväällä 1756 kaupunginvoutia selvittämään, millä oikeuksilla kauppapalvelijat Mats Enning, Johan Forselius ja Carl Sunn pitivät Viaporissa avoimia kauppapuoteja. Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.4.1756, HKA MA Ca:62, s. 469–470.

⁷⁰² Kts. liite 6.

⁷⁰³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.10.1765, HKA MA Ca:71, s. 875–876; Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.6.1766, HKA MA Ca:72, s. 530–532; Helsingin porvarisoikeuskirja 20.5.1769, HKA MA Di:1.

rissa asuvat Falck ja Lethin, koska elettiin kelirikkoaikaa eikä ollut varmaa, pääsisi-
kö kukaan kaupungista linnoitukseen inventaariopäivänä.⁷⁰⁴

Kustavilaisen ajan alkupuolella Viaporin kauppiaskunta koki muun porvariston
tavoin sukupolvenvaihdoksen ja alalle tuli toisen polven viaporilaisia. Henrik Skug-
ge sai oikeudet rihkamakauppaan ja kauppapuodin pitoon linnoituksessa vuonna
1778⁷⁰⁵, Johan Richoff samat oikeudet vuonna 1795.⁷⁰⁶ Näistä kahdesta Richoff oli
Henrik Jonas Lethinin entinen kauppapalvelija ja oli siis hankkinut koko ammatti-
taitonsa Viaporin-kaupan parissa.⁷⁰⁷ Carl Gustaf Weckman sai 1803 ruokakauppi-
aan oikeudet ja liittyi osaksi Viaporin porvaristoa.⁷⁰⁸ Vuonna 1807 ruokakauppiaan
oikeutta linnoituksessa anoi Anders Ek, joka oli ruokakauppias Alexander Lönn-
qvistin poikapuoli mutta työskennellyt yli kaksikymmentä vuotta armeijan palveluk-
sessa Viaporissa, ensin kruununmakasiinin hoitajana ja sitten tykistön varuskirjuri-
na.⁷⁰⁹ Ruokakauppaseuran mielipide asiassa jakautui, mutta sen enemmistö päätti,
että pitkä työura kruununmakasiinissa pätevöitti Ekin ruokakauppiaksi.⁷¹⁰

Kauppiaiden lisäksi linnoituksessa toimi ravintolanpitäjiä sekä ruokatavaroita
myyviä pienporvareita, joista käytettiin armeijan tyyliin marketentin ammattinimi-
kettä. Heidän ammattiryhmänsä eivät vakiintuneet samalla tavoin kuin kauppias-
kunta, ja linnoituksen edustajat joutuivat useaan otteeseen vaatimaan maistraattia
nimitämään lisää porvareita linnoitukseen.⁷¹¹ Esimerkiksi keväällä 1768 maistraatti
etsi kirkossa luetun kuulutuksen avulla porvareita jotka olisivat halukkaita pitä-
mään ravintolaa tai myymään ruokatavaroita Viaporissa.⁷¹² Maistraatille ilmoittau-
tui kuusi henkilöä.⁷¹³ Samassa yhteydessä porvarit vaativat armeijaa tunnustamaan,
että heillä on yksinoikeus tarjoilla ruokaa Viaporissa ”sekä siellä nyt olevalle että
tulevaisuudessa sinne saapuville virkakunnille ja työväestöluokille”.⁷¹⁴

⁷⁰⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 23.4.1781, HKA MA Ca:87, s. 277–278. Falck ja Lethin protes-
toivat ja anoivat vapautusta tehtävästä, mutta maistraatti ei suostunut.

⁷⁰⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 20.6.1787, HKA MA Ca:92, s. 634.

⁷⁰⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.8.1795, HKA MA Ca:101, s. 937–938.

⁷⁰⁷ Johan Richoffin työtodistus viidentoista vuoden palveluksesta kauppiaanleski Maria Lethiniltä
12.8.1795. Johan Richoffin porvarisiottoon liittyvät asiakirjat, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liit-
teet 17.8.1795, HKA MA Cb:110.

⁷⁰⁸ Weckmanin porvarisanomuksen käsittelyn yhteydessä ei mainita Viaporia; kts. Helsingin
maistraatin pöytäkirja 10.1., 7. ja 26.3., 2.4. ja 5.9.1783, HKA MA Ca:109, s. 7, 300–303, 433–440, 517,
1609. Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirjassa vuosilta 1796–1808 Weckman esiintyy kuitenkin
osana ”täkäläistä kauppaseuraa”; kts. Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirja 1795–1808, KA, Via-
porin seurakunta, I Aa:1, s. 118–128, 296–315.

⁷⁰⁹ Anders Ekin porvarisanomus, päivämätön. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet
18.2.1807, HKA MA Cb:122.

⁷¹⁰ Helsingin Ruokakauppaseuran lausunto Anders Ekin porvarisanomuksesta 26.2.1807, Helsingin
maistraatin pöytäkirjan liitteet 18.2.1807, HKA MA Cb:122.

⁷¹¹ Kts. esim. Eversti von Trollen syksyllä 1772 lähettämä kirje, jossa vaaditaan maistraattia nimit-
tämään uusia marketentteja Viaporiin. Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.9.1772, HKA MA Ca:78, s.
819–820.

⁷¹² Helsingin maistraatin kuulutus 23.3.1768, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 23.11.1768,
HKA MA Cb:60.

⁷¹³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.3.1768, HKA MA Ca:74, s. 421–422. Halukkaiksi ilmoittau-
tuneet kuusi porvaria olivat pienporvarit Johan Brandt, Mauritz Forsström, Johan Ottman ja Petter
Utterbom, ravintoloitsija Jonas Kock ja laivuri Johan Castegren. Heidän lisäksi Viaporin porvari-
marketentin tehtävässä mainitaan ainakin pienporvari Jonas Kjellman (kts. Helsingin maistraatin
pöytäkirja 30.4.1763, HKA MA Ca:69, s. 263), laivuri Anders Rönqvist (kts. Helsingin maistraatin
pöytäkirja 5.3.1768, HKA MA Ca:74, s. 315–316) ja pienporvari Henrik Skogström (kts. Helsingin
maistraatin pöytäkirja 4.9.1772, HKA MA Ca:78, s. 819–820).

⁷¹⁴ ”...såväl nu före tiden warande som framdeles tilkommande stater och arbets Caster...” Hel-
singin maistraatin pöytäkirja 11.4.1768, HKA MA Ca:74, s. 435–438.

Armeijan ja porvarien rinnakkaiselo ei edelleenkään ollut ongelmatonta. Viaporissa toimi edelleen jonkin verran armeijan marketentteja, vaikka porvaristo vaati useilla valtiopäivillä heidän poistamistaan, vedoten siihen että tehtävät oli vuoden 1763 sopimuksen nojalla annettava porvareille.⁷¹⁵ Viinan ja oluen laatu, Ehrensvärdin vanha silmätikkä, ei sekään vaikuta merkittävästi parantuneen. Vuonna 1764 pohjalaiset talonpojat, jotka oli palkattu kirvesmiehiksi linnoitustyömaalle, uhkasivat palata kotiinsa koska kaikki Viaporissa saatavilla olevat juomat olivat laadultaan kelvottomia.⁷¹⁶ Sopimus pysyi kuitenkin voimassa aina Suomen sotaan asti. Liikeolojen vakauden lisäksi se tarjosi porvareille suojaa kolmansien osapuolten hyökkäyksiä vastaan.

Tullitarkastaja Henrik Johan Erhardt lähetti syksyllä 1770 maaherralle ja maistraatille vaatimuksen kieltää Viaporin kauppiaskolmikkoo Mathias Enningiä, Petter Falckia ja Henrik Jonas Lethiniä toimimasta Viaporissa. Kauppiat vastasivat, että heidän toimintansa oli täysin laillista, koska linnoituksen johto oli itse pyytänyt maistraattia asettamaan kauppiaita Viaporiin.⁷¹⁷ Maistraatti tuki heitä toteamalla, että ellei linnoituksessa olisi omia kauppiaita, ”upseerien, linnoitustyömaan käsityöläisten, sotilaiden ja muiden Viaporissa työskentelevien olisi alistuttava siihen vaikeuteen, että heidän olisi kuljettava yli puoli peninkulmaa meritse linnoituksesta Helsinkiin halutessaan ostaa asioita”.⁷¹⁸

9.5 Vallisaaren panimo ja Viaporin liikemiespiiri

Kustaa III:n suuri alkoholiuudistus, joka oli tehnyt viinanpoltosta kruunun monopolin ja luonut kruununpolttojärjestelmän, purettiin 1780-luvun lopulla toimimattomuuden vuoksi. Kruunu siirtyi uuteen järjestelmään, jossa viinanpoltto-oikeus huutokaupattiin paikkakunnittain yksityisille yrittäjille. Kun tällainen huutokauppa ensimmäisen kerran järjestettiin Helsingissä, esille nousi uudenlainen liikemiespiiri joka oli kiinnostunut ottamaan haltuunsa liiketoiminnan Viaporissa.

Syksyllä 1787 kymmenen vuoden viinanpoltto-oikeus Helsingin kaupungissa huutokaupattiin kaupungin raatihuoneessa. Porvaristo painotti erityisesti, että Viaporin linnoitus kuului viinanpolttokysymyksessä Helsingin kaupungin alueeseen.⁷¹⁹ Kuten luvussa 7 on kerrottu, tilaisuus aiheutti kauppiaskunnan ja pienporvariston välisen taistelun viinanpoltto-oikeuksista. Se päättyi jälkimmäisen ryhmän voittoon, kun pienporvariston muodostama yhtiö huusi kaupungin viinanpoltto-oikeuden.

⁷¹⁵ Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 5.4.1780, HKA MA Ca:86, s. 329–335. Maistraatti mainitsi, että kaupungin valtiopäivämies on tehnyt sekä v. 1772 että v. 1778 valtiopäivillä aloitteen armeijan marketenttien poistamiseksi Viaporista. Aloite näyttää kuitenkin joutuneen byrokraattisen pallottelun uhriksi, sillä Kuninkaallinen Majesteetti on siirtänyt sen sotakollegiolle, joka on siirtänyt sen ylisotakomissariaatille, minkä jälkeen siitä ei ole kuultu mitään.

⁷¹⁶ Järvinen 2014, s. 17.

⁷¹⁷ Mathias Enningin, Petter Falckin ja Henrik Jonas Lethinin memoriaali, päiväämätön. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 19.9.1770, HKA MA Cb:65.

⁷¹⁸ ”...och huruvida H:rr Officerarne eller Fästnings Byggnads Handtwarecarne och Milicen med flera som å Sueaborg hafva deras tjänster, kunna eller böra försättas i den förlägenhet, at öfver En half Mähl, Siöwäg, hwarje gång behöfwa färdas therifrån hit til Helsingfors, tå the åstunda köpa något til sina Hushåld...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 24.11.1770, HKA MA Ca:76, s. 1384–1392. Helsingin ja Viaporin etäisyydeksi mainitaan tässä puoli peninkulmaa (n. 5 km) aiemmin käytetyn neljännespeninkulman (n. 2,5 km) sijasta.

⁷¹⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 30.7.1787, HKA MA Ca:93, s. 719–723.

Oikeuden polttaa viinaa Viaporissa se kuitenkin vuokrasi edelleen toiselle yhtiölle, jonka oli perustanut kymmenen Viaporin linnoituksen työntekijää. Heistä neljä oli linnoituslaitoksen käsityöläisiä, kuusi Armeijan laivaston aliuupseereita ja merikapteeneita.

Tämä yhtiö rakennutti nopeasti viinanpolttimon Vallisaarelle, samoille seuduille joilla kolme vuosikymmentä aiemmin hävitetty Wolfradtin ja Tersmedenin panimo oli sijainnut, ja maksoi siitä vuokraa luotseille, joiden haltuun kaupunki oli saaren antanut. Kauppiaskunta, joka oli hävinnyt taistelun viinanpoltto-oikeudesta, saneli pöytäkirjaan kitkerän mutta tuloksettoman vastalauseen, jonka mukaan viinanpoltton antaminen Viaporin aliuupseerien ja käsityöläisten käsiin oli loukkaus porvariston elinkeino-oikeuksia kohtaan.⁷²⁰

Viinanpolttohuutokaupan yhteydessä nousi ensimmäisen kerran esiin se ryhmittymä, jota tässä tutkimuksessa kutsutaan Viaporin liikemiespiiriksi. Kyse oli armeijan työntekijöistä, jotka olivat kiinnostuneita harjoittamaan porvarillisia elinkeinoja linnoituksessa. Piirin johtohahmo oli sen ainoa porvarijäsen, kruununleipuri ja leipurimestari Johan Österberg. Kun viinanpoltto-oikeus huutokaupattiin uudelleen kymmenvuotiskauden päätyttyä vuonna 1797, pienporvaristo ja Viaporin liikemiespiiri tekivät samanlaisen järjestelyn kuin aiemmin. Ennen huutokauppaa viaporilaiset ehdottivat, että Helsingin ja Viaporin viinanpoltto-oikeudet huutokaupattaisiin erikseen. Porvaristo piti kuitenkin edelleen pyhänä periaatteenaan, että Viapori oli taloudellisissa kysymyksissä osa kaupunkia, eikä se hyväksynyt anomusta.⁷²¹

Vakiinnutettuaan asemansa viinanpolttimon osakkaina osa piirin jäsenistä haikautui porvareiksi Helsinkiin. Armeijan laivaston kersantti Carl Teckenberg sai ruokakauppiaan porvarisoikeuden vuonna 1790, ja hän perusti Vallisaarelle peltoa ja kasvimaata käsittäneen ”plantaasin”, jossa hän viljeli myyntituotteita kauppuotiinsa.⁷²² Johan Österberg vaihtoi vuonna 1792 leipurimestarin porvarisoikeutensa kauppiaan porvarisoikeuteen. Samoihin aikoihin Teckenberg ja Österberg autoivat kahta Armeijan laivaston merikapteenia, Erik Morbergia ja Wilhelm Böningiä, pääsemään porvareiksi. Ensiksi mainittu oli kapteenina kaljaasi *Fortunalla*, jonka viinanpolttimon osakkaat omistivat.⁷²³ Vuonna 1803 Österberg oli takaajana, kun hänen entinen kauppapalvelijansa Håkan Hougerburg sai ruokakauppiaan porvarisoikeuden ja komendantin luvan asettua Viaporiin.⁷²⁴

⁷²⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 8. ja 9.11.1787, HKA MA Ca:93, s. 955–973; Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.2.1788, HKA MA Ca:94, s. 91–99. Jälkimmäiseen pöytäkirjanotteeseen sisältyvät pienporvariston ja Viaporin liikemiespiirin välinen sopimus viinanpoltto-oikeuden alivuokraamisesta, kauppiaiden vastalause viinanpoltton antamisesta ”Viaporin aliuupseerien ja käsityöläisten” käsiin, sekä Viaporin liikemiespiirin ja luotsikunnan välinen sopimus viinanpolttimon rakentamisesta Vallisaarelle.

⁷²¹ Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.7.1797, HKA MA Ca:103, s. 757–779.

⁷²² Kts. Carl Teckenbergin konkurssiin liittyvät asiakirjat, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.8.1800, HKA MA Cb115. Teckenberg kertoo raivanneensa Vallisaarelle yhden tynnyrinalan ja 15 kapanalaa peltoa, 13 kapanalaa niittyä ja 4 kapanalaa kasvimaata. Yhteen laskettuna ja metrijärjestelmään muunnettuna hänen viljelyksensä pinta-ala oli noin hehtaarin. Pelto ja niitty olivat saaren itäosassa, kasvimaata viinanpolttimon rakennusten yhteydessä. Samassa asiakirjanipussa on Vallisaaren luotsien kirje jossa kerrotaan, että Teckenberg on saanut luvan raivata käyttämätöntä maata ”perunamaaksi”.

⁷²³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 21.3.1791, HKA MA Ca:97.

⁷²⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 14.9.1803, HKA MA Ca:109.

Viaporin liikemiesiirin mahdollinen jäsen oli Jägerhornin rykmentin korpraali Gabriel Örn, joka sai pienporvarin oikeuden vuonna 1790 ja asettui Viaporiin.⁷²⁵ Myös viinanpolttimon osakkaisiin kuulunut lippukonstaapeli Samuel Schmidt pyrki porvariston jäseneksi, mutta maistraatti ei hyväksynyt häntä, vaikka hän vetosi komendantin lausuntoon, jonka mukaan linnoitus tarvitsi lisää ruokakauppiaita.⁷²⁶

Vaikka Helsingin kauppiaat ja ruokakauppiaat esittivät protesteja Viaporin liikemiespiirin jäsenten anomuksia kohtaan, maistraatti oli valmis myöntämään useimmille heistä porvarisoikeudet. Carl Teckenbergin anoessa ruokakauppiiaan oikeutta Ruokakauppaseura vastasi, ettei hänellä ollut minkäänlaisia perusteita anomukselleen: hänellä ei ollut ruokakauppiaalta vaadittavaa työkokemusta, eikä hän liioin ollut aatelinen, mikä olisi oikeuttanut hänet kontingenttiporvariuteen. Maistraatti ohitti kuitenkin seuran mielipiteen ja antoi Teckenbergille porvarisoikeuden, lausuen perusteluikseen seuraavaa:

Koska Teckenberg ei ano oikeutta käydä ruokakauppaa kaupungissa vaan Viaporin linnoituksessa, ja koska Viaporin käskynhaltijat ovat toistuvasti valittaneet siitä, että kaupungin porvaristo ei pidä linnoituksessa myytävänä tarpeeksi juomaa, ruokaa ja muita tarpeita, joita sinne sijoitetut Kuninkaallisen Majesteetin virkamiehet ja sotavoimat sekä linnoituksen muut asukkaat päivittäin tarvitsevat, pitävät pormestari ja raati näiden olosuhteiden vuoksi tarpeellisena suostua kersantti Carl Teckenbergin anomukseen ja myöntää hänelle luvan pitää Viaporissa avointa putia ruokatavaran myyntiä varten.⁷²⁷

Johan Österbergin kauppiasanomuksen käsittely kaksi vuotta myöhemmin eteni samanlaisia latuja: Kauppaseura vastusti anomuksen hyväksymistä Österbergin muodollisen pätevyyden puutteen vuoksi, mutta maistraatti hyväksyi sen vastalauseista välittämättä. Anomuskirjeessään Österberg kirjoitti:

Kunnioitettu maistraatti lienee tietoinen siitä, että Viaporin linnoituksen asukkaat ovat pakotettuja tilaamaan välttämättömiä tarpeitaan Tukholmasta ja valtakunnan ruotsalaiselta puolelta, koska he eivät saa niitä täältä, ja siten täkäläinen talouselämä ja kauppa on menettänyt suuria summia rahaa. Ja, edelleen, että asukkaat joutuvat kohtaamaan lukuisia hankaluuksia, etenkin kevät- ja syyskuukausien aikana, hankkiessaan tavaroita kaupungista. Suurin osa

⁷²⁵ Örnin porvarisanomuksen käsittelyn yhteydessä ei mainita Viaporia; kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 9. ja 30.8. ja 18.9.1790, HKA MA Ca:96, s. 755–756, 823–824, 879. Hän esiintyy kuitenkin Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirjassa osana ”täkäläistä kauppaseuraa”, kts. Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirja 1795–1808, KA, Viaporin seurakunta, I Aa:1, s. 118–128, 296–315.

⁷²⁶ Lippukonstaapeli Samuel Schmidtin kirje Helsingin maistraatille, päivämätön. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 22.2.1796, HKA MA Cb:111.

⁷²⁷ ”Dock som Teckenberg icke sökt att få här i Staden, utan på Fästningen Sweaborg, idka Hökeri Handtering såsom Victualie Handlande: Och Klagomål, tid efter annan af wederbörande Befallningshafvare å Sweaborg blifwit theröf:r anförde, at Borgerskapet här i Staden urachtlåtit hålla på fästningen til försälgning, förfrisknings och mat-wahrer, samt flera förnödenheter, som Kongl. Mai:ts thärwarande Ämbetsman och Garnizons Milice samt fästningens öfriga Innewånare dageligen betarfva; Altså finna Borgmästare och Råd wid så satte omständigheter skäligt, at samtycka til Sergeanten Carl Teckenbergs ansökning, och tillåta honom, at endast å Sweaborg hålla uti Öppen Bod til afsalu Victualie och Hökerij wahrer...” Helsingin maistraatin pöytäkirja 12.4.1790, HKA MA Ca:96, s. 257–259.

*niistä kauppiaista, jotka kunnioitettu maistraatti on nimittänyt Viaporiin, ovat lopettaneet liikkeensä, niin että jäljellä ovat vain kauppiaat Skugge ja Lethin, eivätkä hekään myy kaikkia niitä tuotteita joita asukkaat haluavat.*⁷²⁸

Nämä kaksi lausuntoa paljastavat, että Viaporissa oli pula liikemiehistä. Suurin osa Viaporin-kauppaan privilegioiduista porvareista oli kuollut tai lopettanut toimintansa, ja linnoituksen johto oli toistuvasti valittanut asiasta. Tämän vuoksi maistraatti oli valmis päästämään porvariston jäseniksi Teckenbergin ja Österbergin kaltaiset miehet. He eivät täyttäneet muodollisia pätevyysvaatimuksia, ja porvariston korporaatiot vastustivat heidän anomuksiaan, mutta he halusivat toimia kauppiaina Viaporissa, ja se riitti saamaan maistraatin heidän puolelleen. Tällöin esiin nousee kuitenkin toinen kysymys: miksi Helsingin porvaristo, joka vain muutamaa vuosikymmentä aiemmin oli kilpaillut mahdollisuudesta harjoittaa liiketoimintaa Viaporissa, oli nyt menettänyt mielenkiintonsa siinä määrin, että linnoitus kärsi kaupallisten palveluiden puutteesta?

Viaporin rakennusvuosina Helsinki oli muuttunut nopeasti ja radikaalisti. Kaupallisesti keskinkertainen pikkukaupunki oli kasvanut vilkkaaksi linnoituskaupungiksi, joka oli yksi Ruotsin valtakunnan suurimpia asuinkeskittyimiä. Paikalliset kauppiaat olivat vaurastuneet Viaporin-kaupalla; osa oli ajautunut konkurssiin suhdanteiden uhrina, mutta toiset olivat kyenneet investoimaan uuden vaurautensa laivanvarustukseen, varhaisteollisuuteen ja maanomistukseen. Käsityöläiset ja pienporvarit olivat saaneet uusia asiakkaita kaupungin kasvaessa. Porvarisyhteisö ei siten ollut yhtä riippuvainen Viaporista kuin se oli ollut ensimmäisen rakennuskauden aikoihin, eikä lupa pitää kauppuotia tai kapakkaa linnoituksessa ollut yhtä tavoiteltu liiketoimi kuin aiemmin.

Vuoden 1763 sopimusta solmittaessa porvarit olivat epäilemättä toivoneet ensimmäisen rakennuskauden olojen palaavan. Niin ei kuitenkaan käynyt, sillä linnoitustyöt eivät koskaan palanneet samaan laajuuteen kuin 1750-luvulla. Liiketoimintamahdollisuuksien hiipuminen linnoituksessa ja niiden kasvaminen kaupungissa oli laskenut porvariston intoa toimia Viaporissa siinä määrin, että maistraatti oli valmis ottamaan muodollisesti epäpäteviä sotilasyhteisön jäseniä porvareiksi täyttääkseen vanhan lupauksensa ylläpitää Viaporissa ”tarvittavaa määrää” kaupallisia palveluita. Vuoden 1763 sopimus ei ollut ongelmaton, mutta se takasi vakaat ja ennustettavat olot siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välille, eikä maistraatti ollut halukas luopumaan siitä.

⁷²⁸ *”Hög Ädle Magistraten är nog samt bekandt, at Sweaborgs fästnings Innewånare, som hafwa egen Hushåll, måste sielfwe, få nödwändighets wahrer icke finnas i Orten til Köps, förskrifwa, alt hwad til theras behofwer fordras från Stockholm och Svenska sidan, hwarigenom anseenlige Penninge Summor, gå från Handel och rörelserne härifrån Orten; Hwad äfwentyr och swårigheter, särdeles Höst och Währ tiderne Fästningens Innewånare måste widkännas, at från Staden erhålla alla sine behofwer; Har Hög Ädle Magistraten nog samt insedt och funnit, som therföre tilsatt Köpmän å Sweaborg, at hwileka the fläste redan utgåt så at ej flera, än endast Handelsm. Skugge och Lithen nu mera ärö thäröfrige, hwilcka ej äro så föresedde och Sorterade med wahrer, som erfordrades...”* Johan Österbergin anomus kauppiaanoikeuden saamiseksi, päiväämätön. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 17.3.1792, HKA MA Cb:107. Österberg kirjoittaa Henrik Jonas Lethinin sukunimen muodossa Lithen, mutta käännöksessä olen muuttanut sen yhdenmukaisuuden vuoksi Lethiniksi.

9.6 Johan Österberg, linnoituskaupunkityyppi

1700-luvun lopun Helsinki-Viaporin porvareista oli Viaporin liikemiespiirin keulakuva Johan Österberg ehkä ainoa, jota voi nimittää puhtaaksi linnoituskaupunkityypiksi. Monet porvarit vaurastuivat tekemällä liiketoimia linnoituksen ja sen väestön kanssa, mutta Österberg on ainoa, joka perusti koko uransa Helsinki-Viaporin erityispiirteiden hyödyntämiseen ja siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välillä rajalla tasapainoiluun.

Alun perin ilmeisesti ”Ruotsin puolelta” kotoisin ollut leipurinkisälli Johan Österberg tuli vuonna 1777 työntekijäksi Viaporin kruununleipomoon, ja osoitti nopeasti olevansa yritteliäs liikemies. Ensin hän hankki itselleen komendantin luvan työskennellä yksityisenä leipurina Viaporissa, sitten leipurimestarin porvarisoikeuden Helsingissä. Koska sotilaskaupungissa oli krooninen pula leivästä, Österbergin anomukset hyväksyttiin ripeästi.⁷²⁹ Hän oli näin hankkinut itselleen täydet oikeudet toimia leipurina kaksoiskaupungin molemmissa puoliskoissa, ja valtuutuksen elinkeino-oikeuksilleen sekä armeijalta että porvaristolta. Useimmille käsityöläisille tämä olisi ollut urakehityksen huipentuma, mutta Österbergin kunnianhimo ulottui leipurintointia pidemmälle.

Vuonna 1786 Österberg vuokrasi itselleen kaupungille kuuluneen Kuninkaan-kartanonsaaren Vanhassakaupungissa,⁷³⁰ ja viisi vuotta myöhemmin niin ikään kaupungin omistaman Forsbyn eli Koskelan tilan, jonka maihin kuului Vantaanjoen suun länsipuoli.⁷³¹ Näin hän sai haltuunsa suurimman osan Vanhankaupungin alueesta, Helsingin teollisuuskeskittymästä. Vuonna 1792 Österberg, kuten aiemmin jo mainittiin, anoi kauppiaan porvarisoikeutta Helsingissä, ja myös sai sen muodollisesta epäpätevyystään ja Kauppaseuran protesteista huolimatta. Maistraatti huomautti päätöksessään, että Österberg oli viime vuosina maksanut suurimpiin kauppiasiin verrattavat veroäyrit.⁷³²

Kauppiaaksi päästyään Österberg rakensi itselleen nopeasti monialaisen liikeimperiumin, jonka keskuksiksi muodostui Vanhankaupunki. Hän perusti kosken rannalle suuren olutpanimon ja viinanpolttimon ja vuokrasi Vanhankaupungin krouvin, jota kutsuttiin yhä edesmenneen Johan Kuhlbergin mukaan Pormestarin-krouviksi.⁷³³ Kun Kauppaseura teki asiasta valituksen, Österberg vastasi että Vanhankaupunki oli kaupungin porttien ulkopuolella ja siten porvariston määräysvallan ulottumattomissa. Hän oli vuokrannut viinanpoltto-oikeuden lähikylien talonpojilta, ja myös myi valmistamansa viinan ja oluen maaseudulla, joten kauppiat eivät

⁷²⁹ Kts. Johan Österbergin porvarisanomuksen käsittelyyn liittyvät asiakirjat, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 11.9.1784, HKA MA Ca:94. Asiakirjojen joukossa ovat mm. Österbergin työtodistus Viaporin kruununleipomosta ja komendantti Petter Bernhard Piperin lupakirja leipurintoimen harjoittamiseen Viaporissa.

⁷³⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.11.1786, HKA MA Ca:92, s. 731–732.

⁷³¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.6.1791, HKA MA Ca:97, s. 428–431.

⁷³² Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.3.1792, HKA MA Ca:98, s. 159–162.

⁷³³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.6.1795, HKA MA Ca:101, s. 573. Österberg rakennutti Vanhankaupunkiin myös värjäämön ostettuaan privilegiot Viaporin kauppiaskunnan *Grand Old Manilla* Mathias Enningiltä. Enning oli saanut kauppakollegiolta luvan värjäämön perustamiseen, mutta hän oli vanha ja sairaalloinen ja hänen kauppiaspoikansa Mathias Emanuel Enning oli kuollut ennen häntä, joten hän myi privilegion Österbergille. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.9.1797, HKA MA Ca:103, s. 889–891.

päässeet häneen käsiksi.⁷³⁴ Oluensa ja viinansa raaka-ainetta Österberg valmisti Kustaanmiekan mallashuoneessa, jonka muut osakkaat olivat Viaporin komendantti Nils Mannerskants ja Linnoituslaitoksen rahastonhoitaja Gabriel Nyberg.⁷³⁵

1800-luvun alussa Helsingin seudulla toimi kolme suurta viinanpolttimoa. Panimoseuran rakennuttama vanha Ullanlinnan panimo, joka oli välillä toiminut kruununpolttimona, oli vuosisadan vaihteessa korvattu uudella porvariston omistamalla polttimorakennuksella. Vallisaarella toimi Viaporin liikemiespiirin viinanpolttimo jossa Österberg oli pääosakkaana, ja Vanhankaupungin polttimon hän omisti kokonaisuudessaan. Hän oli siis noussut varsin hallitsevaan asemaan kaksoiskaupungin tuottoisilla alkoholimarkkinoilla.

Siirtyessään kauppiaksi Österbergin oli luovuttava leipurinoikeudestaan. Hän järjesti tilalleen kisällinsä ja veljensä Zacharias Österbergin, jonka nimiin siirrettiin sekä komendantin myöntämä leipurinoikeus Viaporissa että leipurimestarin porvarisoikeus kaupungissa. Zacharias Österberg muutti kuitenkin pian valtakunnan ruotsalaiselle puolelle, ja Johan Österberg jatkoi leipomon pyörittämistä muiden liiketoimiensa ohessa, toimien virallisesti veljensä nimissä. Tämä järjestely oli piikki Helsingin leipurimestarien lihassa, ja he valittivat kukin vuorollaan Österbergien leipomotoiminnasta maistraatille.

Sokerileipuri Petter Fahlberg syytti vuonna 1797 Österbergin rikkovan hänen yksinoikeuttaan sokerileivonnaisten valmistamiseen ja myyntiin Helsingissä. Österberg vastasi, että hänen veljellään oli komendantin lupa leipoa konditoriatuotteita Viaporissa, ja hänellä itsellään oli jakamatonta kauppiaskuntaa edustavana kauppianaan oikeus myydä niitä puodissaan.⁷³⁶ Vuonna 1802 leipurimestari Petter Ebbe Sommar valitti, että leipurimestari Zacharias Österberg “tai se, joka pyörittää Österbergin leipomoa tämän oleskellessa Ruotsissa” myy torilla leipää kahdesta kojusta, vaikka maistraatti on määrännyt, ettei kukaan saa useita torikojuja.⁷³⁷

Maistraatilla olisi halutessaan ollut keinot lakkauttaa Zacharias Österbergin porvarisoikeus ja siten pysäyttää Johan Österbergin leipomotoiminta. Aikaisemmin esimerkiksi kultaseppämestari Anders Ekholmia oli vaadittu porvarisoikeuden menettämisen uhalla palaamaan kaupunkiin, kun hän oli muuttanut Björkströmin rustholliin Kirkkonummelle ja jättänyt kisällinsä kaupunkiin pyörittämään työpajaa. Moinen järjestely todettiin tuolloin lakien ja asetusten vastaiseksi.⁷³⁸ Maistraatti oli kuitenkin hämmästyttävän suopea Österbergiä kohtaan sekä hänen porvaris-anomuksensa käsittelyn yhteydessä että hänen myöhemmissä vaiheissaan.

Selitys on todennäköisesti sama kuin luvussa 7.5 käsitellyssä Mathias ja Johannes Weckströmin tapauksessa: Österberg oli korkeiden tahojen suojeluksessa. Kustaanmiekan mallastamon kautta hän oli paikallisen sotilasyhteiskunnan korkeimpien herrojen eli Viaporin komendantin ja rahastonhoitajan yhtiökumppani. Lisäksi hän sai maaherran erikoisluvan tuoda kauppalaivallaan *Johannes in Dupplo* maa-

⁷³⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 19.7.1797, HKA MA Ca:103, s. 757–759; Kovero 1950b, s. 545.

⁷³⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 31.10.1798, HKA MA Ca:104, s. 1421–1423.

⁷³⁶ Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 20.9.1797, HKA MA Ca:103, sekä Petter Fahlbergin valituskirjelmät ja Johan Österbergin niihin kirjoittamat vastineet edellisen vuoden pöytäkirjojen liitteissä, HKA MA Cb:111, 17. ja 24.9.1797.

⁷³⁷ Leipurimestari Petter Ebbe Sommarin kirje Helsingin maistraatille 30.10.1802. Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 1802, HKA MA Cb:117.

⁷³⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 6. ja 15.7.1771, HKA MA Ca:77, s. 648–649, 683.

han ruutia ja myydä sitä Viaporin linnoitukselle. Tämä teki hänestä *de facto* armeijan hovihankkijan.⁷³⁹ Österberg myös järjesti kaksi alaikäistä poikaansa kersanteiksi Armeijan laivastoon. Lasten nimittäminen armeijan virkoihin oli virallisesti kiellettyä, mutta käytännössä varsin yleistä ylempien upseerien ja sotilasvirkamiesten keskuudessa. Järjestelyn avulla pojille kertyi mahdollisimman paljon virkaikää, mikä edisti heidän tulevaa urakehitystään, ja tehtävää hoiti viransijainen kunnes he olivat tarpeeksi vanhoja. Se, että kauppias ja leipurimestari kykeni samaan, kertoo selvää kieltä Österbergin suhteista ja vaikutusvallasta.

Ehkä vakuuttavin todistuskappale Österbergin vaikutusvallasta linnoituksen siinäpiirissä on kuitenkin kuningas Kustaa IV Aadolfille 1800-luvun alussa lähetetty nimetön kirje, jossa kuvaillaan Viaporissa rehottavaa korruptiota ja nostetaan kauppias Österberg sen räikeimmäksi esimerkiksi. Kirjeen mukaan Österberg oli ostanut Armeijan laivastolta jaalan, joka sen jälkeen oli kunnostettu perusteellisesti linnoituksen telakalla ja kruunun laskuun. Kun alus oli vaurioitunut merimatalla, se oli tuotu jälleen telakalle kunnostettavaksi. Kuninkaan käydessä Viaporissa alus oli piilotettu, jottei se herättäisi kiusallisia kysymyksiä.⁷⁴⁰

Kuollessaan vuonna 1803 Johan Österberg oli Helsingin toiseksi rikkain kauppias. Hänen edellään oli ainoastaan porvariston ikihonka, kauppaneuvos Johan Sederholm.⁷⁴¹ Österbergin kauppahuoneen menestys ei päättynyt sen luojaan kuolemaan, sillä leski Juliana Fontén⁷⁴² jatkoi miehensä liiketoimia ja nousi yhdeksi Helsingin suurista afäärieliskistä. Suomen sodan alla hän johti suurta leipomoa Viaporissa ja olutpanimo-viinanpolttimoa Vanhassakaupungissa.⁷⁴³ Vielä vuonna 1805 rouva Österberg torjui maistraatin edessä menestyksekkäästi leipurimestari Johan Gustaf Palmin vaatimuksen Zacharias Österbergin porvarisoikeuden lakkauttamisesta. Rouva Österbergin mukaan hänen lankonsa oli maksanut tunnollisesti maksunsa kaupungille ja kruunulle, joten tämä oli yhä laillinen porvari, ja tämän ”yhtiömiehellä ja leipomonhoitajalla” oli oikeus valmistaa ja myydä leipää Helsingissä.⁷⁴⁴

9.7 Yhteenveto

Porvariston läsnäolo Viaporissa oli armeijan ja linnoitusyhteisön huollolle välttämättöntä, koska maantieteelliset olosuhteet estivät vapaan liikkumisen kaupungin ja linnoituksen välillä. Helsinki-Viaporin sotilaskaupungin tärkein kiistanaihe porvariston ja armeijan välillä olikin se, keillä oli oikeus harjoittaa ja kontrolloida liiketoimintaa Viaporin linnoitussaarilla.

Kysymys liiketoiminta-oikeuksista linnoituksessa voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisen, Viaporin perustamisesta 1760-luvun alkuun kestäneen vaiheen aikana linnoitus oli kaupallinen ei-kenenkään-maa, jossa Helsingin porvarit kykeni-

⁷³⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.8.1798, HKA MA Ca:104, s. 1110.

⁷⁴⁰ Odelberg 1954, s. 304–305. Odelberg ajoittaa kirjeen siinä mainittujen tietojen perusteella noin vuodelle 1800.

⁷⁴¹ Kts. Liite 6.

⁷⁴² Porvarinleskien nimikäytännöistä kts. liitteen 2 esipuhe.

⁷⁴³ Hatakka 2011, s. 81–89.

⁷⁴⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 28.1. ja 23.3.1805, HKA MA Ca:112, s. 85–89, 95–96.

vät toimimaan varsin rajoittamattomasti. Tämä synnytti runsaasti kiistoja linnoituksen johdon ja kaupungin johdon välille. Toinen vaihe alkoi vuodesta 1763, jolloin porvaristo ja armeija pääsivät sopuun yhteisistä toimintasäännöistä. Sovun seurauksena syntyi erillinen ”Viaporin porvaristo”, joukko porvareita, joilla oli yksinoikeus harjoittaa liiketoimintaa linnoituksessa ja jotka saivat valtuutuksensa sekä maistraatilta että armeijalta.

Kolmas, 1780-luvun lopulla alkanut vaihe, oli Viaporin liikemiespiirin aikaa. Helsingin liiketoimintamahdollisuuksien kasvaessa porvaristo oli yhä vähemmän kiinnostunut Viaporista, ja linnoitus alkoi kärsiä kaupallisten palveluiden puutteesta. Tätä vajetta täyttämään nousi joukko armeijan ja linnoituslaitoksen työntekijöitä, jotka ryhtyivät valmistamaan alkoholia Viaporissa, ja joista monet saivat myös porvarisoikeudet. Kauppiat pitivät heitä porvariston elinkeino-oikeuksien rikkojina, mutta maistraatti oli valmis myöntämään heille porvarisoikeuksia täyttääkseen vuoden 1763 sopimuksen ehdot, ja pienporvaristo myöntämään heille viinanpolto-oikeudet Viaporissa.

Pienporvariston yhteistyö Viaporin liikemiespiirin kanssa voidaan nähdä esimerkkinä luvussa 4.3 kuvatussa sääty-yhteiskunnan murenemisestä. On mahdollista, että pienporvarit toimivat puhtaasti taloudellisista syistä. Heidän halukkuutensa pitää kapakoita Viaporissa oli ehkä laskenut samalla tavoin kuin kauppiaiden halukkuus pitää siellä kauppapuoteja, ja oikeuden alivuokraaminen viaporilaisille oli siksi rahallisesti järkevää. On kuitenkin myös yhtä mahdollista, että heidän päätöstään ohjasi sotilaskaupungin ”keskiluokan” välinen solidaarisuus. Ehkä pienporvarit tunsivat enemmän yhteenkuuluvuutta sotilasyhteisön keskikerrostumaan, siis linnoituksen aliupseereihin ja käsityöläisiin, kuin oman porvaristonsa rikkaaseen eliittiin. Heidän välinsä kauppiaskuntaan olivat joka tapauksessa alkoholikysymyksissä hyvin tulehtuneet, olivathan kauppiat kahdesti yrittäneet kaapata viinan ja oluen omaksi monopolikseen. Ei ole siksi ihmeellistä, että he jakoivat alkoholimarkkinat mieluummin viaporilaisten kuin kauppiaiden kanssa.

10 JOHTOPÄÄTÖKSET

Viaporin linnoituksen rakennuskausi (1748–1808) oli käännekohta Helsingin kaupungin historiassa. Puolentoistatuhannen asukkaan hiljainen pikkukaupunki Helsinki kasvoi kuudessa vuosikymmenessä yhdeksäntuhannen asukkaan vilkkaaksi linnoituskaupungiksi Helsinki-Viaporiksi. Kaupungin porvaristo rikastui, sen elinkeinot kehittyivät, ja se nousi Ruotsin valtakunnan johtavien kaupunkien joukkoon. Viaporin voi jopa sanoa tehneen Helsingistä pääkaupungin, sillä ilman linnoituksen vaikutusta Helsinki ei olisi vuonna 1812 ollut sovelias ehdokas Suomen suuriruhtinaskunnan uudeksi pääkaupungiksi.

Ruotsin valtakunnan porvaristo jakautui eurooppalaisten esikuvien mukaisesti kahteen ryhmään, käsityöläisiin ja kauppaa käyvään porvaristoon. Käsityöläiset olivat olleet keskiajalta lähtien tiukasti organisoitun ammattikunta- ja kiltajärjestelmän piirissä. 1700-luvulla heidän määränsä kasvoi ja heitä koskevat määräykset tarkentuivat, mutta heidän ammatillinen perusluonteensa ei merkittävästi muuttunut. Kauppaa käyvän porvariston rakenteessa 1700-luku merkitsi sen sijaan suurinta muutosta sitten keskiajan.

Kauppaa käyvien porvariain välillä oli aina ollut suuria valta- ja varallisuuseroja, rikkaimmista mahtikauppiaista aina köyhimpiin pienporvareihin. Ryhmä oli kuitenkin pitkään löyhästi järjestäytyneenä ja löyhästi säädeltyä. 1600–1700-luvuilla kauppa käyvä porvaristo alkoi eriytyä yhä selvemmin kahdeksi ryhmäksi. Rikkaat kauppiat muodostivat sulkeutuneita Kauppaseuroja, rajoittivat uusien kauppiain pääsyä kaupunkiin, ja keskittivät mahdollisuuksiensa mukaan kaikki eri kaupankäynnin haarat omiin käsiinsä. Tässä heitä tuki Ruotsin kruunun harjoittama monopoleja suosiva merkantilistinen talouspolitiikka. Näin kauppiat eivät ainoastaan erotautuneet köyhemmistä pienporvareista, vaan alkoivat samalla kuristaa heitä taloudellisesti hengiltä. 1800-luvun alkuun tultaessa useimpien ruotsalaiskaupunkien pienporvaristo oli surkastunut tai jopa kokonaan kadonnut kauppiain puristuksessa.

Helsingin porvaristo oli alttiina samoille valtakunnallisille vaikutteille kuin muidenkin kaupunkien porvarit. Samalla siihen vaikuttivat kaksi tekijää jotka johtuivat Helsingin ominaisuudesta. Nämä olivat kaupungin nopea kasvu ja sen sotilas-kaupunkiluonne.

Helsingin kauppiat, joille Viapori toi valtaa ja vaurautta, kykenivät järjestäytymään sulkeutuneeksi korporaatioksi tehokkaammin kuin kollegansa muissa kaupungeissa. 1800-luvun alussa Helsingissä oli vähemmän kauppiaita kuin puoli vuosisataa aiemmin, vaikka kaupungin väkiluku oli kuusinkertaistunut ja elinkeinomahtoisuudet kasvaneet räjähdysmäisesti. Kaupankäynti Viaporin kanssa toi kaupunkiin vaurautta joka kanavoitui suppeana pysyvälle liikemiesjoukolle. He kykenivät käyttämään rahat liiketoimintansa laajentamiseen ja aktivoitumaan laivanvarustajina, suurmaanomistajina ja varhaisteollisuuden pioneereina. Tämän ansiossa Helsinki-Viapori kykeni synnyttämään valtakunnallisen tason mahtikauppiaita, tunnetuimpana esimerkkinä Johan Sederholm.

Pienporvaristo sen sijaan kehittyi täysin vastakkaiseen suuntaan kuin useimmissa muissa kaupungeissa. Samaan aikaan kun pienporvarit olivat muualla vaarassa kuolla sukupuuttoon, heidän määränsä Helsinki-Viaporissa yli kaksinkertaistui. Kyseessä oli sotilaskaupungeille tyypillinen ilmiö: linnoitus ja sen sotilasväestö tarjosivat niin paljon mahdollisuuksia pienimuotoiseen kaupankäyntiin, kapakanpitoon ja muihin pienporvarillisiin liiketoimiin, että kauppiaskunta ei kyennyt monopolisoimaan sitä kaikkea itselleen. Avainasemassa oli, edelleen sotilaskaupungeille luonteenomaiseen tapaan, alkoholi. Oluenpano, viinanpoltto ja kapakanpito elättivät suuren osan Helsinki-Viaporin pienporvaristoa. Koska alalla liikkui paljon rahaa, kauppiaseliitti yritti useita kertoja vallata alkoholiliiketoiminnan itselleen. Heidän yrityksensä kuitenkin epäonnistuivat, sillä pienporvaristo kykeni puolustamaan itseään ja elintärkeää tulonlähdeään.

Helsingin nopea kasvu ja sotilaskaupunkiluonne vaikuttivat siis kauppaa käyvän porvariston asemaan kahdella vastakkaisella tavalla. Toisaalta ne auttoivat paikallista kauppiaskuntaa sulkeutumaan ja kasvattamaan valtaansa, ja edistivät siten valtakunnallista kehitystä. Toisaalta ne kasvattivat paikallista pienporvaristoa ja tekivät siitä tarpeeksi vahvan puolustamaan elinkeinojaan kauppiaita vastaan, eli sotivat valtakunnallista kehitystä vastaan. Lopputuloksena oli voimakkaan kauppiaskunnan ja voimakkaan pienporvariston yhdistelmä, jolle lähimmät vertailukohtat löytyvät muista pohjoismaisista linnoitus- ja armeijakaupungeista.

Helsinki-Viaporin kauppaa käyvän porvariston rakenne mahdollisti myös sen, että kaupungissa nähtiin 1700-luvun loppupuolella repivämpiä paikallispoliittisia riitoja kuin juuri missään muualla. Kaksi perättäistä Helsingin pormestaria, Nils Burtz ja Johan Kuhlberg, haastoi avoimesti kaupunkia hallitsevan suurkauppiaskunnan nojautumalla pienporvariston tukeen. Burtz oli rikas kauppias ja Kuhlberg akateemisesti koulutettu virkamies, mutta kumpikin kykeni esiintymään köyhien porvarien etujen ajajana ja ruokkimaan heidän antipatiaansa kauppiaseliittiä kohtaan. Pienporvareille näiden kahden kapinallisen tukeminen ei kuitenkaan tuonut sanottavasti etua. Burtz kuoli äkillisesti, eikä Kuhlberg selvinnyt kauaa kauppiaseliitin painostuksen alla. Ne toiveet laajemmista taloudellisista ja poliittisista oikeuksista, jotka pienporvaristo valtapelin aikana esitti, valuivat pääosin hiekkaan.

Sotilaskaupungeille tyypillinen ilmiö oli siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan, eli lyhyemmin ilmaistuna porvariston ja armeijan, välinen jännitteinen suhde. Molemmat osapuolet tarvitsivat toisiaan ja hyötyivät toisistaan: porvarien tarjoamat kaupalliset palvelut olivat elintärkeitä armeijan huollolle ja takasivat porvaristolle toimeentulon. Samalla suhde oli herkkä konflikteille, sillä porvarien siviilihallinto ja armeijan sotilashallinto muodostivat kaupunkiin kaksi kilpailevaa valtakoneistoa. Armeija pyrki ohjailemaan porvarien toimintaa ja valjastamaan heidät osaksi omaa huoltokoneistoaan; porvarit taas pitivät tiukasti kiinni taloudellisesta ja poliittisesta itsemääräämisoikeudestaan ja näkivät linnoituksen ennen muuta lihavana liiketoimintamahdollisuutena. Kiistoissa armeija vetosi kruunun mahtiin ja valtakunnan etuun, porvarit keskijalta periytyviin erioikeuksiinsa jotka takasivat heille loukkaamattoman oikeuden kaikkeen liiketoimintaan kaupunkinsa rajojen sisällä.

Monet pohjoismaisille sotilaskaupungeille tyypilliset konfliktinaiheet, kuten kysymys sotilaiden käsityönharjoituksesta, toistuivat myös Helsingissä. Tärkein kiis-

tanaihe siviiliyhteiskunnan ja sotilasyhteiskunnan välillä oli kuitenkin omaperäinen ja paikallisten maantieteellisten olosuhteiden synnyttämä.

Koska Helsingin kaupunki sijaitti mantereella ja Viaporin linnoitus saarilla, linnoituksen asukkaat eivät kyenneet käyttämään vapaasti hyväkseen kaupungin palveluita. Tilanne oli hankala etenkin kelirikkoaikaan, jolloin linnoitus oli kuukausia eristettynä ulkomaailmasta. Ongelman ratkaisemiseksi porvaristo toi palvelunsa linnoitussaarille ja rakensi sinne Uudeksikaupungiksi kutsutun, kauppapuotien ja kapakoiden täyttämän hökkelikylän. Aluksi olot tässä epävirallisessa siviiliyhteiskunnassa olivat villit ja kaoottiset, ja Uusikaupunki aiheutti runsaasti kiistaa porvariston ja armeijan välille, mutta 1760-luvun alussa osapuolet pääsivät sopuun yhteisistä pelisäännöistä. Sovun jälkeen Viaporiin syntyi oma vakiintunut porvaristonsa, jolla oli sekä kaupunginhallinnon että armeijan valtuutus toimia linnoituksessa.

Vuosikymmenten edetessä ja liiketoimintamahdollisuuksien monipuolistuessa porvarien kiinnostus toimia Viaporissa väheni. Tämä uhkasi tulehduttaa uudelleen armeijan ja porvariston välit, sillä porvarit olivat sitoutuneet järjestämään Viaporiin tarvittavat palvelut. Tilanteen ratkaisijaksi nousi ryhmä, jota tässä tutkimuksessa kutsutaan Viaporin liikemiespiiriksi. Sen muodostivat armeijan käsityöläiset ja aliupseerit jotka olivat halukkaita harjoittamaan porvarillista liiketoimintaa linnoituksessa. Helsingin kauppiat vastustivat heitä, mutta heillä oli tukena sekä maistraatti että pienporvaristo.

Viaporin rakennuskausi sijoittuu aikaan, jolloin vanhan sääty-yhteiskunnan mureneminen ja modernin luokkayhteiskunnan synty alkoi. Porvariston rikkaimmat ja vaikutusvaltaisimmat jäsenet, suurkauppiat, muodostivat yhdessä korkeiden upseerien ja virkamiesten kanssa linnoituskaupungin eliitin, jota on kutsuttu myös yhtenäissäätyläistöksi. Porvariston alemmat ryhmät taas muodostivat kaupungin sosiaalisen keskiluokan yhdessä esimerkiksi aliupseerien ja pikkuvirkamiesten kanssa.

Sääty-yhteiskunnan vaihtumista luokkayhteiskunnaksi on tässä työssä sivuttu eri yhteyksissä. Bockin ja Sederholmin suurkauppiasperheiden kummi- ja avioliittoastrategiat viittaavat siihen, että porvarieliitin sitoutuminen yhtenäissäätyläistöön kasvoi ja sen riippuvuus muusta porvaristosta väheni tutkimuskauden kuluessa. Korkeiden virkamiesten oli mahdollista harjoittaa liiketoimintaa jos heidän suhteensa porvarieliittiin oli tarpeeksi hyvä ja tiivis. Pienporvariston ja Viaporin liikemiespiirin yhteistyö taas näyttää olevan merkki ”keskiluokan” keskinäisestä solidaarisuudesta, jokoivathan pienporvarit viinanpolttomonopolinsa mieluummin linnoituksen aliupseerien ja käsityöläisten kuin rikkaiden kauppiaiden kanssa.

Verkostotutkimuksen menetelmiä työssä ei ole johdonmukaisesti hyödynnetty. Tämä johtuu kuitenkin aiheen ja tilan asettamista rajoituksista, ei noiden menetelmien hyödyttömyydestä. Verkostoanalyysi Helsinki-Viaporin väestöstä tuottaisi hedelmällistä tutkimustietoa sekä sotilaskaupunkien toimintalogiikasta että modernin luokkayhteiskunnan synnystä. Sen avulla voisi arvioida yksityiskohtaisesti, miten linnoituskaupungin eliitti ja keskiluokka muodostuivat ja millaisin sitein niiden jäsenet liittyivät toisiinsa. Tarkasteltaviksi muuttujiksi sopisivat kummissuhteet ja

avioliitot, liiketoimet ja velkasuhteet, sekä virallinen ja epävirallinen sosiaalinen kanssakäyminen.

Tämän työn pyrkimyksenä on ollut kuvata Helsingin porvariston perusrakenne ja toimintalogiikka. Siten se toivottavasti toimii välttämättömänä faktapohjana, jonka päälle yllä kuvatun kaltaisen verkostanalyysin rakentaminen on myöhemmin mahdollista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Espoon kaupunginmuseo (EKM), Espoo
Viceamiral Carl Tersmedens Lefnadsjournal, arkistoyksikkö 731:1 (digitaalinen kopio, alkuperäinen yksityisomistuksessa)

Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Helsinki
Helsingin historiatoimikunta
Väestökortisto
Kaupunginkassa (KK)
Kaupungin tilit
Maistraatti (MA)
Laivanmittauskirjat
Maistraatin pöytäkirjat
Maistraatin pöytäkirjain liitteet
Porvarisoikeuskirjat

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Hämeenlinna
Porvoon tuomiokapituli
Piispantarkastusraportit
Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus (UHL)
Lääninkanslian saapuneet kirjeet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Läänintilit (LT)
Helsingin kaupungin henkikirjat
Helsingin kaupungin suostuntaveroluettelot
Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta
Syntyneiden ja kastettujen luettelot
Väkilukutaulut
Kokemäen seurakunta
Rippikirjat
Viaporin seurakunta
Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirjat

Riksarkivet (RA), Tukholma
Kommerskollegium
Städernas skrivelser och besvär, Helsingfors
Kungl. statistiska centralbyrån
Folkmängdstabeller 1805 (käytetty Kansallisarkistossa mikrofilminä FR:1644A–1646)
Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj.
Nylands och Tavastehus län (käytetty Kansallisarkistossa mikrofilminä FR:24)

Painamattomat lähteet

Pertti Vuorinen, *Helsingin pitäjän säätyläisomistuksessa olleet tilat vuosina 1721–1864*. Julkaisematon luettelo, tekijän hallussa.

Painetut lähteet

- Akiander 2008 Matthias Akiander, *Östra Finlands Herdaminne: Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift intill år 1868*. Toim. Iikko B. Voipio. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 176. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
- Chydenius 1929 *Antti Chydeniuksen valitut kirjoitukset*. Suomentanut V. Malinen. WSOY, Porvoo.
- Clarke 1824 Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europa Asia and Africa. Vol XI: Scandinavia, Part the Three*. T. Cadell, London.
- Clarke 1990 Edward Daniel Clarke, *Matka Suomen halki Pietariin 1799*. Suomentanut ja toimittanut Jorma Ojala. WSOY, Helsinki.
- Djurberg 1999 Daniel Djurberg, *Geografia alkavillen*. Suom. Samuel Rinta-Nikkola, toim. Esko M. Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 736. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Forsius 1937 Henrik Forsius, *Helsingistä, Uudenmaan kuuhuisasta kaupakaupungista*. Latinan ja ruotsin kielistä suomentanut Tauno Nurmela. Entisaikain Helsinki II. Helsingin Historiayhdistys, Helsinki.
- Fougstedt & Raivio 1953 G. Fougstedt & A. Raivio (toim.), *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosina 1751–1805*. Tilastollisia tiedonantoja 40. Tilastollinen Päätoimisto, Helsinki.
- Gräsbeck 1950 Armas Gräsbeck, Gagneur: Ett släktfragment. *Genos* 2/1950.
- Gräsbeck 1954 Armas Gräsbeck (toim.), S:t Johannes Logen S:t Augustins matrikel 1762–1808. Teoksessa Armas Gräsbeck (toim.), *Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja XXXV*. Suomen Sukututkimusseura, Helsinki.
- Historisk statistik 1947 *Historisk statistik för Sverige, Del 1: Befolkning, Andra upplagan: 1720–1967*. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- Hultin 1912 Arvid Hultin, En beskrivning över Helsingfors vid slutet av 1700-talet. Teoksessa *Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CV*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Itkonen 2001 Erkki Itkonen et al. (toim.), *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 1–3*. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 / Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Leinberg 1907 K. G. Leinberg (toim.), Timmermansorden och dess medlemmar i Finland. Teoksessa *Förhandlingar och uppsatser 21*. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland LXXXI. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

- Modée G. R. Modée et al. (toim.), *Utdrag Utur Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer I–XV (1718–1794)*. Lorentz Ludowig Grefinnig et al., Stockholm 1742–1829.
- Nordmann 1908 P. Nordmann (toim.), *Bidrag till Helsingfors stads historia IV.1: Borgerskapets suppliker, kungliga resolutioner och bref åren 1714–1796*. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland LXXXII. SLS, Helsingfors.
- Sederholm 1880 Johan Sederholm (toim.), *Genealogiska anteckningar rörande släkten Sederholm och dess utgreningar*. Central-Tryckeriet, Stockholm.
- von Stierman And. Anton von Stierman (toim.), *Samling Utaf Kongl. Bref, Stagdar och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie Uti Gemen, Ifrån Åhr 1523 in til närwarande tid*. Kongl. Tryckeriet, Stockholm.
- Tuneld 1741 Erik Tuneld, *Inledning til Geographien Öfwer Sverige*. P. I. Nyström, Stockholm.
- Walta 2005 Matti Walta (toim.), *Virkamiehii: Lääninhallinnon virkamiehet 1721–1808*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 56. Suomen Sukututkimusseura, Helsinki.
- Wirilander 1981 Hannele Wirilander (toim.), *Helsingin kaupunginarkiston yleisluettelo*. Helsingin kaupunginarkisto, Helsinki.
- Vuoden 1734 laki *Ruotzin Waldacunnan Laki, Hywäxi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734*. Jacob Merckell, Turku (faksimilepainos WSOY, Helsinki 1984).
- Åkerman 1937 Birger Åkerman (toim.), *Bouppteckningar i Helsingfors stad 1679–1808*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XIII. Suomen Sukututkimusseura, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto 2012 Seppo Aalto, *Sotakaupunki: Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Aalto 2015 Seppo Aalto, *Kruununkaupunki: Vironniemen Helsinki 1640–1721*. Kirjokansi 104. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ahonen 1991 Voitto Ahonen, Garnisonernas uppkomst och deras betydelse i Finland 1721–1740. Teoksessa Rauno Endén (toim.), *Historiallinen Arkisto 98*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Ahvenainen 1984 Jorma Ahvenainen, *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY, Helsinki.
- Alanen 1963 Aulis J. Alanen, *Suomen historia IX: Suomen historia vapaudenajalla*. WSOY, Helsinki.
- Alanen 1964 Aulis J. Alanen, *Suomen historia X: Suomen historia kustavilaisella ajalla*. WSOY, Helsinki.

- Almqvist 1949 Daniel Almqvist, Tillståndet i Sveriges städer 1747. *Historisk Tidskrift* 4/1949.
- Andersson 1996 Bertil Andersson, *Göteborgs historia, näringsliv och samhällsutveckling I: Från fästningsstad till handelsstad 1619–1820*. Nerenius & Santérus Förlag, Stockholm.
- Andersson 1997 Bertil Andersson, Att leva med och i en garnison i det gamla Sverige: Borgare och soldater i Göteborg under 1700-talet. Teoksessa Gunnar Artéus (toim.): *Nordens garnisonsstäder. Slutrapport från ett forskningsprojekt*. Försvarshögskolans Acta B4. Strategiska Institutionen vid Försvarshögskolan, Stockholm/Västervik.
- Andersson 2009 Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer: Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*. Atlantis, Stockholm.
- Andrae 1978 Carl Göran Andrae, Ett socialhistoriens dilemma: Några försök att definiera sociala grupper och klasser i svensk historia. *Historisk Tidskrift* 1/1978.
- Artéus 1988 Gunnar Artéus, En vetenskaplig obelyst lokalsamhällestyp: Den svenska garnisonsstaden 1620–1985. Teoksessa Gunnar Artéus & Kari Selén (toim.), *Den nordiska garnisonsstaden*. Historiallinen Arkisto 92. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Aunola 1967 Toini Aunola, *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Historiallisia Tutkimuksia LXXII. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Bairoch 1988 Paul Bairoch, *Cities and Economic Development from the Dawn of History to the Present*. Translated by Christopher Braider. Mansell Publishing Limited, London.
- Bannerman 2008 Gordon E. Bannerman, *Merchants and the Military in Eighteenth-Century Britain: British Army Contracts and Domestic Supply 1739–1763*. Pickering & Chatto, London.
- Bergman 2008 Carl Bergman, Borgaren och militärstaten: Den tidigmoderna stadens politiska kultur. *Historisk Tidskrift* 4/2008.
- Bergman 2012 Carl Bergman, *Pest, produktion och politisk kultur: Studier i stadsbildning och örlogsstadens tidigmoderna historia*. Blekinge tekniska högskola, Göteborg.
- Black 1991 Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800*. Studies in European History. Macmillan Education Ltd, London.
- Blomstedt 1986 Yrjö Blomstedt, Helsinkiläissuku Heidenstrauch. Teoksessa Yrjö Blomstedt, *Laki, suku ja yksilö: Tutkielmia, esseitä ja kirjoituksia 40 vuoden ajalta*. WSOY, Helsinki.
- Blondé 1995 Bruno Blondé, Domestic Demand and Urbanisation in the Eighteenth Century: Demographic and Functional Evidence for Small Towns of Brabant. Teoksessa Peter Clark (toim.), *Small Towns in Early Modern Europe*. Themes in International Urban History Series. Cambridge University Press, Cambridge.

- Boberg-Malmqvist 1985 Stig Boberg & Göran Malmqvist, *Otavan suuri maailmahistoria 12: Valistuksen aika*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Otava, Helsinki.
- Boëthius 1943 Bertil Boëthius, *Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719–1815*. Monografier utgivna av Stocholms kommunalförvaltning. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Boström 1973 Birger Boström, Kaupunki syntyvaiheissaan. Teoksessa Hans E. Österlund (toim.), *Kymmenen lukua Hangosta*. Hangon kaupunki.
- Bromé 1930 Janrik Bromé, *Karlskrona stads historia: Del I, 1680–1790*. Karlskrona stadsfullmäktiges historikommitté, Karlskrona.
- Cameron & Neal 2003 Rondo Cameron & Larry Neal, *A Concise Economic History of the World From Paleolithic Times to the Present*. 4th edition. Oxford University Press, Oxford.
- Carlsson 1977 Gunnar Carlsson, *Enköping under frihetstiden: Social struktur och lokal politik*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 89. Uppsala universitet, Uppsala.
- Carlsson 1964 Sten Carlsson, *Svensk historia II: Tiden efter 1718*. Svenska Bokförlaget/Bonniers, Stockholm.
- Carlsson 1973 Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865: Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. CWG Gleerup Bokförlag, Lund.
- Cederberg 1942 A. R. Cederberg, *Suomen historia vapaudenajalla I*. WSOY, Helsinki.
- Cederberg 1947 A. R. Cederberg, *Suomen historia vapaudenajalla II*. WSOY, Helsinki.
- Cederlöf 1955 Johannes Cederlöf, *Ekenäs stads historia: Del II, 1721–1808*. Ekenäs stad, Ekenäs.
- Clark 2009 Peter Clark, *European Cities and Towns 400–2000*. Oxford University Press, Oxford.
- Cordes 2006 Outi Cordes, Ehrensverd ja Helsingin mantereenuolen linnoittaminen. Teoksessa Liisa Eerikäinen (toim.), *Viaporista Suomenlinnaksi*. Museovirasto/Multikustannus, Helsinki.
- Coste 2013 Laurent Coste, *Les bourgeoisies en France du XVIIe au milieu du XIXe siècle*. Armand Colin, Paris.
- Cowan 1998 Alexander Cowan, *Urban Europe 1500–1800*. Arnold, London.
- Crossick & Haupt 1984 Geoffrey Crossick & Heinz-Gerhard Haupt, Shopkeepers, Master Artisans and the Historian: The Petite Bourgeoisie in Comparative Focus. Teoksessa Geoffrey Crossick & Heinz-Gerhard Haupt (toim.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe*. Methuen, London.
- Crossick & Haupt 1995 Geoffrey Crossick & Heinz-Gerhard Haupt, *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780–1914: Enterprise, Family and Independence*. Routledge, London.

- Dannert 1943 Leif Dannert, *Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang*. Appelbergs boktryckeriaktiebolag, Uppsala.
- Dolan 1992 Claire Dolan, *The Artisans of Aix-en-Provence in the Sixteenth Century: A Micro-Analysis of Social Relationships*. Teoksessa Philip Benedict (toim.), *Cities and Social Change in Early Modern France*. Routledge, London.
- Edgren 1987 Lars Edgren, *Lärling – gesäll – mästare: Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*. Universitetsförlaget Diagolos AB, Lund.
- Eerikäinen 2006 Liisa Eerikäinen, *Suomenlinna puolustuksen ja linnoitusteorioiden näkökulmasta*. Teoksessa Liisa Eerikäinen (toim.), *Via-porista Suomenlinnaksi*. Museovirasto/Multikustannus, Helsinki.
- Eisenstadt & Shachar 1987 S. N. Eisenstadt & A. Shachar, *Society, Culture, and Urbanization*. Sage Publications, Newbury Park.
- Enqvist & Eskola 2011 Ove Enqvist & Taneli Eskola, *Kruunun jalokivet: Vallisaari ja Kuninkaansaari*. Kustannusosakeyhtiö Moreeni, Vantaa.
- Erickson 1999 Amy Louise Erickson, *Property and Widowhood in England 1660–1840*. Teoksessa Sandra Cavallo & Lyndan Warner (toim.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. Pearson Education Ltd, Harlow.
- Ericsson 1991 Birgitta Ericsson, *The Foundation and Function of Small Towns in Sweden in the Early Modern Period*. Teoksessa Antoni Maczak & Christopher Smout (toim.), *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*. Wolfenbütteler Forschungen, Band 47. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Ericsson 1939 Ernst Ericsson, *Rikets fasta försvar 1720–1811: Det fasta försvaret i Finland 1741–1772*. Teoksessa *Kungl. fortificationens historia IV:3*. Stockholm.
- Fladby 1991 Rolf Fladby, *The Urbanization of Norway in the Early Modern Period*. Teoksessa Antoni Maczak & Christopher Smout (toim.), *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*. Wolfenbütteler Forschungen, Band 47. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- François 2001 Etienne François, *Koblenz im 18. Jahrhundert: Zur Sozial- und Bevölkerungsstruktur einer deutschen Residenzstadt*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 72. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Friedrichs 1995 Christopher R. Friedrichs, *The Early Modern City 1450–1750*. Pearson Education Ltd, Harlow.
- Friedrichs 2001 Christopher R. Friedrichs, *Urban Institutions and Politics: The Early Modern Period*. Teoksessa Peter N. Stearns (toim.), *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000, Volume 2*. Charles Scribner's Sons, New York.

- Frigren 2016 Pirta Frigren, *Kotisatamassa: Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä Studies in Humanities 277. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Fällström 1974 Anne-Marie Fällström, *Befolknings sociala och ekonomiska struktur i Göteborg 1800–1840*. *Historisk Tidskrift* 2/1974.
- Gardberg 1981 C. J. Gardberg, *Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1: Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.
- Gardberg 1998 C. J. Gardberg, *Viapori – Suomenlinna*. Suomentanut Irma Savolainen. Otava, Helsinki.
- Gardberg 2003 C. J. Gardberg, Samuel Berner (k. 1759). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 1*. Studia Biographica 3:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Granqvist 2012 Juha-Matti Granqvist, *Viaporin panimon nousu ja tuho*. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori: Linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-Seura, Helsinki.
- Granqvist 2015 Juha-Matti Granqvist, *The Businessmen of Sveaborg: Civil-Military Interaction in an Atypical Eighteenth Century Nordic Military Town*. *Sjuttonhundredal: Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 2015.
- Granqvist & Granqvist 2012 Juha-Matti Granqvist & Annaliina Granqvist, *Kaksoiskaupungin sukuverkostot*. *Sukutieto: Suomen Sukututkimusseuran jäsenlehti* 4/2012.
- Granqvist & Gustafsson 2013 Juha-Matti Granqvist & Sofia Gustafsson, *Aatelismies porvarina: Amiraali Carl Tersmeden ja hänen afäärinsä*. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2013.
- Gustafsson 2006 Sofia Gustafsson, *Svenska städer i medeltidens Europa: En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*. Acta Universitatis Stockholmiensis/Stockholm Studies in History, New Series 86. Stockholm universitet, Stockholm.
- Gustafsson 2012a Sofia Gustafsson, *Sveaborg och trävarorna på 1750-talet*. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori – linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura, Helsinki.
- Gustafsson 2012b Sofia Gustafsson, *Fästningsbygget Sveaborg som kredigivare i Helsingfors vid mitten av 1700-talet*. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2012.
- Gustafsson 2015 Sofia Gustafsson, *Leverantörer och profitörer: Olika geografiska områdets och sociala grupperns handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–1756*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 196. Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.

- Gustafsson et al. 2013 Sofia Gustafsson, Sampsa Hatakka & Juha-Matti Granqvist, Sveaborgs militära befolkning under svenska tiden i ljuset av lokala källorna. *Genos: Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja* 1/2015.
- Haapala 1989 Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria: Johdatus tutkimukseen*. Käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Halila 1942 Aimo Halila, *Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla I*. Historiallisia Tutkimuksia XXVIII. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Halila 1953 Aimo Halila, *Oulun kaupungin historia II: 1721–1809*. Oulun kaupunki, Oulu.
- Halila & Mäkelä-Alitalo 2004 Aimo Halila & Anneli Mäkelä-Alitalo, Jakob af Forselles (1696–1768). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia* 3. *Studia Biographica* 3:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hammond 1972 Mason Hammond, *The City in the Ancient World*. Harvard Studies in Urban History. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Happonen 2009 Päivi Happonen, *Kaksi todellisuutta: Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 96. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Hartman 1907 Torsten Hartman, *Borgå stads historia II*. G. L. Söderström, Borgå.
- Hatakka 2012 Sampsa Hatakka, Viaporin väestö kustavilaisella ajalla 1772–1807. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori – linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura, Helsinki.
- Hatakka 2015 Sampsa Hatakka, The Provisioning of the Military Construction Workers of Sveaborg 1747–1752: The Magazine Supply System in Peacetime. *Sjuttonhundratals: Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 2015.
- Heckscher 1985 Eli F. Heckscher, *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden*. Med kompletterade tillägg av professor Arthur Montgomery och fil.lic. Bengt Svensson. Tionde upplagan. Bonniers, Stockholm.
- Heikkinen 2007 Markku Heikkinen, Maaherran residenssi, lääninhallituksen ja armeijan ylipäällikön talo. Teoksessa Jere Jäppinen (toim.), *Burgman, Helsingin ensimmäinen kivitalo*. Narinkka 2007. Helsingin kaupungin museo, Helsinki.
- Heino 1998 Ulla Heino, Käsityöprojekti – missä ja millainen? Teoksessa Auvo Kostiainen (toim.), *Historiaa Auran rannoilla: Turulaista historiantutkimusta ja historiantutkijoita*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- Herlitz 1924 Nils Herlitz, *Svensk stadsförvaltning på 1830-talet*. *Stadshistoriska Institutet/P. A. Norstedt & Söner*, Stockholm.

- Hirn 1972 Hans Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn: Ett värvat regemente i Finland 1751–1808*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 441. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Hornborg 1950 Eirik Hornborg, *Helsingin kaupungin historia, II osa: Ajanjakso 1721–1809*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Houston 1998 R. A. Houston, *Social Chance in the Age of Enlightenment: Edinburgh 1660–1760*. 2nd edition. Clarendon Press, Oxford.
- Huhtamies 2014 Mikko Huhtamies, *Pohjolan Atlantis: Uskomattomia ideoita Itämerellä*. John Nurmisen säätiö, Helsinki.
- Hunt 2001 Margaret R. Hunt, The Middle Classes. Teoksessa Peter N. Stearns (toim.), *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000, Volume 3*. Charles Scribner's Sons, Detroit.
- Hyvönen 1992 Heikki Hyvönen, Kustavilaisen ajan sisustaminen ja Suomessa toimineet puuseppämestarit vuosina 1772–1809. Teoksessa Heikki Hyvönen (toim.), *Kustaa III:n aikaan – Från tredje Gustafs dagar*. Heinolan kaupunginmuseon julkaisuja no 1. Heinolan kaupunginmuseo, Heinola.
- Hyvönen 1996a Heikki Hyvönen, Suomessa toimineet puuseppämestarit Vapaudenajalla 1721–1772. Teoksessa Sirpa Juuti & Kari-Paavo Kokki (toim.), *Rokokoo – rokoko*. Heinolan kaupunginmuseon julkaisuja no 5. Heinolan kaupunginmuseo, Heinola.
- Hyvönen 1996b Heikki Hyvönen, Hertonäs – en Fabrique till förfärdigande af oäckta Porcellainer 1762–1845. Teoksessa Sirpa Juuti & Kari-Paavo Kokki (toim.), *Rokokoo – rokoko*. Heinolan kaupunginmuseon julkaisuja no 5. Heinolan kaupunginmuseo, Heinola.
- Hårdstedt 2002 Martin Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar: Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808–1809*. Skrifter från institutioner för historiska studier 3. Umeå universitet, Umeå.
- Ijäs 2015 Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarha: Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja C:402. Turun yliopisto, Turku.
- Ikäheimonen 2011 Pirjo Ikäheimonen, Elämää 1700-luvun linnoituksessa: esimerkkinä Loviisan maalinnoitus ja Svartholma. Teoksessa V.-P. Suhonen (toim.), *Suomalaiset linnoitukset 1720-luvulta 1850-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jespersen 1988 Knud J. V. Jespersen, Garnisonering og garnisonsby: den militærpolitiske referenceramme. Teoksessa Gunnar Artéus & Kari Selén (toim.), *Den nordiska garnisonsstaden*. Historiallinen Arkisto 92. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Johansen 1991 Hans Chr. Johansen, Small Towns in Denmark in the Eighteenth Century. Teoksessa Antoni Maczak & Christopher Smout (toim.), *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*. Wolfenbütteler Forschungen, Band 47. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

- Johansen et al. 1997 Hans Chr. Johansen, Jorgen Mikkelsen & Jens Ole Christensen, Den danske garnisonsby. Teoksessa Gunnar Artéus (toim.), *Nordens garnisonsstäder: Slutrapport från ett forskningsprojekt*. Försvarshögskolans Acta B4. Strategiska Institutionen vid Försvarshögskolan, Stockholm/Västervik.
- Jungar et al. 1984 Sune Jungar, Jarl Rööös, Helge Finell, Hilding Nissén & Oscar Nissén, *Kaskisten kaupungin historia*. Kaskisten kaupunki, Kaskinen.
- Jutikkala 1949a Eino Jutikkala, Vapaudenaika. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja I*. Suomen tiedettä n:o 1,1. Suomalainen Tiedeakatemia/WSOY, Helsinki.
- Jutikkala 1949b Eino Jutikkala, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1949.
- Jutikkala 1958 Eino Jutikkala, Sääty-yhteiskunta Suomessa. Teoksessa *Oma maa II*. WSOY, Helsinki.
- Jutikkala 1964 Eino Jutikkala, Sosiaalhistoria. Teoksessa Heikki Waris (toim.), *Yhteiskuntatieteiden käsikirja II*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Jutikkala 1968 Eino Jutikkala, Sääty-yhteiskunta. Teoksessa Eino Jutikkala (toim.), *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2. WSOY, Helsinki.
- Jutikkala 1980 Eino Jutikkala, Asutus ja väestö. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1: Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Jutikkala & Nikander 1939 Eino Jutikkala & Gabriel Nikander, *Suomen kartanot ja suurtilat I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juvelius 1919 Einar W. Juvelius, *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana*. Historiallisia tutkimuksia II. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Jäntere 1959 Kaarlo Jäntere, *Naantalin historia, toinen osa: Kaupunki ja seurakunta luostariajan lopusta Suomen sotaan*. Naantalin kaupunki, Naantali.
- Kallioinen 2000 Mika Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu: Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskialjalta 1570-luvulle*. Bibliotheca Historica 59. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kallioinen 2012 Mika Kallioinen, *The Bonds of Trade: Economic Institutions in Pre-modern Northern Europe*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
- Karlsson et al. 2004 Åsa Karlsson Sjögren & Peter Lindström, Widows, Ownership and Political Culture: Sweden 1650–1800. *Scandinavian Journal of History* 3-4/2004.
- Karonen 2001 Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Toinen painos. WSOY, Helsinki.

- Karonen 2004 Petri Karonen, *Patruunat ja poliitikot: Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920*. Historiallisia tutkimuksia 217. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaukiainen 1980 Yrjö Kaukiainen, Suomen asuttaminen. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1: Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Kaukiainen 2008 Yrjö Kaukiainen, *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1155, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaukiainen 2012 Yrjö Kaukiainen, Kymenlaakson 1700-luku. Teoksessa Yrjö Kaukiainen (toim.), *Kymenlaakson historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kauppi 1993 Ulla-Riitta Kauppi, Kymenlaakson linnoitustyöt taloudellisena vaikuttajana 1700–1800-lukujen taitteessa. Teoksessa Jussi T. Lappalainen (toim.), *Kasarmin aidan kahden puolen: Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä*. Historiallinen Arkisto 101. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Keskinen 2012 Jarkko Keskinen, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Annales Universitatis Turkuensis C345. Turun yliopisto, Turku.
- Klinge 1985 Matti Klinge, *Otavan suuri maailmanhistoria 14: Porvariston nousu*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Knapas 2014 Rainer Knapas, 1700-luvun sotilasarkkitehtuuri Suomen kaupungeissa. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Kirjokansi 34:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koskinen et al. 1994 Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola & Kari Pitkänen (toim.), *Suomen väestö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kovero 1950a Martti Kovero, Helsinki liikennekeskuksena. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia, III osa: Ajanjakso 1809–1875*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Kovero 1950b Martti Kovero, Teollisuus. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia, III osa: Ajanjakso 1809–1875*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Kuisma 1983 Markku Kuisma, *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772)*. Tutkimus päätöksentekoprosessista. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H. 129. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
- Kuisma 1991 Markku Kuisma, *Helsingin pitäjän historia III: Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865*. Vantaan kaupunki, Vantaa.

- Kuisma 1993 Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansanvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kuisma 2004 Markku Kuisma, Marie Hackman (1776–1865). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 3*. Studia Biographica 3:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuokkanen 1981 Rauno Kuokkanen, *Suomen tiiliteollisuuden historia, I osa: Tiilen lyönti ja käyttö ristiretkiajalta 1850-luvulle*. Suomen Tiiliteollisuusliitto r.y. ja Tiilikeskus Oy, Helsinki.
- Kuvaja et al. 2008 Christer Kuvaja, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia IV*. Ålands Kulturstiftelse, Mariehamn.
- Kärki 2014 Pekka Kärki, Asuntokulttuuri Ruotsin vallan loppupuolella. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Kirjokansi 34:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lahtinen & Issakainen 1997 Anu Lahtinen & Touko Issakainen, *Fiat lege artis: Sata vuotta opetusta Helsingin yliopiston farmasian laitoksessa*. Suomen farmaseuttinen yhdistys, Helsinki.
- Laine 2006 Esko M. Laine, Säätyvallan ja penkkijärjestyksen aika. Teoksessa Marjo-Riitta Antikainen et al. (toim.), *Kaupunkilaisten kirkko: Helsinkiläisten ja seurakunnan kohtaamisia kuudella vuosisadalla*. Otava, Helsinki.
- Lappalainen 2014 Mirkka Lappalainen, *Pohjolan leijona: Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Lappalainen & Selén 1997 Jussi T. Lappalainen & Kari Selén, Tre rikets garnisoner – fallet Finland. Teoksessa Gunnar Artéus (toim.), *Nordens garnisonsstäder: Slutrapport från ett forskningsprojekt*. Försvarshögskolans Acta B4. Strategiska Institutionen vid Försvarshögskolan, Stockholm/Västervik.
- Laulumaa & Lagerstedt 2013 Vesa Laulumaa & John Lagerstedt, *Inventointiraportti: Suomenlinnan kaupunkiarkeologisen selvityksen päivitys 2013*. Museovirasto, Helsinki.
- Lehto 1995 Marja-Liisa Lehto, Kaksi vaimoa ja kaksitoista lasta: Johan Sederholm ja hänen huonekuntansa. Teoksessa Päivikki Kallio, Irma Savolainen & Sinikka Vainio (toim.), *Helsinki 1700*. Nainkka 1995. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
- Lepetit 1995 Bernard Lepetit, In Search of the Small Town in Early Nineteenth-Century France. Teoksessa Peter Clark (toim.), *Small Towns in Early Modern Europe*. Themes in International Urban History 3. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lext 1968 Gösta Lext, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13. Landsarkivet i Göteborg, Göteborg.
- Lext 1984 Gösta Lext, *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 54. Landsarkivet i Göteborg, Göteborg.

- Lilius 2014 Henrik Lilius, Rokokoklassismin ja hyödyn ajan (1743–1772) kaupunki. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Kirjokansi 34:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lilja 2000 Sven Lilja, *Tjuvehål och stolta städer: Urbaniserings kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*. Studier i stads- och kommunhistoria 20. Stockholm universitet, Stockholm.
- Lindberg 2001 Erik Lindberg, *Borgerskap och burskap: Om näringsprivilegier och borgerskapets institutioner i Stockholm 1820–1846*. Uppsala Studies in Economic History 54. Uppsala universitet, Uppsala.
- Lindeqvist 1926 K. O. Lindeqvist, *Hämeenlinnan kaupungin historia 2: Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana*. Hämeenlinnan kaupunki, Hämeenlinna.
- Lindstedt 1954 Sirkka Lindstedt, Helsingin hallinto ja virkamiehet vuosina 1743–1775. Teoksessa *Entisaikain Helsinki V: Kauppiaiden ja merenkulkijain Helsinki*. Helsinki-seura, Helsinki.
- Lundblad 2007 Stefan Lundblad, *Hedersam handelsman eller verksam företagare: Den ekonomiska kulturens omvandling och de ledande ekonomiska aktörerna i Gävle 1765–1869*. Studia Historica Upsaliensia 228. Uppsala universitet, Uppsala.
- Luukko 1970 Armas Luukko, *Vaasan historia I: 1606–1721*. Vaasan kaupunki, Vaasa.
- Luukko 1979 Armas Luukko, *Vaasan historia II: 1721–1808*. Vaasan kaupunki, Vaasa.
- Lynn 1993 John A. Lynn, Food, Funds and Fortresses: resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV. Teoksessa John A. Lynn (toim.), *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*. Westview Press, Boulder.
- Mann 1986 Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mannila 2006 Maarit Mannila, *Mariankatu 3: Vanhan tulli- ja pakkahuoneen historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1050/Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 1/2006. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
- Marjomaa 2005 Risto Marjomaa, Nils Mannerskants (1738–1809). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen Kansallisbiografia VI*. Studia Biographica 8:6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Matiskainen et al. 1991 Heikki Matiskainen, Georg Haggrén & Simo Vanhatalo, The Archeology of the Early Glass Industry in Finland: The Glassworks of Ävik in Somero (1748–1883) and Mariedal in Sipoo (1776–1824). *Lasitutkimuksia – Glass Research VI*. Suomen lasimuseo, Riihimäki.

- Maurer 1996 Michael Maurer, *Die Biographie des Bürgers: Lebensformen und Denkweisen in der formativen Phase des deutschen Bürgertums (1680–1815)*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 127. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Maza 2003 Sarah Maza, *The Myth of the French Bourgeoisie: An Essay of the Social Imaginary 1750–1850*. Harvard University Press, Cambridge.
- Merisalo 1995 Tiina Merisalo, Sederholmin kivitalo: Porvaristalon vaiheita hyödyn ajalta 1990-luvulle. *Narinkka 1995*. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
- Miller 2008 Jaroslav Miller, *Urban Societies in East-Central Europe 1500–1800*. Ashgate, Aldershot.
- Müller 1998 Leos Müller, *The Merchant Houses of Stockholm: A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behavior*. Studia Historica Upsaliensia 119. Uppsala universitet, Uppsala.
- Mårtensson 1961 Sture Mårtensson, *Bryggerinäringen i Göteborg: Tiden från bryggaregillets tillkomst år 1661 intill 1800-talets början*. Oscar Isacsons Boktryckeri Aktiebolag, Göteborg.
- Mäkelä-Alitalo 2003a Anneli Mäkelä-Alitalo, Beata Bladh (1697–1754). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 1*. Studia Biographica 3:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Mäkelä-Alitalo 2003b Anneli Mäkelä-Alitalo, Anders Byström (1724–1802). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 2*. Studia Biographica 3:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäkelä-Alitalo 2005 Anneli Mäkelä-Alitalo, Maria Malm (1726–1803). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 6*. Studia Biographica 3:6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäkelä-Alitalo 2006 Anneli Mäkelä-Alitalo, Sofia Lovisa Ramsay (1754–1816). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 8*. Studia Biographica 3:8. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäntylä 1971 Ilkka Mäntylä, *Tornion kaupungin historia, osa 1: 1621–1809*. Tornion kaupunki, Tornio.
- Mäntylä 1977 Ilkka Mäntylä, *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan: Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808*. Historiallisia Tutkimuksia 104. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Mäntylä 1981a Ilkka Mäntylä, *Valitut, ehdollepannut ja nimitetyt: Pormestarien vaalit 20 kaupungissa 1720–1808*. Historiallisia Tutkimuksia 114. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Mäntylä 1981b Ilkka Mäntylä, *Pormestari Johan Kuhlbergin pahoinpitely: Valtataistelu Helsingissä 1700-luvulla*. Oikeushistoriallisia julkaisuja 1/1981. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Mäntylä 1985 Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden juuret: Viinanpoltto vapaudenaikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 423. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Mäntylä 1994 Ilkka Mäntylä, *Porvoon kaupungin historia II:1602–1809*. Porvoon kaupunki, Porvoo.
- Mäntylä 1995 Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu: kustavilaisen kauden alkoholipolitiikka*. Historiallisia tutkimuksia 192. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Möller 1954a Sylvi Möller, *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. Historiallisia tutkimuksia XLII. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Möller 1954b Sylvi Möller, Helsingin hallinto ja virkamiehet vuosina 1743–1775. Teoksessa *Entisaikain Helsinki V: Kauppiaiden ja merenkulkijain Helsinki*. Helsinki-Seura, Helsinki.
- Möller 1981 Sylvi Möller, Anders Byström – täysverinen kustavilainen ja aikansa edustaja. *Narinkka 1981*. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
- Nikander 1930 Gabriel Nikander, *Lovisa stads historia I*. Lovisa stad, Lovisa.
- Nikula 1933 Oscar Nikula, *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*. Bidrag till Sveaborgs historia II. Samfundet Ehrensverd, Helsingfors.
- Nikula 1970 Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809, ensimmäinen nide*. Turun kaupunki, Turku.
- Nikula 1971 Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809, toinen nide*. Turun kaupunki, Turku.
- Nikula 1978 Oscar Nikula, *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 477. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Nikula 1981 Oscar Nikula, Kaupunkilaitos 1721–1875. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keski-ajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.
- Nikula 2011 Oscar Nikula, *Augustin Ehrensverd 1710–1772*. Suomentanut Helena Rosén. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VII. Ehrensverd-seura, Helsinki.
- Nilzén 1984 Göran Nilzén, *Befolkning, ekonomi och politik i 1700-talets Kalmar*. Teoksessa Ingrid Hammarström (toim.), *Kalmar stads historia III: Från 1700-talets stad till det moderna Kalmar*. Kulturnämnden i Kalmar, Kalmar.
- Nordenstreng & Halila 1974 Sigurd Nordenstreng & Aimo Halila, *Haminan historia I: Ruotsin vallan aika (v:een 1742)*. Haminan kaupunki.
- Nyberg et al. 2006 Klas Nyberg (toim.), Gösta Björkenheim & Theresa Johnsson, *Kopparkungen: Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824*. Monografier utgivna av Stockholm stad 172. Stockholmia Förlag, Stockholm.
- Nyberg & Åkerblom 1950 Paul Nyberg & Bror Åkerblom, *Sibbo sockens historia 2: 1700–1868*. Sibbo socken.

- Nygård 1995 Toivo Nygård, Väestöryhmät ja niiden asema yhteisössä. Teoksessa Toivo Nygård – Heikki Rantatupa, Pekka Toivonen – Ossi Viita, *Raahan tienoon historia II: Raahan kaupungin ja Salon pitäjän eli Saloisten, Pattijoen ja Vihannin historia isonvihan jälkeen 1860-luvulle*. Raahan kaupunki.
- Odelberg 1954 Wilhelm Odelberg: *Viceamiral Carl Olof Cronstedt: Levnads-teckning och tidsskildring*. Söderström & C:o, Helsingfors.
- Ohlander & Strömberg 2008 Ann-Sofie Ohlander & Ulla-Britt Strömberg, *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Tredje upplagan. Nordstedts Akademiska Förlag, Falun.
- Orlovsky 2001 Daniel T. Orlovsky, *The Petty Bourgeoisie*. Teoksessa Peter N. Stearns (toim.), *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000, Volume 3*. Charles Scribner's Sons, Detroit.
- Ossowska 1986 Maria Ossowska, *Bourgeois Morality*. Translated from Polish by G. L. Campbell. Routledge & Kegan Paul, London.
- Palliser 1972 D. M. Palliser, *The Trade Guilds of Tudor York*. Teoksessa Peter Clark & Paul Slack (toim.), *Crisis and Order in English Towns 1500–1700*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Parker 1988 Geoffrey Parker, *The military revolution: Military innovation and the rise of the West*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Parland-von Essen 2008 Jessica Parland-von Essen, Kirjanomistus kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kohteena: Helsinkiläiset ja heidän kirjansa 1700-luvulla. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.), *Kirjakulttuuri kaupungeissa 1700-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 20. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Parland-von Essen 2010 Jessica Parland-von Essen, *Ammatti, avioliitto ja arvostus: Helsinkiläinen eliitti 1740–1820*. Suomentanut Marketta Klinge. Schildts, Helsinki.
- Pehkonen 1981 Marja Pehkonen, Herttoniemen saviastia- ja kaakelitehdas. *Narinkka 1981*. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
- Petersson 1972 Ann-Marie Petersson, *Nyköping under frihetstiden: Borgare och byråkrater i den lokala politiken*. Studia Historica Upsaliensia 43. Uppsala universitet, Uppsala.
- Pitkänen 1994 Kari Pitkänen, Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Teoksessa Seppo Koskinen et al. (toim.): *Suomen väestö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Ramstad 1996 Mads Ramstad, *Soldat og håndverker: Spenninger mellom militære og sivile naeringsrettigheter i garnisonsbyene på 1700-tallet*. Publikasjoner fra Tingbokprosjektet 15. Tingbokprosjektet, Oslo.
- Ramstad 1997 Mads Ramstad, Den norske garnisonsbyen: Fra befeste byer till militære administrasjons- og utdanningssetra. Teoksessa Gunnar Artéus (toim.), *Nordens garnisonsstäder: Slutrapport från ett forskningsprojekt*. Försvarshögskolans Acta B4. Probus, Stockholm.

- Ranta 1978a Raimo Ranta, *Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809 I: Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä*. Historiallisia Tutkimuksia 108. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Ranta 1978b Raimo Ranta, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811*. Lappeenrannan kaupunki, Lappeenranta.
- Ranta 1980 Raimo Ranta, Ulkomaan ja kotimaankauppa. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1: Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Ranta 1981 Raimo Ranta, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1: Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.
- Ranta 1982 Raimo Ranta, Venäläinen sotaväki ja majoitusrasitus Vanhassa Suomessa. Teoksessa Auvo Kostiainen (toim.), *Turun Historiallinen Arkisto 38*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- Ranta & Åström 1980 Raimo Ranta & Sven-Erik Åström, Tapulipolitiikka ja Suomi. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1: Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Raschke 2001 Helga Raschke, *Bevölkerung und Handwerk einer thüringischen Residenzstadt: Gotha zwischen 1640 und 1740*. Palmbaum Texte/Kulturgeschichte, Band 9. Quartus-Verlag, Jena.
- Rekola 2012 Tuula Rekola, ”Joutilaat” Viaporiin! Irtolaisuuskuulustelut Uudenmaan ja Hämeen lääninkansliassa 1805–1806. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori: Linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensvärd-Seura, Helsinki.
- Renvall 1962 Pentti Renvall, Ruotsin vallan aika. Teoksessa Pentti Renvall (toim.), *Suomen kansanedustuslaitoksen historia, ensimmäinen osa*. Eduskunnan historiakomitea, Helsinki.
- Rogers 1995 Clifford J. Rogers, The Military Revolution in History and Historiography. Teoksessa Clifford J. Rogers (toim.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Westview, Boulder.
- Rosén 1964 Jerker Rosén, *Svensk historia I: Tiden före 1718*. Svenska Bokförlaget/Bonniers, Stockholm.
- Rosengren 2011 Peter Rosengren, Karlskrona och Kristianstad genom seklerna: Likheter och olikheter mellan två sydsvenska garnisonsstäder. Teoksessa *Årsbok för Marinmusei Vänner 2011*. Föreningen Marinmusei Vänner, Karlskrona.
- Rosenlund-Eriksson 2010 Teresa Rosenlund-Eriksson, Jacob Pacchaléns yrkeskarriär och nätverk: Från boddräng till handelsman i 1700-talets Helsingfors. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2010.
- Ruuth & Jokipii 1958 J. W. Ruuth & Mauno Jokipii, *Porin kaupungin historia II: 1558–1809*. Porin kaupunki, Pori.

- Samuelsson 1951 Kurt Samuelsson, *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730–1815: En studie i den svenska handelskapitalismens historia*. Ekonomisk-Historiska Institute, Stockholm.
- Screen 2007 J. E. O. Screen, *The Army in Finland During the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*. *Studia Historica* 75. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Screen 2010 J. E. O. Screen, *The Queen Dowager's Life Regiment in Finland 1772–1808*. *Studia Historica* 81. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Selinheimo 1924 Vilho Selinheimo, Käsitteet ”porvari” ja ”suomalainen porvari” Ruotsin vallan aikana. Teoksessa *Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja VIII*. Suomen Sukututkimusseura, Helsinki.
- Sirén 1999 Kirsi Sirén, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen: Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. *Bibliotheca Historica* 38. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Sirén 1995 Olle Sirén, *Loviisan kaupungin historia 1745–1995*. Loviisan kaupunki, Loviisa.
- Sjoberg 1960 Gideon Sjoberg, *The Preindustrial City, Past and Present*. The Free Press, New York.
- Stadin 1979 Kekke Stadin, *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar: Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik under perioden efter 1680*. *Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia* 105. Uppsala universitet, Uppsala.
- Suolahti 1950 Eino E. Suolahti, Vantaan Helsinki. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia, I osa*. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Söderlund 1943 Ernst Söderlund, *Stockholms hantverkarklass 1720–1772: Sociala och ekonomiska förhållanden*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Söderlund 1949 Ernst Söderlund, *Hantverkarna II: Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianiska tiden*. Den svenska arbetarklassens historia. Tidens Förlag, Stockholm.
- Talvitie 2014 Petri Talvitie, Black Markets and Desertion: Soldiers' Criminality in Helsinki 1748–1757. *Sjuttonhundratals: Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 2014.
- Tatum 2006 William P. Tatum, Challenging the New Military History: The Case of Eighteenth-Century British Army Studies. *History Compass* 4/2006.
- Toivanen 1979 Pekka Toivanen, *Lappeenrannan kaupungin historia 1649–1743*. Lappeenrannan kaupunki, Lappeenranta.
- Tommila 1989 Päiviö Tommila, *Suomen historiantkirjoitus: Tutkimuksen historia*. WSOY, Helsinki.
- Turpeinen 1977 Oiva Turpeinen, De finländska städernas folkmängd 1727–1810. *Historisk Tidskrift för Finland* 2/1977.

- Törnquist 2007 Leif Törnquist (toim.), *Svenska borgar och fästningar*. Medströms Bokförlag, Stockholm.
- Vainio-Korhonen 1994 Kirsi Vainio-Korhonen, *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa: Suomen kultasepäntyo Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten*. Historiallisia Tutkimuksia 182. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen 1998 Kirsi Vainio-Korhonen, *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde: Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteolisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia tutkimuksia 200. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen 2002 Kirsi Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa: Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia Tutkimuksia 213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen 2003 Kirsi Vainio-Korhonen, Maria Augustin (1749–1803). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 1*. Studia Biographica 3:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Weber 1992 Max Weber, *Kaupunki*. Suomentanut ja toimittanut Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.
- Vento 2005 Urpo Vento, Johan Gabriel Linsén (1785–1848). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 6*. Studia Biographica 3:6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Whyte 1987 Ian D. Whyte, “The Occupational Structure of Scottish Burghs in the Late Seventeenth Century”. Teoksessa Mihael Lynch (toim.), *The Early Modern Town in Scotland*. Croom Helm, London.
- Wicken 1988 Olav Wicken, Garnisonsbyen i norsk historie. Teoksessa Gunnar Artéus & Kari Selén (toim.), *Den nordiska garnisonsstaden*. Historiallinen Arkisto 92. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Wiesner-Hanks 2006 Merry E. Wiesner-Hanks, *Early Modern Europe 1450–1789*. The Cambridge History of Europe II. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wirilander 1950 Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700-luvulla: Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisesta upseeristosta*. Historiallisia tutkimuksia XXXIV. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Wirilander 1974 Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Virrankoski 2007 Pentti Virrankoski, Abraham Wasastjerna (1746–1815). Teoksessa Matti Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia 10*. Studia Biographica 3:10. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Wottle 2000 Martin Wottle, *Det lilla ägandet: Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720–1810*. Studier i stads- och kommunhistoria 21. Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm.
- Vuorimies 2015 Heikki Vuorimies, *Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaissotilaat noin vuoteen 1760*. Jyväskylä Studies in Humanities 258. Jyväskylän yliopisto.
- Wuorinen 1959 Aimo Wuorinen, *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena I: Kaupan edellytykset*. Historiallisia tutkimuksia L,1. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Wuorinen 1966 Aimo Wuorinen, *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena II: Ulko- ja kotimaankauppa*. Historiallisia tutkimuksia L,2. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Ågren 2007 Karin Ågren, *Köpmannen i Stockholm: Grosshandlares ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet*. Acta Universitatis Upsaliensis/Uppsala Studies in Economic History 82. Uppsala universitet, Uppsala
- Åström 1957 Sven-Erik Åström, *Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors: Studier i stadens inre differentiering 1810–1910*. Helsingfors stads publikationer n:o 6. Helsingfors stad, Helsingfors

Opinnäytteet

- Granqvist 2005 Juha-Matti Granqvist, *Nils Burtz ja hänen velkasuhteensa*. Suomen ja Pohjoismaiden historian proseminarityö. Helsingin yliopisto.
- Granqvist 2009 Juha-Matti Granqvist, *”Yksinpä vapaudenajalle sangen ruma juttu”: Kiista Helsingin Vanhankaupungin myllyistä 1755–1770*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Hatakka 2005 Sampsa Hatakka, *Sotilaat Helsingin kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa vuonna 1755*. Suomen ja Pohjoismaiden historian proseminarityö. Helsingin yliopisto.
- Hatakka 2011 Sampsa Hatakka, *Sotilaita ja siviilejä: Viaporin väestö vuonna 1806*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Järvinen 2014 Jenni Järvinen, *Väkivallantekoja ja varkauksia: Helsingin linnoitus 1755–1776*. Suomen ja Pohjoismaiden historian seminaryö. Helsingin yliopisto.
- Laine 1989 Sirku Laine, *Viaporin käsityöläiset 1748–1808: Ammattialat ja ammattilaisten lukumäärä*. Suomen historian pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Maaniitty 2015 Elina Maaniitty, *Kuolleisuus Helsingissä 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu. Helsingin yliopisto.

- Malinen 1997 Ismo Malinen, *Varakkuus ja valta: Varhaiskapitalistinen laivanvarustus Helsingissä 1700-luvun puolivälissä*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu. Helsingin yliopisto.
- Taskinen 2014 Tiia Taskinen, *Yksin, yhdessä, erikseen? Viaporin väki, kotitaloudet ja perheet 1766–1800*. Suomen historian pro gradu. Jyväskylän yliopisto.

Julkaisemattomat käsikirjoitukset

Juha-Matti Granqvist, *Laillistettua hyllynryöstöä: Hylkyhuutokaupat ja Helsingin laivanvarustus 1744–1808*. Artikkelikäsikirjoitus.

Sofia Gustafsson, *Rörlig kunskap och flyttbara färdigheter: Skolad arbetskraft vid fästningsbygget Sveaborg på 1750-talet*. Artikkelikäsikirjoitus.

Sampsa Hatakka, *Keskusjohtoista huoltovarmuutta: Kruunun makasiinijärjestelmän toiminta Suomessa Viaporin rakennuskaudella*. Väitöskirjakäsikirjoitus.

Tietokannat

Soundtoll Registers Online (<http://www.soundoll.nl>)

Svenska Akademiens Ordbok (<http://www.saob.se>)

Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Verkkojulkaisu 2005 (www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli)

LIITTEET

LIITE 1: LÄHDEKRITIIKISTÄ

Liitteessä 1 esitellään lyhyesti tämän väitöskirjan tärkeimmät lähderyhmät ja analysoidaan niiden luotettavuutta. Näihin ryhmiin kuuluvat 1) henkikirjat 2) suostuntaveroluettelot 3) kirkonkirjat 4) väestötaulut 5) maistraatin ja raastuvanoikeuden aineisto.

Henkikirjat

Ruotsin valtakunnan väestö henkikirjoitettiin vuosittain henkiveron eli henkirahan perimistä varten.⁷⁴⁵ Veroa maksoivat kaikki valtakunnan täysi-ikäiset ja työkykyiset alamaiset. Siitä oli vapautettu alle 15-vuotiaat ja yli 63-vuotiaat⁷⁴⁶, sairaat ja köyhät, aatelisto palveluskuntiin, ratsuväen, jalkaväen ja laivaston sotilaat, merimiehet sekä eräät pienet erikoisammattiryhmät.⁷⁴⁷ Eri ryhmille tai paikkakunnille myönnettyä väliaikaista verovapautta käytettiin myös taloudellisena kannustimena. Pikkuvihan jälkeen kaikkien Ruotsin valtakunnan suomalaiskaupunkien asukkaille myönnettiin kolmevuotinen verovapaus, tarkoituksena edistää valtakunnan itäosan jälleenrakennusta. Helsinki sai anottua verovapautteen kolme lisävuotta, joten sen asukkaat olivat vapautettuja henkiverosta vuosina 1744–1749.⁷⁴⁸

Koko Viaporin rakennuskauden ajan henkikirjoitus toteutettiin vuoden 1693 henkikirjoitusasetuksen mukaan. Siihen tehtiin joitakin myöhempiä lisäyksiä, joista tärkein oli vuonna 1765 annettu määräys merkitä henkikirjoihin myös henkiveron maksamisesta vapautettu väestö.⁷⁴⁹ Henkikirjoitus toimeenpantiin marras-joulukuussa, ja siitä ilmoitettiin kaupunkilaisille kuulutuksella kirkossa. Helsingin maistraatin arkistossa on säilynyt kopio kuulutus tekstistä, joka luettiin Ulrika Eleonoran kirkossa joulukuun 1767 alussa. Henkikirjoituskäytäntöjä oli juuri muutettu, joten maistraatilla lienee ollut tarve ohjeistaa kaupunkilaisia poikkeuksellisen yksityiskohtaisesti.

Täten annetaan yleiseksi tiedoksi, että 14. päivänä kuluva joulukuuta pidetään maistraatissa virallinen henkikirjoitus, joka koskee sekä kaupungin asukkaita että linnoituslaitoksen ja varuskunnan väkeä sekä kaupungissa että Viaporissa. Kaikkia talouksien päämiehiä sekä muita asianomaisia kehotetaan saapumaan mainittuun tilaisuuteen

⁷⁴⁵ Ruotsin valtakunnan henkikirjoituksesta on tehty vain yksi kattava tutkimus, Gösta Lextin *Mantalskrivningen i Sverige före 1860* (Lext 1968), johon seuraava analyysi pääosin perustuu. Lextin suurin heikkous oman tutkimukseni kannalta on se, että hän käyttää vain Ruotsin arkistojen lähdemateriaalia.

⁷⁴⁶ Henkiveron kantamisesta annetuissa asetuksissa ei määritellä tarkkaa yläikärajaa vaan määrätään yleisesti, että vanhuuden vuoksi työkyvyttömät, sairaalloiset ja muiden armoilla elävät henkilöt ovat siitä vapautetut. Käytännössä henkikirjoittajat käyttivät kuitenkin 63 vuoden ikää verovapauden rajana, kts. Lext 1968, s. 45–46.

⁷⁴⁷ Lext 1968, s. 47–61. Tykistöotilaita ei vuoden 1693 henkiveroasetuksessa vapautettu verosta, koska heidän veronmaksukykynsä oli parempi kuin muiden aselajien sotilaiden. Merimiehet vapautettiin vuoden 1748 merimiesasetuksessa kaikista henkilökohtaisista veroista; tämä oikeus poistettiin 1766, mutta palautettiin 1777. Manufaktuurien työntekijät oli vapautettu henkiverosta 1757–1766, ja vielä senkin jälkeen tietyille manufaktuureille myönnettiin erivapauksia.

⁷⁴⁸ Hornborg 1950, s. 191–192, 208–209. Kaupungin asukkaiden palvelusväki oli rajattu henkiverovapauden ulkopuolelle.

⁷⁴⁹ Lext 1968, s. 149–150, 167.

aikaisin aamulla, mukanaan kirjallinen selvitys talouteensa kuuluvista henkilöistä. Näissä selvityksissä on selkeyden vuoksi oltava kaksi saraketta, joista ensimmäiseen on merkitty kaikki täysi-ikäiset ja henkiveroa maksavat henkilöt, ja toiseen kaikki yli- ja alaikäiset.⁷⁵⁰

Useimmissa Ruotsin valtakunnan kaupungeissa henkikirjat laadittiin kortteleittain ja toteittain. Helsingissä noudatettiin harvinaisempaa tapaa luetella kaupungin asukkaat sosiaalisen hierarkian mukaisessa järjestyksessä. Henkikirjaan merkittiin ensin aateli ja virkamiehistö, sitten papisto, porvaristo, kaupungin suojelumiehet, ja lopuksi ”kaupungin muut asukkaat” (*Stadens öfrige innewånare*), siis se itsenäinen kaupunkiväestö joka ei kuulunut mihinkään säätyyn tai aatelittomaan säätyläistöön. Kustavilaisen ajan alkuun asti asti Helsingin kaupungin henkikirjaan sisältyi myös Viaporin väestö, eli Linnoituslaitoksen, Armeijan laivaston, tykistön ja värvättyjen varuskuntarykmenttien sotilaat ja työntekijät. Vuonna 1774 Viaporista ryhdyttiin laatimaan oma henkikirja, johon sisältyi myös suurimmaksi osaksi kaupungin puolelle majoitettu tykistörykmentti.⁷⁵¹

Kun tutkimuskohteena on porvariston määrä ja rakenne sekä sen asema kaupunkiväestön keskuudessa, ovat henkikirjat ensiarvoinen lähde. Helsingin tapauksessa tämä korostuu entisestään kirkonarkistojen puutteellisuuden vuoksi. Henkikirjoihin liittyy kuitenkin useita lähdekriittisiä ongelmia. Henkikirja ei ole luonteeltaan väestöluettelo vaan veroluettelo, ja sen laatijan ensisijaisen kiinnostuksen kohteena ovat olleet henkiveroa maksavat.⁷⁵² Helsinki-Viaporin väestön tutkimista henkikirjojen pohjalta vaikeuttaa etenkin se, että sotilaat eivät maksaneet henkiveroa. Se, millä tarkkuudella Viaporin sotilasväestö merkittiin henkikirjaan, näyttää riippuneen lähinnä kulloisenkin henkikirjoittajan viitseliäisyydestä.⁷⁵³ Lisäksi linnoitustyömaan väkimäärä oli suurimmillaan kesän rakennuskausien aikana, mutta laski merkittävästi talvisin, kun sekä linnoitustöihin komennetut ruotusotilaat että käsityöläiset ja muut palkatut siviilityöntekijät palasivat kotiseuduilleen. Tämä laskee huomattavasti henkikirjojen arvoa Viaporin väestön tutkimisessa etenkin 1750-luvun ensimmäisen rakennuskauden aikana.⁷⁵⁴

Merkitsemistarkkuus oli parempi siviiliväestön, ja etenkin sen ytimen muodostaneen porvariston kohdalla. Tässäkin suhteessa henkikirjoissa on kuitenkin puutteita. Tämä johtuu pääasiassa siitä, että henkikirjoittajat olivat ihmisten antamien ilmoitusten varassa, eikä heillä ollut tehokkaita keinoja tarkistaa tietojen oikeellisuutta. Heillä oli tosin oikeus käyttää apuvälineenään kirkonkirjoja, mutta niiden perusteelliseen läpikäyntiin ei ollut aikaa lyhyen

⁷⁵⁰ ”Den 14de uti innewarande December månad, kommer hos Magistratens at förrättas behörig Mantals-skriftning, så wäl med Stads Boerne som Fortifications Statens samt Garnizonerne både härstädes och å Sweaborg; Hwilcket härigenom yttermera til Allmän rättskap och efterättelse kundgiöras; med ätwarning til samtellige Huswärdarne och flera wederbörande, at wid ofwannämde Skrifning, tidigt om morgonen sig infinna, med skriftelige förteckningar ofwer sig siewa och alt sitt folk som lif hafwa; Hwilcka förteckningar, för bättre redighet, böra inrättas med twänne Columner så at uti den ena, uptages alle til Laga Alder Komme Personer, hwilcka Mantals Penningar erlägga böra, och uti den andra Columnen alle öfwer- och under Åhrige.” Helsingin maistraatin kuulutus 15.12.1767, Helsingin maistraatin pöytäkirjan liitteet 5.12.1767, HKA MA Ch:59. Laki edellytti kirjallisia henkikirjoitusilmoituksia vasta vuodesta 1800 eteenpäin, mutta kuulutuksesta päätellen Helsingissä ilmoitukset vaadittiin kirjallisina jo sitä ennen; kts. Lext 1968, s. 88–89.

⁷⁵¹ Hatakka 2012, s. 105.

⁷⁵² Vuonna 1812 Ruotsin henkikirjaväkiluku havaittiin 300 000–400 000 henkeä pienemmäksi kuin väestötaluihin merkitty; taulustolaitoksen sihteeri, kanslianeuvos Henrik Nicander selitti tällöin eron johtuvan maallisen ja kirkollisen hallinnon välisistä päällekkäisyyksistä. Tässä oli kuitenkin paikallisia vaihteluita: esimerkiksi Gösta Lextin Gotlannin läänissä tekemän vertailun mukaan henkikirjoihin merkitty väestö oli siellä systemaattisesti suurempi kuin kirkonkirjoihin merkitty; kts. Lext 1968, s. 241–242.

⁷⁵³ Viaporin henkikirjojen lähdekriittisistä ongelmista kts. tarkemmin Hatakka 2012, passim.

⁷⁵⁴ Kts. Gustafsson et al. 2013, s. 7–8. Gustafsson kritisoi aiemmista Viapori-tutkijoista mm. Sirkuu Lainetta, joka perustaa arvionsa linnoituksen käsityöläisten määrästä henkikirjoihin.

henkikirjoitusprosessin aikana, ja ne olivat epätarkkoja etenkin sisään- ja poismuuttaneiden osalta.⁷⁵⁵ Suurin ongelma henkikirjojen luotettavuudessa on henkirahasta vapautettujen osuus. Senkin jälkeen kun laki edellytti koko väestön kirjaamista, henkirahasta vapautettujen määrään ei voi varauksetta luottaa. Sen lisäksi, että merkintäkäytännöt ovat vaihtelevia, itse sarake on usein vuosisatojen käytön tuloksena rispaantunut lukukelvottomaksi, koska se on sivun äärimmäisessä laidassa.

Se, oliko henkilö porvari vai ei, ei ollut henkikirjoittajalle ensiarvoista informaatiota, sillä molemmat maksoivat henkiveroa samojen perusteiden mukaan. Tämän vuoksi esimerkiksi erikoisluvalla itsenäistä ammattia harjoittaneita tai porvarisoikeutensa irtisanoneita henkilöitä on henkikirjassa merkitty porvariston joukkoon. Nämä tapaukset olivat erityisen yleisiä 1740- ja 1750-luvuilla, Helsingin kaupungin palautuessa pikkuvihasta ja Viaporin linnoituksen rakennustöiden ollessa kiivaimillaan. Tuolloin kaupungissa työskenteli koeajalla tai poikkeusluvalla lukuisia sellaisia ammatinharjoittajia, jotka eivät koskaan vannonheet porvarisvalaa.⁷⁵⁶ Myös ammattinimikkeiden tarkkuudessa esiintyy hutilointia.⁷⁵⁷

Horjuinta luokittelu on merikapteenien kohdalla. Osalla kapteeneista oli porvarisoikeudet ja osalla ei, eivätkä henkikirjoittajat aina tee eroa näiden kahden ryhmän välillä. Lisäksi monet merikapteenit esiintyvät henkikirjassa vain satunnaisesti; syynä tähän lienee se, että he viettivät suuren osan vuodesta merillä, eivätkä siten olleet useinkaan läsnä henkikirjoitushetkellä. Helsingissä oleskeli myös merikapteeneita, jotka olivat kotoisin muista Ruotsin valtakunnan kaupungeista, ja joilla saattoi olla niissä porvarisoikeudet. Heidät henkikirjoitettiin Helsingin asukkaiden joukossa ilman merkintää toispaikkakuntalaisuudesta.⁷⁵⁸

Esimerkinä henkikirjojen epäluotettavuudesta porvaristotutkimuksessa voidaan esitellä kauppias Mats Angolinin tapaus. Angolin ajoi joulun alla vuonna 1748 Helsingin maistraatilta vapautusta porvarillisista rasituksista, koska hän ja hänen vaimonsa olivat vanhoja ja raihnaisia. Maistraatti ei suostunut pyyntöön, koska Angolin harjoitti yhä porvarillisia elinkeinoja ja omisti sekä eläimiä että peltoa. Se lupasi kuitenkin, että ”jos hän [Angolin] elää niin kauan, että kaupungin vapaavuodet loppuvat, maistraatti pitää huolen siitä, että hänet jätetään pois henkikirjasta”.⁷⁵⁹ Ilmeisesti maistraatti myös piti lupauksensa, sillä Angolin puuttuu vuoden 1749 henkikirjasta vaikka hän kuoli vasta alkuvuodesta 1750.⁷⁶⁰ Tapauksessa liikutettiin laittomuuden rajoilla, sillä Angolin hoiti edelleen ammattiaan ja hoiti porvarilliset rasituksensa kaupungille, eikä siten kuulunut niihin vanhuuden tai sairauden tähden työkyvyttömiin henkilöihin, jotka sai lain mukaan jättää pois henkikirjasta. Samalla se ha-

⁷⁵⁵ Lext 1968, s. 130–137, 226–227; Lext 1984, s. 310–315. Helsingin henkikirjoissa on havaittavissa, että eri väestöryhmien osalta henkikirjoitus on tehty eri tarkkuudella. Esimerkiksi vuonna 1795 meritullin henkilökunnalle on merkitty runsaasti henkirahasta vapautettuja (alaikäisiä) perheenjäseniä, mutta maatullin henkilökunnalle ei ainuttakaan, mikä on epäuskottavaa.

⁷⁵⁶ Kts. esim. räätäli Ulrik Falckin tapaus. Falck, joka oli Stralsundin kaupungin porvari, työskenteli 1750-luvulla itsenäisenä räätälimestarina ensin Loviisassa ja sitten Helsingissä, mutta ei liittynyt kummankaan kaupungin porvaristoon ja palasi lopulta Stralsundiin. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 15.8.1753, HKA MA Ca:59, s. 47v–48.

⁷⁵⁷ Kts. esim. Gustaf Wetterin tapaus. Helsingin maistraatti totesi keväällä 1754, että Wetter oli henkikirjoitettu virheellisesti kauppiaan (*handelsman*) ammattinimikkeellä, vaikka hänen porvariskirjansa salli hänelle vain pienporvari- ja ruokakaupan, ja kielsi Wetterin kutsumisen kauppiaksi vastaisuudessa. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 11.3.1754, HKA MA Ca:61, s. 179–183.

⁷⁵⁸ Esimerkiksi merikapteeni Anders Laxell henkikirjoitettiin Helsingissä vuosina 1756–1758, mutta maistraatin pöytäkirjat paljastavat hänet Tukholman kaupungin porvariksi. Kts. Helsingin maistraatin pöytäkirja 29.6.1757, HKA MA Ca:63, s. 520.

⁷⁵⁹ *...dock om han så länge lefver at frihets ähren för Staden gå til ända, wil Magistraten tå tilse, at han må blifua utur Mantalslängden utesluten.* Maistraatin talousasiain pöytäkirja 19.12.1748, HKA MA Ca:52, s. 614–615.

⁷⁶⁰ Kts. Helsingin kaupungin henkikirja 1749, KA LT:8277, fol. 1–11.

vainnollistaa, miten maistraatti, jonka tehtäviin kuului henkikirjan tarkastaminen ja oikeaksi todistaminen, saattoi manipuloida sen sisältöä.⁷⁶¹

Henkikirjat antavat siis kokonaisuutena jokseenkin luotettavan kuvan kaupungin porvaristosta, mutta niissä on useita puutteita, jotka on huomioitava niitä käytettäessä. Yksittäiset porvarit saattoivat puuttua henkikirjasta joko tahattoman epätarkkuuden tai tahallisen manipuloinnin seurauksena, ja vastaavasti porvarisoikeutensa irtisanoneet henkilöt saattoivat kummitella niissä vielä pitkään porvareina. Tämän vuoksi henkikirjatietojen paikkansapitävyys on syytä tarkistaa muista lähteistä.

Suostuntaveroluettelot

Yleinen suostuntavero (*Allmänna Bevillningen*) ei kuulunut laissa määriteltyihin virallisiin veroihin toisin kuin esimerkiksi henkiraha vaan oli niin kutsuttu ylimääräinen vero. Kruunu sai pyytää valtiopäiviltä suostumuksen ylimääräisen veron keräämiseen, jos vakinaiset verotulot eivät riittäneet kaikkien menojen kattamiseen. Vaikka suostuntavero oli alun perin suunniteltu hätätilanteissa käytettäväksi väliaikaisveroksi, se oli 1700-luvun lopulla muuttunut käytännössä pysyväksi osaksi valtion taloutta. Jokaisilla valtiopäivillä säädetyt antoivat suostuntaveroasetuksen, jossa määriteltiin veron suuruus ja kantoperusteet, ja joka oli voimassa seuraaviin valtiopäiviin asti.⁷⁶²

Porvaristo maksoi suostuntaveroa omaisuutensa, tulojensa ja liiketoimintansa määrän mukaan. Veron suuruus määräytyi varsin monimutkaisen menetelmän avulla. Suostuntaveroasetuksessa Ruotsin valtakunnan kaupungit jaettiin kokonsa ja vaurautensa perusteella eri luokkiin, joista kullekin määrättiin oma veroäyriasteikkonsa. Jokaisen kaupungin porvaristo valitsi keskuudestaan taksoituslautakunnan, jossa istui kaikkien porvariston eri ryhmien edustajia. Lautakunta laati henkikirjaa pohjana käyttäen suostuntaveroluettelon, jossa kullekin porvarille määrättiin veroäyri. Äyrimäärä perustui osittain taksoitusmiesten arvioon, osittain porvarien antamiin selvityksiin tuloistaan ja omaisuudestaan. Helsingissä valittiin useimmiten erillinen taksoituslautakunta, mutta joinakin vuosina kaupunginvanhimmat toimittivat taksoituksen.⁷⁶³

Kun taksoituslautakunta oli tehnyt työnsä ja maistraatti vahvistanut sen, tuloksista ei ollut valitusoikeutta. Tätä havainnollistaa esimerkkitapaus Helsingistä vuodelta 1767. Kun joukko kaupungin johtavia kauppiaita ilmoitti Zacharias Goviniuksen johdolla olevansa tyytymättömiä taksoitukseen, maistraatti tuomitsi heidät sakkoihin. Sen mukaan porvareilla ei ollut oikeutta vaatia muutoksia taksoitukseen, koska sen olivat laatineet yksimielisesti valitut porvariston edustajat. Govinius sai osakseen erityiset nuhteet, koska maistraatti totesi, että entisenä raatimiehenä hänen olisi pitänyt tuntea lait ja asetukset.⁷⁶⁴ Maistraatin jyrkkä esiintyminen näissä tapauksissa on ymmärrettävää, sillä taksoituksen tarkistaminen yhden porvarin kohdalla olisi varmasti merkinnyt Pandoran lippaan avaamista ja poikinut lukemattomia valituksia lisää.

⁷⁶¹ Esim. yllämainitun vuoden 1749 henkikirjan ovat allekirjoituksillaan oikeaksi todistaneet raatimiehet Bock, Bäckman, Clayhills ja Hasselgren, joista Bock ja Clayhills olivat kaupungin johtavia kauppiaita ja suurimpia veronmaksajia.

⁷⁶² Lext 1968, s. 32; Nikula 1981, s. 249; Ranta 1982, s. 107.

⁷⁶³ Hornborg 1950, s. 284; Mäntylä 1981b, s. 43.

⁷⁶⁴ Helsingin maistraatin oikeus- ja talousasiain pöytäkirja 17.6. ja 15.7.1767. HKA MA Ca:73, s. 651–656, 728–737.

Suostuntaveroluetteloiden antama informaatio porvarien varallisuuseroista ei ole ongelmatonta, ja esimerkiksi Eino Jutikkala on varoittanut luottamasta verotustietoihin. Hänen mukaansa porvarit pyrkivät vähättelemään omaisuutensa määrää pitääkseen veroäyrinssä pieninä, ja lautakunta saattoi kierrättää luetteloissa edellisten vuosien tietoja tarkistamatta niitä.⁷⁶⁵ Lisäksi taksoituksen toimeenpanijat eivät olleet puolueettomia, sillä taksoituslautakunnassa ja sen työn tarkastaneessa maistraatissa istuivat usein kaupungin suurimmat veronmaksajat.⁷⁶⁶ Lääninhallitus moitti ainakin vuosina 1755 ja 1760 Helsingin kaupunkia siitä, että ketään kaupungin porvareista ei verotettu veroäyriasteikon korkeimman luokan mukaan. Kaupunki vastasi porvariston olevan niin köyhää, että korkeimman luokan käyttämistä ei pidetty tarpeellisena.⁷⁶⁷

Nämä seikat muodostuivat ongelmallisiksi, jos tarkoituksena olisi tutkia yksittäisten porvarien tarkkoja omaisuusmääriä tiettyinä vuosina. Tässä työssä verotietoja käytetään kuitenkin vain porvariston yleisen varallisuuskehityksen tarkasteluun, joten epätarkkuudet eivät ole kohtalokkaita. Suostuntaveroäyriä käytettiin Helsingissä pohjana veroäänille kun pormestareita, raatimiehiä ja valtiopäiväedustajia valittiin. Tämä varmasti hillitsi Helsingin kauppiaita johtamasta taksoituslautakuntaa kovin paljon harhaan, olisihan liian alhaiseksi määrätty veroäyri merkinnyt oman poliittisen vallan kaventumista. Lisäksi huonosti tehdystä taksoituksesta saattoi olla ikäviä seurauksia sen tekijöille. Jos kruunun viranomaiset katsoivat, että taksoitus oli liian alhainen, ne saattoivat korottaa verosummaa ja määrätä maistraatin ja taksoituslautakunnan maksamaan erotuksen. Eirik Hornborgin mukaan näin tapahtui 1700-luvun Helsingissä ainakin kahdesti.⁷⁶⁸

Vaikka suostuntaveroluettelot on laadittu henkikirjatietojen pohjalta, ne tarkentavat henkikirjojen antamaa informaatiota. Toisin kuin henkikirjoittajalle, taksoituslautakunnalle oli välttämätöntä tietää, keillä kaupungin asukkailla oli voimassa olevat porvarisoikeudet. Siksi lautakunta joutui vuosittain korjailemaan henkikirjan epätarkkuuksia. Merkittävin ero näiden kahden luettelon välillä on porvari-merikapteenien ammattiryhmä. Monet sellaiset kapteenit, jotka olivat jääneet pois henkikirjasta, koska eivät olleet paikkakunnalta henkikirjoituspäivänä, lisättiin veroluetteloon huomautuksella ”jäänyt pois henkikirjasta”. Taksoituslautakunta myös teki veroluetteloon runsaasti marginaalimerkintöjä. Veronmaksukyvyttömiä porvareiden kohdalle kirjoitettiin yleensä veronmaksukyvyttömyyden syytä selittävä huomautus, kuten ”köyhä” (*fattig*), ”rutiköyhä” (*utfattig*) tai ”konkurssissa” (*under concurs*). Joissakin tapauksissa näitä on höystetty lisämääreillä, kuten ”köyhä ja vanha” (*utfattig och gammal*), ”köyhä ja vaivainen” (*utfattig och bräckelig*) tai ”köyhä ja työtön” (*utfattig och utan tjänst*).

Se, kenet merkittiin veronmaksukyvyttömäksi, näyttää jonkin verran vaihdelleen veroluetteloittain. Esimerkiksi vuonna 1756 vain yksi porvari, sokea puuseppämestari Axel Koskman, on merkitty veronmaksukyvyttömäksi, vaikka edellisenä vuonna veronmaksukyvyttömäksi oli merkitty kuusi porvaria, ja seuraavana vuonna merkittiin peräti yksitoista. Luetteloita vertailemalla havaitsee, että moni porvari, joka on ollut veronmaksukyvytön ennen ja jälkeen vuoden 1756, on pantu verolle tuona vuonna. Tällaiset ilmiöt johtuivat todennäköisesti vuosittain vaihtuneiden taksoitusmiesten näkemyseroista.

⁷⁶⁵ Jutikkala 1949b, passim.

⁷⁶⁶ Mäntylä 1981b, s. 41–43; Nikula 1981, s. 250–251. Maistraatin jäsenet tai heidän lähipiiriinsä kuuluneet henkilöt eivät kuitenkaan saaneet kuulua taksoituslautakuntaan.

⁷⁶⁷ Hornborg 1950, s. 284.

⁷⁶⁸ Kyseessä olivat vuosien 1796 ja 1801 taksoitukset; kts. Hornborg 1950, s. 395.

Kirkonkirjat

Ruotsin valtakunnan kaikissa seurakunnissa ylläpidettiin vuodesta 1686 eteenpäin yhdenmukaisia kirkonkirjoja, joiden tarkoituksena oli pitää kirjaa seurakunnan jäsenistä ja valvoa heidän hengellistä elämäänsä. Ne jakautuivat kahteen pääosaan, rippikirjoihin ja historiakirjoihin. Rippikirjat toimivat seurakuntien jäsenrekistereinä, ja niiden avulla kontrolloitiin muun muassa seurakuntalaisten ripilläkäyntiä, lukutaitoa ja uskonkappaleiden hallintaa. Historiakirjoihin kirjattiin kaikki kastetut, vihityt ja haudatut sekä seurakunnasta ulos ja sisään muuttaneet henkilöt.⁷⁶⁹

Helsinki-Viaporin asukkaat olivat tutkimuskaudella kahden eri seurakuntajärjestelmän piirissä. Helsingin kaupungin siviiliasukkaat olivat Helsingin kaupunkiseurakunnan⁷⁷⁰ jäseniä; sotilaita ja armeijan työntekijöitä varten kaksoiskaupungissa toimi joukko sotilasseurakuntia. Tykistöllä, Armeijan laivastolla, Leskikuningattaren henkirykmentillä ja Jägerhornin rykmentillä oli omat rykmentinseurakuntansa. Niiden rinnalla viidentenä sotilasseurakuntana toimi linnoituslaitoksen seurakunta, johon kuuluivat linnoituslaitoksen työntekijöiden lisäksi muun muassa Viaporissa asuvat tullimiehet ja porvarit sekä Vallisaaren viinanpolttimon työntekijät.⁷⁷¹

Kirkonkirjoja pidetään yleisesti luotettavampina väestöhistoriallisina lähteinä kuin henkikirjoja. Henkikirjaan kirjattiin väestö yhtenä läpileikkaushetkenä kerran vuodessa, kun taas kirkonkirjat seurasivat väestön muutoksia ja ihmisten liikkeitä läpi vuoden. Lisäksi merkitsemistarkkuus on parempi. Kirkonkirjoja laatineet papit olivat päivittäisessä kontaktissa seurakuntalaistensa kanssa ja tunsivat siksi paikallisen väestötilanteen omakohtaisesti, kun taas henkikirjoittajat olivat kruunun virkamiehiä, jotka laativat henkikirjat kirjallisten ilmoitusten pohjalta.

Kirkonkirjat olisivat porvaristutkimuksessa ensiarvoinen lähde, sillä ne sisältävät informaatiota jota on vaikeaa tai mahdotonta saada muualta. Helsinki-Viaporin siviili- ja sotilasseurakuntien kirkonarkistot ovat kuitenkin sotien ja tulipalojen vuoksi säilyneet poikkeuksellisen huonosti. Helsingin kaupunkiseurakunnan kastettujen, vihittyjen ja haudattujen luettelot ovat säilyneet aukottomina, mutta rippikirjat ovat tallella vain vuodesta 1784 eteenpäin. Sotilasseurakuntien kohdalla tilanne on vielä huonompi, sillä niiden arkistot tuhoutuivat kesällä 1855 Viaporin pommituksessa, ja jäljellä on vain fragmentteja.⁷⁷² Linnoituslaitoksen seurakunnasta, johon Viaporissa asuneet porvarit kuuluivat, on jäljellä vain viimeinen Ruotsin ajan rippikirjanide, joka kattaa vuodet 1796–1808. Armeijan laivaston seurakunnasta, johon kuului paljon porvari-merikapteeneita, ei ole säilynyt lainkaan aineistoa.⁷⁷³

⁷⁶⁹ Lext 1984, s. 85–88; Sirén 1999, s. 169–171.

⁷⁷⁰ Käytän nimitystä Helsingin kaupunkiseurakunta erotuksena sekä Helsingissä toimineista sotilasseurakunnista että Helsingin pitäjän seurakunnasta. Kansallisarkisto, joka säilyttää seurakunnan aineistoa, käyttää siitä nimitystä Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta. Tämä nimi on kuitenkin anakronistinen 1700-luvusta puhuttaessa, sillä se kehitettiin vasta myöhemmin kun ruotsalainen ja suomalainen seurakunta olivat irtautuneet itsenäisiksi.

⁷⁷¹ Hatakka 2012, s. 103–106; Gustafsson et al. 2015, s. 4–7.

⁷⁷² Viaporin luterilaisessa seurakunnassa vuonna 1856 tehdyn piispantarkastuksen yhteydessä todettiin, että linnoituksen luterilainen kirkko oli tuhoutunut edellisenä kesänä Viaporin pommituksessa, ja "[s]en vuoksi koko kirkonarkisto (...) on täysin tuhoutunut, niin ettei kirkonkirjoja enää ole" (*Deremot skulle hela kyrkoarkivet (...) gått alldeles förloradt, så att några Kyrkoböcker nu icke funnos...*). Viaporin linnoituksen piispantarkastusraportti 2.4.1856, HMA, Porvoon tuomiokapitulin arkisto, Cf 6:1.

⁷⁷³ Kts. tarkemmin Hatakka 2012, passim.

Tämän vaillinaisuuden vuoksi kirkonkirjat, jotka muodostavat luotettavimpana pidetyn ja myös yleisesti käytetyimmän väestöhistoriallisen lähdesarjan, ovat tässä tutkimuksessa sivuosassa. Helsingin kaupunkiseurakunnan kirkonkirjoja on käytetty muiden lähteiden rinnalla porvarien elämäkerrallisten tietojen etsimiseen ja tarkistamiseen. Lisäksi porvarimatrikkelin kokoamisessa on käytetty välillisesti kirkonkirjatietoja hyödyntämällä Helsingin historiatoimikunnan väestökortistoa, johon on koottu henkilötietoja kaupungissa vuonna 1667–1827 asuneista henkilöistä pääasiassa kaupunkiseurakunnan rippi- ja historiakirjoista. Yllä mainitun Linnoituslaitoksen seurakunnan rippikirjaniteen avulla on luvussa 9 analysoitu porvarien toimintaa linnoitusaarilla.

Väestötaulut

Osana vapaudenajan uudistuksia Ruotsissa perustettiin taulustolaitos (*Tabellverket*), jonka tehtävänä oli laatia valtakunnallisia väestötilastoja. Sen ensimmäistä, vuonna 1749 julkaistua väestötaulujen sarjaa on pidetty jopa maailman ensimmäisenä luotettavana väestötilastona. Tilastot koottiin aluksi kolmen vuoden, vuodesta 1775 eteenpäin viiden vuoden välein. Taulustolaitoksen tiedot perustuivat kirkolliseen väestökirjanpitoon: papit kokosivat kirkonkirjatiedot seurakuntakohtaisiksi väestötauluiksi, jotka koottiin edelleen rovastikunnittain ja lääneittäin, ja yhdistettiin lopulta valtakunnalliseksi tilastoksi.⁷⁷⁴

Kaupunkien osalta taulustolaitos julkaisi pitkään ainoastaan yhteenvetoja kaupunkiväestön määrästä ja rakenteesta. Vasta viimeiseen ennen Suomen sotaa ja vanhan Ruotsin valtakunnan hajoamista julkaistuun väestötaulujen sarjaan, joka koottiin vuonna 1805, sisältyivät kaikkien yksittäisten kaupunkien väestötaulut. Koska useimmissa tilastollisissa yleisesityksissä on käytetty pohja-aineistona väestötauluja, ne eivät käsittele tätä vanhempaa aikaa; esimerkiksi *Historisk statistik för Sverige* -teossarja ja *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosilta 1751–1805* analysoivat kaupunkiväestöä vain vuodesta 1805 eteenpäin. Valtakunnallisten taulujen pohjamateriaaliksi kerättyjä seurakuntakohtaisia väestötilastoja on kuitenkin säilynyt kaupunkiseurakuntien arkistoissa, ja mm. Oiva Turpeinen on hyödyntänyt niitä tehdessään kokonaisesityksen Suomen kaupunkien väkilukukehityksestä 1700-luvulla.⁷⁷⁵

Helsingin kaupunkiseurakunnan väestötaulut vuosilta 1750–1805 ovat säilyneet aukottomana sarjana seurakunnan arkistossa. Viaporin seurakuntien väestötaulut ovat tuhoutuneet linnoituksen kirkonarkiston mukana, mutta kopiot vuosien 1800 ja 1805 tauluista ovat säilyneet Böckerin kokoelmassa Kansallisarkistossa.⁷⁷⁶

Koska väestötaulujen tiedot koottiin kirkonarkistojen pohjalta, niitä koskevat samat lähdekriittiset ongelmat kuin kirkonkirjoja. Tauluja pidetään suhteellisen luotettavana lähteenä väestön kokonaismäärän, ikä- ja sukupuolijakauman sekä syntyvyden ja kuolleisuuden suhteen. Sen sijaan tiedot väestön ammatillisesta jakautumisesta ovat huomattavasti ongelmallisempia. Papisto valitti jo pari vuotta Taulustolaitoksen perustamisen jälkeen, että kaavakkeiden sääty- ja ammattijako ei vastannut todellisuutta. Kaavakkeita uudistettiin kuitenkin vasta kustavilaisena aikana, ja silloinkin niiden perusongelmat pysyivät samoina. Koska samaa kaavaketta käytettiin sekä maaseutu- että kaupunkiväestön tilastointiin, ammattijako

⁷⁷⁴ Lext 1984, s. 332–334; Koskinen et al. 1994, s. 16–17; Sirén 1999, s. 170–171.

⁷⁷⁵ Turpeinen 1977, passim; Koskinen et al. 1994, s. 15.

⁷⁷⁶ Hatakka 2012, s. 113.

oli hyvin ylimalkainen. Lisäksi henkilöt, jotka harjoittivat useampaa ammattia tai sopivat muulla tavoin useampaan kategoriaan, kirjattiin usein tilastoon moneen kertaan.⁷⁷⁷

Porvariston tutkimuksessa väestötaulujen suurin ongelma on se, että ne eivät tee yksilitteistä eroa porvarin ja ei-porvarin välille. Vuonna 1749 käyttöön otetuissa kaavakkeissa kauppiaat ja käsityöläiset tilastoitin omina ryhminään, mutta pienporvaristo oli luokiteltu yhteen kaupungin suojelumiesten kanssa ja merikapteenit yhteen merimiesten kanssa.⁷⁷⁸ Vuonna 1775 käyttöön otetussa uudessa kaavakemallissa pienporvaristo erotettiin omaksi ryhmäkseen, mutta merikapteenit kirjattiin edelleen merimiesten joukkoon.⁷⁷⁹ Vasta vuonna 1805 käyttöön otettiin erilliset kaavakkeet maaseutua ja kaupunkia varten. Tällöin merikapteenit erotettiin merimiehistä, mutta eroa porvarisoikeudellisten ja porvarisoikeudettomien kapteenien välillä ei tehty vielä.⁷⁸⁰

Väestötauluista näkee myös, miten epäsystemaattisesti sotilasväestön asemaan väestönlaskennassa suhtauduttiin. Kun taulustolaitos julkaisi vuonna 1805 ensimmäisen kerran kaupunkikohtaiset väestötaulut, Kristianstadin, Landskronan ja Malmön varuskuntakaupungeista tehtiin erikseen kaupunkiseurakunnan taulu, sotilasseurakunnan taulu ja yhteenvetotaulu. Helsingistä tehtiin peräti neljä taulua: kaupunkiseurakunnan taulu, kaupunkiin sijoitetun Suomen tykistörykmentin seurakunnan taulu, Viaporin linnoituksen sotilasseurakuntien yhteinen taulu, ja yhteenvetotaulu. Valtakunnan tärkeimpiin sotilaskaupunkeihin kuuluneesta Karlskronasta tehtiin sen sijaan vain yksi väestötaulu, vaikka kaupungissa toimi kolme seurakuntaa: ruotsalainen ja saksalainen kaupunkiseurakunta sekä Amiraliteetin seurakunta.⁷⁸¹

Väestötauluissa käytetty tapa ryhmitellä porvaristo ja yksittäisen kaupungin tapa ryhmitellä porvaristo eivät välttämättä osuneet yksiin. Ilkka Mäntylän mukaan esimerkiksi Raumalla, Uudessakaupungissa ja Naantalissa kauppiaita ja pienporvareita ei eroteltu toisistaan vaan molemmat kulkivat henkikirjoissa, veroluetteloissa ja vaaliluetteloissa porvarin yleisnimellä.⁷⁸² Väestötauluissa sekä Raumalla että Uudessakaupungissa on muutamia kauppiaita, ainoastaan Naantali on täysin kauppiaaton. Ilmeisesti Rauman ja Uudenkaupungin papit ovat väestötouluja laatiessaan tulkinneet kaupungin rikkaimmat kauppa käyvät porvarit kauppiaksi, Naantalin pappi ei. Esimerkki osoittaa, miten väestötoulujen ammattiluokittelu saattoi riippua yksittäisen täyttäjän tekemistä tulkinnoista.

Koska väestötoulujen tietoja väkiluvuista sekä väestön ikä- ja sukupuolijakaumasta pidetään jokseenkin luotettavina, niitä on tässä tutkimuksessa käytetty Helsingin väestönkehityksen tarkasteluun. Lisäksi vuoden 1805 kaupunkikohtaisia väestötouluja on hyödynnetty vertailtaessa Helsingin väestörakennetta muihin Ruotsin valtakunnan kaupunkeihin. Yllä kuvattu Rauman, Uudenkaupungin ja Naantalin esimerkki osoittaa, että väestötouluja ei voida pitää luotettavana kuvauksena siitä, miten porvaristo eri kaupungeissa oli muodostunut ja ryhmittynyt. Tämän vuoksi eri porvarirsryhmien valtakunnalliseen vertailuun ei ole ryhdytty, vaan vertailun kohteena on ainoastaan porvarien kokonaismäärä ja sen suhteelli-

⁷⁷⁷ Sirén 1999, s. 170–171. Esimerkiksi Göteborgin väestöä tutkinut Anne-Marie Fällström on näistä syistä hyllännyt väestötoulut lähdeaineistona kokonaan; kts. Fällström 1974, s. 162–163.

⁷⁷⁸ Kts. esim. Helsingin kaupungin väestötoulu 1750. KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Väkilukutoulut 1750–1801 (II Dc:1), fol. 48–49.

⁷⁷⁹ Kts. esim. Helsingin kaupungin väestötoulu 1775. KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Väkilukutoulut 1750–1801 (II Dc:1), fol. 73–74.

⁷⁸⁰ Kts. esim. Helsingin kaupungin väestötoulu 1805. KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Väkilukutoulut 1802–1860 (II Dc:2), fol. 125–126.

⁷⁸¹ Karlskronan seurakuntajaosta kts. Bromé 1930, s. 301–314.

⁷⁸² Mäntylä 1981a, s. 44.

nen osuus eri kaupungeissa. Koska porvarisoikeudellisia ja porvarisoikeudettomia merikapteenoja ei tauluissa eroteltu toisistaan, ja muissakin ryhmissä on tulkintaepätarkkuuksia, ovat vertaluluvut todennäköisesti jokin verran todellisuutta suuremmat ja niihin on siksi suhtauduttava ainoastaan suuntaa-antavina.

Maistraatin ja raastuvanoikeuden aineisto

1700-luvun ruotsalaista kaupunginhallintoa johtivat pormestari ja raatimiehet. He muodostivat sekä kaupungin korkeimman hallintoelimen maistraatin että sen korkeimman siviilituomioistuimen raastuvanoikeuden. Helsingin kaltaisessa pikkukaupungissa raja näiden kahden viranomaisen välillä oli erittäin häilyvä, sillä pormestari ja raatimiehet ratkoivat samoissa istunnoissa sekä maistraatin että raastuvanoikeuden toimivaltaan kuuluneita asioita.

Tämä häilyvyys näkyy myös lähdeaineistossa. Vuoteen 1753 asti istunnoista pidettiin erikseen talousasiain pöytäkirjaa (maistraatille kuuluvat asiat) ja oikeusasiain pöytäkirjaa (raastuvanoikeudelle kuuluvat asiat), mutta myöhemmin talous- ja oikeusasiat kirjoitettiin sekaisin samaan pöytäkirjaan niitä erittelemättä. Vasta vuodesta 1809 eteenpäin maistraatin ja raastuvanoikeuden pöytäkirjat eriytyivät jälleen omiksi sarjoikseen.⁷⁸³ Ruotsin laki määräsi kaikkia alioikeuksia lähettämään kopiot pöytäkirjoistaan hovioikeuden tarkastettavaksi. Näin toimi myös Helsingin raastuvanoikeus, jonka pöytäkirjakopioita eli niin kutsuttuja renovoituja tuomiokirjoja säilytetään nykyään Kansallisarkistossa. Vaikka maistraatin ja raastuvanoikeuden asiat käsiteltiin Helsingissä samoissa istunnoissa ja kirjattiin sekaisin samaan pöytäkirjaan, on renovoituihin tuomiokirjoihin poimittu näistä pöytäkirjoista vain oikeusasiat.

Tästä sulautumisesta johtuen sekä aikalaiset että myöhemmät tutkijat ovat käyttäneet nimikkeitä maistraatti (*magistraten*) ja raastuvanoikeus (*rådstugurätten*) epäjohtonmukaisesti. Helsingin kaupunginarkistossa kaikki vuotta 1809 vanhemmat pöytäkirjaniteet kulkevat ”maistraatin pöytäkirjojen” yleisnimellä, vaikka joukossa on myös oikeusasiain pöytäkirjoja joihin kirjattiin vain raastuvanoikeuden käsittelemät asiat. Yksiselitteisintä olisi kutsua pormestarin ja raatimiesten muodostamaa viranomaiselintä raadiksi (*råd*), mutta 1700-luvun lopulla tämä vanha nimitys oli jo muuttunut sävyltään arkaaiseksi ja sitä käytettiin vain muodollisissa yhteyksissä. Suurin osa tässä työssä käsitellyistä kysymyksistä liittyy porvariston taloudelliseen ja poliittiseen toimintaan, ja on siten maistraatin toimialaa. Tämän vuoksi käytän tässä työssä pormestarista ja raatimiehistä systemaattisesti nimitystä maistraatti, myös niissä tapauksissa, joissa puheena oleva käsitelty asia kuului tiukasti tulkiten raastuvanoikeuden toimialaan.

Kaikki anomukset porvarisoikeuden saamiseksi tai siitä luopumiseksi kulkivat maistraatin kautta ja vaativat sen hyväksymisen. Kauppiaan tai käsityöläismestarin oikeuksien myöntäminen oli juridisesti pitkälinen prosessi, jota käsiteltiin useissa maistraatinistunnoissa ja jossa syntyi runsaasti asiakirjamateriaalia: anomuskirjeitä, työtodistuksia, Kauppaseuran ja käsityöläisammattikuntien kirjallisia lausuntoja. Pienporvarin oikeuksien myöntäminen oli tutkimusaikakauden alussa kevyt prosessi, jota on parhaimmillaan – tai pahimmillaan – käsitelty pöytäkirjassa vain muutamalla rivillä. 1700-luvun loppua kohden myös pienporva-

⁷⁸³ Kts. Wirilander 1981, s. 59–75.

rin oikeuksien myöntäminen alkoi saada monipolvisempia muotoja, kun pienporvaristo järjestäytyi ja vaati saada tulla kuulluksi uusien porvarisanimusten käsittelyn yhteydessä. Lisäksi maistraatti käsitteli lukuisia muunlaisia porvarisoikeuksiin ja niiden rajoihin liittyneitä kysymyksiä, kuten käsityöläisten tekemiä valituksia sotilaiden laittomasta käsityöharjoituksesta. Nämä valitukset olivat Viaporin vaikutuksen ansiosta varsin yleisiä.

Yksi maistraatin aineiston käytettävyyttä rajoittava tekijä ovat epätarkkuudet ja epäjohdonmukaisuudet arkistoinnissa. Pöytäkirjojen ja niiden liitteiden tarjoama informaatio eri tapauksista vaihtelee suuresti: yhden henkilön porvarisanimuksen käsittelystä on jäänyt pitkä selostus pöytäkirjaan ja paksu asiakirjanippu liitteisiin, kun taas toisen kohdalla on vain niukka pöytäkirjamerkintä eikä liitteistä löydy lainkaan lisämateriaalia. Tämä pätee silloinkin, kun henkilöt ovat hakeneet saman alan porvarisoikeutta. Syynä on osittain porvariksiottoa koskeneiden säädösten muuttuminen tutkimuskauden aikana, mutta pitkälti kyse lienee vain kaupunginsihteerien vaihtelevasta viitseliäisyydestä ja huolellisuudesta.

Maistraatin sihteeri teki istuntojen aikana muistiinpanot joiden pohjalta hän kirjoitti pöytäkirjat puhtaaksi. Eirik Hornborg kertoo *Helsingin kaupungin historiassa* värikkäitä esimerkkejä pöytäkirjanpidon laiminlyönneistä kämnerioikeuden puolella. Kämnerioikeuden sihteeri Gustaf Wetter sai vuonna 1762 virkavapautta kirjoittaakseen puhtaaksi oikeusistuimen pöytäkirjat, jotka olivat rästissä vuodesta 1754 eteenpäin. Vuonna 1766 kämnerioikeuden esimies ja sihteeri Carl Hasselgren teljettiin päävartioon lukkojen taakse kirjoittamaan pöytäkirjat puhtaiksi valvonnan alaisena. Hän sai käydä kotonaan syömässä palovahdin saattamana, mutta katosi säännöllisesti näillä retkillä kaupungin kapakoihin juopottelemaan. Sekä Wetter että Hasselgren erotettiin virastaan laiminlyöntien takia.⁷⁸⁴ Pöytäkirjojen luotettavuus alkuperäisten tapahtumien tallentajina luonnollisesti laskee, jos ne kirjoitettiin puhtaaksi jopa kahdeksan vuotta vanhojen muistiinpanojen pohjalta. Maistraatin puolella pöytäkirjanpito oli ilmeisesti huolellisempaa, mutta mikään ei takaa, että istuntojen puhtaaksikirjoitus tapahtui siellä saman päivän, viikon, kuukauden tai edes vuoden aikana. Siihen viittaavat ainakin toistuvat pienet hutiloinnit pöytäkirjoissa.

Luvussa 8.2 on mainittu pormestari Johan Kuhlbergin vuonna 1771 tekemä anomus porvarisoikeuden saamiseksi, jota kauppias Petter Schwartz vastusti. Pöytäkirjaan on kirjoitettu, että Schwartz ”saneli seuraavansisältöisen vastalauseen” (*”...inlemnade et Dictamen med följande innehållå”*). Tämän jälkeen pöytäkirjassa on tyhjä sivu ja sen perässä lause ”mikä lausunto luettiin kaupunginvanhimmille” (*”Hvilcket Dictamen för Stadsens Äldste uplästes”*).⁷⁸⁵ Ilmeisesti maistraatinsihteeri on pöytäkirjaa puhtaaksikirjoittaessaan jättänyt tyhjän tilan kirjoittaakseen Schwartzin lausunnon siihen myöhemmin, mutta ei ole koskaan tätä tehnyt. Tämän kokoluokan lipsahdukset ovat harvinaisia, mutta pienempiä esiintyy varsin usein. Kun maistraatti vuonna 1752 myönsi porvarisoikeuden kultasepänkisällille, pöytäkirjassa ei mainita lainkaan tämän nimeä, vaan sen tilalla on ainoastaan tyhjä kohta.⁷⁸⁶ Pöytäkirjan selailu muiden istuntopäivien kohdalta paljastaa kuitenkin, että kyseessä oli Anders Ekholm.

Maistraatin pöytäkirjaniteisiin sisältyy henkilöhakemisto. Useimmiten hakemistot ovat aikalaisten laatimia, mutta joissakin tapauksissa puuttuva hakemisto on laadittu myöhemmin arkistossa. Hakemistojen tarkkuus kuitenkin vaihtelee suuresti eivätkä ne ole aukotto-

⁷⁸⁴ Hornborg 1950, s. 266–267.

⁷⁸⁵ Helsingin maistraatin pöytäkirja 16.11.1771, HKA MA Ca:77 s. 1073–1077.

⁷⁸⁶ Helsingin maistraatin talousasian pöytäkirja 2.12.1752, HKA MA Ca:57 s. 72.

mia. Myös maistraatin kirjeistö on arkistoitu epäjohdonmukaisesti: vaikka arkistoon kuuluvat vuosittaiset saapuvien kirjeiden niteet, suuri määrä kirjeitä on liitetty pöytäkirjojen liitteisiin tai jopa itse pöytäkirjaniteisiin.

Maistraatin arkisto hallitsee erittäin voimakkaasti tämän tutkimuksen kvalitatiivisen osuuden lähdepohjaa. Kaikki tärkeimmät tutkimusteemat – porvarisoikeuksien myöntäminen ja irtisanominen, porvarisanomusten käsittely, porvarien ja porvariryhmien kiistat taloudellisista ja poliittisista oikeuksista, ja porvariston erimielisyydet armeijan ja Viaporin johdon kanssa – käsiteltiin maistraatissa ja tallennettiin sen pöytäkirjoihin. Maistraatti oli linnoituskaupungin hermokeskus, jonka kautta kulkivat kaikki tärkeät kysymykset. Aineisto tarjoaa myös mahdollisuuden tutkia porvariston korporatiivisia elimiä, jotka eivät ole jättäneet jälkeensä omia arkistoja. Pöytäkirjojen liitteisiin on arkistoitu esimerkiksi Kauppaseuran, Ruokakauppaseuran ja Pienporvariseuran lausuntoja ja kokouspöytäkirjoja, jotka antavat mahdollisuuden analysoida näiden seurojen toimintaa.

Pöytäkirjojen läpikäynnissä on hyödynnetty niihin liittyviä hakemistoja. Kuten aiemmin todettiin, nämä hakemistot eivät ole aukottomia, eikä niiden avulla siten voi löytää esimerkiksi kaikkia porvarisanomusten käsittelyyn ja porvarisoikeuksien myöntöön liittyviä tapauksia. Kuudenkymmenen vuoden laajan pöytäkirja-aineiston käyttäminen ilman hakemistoja olisi kuitenkin mahdottomuus. Olen luottanut siihen, että käymällä läpi esimerkiksi hakemistoissa mainitut porvarisoikeusanomusten käsittelyt olen kyennyt muodostamaan luotettavan kuvan tuon prosessin yleisistä muodoista, vaikka yksittäisiä tapauksia onkin varmasti jäänyt hakemistojen aukollisuuden tähden huomaamatta.

Yhteenveto

Mikään yllä kuvatuista lähderyhmistä ei anna yksinään luotettavaa kuvaa siitä, millainen Helsingin porvaristo oli kokoonpanoltaan ja valtasuhteiltaan. Vaikka sääty-yhteiskunnassa ihminen oli kaikissa yhteyksissä sidottu arvo- tai ammattinimikkeeseensä, nuo nimikkeet eivät aina olleet yksiselitteisiä, ja niiden merkitsemistarkkuus vaihteli lähteestä toiseen. Henkikirjan laatijaa kiinnosti ennen muuta se, ketkä väestöstä maksoivat henkirahaa, eikä hän siksi pitänyt tarkkaa lukua porvarien ja ei-porvarien välisestä erosta. Sama koski kirkonkirjoja, jotka olivat ennen muuta keino seurakuntalaisten kontrollointiin. Parhaita lähteitä porvariston kokoonpanon selvittämiseksi ovat suostuntaveroluettelot, koska rajan vetäminen porvarien ja ei-porvarien välille oli ensiarvoista veroluettelon laatijalle. Taloudellisen ja poliittisen vallan analysoinnin välineinä niissä on kuitenkin omat lähdekriittiset ongelmansa. Maistraatin pöytäkirjat puolestaan tarjoavat erinomaisen rikkaan ja hedelmällisen, mutta myös epäsystemaattisen ja aukollisen aineiston porvaristoon liittyvistä taloudellisista, poliittisista ja hallinnollisista kysymyksistä. Sekä aineiston epätarkkuudet että niiden läpikäynnissä hyödynnettyjen hakemistojen aukollisuus laskevat niiden luotettavuutta.

Tässä tutkimuksessa on käytetty rinnakkain ja vertaillen kaikkia edellä mainittuja lähderyhmiä, jotta porvariston kokoonpano selviäisi kaikkein selvimmin. En ryhdy tässä yhteydessä arvioimaan sitä, kuinka erilaisia lopputuloksia saataisiin, jos porvariston koko ja kokoonpano laskettaisiin eri lähteiden pohjalta. Se olisi kokonaan toisen, perusluonteeltaan lähdekriittisen tutkimuksen aihe.⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ Hyvä suuntaa antava esimerkki eri laskentatapojen aiheuttamista eroista on Gunnar Carlssonin väitöskirjassa. Carlsson on laskenut Enköpöngin porvariston kokoonpanon vuonna 1750 kolmella eri tavalla: henkikirjan, väes-

LIITE 2: PORVARIMATRIKKELI

Porvarimatrikkeli on tämän väitöskirjan kvantitatiivinen perusta, johon pohjautuvat tekstissä annetut tilastotiedot porvaristosta ja porvarisryhmistä, myönnettyistä porvarisoikeuksista, sekä kuolleista, eronneista ja vararikkoisista porvareista.

Matrikkeliin on pyritty kokoamaan kaikki Helsingissä vuosina 1748–1808 porvareina toimineet henkilöt perustietoineen. Porvarit esitellään ryhmittäin aakkosjärjestyksessä. Ryhmät ovat samassa järjestyksessä kuin luvussa 5: I) käsityöläiset II) kauppiaat III) merikapteenit IV) pienporvarit V) ruokakauppiaat VI) ravintoloitsijat VII) teurastajat. Kaikkien alojen porvareista on mainittu nimi, porvarisoikeuden alkuvuosi (sarake *porvariksi*) ja päätymisvuosi (sarake *porvarinta*) sekä päättymisen syy. Jos porvarisoikeus on alkanut ennen vuotta 1748 tai päätynyt vuoden 1808 jälkeen, on tämä ilmaistu merkillä (*). Porvarisoikeuden päättymisen syy on ilmaistu päättymisvuoden yhteydessä merkeillä (k) eli kuolema tai (e) eli ero. Lisätietoja eron syistä on ilmoitettu alaviitteissä.

Käsityöläisistä ja kauppiaista on mainittu porvarisoikeuteen kuuluva elinkeino-oikeus, mutta merikapteenien, pienporvarien, ruokakauppiaiden, ravintoloitsijoiden ja teurastajien kohdalla aiempi ammatti. Nämä erot johtuvat eri porvarisryhmien pätevyysvaatimusten ja ammattiaseman vaihtelusta. Käsityöläisillä ja kauppiailla oli lakiin kirjatut tiukat muodolliset pätevyysvaatimukset, joiden vuoksi käytännössä jokainen uusi käsityöläismestari oli entiseltä ammatiltaan kisälli ja jokainen uusi kauppias entiseltä ammatiltaan kauppapalvelija; harvat poikkeukset tästä säännöstä on kerrottu alaviitteissä. Sen sijaan elinkeino-oikeuksiltaan molemmat ryhmät olivat vaihtelevia: käsityöläismestarit edustivat kymmeniä eri käsityöaloja, ja kauppiaiden aseman määräsi se, olivatko he saaneet suurkauppiaan eli ulko- ja kotimaankauppiaan vai ainoastaan rihkamakauppiaan porvarisoikeuden. Merikapteenien, ruokakauppiaiden, ravintoloitsijoiden ja teurastajien elinkeino-oikeudet olivat jokseenkin yhtenevät, mutta porvarien taustat vaihtelevat, koska yhtä tiukkoja pätevyysvaatimuksia ei ollut. Pienporvarien kohdalla sekä porvarien taustat että heidän elinkeino-oikeutensa olivat hyvin vaihtelevat, mutta tiedot elinkeino-oikeuksista ovat niin puutteellisia, ettei niitä ole ryhdytty viemään matrikkeliin.

Matrikkeliä koottaessa tulkintavaikeuksia on ollut etenkin käsityöläisten ja merikapteenien kanssa. Molempien kohdalla ongelmia aiheuttaa se, että samojen ammattinimikkeiden takana voi olla sekä porvarisoikeudellisia että porvarisoikeudettomia henkilöitä. Käsityöaloilla käytössä ollut kaksoisjärjestelmä, jossa käsityöläisen oli ensin tehtävä mestarinnäyte ja sitten hankittava porvarisoikeus, johti siihen, että osa mestareista harjoitti ammattiaan pelkän mestarinnäytteen ja käsityöläismestarin nimikkeen turvin ilman muodollista porvarisoikeutta. Merikapteenien kohdalla laki edellytti porvarisoikeutta ulkomaanreiteillä purjehtivilta kapteeneilta, jotka muodostivat vain osan ammattikunnasta. Matrikkeliin on otettu kaikki ne henkilöt, joiden porvarisoikeuden myöntö on löydettävissä lähdeaineistosta, tai joihin on jossain vaiheessa uraansa viitattu yksiselitteisesti porvarina esimerkiksi Helsingin maistraatin pöytäkirjoissa tai suostuntaveroluetteloissa. Lähdeaineiston sirpaleisuuden ja tulkintaongelmien suuren määrän vuoksi matrikkelista on lähes varmasti jäänyt puuttumaan yksittäisiä porvareita tai siihen on päässyt livahtamaan joitakin ei-porvareita. Nämä

tötaulun ja porvarimatrikkelin pohjalta. Kaikki kolme lähdettä antoivat porvariston koosta ja kokoonpanosta huomattavasti toisistaan poikkeavia tietoja. Kts. Carlsson 1977, s. 15–21.

virheet eivät häirinne vakavasti tilastollista kokonaiskuvaa, mutta niiden vuoksi matrikkeliin ei tule suhtautua aukottomana tai virheettömänä luettelona Helsingin porvaristosta.

Lähdeongelmien lisäksi matrikkelin kokoamista on hankaloittanut myös oikeinkirjoitus. 1700-luvulla nimien kirjoitusasut vaihtelivat suuresti, ja sama nimi saattaa esiintyä eri muodoissa jopa saman asiakirjan sisällä. Erityisen ongelmallisia ovat ne etunimet, joista on kaksi vakiintunutta rinnakkaista kirjoitusmuotoa. Tällaisia ovat esimerkiksi Lars/Lorentz, Martin/Mårten, Mats/Mathias, Nils/Niklas ja Per/Petter. Sukunimien kohdalla ruotsalaiset ja saksalaiset nimet kirjoitettiin suhteellisen systemaattisesti, mutta vaikkapa hollantilaisnimitystä kuten Mattheiszen tai Siliacks näkee hyvin kirjavia kirjoitustapoja. Skottilaislähtöisen Clayhillsin kauppiassuvun nimen Helsingin kaupunginsihteeri kirjoitti foneettisesti *Kleihils* ennen kuin oppi oikean kirjoitustavan. Näissä tapauksissa tutkijan on valittava mitä kirjoitusmuotoa hän haluaa käyttää, oppaanaan oma epävarma käsityksensä siitä mikä muoto oli yleisin.

Muutamat henkilöt myös vaihtoivat tai muuttivat nimeään porvarina toimiessaan. Pacchaleniuksen ja Peroniuksen kauppiasveljekset lyhensivät papilliset sukunimensä porvarilliseen muotoon ja muuttuivat Pacchaléneiksi ja Peroneiksi. Pienporvari Henrik Tanninen, Helsingin ainoa suomenkielistä sukunimeä käyttänyt porvari, lyhensi nimensä muotoon Tanin, ja hänen pojistaan tuli Tanbergeja.

Vaikka porvarinlesket eivät sisälly matrikkeliin, on tässä syytä sanoa sana myös heidän nimikäytännöistään. 1700-luvulla oli tavallista, että säätyläisnaiset jatkoivat oman sukunimensä käyttöä naimisiin mentyään, ja tapaa esiintyi myös porvarieliitin keskuudessa. Helsingin mahtavin liikemies Elisabet Kyhl säilytti oman nimensä läpi avioliittonsa pormestari Nils Burtzin kanssa. Häneen viitattiin usein ”pormestarinna Burtzina” (*borgmästarinna Burtz*), mutta koko nimeä käytettäessä hän ei ollut koskaan Elisabet Burtz vaan aina Elisabet Kyhl. Viaporin mahtikauppiaan Johan Österbergin leski tunnettiin vastaavasti maistraatissa ”rouva Österberginä” (*fru Österberg*), mutta virallisimmissa yhteyksissä hän oli Juliana Fontén. Myös kellarimestarin leski ja Helsingin ravintola-alan pitkäaikainen tukipylväs Ingrid Maria Dammert käytti toisinaan tyttönimeään Tiander. Käsityöläistön ja pienporvariston keskuudessa tapa ei näytä yleistyneen: Röön rikkaan ja mahtavan köydenpunojasuvun lesket käyttivät aviomiehensä nimeä, ja sorvarimestari Johan Petter Holmgrenin leski esiintyi Anna Helena Holmgrenina vaikka oli saanut itsenäiset liiketoimintaoikeudet pikkurihkaman kauppiana.

Matrikkelissa esitetyt tiedot on poimittu vuosina 2010–2013 kootusta tietokannasta *Helsingin porvaristo vuosina 1744–1808*. Tämä tietokanta perustuu seuraaviin lähteisiin:

Helsingin maistraatin talous- ja oikeusasiain pöytäkirjat 1744–1808: HKA, Helsingin maistraatti, Ca:43–117

Helsingin maistraatin talous- ja oikeusasiain pöytäkirjain liitteet 1744–1808: HKA, Helsingin maistraatti, Cb:21–123

Helsingin porvarismaksuluettelot 1744–1808: HKA, Kaupunginkassa, Kaupungin tilit Ga:33–117

Helsingin porvariskirjaluettelo 1756–1791: HKA, Helsingin maistraatti, Di:1

Helsingin historiatoimikunnan väestökortisto 1667–1827: HKA, Helsingin historiatoimikunta Ha:22–25

Helsingin kaupungin henkikirjat 1744–1808: KA LT 8857 (1744), 8261 (1745), 8264 (1746), 8268 (1747), 8273 (1748), 8277 (1749), 8287 (1751), 8291 (1752), 8295 (1753), 8300 (1754), 8308 (1755), 8313 (1756), 8319 (1757), 8324 (1758), 8328 (1759), 8334 (1761), 8338 (1762), 8341 (1763), 8344 (1764), 8348 (1765), 8353 (1766), 8358 (1767), 8362 (1768), 8366 (1769), 8373 (1771), 8378 (1772), 8382 (1773), 8386 (1774), 8390 (1775), 8394 (1776), 8399 (1777), 8403 (1778), 8407 (1779), 8411 (1780), 8417 (1782), 8423 (1783), 8427 (1784), 8431 (1785), 8435 (1786), 8439 (1787), 8443 (1788), 8448 (1789), 8452 (1790), 8455 (1791), 8459 (1792), 8463 (1793), 8467 (1794), 8471 (1795), 8475 (1796), 8480 (1797), 8485 (1798), 8491 (1799), 8496 (1800), 8503 (1801), 8505 (1802), 8513 (1803), 8522 (1804), 8525 (1805), 8532 (1806), 8537 (1807), 8542 (1808).

Helsingin kaupungin suostuntaveroluettelot 1750–1808: KA LT 8281 (1750), 8286 (1751), 8290 (1752), 8294 (1753), 8299 (1754), 8307 (1755), 8312 (1756), 8318 (1757), 8323 (1758), 8327 (1759), 8331 (1760), 8333 (1761), 8337 (1762), 8340 (1763), 8343 (1764), 8347 (1765), 8352 (1766), 8357 (1767), 8361 (1768), 8365 (1769), 8369 (1770), 8371 (1771), 8372 (1772), 8381 (1773), 8385 (1774), 8389 (1775), 8393 (1776), 8398 (1777), 8401 (1778), 8460 (1779), 8410 (1780), 8414 (1781), 8418 (1782), 8422 (1783), 8426 (1784), 8430 (1785), 8434 (1786), 8438 (1787), 8442 (1788), 8446 (1789), 8450 (1790), 8458 (1792), 8462 (1793), 8466 (1794), 8470 (1795), 8474 (1796), 8479 (1797), 8484 (1798), 8490 (1799), 8495 (1800), 8501 (1801), 8507 (1802), 8512 (1803), 8518 (1804), 8524 (1805), 8528 (1806), 8536 (1807), 8541 (1808).

Helsingin kaupunkiseurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelot 1730–1816: KA, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta I F, I C:1–5

Lisäksi lähteinä on käytetty seuraavia teoksia, lähdejulkaisuja ja matrikkeleita (teosten tiedoista kts. tarkemmin yleinen kirjallisuusluettelo): Yrjö Blomstedt, *Helsinkiläissuku Heidenstrauch* (1986); Armas Gräsbeck, *Gagneur: Ett släktfragment* (1950); Armas Gräsbeck (toim.), *St. Johannes Logen St. Augustins matrikel 1762–1808* (1954); Eirik Hornborg, *Helsingin kaupungin historia II* (1950); Heikki Hyvönen, *Kustavilaisen ajan sisustaminen ja Suomessa toimineet puuseppämestarit 1772–1809* (1992); Heikki Hyvönen, *Suomessa toimineet puuseppämestarit vapaudenajalla 1721–1772* (1996); Petri Karonen, *Patruunat ja poliitikot* (2004); Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852* (<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>); Ilkka Mäntylä, *Valitut, ehdollepannut ja nimitetyt* (1977); Ilkka Mäntylä, *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan* (1981); Johan Sederholm (toim.), *Genealogiska anteckningar rörande släkten Sederholm och dess utgreningar* (1880); Birger Åkerman (toim.), *Bouppteckningar i Helsingfors stad 1679–1808* (1937).

I KÄSITYÖLÄISET

Nimi	Ammatti	Porvariksi	Porvarinta
Appelqvist, Anders	satulaseppä	1762 ⁷⁸⁸	1781 (k) ⁷⁸⁹
Appelqvist, Johan	räättäli	1789	*
Backman, Johan	pellavankutoja	*	1753 (k)
Backman, Johan	lasimestari	*	1753 (k)
Backman, Johan	suutari	1772	n. 1778 (e) ⁷⁹⁰
Backman, Johan	nahkuri	1792	*
Backman, Johan Fredrik	peruukintekijä	1759	n. 1793 (e) ⁷⁹¹
Barckman, Magnus	kupariseppä	1751	1759 (k)
Battram, Dietrich	rakennusmestari	1764	1766 (e) ⁷⁹²
Berentz, Samuel Christian	peruukintekijä	1762/1769 ⁷⁹³	1767/1782 (e) ⁷⁹⁴
Berg, Matts	lasimestari	1766	1789 (k)
Bergholm, Anders	tyunnyrintekijä	1768	n. 1777 (k) ⁷⁹⁵
Bergman, Erik	suutari	1784	*
Bergman, Johan	pellavankutoja (olt.)	1761	1798 (k)
Bergstedt, Olof	suutari	1750	jälkeen 1754 ⁷⁹⁶
Bergström, Anders	naistenräättäli	1762 ⁷⁹⁷	n. 1765 (e) ⁷⁹⁸
Bergström, Anders	tyunnyrintekijä	1768	? ⁷⁹⁹
Bergström, Henrik	räättäli	1776	1805 (k) ⁸⁰⁰
Berner, Samuel	rakennusmestari	1748	1755 (e) ⁸⁰¹
Björk, Fredrik	köydenpunoja	1793	*
Björk, Lars	kannusseppä	1751	1772 (k) ⁸⁰²
Björklund, Daniel Petter	kupariseppä	1758	1768 (k)
Björklund, Lorentz	kupariseppä	1786	1789 (k)
Björkström, Johan Petter	puutarhuri	1803	*
Björnberg, Abraham	hatuntekijä	1798	*
Björnberg, Lars	hatuntekijä	1772 ⁸⁰³	1803 (k)
Björnklo, Nils (vanh.)	räättäli	ennen 1751 ⁸⁰⁴	n. 1755 (e) ⁸⁰⁵

⁷⁸⁸ Merkittiin henkikirjoissa ja veroluetteloissa porvariston joukkoon vuodesta 1752, jolloin sai mestarinkirjan, mutta vannon porvarisvalan vasta vuonna 1762.

⁷⁸⁹ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1777 ja 1781.

⁷⁹⁰ Vuoden 1778 veroluettelon mukaan ”tuomittu asepalvelukseen” (*dömd i krigstjänst*).

⁷⁹¹ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1779–1784 ja 1787–1790.

⁷⁹² Muutti Tukholmaan.

⁷⁹³ Otettiin koeajalle vuonna 1755 ja merkittiin siitä eteenpäin porvariston joukkoon henkikirjoissa ja veroluetteloissa, mutta vannon porvarisvalan vasta 1762.

⁷⁹⁴ Toimi pienporvarina ja kalakauppiana 1768–1769.

⁷⁹⁵ Veroluettelon mukaan ”kuollut köyhyydessä” (*död i fattigdom*).

⁷⁹⁶ Katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista vuonna 1754. Hamiltonin rykmentissä kuolee samana vuonna Olof Bergstedt -niminen sotilas, mutta yhteyttä ei ole kyetty todentamaan.

⁷⁹⁷ Merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteluihin porvariston joukkoon vuodesta 1753, jolloin sai mestarinkirjan, mutta vannon porvarisvalan vasta 1762.

⁷⁹⁸ Värvättyi sotilaaksi.

⁷⁹⁹ Sai porvarisoikeuden vuonna 1768, mutta ei esiinny henkikirjoissa eikä veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna. Vuonna 1790 kuollut kirvesmies Anders Bergström on mahdollisesti sama henkilö, mutta yhteyttä ei ole kyetty todentamaan.

⁸⁰⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1787.

⁸⁰¹ Toimi linnoituslaitoksen palveluksessa ennen ja jälkeen porvarituensa.

⁸⁰² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1763 eteenpäin selityksellä ”rutiköyhä ja halvaantunut” (*utfattig, har slag*).

⁸⁰³ Vannon porvarisvalan vuonna 1772 vaikka sai mestarinkirjan vasta vuonna 1779.

Björnklo, Nils nuorempi	räättäli	1775	1790 (k)
Bohm, Johan Erland	nahkuri	1764	jälkeen 1786 ⁸⁰⁶
Bohm, Mikael	nahkuri	*	1781 (k)
Boman, Johan	räättäli	*	1755 (k)
Borgström, Johan	räättäli	1749	jälkeen 1780 (e) ⁸⁰⁷
Boström, Carl	räättäli	1758	1789 (k) ⁸⁰⁸
Broström, Mats ⁸⁰⁹	maalari	1804	*
Brundelius, Anders	maalari	1766	jälkeen 1784 (?) ⁸¹⁰
Burgman, Adolf	kirjansitoja	1786	*
Burgman, Hans	läkkiseppä	1762 ⁸¹¹	1798 (k)
Burgman, Petter Fredrik	läkkiseppä	1796	1803 (k)
Byman, Carl Gustaf	räättäli	1788	*
Byman, Sigfrid	suutari	1784	1795 (e) ⁸¹²
Byström, Anders	suutari	1789	*
Bäckström, Anders	vaskenvalaja	1802	*
Bäckström, Carl	hatuntekijä	1797	*
Bähr, Carl	peruukintekijä	*	1753 (k)
Börstell, Johan ⁸¹³	satulaseppä	1764	1777 (k)
Clarberg, Malakias	maalari	1776	1790 (k) ⁸¹⁴
Cojander, Jakob	sorvari	1750	1771 (k)
Dahl, Israel	räättäli	1806	*
Dahlin, Petter	nahkuri	1753	jälkeen 1768 (?) ⁸¹⁵
Dahlman, Gabriel	nahkuri (olt.)	1789	1805 (k)
Dahlman, Isak	nahkatehtailija	1766	1778 (k)
Dahlman, Johan	nahkatehtailija	1776	1795 (k)
Dahlström, Isak	seppä	1797	jälkeen 1801 (?) ⁸¹⁶
Dahlvik, Elias	sorvari	1777	1802 (k)
Dammert, Fredrik	kultaseppä	*	1754 (k)
Danholm, Henrik Johan	puuseppä	1806	*
Delfin, Jakob	kirjansitoja	1807	*
Dreyer, Abraham Mikael	kelloseppä	1801	*
Dunckell, Paul Paulsson	suutari	1762	1790 (k) ⁸¹⁷
Edbom, Erik	puutarhuri	1790	*
Edelman, Axel Herbertus ⁸¹⁸	maalari	1791	*

⁸⁰⁴ Henkikirjoitettiin porvarina vuodesta 1751 eteenpäin.

⁸⁰⁵ Värväytyi Hamiltonin rykmentin sotilaaksi.

⁸⁰⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1777–1782 ja 1785. Katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1786 jälkeen.

⁸⁰⁷ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1780 jälkeen, esiintyy myöhemmin nimikkeellä ”entinen räättäli”.

⁸⁰⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi viimeisenä vuonna ennen kuolemaansa 1788.

⁸⁰⁹ Aiemmin maalari Tammisaareessa.

⁸¹⁰ Mainitaan vuonna 1783 olevan ulosotossa, häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1784 jälkeen.

⁸¹¹ Vannoi porvarisvalan 1762 mutta sai mestarinkirjan Tukholman ammattikunnalta vasta vuonna 1773.

⁸¹² Ryhtyi palovahtiupseeriksi.

⁸¹³ Aiemmin Suomen tykistörykmentin satulaseppä.

⁸¹⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1787 eteenpäin.

⁸¹⁵ Vuoden 1768 veroluettelon mukaan ”rutiköyhä ja poismuuttanut” (*”utfattig och bortflyttad”*).

⁸¹⁶ Katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1801 jälkeen.

⁸¹⁷ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1778 eteenpäin.

⁸¹⁸ Aiemmin Carl Gottfried Suerlingin kiertävän näytelmäseurueen kulissimaalari.

Ehrman, Gustaf	suutari	1797	*
Ekendahl, Jakob	nahkuri	1806	*
Ekholm, Anders	kultaseppä	1757	1771 (e) ⁸¹⁹
Ekholm, Elias	suutari	1749	1785 (k) ⁸²⁰
Eklund, Isak	suutari (olt.)	1770	jälkeen 1801 (?) ⁸²¹
Eklöf, Adolf Johan	hatuntekijä	1791	1793 (e) ⁸²²
Eklöf, Anders	suutari	ennen 1782 ⁸²³	1792 (e) ⁸²⁴
Ekström, Carl Fredrik	peruukintekijä	1776	1795 (k)
Elfström, Petter Ernst	kelloseppä	1791	1802 (e) ⁸²⁵
Elfvius, Samuel	kupariseppä	n. 1795 ⁸²⁶	*
Fack, Petter Johan	kultaseppä	1748	1752 (k)
Fahlberg, Petter Johan ⁸²⁷	sokerileipuri	1796	1802 (e) ⁸²⁸
Fahlström, Mårten	kultaseppä	1788	*
Falck, Jakob	kelloseppä	1778	*
Fillmer, Olof	puutarhuri	ennen 1755 ⁸²⁹	1757 (k)
Flodberg, Jonas	turkkuri	1776	*
Flöger, Johan Fredrik	turkkuri	1751	n. 1777 (e) ⁸³⁰
Forsberg, Carl Gustaf	räätäli	1790	*
Forsberg, Henrik	puuseppä	1792	*
Forsberg, Petter	räätäli	*	1756 (k)
Forsell, Anders	satulaseppä	1792	*
Forsell, Hans Mikael	puuseppä	1749	1755 (e) ⁸³¹
Forsenius, Sigfrid	kupariseppä	1781	* ⁸³²
Forslund, Hans	seppä	1783	1784 (k) ⁸³³
Forsman, Nils	pellavankutoja	1761	1769 (k) ⁸³⁴
Franstadius, Enok	ruukun- ja kaakeliuunintekijä	*	1783 (k) ⁸³⁵
Franzman, Henrik	maalari	1750	1764 (k) ⁸³⁶
Frisk, Jöns Lorentz	säämiskäntekijä	1764	*
Fägerwall, Henrik	hatuntekijä	1766	1788 (k) ⁸³⁷
Gamell, Johan	puuseppä	1749	1765 (k) ⁸³⁸

⁸¹⁹ Muutti ratsutilalliseksi Kirkkonummelle.

⁸²⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1781–1782 selityksellä ”rutiköyhä ja ulosotossa” (*utfattig och exequerad*).

⁸²¹ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1801 selityksellä ”rutiköyhä ja kerjäläinen” (*utfattig och tigger*), katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista sen jälkeen.

⁸²² Muutti Tammisaareen.

⁸²³ Henkikirjoitettiin porvarina vuodesta 1782.

⁸²⁴ Menetti mestarin ja porvarin oikeutensa maksamattomien verojen takia.

⁸²⁵ Muutti Viipuriin.

⁸²⁶ Mestarinnäyte ja porvarisoikeusanomus hyväksyttiin vuonna 1795, ja Elfvius sijoitettiin henkikirjoissa ja veroluetteloissa porvariston joukkoon.

⁸²⁷ Aiemmin mestari ja porvari Oulussa.

⁸²⁸ ”Vaihtaa paikkakuntaa”.

⁸²⁹ Mainittiin porvarina ensimmäisen kerran vuonna 1755.

⁸³⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1757, 1759, 1763, 1766 ja 1777. Vuoden 1778 veroluettelon mukaan eronnut porvaristosta.

⁸³¹ Erotettiin puuseppien ammattikunnasta vuonna 1755 työn huonon laadun vuoksi.

⁸³² Merkittiin konkurssissa olevaksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1805 eteenpäin.

⁸³³ Veroluettelon mukaan ”kuollut köyhyydessä” (*död i fattigdom*).

⁸³⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi koko porvarinaolonsa ajan.

⁸³⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1763–1772 ja vuodesta 1779 kuolemaansa asti.

⁸³⁶ Kuollessaan ”sairas ja rutiköyhä” (*sjuk och utfattig*).

⁸³⁷ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi viimeisinä elinvuosinaan 1787–1788.

Gardberg, Gabriel	nahkuri	1791	1808 (k)
Granbeck, Sven	hatuntekijä	1780	1790 (k)
Granberg, Fredrik	puuseppä	1775	1801 (e)
Granberg, Fredrik	satulaseppä	1784	1788 (k)
Granberg, Johan Petter	puuseppä	n. 1778 ⁸³⁹	*
Granqvist, Johan ⁸⁴⁰	kultaseppä	1803	*
Granström, Fredrik	satulaseppä	1807	*
Grönbeck, Erik	suutari	*	1764 (e) ⁸⁴¹
Grönberg, Erik	pellavankutoja (olt.)	1750	1769 (k) ⁸⁴²
Grönqvist, Anders	suutari	1784	jälkeen 1801 (?) ⁸⁴³
Grönqvist, Henrik Johan	räättäli	1804	*
Hagert, Philip	kutoja	1778	1805 (k)
Hagman, Johan Gabriel	nahkuri	1792	1802 (e) ⁸⁴⁴
Hallen, Christian	räättäli	1792	1800 (e) ⁸⁴⁵
Hallen, Emmanuel	seppä	1796	*
Hallen, Jakob	suutari	1749	1755 (k)
Hammarlund, Johan	seppä (olt.)	1768	1800 (k)
Hamn, Daniel ⁸⁴⁶	seppä (olt.)	1758	1761 (k)
Hamngren, Elias	säämiskäntekijä	1804	*
Hamnström, Nils	kammantekijä	1804	*
Harms, Daniel Gottfried	pellavankutoja	1758	1771 (k)
Harpman, Johan	kultaseppä	1776	1788 (k)
Hedlin, Carl Fredrik	muurari	1805	*
Hellenius, Erik	satulaseppä	n. 1803 ⁸⁴⁷	*
Hemberg, Johan	suutari	1758	1797 (k) ⁸⁴⁸
Hentman, Johan	seppä	1805	*
Hillenberg, Anders	sorvari	1783	n. 1802 (e) ⁸⁴⁹
Hillert, Johan Christoffer	rakennusmestari	1764	1783 (e) ⁸⁵⁰
Hintzberg, Gustaf	pellavankutoja	1761	1767 (e)
Hjort, Gabriel	seppä (olt.)	1758 ⁸⁵¹	1765 (k)
Hollsten, Johan	naistenräättäli	1782	jälkeen 1795 (e) ⁸⁵²
Hollsten, Paul	suutari	1788	jälkeen 1793 (?) ⁸⁵³

⁸³⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1763 kuolemaansa asti.

⁸³⁹ Sai mestarinkirjan Helsingin ammattikunnalta vuonna 1778 ja merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteloihin porvarina vuodesta 1784 eteenpäin.

⁸⁴⁰ Aiemmin mestari ja porvari Tammisaassa.

⁸⁴¹ Erosi porvaristosta vanhuuden ja köyhyyden takia.

⁸⁴² Veronmaksukyvytön viimeisinä elinvuosinaan 1768–1769.

⁸⁴³ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1801 jälkeen.

⁸⁴⁴ Muutti Tuusulaan.

⁸⁴⁵ Siirtyi kaupunginvankilan vahtimestariksi.

⁸⁴⁶ Aiemmin linnoituslaitoksen seppä Viaporissa.

⁸⁴⁷ Sai mestarinkirjan Helsingin ammattikunnalta vuonna 1803 ja henkikirjoitettiin siitä eteenpäin porvariston joukossa.

⁸⁴⁸ Veronmaksukyvytön vuosina 1775–1780 ja 1785–1794.

⁸⁴⁹ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1802 jälkeen. Vuonna 1804 mainitaan eronneen porvaristosta ja poistuneen kaupungista useita vuosia sitten.

⁸⁵⁰ Siirtyi ruokakauppiaksi.

⁸⁵¹ Sai mestarinkirjan Helsingin ammattikunnalta vuonna 1753, ja merkittiin siitä eteenpäin porvariston joukkoon henkikirjoissa ja veroluetteloissa, mutta vannoi porvarisvalan vasta vuonna 1758.

⁸⁵² Muutti Hämeenlinnaan.

⁸⁵³ Katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1793 jälkeen.

Holm, Anders	nahkuri	1799	*
Holm, Hans	suutari	1780	*
Holm, Jöran	suutari	1749	1755 (k)
Holmberg, Gabriel	sorvari	1796	*
Holmberg, Niklas	naistenräätäli	1773	1789 (k)
Holmgren, Johan	hansikkaantekijä	1764	1792 (k) ⁸⁵⁴
Holmgren, Johan Petter	sorvari	1773	1778 (k)
Holmström, Johan	räättäli	1784	1804 (e)
Holmström, Johan	nahkuri	1807	*
Holmström, Paul	suutari	1788	*
Hultgren, Erik Johan	räättäli	1794	*
Högström, Anders	satulaseppä	1788	*
Höjjer, Nils	suutari	1764	1795 (k)
Höök, Carl Gustaf	seppä	1790	jälkeen 1791 (?) ⁸⁵⁵
Höök, Petter	kengitysseppä (olt.)	1753	1780 (k)
Ingberg, Gabriel	räättäli	1759	1769 (k)
Ingström, Johan	vaununtekijä	n. 1791 ⁸⁵⁶	*
Jång, Johan	kultaseppä	1776	n. 1777 (e) ⁸⁵⁷
Karberg, Gabriel	nahkuri	n. 1792 ⁸⁵⁸	1808 (k)
Koskman, Axel	puuseppä	*	1767 (k) ⁸⁵⁹
Krook, Carl Gustaf ⁸⁶⁰	leipuri	1751	1757 (e)
Kruse, Daniel	vaskenvalaja	1751	1794 (e)
Kullberg, Daniel	kultaseppä	1772	1774 (k)
Kyander, Thomas	suutari	n. 1799 ⁸⁶¹	1799 (k) ⁸⁶²
Kählman, Johan Erik	vaununtekijä	1774	1788 (k)
Kählman, M.	vaununtekijä	1806	*
Köpke, Georg Fredrik	värjäri	1764	1774 (e)
Lahenius, Erik	nahkuri	1787	1803 (k)
Lampenius, Gustaf	puutarhuri	1796	*
Landin, Erik	räättäli	1783	1795 (k)
Landin, Johan	räättäli	1751	1775 (k)
Lang, Gustaf	suutari	1750	n. 1770 (e) ⁸⁶³
Lang, Henrik	puuseppä	1748	n. 1754 (e) ⁸⁶⁴
Langen, Gustaf	peruukintekijä	1789	*
Langen, Gustaf	kammantekijä	1807	*
Lassenius, Johan	räättäli	1779	1790 (k)

⁸⁵⁴ Veronmaksukyvyytön vuosina 1768–1769 ja vuodesta 1777 kuolemaansa asti.

⁸⁵⁵ Esiintyy henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuosina 1786–1791, vannoo porvarisvalan vuonna 1790.

⁸⁵⁶ Teki mestarinnäytteen Helsingin ammattikunnalle vuonna 1790 ja merkittiin samasta vuodesta eteenpäin porvariston joukkoon henkikirjoissa ja veroluetteloissa.

⁸⁵⁷ Vuoden 1778 veroluettelon mukaan värväytynyt armeijaan (*antagit krigstjänst*).

⁸⁵⁸ Merkittiin porvariston joukkoon henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuodesta 1792 eteenpäin.

⁸⁵⁹ Oli vuodesta 1750 kuolemaansa asti sokea ja veronmaksukyvyytön.

⁸⁶⁰ Aiemmin leipurimestari Norrtäljessä.

⁸⁶¹ Sai mestarinkirjan Helsingin ammattikunnalta vuonna 1784 ja merkittiin porvariksi henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuodesta 1789 eteenpäin.

⁸⁶² Merkittiin veronmaksukyvyyttömäksi vuosina 1789 ja 1792. Jälkimmäisenä vuonna maistraatti uhkasi irtisanoa porvarisoikeuden ellei Kyander maksa verojaan.

⁸⁶³ Värväytyi tykistöön.

⁸⁶⁴ Otettiin vuonna 1754 palovahdiksi.

Leander, Emmanuel	puuseppä	1806	*
Leander, Henrik	puuseppä	1765	1806 (e) ⁸⁶⁵
Lillberg, Henrik	räättäli	1758	1772 (k) ⁸⁶⁶
Lilljefors, Johan	suutari	1774	1802 (k)
Lilljeström, Christoffer	räättäli	1773	1789 (k) ⁸⁶⁷
Lindberg, Claes	nahkuri	1804	*
Lindberg, Elias	puuseppä	1791	1808 (k)
Lindberg, Fredrik	nahkuri	1783	1789 (k) ⁸⁶⁸
Lindberg, Johan Petter	naistenräättäli	1791	*
Lindberg, Lars	nahkuri	1794	jälkeen 1799 (?) ⁸⁶⁹
Lindberg, Mats	kelloseppä	n. 1770	n. 1776 (e) ⁸⁷⁰
Lindblad, Carl Gustaf	puuseppä	1803	1807 (e) ⁸⁷¹
Lindblad, Johan	sorvari	*	1751 (k)
Lindfors, Samuel	suutari	1797	*
Lindholm, Erik	vaununtekijä	1796	jälkeen 1802 (?) ⁸⁷²
Lindros, Henrik	seppä	1795	1808 (k)
Lundberg, Gustaf	leipuri ja kahvilanpitäjä	*	1750 (e) ⁸⁷³
Lundblad, Carl	sorvari	1751	jälkeen 1764 (?) ⁸⁷⁴
Löfbom, Erik	nahkuri	1782	1800 (k)
Löfström, Henrik	seppä	1769	1789 (k) ⁸⁷⁵
Lönnberg, Erik	nahkuri	1803	*
Lönnberg, Erik Johan	suutari	n. 1798 ⁸⁷⁶	*
Mahlheim, Anders	vaskenvalaja	1771	1773 (k)
Malm, Carl Gustaf	leipuri	1807	*
Malmsten, Carl	räättäli	1805	*
Malmström, Johan Jakob	vaununtekijä	1798	*
Malmström, Mats	seppä	1794	*
Manne, Martin	köydenpunoja	1751	jälkeen 1779 (?) ⁸⁷⁷
Mansnerus, Carl	hienotaeseppä (olt.)	1774	n. 1808 (k)
Mats ⁸⁷⁸	muurari	*	1754 (k)
Möller, Abraham	leipuri	1807	*
Möller, Johan Christofferss.	tynnrintekijä	1758	1758 (k)
Nordberg, Henrik	suutari	*	1748 (k)
Nordling, Christian Johan	puuseppä	1751	1757 (k)

⁸⁶⁵ Luovutti v. 1806 työpajansa pojalleen, puuseppämestari Emmanuel Leanderille.

⁸⁶⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1763 kuolemaansa asti.

⁸⁶⁷ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1785–1787.

⁸⁶⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1787 kuolemaansa asti.

⁸⁶⁹ Katoaa henkikirjoista ja veroluettelosta vuoden 1799 jälkeen.

⁸⁷⁰ Vuoden 1776 suostuntaveroluettelossa mainitaan karkotetun kaupungista ("*staden förvist*").

⁸⁷¹ Muutti Viaporiin ja erotettiin ammattikunnasta.

⁸⁷² Katoaa henkikirjoista ja veroluettelosta vuoden 1801 jälkeen. Vuoden 1803 veroluettelossa on merkintä "ei löydy, poismuuttanut" (*finns icke, bordrymd*).

⁸⁷³ Siirtyi ruokakauppiaksi.

⁸⁷⁴ Katoaa henkikirjoista ja veroluettelosta vuoden 1764 jälkeen. Vuoden 1765 veroluettelossa on merkintä "pois paikkakunnalta" (*från orten*).

⁸⁷⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1784 kuolemaansa asti.

⁸⁷⁶ Sai mestarinkirjan Helsingin ammattikunnalta vuonna 1798 ja merkittiin siitä eteenpäin porvariksi henkikirjoissa ja veroluettelossa.

⁸⁷⁷ Konkurssissa ja veronmaksukyvytön vuodesta 1766 eteenpäin, katoaa kaikista lähteistä vuoden 1779 jälkeen.

⁸⁷⁸ Esiintyi kaikissa asiakirjoissa pelkällä etunimellä.

Norsten, Johan ⁸⁷⁹	kaakeliuunintekijä	1788	1803 (e) ⁸⁸⁰
Norsten, Petter	satulaseppä	1783	*
Norström, Isak	pellavankutoja	*	1755 (k)
Norström, Jakob	muurari	1784	jälkeen 1791 (?) ⁸⁸¹
Norman, Samuel (vanh.)	suutari	*	1771 (k)
Norman, Samuel (nuor.)	suutari	1777	n. 1790 (k) ⁸⁸²
Nyberg, Jonas ⁸⁸³	puutarhuri	1759	1780 (k) ⁸⁸⁴
Nygren, Anders	puuseppä (olt.)	1759	1792 (k)
Nyström, Henrik	suutari	1796	*
Nyström, Johan	suutari	1787	*
Olander, Henrik ⁸⁸⁵	lasimestari	1787	*
Orell, Adolf	vaskenvalaja	1804	*
Palm, Johan Gustaf ⁸⁸⁶	leipuri	1794	*
Palmeus, Fredrik	maalari	1806	*
Pappe, Martin	värjäri	*	1753 (k)
Parkow, Martin ⁸⁸⁷	seppä	1759	1776 (e)
Pettersson, Petter	tinanvalaja	1777	1805 (k)
Philipsson, Johan	leipuri	1758	jälkeen 1764 (?) ⁸⁸⁸
Poetzell, Jakob	kutoja	1768	1769 (k)
Ponsen, Johan	hatuntekijä	1803	*
Preutz, Johan Erland	tinanvalaja	1763	n. 1776 (e) ⁸⁸⁹
Procopaeus, Johan Otto	värjäri	1801	*
Ramstedt, Anders	seppä	1793	*
Renström, Henrik ⁸⁹⁰	kengänkorjaaja	1776	1781 (k)
Rosenqvist, Carl	kultaseppä	1792	jälkeen 1796 (?) ⁸⁹¹
Rosqvist, Petter	värjäri	1807	*
Rotger, Jakob Johan	leipuri	1797	1804 (k) ⁸⁹²
Rotger, Petter	leipuri	1764	1797 (k)
Rundberg, Petter	vaskenvalaja	1774	*
Rydberg, Gudmund	nahkuri	n. 1760 ⁸⁹³	1776 (k) ⁸⁹⁴
Rönn, Johan	turkkuri	*	1763 (k)
Rönnerberg, Martin	räättäli (olt.)	*	1783 (k)

⁸⁷⁹ Aiemmin Linnoituslaitoksen muurarimestari Viaporissa.

⁸⁸⁰ Siirtyi Loviisaan.

⁸⁸¹ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1791 jälkeen.

⁸⁸² Veronmaksukyvytön vuonna 1787. Henkikirjoitettu vuoteen 1790 asti, vaimo mainitaan leskenä vuoden 1791 raatimiesvaalin äänestyslueattelossa.

⁸⁸³ Aiemmin sotakollegion kamreerin Johan Schaggströmin tupakkaplantaasin hoitaja.

⁸⁸⁴ Veronmaksukyvytön vuosina 1767–1774 ja 1779–1780.

⁸⁸⁵ Aiemmin linnoituslaitoksen lasimestari Viaporissa.

⁸⁸⁶ Aiemmin kruununleipuri.

⁸⁸⁷ Aiemmin linnoituslaitoksen seppämestari Viaporissa.

⁸⁸⁸ Suostuntaveroluetteloiden mukaan "matkustanut pois" ("*bortrest*").

⁸⁸⁹ Veronmaksukyvytön vuodesta 1771 eteenpäin, vuoden 1776 veroluettelon mukaan "lähtenyt kaupungista" ("*staden förvist*").

⁸⁹⁰ Armeijasta eron saanut entinen suutarinkisälli.

⁸⁹¹ Mainitaan maistraatin pöytäkirjassa poistuneen kaupungista v. 1796.

⁸⁹² Konkurssissa ja veronmaksukyvytön vuodesta 1801 kuolemaansa asti.

⁸⁹³ Sai vuonna 1760 maistraatilta luvan päästä porvariksi, ja merkittiin siitä eteenpäin henkikirjoihin ja veroluetteloihin porvarina.

⁸⁹⁴ Veronmaksukyvytön vuosina 1765–1766, 1768, 1770 ja vuodesta 1774 eteenpäin. Veroluettelon mukaan "kuollut mitä suurimmassa köyhyydessä" ("*död i största fattigdom*").

Röö, Erik (vanh.)	köydenpunoja	1758	1797 (k)
Röö, Erik (nuor.)	köydenpunoja	1805	*
Röö, Johan Henrik	köydenpunoja	1783	1789 (k)
Sahlberg, Johan Petter	asesepä	1762	1797 (e) ⁸⁹⁵
Sandberg, Hans	kirjansitoja	*	1752 (k)
Sandberg, Henrik	kultaseppä	1795	*
Schildt, Johan ⁸⁹⁶	nyörintekijä	1785	*
Schlyter, Christian Lorentz	kirjansitoja	1758	1787 (e) ⁸⁹⁷
Schlyter, Christoffer Wilhelm	kirjansitoja	1783	*
Schönberg, Lars	kelloseppä	1796	*
Schörling, Fredrik Johan	seppä	1766	n. 1776 (e) ⁸⁹⁸
Selenius, Abraham	räättäli	1791	1804 (k)
Selenius, Erik	sorvari	1803	*
Sexelin, Johan	suutari	1759	1764 (k)
Sillman, Nils	vaununtekijä	1788	1794 (k)
Sjöberg, Lorentz	hatuntekijä	*	1763 (k)
Sjöström, Carl Gustaf	sorvari	1803	*
Sohlberg, Henrik	kultaseppä	1765	1791 (e) ⁸⁹⁹
Sommar, Petter Ebbe	leipuri	1801	*
Sonntag, Johan	puuseppä	*	1752 (k)
Spolander, Jakob ⁹⁰⁰	kupariseppä	n. 1799 ⁹⁰¹	1802 (k)
Steffens, Petter	kammantekijä	1790	1799 (k)
Stenberg, Johan Gustaf	hatuntekijä	1791	*
Stenborg, Henrik	pellavankutoja	n. 1786	n. 1792 (e) ⁹⁰²
Stenius, Henrik	suutari	1789	1800 (k)
Stenström, Henrik	pellavankutoja (olt.)	*	1757 (k)
Stenström, Mårten	naistenräättäli	1801	*
Stihl, Hans	lasimestari	*	1750 (k)
Strömberg, Erik	räättäli	1769	1792 (k)
Strömberg, Henrik	pellavankutoja	1750	1783 (k)
Sundberg, Erik	kupariseppä	1764	1781 (e) ⁹⁰³
Sundberg, Jakob	suutari (olt.)	*	1775 (k)
Sundberg, Johan	suutari	*	n. 1765 (e) ⁹⁰⁴
Sundqvist, Anders Johan	suutari	1786	1788 (k)
Tenman, Erik	suutari	1759	1788 (k) ⁹⁰⁵
Thelning, Emmanuel	taidemaalari	1799	1805 (e)

⁸⁹⁵ Veronmaksukyvytön vuosina 1768–1769 ja 1781–1792.

⁸⁹⁶ Aiemmin mestari ja porvari Turussa

⁸⁹⁷ Luovutti työpajansa pojalleen Christoffer Wilhelm Schlyterille.

⁸⁹⁸ Katoaa henkikirjoista ja veroluettelosta vuoden 1776 jälkeen. Mainitaan vuonna 1778 värväytyneen armeijaan.

⁸⁹⁹ Myöhemmin suurmaanomistaja Helsingin pitäjässä ja kontingenttiporvari.

⁹⁰⁰ Aiemmin mestari ja porvari Tammisaarella.

⁹⁰¹ Maistraatti hyväksyi porvarisanomuksen vuonna 1799, merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteloihin porvarina samasta vuodesta eteenpäin.

⁹⁰² Merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteloihin porvarina vuosina 1786–1793. Maistraatin vuoden 1792 pöytäkirjan mukaan oli poistunut kaupungista ja asui Vihdissä.

⁹⁰³ Siirtyi Hämeenlinnaan.

⁹⁰⁴ Teki vuonna 1764 konkurssin ja mainitaan vuoden 1766 veroluettelossa ”entisenä suutarina”.

⁹⁰⁵ Veronmaksukyvytön vuodesta 1781 kuolemaansa asti.

Thitz, Anders Gustaf	maalari	1790	1799 (e)
Thomander, Thomas	hatuntekijä	*	1767 (k) ⁹⁰⁶
Tillberg, Jonas	tinanvalaja	1762	1763 (k) ⁹⁰⁷
Tillman, Johan	seppä	1790	*
Tranberg, Petter	suutari	1758	1771 (k)
Tötterman, Abraham	räättäli	1799	1804 (k)
Ullberg, Hans ⁹⁰⁸	seppä	*	1756 (e) ⁹⁰⁹
Wahlgren, Anders	satulaseppä (olt.)	*	1780 (k)
Wallberg, August	kultaseppä	1790	n. 1802 (e) ⁹¹⁰
Wanström, Johan Fredrik	kutoja	1803	1808 (k)
Werner, Franz Ernest	asesepä	1751	n. 1757 (e) ⁹¹¹
Wessman, Bengt Johan	puutarhuri	1773	1790 (k)
Westergren, Samuel	räättäli (olt.)	1794	*
Westerholm, Henrik	suutari	1777	*
Westerholm, Mikael	suutari	1787	*
Wiberg, Emmanuel	seppä	1795	1807 (k)
Widberg, Axel	suutari (olt.)	*	1783 (k) ⁹¹²
Widmark, Zacharias	pellavankutoja	n. 1792 ⁹¹³	1798 (e) ⁹¹⁴
Wikberg, Martin Gabriel	suutari	1776	n. 1789 (e) ⁹¹⁵
Wikman, Erik	suutari	1777	jälkeen 1796 (?) ⁹¹⁶
Wikström, Petter	säämiskäntekijä	1791	1799 (k)
Wiman, Johan	suutari	1795	*
Winberg, Anders	jalokiviseppä	1800	1803 (e) ⁹¹⁷
Winberg, Johan	suutari	1789	*
Winqvist, Johan	kultaseppä	1807	*
Winqvist, Petter	seppä (olt.)	1774	1789 (k)
Wretman, Jonas	vaununtekijä	1766	1773 (k)
Wulff, Jakob	nahkuri	1805	*
Wärnberg, Johan Petter	leipuri	1806	*
Zencker, Christian Wilhelm	köydenpunoja	*	n. 1755 (e) ⁹¹⁸
Åberg, Henrik	suutari	1766	1779 (e) ⁹¹⁹
Åberg, Johan	puuseppä	1783	*
Åberg, Petter	puuseppä (olt.)	1751	1782 (k) ⁹²⁰

⁹⁰⁶ Veronmaksukyvytön vuodesta 1763 kuolemaansa asti.

⁹⁰⁷ Veroluettelon mukaan "kuollut köyhyydessä" (*död i fattigdom*).

⁹⁰⁸ Aiemmin linnoituslaitoksen seppämestari Viaporissa.

⁹⁰⁹ Irtisanoo porvarisoikeutensa köyhyyden vuoksi.

⁹¹⁰ Teki konkurssin ja muutti "Venäjän puolelle".

⁹¹¹ Vuoden 1755 veroluettelon mukaan veronmaksukyvytön ja omaisuus takavarikoitu. Vuoden 1757 veroluettelon mukaan muuttanut pois kaupungista.

⁹¹² Veronmaksukyvytön vuosina 1767–1768.

⁹¹³ Anoi porvarisoikeutta vuonna 1792 ja merkittiin sen jälkeen porvarina henkikirjoihin ja veroluetteloihin.

⁹¹⁴ Muutti Tammisaareen.

⁹¹⁵ Veronmaksukyvytön vuonna 1787. Värväytyi eronsa jälkeen sotilaaksi.

⁹¹⁶ Veronmaksukyvytön vuosina 1787–1790. Maistraatti uhkasi vuonna 1792 irtisanoa Wimanin porvarisoikeuden, jos tämä ei maksa verojaan. Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1796 jälkeen.

⁹¹⁷ Muutti Pietariin.

⁹¹⁸ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1755 jälkeen, mainitaan seuraavana vuonna "entisenä köydenpunojana".

⁹¹⁹ Muutti toimeentuloaiveuksien vuoksi Mäntsälään pitäjänsuutariksi.

⁹²⁰ Veronmaksukyvytön vuodesta 1775 kuolemaansa asti.

Ågren, Anders	seppä	1793	jälkeen 1800 (?) ⁹²¹
Åhman, Jonas	tynnyrintekijä	1762	1764 (e) ⁹²²
Åkerberg, Jonas ⁹²³	seppä	1753	n. 1757 (e) ⁹²⁴
Öberg, Johan	suutari	*	1757 (k)
Öman, Johan	suutari	1786	1789(k) ⁹²⁵
Öman, Johan	kultaseppä	1803	*
Österberg, Anders	parkitsija	1772	1790 (k)
Österberg, Anders Johan	nahkuri	1801	*
Österberg, Erik	nahkuri	1775	1788 (k) ⁹²⁶
Österberg, Johan ⁹²⁷	leipuri	1785	1792 (e) ⁹²⁸
Österberg, Zacharias	leipuri	1795	* ⁹²⁹

⁹²¹ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1800 jälkeen.

⁹²² Siirtyi Turkuun.

⁹²³ Aiemmin linnoituslaitoksen seppämestari Viaporissa.

⁹²⁴ Värväytyi sotilaaksi, mainitaan vuonna 1758 Jägerhornin rykmentin korpraalina.

⁹²⁵ Veroluettelon mukaan ”kuollut köyhyydessä” (*död i fattigdom*).

⁹²⁶ Veronmaksukyvytön vuosina 1787–1788.

⁹²⁷ Aiemmin kruununleipuri Viaporissa.

⁹²⁸ Siirtyi kauppiaksi, siirtää leipomotoiminnan veljelleen Zacharias Österbergille.

⁹²⁹ Muutti Ruotsiin pian porvarisoikeuden saamisen jälkeen. Kauppias Johan Österberg jatkoi leipomotoimintaa veljensä nimissä, ja Zacharias Österberg esiintyy Helsingin henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuoteen 1808 asti.

II KAUPPIAAT

Nimi	Toimiala	Porvariksi	Porvarinta
Adrian, Leonhard	rihkamakauppa	1752	1753 (k)
Angolin, Mats		*	1750 (k)
Berg, Petter		*	n. 1755 (e) ⁹³⁰
Bergholm, Petter	rihkamakauppa	1794	*
Bock, Gustaf Johan	ulko- ja kotimaankauppa	*	1788 (k)
Bockström, Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1789	1801 (k)
Borgelin, Johan		*	1765 (k) ⁹³¹
Borgström, Erik	ulko- ja kotimaankauppa	1796	*
Burgman, Carl		*	n. 1755 (e) ⁹³²
Burgman, Torsten		*	1761 (k)
Burtz, Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1768	1792 (k)
Burtz, Nils Larsson	ulko- ja kotimaankauppa	1748	1765 (k)
Byström, Anders ⁹³³		1753	1802 (k)
Bäckman, Petter		1751	1756 (k)
Cadenius, Gabriel Johan	rihkamakauppa	1795	*
Clason, Johan Abraham	talonpoikaiskauppa ⁹³⁴	1772	1775 (k)
Clayhills, Georg Wilhelm		*	1754 (k)
Clayhills, Thomas Anton		*	1764 (k) ⁹³⁵
Dahlström, Olof	rihkamakauppa	*	1751 (k)
Dinetz, Isak	ulko- ja kotimaankauppa	1792	jälkeen 1797 (?) ⁹³⁶
Dobbin, Carl Jakob	ulko- ja kotimaankauppa	1771	1783 (k)
Ekblad, Nils	rihkamakauppa	1766	1770 (k)
Engström, Petter	rihkamakauppa	1793	* ⁹³⁷
Enning, Mathias	rihkamakauppa Viaporissa	1763	1798 (k) ⁹³⁸
Enning, Mathias Emanuel	rihkamakauppa	1794	1795 (k)
Etholen, Carl Gustaf	ulko- ja kotimaankauppa	1789	*
Etholen, Gabriel	rihkamakauppa	1766	1777 (k)
Fack, Henrik Johan		*	1786 (k) ⁹³⁹
Falck, Petter	rihkamakauppa Viaporissa	1765	1789 (k)
Forselius, Johan	rihkamakauppa	1757	1775 (k) ⁹⁴⁰
Forsström, Isak ⁹⁴¹	rihkamakauppa	1791	n. 1805 (e) ⁹⁴²

⁹³⁰ Häviää porvariston joukosta henkikirjoissa ja veroluettelossa vuoden 1755 jälkeen, mainitaan myöhemmin sukellustarkastajana.

⁹³¹ Merkitty veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1757–1765 huomautuksella ”rutiköyhä ja vanha” (*utfattig och gammal*).

⁹³² Viimeiset porvarisvuotensa merkittiin veronmaksukyvyttömäksi huomautuksella ”vanha ja heikko” (*gam-mal och orklös*); ryhtyi eronsa jälkeen puu- ja rautatavaran tarkastajaksi.

⁹³³ Kauppias Tukholmassa ennen siirtymistään Helsinkiin.

⁹³⁴ Porvarisoikeuden myönnön yhteydessä Clasonille annetaan ”samat oikeudet kuin yhtiökumppani Per Hans-son Sunnilla”.

⁹³⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1759.

⁹³⁶ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1796 ja 1797, katoaa tämän jälkeen lähteistä.

⁹³⁷ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1802.

⁹³⁸ Irtisanoi porvarisoikeutensa 1794 siirtääkseen liiketoimintansa pojalleen Mathias Emanuel Enningille, mut-ta tämän kuoltua äkillisesti seuraavana vuonna sai ne takaisin.

⁹³⁹ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1765 kuolemaansa asti.

⁹⁴⁰ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1771 kuolemaansa asti.

Gnospelius, Johan	rihkamakauppa	1754 ⁹⁴³	1764 (k)
Govinius, Henrik Jakob	"rihkama- ja muu kauppa"	1792	*
Govinius, Zacharias	ulko- ja kotimaankauppa	*	n. 1776 (e) ⁹⁴⁴
Grån, Gottfried		*	1759 (k)
Grönberg, Erik		*	1771 (k) ⁹⁴⁵
Hahr, Isak	kotimaankauppa	1760	1767 (e) ⁹⁴⁶
Hallbäck, Otto Wilhelm	"rihkama- ja muu kauppa"	1806	*
Heidenstrauch, Nathaniel	ulko- ja kotimaankauppa	1774	n. 1802 (e)
Heidenstrauch, Petter ⁹⁴⁷	ulko- ja kotimaankauppa	1771	*
Holmberg, Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1768	1799 (e) ⁹⁴⁸
Lampa, Carl	rihkamakauppa	1760	1789 (k)
Lampa, Claes	ulko- ja kotimaankauppa	1768	1796 (k) ⁹⁴⁹
Lampa, Johan		1807	*
Lang, Anders Anton	ulko- ja kotimaankauppa	1806	*
Lethin, Henrik Jonas	ulko- ja kotimaankauppa	1769	1793 (k)
Lihr, Isak	ulko- ja kotimaankauppa	1775	n. 1789 (e) ⁹⁵⁰
Lillgren, Johan		*	1761 (e) ⁹⁵¹
Lilljemarck, Samuel	rihkamakauppa	1790	*
Lindberg, Carl Vilhelm		1794	*
Lindberg, Christian	rihkamakauppa	1755	1780 (k)
Lindberg, Johan ⁹⁵²	talonpoikaiskauppa	1752	n. 1763 (e) ⁹⁵³
Lindström, Erik	rihkamakauppa	1770	n. 1806 (e) ⁹⁵⁴
Manecke, Bernhard	rihkamakauppa	1782	1808 (k)
Manecke, Carl	ulko- ja kotimaankauppa	1773	1788 (k) ⁹⁵⁵
Manecke, Petter		*	1796 (k)
Mattens, Fredrik	ulko- ja kotimaankauppa	1776	*
Mattheiszen, Mathias ⁹⁵⁶	ulko- ja kotimaankauppa	1770	1791 (k)
Melen, Anders	kotimaan vähittäiskauppa	1799	* ⁹⁵⁷
Myhr, Johan Niklas	rihkamakauppa	1750	1774 (k)
Myhrberg, Fredrik Henning	rihkamakauppa	1750	1763 (k) ⁹⁵⁸

⁹⁴¹ Entinen ruokakauppias.

⁹⁴² Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1800 eteenpäin. Erosi porvaristosta todennäköisesti noin vuonna 1806, koska siirtyy silloin henkikirjoissa ja veroluettelossa kaupungin muiden asukkaiden joukkoon nimikkeellä "entinen kauppias".

⁹⁴³ Toimi Per Hansson Sunnin yhtiökumppanina ennen porvariuttaan.

⁹⁴⁴ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1771 eteenpäin. Eroaa porvaristosta luultavasti noin vuonna 1777, koska muuttuu silloin henkikirjoissa ja veroluetteloissa "entiseksi kauppiaksi".

⁹⁴⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1763 kuolemaansa asti selityksellä "rutiköyhä" (*utfattig*).

⁹⁴⁶ Muutti "Ruotsin puolelle".

⁹⁴⁷ Entinen merikapteeni.

⁹⁴⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1796.

⁹⁴⁹ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1780 kuolemaansa asti.

⁹⁵⁰ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1785 kuolemaansa asti.

⁹⁵¹ Irtisanoi porvarisoikeutensa köyhyyden takia.

⁹⁵² Entinen tullikirjuri.

⁹⁵³ Siirtyi huutokauppakamarin hoitajaksi.

⁹⁵⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1778 kuolemaansa asti mm. selityksillä "köyhä" (*fattig*), "rutiköyhä" (*utfattig*), "sairaallinen" (*sjuklig*). Eroaa porvaristosta luultavasti noin vuonna 1807, koska merkitään henkikirjassa ja veroluettelossa "entiseksi kauppiaksi".

⁹⁵⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1782 eteenpäin. Veroluettelon mukaan "kuollut köyhydessä" (*död i fattigdom*) vuonna 1788.

⁹⁵⁶ Entinen merikapteeni.

⁹⁵⁷ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1803 eteenpäin.

Neukirck, Baltzar	rihkamakauppa	1752	1771 (k) ⁹⁵⁹
Noren, Carl Fredrik		1749	1773 (k) ⁹⁶⁰
Pacchalen, Gabriel	ulko- ja kotimaankauppa	1764	1782 (k) ⁹⁶¹
Peron ⁹⁶² , Aron	rihkamakauppa	*	1766 (k) ⁹⁶³
Remander, Fredrik		1802	*
Richoff, Johan	rihkamakauppa Viaporissa	1795	1800 (k)
Rosander, Erik		*	jälkeen 1757 (?) ⁹⁶⁴
Schwartz, Henrik Christian	ulko- ja kotimaankauppa	1799	*
Schwartz, Petter	ulko- ja kotimaankauppa	1758	1793 (k)
Sederholm, Alexander Magnus	ulko- ja kotimaankauppa	1806	*
Sederholm, Erik Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1777	*
Sederholm, Gustaf Adolf		1776	n. 1780 (e) ⁹⁶⁵
Sederholm, Gustaf Adolf ⁹⁶⁶		1807	*
Sederholm, Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1751 ⁹⁶⁷	1805 (k)
Sierck, Adolf Fredrik	ulko- ja kotimaankauppa	1794 ⁹⁶⁸	*
Sierck, Carl		1807	*
Siliacks, Henrik Jakob	ulko- ja kotimaankauppa ⁹⁶⁹	1755	1768 (k)
Skugge, Henrik	rihkamakauppa Viaporissa	1787	1806 (k)
Stenström, Lars	rihkamakauppa	1794	*
Ström, Sigfrid	rihkamakauppa	*	n. 1767 (e) ⁹⁷⁰
Sund, Isak		*	jälkeen 1753 (?) ⁹⁷¹
Sund, Julius Johan		*	1748 (k)
Sundbeck, Erik (vanh.)	maustekauppa	*	1762 (k)
Sundbeck, Erik (nuor.)		n. 1762	1772 (e)
Sunn, Adolf		1807	*
Sunn, Carl Magnus	rihkamakauppa	1756	1796 (k)
Sunn, Per Hansson	talonpoikaikauppa	*	1774 (k)
Tackolin, Johan	ulko- ja kotimaankauppa	1776	jälkeen 1781 (?) ⁹⁷²
Telleqvist, Carl		*	1753 (k)
Tesche, Henrik Jakob	ulko- ja kotimaankauppa ⁹⁷³	1759	1771 (k) ⁹⁷⁴

⁹⁵⁸ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1757 eteenpäin.

⁹⁵⁹ Merkittiin köyhäksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1754, vain kaksi vuotta porvariksi tulonsa jälkeen, ja pysyi tässä tilassa kuolemaansa asti.

⁹⁶⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi satunnaisina vuosina 1760-70-luvulla.

⁹⁶¹ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1778 kuolemaansa asti.

⁹⁶² Sukunimi esiintyi myös muodossa *Peronius*.

⁹⁶³ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi selityksellä ”rutiköyhä” (*utfattig*) vuodesta 1758 kuolemaansa asti.

⁹⁶⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi selityksellä ”rutiköyhä ja vanha” (*utfattig och gammal*) vuodesta 1751 eteenpäin. Katoaa lähteistä vuonna 1757.

⁹⁶⁵ Sai 1780 nimityksen sotakomissariaatin virkamieheksi.

⁹⁶⁶ Kahdesta kauppianoikeuden saaneesta Gustaf Adolf Sederholmista vanhempi oli Johan Sederholmmin poika, nuorempi pojanpoika.

⁹⁶⁷ Vuosina 1748–1751 Nils Burtzin yhtiökumppani.

⁹⁶⁸ Sai vuonna 1792 pikkurihkamakauppiaan (*nipperhandlare*) oikeuden Helsingissä, mutta sai vuonna 1794 täydet ulko- ja kotimaankauppiaan oikeudet valitettuaan ettei elä kaupallaan.

⁹⁶⁹ Siliacks saa oikeuden käydä ”kaikkea kauppa joka tässä kaupungissa on kauppiailta tapana”; tämä viitannee täysin ulko- ja kotimaankauppiaan oikeuksiin.

⁹⁷⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1758 eteenpäin. Erosi porvaristosta noin vuonna 1768, jolloin on henkikirjoitettu nimikkeellä ”entinen kauppias ja hospitaalinen potilas” (*förra handelsman och hospitalisten*).

⁹⁷¹ Häviää porvariston joukosta henkikirjoissa ja veroluettelossa vuonna 1753, mainitaan myöhemmin meklarina.

⁹⁷² Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1780 ja 1781, katoaa tämän jälkeen lähteistä.

Tesche, Jakob Johan ⁹⁷⁵	ulko- ja kotimaankauppa	*	1757 (k)
Tillander, Johan David	ulko- ja kotimaankauppa	1772	1791 (k) ⁹⁷⁶
Tujulin, Jakob Reinhold	rihkamakauppa	1804	*
Törneman, Petter		*	1764 (k)
Törner, Samuel Danielsson	rihkamakauppa	1758	1801 (e) ⁹⁷⁷
Weckman, Henrik Johan	”rihkama- ja muu kauppa”	1807	*
Zansen, Adolf Philip	ulko- ja kotimaankauppa	1793	jälkeen 1797 (?) ⁹⁷⁸
Åström, Johan	rihkamakauppa	1791	1797 (k)
Österberg, Johan ⁹⁷⁹		1792	1803 (k)

⁹⁷³ Aiemmin isänsä Jakob Johan Teschen yhtiökumppani, peri tämän elinkeino-oikeudet.

⁹⁷⁴ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1765 kuolemaansa asti.

⁹⁷⁵ Aiemmin kauppias ja raatimies Haminassa.

⁹⁷⁶ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1776–1779.

⁹⁷⁷ Vuoden 1802 veroluettelon mukaan ”irtisanonut porvarisoikeutensa ja muuttanut pois kaupungista mitä suurimmassa köyhyydessä” (*upsagt burskap och bortflyttad ifrån orten i största fattigdom*).

⁹⁷⁸ Merkittiin konkurssissa olevaksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1796–1797, katoaa tämän jälkeen lähteistä.

⁹⁷⁹ Aiemmin leipurimestari Helsingissä ja Viaporissa.

III MERIKAPTEENIT

Nimi	Aiempi ammatti ⁹⁸⁰	Porvariksi	Porvarinta
Andersson, Anders	kauppalaivan perämies	1806	*
Andersson, Börje		1787	? ⁹⁸¹
Andersson, Lars	kauppalaivan perämies	1806	*
Appelbom, Alexander		1800	*
Appelbom, Isak		1772	1800 (e)
Appelbom, Olof	perämies	1773	jälkeen 1776 (?) ⁹⁸²
Backman, Anders		n. 1786	* ⁹⁸³
Backman, Nils		1793	? ⁹⁸⁴
Barck, Alexander Magnus		1802	*
Bennet, Stephen	Armeijan laivaston vänrikki	1795	? ⁹⁸⁵
Björkman, Carl	merikapteeni Tammisaaresta	1774	? ⁹⁸⁶
Blom, Johan	matruusi	1761	1787 (k)
Brenner, Gabriel		1771	jälkeen 1778 (?) ⁹⁸⁷
Bång, Georg	Armeijan laivaston yliperämies	1773	jälkeen 1781 (?) ⁹⁸⁸
Båss, Hans		1748	1756 (k)
Bärnström, Petter	perämies	1785	1798 (e)
Böning, Wilhelm	Armeijan laivaston vänrikki	1792	1801 (e)
Börjesson, Bengt	kauppalaivan perämies	1778	jälkeen 1783 (?) ⁹⁸⁹
Candelin, Isak	perämies	1792	1797 (k)
Castegren, Johan (vanh.)		1757	1775 (k)
Castegren, Johan (nuor.)		1793	jälkeen 1800 (?) ⁹⁹⁰
Clase, Börje		n. 1793 ⁹⁹¹	1799 (e) ⁹⁹²
Clase, Börje Andersson		1782	1788 (k) ⁹⁹³
Dahl, Erik		1762	1764 (e) ⁹⁹⁴
Degerbeck, Henrik	perämies	1797	? ⁹⁹⁵
Dobbin, Berdt Johan		1794	*
Dorpp, Gottfried		1760	1772 (k)
Ekholm, Arvid	porvari Turussa	1751	jälkeen 1762 (?) ⁹⁹⁶

⁹⁸⁰ Aiempi ammatti mainittu, jos jotain muuta kuin merikapteeni.

⁹⁸¹ Sai porvarisoikeuden vuonna 1787, mutta ei esiinny henkikirjoissa eikä veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

⁹⁸² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1776, katoaa sen jälkeen lähteistä.

⁹⁸³ Merkittiin henkikirjoihin ja veroluetteluihin porvarina vuodesta 1787 eteenpäin. Vuoden 1790 veroluettelon mukaan "oleskelee Göteborgissa" (*vistas is Götheborg*). Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1801 jälkeen, mutta on merkitty vuosien 1806 ja 1807 veroluetteluihin "henkikirjasta pois jääneenä" ja taksoitettu porvarina.

⁹⁸⁴ Sai porvarisoikeuden vuonna 1793, mutta ei esiinny henkikirjoissa eikä veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

⁹⁸⁵ Sai porvarisoikeuden vuonna 1775, on merkitty veroluetteloon ainoastaan seuraavana vuonna.

⁹⁸⁶ Sai porvarisoikeuden vuonna 1774, mutta ei esiinny henkikirjoissa eikä veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

⁹⁸⁷ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuonna 1778, seuraavan vuoden veroluettelossa on merkintä "Kirkonummella".

⁹⁸⁸ Merkitty veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1778 eteenpäin. Vuoden 1781 veroluettelon mukaan "muuttanut pois" (*bortflyttad*).

⁹⁸⁹ Häviää lähteistä vuonna 1783.

⁹⁹⁰ Häviää lähteistä vuonna 1800.

⁹⁹¹ Esiintyy henkikirjoissa ja veroluetteloissa porvarina vuodesta 1793 eteenpäin.

⁹⁹² Muutti Ruotsiin.

⁹⁹³ "Kuollut laivastossa".

⁹⁹⁴ Siirtyi Armeijan laivaston kapteeniksi.

⁹⁹⁵ Sai porvarisoikeuden vuonna 1797, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

⁹⁹⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1760–1762, katoaa lähteistä sen jälkeen.

Ekholm, Daniel		1755	1764 (e)
Ekholm, Erik	pienporvari	1802	*
Ekqvist, Johan ⁹⁹⁷	kauppalaivan perämies	1801	*
Fogel, Henrik		1759	? ⁹⁹⁸
Forsius, Johan	Armeijan laivaston vänrikki	1761	1790 (k)
Forsius, Johan	Armeijan laivaston vänrikki	1795	*
Funck, Gustaf Henrik	Armeijan laivaston vänrikki	1787	? ⁹⁹⁹
Gagneur, Johan Adolf	perämies	1773	n. 1784 (e) ¹⁰⁰⁰
Gottzman, Henrik	Armeijan laivaston luutnantti	1794	1802 (e)
Grefberg, Jakob vanh.		1781	1802 (e)
Grefberg, Jakob nuor.	perämies	1784	jälkeen 1787 (?) ¹⁰⁰¹
Grönberg, Anders	Armeijan laivaston kapteeni	1772	1781 (e)
Gylling, Abraham	Armeijan laivaston yliperämies	1773	jälk. 1776 (?) ¹⁰⁰²
Hafverberg, Henrik		1778	1789 (k) ¹⁰⁰³
Hagelberg, Gustaf Reinhold	luutnantti	1791	1798 (e)
Hallen, Henrik Johan		1794	? ¹⁰⁰⁴
Hallen, Isak	Armeijan laivaston kapteeni	1798	*
Hasselius, Johan		1773	1777 (e)
Heidenstrauch, Petter		1763	1771 (e) ¹⁰⁰⁵
Hellström, Erik		ennen 1754	jälkeen 1764 (?) ¹⁰⁰⁶
Hellström, Johan		1750	1766 (k)
Hising, Herman		1759	jälk. 1765 (?) ¹⁰⁰⁷
Holders, Hans Jakob		1780	1783 (k) ¹⁰⁰⁸
Hultman, Carl		1787	1792 (e) ¹⁰⁰⁹
Hyten, Henrik		*	jälk. 1754 (?) ¹⁰¹⁰
Janckes, Joakim		1758	jälk. 1769 (?) ¹⁰¹¹
Jesperson, Matts		1749	1759 (e)
Kempe, Erik Johan ¹⁰¹²	porvari Tammisaassa	1804	*
Kreuger, Carl Abraham	Armeijan laivaston vänrikki	1802	*
Kreuger, Johan Henrik	Armeijan laivaston vänrikki	1804	*

⁹⁹⁷ Myös Armeijan laivaston luutnantti.

⁹⁹⁸ Sai porvarisoikeuden vuonna 1759, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

⁹⁹⁹ Sai porvarisoikeuden vuonna 1787, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰⁰⁰ Siirtyi Armeijan laivaston yliperämieheksi.

¹⁰⁰¹ Esiintyy vuoden 1787 veroluettelossa merkinnällä ”köyhä ja poistunut paikkakunnalta” (*fattig, bort från orten*) ja vuoden 1790 veroluettelossa merkinnällä ”karannut neljä vuotta sitten” (*rymd för 4 åhr*). On silti henkikirjoitettu vuoteen 1791 asti.

¹⁰⁰² Häviää lähteistä vuoden 1776 jälkeen.

¹⁰⁰³ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1780 kuolemaansa asti.

¹⁰⁰⁴ Sai porvarisoikeuden vuonna 1794, mutta ei esiinny henkikirjoissa eikä veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰⁰⁵ Siirtyi kauppiaaksi.

¹⁰⁰⁶ Esiintyy porvarina henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuosina 1754–1764. Viimeisen vuoden kohdalla on merkintä ”ei ole purjehtinut moneen vuoteen” (*har ej seglat många år*).

¹⁰⁰⁷ Esiintyy vuoden 1765 veroluettelossa huomautuksella ”ei ohjaa laivaa” (*förar ej fartyg*), häviää sen jälkeen lähteistä.

¹⁰⁰⁸ Kuoli merimatalla Cadizissa.

¹⁰⁰⁹ Palasi kotikaupunkiinsa Tammisaareen.

¹⁰¹⁰ Merkittiin vuoden 1754 veroluetteloon huomautuksella ”vanha ja heikko” (*gammal och orklös*), katoaa sen jälkeen lähteistä.

¹⁰¹¹ On henkikirjoitettu Helsingissä vuoteen 1769, mutta vuosien 1764 ja 1766 veroluetteloissa mainitaan että hän ohjaa turkulaista laivaa ja häntä verotetaan Turussa.

¹⁰¹² Myös Armeijan laivaston luutnantti.

Kuhlberg, Johan	Armeijan laivaston luutnantti	1793	*
Laxström, Olof		ennen 1778	jälkeen 1785 (?) ¹⁰¹³
Laxström, Olof Petter	Armeijan laivaston vänrikki	1769	1794 (k) ¹⁰¹⁴
Lillje, Cornelius	Armeijan laivaston lippuperämies	1773	? ¹⁰¹⁵
Lindfeldt, Martin Louis		1769	1773 (k)
Linsenius, Jakob Johan		1780	1790 (k) ¹⁰¹⁶
Lång, Johan		1750	1753 (k)
Mattheiszen, Carl		1763	1772 (e) ¹⁰¹⁷
Mattheiszen, Mathias		1757	1770 (e) ¹⁰¹⁸
Moberg, Johan		1787	1789 (k) ¹⁰¹⁹
Morberg, Erik		1791	? ¹⁰²⁰
Ramstedt, Anders Johan	Armeijan laivaston kapteeni	1800	? ¹⁰²¹
Riedell, Johan		1762	jälkeen 1765 (?) ¹⁰²²
Röman, Johan		1762	? ¹⁰²³
Rönnqvist, Anders	merimies/kalakauppias	1758	1793 (e)
Schildt, Johan Fredrik		1807	*
Schultz, Jost Niklas		1758	? ¹⁰²⁴
Silfversvärd, Adolf Fredrik		1798	jälkeen 1801 (?) ¹⁰²⁵
Skärgård, Olof		n. 1756 ¹⁰²⁶	1775 (k) ¹⁰²⁷
Sperl, Johan Georg	Armeijan laivaston alikapteeni	1801	*
Stadig, Anders Hansson		1777	1780 (e)
Ström, Carl Anton	kauppalaivan perämies ¹⁰²⁸	1803	*
Strömberg, Carl Johan		1800	*
Sundman, Gustaf Wilhelm		1800	*
Sundman, Johan Salomon ¹⁰²⁹	Armeijan laivaston luutnantti	1764	*
Sundman, Salomon		1807	*
Tallqvist, Johan	kauppalaivan perämies	1804	*
Tammelander, Anders		1751	1757 (e) ¹⁰³⁰
Tanberg, Henrik Henriksson		1751	1755 (e) ¹⁰³¹

¹⁰¹³ Merkittiin porvariksi henkikirjassa ja veroluettelossa vuosina 1775–1785. Vuoden 1779 veroluettelon mukaan on köyhä ja veronmaksukyvytön menetettyään omaisuutensa tulipalossa. Esiintyy veronmaksukyvyttömäksi merkittynä vielä vuoden 1787 veroluettelossa.

¹⁰¹⁴ Kuollut merimatalla Göteborgista Hampuriin.

¹⁰¹⁵ Vuoden 1774 veroluettelon mukaan ”kadonnut” (*rymd*).

¹⁰¹⁶ Kuoli Kustaan sodassa.

¹⁰¹⁷ Toimi myöhemmin kontingenttikauppiaina, Munkkiniemen kartanon omistaja.

¹⁰¹⁸ Siirtyi kauppiaksi.

¹⁰¹⁹ Hukkui Länsi-Intiassa.

¹⁰²⁰ Vuoden 1792 veroluettelon mukaan ”vaimo rutiköyhä, mies poistunut paikkakunnalta” (*hustru utfattig, man afuiken orten*).

¹⁰²¹ Esiintyy henkikirjassa ja veroluettelossa vain vuonna 1801.

¹⁰²² Esiintyy vuoden 1765 veroluettelossa maininnalla ”ei ohjaa laivaa” (*förar ej fartyg*), katoaa sen jälkeen lähteistä.

¹⁰²³ Sai porvarisoikeuden vuonna 1762 mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluettelossa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰²⁴ Sai porvarisoikeuden vuonna 1758, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluettelossa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰²⁵ Katoaa lähteistä vuoden 1801 jälkeen.

¹⁰²⁶ Merkittiin porvariksi henkikirjoissa ja veroluettelossa vuodesta 1756 eteenpäin.

¹⁰²⁷ Kuoli merimatalla Carlshamniin.

¹⁰²⁸ Myös Armeijan laivaston luutnantti.

¹⁰²⁹ Myös Armeijan laivaston luutnantti. Esiintyy vaihdellen nimillä Johan Sundman, Salomon Sundman ja Johan Salomon Sundman. Myös 1770–80-luvuilla henkikirjoissa ja veroluettelossa mainitun Johan Fredrik Sundmanin on tässä oletettu olevan sama henkilö, koska hän ei kertaakaan esiinny yhtä aikaa J. S. Sundmanin kanssa, ja koska Johan Fredrik Sundman -nimisestä porvarimerikapteenista ei löydy mainintoja muista lähteistä.

¹⁰³⁰ Muutti Tammisaareen.

Thuring, Christopher	porvari Göteborgissa	1793	n. 1800 (e)
von Torcken, Otto Magnus	Armeijan laivaston ylipäällikö	1784	? ¹⁰³²
Wahlberg ¹⁰³³		1765	1765 (k)
Wegeman, Johan		1782	? ¹⁰³⁴
Weiss, Gustaf		1761	n. 1770 (e) ¹⁰³⁵
Wendelius, Jakob ¹⁰³⁶		1786	*
Westerberg, Anders		1791	? ¹⁰³⁷
Westerberg, Henrik ¹⁰³⁸		1791	*
Wikman, Johan		1804	*
Wolfberg, Christian		1765	ennen 1770 ¹⁰³⁹ (k)
Öman, Arvid		1748	1766 (k) ¹⁰⁴⁰
Österlund, Johan	kontingenttiporvari	1804	*

¹⁰³¹ Maistraatti irtisanoi Tanbergin porvarisoikeuden, koska tämä oli työskennellyt armeijalle ilman lupaa.

¹⁰³² Sai porvarisoikeuden vuonna 1784, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰³³ Etunimeä ei mainita missään lähteessä.

¹⁰³⁴ Sai porvarisoikeuden vuonna 1782, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰³⁵ Palasi perämieheksi.

¹⁰³⁶ Myös Armeijan laivaston luutnantti

¹⁰³⁷ Sai porvarisoikeuden vuonna 1791, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

¹⁰³⁸ Myös Armeijan laivaston luutnantti.

¹⁰³⁹ Sai porvarisoikeuden vuonna 1765, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna. Kuoli ennen vuotta 1770, jolloin maistraatti totesi lesken elävän köyhänä Ahvenanmaalla.

¹⁰⁴⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1763 eteenpäin selityksellä "vanha ja rutiköyhä" (*gammal och utfattig*).

IV PIENPORVARIT

Nimi	Aiempi ammatti	Porvariksi	Porvarinta
Backman, Erik	tullitarkastaja	*	1753(k)
Bender, Johan	rahdinsoutaja	1749	1749 (k)
Bergelin, Lars	rahdinsoutaja	1804	*
Bergklint, Gudmund	ravintoloitsija ¹⁰⁴¹	1762	1769(k) ¹⁰⁴²
Bergman, Henrik	kirvesmies	1788	*
Björkell, Johan		1768	1783(k)
Björkholm, Abraham	räätilinkisälli	1791	*
Bockström, Anders	rahdinsoutaja	1782	1783(k) ¹⁰⁴³
Bockström, Henrik Johan	pienporvarin poika	1791	*
Bockström, Isak	rahdinsoutaja	1773	1787 (k)
Boman, Anders	pienporvari Kokkolasta	ennen 1752	jälkeen 1757 (?) ¹⁰⁴⁴
Brandt, Johan	kaupunginvouti	1753	1785 (k) ¹⁰⁴⁵
Broström, Johan Henrik	kuorma-ajuri	1807	*
Cavonius, Elias	kuorma-ajuri	1791	*
Clay, Anders	rahdinsoutajien oltermanni	1761	1763 (k)
Dahlberg, Daniel	kenraalikuvernöörin palvelija	1752	1788 (k) ¹⁰⁴⁶
Dahlberg, Gustaf	tarkastaja	1790	n.1804 (e) ¹⁰⁴⁷
Einholm, Erik	rahdinsoutaja	1789	1791 (e) ¹⁰⁴⁸
Ekebarck, Jakob Johan	tullikirjuri	1750	1760 (e) ¹⁰⁴⁹
Ekholm, Henrik	laivanveistäjän kirvesmies	1764	jälkeen 1772 (?) ¹⁰⁵⁰
Eklund, Johan	talonp. poika Helsingin pitäjistä	1780	1784 (e) ¹⁰⁵¹
Ekroth, Magnus	huutokauppakamarin vahtimestari	1792	1799 (e)
Engström, Johan	rakuunarykmentin kersantti	1791	1803 (k)
Enroth, Erik		1770	1787 (k)
Forsman, Erik		1761	1769 (k)
Forsström, Johan	rahdinkuljettaja	1788	1801 (k)
Forsström, Mauritz		1753	1776 (k) ¹⁰⁵²
Forstén, Henrik Johan	pormestari ¹⁰⁵³	*	1750 (e)
Frisk, Johan		*	1764 (e) ¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴¹ Vaihtoi alaa sairauden takia.

¹⁰⁴² Veroluettelon mukaan ”kuollut mitä suurimmassa köyhyydessä” (*död i största fattigdom*).

¹⁰⁴³ Veroluettelon mukaan ”kuollut köyhyydessä” (*död i fattigdom*).

¹⁰⁴⁴ Merkitty porvariksi henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuosina 1752–1757.

¹⁰⁴⁵ Merkitty veronmaksukyvyttömäksi viimeisinä elinvuosinaan 1784–1785.

¹⁰⁴⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1779 kuolemaansa asti.

¹⁰⁴⁷ Henkikirjoitettiin vuodesta 1805 eteenpäin kaupungin muun väestön joukossa nimikkeellä ”entinen porvarin”.

¹⁰⁴⁸ Siirtyi merikapteeniksi.

¹⁰⁴⁹ Vuoden 1755 veroluettelon mukaan luovuttanut kaiken omaisuutensa velkojilleen. Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi myös vuosina 1757–1758.

¹⁰⁵⁰ Henkikirjoitettiin vuosina 1764–1769 ja vuonna 1772.

¹⁰⁵¹ Siirtyi teurastajaksi.

¹⁰⁵² Sai vuonna 1753 kalakauppiaan porvarisoikeuden, jonka menetti vuonna 1755 tehtävien hoidon vuoksi. Sai kuitenkin jossain vaiheessa kalakauppiaan oikeuden takaisin, koska vaihtoi sen vuonna 1766 yleiseen pienporvarin porvarisoikeuteen. Veroluettelon mukaan ”kuoli mitä suurimmassa köyhyydessä” (*död i största fattigdom*).

¹⁰⁵³ Sai pyynnöstään pienporvarin oikeuden voidakseen harjoittaa liiketoimia pormestarin viranhoidon ohessa.

¹⁰⁵⁴ Muutti Kokkolaan.

Gadd, Berndt Gabriel	rahdinsoutaja	1784	jälkeen 1793 (?) ¹⁰⁵⁵
Gran, Bengt		*	1751 (k)
Granberg, Fredrik	pienporvarin poika	1772	1799 (e) ¹⁰⁵⁶
Granberg, Thomas		1768	1769 (k)
Grönberg, Henrik		1788	jälkeen 1791 (?) ¹⁰⁵⁷
Hagman, Herman	kutojankisälli	1787	1788 (k)
Hallen, Fredrik		1794	* ¹⁰⁵⁸
Hanelius, Johan	laivanveistäjän kirvesmies	1806	*
Hartman, Erik	rahdinsoutaja	1796	1802 (e) ¹⁰⁵⁹
Hellenius, Gustaf G:son	kotoisin Nurmijärveltä	1766	1789 (k)
Hellström, Erik		1764	1773 (k)
Hellström, Erik	rahdinsoutaja	1804	1808 (k)
Hellström, Erik Johan ¹⁰⁶⁰	pienporvarin poika	1784	*
Helsenius, Henrik	kalastajien oltermanni	1792	1798 (e)
Hollenius, Jakob		*	1771 (k)
Holm, Anders		1753	jälkeen 1768 (?) ¹⁰⁶¹
Hultman, Mikael		*	1753 (k)
Hörberg, Alexander	kalastaja	1807	*
Ingraeus, Daniel	rahdinsoutaja	1791	1799 (e)
Karberg, Erik		*	1758 (k)
Karberg, Henrik		1794	*
Karberg, Henrik Jakobsson	ratsutilallisen poika Vihdistä	1761/1763 ¹⁰⁶²	1789 (k) ¹⁰⁶³
Karberg, Jakob Johansson	ratsutilallisen poika	1787	1789 (k)
Keimelin, Jakob Matsson	talonp. poika Helsingin pitäjästä	1778	1801 (e) ¹⁰⁶⁴
Kjellman, Jonas		1763	? ¹⁰⁶⁵
Klingberg, Anders	rahdinsoutaja	1789	*
Kuhlberg, Johan	pormestari	1772	1777 (e)
Kurkelin, Thomas	rahdinsoutaja	1753	1768 (k)
Kåhlman, Nils	kuorma-ajuri	1788	1791 (k)
Kärrman, Johan	tarkastaja	1787	1793 (k)
Lampenius, Mats	rahdinsoutaja	1768	1775 (k)

¹⁰⁵⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1787–1788. Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1793 jälkeen.

¹⁰⁵⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1787–1788.

¹⁰⁵⁷ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1791 jälkeen.

¹⁰⁵⁸ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1802 eteenpäin.

¹⁰⁵⁹ Siirtyi teurastajaksi.

¹⁰⁶⁰ Pienporvari Erik Johan Hellström (saa porvarisoikeuden 1784, esiintyy henkikirjoissa ja suostuntaveroluetteloissa 1784–1793) ja pienporvari Johan Erik Hellström (ei mainintaa porvarisoikeuden saamisesta, esiintyy henkikirjoissa ja suostuntaveroluetteloissa 1800–) on tässä oletettu samaksi henkilöksi. Vaikka henkikirja- ja veroluettelomainintojen välillä on kuuden vuoden katkos, Erik Johan Hellström esiintyy tuona aikana maistraatin pöytäkirjoissa.

¹⁰⁶¹ Häviää henkikirjoissa ja veroluetteloissa porvariston joukosta vuoden 1768 jälkeen, mainitaan myöhemmin sukellustarkastajana.

¹⁰⁶² Otettiin vuonna 1761 kalakauppiaksi, siirtyi vuonna 1763 ”tavalliseksi pienporvariksi” vähittäiskauppiiaan oikeuksiin.

¹⁰⁶³ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi selityksellä ”rutiköyhä ja sairaaloinen” (*utfattig och sjuklig*) vuosina 1782–1785.

¹⁰⁶⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1783–1785 ja 1788 selityksellä ”rutiköyhä, sairaaloinen” (*utfattig, sjuklig*).

¹⁰⁶⁵ Sai porvarisoikeuden ja nimitettiin marketentiksi Viaporiin vuonna 1763, mutta ei esiinny henkikirjoissa tai veroluetteloissa yhtenäkkään vuonna.

Lax, Anders		1771	1773 (k) ¹⁰⁶⁶
Leander, Anders Matsson	talonpojan poika Nurmijärveltä	1788	1800 (e)
Lilljemarek, Märten	rahdinsoutaja	1787	1789 (e) ¹⁰⁶⁷
Limnander, Gustaf ¹⁰⁶⁸	rahdinkuljettaja	1749	1768 (k)
Lindberg, Johan Henriksson	entinen talonpoika Espoosta ¹⁰⁶⁹	1758	1772 (k)
Lindholm, Henrik Johan	pienporvarin sisarenpoika	1789	1799 (k)
Lindman, Mats	kauppias Nyvallin kapakanpitäjä	1749	1757 (k)
Lindqvist, Sven	rahdinsoutaja	1782	*
Lindström, Henrik	suutarinkisälli	1786	1798 (k)
Lindström, Henrik Johan		1789	1791 (k)
Lindström, Johan	kaupunginkirvesmies	1796	jälkeen 1799 (?) ¹⁰⁷⁰
Lindström, Johan Gabriels.	talonp. poika Kirkkonummelta ¹⁰⁷¹	1774	1791 (k)
Lindström, Mats	kuorma-ajuri	1793	1798 (e) ¹⁰⁷²
Lusenius, Jakob	ratsutilallisen poika Vihdistä	1759	1762 (e) ¹⁰⁷³
Lustig, Johan		1770	1789 (k)
Långström, Johan	laivanveistäjän kirvesmies	1778	1790 (k)
Löfgren, Thomas	tykistön kirvesmies	1798	*
Löfman, Petter	Armeijan laivaston perämies ¹⁰⁷⁴	1777	jälkeen 1786 (?) ¹⁰⁷⁵
Lönnberg, Elias ¹⁰⁷⁶	rahdinsoutaja	1768	1786 (k)
Lönnberg, Elias	rahdinsoutaja	1788	1802 (k)
Lönnberg, Erik	mittaaja	1792	*
Lönnberg, Henrik		1780	1788 (k)
Lönnberg, Simon	teurastaja	1767	1778 (k)
Lönnqvist, Carl Johan ¹⁰⁷⁷	merimies	ennen 1801	jälkeen 1805 (?) ¹⁰⁷⁸
Mandelin, Jakob	kanslisti	1777	1779 (k)
Melenius, Mikael	rahdinsoutaja	1804	*
Myhrberg, Fredrik Henning	ratsutil. poika Kirkkonummelta	1791	1799 (e) ¹⁰⁷⁹
Nickström, Henrik	rahdinsoutaja	1768	1776 (e) ¹⁰⁸⁰
Nordberg, Gustaf	kultasepän oppipoika	1800	*
Nyholm, Anders	kaupunginkirvesmies	1797	1800 (k)
Nymalm, Jakob	vahtimestari	1791	*
Nyman, Gabriel		1798	*
Nyqvist, Jonas	kuorma-ajuri	1792	1801 (e) ¹⁰⁸¹

¹⁰⁶⁶ Merkittiin köyhäksi ja veronmaksukyvyttömäksi kuolinvuonnaan 1773.

¹⁰⁶⁷ Siirtyi teurastajaksi.

¹⁰⁶⁸ Karjakauppias.

¹⁰⁶⁹ Sai samat oikeudet kuin vaimon ensimmäinen aviomies, pienporvari Johan Bender.

¹⁰⁷⁰ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1799 jälkeen.

¹⁰⁷¹ Sai samat elinkeino-oikeudet kuin vaimon ensimmäinen aviomies, pienporvari Erik Hellström.

¹⁰⁷² Muutti Hausjärvelle.

¹⁰⁷³ Muutti toiselle paikkakunnalle.

¹⁰⁷⁴ Aiemmin Loviisan kaupungin porvari.

¹⁰⁷⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1784–1785, häviää lähteistä vuoden 1786 jälkeen.

¹⁰⁷⁶ Kalakauppias, kutsuttiin toisinaan myös ruokakauppiaksi.

¹⁰⁷⁷ Maistraatti hyväksyi vuonna 1800 merimies Johan Lönnqvistin anomuksen päästä pienporvariksi, ja seuraavana vuonna henkikirjaan ja suostuntaveroluetteloon ilmestyy pienporvari Carl Lönnqvist. Tässä on oletettu että kyseessä on sama henkilö.

¹⁰⁷⁸ Esiintyy porvarina henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuosina 1801–1805.

¹⁰⁷⁹ Muutti takaisin Kirkkonummelle.

¹⁰⁸⁰ Vuoden 1776 veroluettelon mukaan ”erotettu porvariudesta” (*skild från burskap*), kuoli samana vuonna.

¹⁰⁸¹ Mainitaan maistraatin pöytäkirjassa vuonna 1799 olevan ulosotossa velkojensa tähden. Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi erotessaan porvaristosta vuonna 1801.

Nyström, Henrik	kirkonvartija	1778	1801 (e) ¹⁰⁸²
Nyvall, Abraham	Fagervikin ruukin kirjuri	1748	n. 1769 (e) ¹⁰⁸³
Oikelin, Erik Johan	merimies/pienporvarin poika	1788	1806 (e) ¹⁰⁸⁴
Oikelin, Johan	kaupunginkirvesmies	1778	1790 (k)
Olander, Gustaf	kirvesmies	1807	*
Olin, Erik	kaupunginpalvelija	1771	1783 (e) ¹⁰⁸⁵
Orädder, Gustaf	merimies/pienporvarin poika	1806	*
Orädder, Henrik Carlsson	talonp. poika Helsingin pitäjältä	1778	1797 (k)
Ottenius, Henrik	rahdinsoutaja	1775	1779 (e) ¹⁰⁸⁶
Ottman, Johan	kaupunginviskaali	1750	1784 (e) ¹⁰⁸⁷
Pacchalen, Jakob	kauppapalvelija	1772	1779 (e) ¹⁰⁸⁸
Palmaeus, Nils	kuorma-ajuri	1770	1799 (k)
Parolin, Anders	rahdinsoutaja	1784	1791 (k)
Parolin, Johan	rahdinsoutaja	1780	1789 (k)
Petrell, Fredrik	kuorma-ajuri	1788	1793 (k)
Pipping, Henrik	pormestari ¹⁰⁸⁹	1751	1763 (e)
Procopaeus, Carl Christian		1753	1762 (k)
Rautelin, Mikael	kuorma-ajuri	1771	n. 1781 (e) ¹⁰⁹⁰
Rosenström, Carl		1806	*
Sandberg, Erik	kirvesmies	1804	*
Sarfman, Johan vanh.	rahdinsoutaja	1768	1786 (k)
Sarfman, Johan nuor.	pienporvarin poika	1789	1795 (k)
Selenius, Anders	lampuodin poika Vihdistä	1796	1798 (k)
Selin, Erik		*	1752 (k)
Siberg, Stephen	vahtimestari	1791	1803 (e)
Skogström, Henrik	kauppalaivan perämies	1771	1781 (k)
Smålander, Paul	rahdinsoutaja	1760	1789 (k) ¹⁰⁹¹
Sommar, Carl	Vanhankaupungin sahan kirjanp. ¹⁰⁹²	1753	jälkeen 1759 (?) ¹⁰⁹³
Strömberg, Fredrik	pellavankutojankisälli	1790	*
Strömrgren, Sven	vankilan vahtimestari ¹⁰⁹⁴	1766	1799 (e) ¹⁰⁹⁵
Sundberg, Petter		n. 1795	n. 1796 (e) ¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸² Muutti Lopelle.

¹⁰⁸³ Veronmaksukyvytön vuodesta 1758 eteenpäin. Vuoden 1769 jälkeen esiintyy henkikirjoissa ja veroluettelossa nimikkeellä ”entinen porvari”.

¹⁰⁸⁴ Muutti Helsingin pitäjään.

¹⁰⁸⁵ Veronmaksukyvytön vuodesta 1778 eteenpäin. Vuoden 1783 suostuntaveroluettelossa on merkinnät ”porvari, laivaston vapaaehtoinen, kuollut” (*borgare, volontär vid flottan, död*), eli Olin lienee irtisanonut porvarisoikeutensa, liittynyt laivastoon ja kuollut saman vuoden aikana.

¹⁰⁸⁶ Siirtyi teurastajaksi.

¹⁰⁸⁷ Merkittiin vuoden 1777 veroluettelossa kaupungista poistuneeksi, mutta saapui vuonna 1784 maistraatin istuntoon irtisanomaan porvarisoikeutensa muodollisesti. Kertoi poistuneensa joksikin aikaa maasta, koska oli joutunut hankaluuksiin laittoman viinanmyynnin tähden, ja asuvansa nyttemmin perheineen Viaporissa.

¹⁰⁸⁸ Siirtyi teurastajaksi.

¹⁰⁸⁹ Sai pyynnöstään pienporvarin oikeuden voidakseen harjoittaa liiketoimia pormestarin viranhoidon ohessa.

¹⁰⁹⁰ Merkittiin vuodesta 1779 eteenpäin veronmaksukyvyttömäksi selityksellä ”rutiköyhä ja sairas” (*utfattig ovh sjuk*), vuodesta 1782 eteenpäin entiseksi porvariksi.

¹⁰⁹¹ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1777–1784 ja 1787 selityksellä ”sairas ja köyhä” (*sjuklig och fattig*).

¹⁰⁹² Aiemmin kauppapalvelija Haminassa.

¹⁰⁹³ Häviää henkikirjoista ja veroluettelosta vuoden 1759 jälkeen.

¹⁰⁹⁴ Kaupankäynti omassa talossa suolalla, tupakalla, teräksellä ja raudalla.

¹⁰⁹⁵ Muutti Turkuun.

Sundholm, Henrik	kauppalaivamerimies	1790	1799 (k)
Söderberg, Arvid	rahdinsoutaja	1760	1775 (k)
Tallgren, Johan	muonituskirjuri ¹⁰⁹⁷	1767	1777 (k)
Tammelin, Erik		1774	1792 (k)
Tammelin, Henrik	rahdinsoutaja	1757	1798 (e)
Tammelin, Jöran	kuorma-ajuri	1772	1785 (k)
Tanberg, Petter	pienporvarin poika	1778	1779 (k) ¹⁰⁹⁸
Tanninen, Henrik ¹⁰⁹⁹		1749	1766 (k)
Tillander, Gustaf	kaupunginpalvelija	1795	*
Utterbom, Petter	varuskirjuri	1750	1760 (e) ¹¹⁰⁰
Wackelin, Anders	rahdinsoutaja	1750	1766 (e) ¹¹⁰¹
Westerberg, Mikael	kaupunginkirvesmies	1784	1787 (k)
Wetter, Gustaf	varanotaari	1749	1767 (e) ¹¹⁰²
Weurlander, Anders	talonp. poika Helsingin pitäjässä	1795	n. 1806 (e) ¹¹⁰³
Weurlander, Anders Johan	räätilinkisälli	1791	1806 (e) ¹¹⁰⁴
Wichtberg, Johan	rahdinsoutaja	1778	1802 (e)
Wikberg, Mikael	rahdinsoutaja	1770	1785 (k)
Wikberg, Reinhold	pienporvarin poika	1790	*
Wikholm, Fredrik	talonpojan poika Espoosta	1781	*
Wikman, Johan	rahdinsoutaja	1773	1791 (k)
Wikstedt, Johan	laivanveistäjän kirvesmies	1789	*
Wikström, Carl	rahdinsoutaja	1789	* ¹¹⁰⁵
Wikström, Carl Gustaf	talonpojan poika	1787	1803 (k)
Wikström, Jakob	rahdinsoutaja	1788	1798 (e)
Will, Anders	porvari Tammisaaresta	1771	1779 (k) ¹¹⁰⁶
Åberg, Erik	rahdinkuljettaja	1792	1804 (k)
Åberg, Fredrik	puusepänkisälli	ennen 1783	jälkeen 1786 (?) ¹¹⁰⁷
Ängelin, Anders	mittaaja	1796	*
Ängelin, Philip ¹¹⁰⁸	mylläri	1784	1789 (k)
Åström, Anders	porvostari Burtzin renki	1771	1775 (e) ¹¹⁰⁹
Åvall, Johan	mittaaja	1792	1794 (k)
Örn, Gabriel ¹¹¹⁰	Jägerhornin rykmentin korpraali	1790	1801 (e) ¹¹¹¹

¹⁰⁹⁶ Merkittiin porvarina henkikirjaan ja veroluetteloon vain vuonna 1795. Vuonna 1796 veroluettelossa merkintä ”ei ole enää porvari” (*är ej ännu borgare*).

¹⁰⁹⁷ Kaupankäynti omassa talossa suolalla, tupakalla, teräksellä ja raudalla.

¹⁰⁹⁸ Veroluetteloon mukaan ”kuollut köyhydessä” (*död i fattigdom*).

¹⁰⁹⁹ Sukunimi muuntui myöhemmin muotoon *Tanin*, pojat omaksuivat nimen *Tanberg*.

¹¹⁰⁰ Siirtyi ruokakauppiyaaksi.

¹¹⁰¹ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1765 eteenpäin. Irtisanottuaan porvarisoikeutensa muutti Tallinnaan.

¹¹⁰² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1766, erottuaan porvaristosta seuraavana vuonna siirtyi ylimääräiseksi kaupunginviskaaliksi.

¹¹⁰³ Siirtyi teurastajaksi.

¹¹⁰⁴ Siirtyi ruokakauppiyaaksi.

¹¹⁰⁵ Merkittiin konkurssissa olevaksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1800–1804.

¹¹⁰⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1778–1779.

¹¹⁰⁷ Merkittiin porvarina henkikirjaan ja veroluetteloon vuosina 1783–1786.

¹¹⁰⁸ Sukunimi kirjoitettiin toisinaan *Hängelín*.

¹¹⁰⁹ Siirtyi ruokakauppiyaaksi.

¹¹¹⁰ ”Porvari Viaporissa”.

¹¹¹¹ Muutti Loviisaan.

V RUOKAKAUPPIAAT

Nimi	Aiempi ammatti	Porvariksi	Porvarinta
Christiersson, Henrik	kauppapalvelija	1799	*
Dahlström, Carl Gustaf	kauppapalvelija	1795	1802 (k)
Danbeck, Johan	kauppapalvelija	1774	1808 (k) ¹¹¹²
Dobbin, Carl Johan	kauppapalvelija	1774	jälkeen 1780 (?) ¹¹¹³
Ek, Anders	tykistön varuskirjuri ¹¹¹⁴	1807	*
Fischer, Carl	kauppapalvelija	1777	jälkeen 1778 (?) ¹¹¹⁵
Fischer, Mats	ravintoloitsija	1774	1796 (k)
Florin, Erik Johan	kauppapalvelija	1764	1772 (k) ¹¹¹⁶
Forsström, Isak	kauppapalvelija	1787	1791 (e) ¹¹¹⁷
Gardberg, Gustaf	kauppapalvelija	1775	*
Grönberg, Erik Johan		1769	jälkeen 1780 (?) ¹¹¹⁸
Hallen, Henrik	kauppapalvelija	1751	1790 (k)
Hillert, Johan Christoffer	rakennusmestari	1783	1789 (k)
Hougerburg, Håkan ¹¹¹⁹	kauppapalvelija	1803	*
Lindberg, Anders ¹¹²⁰	kauppapalvelija	1751	1790 (e)
Lundberg, Gustaf	leipuri ja kahvilanpitäjä	1750	1758 (k)
Lönnqvist, Alexander	kauppapalvelija	1776	* ¹¹²¹
Nyman, Johan Gustaf ¹¹²²	kauppapalvelija	1796	*
Pacchalen, Jakob	teurastaja	1789	1794 (k)
Pappe, Christian Wilhelm	kauppapalvelija	1776	1780 (e) ¹¹²³
Peron ¹¹²⁴ , Israel	kauppapalvelija	1757	1764(k) ¹¹²⁵
Salin, Johan	kauppapalvelija	1770	jälkeen 1777 (?) ¹¹²⁶
Sandberg, Gabriel ¹¹²⁷	kauppapalvelija	1796	1808 (k) ¹¹²⁸
Strandberg, Carl Magnus	kauppapalvelija	1793	1808 (k) ¹¹²⁹
Sund, Johan		1755	1790(k) ¹¹³⁰
Tackolin, Simon		1749	1762 (k)

¹¹¹² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1787–1788.

¹¹¹³ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1780 jälkeen.

¹¹¹⁴ Aiemmin kruununmakasiinin hoitaja Viaporissa.

¹¹¹⁵ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1778 jälkeen.

¹¹¹⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1769.

¹¹¹⁷ Siirtyi rihkamakauppiaksi.

¹¹¹⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1778–1780 selityksellä ”rutiköyhä ja halvaantunut” (*utfattig, har slag*). Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1780 jälkeen.

¹¹¹⁹ Ruokakauppias Viaporissa.

¹¹²⁰ ”Ruoka- ja viljakauppiaan” porvarisoikeus.

¹¹²¹ Merkitty veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1784–1785, 1787 ja 1801.

¹¹²² ”Ruoka- ja viljakauppiaan” porvarisoikeus.

¹¹²³ Mainitaan vuonna 1780 maistraatin pöytäkirjassa entisenä ruokakauppiana, katoaa samana vuonna porvariston joukosta henkikirjoissa ja veroluetteloissa.

¹¹²⁴ Sukunimi myös muodossa *Peronius*.

¹¹²⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1761.

¹¹²⁶ Merkittiin konkurssin tehneeksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1775 eteenpäin. Vuoden 1777 jälkeen Salinin paikalla henkikirjassa ja veroluettelossa esiintyy hänen vaimonsa, mikä viittaisi hänen poistuneen kaupungista. Jos Salin olisi irtisanonut porvarisoikeutensa, vaimoa ei merkittäisi porvariston joukkoon, ja jos hän olisi kuollut, vaimo esiintyisi leskenä.

¹¹²⁷ ”Ruoka- ja viljakauppiaan” porvarisoikeus.

¹¹²⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuonna 1801.

¹¹²⁹ Merkittiin konkurssissa olevaksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1798–1805.

¹¹³⁰ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi 1760, 1764, 1766, 1771–1772, 1781–1782, 1785–1788 ja 1790.

Tammelin, Johan	kauppapalvelija	1792	*
Teckenberg, Carl	Armeijan laivaston kersantti	1790	jälkeen 1805 (?) ¹¹³¹
Utterbom, Petter	pienporvari	1760 ¹¹³²	1769(k)
Weckman, Carl Gustaf	kauppapalvelija	1803	*
Weurlander, Anders Johan	pienporvari	1806	*
Åström, Anders	pienporvari	1775	1787(k)

¹¹³¹ Merkittiin konkurssissa olevaksi ja veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1800 eteenpäin, katoaa henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1805 jälkeen.

¹¹³² Sai 1760 luvan pitää avointa kauppapuotia ja muuttui lähteissä pienporvarista ruokakauppiaaksi.

VI RAVINTOLOITSIJAT

Nimi	Aiempi ammatti	Porvariksi	Porvarinta
Bergklint, Gudmund	ruukintarkastaja	1752	1764 (e) ¹¹³³
Blomster, Johan Eriksson	kontingenttiporvari	1803	jälkeen 1804 (?) ¹¹³⁴
Dahm, Sven	apteekkari	1770	1795 (k)
Dammert, Carl Fredrik ¹¹³⁵	kauppapalvelija	1751	1763(k)
Ekholm, Arvid	merikapteeni Turussa	1751	jälkeen 1762 (?) ¹¹³⁶
Ekström, Jonas	ravintoloitsija Hämeenlinnassa	ennen 1796 ¹¹³⁷	1807 (k)
Fischer, Mats	kokki	1758	1774 (e) ¹¹³⁸
Grönqvist, Harald Gustaf	viinuri	1790	1801 (k)
Kocke, Jonas Adolf		1750	1796 (k) ¹¹³⁹
Lindström, Anders		1776	n. 1779 (e) ¹¹⁴⁰
Luden, Carl Fredrik	porvari Porvoossa	1750	1754 (e) ¹¹⁴¹
Palmeus, Gustaf	tarkastaja	1754	1762 (e) ¹¹⁴²
Penske, Johan Gottfried ¹¹⁴³	kruununleipuri	1782	1799 (k)
Åström, Daniel	viinuri	1776	n. 1802 (e) ¹¹⁴⁴
Öfverbeck, Gabriel Johan		1755	jälkeen 1764 (?) ¹¹⁴⁵

¹¹³³ Siirtyi pienporvariksi.

¹¹³⁴ Sai porvarisoikeuden vuonna 1803, mutta esiintyy henkikirjassa ja veroluettelossa ainoastaan vuonna 1804 veronmaksukyvyttömäksi merkittynä.

¹¹³⁵ Käytti kellarimestarin ammattinimikettä.

¹¹³⁶ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1760 eteenpäin, häviää henkikirjasta ja veroluetteloista vuoden 1762 jälkeen.

¹¹³⁷ Merkittiin porvariksi henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuodesta 1796 eteenpäin.

¹¹³⁸ Siirtyi ruokakauppiaksi.

¹¹³⁹ Maistraatti irtisanoi Kocken porvarisoikeuden vuonna 1755 tehtävien laiminlyönnin vuoksi. Häneen viitataan kuitenkin myöhemmissä lähteissä porvarina, ja hänen leskensä irtisanoi porvarisoikeuden hänen kuoltuaan, joten hän ilmeisesti sai oikeuden jossain vaiheessa takaisin. Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1781–1789 selityksellä ”rutiköyhä ja sairaaloinen” (*utfattig och sjukelig*).

¹¹⁴⁰ Ryhtyi kaupunginrahastonhoitajaksi.

¹¹⁴¹ Maistraatti sanoi irti porvarisoikeuden saatuaan tietää rikoksesta Ludenin menneisyydessä.

¹¹⁴² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1762–1763, irtisanoi porvarisoikeutensa jälkimmäisenä vuonna köyhyyden vuoksi.

¹¹⁴³ Myös kestiekvarinpitäjä.

¹¹⁴⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1787 ja 1801 selityksellä ”rutiköyhä ja sairaaloinen” (*utfattig och sjukelig*). Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1801 jälkeen, mainitaan muuttaneen Porvooseen.

¹¹⁴⁵ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1762–1764. Vuoden 1764 veroluettelossa mainitaan poistuneen paikkakunnalta.

VII TEURASTAJAT

Nimi	Aiempi ammatti	Porvariksi	Porvarinta
Bergman, Henrik Johan	teurastajan renki	*	n. 1756 (e) ¹¹⁴⁶
Cavonius, Abraham		ennen 1756	jälkeen 1758 (?) ¹¹⁴⁷
Eklund, Anders Johan	teurastajan poika	1804	*
Eklund, Johan	pienporvari	1784	1801 (e)
Flodberg, Jonas Fredrik	turkkurinkisälli	1797	*
Hartman, Erik	pienporvari	1802	1803 (k)
Holmberg, Fredrik		1766	1787 (k) ¹¹⁴⁸
Holmberg, Sigfrid	rahdinkuljettaja	1749	1763 (k)
Holmström, Anders	kirvesmies Viaporissa	1775	jälkeen 1779 (?) ¹¹⁴⁹
Jobb, Mikael	Leskik. Henkir. korpraali	1773	1779 (k)
Lilljemarck, Mårten	pienporvari	1789	1796 (k)
Lönnberg, Simon		1763	1767 (e) ¹¹⁵⁰
Mether, Mikael	teurastajankisälli	*	1757 (e) ¹¹⁵¹
Nysten, Erik	puuseppä Inkoosta	1807	*
Orre, Simon	mittaaja	1749	1754 (k)
Ottenius, Henrik	pienporvari	1779	1788 (k) ¹¹⁵²
Pacchalen, Jakob	pienporvari	1779	1789 (e) ¹¹⁵³
Remander, Johan	teurastajan poikapuoli	1759	1784 (k) ¹¹⁵⁴
Rönn, Johan		1753	1756 (e)
Silfverberg, Johan		1786	1806 (k)
Tammelin, Abraham	pienporvarin poika	1787	*
Tollman, Simon	palovahti	1763	1766 (e) ¹¹⁵⁵
Warvillof, Petter		*	jälkeen 1749 (?) ¹¹⁵⁶
Weurlander, Anders	pienporvari	n. 1806	*
Wikström, Gabriel		1749	n. 1753 (e) ¹¹⁵⁷

¹¹⁴⁶ Häviää vuoden 1756 jälkeen porvariston joukosta henkikirjoissa ja veroluetteloissa ja mainitaan ”entisenä teurastajana”.

¹¹⁴⁷ Esiintyy henkikirjoissa ja veroluetteloissa porvarina vuosina 1756–1758. Katoaa niistä vuoden 1758 jälkeen, mutta mainitaan porvarina maistraatin pöytäkirjassa vielä vuonna 1760.

¹¹⁴⁸ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuodesta 1784 eteenpäin.

¹¹⁴⁹ Vuoden 1780 veroluettelossa merkintä ”rutiköyhä ja poismuuttanut” (*utfattig och bortflyttad*).

¹¹⁵⁰ Siirtyi pienporvariksi.

¹¹⁵¹ Liittyi erottuaan tykistöön. Yritti myöhemmin päästä takaisin porvariksi, mutta ilman menestystä.

¹¹⁵² Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1784 ja 1787–1788.

¹¹⁵³ Siirtyi ruokakauppiaaksi.

¹¹⁵⁴ Merkittiin veronmaksukyvyttömäksi vuosina 1760, 1763 ja 1784.

¹¹⁵⁵ Tollmanin mainitaan poistuneen kaupungista vuonna 1766, ja maistraatti irtisanoi hänen porvarisoikeutensa, koska hän oli saanut tuomion varkaudesta.

¹¹⁵⁶ Häviää henkikirjoista ja veroluetteloista vuoden 1749 jälkeen.

¹¹⁵⁷ On porvariston joukossa henkikirjoissa ja veroluetteloissa vuoteen 1753 asti, mutta mainitaan vuodesta 1754 eteenpäin entisenä teurastajana.

LIITE 3: HELSINGIN PORVARIEN LUKUMÄÄRÄ 1748–1807

	Käsityöläiset	Kauppiaat	Merikapteenit	Pienporvarit	Ruokakauppiaat	Ravintoloitsijat	Teurastajat
1748	32	25	3	9			3
1749	39	25	4	14	1		6
1750	45	27	6	16	2	2	5
1751	56	28	9	17	4	4	5
1752	57	30	9	17	4	5	5
1753	57	31	9	23	4	5	6
1754	53	28	9	21	4	6	5
1755	52	29	8	21	5	5	4
1756	43	30	8	21	4	5	5
1757	39	29	10	22	5	5	3
1758	46	30	11	21	5	6	3
1759	49	30	13	21	5	6	2
1760	49	32	13	22	6	6	2
1761	52	32	15	24	6	6	2
1762	59	30	19	25	6	6	2
1763	60	31	19	23	5	4	4
1764	67	30	19	24	6	2	3
1765	64	29	16	22	5	1	3
1766	67	28	12	24	5	1	4
1767	67	27	11	24	5	1	3
1768	66	30	11	29	5	1	2
1769	65	28	13	26	6	1	2
1770	60	30	12	27	6	2	2
1771	63	31	12	32	6	2	2
1772	62	28	14	35	6	2	2
1773	63	30	18	36	5	2	3
1774	68	30	18	34	8	2	3
1775	69	29	18	36	9	1	4
1776	73	30	15	34	11	3	4
1777	77	30	14	34	12	3	4
1778	78	28	15	40	11	3	4
1779	72	28	14	40	10	3	6
1780	72	28	16	36	10	3	5
1781	68	27	16	37	7	2	5
1782	69	27	16	38	7	3	5
1783	75	26	15	40	8	3	5
1784	79	25	15	41	8	3	6
1785	77	25	14	40	8	3	5
1786	81	25	14	37	8	3	5
1787	85	25	19	38	9	3	6
1788	91	26	16	42	9	3	5
1789	89	26	16	47	10	3	5
1790	86	24	13	44	10	4	4
1791	89	26	15	51	8	4	4
1792	90	27	14	51	8	4	4
1793	91	29	18	53	9	4	4
1794	89	31	19	50	9	4	4
1795	92	33	18	52	9	4	4
1796	97	33	18	54	10	4	4
1797	99	31	19	53	9	4	4
1798	99	26	19	53	8	4	4
1799	98	27	17	47	10	4	4
1800	96	26	20	39	10	3	4
1801	95	25	19	39	10	3	4
1802	92	24	18	34	10	1	4
1803	95	21	17	28	11	2	4
1804	95	22	23	30	11	2	4
1805	95	22	23	28	10	1	4
1806	96	24	26	30	11	1	5
1807	101	27	25	32	12	1	5

LIITE 4: HELSINGIN PORMESTARIT, RAATIMIEHET JA VALTIOPÄIVÄMIEHET

PORMESTARIT

O = oikeuspormestari, K = kunnallisormestari

Nimi	Toimiala	Virassa	Aik. ammatti
Forstén, Henrik Johan	OK	-1750	kaupunginsihteeri
Pipping, Henrik	OK/O ¹¹⁵⁸	1751-1762	linnoituslaitoksen rahastonhoitaja
Ignatius, Anders	K/O ¹¹⁵⁹	1758-1765	varatuomari
Burtz, Nils Larsson	K	1762-1765	kauppias ja raatimies
Kuhlberg, Johan	OK/O ¹¹⁶⁰	1767-1790	Helsingin hankintadeputaation sihteeri
Alfthan, Abraham Magnus	K	1775-1787	säätyjen talousdeputaation sihteeri
Byström, Anders	K	1788-1793	kauppias
Kraftman, Gabriel Fredrik	O	1791-	Turun hovioikeuden varanotaari
Mattens, Fredrik	K	1794-	kauppias ja raatimies
Lizelles, Gabriel	O	1794-	raatimies

RAATIMIEHET

Nimi	Virassa	Ammatti
Clayhills, Georg Wilhelm	-1752	kauppias
Govinius, Zacharias	-1750	kauppias
Bäckman, Petter	1749-1756	rahastonhoitaja
Hasselgren, Carl	1749-1769	kaleerieskaaderin toimitusviskaali
Burtz, Nils Larsson	1752-1763 ¹¹⁶¹	kauppias
Clayhills, Thomas Anton	1752-1765	kauppias
Grevillius, Petter	1752-1790	kaupunginviskaali
Bock, Gustaf Johan	1759-1775	kauppias
Stichaeus, Alexander	1763-1797	kaupunginsihteeri
Bergenfeldt, David	1767-1779	Linnoituslaitoksen rahastonhoitaja
Myhr, Johan Niklas	1771-1774	kauppias
Polviander, Anders	1771-1798	kaupunginviskaali
Sundbeck, Erik	1771-1799	kauppias
Dobbin, Carl Jakob	1775-1783	kauppias
Schwartz, Petter	1777-1793	kauppias
Mattens, Fredrik	1779-1794	kauppias
Falck, Jakob	1790-	kelloseppä
Odengren, Jonas Mauritz	1791-1792	sotatuomari
Lizelles, Gabriel	1792-1794 ¹¹⁶²	kamreeri
Bockström, Johan	1794-1800	kauppias

¹¹⁵⁸ Oikeus- ja kunnallisormestari 1751-1758, oikeuspormestari 1758-1762.

¹¹⁵⁹ Kunnallisormestari 1758-1762, oikeuspormestari 1762-1765.

¹¹⁶⁰ Oikeus- ja kunnallisormestari 1767-1775, oikeuspormestari 1775-1790.

¹¹⁶¹ Siirtyy kunnallisormestariksi.

¹¹⁶² Siirtyy oikeuspormestariksi.

Lampa, Claes	1794–1795	kauppias
Enning, Alexander	1795–1799	hovioikeudenauskultantti
Etholén, Carl	1799–	kauppias
Polon(ius), Erik	1799–	kielenkääntäjä
Sacklén, Gustaf	1799–1800	hovioikeudennotaari
Grahn, Carl Fredrik	1801–	notaari
Stickhaeus, Johan Fredrik ¹¹⁶³	1801–	varalääninsihteeri

VALTIOPÄIVÄMIEHET

Nimi	Ammatti	Valtiopäivät
Pipping, Henrik	oikeuspormestari	1751
Clayhills, Georg Wilhelm	kauppias	1751 ¹¹⁶⁴
Burtz, Nils Larsson	kauppias ja kunnallisormestari	1755, 1760, 1765
Ignatius, Anders	oikeuspormestari	1760 ¹¹⁶⁵
Sunn, Per Hansson	kauppias	1765 ¹¹⁶⁶ , 1769 ¹¹⁶⁷
Sederholm, Johan	kauppias	1769, 1778, 1788
Kuhlberg, Johan	oikeus- ja kunnallisormestari	1771
Byström, Anders	kauppias ja kunnallisormestari	1786, 1800
Heidenstrauch, Nathaniel	kauppias	1792

¹¹⁶³ Raatimies Alexander Stichaeksuksen poika.

¹¹⁶⁴ Clayhills lähetettiin kesken valtiopäiviä sairastuneen Henrik Pippingin tilalle.

¹¹⁶⁵ Ignatius nimitettiin Helsingin toiseksi täysivaltaiseksi valtiopäivämieheksi, koska maistraatti ei luottanut vaalit voittaneeseen Nils Burtziin.

¹¹⁶⁶ Sunn lähetettiin kesken valtiopäiviä kuolleen Nils Burtzin tilalle.

¹¹⁶⁷ Osa porvaristosta lähetti Sunnin valtiopäiville omalla kustannuksellaan epäluottamuksesta vaalit voittanutta Johan Sederholmia kohtaan.

LIITE 5: HELSINGIN KAUPUNGINVANHIMMAT

Luettelon laatiminen kaupunginvanhimpina toimineista Helsingin kaupungin porvareista on ongelmallista, sillä luotettavaa tai aukotonta lähdeaineistoa ei ole käytettävissä. Kaupunginvanhimmat eivät jättäneet jälkeensä omaa arkistoa. He olivat säännöllisesti läsnä maistraatin istunnoissa, mutta useimmissa tapauksissa maistraatin pöytäkirja ilmoittaa istunnon tapahtuneen ”kaupunginvanhinten läsnäollessa”, ja vanhinten nimiä mainitaan vain poikkeustapauksissa. Kaupunginvanhimpien vaalitapa vaikuttaa olleen vaihteleva: toisinaan uudet vanhimmat valittiin maistraatin istunnossa, mutta toisinaan eri porvarisryhmät ovat ilmeisesti valinneet edustajansa maistraatin puuttumatta asiaan.

Alla on luetteloitu kaikki tämän tutkimuksen aikana kertyneet matrikelitiedot Helsingin kaupunginvanhimmista vuosina 1748–1808. Nimen perässä olevat vuosiluvut viittaavat varhaisimpaan ja myöhäisimpään vuoteen, joilta olen löytänyt maininnan kyseisen porvarin toimimisesta kaupunginvanhimpiana. Lihavoitu vuosiluku tarkoittaa, että porvari on valittu kaupunginvanhimmaksi tai eronnut tehtävästä kyseisenä vuonna. Luettelo on varmuudella epätäydellinen, mutta toiminee hyödyllisenä pohjana myöhemmälle tutkijalle, joka ryhtyy tutkimaan Helsingin kaupunginvanhimpia tai kokoamaan heistä tarkempaa matrikkelia.

Kauppiaat

Fack, Henrik Johan	1754–1758
Govinius, Zacharias	1754–1767
Lindberg, Johan	1754– 1758
Ström, Sigfrid	1754
Sundbeck, Erik	1754–1758
Tesche, Jakob Johan	1754
Byström, Anders	1758 –1779
Lindberg, Anders	1758 –1782
Myhr, Johan Niklas	1758–1767
Myhrberg, Fredrik Henning	– 1758
Sederholm, Johan	1758–1782
Törneman, Petter	1758
Siliacks, Henrik Jakob	1767
Sunn, Carl Magnus	1767–1794
Pacchalén, Gabriel	1774 –
Burtz, Johan	1778– 1792
Lampa, Carl	1778–1779
Törner, Samuel Danielson	1782–1791
Heidenstrauch, Nathaniel	1782–1801
Lihr, Isak	1782
Enning, Mathias	1782 –
Heidenstrauch, Petter	1782– 1803
Bockström, Johan	1792 – 1794
Lampa, Claes	1792 – 1796
Gardberg, Gustaf	1794 – 1796

Etholén, Carl	1794–1799
Govinius, Henrik Jakob	1794–
Lilljemarck, Samuel	1797–1805
Lindberg, Carl Vilhelm	1797–
Cadenius, Gabriel Johan	1801–
Borgström, Erik	1805–
Sierck, Adolf Fredrik	1805–

Käsityöläiset

Ekholm, Anders, kultaseppä	1758–1764
Ekholm, Elias, suutari	1758
Franzman, Henrik, maalari	1758
Stenström, Henrik, kutoja	–1758
Sunderg, Johan, suutarioltermanni	1758–1766
Wahlgren, Anders, satulaseppä	1758–1774
Hillert, Johan Christoffer, arkkitehti	1764–1782
Kruse, Daniel, vaskenvalaja	1764–1782
Rönnberg, Martin, räätälioltermanni	1764–1774
Bohm, Mikael, nahkuri	1774
Åberg, Petter, puuseppä	1774
Nygren, Anders, puuseppäoltermanni	1774–1782
Röö, Erik, köydenpunoja	1774–1782
Sohlberg, Henrik, kultaseppä	1774–1782
Berg, Mats, lasimestari	1778–1782
Ekholm, Elias, suutari	1778–1779
Frisk, Jöns Lorentz, säämiskäntekijä	1778–1803
Rotger, Petter, leipuri	1778–1779
Burgman, Carl, läkkiseppä	1782–1791
Lilljefors, Johan, suutarioltermanni	1782–1792
Dahlman, Gabriel, nahkuri	1792–1803
Bergström, Henrik, räätäli	1792–1803
Forsenius, Sigfrid, kupariseppä	1792–1803
Granberg, Fredrik, puuseppä	1792–1801
Höjjer, Nils, suutari	1792–
Nordsten, Petter, satulaseppäoltermanni	1792–
Rundberg, Petter, vaskenvalaja	1792–1800
Strömberg, Erik, räätäli	–1792
Flodberg, Jonas, turkkuri	1794–
Löfbom, Erik, nahkurioltermanni	1797–1799
Westerholm, Henrik, suutari	1797–
Schlyter, Christian Wilhelm, kirjansitoja	1803–
Appelqvist, Johan, räätäli	1805–
Holm, Anders, nahkuri	1805–
Sandberg, Henrik, kultaseppä	1805–

Sommar, Petter Ebbe, leipuri **1805**-
Stenberg, Johan Gustaf, hatuntekijä **1805**-1806

Pienporvarit

Bergklint, Gudmund **1766**-
Hollenius, Jakob **1766**-
Karberg, Henrik 1778-**1782**
Pacchalén, Jakob 1778-1782
Strömgren, Sven 1782
Fischer, Mats **1782**-
Gardberg, Gustaf 1791-**1794**¹¹⁶⁸
Lindqvist, Sven 1792-
Forsström, Johan **1792**-1801
Weurlander, Anders Johan **1794**-1805
Cavonius, Elias **1805**-

¹¹⁶⁸ Ruokakauppias Gustaf Gardberg valittiin kaupunginvanhimmaksi pienporvariston edustajana, mutta hän siirtyi vuonna 1794 kauppiaskunnan ryhmään.

LIITE 6: HELSINGIN KYMMENEN SUURINTA VERONMAKSAJAA 1750–1800

Luettelossa on kerrottu sekä porvarin veroäyri että sen prosentuaalinen osuus koko porvariston suostuntaverokertymästä. Lähteet: Helsingin suostuntaveroluettelot, KA LT 8280 (1750), 8330 (1760), 8369 (1770), 8410 (1780), 8451 (1790), 8495 (1800).

Vuosi	Nimi	Veroäyri	%
1750	kauppias Gustaf Johan Bock	50	6,9
	kauppias ja raatimies Carl Telleqvist	50	6,9
	kauppahuone Burtz & Sederholm	30	4,1
	kauppias Thomas Anton Clayhills	30	4,1
	kauppias ja raatimies Georg Wilhelm Clayhills	20	2,7
	kauppias ja raatimies Zacharias Govinius	20	2,7
	merikapteeni Thomas Mattheiszen	20	2,7
	kauppias ja raatimies Jakob Johan Tesche	20	2,7
	kauppias Petter Törneman	20	2,7
	merikapteeni Hans Boss	15	2,1
1760	kauppias ja raatimies Gustaf Johan Bock	30	5,4
	kauppias Johan Sederholm	30	5,4
	kauppias Henrik Jakob Siliacks	20	3,6
	kauppias Henrik Jakob Tesche	20	3,6
	kauppias Petter Törneman	18	3,3
	kauppias Per Hansson Sunn	16	2,9
	kauppias Petter Manecke	15	2,7
	kauppias Zacharias Govinius	12	2,2
	kauppias Johan Forselius	12	2,2
	kauppias Carl Sund	12	2,2
1770	kauppias Johan Sederholm	80	7,6
	kauppias ja raatimies Gustaf Johan Bock	60	5,8
	pormestari Nils Burtzin leski Elisabet Kyhl	56	5,4
	kauppias Carl Magnus Sunn	55	5,3
	kauppias Henrik Jakob Siliacksin kuolinpesä	50	4,8
	kauppias Petter Manecke	40	3,9
	kauppias Gabriel Pacchalen	40	3,9
	kauppias Mathias Enning	30	2,9
	merikapteeni Johan Salomon Sundman	27	2,6
	kauppias Petter Falck	25	2,4

1780 ¹¹⁶⁹	kauppias Johan Sederholm	80	8,3
	kauppias ja raatimies Gustaf Johan Bock	48	5,0
	kauppias ja raatimies Carl Gustaf Dobbin	48	5,0
	kauppias Carl Magnus Sunn	48	5,0
	kauppias Mathias Enning	30	3,1
	kauppias Petter Manecke	30	3,1
	ruokakauppias Mats Fischer	27	2,8
	kauppias Petter Falck	24	2,5
	kauppias ja raatimies Fredrik Mattens	18	1,9
1790	kauppias Johan Sederholm	50	5,7
	kauppias Carl Magnus Sunn	34	3,9
	kauppias Johan Burtz	30	3,4
	köydenpunoja Erik Röö	27	3,1
	leipuri Johan Österberg	27	3,1
	kultaseppä Henrik Sohlberg	24	2,7
	kauppias Nathaniel Heidenstrauch	20	2,3
	kauppias Henrik Lethin	20	2,3
	kauppias Samuel Törner	20	2,3
	kauppias Mathias Enning	17	1,9
1800	kauppias Johan Sederholm	45 2/3	7,1
	kauppias Johan Österberg	22	3,4
	kauppias Petter Heidenstrauch	16	2,5
	kauppias Bernhard Manecke	16	2,5
	kirjansitoja Christian Wilhelm Schlyter	15 1/3	2,4
	kauppias Nathaniel Heidenstrauch	13	2,0
	kauppias ja raatimies Johan Bockström	12	1,9
	kauppias ja raatimies Carl Gustaf Etholen	12	1,9
	kauppias Carl Gustaf Govinius	12	1,9
	kauppias Carl Wilhelm Lindberg	10	1,5

¹¹⁶⁹ Vuoden 1780 kohdalla on mainittu vain yhdeksän nimeä, sillä seuraavaksi suurimmalle veroäyriille (15) oli taksoitettu suuri joukko porvareita.

SUMMARY: THE HELSINKI BURGHER COMMUNITY DURING THE CONSTRUCTION OF FORTRESS SVEABORG (1748–1808)

The European burgher – a merchant or master craftsman to whom his burgher right gave privilege to do business in his home town – was born in the Early Middle Ages, when the European urban system began to recover from the fall of the Roman Empire. In the early modern centuries, burghers and burgher communities all around the continent were organized along the same principles. The 18th century Swedish Realm – which included the present-day states of Sweden and Finland – was Europe’s northern periphery, with small towns and small number of burghers. Nevertheless, they formed a pivotal part of Swedish society and, in some respects, had more power than their German, French, or English counterparts: the burghers, for example, had a strong representation in the Swedish Parliament, and thus partook in formulating national policy.

The law and statutes of the Swedish Realm recognized three groups of burghers: merchants, craftsmen, and sea-captains. The first two had been the core of the estate since the Middle Ages. The third group was added in the Seaman Act of 1748, which required all captains who commanded Swedish merchant ships to be given burgher rights. However, the reality was more complex, since the towns had a large degree of autonomy in bestowing burgher rights to practitioners of different professions. The so-called lesser burghers, the small businessmen of their towns, are a group largely neglected by scholars. Historians writing about the burgher community of a Swedish or Finnish town may analyze the merchants and craftsmen in detail, but only remark on the lesser burghers that they are “a group hard to define”. Thus, even though a great amount of research has been published about the burghers, our knowledge of the local burgher communities as a whole is incomplete.

A known characteristic of the lesser burghers is, however, that they were disappearing fast in the 18th century. The Swedish Crown pursued a mercantilist economic policy which favored monopolies and exclusive rights of all kinds, in order to prevent “harmful” economic competition. This benefited merchants, who had the power to monopolize all forms of business, and narrowed the living space of lesser burghers. In the beginning of the 19th century, lesser burghers had diminished or totally disappeared in many towns in the realm.

The aim of this study is to examine the structure and dynamics of the burgher community in late 18th century Helsinki. Due to the massive construction works of fortress of Sveaborg that took place in this period, Helsinki does not represent a “typical” Swedish town of that time. However, the fortress construction turned it into a typical representative of another common urban form: the early modern European military town.

To strengthen its eastern defense against Russia, which had under Peter the Great become one of the great European military powers, the Swedish Crown decid-

ed to build the sea fortress Sveaborg on the islands off Helsinki. The fortress construction period, beginning in 1748 and lasting, including various interruptions, up until the Finnish War (1808–1809), revolutionized the course of history for Helsinki. In the mid-18th century it was an economically menial small-town with some thousand inhabitants. On the eve of the Finnish War, Helsinki and Sveaborg formed an integrated “twin town” with nine thousand inhabitants and a blooming economy. It had a larger permanent soldier population than any other Swedish town – excluding the capital Stockholm with its 76 000 inhabitants – and thus was arguably the most important military town in the realm.

During the fortress construction years, the burghers of Helsinki gained numerous new business opportunities. The merchants sold wholesale construction material, food, and supplies to the Fortification Department; the craftsmen and lesser burghers ran workshops, shops, and taverns to cater to the needs of the large soldier population. However, being a burgher of a military town meant not only opportunities, but also difficulties. Times of war and other pauses in the fortress construction meant economic problems for the burghers, who had become dependent on Sveaborg. Also, the coexistence of the army and the burghers was not without its problems, as both parties were at the same time dependent on each other and in a power struggle with each other.

I have classified seven major groups amongst the Helsinki burgher community: craftsmen, merchants, sea captains, lesser burghers, grocers, restaurateurs, and butchers. Most of these were further divided into sub-categories with different rights and privileges to do business.

Profession-wise, the group of craftsmen was the most diverse. Before Sveaborg was founded, only the most basic forms of handicraft were found in Helsinki. Most of the local master craftsmen were shoemakers, tailors, blacksmiths, weavers, carpenters, or bricklayers. The quickly growing population and the fortress construction work brought new clientele to the masters, and their number grew steadily from about thirty in 1748 to almost a hundred in 1808. The assortment of professions grew as well: for example, the blacksmiths were joined by coppersmiths, tinsmiths, platers, and blade-smiths, and the bricklayers made way for trained building contractors. At the end of the 18th century, as the town grew wealthier, new professions started to represent pure luxury production: clock-smiths, confectioners, glove-makers, jewelers, portrait-artists, and so on. When ribbon-maker Johan Schildt settled in Helsinki in 1785, he wrote to the Town Council that the officers of Sveaborg have so many ribbons and tufts in their uniforms that the town would provide a living for a master ribbon-maker.

The merchants were divided into wholesale traders and haberdashers. The former, who had the right for both foreign and domestic trade with all merchandise, formed the uppermost stratum or elite of the burgher community, and dominated all the most lucrative branches of local business: shipbuilding, Mediterranean-trade, the sawmill industry, and wholesale trade with Sveaborg. The latter traded in retail goods such as hardware and textiles. Closely associated with the wholesale mer-

chants were the sea captains, who commanded their merchant vessels and often operated as their *de facto* commercial agents and associates. In fact, several captains of the Mediterranean liners later became merchants themselves.

The grocers bought groceries from the countryside, selling them both in open shops and at the marketplace. The restaurateurs included keepers of guest houses and restaurants; the latter ranged from finer places, which served foreign wines and liquors to noble officers, to gruff eateries for soldiers. The butchers worked in the public Butcher House, where they sold meat to townspeople. The lesser burghers were the most diverse group: they peddled with small goods such as salt, tobacco, and fish, transported cargo and people with their wagons and barges, and sold home-manufactured beer and spirits in their taverns.

Besides these seven major burgher groups, there were two other groups worth mentioning: the burgher widows and the toll burghers. The burgher widows had the right to continue the trade of their husbands, and a fair amount of them did. The majority of them were widows of craftsmen and lesser burghers, who ran the workshops and taverns inherited from their late spouses, but the group also included a few successful merchant widows – Elisabeth Kyhl, the widow of Mayor Nils Burtz, was at her prime the third biggest taxpayer in Helsinki. The toll burghers (*kontin-gentborgare*) were noble officers and civil servants who, according to the privileges of the nobility, had the right to conduct wholesale trade in towns in return for an annual toll paid to the Town Council. Many of them were seen as unwelcome competitors by the burghers, but due to their privileges they were untouchable.

The level of professional unionizing differed from group to group. The craftsmen were part of a strong guild system that had its roots in the Middle Ages. The guilds inspected the professional skills of newcomers, and also controlled the skills of the accepted masters. In 1748, Helsinki had guilds for shoemakers, tailors, weavers, and carpenters; by 1808 these had been joined by the guilds for blacksmiths, saddle-makers, tanners, and hatters. The other craftsmen belonged formally to guilds in bigger towns, usually in Turku or Stockholm.

Unlike their colleagues in many other parts of Europe, the Swedish merchants had not widely formed their own guilds until the Law of 1734 required them to get organized. The Merchant Society of Helsinki, which existed throughout the fortress construction period, was more of a loose club than a tightly organized guild. Its main function was to test the knowledge of the applicants in their trade by holding Merchant Exams. Following their lead, the grocers, who had earlier been categorized alternatively as lesser burghers or lower merchants, started to appear as the Grocer Society in the 1770's. The lesser burghers, in turn, formed the Lesser Burgher Society in the 1780's. These organizations did not test the applicants in any formal manner, although they made their opinions known to the Town Council when someone applied for burgher rights in their respective professions, or when they felt that their lines of business were threatened.

For the most part, the development of the Helsinki burgher community seems to have followed the national trends of the age. This includes the growth of the craftsmen class, both in number of masters and in trades represented, as well as the emerging of grocers as an individual profession. The most interesting development, however, happened inside the groups of merchants and lesser burghers, which are therefore worth a closer examination.

Of all the professions that had been corporately organized, the merchants succeeded best by far in guarding their interests. The 18th century Swedish merchants tried to form closed professions in all towns, but in few places were they as successful as in Helsinki. In 1748, the town had 25 merchants; in 1808, the number was approximately the same, despite the fact that the population had grown six-fold and all business opportunities had expanded immensely. The wealth brought by the Sveaborg construction was at the same time both the cause and the effect: it strengthened the position of the merchants and gave them more economic and political power, allowing them to guard their interests more effectively; and by restricting the number of newcomers, they succeeded in channeling the new wealth into a closed group of old entrepreneurs. This allowed some local merchants to grow into business tycoons of national class. The best example of these is Johan Sederholm, the “King of Helsinki”, who more or less dominated all branches of business in turn-of-the-century Helsinki.

At the same time, the group of lesser burghers rebelled against national trends. From 1748 to 1800, the number of lesser burghers in Helsinki quintupled. In the beginning of the 19th century, their number fell quickly, but on the eve of the Finnish War Helsinki still had three times the number of lesser burghers as it had in 1748. Due to their basic economic structure, the lesser burghers reacted to growing business opportunities with a different logic than the merchants. The merchants, who used an external workforce, were able to expand their trading houses and hire new employees. The lesser burghers, who typically lived on the labour input of their own family, had no such opportunities. Thus, the growing number of opportunities meant growing number of entrepreneurs. Helsinki was also one of the few towns in the realm where the lesser burghers unionized.

As was typical for military towns everywhere, producing and retailing alcohol became the most important line of petite-bourgeoisie business. At its best, Helsinki-Sveaborg had eighty official taverns – and this includes only those that paid a licence fee to the Town Council. In reality, the frequency of illegal boozing made the number much higher. Alcohol also caused the biggest economic conflicts between the merchants and the lesser burghers, as the merchants twice attempted to turn the lucrative business into their own monopoly. In 1756, the Swedish Parliament gave the Helsinki Brewer Society, founded by the richest merchants, a monopoly over the manufacture of alcohol in Helsinki. However, the relentless resistance of the lesser burghers, combined with the fact that the Seven Years’ War emptied the fortress construction site of soldiers and temporarily paralyzed the alcohol business, forced the Brewer Society to renounce its monopoly. A similar attempt was made three decades later, in 1787, when the merchants proposed centralizing all alcohol manu-

facturing into their new distillery. This proposition was overruled by the Town Council in favour of the lesser burghers.

The structure and dynamics of the Helsinki burgher community explain why the town was the home of the most heated municipal power struggles in the late 18th century Swedish Realm. Despite their rapidly growing numbers, the lesser burghers had little influence on the town's politics. Since each burgher's tax rate determined his number of votes in local elections, the Mayor, the Councilmen, and the Members of Parliament were elected under the dominance of the merchants. Two successive Mayors of Helsinki, Nils Burtz and Johan Kuhlberg, managed to exploit the frustration and distrust that the lesser burghers, and to a smaller extent the craftsmen, felt towards the merchants. Both Burtz and Kuhlberg were open critics of the merchants, but managed to stay politically alive by gaining support from the lesser burghers and craftsmen. When unanimous, these groups had the power to overrun merchants in town elections.

It should be noted, however, that neither of these two mayors acted out of sympathy towards the lower burghers. Burtz, one of the top merchants of the town, had (mis)used his power as a Member of Parliament to secure his control over the Vanhakaupunki Mill and gain a monopoly over the grinding of all the grain for the army in Sveaborg. This had turned all of the other merchants against him. Kuhlberg, a career civil servant, pursued personal political hegemony in Helsinki, and drifted into an open war with the merchants as a result. In other words, both were at odds with the merchants for their own self-centred reasons, but managed to gain the support of the lower strata of the burgher community by presenting themselves as opponents of the merchant hegemony and friends of the poor burghers. They succeeded in it surprisingly well: the lesser burgher spokesman proclaimed in the heat of the political struggles that any action against Burtz or Kuhlberg was an action against the lesser burghers of Helsinki.

Furthermore, neither were much avail for their supporters. Burtz died at his prime, and the merchants toppled Kuhlberg relatively quickly by filling the Town Council with his enemies. The hopes for wider economic and political rights which the lesser burghers had expressed during the process were, in the end, fruitless.

Life in early modern military towns was marked by the tension between civil society and military society. The early modern army was "a society inside a society" with its own laws, governance, judicial system, norms, and codes of conduct. When this system had to co-exist in a military town side by side with the burghers, conflicts arose. The soldiers practicing illegal trade or handicrafts, smuggling alcohol, or keeping unlawful taverns, caused much distress to the Town Council of Helsinki. At the same time, they strained the relationship between the burghers and the army, as the Town Council had the right to judge soldiers in all questions involving bourgeoisie occupations, and the army viewed this as a threat to its judicial autonomy.

The burghers formed an integral part of the army maintenance. They were obligated to lodge soldiers in their homes for a monetary compensation, and they were expected to keep necessities for sale for soldiers to buy. This eased the burden of

army logistics, as instead of giving soldiers food and drink, they were given money and instructed to purchase the food and drink from the burghers. In Helsinki, however, geographical circumstances made this normal arrangement difficult.

Fortress Sveaborg was built on islands, a quarter Swedish Mile (2,5 kilometres) from the shore. In a time when waterways were an important route of transport, the position gave Sveaborg a logistic advantage in summertime. In wintertime, the sea was frozen and overseas connections were cut off, but ice roads were maintained between Sveaborg and the mainland. The problem was, however, the time of *rasputitsa* during the spring and autumn, when the sea was too frozen for ships and boats but not frozen enough for ice roads. During these periods, Sveaborg was isolated from the outside world, and the soldiers and other inhabitants of the fortress were cut off from the town, dependent on the services they had on their islands.

To overcome the problem, a large number of burghers settled semi-permanently in the fortress during the 1750's. "Newtown", as the shack town full of shops, taverns, restaurants, and coffee houses was known, was erected on Stora Öster Svartö, the largest of the Sveaborg islands. Colonel Augustin Ehrensvärd, head of fortress construction, was displeased with the burghers operating freely in the military area, but for maintenance's sake he had no choice but to tolerate Newtown's existence. However, he did make various attempts to diminish his dependence on the burghers – he appointed army peddlars as rivals for the burghers, and founded a short-lived army brewery to produce alcohol for them to sell – which ended up in heated arguments with the burgher community, who considered all business in Sveaborg their inviolable right.

After the Seven Years' War, the army and the burgher community reached a mutual agreement on organizing the business conditions in Sveaborg. In the contract made in 1763, Sveaborg ceased to be a no-mans-land for all the burghers in Helsinki to commercially exploit. Henceforth, a small group of burghers, officially authorized both by the Town Council and the Commandant of Sveaborg, were given exclusive rights to do business in the fortress. This arrangement kept the relations between the army and the burghers stable for some decades.

However, in the 1780's, the army started to complain about the lack of commercial services in Sveaborg. This was due to the burghers' focus shifting elsewhere. As the town became bigger and wealthier and business opportunities grew, the right to keep a shop or tavern in Sveaborg was no longer such a fruitful business it had been earlier – especially since the number of soldiers and construction workers never again grew near the numbers of the 1750's. The situation was saved by the group called in this study the "Sveaborg Business Circle", who broke the barriers between civil society and military society.

Led by the industrious army baker Johan Österberg, the circle was composed of non-commissioned officers and army craftsmen who were willing to take responsibility for the commercial services in the fortress. The lesser burghers of Helsinki, who held the local monopoly to distill and retail spirits, subleased all the rights in Sveaborg to the business circle, who built a large distillery complex in the fortress. Several members of the circle, with Johan Österberg as the front runner, gained burgher rights as merchants and grocers despite their lack of formal competence.

The Merchant and Grocer Societies vocally protested this development, but both the lesser burghers and the Town Council were ready to co-operate with the Sveaborgians. The lesser burghers were more willing to share the alcohol business with the members of the military community than with the merchants, who had several times attempted to monopolize it. The Town Council, who oversaw the fulfilling of the terms of the agreement of 1763, saw Österberg and his colleagues as restorers of the peaceful coexistence between the army and the burgher community, since the burghers no longer had an interest in operating in Sveaborg.

The development of the Helsinki burgher community in the late 18th century was a mixture of national trends and features typical for an early modern military town. The most notable features are the contradictory developments of the groups of merchants and of lesser burghers, and the relations of the burgher community with the Sveaborg fortress. The fortification works helped the merchants to form a closed profession more efficiently than in most other towns, and thus helped the national trend forward; on the other hand, the lesser burghers, who were on the brink of extinction in most towns, survived and even strengthened in Helsinki by serving the military population. Due to geographical conditions, the burghers were unable to serve the military population of Sveaborg without settling to the fortress islands. This caused a series of conflicts between the army and the burghers, and finally resulted in the birth of a new kind of business circle that shattered the barriers between civil society and military society.

HENKILÖHAKEMISTO

Hakemisto viittaa ainoastaan leipätekstiin, ei alaviitteisiin eikä liitteisiin. Tutkijoiden nimet on *kursivoitu*.

- Aadolf Fredrik, Ruotsin kuningas 171
Achrenius, Carl, Viaporin viskaali 175
Alfthan, Abraham Magnus, pormestari
106, 133, 168
Anckarheim, Hans Henrik, majuri 88
Andersson, Gudrun 13, 120
Andrae, Carl Göran 28
Appelbom, merikapteeni 89
Appelstube, linnoituslaitoksen rahas-
tonhoitaja 67
Artéus, Gunnar 15–16, 52
Asp, Anders Johan, Helsingin-kuvaaja
170–171
Augustin, Maria, liikemies Turussa 107
- Barckman, Magnus, kupariseppä 77
Bender, pienporvarin leski 94
Bender, Johan, pienporvari 94
Berg, Petter, kauppias 95
Bergenfelt, leskirouva 115
Bergenfelt, David, raatimies 161
Bergklint, Gudmund, pienporvari 115
Berner, Samuel, arkkitehti 79–80
Björk, Fredrik, köydenpunoja 108, 129
Björklund, Daniel, kupariseppä 77
Björkman, Henrik, suutari 142
Bjurling, Abraham, ravintoloitsija 110
Björnklo, Niklas, räätäli 142
Bladh, Beata, liikemies Vaasassa 107
Blomcreutz, Diedrik, majuri 180
Bock, Anna Gustava, kauppiaan tytär 67
Bock, Barbara Charlotta, kauppiaan tytär
67
Bock, Beata Fredrika, kauppiaan tytär 67
Bock, Christina, kauppiaan tytär 67
Bock, Gustaf, kauppias ja raatimies 66–
68, 94, 126, 141, 145, 161
Bock, Helena Elisabet, kauppiaan tytär 67
Bock, Johanna Lovisa, kauppiaan tytär 67
- Bock, Wendela Catharina, kauppiaan tytär
67
Boije, Hans Henrik, maaherra 180
Boström, Johan, tarkastaja 148
Bremer, kauppias Turussa 139
Brewer, John 16
Brunckman, Barbara Charlotta kts. Bock,
Barbara Charlotta
Brunckman, Clas, rykmentinpastori 67
Burgman, Hans, läkkiseppä 80
Burgman, Torsten, kauppias 34, 141
Burtz, pormestarinna kts. Kyhl, Elisabet
Burtz, Christina kts. Bock, Christina
Burtz, Johan, kauppias 67, 111
Burtz, Johanna Christina kts. Fulda, Jo-
hanna Christina
Burtz, Martin, lääninveromestari 128
Burtz, Nils, kauppias ja pormestari 44,
84–85, 108, 113, 126, 128, 132–134,
136–137, 145, 157–164, 166–168, 179
Byström, Anders, kauppias ja pormestari
99–100, 124–125, 132–134, 136–137,
147, 161, 177
Bånge, kaupunginlääkäri 153
Bähr, Carl, peruukintekijä 73
Böning, Wilhelm, merikapteeni 184
- Carlsson, Gunnar* 12
Carlström, teurastajan leski 107
Castegren, Johan, merikapteeni 89
Cederwald, Salomon, lääninsihteeri 133
Chapman, Fredrik, laivanrakennusmesta-
ri 39
Christensen, Jens Ole 66
Chydenius, Anders 106
Clarke, Edward Daniel, herrasmiesmat-
kailija 46
Clason, Johan Abraham, kauppias 83
Clayhills, Carl, kauppias Haminassa 125

- Clayhills, Georg Wilhelm, kauppias ja raatimies 94, 114, 125–127, 134, 136, 138, 152, 158, 175
- Clayhills, Gertrud Johanna, apteekkarin leski 153
- Clayhills, Thomas Anton, kauppias 125–127, 134, 138, 175
- Crossick, Geoffrey* 11–12
- Dahlberg, Gustaf, pienporvari 93
- Dahm, Gertrud Johanna kts. Clayhills, Gertrud Johanna
- Dahm, Sven, apteekkari ja ravintoloitsija 101, 153
- Dammert, Carl, kellarimestari 107
- Dammert, Ingrid Maria, kellarimestarin leski 99–100, 107–109
- Danbeck, Johan, ruokakauppias 97
- Dobbin, Beata Catharina, sotakomissaarin tytär 68
- Dobbin, Carl Johan, ruokakauppias 97, 125
- Dobbin, Jost, kauppias Haminassa 125–126
- Ehrensvärd, Augustin, Suomen linnoitustöiden johtaja 38–39, 44, 67, 158, 172, 174–180, 183
- Ek, Anders, ruokakauppias 182
- Ekholm, Anders, kultaseppä 130, 188
- Eklund, Isak, suutari 80
- Ekström, Johan, ruokakauppias Kokkolasta 97
- Elg, Wilhelm, apteekkari 152–154, 156
- Elisabet, Venäjän keisarinna 140–141
- af Enehjelm, Fabian, lakimies ja kruununpolttimon vuokraaja 152–153
- Engels, Friedrich* 10
- Enning, Mathias, kauppias 127, 147, 181, 183
- Erhardt, Henrik Johan, tullitarkastaja 183
- von Essen, Viaporin komendantti 148
- Fack, Henrik Johan, kauppias 133
- Fahlberg, Petter, sokerileipuri 188
- Falander-Wasastjerna, Abraham, kauppias Vaasassa 128
- Falck, Jakob, kelloseppä 133–134
- Falck, Petter, kauppias 127, 181–183
- Fischer, Mats, ruokakauppias 99–100
- Fontén, Juliana, kauppiaan leski 189
- Forsell, Jakob, kauppias ja pormestari Loviisassa 128, 136
- Forsell, Mikael, tullimies 46
- Forsius, Henrik, Helsingin-kuvaaja 42, 43
- Forsius, Henrik, kauppias 141
- Forsman, porvari 34
- Forsström, Erik, kirvesmies
- Forsström, Isak, pienporvari 116
- Forstén, Henrik Johan, pormestari 38, 73, 152, 162
- Franstadius, Enok, ruukun- ja kaakeliuuintekijä 73
- Friedrichs, Christopher R.* 118–120
- Fulda, Johanna Christina, kauppiaanleski 108
- Fällström, Anne-Marie* 28, 31
- Gardberg, Gabriel, nahkuri 79
- Gardberg, Gustaf, ruokakauppias 97, 101, 144
- Gestrin, Carl Gustaf, luutnantti 67
- Gestrin, Johanna Lovisa kts. Bock, Johanna Lovisa
- Govinius, Zacharias, kauppias 125–127, 134, 145, 152, 158–160
- Grahn, Maria, pienporvarin leski 107
- Granatenhjelms, Fredrik, kapteeni 67
- Grevillius, Petter, raatimies 84, 94, 161, 168
- Grönberg, Erik, kauppias 153
- Grönberg, Erik Johan, ruokakauppias 97
- Grönqvist, Harald Gustaf, kellarimestari 100
- Grönstrand, Fredrik, nahkatehtailija 57
- Gullström, Erik, tykistösoitilas 151
- Gustafsson, Sofia* 19, 41, 170
- Gyllenborg, Gustaf Samuel, maaherra 91, 95, 113, 174, 176, 179
- Gylling, Abraham, merikapteeni 89

- Hackman, Maria, liikenainen Viipurissa 107
- Hagelberg, August, kapteeni ja kontingenttiporvari 110
- Halila, Aimo* 12, 23–24
- Hallen, Henrik, ruokakauppias 97
- Hamn, Daniel, seppä 79
- Hamström, Lorenz, värjäri ja raatimies Porvoossa 167
- Hasselblom, Nils, professori 113
- Hasselgren, Carl, raatimies 64
- Hatakka, Sampsa* 19, 171
- Haupt, Heinz-Gerhard* 11–12
- Heidenstrauch, Nathaniel, kauppias 127, 135–136, 147
- Heidenstrauch, Petter, merikapteeni ja kauppias 89, 122, 127, 135, 147
- Hellenius, Anders, lääninrahastonhoitaja 152, 156, 158
- Hellenius, Elisabet kts. Sunn, Elisabet
- Hellenius, Fabian kts. af Enehjelm, Fabian
- Hillert, kestikievarinpitäjän leski 101
- Hillert, Johan Christoffer, rakennusmestari ja ruokakauppias 97
- Hoberg, Fredrik, kaakeliuunintekijä 77
- Holmberg, räätälinleski 101
- Holmberg, Johan, kauppias 67, 84, 111
- Holmberg, Wendela Catharina kts. Bock, Wendela Catharina
- Holmgren, Anna Helena, pikkurihkaman kauppias 108–109
- Holmgren, Johan Petter, sorvari 108
- Hornborg, Eirik* 19, 45, 101, 141, 163
- Hougerburg, Håkan, ruokakauppias 184
- Houston, R. A.* 14
- Huhtamies, Mikko* 170
- Hägerflycht, Magdalena Fredrika, komendantin tytär 68
- Höijer, Nils, suutari 100–101
- Höök, Petter, seppä 79
- Ignatius, Anders, pormestari 134, 136, 160
- Jespersen, Knud* 52, 54
- Johansen, Hans Chr.* 66
- Juhana III, Ruotsin kuningas 32
- Jutikkala, Eino* 17, 120, 122–124
- Juva, Einar W.* 37
- Kaarle XI, Ruotsin kuningas 22
- Karberg, Henrik Jakobsson, pienporvari 94
- Karlsson Sjögren, Åsa* 29
- Karonen, Petri* 25, 135–137
- Keimelin, Jakob Matsson, pienporvari 107
- Keskinen, Jarkko* 13
- Klein, sotilas 148
- af Klercker, Karl Nathaniel, Viaporin komendantti 59
- von Knorring, Anna Gustava kts. Bock, Anna Gustava
- von Knorring, Fredrik, kapteeni 67
- Kocken, kauppias Tallinnassa 140
- Krabbe, Anna Beata, kapteenin tytär 68
- Kraftman, Gabriel Fredrik, pormestari 133
- Krey, kauppias Tallinnassa 140
- Krook, Carl Gustaf, leipuri 75
- Krämer, räätäli 142
- Kuhlberg, Hedvig Ulrika kts. Weckström, Hedvig Ulrika
- Kuhlberg, Johan, pormestari 132, 136, 154, 157, 160–168, 187
- Kustaa Vaasa, Ruotsin kuningas 32–33, 37
- Kustaa II Aadolf, Ruotsin kuningas 20–21, 23, 24
- Kustaa III, Ruotsin kuningas 22, 39, 44, 80, 113, 151, 163, 183
- Kustaa IV Aadolf, Ruotsin kuningas 188
- Kyhl, Elisabet, kauppiaanleski 108–109
- Kählman, Johan, vaununtekijä 151
- Laine, Esko M.* 66
- Lampa, Carl, kauppias 83
- Lampa, Claes, kauppias 83–84, 162
- Lethin, Henrik Jonas, kauppias 181–183, 186

- Lindberg, notaari 84
 Lindberg, Anders, ruokakauppias 96
 Lindberg, Anna Christina, vahtimestarin leski 115–116
 Lindberg, Christian, kauppias 84–86
 Lindberg, Johan, kauppias 82
 Lindberg, Johan, pienporvari 94
 Lindqvist, Johan Anton, näyttelijä ja kahvilanpitäjä 100–101
Lindström, Peter 29
 Linsenius, Jakob Johan, merikapteeni 64
 Lizelles, Gabriel, pormestari 133
 Lund, skoonelainen merikapteeni 111
 Lundberg, Gustaf, kapellimestari ja kahvilanpitäjä 75
Lundblad, Stefan 13, 120
 Lusenius, Jakob, pienporvari 93
Lynn, John A. 170
 Lytke, Carl Fredrik, vt. kaupunginviskaali 47, 115
 Lönnqvist, Alexander, ruokakauppias 97, 144, 182
 von Löwen, Axel, kenraalimajuri 37, 171
- Maaniitty, Elina* 41
 Malm, Maria, liikenainen Pietarsaareissa 107
 Malm, Mathias, ravintoloitsija 177
 Manecke, Petter, kauppias 165
Mann, Michael 119–120
 Manne, Martin, köydenpunoja 129, 138
 Mannerskants, Nils, Viaporin komendantti 39, 67, 124, 187
 Mansnerus, Carl, seppä 151
Marx, Karl 10
 Mattens, Catharina Maria, asessorin tytär 68
 Mattens, Fredrik, kauppias ja pormestari 100, 132–134, 168
 Mattheiszen, Carl, merikapteeni 110
 Mattheiszen, Mathias, merikapteeni ja kauppias 84, 122
 Mattheiszen, Thomas, merikapteeni 126, 142
- Maza, Sarah* 10
 Mether, Carl Gustaf, rihkamakauppias Turussa 30
 Mether, Gudmund, teurastaja 30, 107
 Mether, Mikael, teurastaja 30, 107
Mikkelsen, Jorgen 66
Miller, Jaroslav 167
 Modensvärd, Julius, majuri ja kontingenttikauppias 111–112
 Morberg, Erik, merikapteeni 184
 Myhr, Johan Niklas, kauppias ja raatimies 84–85, 165
Mäntylä, Ilkka 12, 19, 25, 92, 120, 135, 157, 162–163
Möller, Sylvi 12
- Nikula, Oscar* 109–110
 Nordenanckar, luutnantti 101
 Noren, Carl Fredrik, kauppias 177
 Norrbom, Magnus, tykistösovitilas 150
 Norsten, Johan, ruukun- ja kaakeliuunin-tekijä 77, 79
 Nyberg, Gabriel, linnoituslaitoksen rahastonhoitaja 187
 Nyberg, Petter, korpraali 148
Nygård, Toivo 24
 Nystén, Lars Olof, ruukinpatruuna ja kontingenttikauppias 110–111
- Olander, Hedvig Magdalena kts. Sederholm, Hedvig Magdalena
 Olander, Johan Gustaf, majuri 68
 Olander, Ulrika Dorotea, kamreerin tytär 68
 Ottman, Johan, pienporvari 62
- Pacchalén, Jakob, pienporvari, teurastaja ja ruokakauppias 98, 101–103
 Palm, Johan Gustaf, leipuri 79, 189
 Pappé, Christian Wilhelm, ruokakauppias 97
 Pappé, Martin, värjäri 73
 Parkow, Martin, seppä 79
Parland-von Essen, Jessica 154

- Pehrman, kauppapalvelija 140
- Penske, Johan Gottfried, kestikievarinpiittäjä 101
- Petersson, Ann-Marie* 12, 24
- Pfeiff, eversti 101
- Philipsson, Johan, leipuri 75
- Pietari Suuri, Venäjän keisari 37
- Piper, Petter Bernhard, Viaporin komentantti 47, 181
- Pipping, Henrik, pormestari 94, 136, 152, 162
- Pipping, Josef, professori 68
- Pipping, Maria kts. Sederholm, Maria
- Polviander, Anders, kaupunginviskaali ja raatimies 134, 165, 175
- von Poppe, Joakim, majuri ja kontingenttiporvari 111–112, 154, 168
- Ramsay, Sofia Lovisa, Espoonkartanon rouva 155
- Richoff, Johan, kauppias 182
- Roberts, Michael* 16
- von Rosen, Gustaf Fredrik, Suomen kenraalikuvernööri 44, 158
- Rosenlund-Eriksson, Teresa* 101
- Rönn, Johan, turkkuri 140
- Rönnqvist, Anders, merikapteeni 89
- Röö, Christina, köydenpunojan leski 108
- Röö, Erik (vanh.), köydenpunoja 108, 122, 129, 132, 137, 147
- Röö, Erik (nuor), köydenpunoja 108, 129
- Röö, Erik Johan, köydenpunoja 108
- Röö, Ulrika, köydenpunojan leski 108
- Salin, Johan, ruokakauppias 97
- Sandberg, Gabriel, ruokakauppias 97
- Schalin, Gustaf, kapteeni 150–151
- Schildt, Johan, nyörintekijä 76
- Schlyter, kauppias Tallinnassa 140
- Schlyter, Christian Wilhelm, kirjansitoja 130
- Schlyter, Christopher Lorenz, kirjansitoja 73
- Schmidt, Samuel, lippukonstaapeli 185
- Schwartz, Helena Elisabet kts. Bock, Helena Elisabet
- Schwartz, Henrik Christian, kauppias ja raatimies 108, 128
- Schwartz, Johanna Christina kts. Fulda, Johanna Christina
- Schwartz, Petter, kauppias ja raatimies 67, 163, 168
- Sederholm, Alexander Magnus, kauppias 68
- Sederholm, Anna Beata kts. Krabbe, Anna Beata
- Sederholm, Beata Catharina kts. Dobbin, Beata Catharina
- Sederholm, Catharina Maria kts. Mattens, Catharina Maria
- Sederholm, David, upseeri 68
- Sederholm, Erik Johan, kauppias 68
- Sederholm, Gustaf Adolf, virkamies, 68
- Sederholm, Hedvig Catharina, kauppiiaan tytär 67
- Sederholm, Hedvig Magdalena, kauppiiaan tytär 68
- Sederholm, Johan, kauppias 45, 66–67, 126–132, 135–137, 145, 157–159, 162, 189
- Sederholm, Karl Albrekt, virkamies 68
- Sederholm, Magdalena Fredrika kts. Hägerflycht, Magdalena Fredrika
- Sederholm, Maria, kauppiiaan tytär 68
- Sederholm, Ulrika Dorotea kts. Olander, Ulrika Dorotea
- Selenius, Abraham, räätäli 151
- Sennelin, Abraham Magnus, kaupunginviskaali 111, 144
- Seuerling, Carl Gustaf, teatterinjohtaja 100
- Siberg, Stephen, pienporvari 151
- Sierck, Adolf Fredrik, kauppias 109
- Siliacks, Henrik Jakob, kauppias 110, 125–127, 145, 158–160
- Sjoberg, Gideon* 14
- Sjöberg, Lorenz, hatuntekijä 73
- Skogberg, sotilas 148
- Skugge, Henrik, kauppias 182, 186
- Smålander, Paul, pienporvari 93

- Sohlberg, Henrik, kultaseppä ja kontingenttiporvari 110, 122, 130–132
- Sommar, Petter Ebbe, leipuri 188
- Sparre, Johan, Viaporin komendantti 46
- Stadin, Kekke* 12, 24, 27–28, 30, 31
- Sten, linnoituslaitoksen rahastonhoitaja 67
- Stenström, Lars, kauppias 144
- Stichaeus, Alexander, kaupunginsihteeri ja raatimies 94, 132, 161, 165, 168
- Strandberg, Carl Magnus, ruokakauppias 97
- Strömngren, Sven, vankilan vahtimestari ja pienporvari 164–167
- Ståhlberg, Hans, räätäli Loviisassa 167
- Sund, Anna Stina, neiti 115
- Sundbeck, Erik, kauppias 139–140
- Sundberg, Erik, kupariseppä 77–78
- Sundman, Olof, merikapteeni 87
- Sunn, Carl Magnus, kauppias 127, 147, 161–162, 164
- Sunn, Elisabet, lääninrahastonhoitajan vaimo 152
- Sunn, Johan, ruokakauppias 97
- Sunn, Per Hansson, kauppias 83, 126, 132, 136, 145
- Söderberg, Arvid, pienporvari 93
- Tackolin, Simon, ruokakauppias 96
- Tallberg, Brita Christina, kapakanpitäjä 75
- Tammelin, Henrik, pienporvari
- Tammelin, Johan, ruokakauppias 97
- Teckenberg, Carl, kersantti ja ruokakauppias 184–186
- Telleqvist, Carl, kauppias 141
- Tenman, Emmanuel, suutarin poika 150
- Tenman, Erik, suutari 150
- Tersmeden, Carl, kapteeni ja kontingenttiporvari 111–112, 145, 172, 177–180, 184
- Tesche, Jakob Johan, kauppias 38, 125–126, 141–142
- Tigerström, Beata Fredrika kts. Bock, Beata Fredrika
- Tigerström, Jonas Julius, luutnantti 67
- von Torcken, Otto Magnus, merikapteeni 88
- Torrius, Johan, merikapteeni 89
- Trotz, Carl Gustaf, viinuri 99
- Tuneld, Erik, maantieteilijä 32
- Törner, Samuel, kauppias 111, 165
- Wahlström, Alexander, kaupunginviskaali 150–151
- Vainio-Korhonen, Kirsi* 12–13, 103
- Wallen, Jeremias, kihlakunnantuomari 111
- Wallen, Samuel Christian, luutnantti ja kontingenttiporvari 111
- Weber, Max* 14
- Weckman, Carl Gustaf, ruokakauppias 182
- Weckström, Hedvig Ulrika, pormestarinna 154
- Weckström, Johannes, muonamestari 57, 152–156, 188
- Wecström, Mathias, muonamestari 152–156, 188
- Wetter, Gustaf, pienporvari 96, 160, 162, 165
- Weurlander, Anders, pienporvari 113
- Wikholm, Fredrik, pienporvari 106
- Winberg, Arvid, merikapteeni 88
- von Wolfradt, Baltzar Philip, everstiluutnantti ja kontingenttiporvari 111–112, 145, 178–180, 184
- Wuorinen, Aimo* 12
- Wänman, Karl Henrik, piirilääkäri 153
- Ågren, Karin* 13
- Åkerberg, Jonas, seppä 79
- Ångelin, Philip, pienporvari 95
- Åström, Daniel, kellarimestari 100
- Åström, Sven-Erik* 14
- Zandt, kuvernementinlääkäri 172, 178
- Zansen, Adolf Philip, kauppias 83–84
- Zencker, Christian Wilhelm, köydenpunoja 129

Örn, Gabriel, kaupunginrahastonhoitaja

101

Örn, Gabriel, korpraali ja pienporvari 185

Örnberg, kauppias Tallinnassa 140

Österberg, rouva kts. Fontén, Juliana

Österberg, Johan, leipuri ja kauppias 122,

169, 184–189

Österberg, Zacharias, leipuri 187–189